БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМеЂ 7
1961-1962/9-10

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уредници
МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ и ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ

КЊИГА ДЕВЕТА И ДЕСЕТА
1961-1962

МАТИЦА СРПСКА / 1962

С А Д Р Ж А Ј

Др Лаза Мирковић, *Шта значи мраморни стуб подигнут на месту косовске битке и шта каже натпис на овом стубу?* — — — — — — 5
Лазар Чурчић, *О првом ћирилском издању Качићева Разговора угодног* 23
Извештај о доживљајима Симеона Степанова Пишчевића (II) — — — 35
Спиридон Јовић, *Етнографска слика славонске Војне границе* — — — 114
Живојин Бошков, *Прелазак Јакова Игњатовића у Београд* — — — — 166

Ситни прилози

Др Иштван Пот, *Две латинске оде Јована Стерије Поповића* — — — 179
Теодора Петровић, *Одломци из аутобиографије Николе Боројевића* — 182
Душан К. Петровић, *Један Бугарин професор гимназије у Сремским Карловцима.* Прилог за биографију С. И. Доброплодног. — — — — 185
Лазар Чурчић, *Књижарско-издавачки рад Светолика Лазаревића* — — 193
Божидар Ковачек, *Змај у дневнику Јована Ђорђевића* — — — — — 194
Др Лаза Мирковић, *Мало сећања на Лазу Костића* — — — — — — 205
Марија Бобровњицка и Милорад Живанчевић, *Писма Кс. Ш. Ђалског Брониславу Грабовском* — — — — — — — — — — — 206

Оцене и прикази

Новији радови о народном епу (Светозар Матић) — — — — — — 226

Полемика

Др Ђорђе Живановић, *Из легенде и стварности о Стерији* — — — — 229

Регистар (Божидар Ковачек) — — — — — — — — — — — 235

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уредници
МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ и ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ

КЊИГА ДЕВЕТА И ДЕСЕТА
1961-1962

МАТИЦА СРПСКА / 1962

САДРЖАЈ

Др Лаза Мирковић, *Шта значи краљорин стуб подигнут на месту косовске битке и шта каже натпис на овом стубу?* — — — — — — — 5

Лазар Чурчић, *О врсти кирилских књига Вечићева Разговора духовних*

Извештај о фељтонима Симеона Стефанова Пругчевића (I) — — — — 35

Спиридон Јовић, *Етнографска грађа словенске бајке трнџице* — — — — 114

Живојин Јовићић, *Прилагање Јелене Жељаповића у Београд* — — — — 166

Стална прилагања

Др Живојин Пут, *Још летописа бив Јелене Анжујске Немањића* — — — 179

Теодора Петровић, *Одломци из аутобиографије књегиње Вишњићевић*

Душан К. Петровић, *Једна Вукова преписка. Прилози у Обилићевој Кнежевини. Прилог за биографију С. И. Добросављевића* — — — — 185

Лазар Чурчић, *Књажеско-кнежевски рад Светозара Лазаревића* — — — 193

Теодор Кошчић, *Зид у дневнику Јована Борђевића* — — — — — — 194

Др Лаза Мирковић, *Мало сећања на Лазу Костића* — — — — — — — 205

Штедрија Бобићанина и Миладин Живковић, *Писма Ђ. Ф. Трешњића Огњеславину Грибодолском* — — — — — — — — — — — 306

Оцене и приказе

Вукова улица и њезини кућ (Светозар Ћоровић) — — — — — — — 220

Књижевност

Др Живојин Живановић, *Из легенде и стварности у Отаџбини* — — — — 229

Др Живојин Живановић, *Из легенде и стварности у Отаџбини (Светозар Ћоровић)* — — — — — — — — — — — 235

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уредници

МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ и ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ

КЊИГА ДЕВЕТА И ДЕСЕТА

1961-1962

МАТИЦА СРПСКА / 1962

Инв.бр. 166174

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
НОВОСАД

ШТА ЗНАЧИ МРАМОРНИ СТУБ ПОДИГНУТ НА МЕСТУ КОСОВСКЕ БИТКЕ И ШТА КАЖЕ НАТПИС НА ОВОМ СТУБУ?

Л. Мирковић

Ђорђе Сп. Радојичић је у два маха писао о натпису на мраморном стубу, подигнутом на месту косовске битке (Световна похвала кнезу Лазару и косовским јунацима, Јужнословенски филолог, XX књ. 1—4 (1953—1954), 127—142 и Косовски натпис, Летопис Матице српске, дец. 1960, 456—463). Пошто проф. Радојичић није верно пренео смисао натписа и није разјаснио значење стуба, то сматрам да треба дати тачан превод и разјашњење натписа, да би добио пуно значење и лепоту, и разјаснити значење стуба.

Да натпис није световна похвала, но нешто друго, видеће се даље. Своје излагање у ЈФ проф. Радојичић овако завршава: »Стара српска књижевност у похвали са косовског стуба добила је заиста спис од књижевне вредности«. Пошто је натпис на монументу, то није спис и не спада у књижевност, но у епиграфику, а стуб у археологију, поред свега тога што је монуменат нестао, а натпис са њега сачуван у књижевности.

Проф. Радојичић за превод каже: »Превод је мој. За извесне исправке имам да захвалим најпозванијем стручњаку за наше старе текстове проф. А. Белићу, који је, на моју молбу, упоредио превод са оригиналом« (ЈФ, 130).

Проф. Радојичић преводи **оꙋзрѣвши** и **зрѣвши** са *видиш*. То није тачно. Према начину акције глаголи се у словенском деле на: итеративне, имперфективне и перфективне. **Зрѣти** impf. значи *гледати,* **оꙋзрѣти** pf. значи *угледати,* јер impf. глагол неитеративног облика услед везе са препозицијом постаје перфективан. Презент перфективних глагола пак означава футур. Према томе **зрѣвши** треба превести са *гледаш*, а **оꙋзрѣвши** са *угледаћеш,* а не обоје са *видиш,* јер презент од видјети као v. act. вйдйм је impf., каже Вук у своме Рјечнику.

крстовъобразенъна и знаменанна је преведено у ЈФ »у облику и са знаком крста«, а у ЛМС »у облику крста и са (тим) знаком«. Мислим да проф. Радојичић није разумео ово место. **крстовъобразенъна** се може разумети двојако: 1) да је стуб начињен по слици крста, тј. да »има облик крста«, како каже проф. Радојичић. Када би стуб имао облик крста, онда у наслову не би стајало »на мраморном стубу«, но »на мраморном крсту«, и тако крст не би био стуб. Мислим да стуб није имао облик крста и да реч **крстовъобразенъна** има 2) други смисао, наиме, речи »начињене по слици крста« треба разумети да стуб има иста својства, исту идеју, исти квалитет и појам као и крст.

тј. да је стуб *τρόπαιον*, победни трофеј (што он, као што ћемо даље видети, и јесте), као што је то и крст. Јован Дамаскин (умро пре 745) у Homil. in sanctam Parascevem et in crucem (P. g. 96, 589) каже да је крст Христов *τρόπαιον*. У византијској црквеној поезији каже се да је крст *τροπαιοφόρον ὅπλον* — оружје које доноси трофеј, *ἀήττητον τρόπαιον* — непобедиви трофеј. Ја сам за ово друго тумачење речи **крстовъображенꙋна**. Када би стојала само реч **крстовъображенꙋна**, можда би се још и могло разумети да је стуб начињен по слици крста, тј. да има облик крста. Али пошто се за стуб каже »**и знамєнанна**«, то се својство и значење стуба, поред тога што је он *τροπαιον*, проширује још на један појам, који у себи садржи реч **знамєнанa**. **знамєнaти** = *σημαίνειν*, а **знамєннıє** = *σήμειον* = *σήμα* = Zeichen, Bild, Feldzeichen, Panier, Fahne. Дакле састављач натписа хоће још да каже да стуб стоји право као *победна застава* или *стег*, јер Micl. каже: **знамєннıє глаголıєм стꙗг** (**стѣг**) тј. vexillum, Feldzeichen, die Fahne. Г. Дяченко, Полный церк. слов. словарь, Москва 1900. каже **знамєнїє**, *σήμειον*, чудо, воинское знамя. У једној црквеној песми читамо: »јер постом очистимо душевне нечистоте и мученичким заставама и борбом храбро одупримо се против страсти — *καὶ διὰ τῶν μαρτυρικῶν σημείων καὶ ἄθλων, γενναίως κατὰ τῶν παθῶν ἀνθριζόμεθα*.

порѣд зрнши просто стоєщıа преведено је у ЈФ »кад видиш поред њих како усправно стојим«. Да ово није добар превод осетио је и проф. Радојичић када је у Летопису Матице српске исправио и себе и проф. Белића овако: »посред видиш усправно како стојим«. Ово је сада добро. Проф. Радојичић је у ЈФ читао **порѣд**, а треба **посрѣд**, тј. посред (Косова поља).

Према томе, односно место треба превести:

и са њима камену природу,
мене изображена као крст (тј. победни трофеј) и као (победни) стег,
посред (поља) угледаћеш како право стојим.

Имаши рaзоꙋмѣти преведено је у ЈФ тачно »ћеш разумети«, а затим у ЛМС »имаш разумети«, што није тачно. Пошто инфинитив са презентом **имамь, хощıѕ** и **начнѕ** чини будуће време, то **имаши рaзоꙋмѣти** треба превести са разумећеш. Овде је проф. Радојичић исправио себе и проф. Белића на горе. Исто тако **хощıѕ ви їзвѣстити** треба превести са »известићу вас«.

ѿ одѣшевлıєнꙋнаго преведено је »од оног у коме је душа«. Не видимо зашто би аутор натписа истицао да је у њему душа и да, можда, има некога у коме није душа? **одоꙋшевити** = inspirare, mit dem Hauche der Begeisterung entflammen; **одоꙋшевлєнъ**, *ἔμψυχος*, animatus. Састављач натписа, мислим, хоће да каже да је натпис саставио у моменту одушевљења, надахнућа, инспирације, и према томе **ѿ одѣшевлıєнꙋнаго** треба превести »од надахнутог (инспирисаног)«. Да је натпис састављен под инспирацијом, види се и по ритму.

некогдa је прво у ЈФ добро преведено »негда« (некада, olim, aliquando), а у ЛМС (можда штампарска грешка) »негде«, што није добро.

Ѥсѧ любен еликѧ хс хощет преведено је у ЈФ »све љубећи колико Христос хоће«. Исто је и у Летопису МС. Єлика не треба превести са »колико«. **еликъ** истина значи *ὅσος*, quantus, али **еликѧ** = *ὅσα* = alles was = све што (Менге). Овде **еликѧ** не значи количину, тј. да Христос тражи извршење само неке количине свога моралног закона, но материју, и хоће да се каже да је кнез Лазар волео да врши сав Христов морални закон. Према томе треба превести: »који воли све што Христос хоће«.

моужіе добрїи . . . преведено је у ЈФ »Људи (су то били) добри, људи храбри, људи заиста у речи и на делу«, а у ЛМС:

Мужеви добри, мужеви храбри,
мужеви у истини у речи и у делу.

Састављач натписа неће да каже да су то биле неке добричине или добри мужеви својим женама, но овде **моужь** има емфатично значење и означава човека са изванредним одликама и особинама, јер речи **моужь** код Micl. одговара у грчком *ἀνήρ* а у латинском vir. *Ἀνήρ* значи Mann, Ehemann, Gatte, der wahre, wirkliche, tüchtige, tapfere Mann, Ehrenmann, Held (Menge, Griechisches Wörterbuch). Vir emphat. der Muth, Kraft, Tapferkeit (K. E. Georges, Lateinisch-deutsches Wörterbuch).

Дакле, треба превести:

Јунаци добри, јунаци храбри,
Јунаци, ваистину, у речи и делу.

вседивнїи је у ЈФ штампано раздељено **все дивнїи** и преведено са »сви (су) дивни«. У ЛМС пак стоји **вседивни** и преведено је са »сведивни«. Мислим да је ово једна реч и да треба превести са »најдивнији«, јер **все** — пред придевом чини га суперлативом, слично грчком *παν* — пред придевом.

Ѥстрадавїю кѣнць преведено је у ЈФ »венац (украс) страдању«, а у ЛМС је остављено без разјашњења, као да је разумљиво »страдању венац«. Цео текст у преводу проф. Радојичића гласи: (Лазар приводи косовске борце) »да у Христу заврше добро и венац (украс) страдању, вишње славе учесници да буду«. Ово нема јасан смисао. Према Micl. **страдавїє** значи passio, certamen = Kampf, Wettkampf. Треба дакле овако превести:

Да у Христу добро сврше
и (приме) венац борбе (мучеништва),
и буду учесници вишње (небеске) славе.

Да венац није тек само »украс« видећемо даље.

На крају натписа се за кнеза Лазара каже: **и конъць страданїю добрѣ самь пріємлет** што је у ЈФ преведено »и крај страдању добро сам прими«. Пре свега **пріємлет** не треба превести pf. »прими«, но impf. »прима«. Превод да сам Лазар „добро прими крај страдању" нема смисла. Место **конць страданїю** требало би да стоји **кѣнъць страданїю**, као што то већ горе имамо за косовске борце, и овде би ова реченица имала

свој смисао и гласила би: Лазар »сам добро прима венац борбе (мучеништва)« (тј. као награду). Није могуће да су косовски борци добили »венац страдања«, а да га није добио кнез Лазар. Израз **кѣнsць страданїю** узет је из византијске црквене поезије, где он гласи *στέρος τῆς μαρτυρίας*.

ꙗкожⷭ на чрьтогъ крáсsнъ преведено је »као на ложницу красну«. Дакле косовски јунаци су се са кнезом Лазаром устремили у битку као на »красну ложницу« (брачну или небрачну?), ваљда на спавање. Састављач натписа то никако није хтео да каже. **Чрьтогъ**-у у византијској црквеној поезији, коју је састављач натписа знао, одговара у оригиналу *ὁ νυμφών* (sp. +, Brautgemach, Hochzeitssaal) и *ἡ παστάς*, Vorhalle, Säulenhalle, Gemach, Speisezimmer, Brautgemach. Код Micl. **чрьтогъ** значи *θάλαμος*, cubiculum, thalamus, *νυμφών*. Код Вука (Рјечник) ло̏жница значи die Lagerstätte, cubicule, и наводи примере: »Ако лежи с љубом у ложници«, »кад је пођем у ложницу спавати«.

Чрьтогъ не може овде никако означавати ложницу, ни брачну ни обичну, јер у брачну иде само младожења, а не сви сватови, а не може означавати ни обичну собу за спавање, јер се то противи смислу да би се косовски јунаци тако наоружани и цела коњица устремили против непријатеља као на спавање.

Примери из византијске црквене поезије где долази реч **чрьтогъ**:

»Као носилац живота, као краснији од раја, ваистину од сваког царског »чртога« (*παστάδος*), јави се, Христе, светлији твој гроб, извор нашег спасења«.

»Чртог (*τὸν νυμφῶνα*) Твој видим, Спаситељу мој, украшен, и немам достојне одеће да уђем у њ . . .«

У канону свештеничког погреба пише: »О радости праведника, коју ће примити када дође судија! Јер тамо је спремљен »чртог« (*ὁ νυμφών*) и рај, и све царство Христово, у коме покажи слуге своје, Христе, како се веселе са светима на векове«.

У овим, као и у другим песмама византијске црквене поезије реч **чрьтогъ** значи царску, свечану, сватовску дворану, а никако ложницу, брачну или обичну.

Аутор натписа хоће да каже да су косовски јунаци радо, весело и одушевљено ишли у битку, као да иду у неку било свечану, велелепну и царску, било сватовску (не брачну) дворану где се једе и пије, тј. ишли су као у сватове или на неку гозбу, а никако као у ложницу да спавају.

Оумрьтвише . . . неситаго к'сѣдⷣца. рекѣ же Ямоурата преведено је у ЈФ »умртвише . . . неситог адовог прождрљивца, то јест Амурата«. У ЛМС преведена је само реч **к'сѣдⷣца** = свеждерца. Из превода у ЈФ могло би се разумети да је Амурат свепрождрљивац Адов, тј. да је Амурат прождро ада (acc.). Наведене речи не могу никако имати тај смисао, и треба их превести: »умртвише . . . неситога ада (acc.) свепрождрљивца (acc.) тј. Амурата. Хоће да се каже да је Амурат сами ад који све прождире, тј. сатана. Израз »**адъ к'сѣдⷣцъ** је узет из византијске црквене поезије, у којој ад и смрт имају епитет »*παμφάγος*«. Нпр. *Ὦ φωνῆς θεοφθόγγου, θείας τε δυναμεως, Σῶτηρ τοῦ κράτους σου! δι' ἧς Ἅδου πύλας, τοῦ παμφάγου θανάτου συνέτριψας . . .*

о чюдеси к(о)жїихъ сѫдьⷦ преведено је у ЈФ »о чудеса божјих судбино«, а затим у ЛМС место »судбино« стоји »судова«. Прво не каже ништа.

Доблїи страдал'цѣ није »племенити страдалац«, но »храбри борац«. **Страдал'цѣ** код Micl. значи *ἀθλήτης*, qui certat, дакле Wettkämpfer, борац, борац утакмичар. Проф. Радојичић је **доблѣю дшіею** добро превео »храбром душом«.

Натпис каже да је био шести или седми час када је косовска битка завршена и кнез Лазар погубљен, а шести или седми час, каже проф. Радојичић, су по данашњем нашем рачунању времена: 10 1/2 или 11 1/2 часова. Ово није тачно. Хелени су према Херодоту II, 109 од Вавилонъана научили да дан деле на дванаест делова (*τὸ δυώδεκα μέρεα τῆς ἡμέρας παρὰ τῶν βαβιλωνίων ἔμαθον οἱ Ἕλληνες*.

Код Јудеја од егзила и према данашњим богослужбеним књигама дан се такође дели на 12 часова (Јов. 11, 9; Мат. 20, 1 и даље). Трећи час (Мат. 20, 3; Дела 2, 15) је наших 9 часова пре подне. Шести час (Мат. 20, 5; Јов. 19, 6) је наших 12 часова, тј. подне. Седми пак час у натпису је наших 13 часова или 1 час по подне. Дакле косовска битка се није свршила и кнез Лазар није погинуо у 10 1/2 или 11 1/2 часова, како то каже проф. Радојичић, но у 12 или 13 часова по данашњем рачунању дневног времена.

Мислим да се из ово мало примера може доћи до сигурног закључка да је вредност Радојичићевог превођења српско-словенских текстова на српски, најблаже речено, у питању. Сам проф. Радојичић је унапред потврдио овај наш закључак тиме, што је молио проф. А. Белића да упореди превод са оригиналом и што је проф. Белић учинио извесне исправке у преводу проф. Радојичића. У Летопису је опет проф. Радојичић у нечем исправљао — негде на боље, негде на горе — и себе и проф. Белића. Исто тако се може доћи до сигурног закључка да проф. А. Белић није »најпозванији стручњак за наше старе текстове«.[1]

Према реченом, превод натписа на Косовском стубу треба да гласи:

ОВЕ РЕЧИ БИШЕ ПИСАНЕ НА МРАМОРНОМ СТУБУ НА КОСОВУ (ПОЉУ):

Човече, који ступаш на српску земљу,
био ти дошљак или становник ту,
ко си и шта си,
када дођеш на ово поље
што се Косово зове,
по свему угледаћеш пуно костију мртвих
и са њима камену природу,
мене изображена као крст (тј. као трофеј) и као
(победни) стег,
посред (поља) угледаћеш како право стојим.
Да не прећеш и не превидиш
као нешто невредно и празно,
но те молим, приђи
и приближи се к мени, о мили,
и размотри речи које ти приносим,
и из тога ћеш разумети због кога узрока
и како и зашто овде стојим.
Јер истину ти говорим,
не мање од одушевљеног (надахнутог),
све по суштини известићу вас
што се догодило.

Овде (је) некада (био) велики самодржац,
чудо земаљско и српски владар
звани Лазар, велики кнез,
побожношћу непоколебима кула,
пучина доброг разума и дубина мудрости.
Огњени ум и заштитник странаца,
хранитељ гладних и миловање ништих,
миловање скрбних и утешитељ,
који све љуби што Христос хоће.
Јер ко овоме сам собом
и још са свима својима,
безбројно множаство,
што је под његовом руком:
Јунаци добри, јунаци храбри,
јунаци, ваистину, у речи и делу,
који се светле као сјајне звезде,
као земља шароликим цвећем,
одевени златом и украшени драгим камењем.
Веома многи изабрани коњи и златом оседлани,
најдивнији и красни коњаници њихови.
Најплеменитијих и славних
као неки добри пастир и вођа,
мудро приводи умне јагањце,
да у Христу добро сврше
и (приме) венац борбе (мученишгва),
и буду учесници вишње (небеске) славе.
Стога сложно многобројно множаство,
заједно са добрим великим господином,
храбром душом и најтврђом вером,
као на красну дворану и на многомирисну гозбу (јело)
устремише се на непријатеље,
и згазивши праву змију,
и умртвише дивљег звера и великог противника,
и неситога ада свепрождрљивца,
тј. Амурата и његова сина:
змијски и гујин пород,
штене лавље и василисково,
и са њима (умртвише) друге, не мало.
О чуда Божјих судбина!
Храбри борац би ухваћен безаконим агаренским рукама
и венац борбе (мученишгва) сам добро прима,
и постаје мученик Христов, велики кнез Лазар.
Јер не посече га нико други, о љубимци,
но сама рука тога убице, сина Амуратова.
Све ово речено сврши се у 6897-ој години, индикта
дванаестога,
у петнаести дан месеца јуниja, у вторник,
у шести или седми час, (тачно) не знам,
— Бог зна.

Аутор натписа на косовском стубу је имао смисла да сажетс по реду изложи садржину коју је хтео да саопшти. Натпис има ове делове, везане у једну целину:

1) Увод и captatio benevolentiae.

2) Хришћанско-моралне особине кнеза Лазара.

3) Духовне и физичке особине косовских бораца, опис њихов и коњице.

4) Опис косовске битке и шта се у њој догодило.

5) Погибија кнеза Лазара, година, дан и час свршетка косовске битке.

Језгро и суштина пак натписа је ово:

Кнез Лазар и косовски јунаци су борци за Христа против Мурата, сатане, и пошто су у тој борби положили своје животе, то су као Христови мученици добили као награду венац мучештва и постали учесници царства небеснога.

Натпис на стубу саставило је лице које је знало и читало црквене књиге, кроз чије текстове се натпис може најбоље разумети. Проф. Радојичић мисли да га је саставио деспот Стефан, син кнеза Лазара 1403/4 године, и наводи за то убедљиве доказе. То је највероватније. Деспот Стефан, витез-борац, књижевник, љубитељ уметности и ктитор цркава, имао је и читао је црквене књиге, и тражио је њихово преписивање. Константин Филозоф за деспота Стефана каже: »... од божанских списа Богу угодно сабравши« и »ред на божаственој служби, чувајући изванредна прочитања и молитве«. Преписивачка делатност црквених књига за време деспота Стефана представља цветно време српске књижевности. У његово време писано је највише рукописа, а и најбољих. Деспот Стефан се бринуо за писање богослужбених књига и познавао је богослужење, нпр. да се на Велики четвртак место Херувимске песме поје »Вечери твојеја тајнија...« Према томе није чудо да је деспот Стефан, владар, саставио натпис у духу црквених богослужбених књига.

Затим, деспот Стефан је најбоље осећао тешке последице косовске битке и пораз у њој га је болео, па је хтео да осветли јуначки образ свога оца и косовских бораца. Колико је била велика мржња аутора натписа према Мурату, што је као противник Христове вере пошао да пороби српски народ и српске земље, види се по томе што за Мурата каже да је

Сушта змија,
дивља звер,
велики противник,
несити ад, који све прождире,

а за његова сина да је

змијски и гујин пород
штене лавље и василисково.

Осам израза погрде!

Није ли натпис саставио деспот Стефан, то га је саставио неки писмен калуђер из околине Стефанове.

Казивање натписа да су косовски јунаци згазили змију и умртвили дивљег звера, великог противника и неситог ада свепрождрљивца тј. Амурата, и његова сина »змијски и гујин пород, штене лавље и василисково« је сећање на пс. 90, 13:

На змију и василиска наступаћеш
и газићеш лава и аждају.

Ови стихови се примењују на Христа, који побеђује ове животиње, под којима се имају разумети: сатана, ад, смрт и грех. Honorius Augustodunensis (XII век) у Speculum ecclesiae (проповеди) код Цветне недеље тумачећи поменути стих псалма каже: »лав значи антихриста, змај — ђавола, базилиск — смрт, аспида — грех«.[2] Да се овај стих псалма у раној хришћанској уметности односио на Христа и да Христос оружјем крста одбија нападаје змије, базилиска, лава и змаја, тј. сатане и побеђује га, доказ је веома примитиван рељеф што га је dr Ciro Truhelka (Starokršćanska arheologija, 17, сл. 2) ископао на рушевинама катедралне базилике Бистре код Зенице. На овом рељефу приказан је Исус Христос као Добри пастир са две овце, на које навађују споменуте четири животиње (јасно се распознају лав и змија), али их Христос својим крстом заштићује од њихових насртаја.

У Архиепископској капели у Равени (подигнутој за време равенског епископа Петра II —494—519 и владавине Теодориха —493—526) приказан је на мозаицима Исус Христос у ратној опреми римског војсковође, са крстом у десној на рамену и еванђељем у левој, како под ногама гази и сатире главу лава и змије. Крст и еванђеље су Христова паноплија. То значи да је Христос духовни борац, а не физички. Крст је Христов *τρόπαιον*. Исти такав мозаик био је и у цркви Св. Крста у Равени (декорисала ју је Galla Placidia) са натписом: „Te vincente tuis pedibus calcata per aevum germanae mortis crimina saeva jacent" — »Пошто Ти побеђујеш, Твојим ногама згажени за увек леже (побеђени) љути (страшни) узроци сопствене смрти«. Овај натпис каже да је Христос под својим ногама за увек сатро узроке сопствене смрти, тј. сатану, узрочника греха и смрти (I Мојс. 3, 14—15). Своју победу извршио је Христос крстом, тј. распећем на крсту, силаском у ад и васкрсењем. Овом паноплијом, тј. крстом борио се Христос и победио сатану, а победивши га побеђује и оно што потиче од њега, тј. грех, а затим и последицу греха, тј. смрт. Ад је царство смрти и свет мртвих. Христос је својом смрћу и силаском у ад разорио царство смрти, победио сатану и ослободио из ада све душе.

Највећи византијски црквени песник Роман Мелод (дошао из Сирије у Цариград за време Анастасија I, 495—527) у својим кондацима расправља о победи крста над адом, а у једном икосу кондака »На плач Богородице« овако пева:

Дајући победу кроткима,
носећи крст на раменима
на начин трофеја,
изиђе (Христос) да се распне
и да рани онога ко је нас ранио (тј. ђавола),
испунивши оно што смо ми били дужни,
и ка смрти потече.

Пример Исуса Христа, војводе борца који гази, сатире и побеђује сатану важи и за следбенике Христове, из кога црпе снагу за борбу са сатаном, грехом и смрћу. Косовски натпис то потврђује. По примеру Христову, косовски борци су се борили и згазили и умртвили Мурата, за кога натпис каже да је сами сатана.

Проф. Радојичић је расправљао само о натпису на стубу, а значење стуба и шта он представља није разјаснио ни проф. Радојичић, нити ико од оних који су пре проф. Радојичића писали о овом стубу. Када знамо значење стуба, биће нам јаснији и натпис на њему.

Стуб на Косовском пољу је *τρόπαιον*, која реч значи Sieges- zeichen, -denkmal, Trophäe, трофеј (преносно Siegesbeute, Sieg) (Menge). Победник је у антици одмах после победе на бојном пољу подизао трофеј и Зевсу га посвећивао. То је редовно био стуб од дрвета, Baumstamm oder ein Gerüst, на који је вешано оружје и стављан натпис (Menge). Затим је био стуб од камена. *Τρόπαιον* је знак који се поставља тамо где је непријатељ био присиљен да се даде у бекство и има смисао поштовања победе.[3] Подизање *τρόπαιον*-а Римљани су примили од Грка.

Према тумачењу схолијаста Аристофанове[4] комедије Plutos, стих 435, реч *τρόπαιον* се овако тумачи:

"Εστι δε τρόπαιον, ὃ ἐν ταῖς νίκαις οἱ παλαιοὶ ἐποίουν, τοῖχον ἢ λίθον μέγαν ἱστάντες, καὶ γράφοντες ἐν τόυτω ἃ κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἔργα δεδράκασιν. ἐκαλεῖτο δε τρόπαιον διὰ τὸ ἐπὶ τῇ τροπῇ τῶν ἔχθρων γεγενῆσθαι.

Ту се каже како су стари после победе (на месту битке) подизали зид или велики камен и на њему написали све што су урадили против непријатеља, а зове се *τρόπαιον* због тога што су непријатељи нагнани у бег (*τροπή*).

Шта је *τρόπαιον*, најбоље нас информише Јелинска велика енциклопедија:

»Многи стари народи знали су за *τρόπαια* као знаке победе. Код Грка је постављање ратног плена у виду споменика на бојном пољу или на оближњим светим местима уведено од стране Дораца и имало је карактер обележавања места победе, али је уједно изражавало и њено придавање божанству — заштитнику победника (*θεοί τροπαῖοι, τροπαιοφόροι, τροπαιοῦχοι*). Прва историјски позната *τρόπαια* код Грка су била *τρόπαια* која су подигли Спартанци поводом победе над Амиклејцима (VIII век) и она која су подигли Атињани и Мегарци поводом заузимања Саламине (VII век). Од тада је подизање *τρόπαια* било правило, па чак и за победе у поморским биткама (*τρόπαιον* је подизано на командној поморској јединици или у пристаништу одакле је флота пошла или на најближем рту итд.), а изузетак су представљали само Македонци, барем до доба наследника. *Τρόπαιον* је представљало главни доказ о победи, зато су за победнике у Тиреји сматрани Спартанци против Аргејаца, јер је једини преживели Спартанац Ортриадис подигао *τρόπαιον* са натписом написаним сопственом крвљу, док су два преживела противника побегла према Аргосу. Било је случајева кад су и једни и други противници тврдили да победа припада једним односно другим, те су зато и једни и други подизали *τρόπαια* (Атињани и Коринћани у Егини 457. године, Мантинејци — Тегеати 423. године). Таква *τρόπαια* су обично постајала повод за нове крваве борбе. Колико је који војсковођа извојевао победа за један дан, толико је *τρόπαια* требало да подигне.

Τρόπαιον је увек било свети објекат (и за пораженог), а често је постајало (као оно на Маратонском пољу и на Саламини) као место на коме су одржаване свечаности сваке године на дан победе. Народи који су живели у Италији пре Римљана знали су од старине за *τρόπαια*, али о њиховој употреби код Римљана тек у IV—III веку пре Христа сведочи кампаноримски новац, звани victoriati (са ликом Викторије која подиже *τρόπαιον*). Прво пак римско *τρόπαιον* познато из споменика је *τρόπαιον* Емилија Павла (168. године), док се у текстовима прво *τρόπαιον* помиње оно, које су подигли тек 121. године пре Христа Домитије и Фавије у Радану против Алоброга.

Углавном имамо два типа *τροπαίων*: *τὸ ἀνθρωπόμορφον τρόπαιον* и *τὸ τυμβοειδές*, подизана приликом победа у двобоју, односно у масовним сукобима. Првобитни облик првог *τρόπαιον*-а је распоређивање оружја побеђеног на стаблу од дрвета (код Грка и код западних народа у старо доба), од чега је произишло крстообразно распоређивање свеоружја на вертикалном коцу са хоризонталним комадом дрвета (у облику распетог човека), а другог типа је постављање ратног плена око гомиле камења. Касније, а нарочито у доба римских царева, *τρόπαιον* се развио у велики, величанствени архитектонски споменик, од којих су најпознатији: онај у Tourbie (Француска), подигнут 6 година пре Христа (округла грађевина висока 46 метара на четвороугаоној основи од 1.444 м²) и Tropaeum Trajani код Констанце" (*Μεγάλη Εγκυκλ.*, *Τόμος κτ'*, стр. 366).

Проф. Радојичић каже (Летопис, 456): »Обраћање на »човека« који »ступа« на српску земљу потсећа на причање Херодотово о »натписима и стубовима« у Термопилима, нарочито на натпис намењен Спартанцима: »Странче, јави Лакедемонцима да овде лежимо њиховим речима покорни« (VII, 228). »За Херодота се, међутим, знало код Срба после Косовске битке...« »Херодотово име је нашао Григорије Хиландарац када је 1407/8 год. узео да за деспота Стефана Лазаревића преписује... књигу Зонаре... код Зонаре се помиње Херодот... па је Григорије тражио по Св. Гори и »Иродота«. Тако излази да је вероватније постанак косовског натписа стављати у доба деспота Стефана Лазаревића, када се знало за Херодота и када је он посредно утицао на тадашње књижевнике«. »Косовски натпис је састављен под посредним Херодотовим утицајем«. Толико проф. Радојичић.

Проф. Радојичић, дакле, отвара могућност да је косовски натпис састављен посредно под утицајем Херодота VII, 228.

Пре свега не треба писати »Термопилима« но »Термопилама« (*αἱ Θερμοπύλαι*), а затим да видимо шта Херодот VII, 228 прича о »натписима и стубовима у Термопилима«:

»Они су сахрањени на оном месту где су и пали, па је и њима и онима који су пали пре него што је Леонида наредио овима да се повуку, урезан на надгробном споменику један натпис који гласи:

Хиљаде јунака четир са пуна милиона три
Вођаху борбу овде на овом истом месту.

Тај се натпис односио на све њих, а само у спомен Спартанаца био је урезан овај натпис:

Јави у Спарту, о странче, да овде лежимо мирно,
Њихових закона сви слушајућ' покорно глас.

Тај се натпис односио на Спартанце, а на пророка Мегистија односио се овај натпис:

Мегистија славног споменик то је, кога су некад
Мећани убили ту дошли до Сперхеја чак,
Пророка што знајући добро да смрт му тада се ближи;
Војводе не остави он спартанске, већ оста ту.

Надгробне споменике и натписе, сем оног који се односи на пророка Мегистија, подигли су Амфиктионци, а натпис пророку Мегистију урезао је његов пријатељ Симонид, син Леопрепов« (Херодотова Историја. Са старогрчког превео Милан Арсенић, Издање Матице српске 1959, 439).

У оригиналу стоји: *θαφθεῖσι δέ σφι αὐτοῦ ταύτη τῇ περ ἔπεσον καὶ τοῖσι πρότερον τελευτήσασι... ἐπεγέγραπται γράμματα λέγοντα τάδε·* (долазе текстови записа)... *ἐπιγράμμασι μὲν νῦν καὶ στήλῃσι... Ἀμφικτύονές εἰσί σφεας οἱ ἐπικοσμήσαντες.*

Ту се каже да су сахрањенима на овом истом месту где су пали написани натписи који кажу: ... и да су украситељи натписа и надгробних споменика били Амфиктионци.

Овде се дакле говори о више надгробних споменика са три натписа.

Мислим да место из Херодота VII, 228 није такво, да би под његовим било посредним, било непосредним утицајем косовски натпис могао бити састављен. Косовски натпис не одговара натписима у Термопилама, стубова у Термопилама има више и они су надгробни споменици, а косовски стуб је један и није надгробни споменик, но *τρόπαιον*.

Него имамо друга места код Херодота (II, 102, 103 и 106), где се спомињу стубови са натписима, на које косовски стуб са натписом не само да »потсећа«, но она потпуно разјашњују значење косовског стуба са натписом. Проф. Радојичић ова места не помиње, као да није читао Историју Херодотову, коју је издала Матица српска 1959. у преводу Милана Арсенића.

О стубовима са натписима Херодот говори у II књ. поглавље 102, када прича о египатском краљу Сосестрису овако: »... прокрстарио је... са великом војском копно и покорио све народе на које је наишао. Тамо где су се народи јуначки борили за своју слободу, он је у њиховој земљи подигао стубове са натписом у коме је било његово име и име његова оца, и да је он дотичну земљу оружјем покорио. А тамо где је земљу заузео без борбе и без по муке поставио је стубове са истим таквим натписом, а осим тога је дао да се на њима нацртају срамотни делови женског тела, као знак да су људи у тој земљи били кукавице«.

У идућем 103. поглављу, даље, Херодот прича: »Радећи (Сосестрис) тако, прокрстарио је копно, па је најзад из Азије прешао у Европу и тамо покорио Ските и Трачане. Мислим да египатска војска није даље допрла. У земљи ових народа виде се исти онакви стубови, а даље од Скитије и Тракије они се не могу видети«.

У 106. поглављу, најпосле, Херодот каже: »Стубови које је у разним крајевима подигао краљ Сосестрис, већином више не постоје, али сам ипак у Сиријској Палестини видео неколико њих са натписом и насликаним женским полним органом.

Исто тако у Јонији постоје два кипа овога краља, који су исклесани из стене; један се налази на путу из Ефеса у Фокеју, а други на путу из Сарда у Смирну. Обадва представљају човека високог четири и по лакта, са копљем у десној и луком у левој руци, а цела опрема му је исто тако египатска и етиопска. Преко груди од једног рамена до другог стоји натпис исписан светим египатским писмом, исклесан у камену, и он гласи: »Ја сам ову земљу стекао својим раменима«. Ко је и одакле је он, не обњашњава се овде, али је на другим местима објашњено. Многи који су га видели мисле да је то Мемнонов кип, али је то далеко од истине« (Херодотова Историја, са старогрчког превео Милан Арсенић, 1959, 121-122).

Као што смо видели, имамо два типа *τροπαίων*: *τὸ ἀνθρωπόμορφον τρόπαιον* **и** *τὸ τυμβοειδές* тј. у облику човека и у облику гроба, тј. надгробног споменика. Споменуте две статуе представљају *τὸ ἀνθρωπόμορφον τρόπαιον* — тропајон у облику човека.

Стубови са натписима које је подизао египатски краљ Сосестрис су *τρόπαια* у смислу напред изнесеног значења ове речи, а то исто је и косовски стуб са натписом, наиме *τρόπαιον*, подигнут на месту косовске битке да говори потомству и историји о победи Срба у овој бици.

На свима наведеним местима, тј. у VII, 228 за надгробне споменике са натписима у Термопилама и II, 103, 104 и 106 за стубове са натписима краља Сосестриса Херодот употребљава исту реч: *ἡ στήλη, αἱ στήλαι*, која има ова значења: Säule, Pfeiler, Grabsäule, Grabstein, Denksäule. Код Херодота VII, 228 она, мислим, значи надгробни споменик, а у II, 103, 104 и 106 значи стуб *τρόπαιον*. Тако је разумео ова места и М. Арсенић у своме преводу Херодота.

Да се код Срба знало за Херодота проф. Радојичић наводи као доказ и то, што Зонара помиње Херодота, а Зонара је превођен код Срба. Иако проф. Радојичић не тврди да је наведено место из Херодота VII, 228 посредно баш преко Зонаре код Срба било познато, да видимо да ли Зонара помиње било Херодота VII, 228, било II, 103, 104 и 106. Рецимо да Зонара и помиње Херодота VII, 228 (не знам да ли то чини), косовски натпис није састављен под утицајем тога места. Остаје нам да видимо да ли Зонара помиње стубове са натписима из Херодота II, 102, 103, и 106 у смислу *τρόπαια*. Зонара је написао *Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν* (светска хроника од створења света до 1118, узлазак Јована Комнена на престо), употребивши С. завет, Јосифа Флавија, Јевсевија, Теодорита, Ксенофона, Плутарха, Херодота и Аријана, а од римских Dio Cassius-a. Деспот Стефан Лазаревић је негде нашао »чудну књигу најмудријег Зонаре« (незаслужен комплименат), и преко неког Тимотеја послао у Хиландар да се препише. Тимотеј је дао егземплар неком Григорију, који је прионувши на посао увидео да је примерак искварен и са грешкама. У жељи да га исправи није успео, јер није имао поменуте писце које је Зонара употребио, да из њих поправља текст, но га је исправио Георгијем Хамартолом. Словенским преводима овог дела у основи служи као извор српски превод Зонаре, извршен у време цветне епохе српско-словенске преводилачке делатности. До сада су позната три рукописа *Ἐπιτομή*: 1) Хиландар, видео га Виктор Ив. Григорович, 2) Грачаница, употребио га Гиљфердинг и 3) Ср. Карловци, Патр. библиотека, према Шафарику, XV век.[5]

Ако Зонара само спомиње Херодота, како то каже проф. Радојичић, то из тога још не можемо закључити да Зонара говори о стубовима са натписима у Термопилама у смислу Херодота VII, 228. Да је ово место из Херодота преко Зонаре утицало на састав косовског натписа, требало би у Зонариној *Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν* наћи поменуто место. Проф. Радојичић га не наводи.

За отварање пак могућности да је онај ко је подигао косовски стуб и на њему дао урезати натпис знао за Херодота II, 102, 103 и 106 посредно преко Зонаре, требало би опет у *Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν* наћи место које говори о подизању *τρόπαιον*-а од стране победиоца на месту битке. Не знам да ли Зонара има такво место. Тражио сам у Migne-а Зонарино дело *Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν* и погледао у регистру да ли помиње *τρόπαιον*, али нисам нашао ништа. Али Зонара ипак помиње *τρόπαιον* у смислу како смо напред писали, али не у *Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν*, но у једном другом свом спису. Наиме, Зонара је написао тумачење канона у октоиху и у тумачењу канона у недељу 3. гласа Зонара каже: *»Био је стари обичај да се победиоцима непријатеља даје какав год знак, који је, подигнут, означавао победиоца. Тај знак се звао трофеј, као символ пораза непријатеља, који су се окренули и дали у бекство, да би у бекству нашли спас. Трофеј Христов и знак његове победе над непријатељем био је крст, који је Он, идући на страдање, носио на плећима. Пошто је Христос, на њему распети и умрли, победио смрт, уставши из ада и смрти* (гроба).«[6]

Ове речи из Зонариног тумачења канона октоиха наводи проф. Корсунски у споменутој књизи у примедби, које је Зонара свакако написао на следећи текст тропара прве песме канона трећег гласа у октоиху, у коме се каже:

Νικητὴς τροπαιοῦχος[7] *κατὰ θανάτου*
ὁ θάνατος δεδοικῶς ἀνεδείχθη.

Тражио сам у Migne-у Зонарино тумачење канона у октоиху, али га нема. Међутим, у коментарима на каноне св апостола, синода и канонских посланица св. отаца од Теодора Валзамона (умро после 1203), Зонаре (прва половина XII века) и Аристена, специјално у коментару на 23. канон св. Василија, Валзамон каже:

Τρόπαιον δέ ἐστι σημεῖόν τι τῷ νικήσαντι ἐν πολέμῳ διδόμενον, ἵν εἴη δήλη ἐκ τούτου ἡ τρέψασα μοῖρα τοὺς παλεμίους · ὅθεν ὠνόμασαι τρόπαιον, ἐκ τοῦ τροπῆν τῶν πολεμίων γενέσθαι, τρεψάντων τὰ νῶτα τοῖς ἐναντίοις

(Migne P. g. col. 811). Ту се каже да је *τρόπαιον* знак, који се даје ономе који је победио у бици, да би било јасно коме се од ратника окренула судбина. Отуда се зове *τρόπαιον* од бекства (*ἡ τρόπη* = das Umkehren des Feindes, Flucht, Niederlage, Sieg) ратних непријатеља, који су окренули леђа противницима.

Дакле, отвара се могућност да је онај ко је подигао косовски стуб и урезао на њ натпис могао знати за подизање *τρόπαιον*-а и његово значење директно од Зонаре, а не посредно од Херодота.

Наведено место из Зонаре о *τρόπαιον*-у, које доводи у везу *τρόπαιον* са крстом као Христовим *τρόπαιον*-ом, потврђује наше тумачење речи **крстовъоображенна**, наиме да косовски стуб има исто значење као и крст Христов, тј. да је *τροπαιον*.

Онај ко је подигао косовски стуб и на њ урезао натпис, није морао знати за *τρόπαιον* из антике, Херодота и Зонаре, но је могао доћи на мисао о подизању *τρόπαιον*-а на месту косовске битке и на основу византијске црквене поезије, у којој се спомиње победа, пораз непријатеља и подизање *τρόπαιον*-а.

У XII икосу Акатиста пресветој Богородици, састављеном поводом избављења Цариграда од непријатеља за време цара Ираклија (610-641), каже се:

Χαῖρε, δι᾽ ἧς ἐγείρονται τρόπαια,
Χαῖρε, δι᾽ ἧς ἔχθροι καταπίπτουσι.

Здраво Ти, којом се подижу трофеји,
Здраво Ти, којом падају непријатељи!

У канону 3. гласа у октоиху Христос се, као што смо видели, слави као победник смрти који има *τρόπαιον*.

У канону Богородичином 4. гласа 9. песма у Октоиху слави се Богородица као давалац трофеја победе: *Ἡ πάντω δεσπόζουσα τῶν πο-ημάτων τῷ λαῷ σου δώρησαι τὰ νίκης τρόπαια.*

Како било да било, тј. да ли је онај ко је подигао стуб на месту косовске битке и саставио натпис за њега знао за подизање *τρόπαιον*-а, стуба са натписом од стране победника на месту битке из антике, Херодота или Зонаре, или из црквених књига, једно је јасно, наиме он је знао за подизање стубова са натписима као *τρόπαιων*, и да би потомству и историји казао како су се Срби борили с Турцима на Косову пољу, наиме да су били храбри борци а не кукавице, и да су победили, подигао је *τρόπαιον* на месту косовске битке са значењем које је он имао у антици, код Херодота, Зонаре и у византијској црквеној поезији.

Сада се намеће питање како то да се подиже *τρόπαιον* онима који су били побеђени у косовској бици, као да су они били победници. Овај парадокс тражи разјашњење. Разјашњава га донекле сам натпис када каже да су косовски борци згазили и умртвили Мурата и његова сина, и многе друге.

Проф. Радојичић је написао »венац (украс) страдању«. Међутим, венац није само тек украс, но има своје дубоко значење како у црквеним књигама и у ранохришћанској уметности, тако исто и у натпису косовског стуба.

О венцима су писали Theodor Klauser,[8] Klaus Wessel[9] и потписани.[10] Овде није место да исцрпно расправљамо о венцу који се помиње у натпису косовског стуба, само ћемо ради доказа да венац није само тек украс и ради потпуног разумевања натписа изнети главне мисли о венцу у црквеним текстовима, које је аутор натписа имао на уму при његову састављању.

Код Хелена венац су добијали агонисти у утакмицама, вршеним у стадијима, хиподромима, гимназијама и палестрама. После надметања победу је утврђивао судија (*ἀγωνοθέτης*), а агонисти победници су као награду добијали на главу венац од растиња.

Апостол Павле пише Коринћанима: »Не знате ли да они који трче на тркалиштима (*ἐν τῷ σταδίῳ τρέχοντες*) сви трче, али само један добија награду (*τὸ βραβεῖον*)? Тако трчите, да (је) добијете! Али сваки који се бори од свега се уздржава; они да добију распадљив венац, а ми нераспадљив (I Кор. 9, 24—25).

Реч *στάδιον* означава тркачку стазу за такмичење. Апостол Павле сећа овде Коринћане на утакмицу у трчању, која им је била позната, јер су игре у Истму (*Ἰσθμός* — Landenge von Korinth), у којима су била и такмичења у трчању, одржаване близу њихова града. Реч *βραβεῖον* означава награду победнику, тј. венац од растиња, а апостол Павле под овом речју разуме »венац правде« (II Тим. 4, 6), тј. вечно блаженство, које ће праведни судија дати победнику.

Даље апостол Павле пише Тимотеју (II Тим. 4, 6—8):

»Јер ја се већ жртвујем и време мога одласка наста. Добар сам бој био, трчање сам свршио, веру одржао! Сад ме чека венац праведности, који ће ми у онај дан дати Господ, праведни судија«.

Овде апостол Павле каже да је борбу за Христову ствар јуначки извршио, у утакмицама на стадију стигао је победнички на циљ, и чека награду: венац праведности. Види још Фил. 3, 14; 4, 1; I Сол. 2, 19; I Петр. 5, 4; Јак. 1, 12; Откр. 2, 10; 3, 4. У овим текстовима се помиње венац правде, живота и славе. То је све један исти венац, наиме: царство небеско. Из ових текстова видимо да венац значи вечно блаженство у царству небеском.

Овом библијском начину изражавања прикључују се и црквени оци.

Са тиме су у вези у старохришћанској уметности многе слике победног венца на мозаицима, фрескама, надгробним плочама итд.

Час пружа сам Христос као *ἀγωνοθέτης* — Kampfrichter светима венац, час лебди венац изнад лика једнога светога у блаженству, или свети носе у рукама драгоцене, бисером украшене венце.

Наведени текстови кажу да хришћанин добија венац као награду под овим условима:

Потребно је да се бори за Христа, да у тој борби претрпи све напасти које га снађу и да у тој борби победи. Његова вера у Бога треба да је толико јака, да је због ње кадар поћи и у саму смрт. Најпосле има да докаже своју љубав према Богу. Венац добија од праведног судије у дан последњег суда.

Који хришћанин то изврши, добија као награду победни венац, али не распадљив венац, од гранчица и лишћа као хеленски агонист на утакмицама у стадију, но добија нераспадљив венац, под којим се према наведеним текстовима има разумети вечно блаженство у царству небеском.

У византијској црквеној поезији, тј. у службама мученика на много места се говори о борби мученика тј. о њиховом страдању за Христа, при чему се употребљава терминологија хеленских агона. За мученике се каже да су се борили (*ἀθλέω*) као борци (*ἀθλητής*) у стадију (*ἐν σταδίῳ*), да су у утакмичкој борби (*ἀγών*) победили (победа се назива *νίκη*), да су као победничку награду (*ἄθλησις*) добили славу са неба, победнички венац (*στέφανος, στέφος τῆς μαρτυρίας* = **страдніѭ вѣнєцъ** у косовском натпису) од Христа, који се назива *στεφηδότης* — давалац венаца. Као што победник у утакмичким борбама прима награду — венац из руку судије (*ἀγωνοθέτης* — Kampfrichter) у утакмичкој борби, тако Бог, праведни Судија додељује хришћанину венац правде. У служби мученика видимо да се борба Христових мученика упоређује са борбом утакмичара у стадију, и као што ови добијају венац од растиња и лишћа, тако и Христови следбеници добијају неувели венац од Христа, тј. царство небеско.

У хришћанству се нарочито мученици сматрају као борци за Христа и њихово страдање (смрт) и исповедање Христа за време гоњења је духовни агон за Христа.

Тропар св. Стевана првомученика у византијској црквеној поезији почиње речима:

Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸ ἠγωνίσω
πρωτομάρτυς τοῦ Χριστοῦ καὶ 'Απόστολε...

Добру борбу борио си,
Првомучениче Христов и апостоле...

Мученик који се за време мучења није одрекао Христа и који је умро за Христа, сматран је према црквеним текстовима као победник, који је као награду добио венац.

Венац као антички знак победе и награде освојио је своје место и у хришћанској символици. Венац, атрибут Богородице (Пореч), апостола, мученика, светих и праведника јавља се тек у времену после Константина. Венац не очекују и не добијају само апостоли, мученици и свети, но и сваки хришћанин. Отуда га имамо већ у раном хришћанству, као еквиваленат палмине гране и као илустрацију молитава у чину погреба да умрли добије венац, тј. царство небеско, на коптским и другим каснијим стелама и надгробним споменицима. На њима често налазимо рељеф венца, крста у венцу, крста и венца ношеног крилима орла.

Све речено о венцу разјашњава текст натписа на косовском стубу, и ако све ово применимо на кнеза Лазара и косовске борце који су положили свој живот за одбрану хришћанске вере тј. за Христа, то су они победници, који су као награду добили венац, тј. царство небеско, и као таквима, тј. победницима подигнут је сасвим умесно и заслужено победни знак *τρόπαιον* са натписом, мраморни стуб на Косову пољу на месту косовске битке, иако су је стварно изгубили.

Цела ствар политике, ратовања и борбе Срба за слободу против Турака, пренесена је према натпису на косовском стубу из земаљске стварности на терен духовне борбе за Христа против непријатеља хришћанства.

Слично натпису на косовском стубу и скоро у исто време (1402), жена деспота Угљеше, монахиња Јефимија говори у везу на покрову кнезу Лазару:

»О нови мучениче, кнеже Лазаре... мужаственим срцем и жељом побожности изишао си на змију (Мурата) и непријатеља божанствених цркава, расудивши да *твоје срце не може трпети да гледа, како хришћанима отачаства ти владају Исмаиљћани.* Ако ли овога не постигнеш, (одлучио се) оставити трошну висину земаљског господства и обагрити се крвљу својом и сјединити се са војницима Цара небеснога. И тако си две жеље постигао, и змију си убио и примио си од Бога венца мучеништва«... »отишао си у небеска вечна весеља...« »као мученик имаш слободу према Господу, преклони колена ка Владици који те је венчао... *моли се да православна хришћанска вера неокрњена стоји у твоме отачаству*... сабери збор својих сабеседника, светих мученика, и са свима се помоли Богу који те је прославио: Јави (мученицима) Георгију, подигни Димитрија, убеди Теодора, узми са собом Меркурија и

Прокопија и не остави Четрдесет севастинских мученика (у помоћ Стефану и Вуку).« Најпосле Јефимија назива Лазара »светим«.

Константин Филозоф у Животу деспота Стефана слично каже: »... јер Бог је тако допустио да се овај велики (тј. кнез Лазар) и они који су с њим, увежу венцем мучeништва«.

Тако се гледало на пораз Срба на Косову пољу у времену одмах после косовске битке.

Народна песма »Пропаст српског царства« гледа на косовску битку и борбу кнеза Лазара и косовских бораца исто као и натпис на косовском стубу и као Јефимија.

Мислим да се не може примити проф. Радојичића начин објављивања старих српских текстова. Овде није место да се расправља питање како треба издавати старе српске текстове. Проф. Радојичић збуњује читаоца, када нпр. читајући свега 21 »стих« прве »строфе« мора 42 пута да остави текст и прекине ток мисли у тексту, па да у примедби гледа шта која реч значи. Ствар постаје тим тежа, што проф. Радојичић овај не добар начин издавања старих српских текстова понавља у низу бројева Летописа.

Затим проф. Радојичић пише: »...тачке и запете су веома важне... свакако обележавају стихове, јер се похвала својом ритмичношћу сама приказује као песма... идући за ритмом, поделио сам похвалу на стихове. Не знам колико сам у томе успео... Изгледа да су ти стихови имали бити дванаестерци. Питање о стиховима је веома компликовано и тражи посебне студије (ЈФ 136). У Летопису МС пак: »Деспот је саставио песму. Поделили смо је на стихове и строфе. Учинили смо то идући за њеним ритмом, а држећи се и знакова (тачака и запета) у њој«.

У ЈФ проф. Радојичић износи своје мишљење са резервом и несигурно, а у Летопису одређено каже да је натпис песма.

Треба натпис према тачкама и запетама поделити на »стихове« па ће се видети да то нису стихови (па ни дванаестерци). Ако је натпис песма, требало је да проф. Радојичић изнесе законе на којима је изграђена версификација ове поезије. О свему овоме могло би се расправљати, али сумњам да би ова расправа (није јој овде место) потврдила мишљење проф. Радојичића.

Ако смо пак, слично проф. Радојичићу, преводу натписа дали изглед стихова, ипак не гледамо на њ као на стихове начињене по извесним законима версификације, но као на ритамско-реторске целине, које услед надахнућа и *одушевљења* (сам аутор натписа је рекао да је натпис писао у одушевљењу — инспирацији) у ритму надолазе као вали. Кључ за одређивање предаха ових ритамско-говорних целина даје нам сам текст (синтакса, стилске фигуре, реторска средства и др.). Треба се приликом читања текста само унети у »унутрашње духовно ткање«[11] текста, па осетити где почињу и где се губе говорни вали. Ритамско говорне целине натписа, тј. говорни вали, као да се према својој средини уздижу у арзи, а према крају падају у тези.

Мраморни стуб на Косову пољу са натписом је *τρόπαιον* — трофеј, подигнут да означи место косовске битке, да каже потомству и историји шта се догодило и како је било у тој бици, да прослави храброст кнеза

Лазара и косовских бораца, а што је главно: *да каже да су Срби били победници у бици на Косову.*

Онај ко је подигао косовски стуб као *τρόπαιον* и победни стег, и на њ дао урезати надахнуте речи, урезао је у мрамору најлепши састав од свих које имамо на српским монументима. Иако релативно кратак, лапидарног стила, он много каже. Он води странца и дошљака савршеном каптацијом беневоленције поступно ка натпису да га прочита, а призор који ће путник угледати на Косову пољу, описан са свега неколико речи, као уметничка слика начињена под стваралачком инспирацијом са неколико јаких карактеристичних потеза, као и цео натпис, остављају *снажан и дубок утисак,* тако да за натпис на косовском стубу можемо слободно рећи да је epigramma dignitate et pretio inter serbica facile princeps, тј. *да је натпис по достојности и вредности међу српским (натписима) лако првак, тј. на првом месту«.*[12]

Ако српски народ цени и воли своје историјске споменике и када их рестаурише и обнавља, онда треба да на место уништеног оригиналног косовског стуба на Косову пољу подигне на месту косовске битке нов, висок мраморни стуб са истим натписом, као победни трофеј кнезу Лазару и косовским борцима.[13]

[1] Такође изненађује да је стручњаку за српски језик Д. Костићу толико био туђ стари српски језик, да његов превод »Житије и жизан св. Симеона—Немање од краља Стевана Првовенчаног«, Београд 1923, кипти грешкама. Када је таква ствар са најпозванијима и стручњацима, каква ли је са студентима? — [2] K. Künstle, Ikonographie der christlichen Kunst, 123. — [3] О *τρόπαιον*-у види Pauly-Wissowa, Realenzyclopädie der class. Alterfumwissenschaft, s. v. *τρόπαιον*. — [4] Аристофан је највећи комедиограф у античкој грчкој литератури (444—388), а схолијасти су коментатори дела класичне литературе. — [5] Према V. Jagić, Ein Beitrag zu serb. Annalistik mit literaturgeschichtlicher Einleitung, Arch. f. slav. Phil. II Bd. 14—16. — [6] Толкованіе канона на Воздвиженіе честнаго и животворящаго Креста Господня. Составлено Никодимом Святогорцемъ, переводъ съ греческаго, подъ редакціей профессора Ј. Н. Корсунскаго. Москва, 1899, 12—13. — [7] *τροπαιον ἔχω* — односи се на Христа. — [8] Aurum coronarium. Mitteilungen des deutschen archaeologischen Instituts. Römische Abteilung, Bd. 59. 1944. (München 1948, 129—153). — [9] Kranzgold und Lebenskronen. Jahrbuch des Deutschen archaeologischen Instituts. Bd. 65/66, 1950/51, I—IV Heft, 1952. — [10] Мозаици Равене и Пореча (Parentium), још у рукопису. — [11] Ђорђе Трифуновић, Стара наша заборављена поезија. Дело, 1960. 1128. — [12] Према речима De Rossija за Аверкијев натпис (из 216. г.), види C. M. Kaufmann, Hanbuch der christlichen Epigraphik, 171. — [13] Сравни Зоран Мишић, Шта је то Косовско опредељење. Одговор на једно питање Марка Ристића. Нин, бр. 569. од 3. XII 1961. 9. страна.

О ПРВОМ ЋИРИЛСКОМ ИЗДАЊУ КАЧИЋЕВА РАЗГОВОРА УГОДНОГА

Лазар Чурчић

У раду: Život i rad Andrije Kačića Miošića, што га је штампао у XXVII књизи Stari pisci hrvatski, Т. Матић бележи: »1818 izašlo je u Budimu prvo ćirilsko izdanje *Razgovora ugodnoga* pod natpisom: Пѣснословка илити повѣстъ о народу славенскомъ. Изъ книге Г. Андрее Качића изведена и по образу вкусу и глаголу сербскомъ Гавріиломъ Коковачевићь устроена. (150 стр. in 8°) Kovačević je Kačićev *Razgovor* jako skratio i iznio pred svoje čitaoce samo nešto proze i svega dvadeset pjesama, a usto je pjesnikovu narodnu ikavsku štokavštinu ne samo okrenuo u ekavštinu, nego i prošarao slavenosrpskim osobinama jer se nadao, da će Kačić tako biti bolje prisutan Srbima«.[1]

Т. Матић по свој прилици није имао потпуни примерак *Песносповке* Г. Ковачевића па је забележио да она има 150 страница.[2] *Песносповка* има, међутим, 152 странице. На стр. 151—152 је поговор под насловом: Исповѣсъ. Благопочтена Лица!. Могуће је чак да Т. Матић уопште и није имао *Песносповку* Г. Ковачевића из године 1818, јер нигде не бележи да је једна од двадесет једне песме у збирци или народна или Ковачевићева. На стр. 101. штампана је 15. по реду Песма одъ Ћурћа Смед: и Сиб: Янка, које нема у Качића.

Најзад и Т. Матић и сви они који су писали о ћирилским издањима *Разговора* погрешили су убрајајући *Песносповку* као прво ћирилско издање Качића намењено Србима.

Први је П. Ј. Шафарик у Geschichte der Illirischen und Kroatischen Literatur, Prag 1865. забележио да је *Песносповка* Г. Ковачевића прво ћирилско издање Качићева *Разговора*.[3] Шафарик је, међутим у Geschichte der Serbischen Literatur, Prag, 1865. забележио и књигу стихова Различите Пѣсме ради забавленія и утѣшенія съ Славонскаго на Сербскій преписане. У Будиму, пис. кр. всеуч. 1807.8°. 31. стр.[4] Одатле је ту књигу пренео у *Српску библиографију* Ст. Новаковић заједно са Шафариковом примедбом да је то књига »у стиховима о Немањи и познијим српским јунацима према народним пјесмама али рђаво.«[5]

Ст. Новаковић по свој прилици није имао ову књигу стихова у рукама па отуда није могао ни проверити какви су стихови у тој књизи. Чини се да је Шафарик имао књигу у рукама — он зна садржај и примећује да су стихови према народним песмама —, али се он није много задржавао око њих па тако није ни приметио откуда су узети.

Баш је ту збирку др Димитрије Кириловић у Каталогу Библиотеке Матице српске I. Српске књиге 1494—1847, Нови Сад, 1850 регистровао под именом Качић Андрија.[6] Т. Матић је морао да види начин на који је др Дим. Кириловић регистровао ове стихове што би му омогућило да бар у јубиларном издању *Разговора* из године 1956. поправи годину првог ћирилског издања.

Др Дим. Кириловићу није било потребно посебно ангажовање око књижице стихова из године 1807. па да утврди откуда је начињен избор. Примерак ових ћирилских Качићевих стихова из год. 1807. доспео је у БМС из књижне оставине Александра Сандића, који је на књизи оставио белешке о томе где се која песма налази у *Разговору*.[7]

Потпуни наслов ове књиге стихова је: Различитє пѣснє ради забавлєнїѧ ѝ оўтѣшєнїѧ съ Славонскагѡ на Сербскїй преписанє. Въ Б8динѣ Гра́дѣ, Писмены́ Кралевскагѡ Всє8чили́ща Вєнге́рскагѡ, 1807; стр. 31; 8°

Књижица је начињена од два табака од којих у првом табаку на првом листу нема сигнатуре, а други лист има сигнатуру a_2 а затим следе 6 листи без сигнатуре. Други табак има сигнатуре, b, b_2 и 6 несигнираних листи. Задња, 32, страна је празна. У збирци је одштампано укупно десет Качићевих песама.

Белешке А. Сандића су под насловом: »из »Kačića *Razgovora ugodnoga* Nar. Slov.« измењено, унакажено, поизостављано, другим допуњено и т. д.«

Испред сваке песме А. Сандић је затим ставио нумерацију. На доњој маргини странице на којој је наслов песме он бележи Качићев наслов. На стр. 3. је наслов песме: Пєсма ѡ чєтыри свѧта Имєнѧка. На маргини о тој песми бележи А. Сандић: 1, Pisna od četiri sveta imenjaka Kačića »Razg. ugod« VIII izdanje 1836, knj. 1. str. 36.

На стр. 9 је наслов у збирци: Песма ѡ Немани Стєфан8. На маргини је белешка А. Сандића: 2, Pisma od Stipana Nemanjića. Kač. VIII. 1. str. 101.

Стр. 11. Наслов песме: Пєсма ѡ Кралю Волкашин8 На маргини: 3, Pisma od Vukašina I. Kralja Uroša. Kač. VIII. 1. str. 110.

Стр. 14. Наслов песме: Пєсма ѡ Херцог8 Стефан8. На маргини: 4. Pisma od Stipana Tomaševića, iliti Kristića, Kralja Bosanskoga. Kačić. VIII. 1. str. 148.

Стр. 17. Наслов песме: Песма ѡ Ђ8рђ8 Бранкович8.

На моргини: 5. Kratka pjesma od jasne kuće i vitežkog Plemena Ivanovića. Kač. VIII. 2. str. 16.

На стр. 19. Наслов песме: Пєсма ѡ Воиновцы.

На маргини: 6. Slidi pisma od Vitezovah predostojne kuće Grabovčeve. Kač. VIII. 2. str. 46.

На стр. 22. Наслов песме: Пєсма ѡ Ђ8личѵ8.

На маргини: 7. Pisma Kapitana iliti Vojvode Jure *Ćulića*. Kač. VIII. 2. str. 63.

На стр. 24. Наслов песме. Пєсма ѡ Любибратичѵ8.

На маргини: 8. Pjesma od vitezovah Ljubibratićah. Kač. VIII. 2. str. 68.

На стр. 26 на крају ове песме је примедба А. Сандића: Две строфе изостављене.

Следи наслов песме: Пєсма ѡ Войводи Сєкѫли.

На маргини је запис: 9. Pisma od glasovitoga Viteza junaka Sekula Vojvode. Kač. VIII. 2. str. 133.

На крају предње песме, уз задња два стиха управо, на стр. 29 је Сандићева белешка: Ова два стиха додата.

Испод тог долази задњи наслов: Пєсма ѡ Босни.

Уз прва два стиха ове песме је опет Сандићева белешка: Додато.

Задња белешка на маргини гласи: 10. Pisma najposlidnja od slavne Bosne od starca Milovana. Kač. VIII. 2 str. 369.

Прво ћириличко издање Качићева *Разговара* биће дакле овај избор из године 1807. Поставља се отуд само питање ко је приређивач овог издања. По свој прилици одговор на то питање биће да је и овај избор као и онај из године 1818. начинио Гаврило Ковачевић.

Овај други избор Качићевих стихова који помиње већ Шафарик био је штампан под насловом: Пѣснословка, илити повѣстъ о народу славенскомъ. Изъ книге Г. Андрее Качића изведена; и по образу, вкусу и глаголу Сербскомъ Гавріиломъ Ковачевичь устроена. Иждивенїемъ же Г. Іоанна Янковича Книгопродавца и Щампара Новосадскога напечатана. — У Будиму, Писмены Крал: Всеучил. Пештанскогъ. 1818; стр. 152; 8°8

Првих седам страница су без пагинације. Прва обележена је 8. страница. Књига је начињена од 10 табака. Првих 9 табака имају 8 листова. Задњи табак има 4 листа. Табаци имају сигнатуру од великих латинских слова и арапских бројева: A, A2 а следе 6 несигнираних листова сем задњег табака који има сигнатуру K, K2 и 2 несигнирана листа.

У овој збирци одштампана је 21 песма. Песме су одштампане овим редом: на стр. 17 је песма под насловом: Песма о народу Славенскому. Њој одговара наслов у Разговору: Poskočica koja se može u kolu pjevati. Ове песме нема у збирци из 1807. године.

На стр. 21. је Песма о Константіну и Елени. И ове песме нема у збирци из 1807. године. У *Разговору* овој песми одговара песма под насловом: Versi cesara Konstantina i njegove majke svete Jelene križarice.

На стр. 24. је наслов Песма одъ цвятыи отаца. У првој збирци наслов ове песме је: Пєсма ѡ четыри свѧта Именѧка. Наслов ове песме у *Разговору* је: Pisma od četiri sveta imenjaka.

Песма одъ Краля Радослава одштампана је на стр. 37. и даље. Ни ове песме нема у књижици из 1807. године. У *Разговору* наслов ове је: Pisma od Radoslava.

Следи на стр. 43. Песма одъ Павлимира. Ње нема у збирци из 1807. године. У Разговору она је штампана под насловом: Pisma od Pavlimira.

Наслов: Песма одъ Тешимира одштампан је на 46. стр. Ни ове песме нема међу *Различитим песнама* из 1807. године. У *Разговору* она је штампана под насловом: Pisma od kralja Tješimira.

На 51. страни је: Песма одъ Краля Владимира. Ње нема у збирци из 1807. године. У *Разговорима* она иде под насловом: Pisma od kralja Vladimira.

Затим је на стр. 56. Пѣсна одъ Краля Доброслава. И ове песме нема у издању из 1807. године. У *Разговорима* њен је наслов: Pisma od Kralja Dobroslava.

На страни 61. је Пѣсна одъ Краля Радослава, и Бодина. Ни ове песме нема у књижици из 1807. године. У *Разговорима* она иде под насловом: Pisma od Radoslava i Bodina.

Пѣсна одъ Стефана II Неманѣ одштампана је на стр. 72. Ње нема у збирци из 1807. године. У *Разговорима* њен је наслов: Pisma od kralja Stipana Nemanje.

Једанаеста по реду песма на стр. 76. има наслов: Песма одъ Стефана Уроша. Иза тога наслова следе стихови песме које у збирци из 1807. године иду под насловом Пѣсма ѡ Немани Стефанѣ, онако како треба. У *Разговорима* овој песми одговара песма која иде под: Pisma od Stipana Nemanjića.

На 83. страни је наслов: Песма одъ Краля Бугарскога. Ни ове песме нема у издању из 1807. године. У *Разговорима* она иде под насловом: Pisma od ženidbe kralja bugarskoga.

На стр. 87. је Песма од Вукашина и Цара Уроша. У збирци из 1807. године она иде под насловом Пѣсма ѡ Кралю Волкашинѣ а у *Разговорима* под насловом: Pisma od Vukašina i kralja Uroša.

Песма о Милошу Об. и Вуку Бранков. је на стр. 93. Ње нема у збирци из 1807. године. У *Разговорима* њен је наслов: Pisma od Kobilića i Vuka Brankovića.

Петнаесте по реду песме под насловом Песма од Ђурђа Смед. и Сиб. Јанка на стр. 101. нема ни у збирци из 1807. године. Њу је Г. Ковачевић ставио да би допунио празнину код Качића а која се односи на историју војвођанских Срба. Та је народна песма, певана вероватно где је и записана у Срему. Она гласи:

Ловъ ловїо Ђурђу Смедеревче
Ловъ ловіо за неделю дана,
Намера га намери(ла) беше
На Шатора одъ Сибиня Јанка.
Са Јанкомъ е три стотинъ Мачжара,
А са Ђурђемъ дванаестъ Војвода;
Алъ беседи Сибинянинъ Јанко,
Побратиме Ђурђу Смедеревче;
Оди Ђурђу да се поиграмо,
И јуначкии мејданъ проведемо;
Да скачемо скока јуначкога,
Дас' мећемо камена съ рамена,
Да стрелямо стреломъ у облаке,
И бацамо лака Буздована.
Алъ беседи Ђурђу Смедеревче
Прођи ме се Сибинянинъ Јанко,
Јс' не могу ни коня држати,
А камо ли мејданъ проводити,
Но я имамъ по млађи Делія,
Кои ће ти волю испунити.
Тад' започе Сибинянинъ Јанко
Съ војводама игре проводити;
Меташе се камена съ рамена,

И скакаше скока юначкога;
Бацаше се лагка буздована,
И стреляше стреломъ у облаке;
Одметну му Облачићь Радославъ
Одскочи му Рессавацъ Іовица
А одъ стрели Каица Радоня.
Стреломъ своіомъ превише облака,
Алъ беседи Сибинянинъ Янко;
Побратиме Ћурћу Смедеревче;
Дай ти мени дванаест Войвода,
Яћу теби три стотинъ Мачжара.
Алъ беседи Ћурћу Смедеревче,
Не будали Сибинянинъ Янко,
Гди ће быти проя за пшеницу,
Гдилъ ће Србинъ быти за Мачжара.
То се Янку срамота учини,
Пакъ изазва Каицу Радоню,
Гледай вели Кайца Радоня
Куд' ће моя стрела одлетити.
Превари се Каица Радоня,
Те погледа горе у облаке
Алъ не стреля Янко у облаке
Већъ Каицу подъ грїоце бело,
Паде къ земли Каица Радоня
Къ земли паде, Богу душу даде.
Кадъ видеше Ћурћеве Войводе
Шта учини Сибинянинъ Янко;
Одъ бедрица саблћ потргоше
На Мачжаре юришъ учинише.
Ту да видишъ чуда великога,
Одъ Ћурћеви еданаестъ Войвода,
Изсекоше три стотинъ Мачжара,
И своега браца осветише.
Одъ Сербаля ни ко не погибе
Разме еданъ Каица Радоня.
Одъ Мачжара ни ко не утече,
Разма еданъ Сибинянинъ Янко.
Но и онъ ти небы утекао,
Да у гору нїе умакао.

Код Качића нема овако преписаних народних стихова. Однос Качића према Сибињанин Јанку је затим такав да и кад би имао такву песму он је не би уклопио у свој историјски систем *Разговора*. Песма уз то одише ривалством међу Србима и Мађарима што упућује на њен извор у оквирима данашње Војводине. Тај мотив најзад није био стран једном Гаврилу Ковачевићу а могао је бити стран једном Вуку. Најзад можда она има некакве далеке везе и са могућом иришком »Слепачком академијом« уз то што пружа макар и мало прилике да се ревидира Вукова оцена о народном певању у Срему.

Из ове на стр. 110. одштампана је на стр. 110. Песма одъ Оруна и Никифора. Ове песме нема у збирци из 1807. године. У *Разговорима* она има наслов: Pisma od Oruna i Nikifora.

На стр. 116. је наслов: Песма одъ боя Грчкога. Ни ове песме нема у књижици из године 1807. У *Разговорима* она има наслов: Pisma od Basilia cesara.

Песме одъ Котромановића нема у збирци из 1807. године а у *Песнословки* је на стр. 127. У *Разговорима* она иде под: Pisma od Kotromanovića.

Песма одъ Христића, и Јаблановића је на 131. страни а нема је у књижици из 1807. године. У *Разговорима* она иде под насловом: Pisma od Ostoje Kristića i Stipana Jablanovića.

Претпоследња је: Песма одъ женидбе С: Христића. Она је одштампана на стр. 135. Ни ове песме нема у збирци из 1807. године.

Задња Песма од Стефана Ѳомашевића штампана је у збирци из 1807. године под насловом: Пѣсма ѡ Херцог8 Стефан8 а у *Разговору* иде под: Pisma od Stipana Tomaševića oliti Kristića, kralja bosanskoga.

Из описа обеју збирки дало би се закључити да је Гаврило Ковачевић припремио обе. Прва песма збирке из 1807. пренесена је као 3. у издање из 1818. године. Друга песма издања из 1807. пренесена је као 11. у *Песнословку*. Трећа песма издања из 1807. године пренета је као 13. у издање из 1818. године. Најзад 4. песма у издању из 1807. прештампана је као 20. у *Песнословку* из 1818. године.

Да се и у случају издања Качићевих стихова из 1807. године ради о послу Г. Ковачевића да се закључити и по томе што је примерак А. Сандића увезан скупа са стиховима Николе Стаматовића под насловом Славеносербском роду и обштетству. Са овим истим стиховима као да је Г. Ковачевић растурао и своје стихове о Карађорђевом устанку из 1804. и 1806. Као јединствену целину те је стихове схватио и Григорије Возаревић па их је под заједничким насловом: Српска стихотворенија штампао као прву штампану књигу у београдској Државној штампарији 1832. године. Кад су уз Стаматовићеве стихове ишли стихови Г. Ковачевића о Карађорђеву устанку могли су ићи и ови Качићеви у његовом избору. Качићев избор што га је имао А. Сандић купљен је у Земуну, на унутрашњој страни предње, броширане, корице стоји запис: У Зем8н8 к8плѣно, можда баш код Гаврила Ковачевића.

Избор Качићевих песама из године 1807. одштампан је црквеним словима. И то би био један доказ да је Г. Ковачевић припремио тај избор, јер су књиге што их је он издавао штампане скоро све тим словима. Никола Стаматовић штампао је оба издања својих стихова грађанским словима па је нормално очекивати да не би у томе чинио никакав изузетак.

Избор песама из те две збирке на први поглед као да не иде у прилог тумачењу да је Г. Ковачевић начинио и избор из 1807. године. Јер ако би се пошло од претпоставке да је он хтео проширити збирку онда је он за основ морао узети издање из 1807. године. То би тумачење могло бити допуњено тиме да је он из збирке »непознатог« приређивача узео само неке од песама да се не би приметило да је плагирао. То се, међутим, мора одбацити. Г. Ковачевић је *Песнословку* проширио тако што је у њој сабрао новије песме и новије догађаје. У чисто пословном поступку он је морао водити рачуна да се не понавља или бар да се не понавља сувише. Понављањем неких од песама он је везивао за *Песнословку* и оне читаоце који су знали за Качићеве стихове а који су желели да их знају још више.

Ако је Г. Ковачевић био приређивач збирке из године 1807. остаје питање зашто о томе није оставио трагова. Раније, два пута 1804. и 1806. он је штампао стихове о буни на Дахије а 1805. штампао је песму о косовском боју и све их потписао. И све касније збирке, па и *Песнословку,* он је потписивао. То ће рећи, ако се прихвати да је он аутор и збирке из 1807. године, да се није служио мистификацијама као Захарија Орфелин. Да ли је онда на овај рад гледао као недовољно туђ па га није таквог хтео обележити и затим недовољно свој да би и то обележио, не знајући при том обичаје у оваквим пословима, или је једноставно сматрао да за наше прилике и није потребно обележавање оваквих посленика, тим пре што су оба из друге руке, тешко је утврдити. Може бити чак да је и једно и друго учинило да књигу пусти у свет без забележеног било ког последника око ње. Када се године 1818. Г. Ковачевић поново латио посла новосадски књижар Јован Јанковић је можда тражио да се забележе и посленици око књиге онако како се то чинило у свету. Питање ауторства у то време морало је представљати известан значај па је Г. Ковачевић спремно обележио посленике око књиге на том, другом, послу.

Г. Ковачевић не помиње у наслову издања из године 1818. да је то друго издање а у предговору не каже да му је то други посао приређивања Качићевих песама. У предговору под насловом: Двери книге он међутим каже: Како ми е первый путъ ова Г. Качића книга у руке допала, таки читаюћи, важностъ содержанїя нћна примћтимъ —. И жаелимъ, да бы добро было да ю и на нашему писму имамо. Ово сведочи да се проблему Качића у ћирилском издању Г. Ковачевић враћао у неколико пута. Издавачу Јовану Јанковићу он није смео говорити о свом издању из године 1807. јер га је вероватно тешко распродао, усто је део те књиге био и заплењен због стихова Николе Стаматовића.

И ово друго издање Качића није ишло лако. У поговору о томе Г. Ковачевић пише: Надаюћисе я, даће ме любовъ и ревностъ Рода мога, посредствіемъ пренумераціе, у печатаню ове книжице доволно подпомоћи. — Предузмемъ дѣло, и ко концу приведемъ. Но видећи после, да у томъ срећа моя соотвѣствовала ми нїе —. Принужденъ будемъ инїй путъ и средство, коимъ бы се помоћи могао тражити —. И тако писаюћи на три четири страна... Најпосле сообщимъ стваръ и Г. Янковичу; Кои као благоразумный мужъ, Родолюбацъ, и рачителъ книжества соболѣзновавши о причини, и труду моемъ, обећа ми се помоћи, и книгу на себе пріими. Укупно му се на *Песнословку* претплатило 45 лица на 47 примерака. Када, дакле, није помињао у предговору *Песнословке* књижицу из године 1807. чинио је то Г. Ковачевић са пуно разлога. Те разлоге што се Г. Ковачевић враћао Качићу треба тражити не у успеху ни издања из 1807. ни издања из 1818. године већ у литерарним симпатијама који му је у много чему био узор.

* * *

Да је Г. Ковачевић приредио оба издања сведочи и то што оне четири песме које су ушле у обе збирке немају међу собом битнијих разлика. Потребно је ипак претходно нешто рећи и о поступку приликом приређивања Качићевих стихова ћирилицом.

Овде је већ речено да је Шафарик рекао а Ст. Новаковић поновио да је књижица из 1807. године »у стиховима о Немањи и познијим српским јунацима према народним пјесмама али рђаво«. А. Сандић је забележио на књижици из 1807. да су то песме »из Качића Разговора угоднога Нар. Слов. измењено, унакажено, поизостављано, другим допуњено и т. д.«. Т. Матић је био најблажи, он је рекао: »Ковачевић је Качићев *Разговор* јако скратио и изнео пред своје читаоце само нешто прозе и свега двадесет пјесама«.

Оно што је рекао Шафарик може ићи и на рачун А. Качића колико и на рачун Г. Ковачевића. А. Сандић, гимназијски професор, морао је замерити свако одступање од оригинала па отуд и његова тако тешка осуда. Т. Матић као да све то не види иако посебно не истиче пример Г. Ковачевића.

Како пак стварно стоје ствари најбоље ће показати примери. За ову прилику узета је прва песма издања из 1807. године и њен Качићев узор.

Качићева песма гласи:

PISMA
OD CETIRI SVETA IMENJAKA

Vesele se svita banovine
i po svitu visoke planine,
sve pustinje i gore zelene,
svako citje, ružice rumene.
Rodiše se četiri jednaka
u istoku sveta imenjaka,
koji sjaju lipše neg danica,
žarko sunce oli priodnica.
Jedan biše cvitak kalopere,
po imenu Savo kaluđere,
svetac Božji od Kalcedonije,
Palestine i od Sidonije,
ogledalo mistika i đaka,
slava, dika svetih pustinjaka,
jere svoje tilo pedipsaše
i pokore žestoke činjaše.
Ter posveti gore i planine
i pustinje ravne Palestine
Boga moleć, suze prolijući,
travu jeduć, a vodu pijući.
Drugi biše Savo kaluđere,
koji suzam svoje lišce pere,
slovinskoga roda i plemena,
al podavno u stara vremena.
Teško Savo pokoru činjaše
nevirnike često obraćaše;
muku podni pripovidajući,
neznabošce k Bogu okrećući.
Atanarik kralj nevirni biše,

У издању из 1807. године она гласи:

ПѢСМЯ Ѡ ЧЕТЫРИ СВѢТЯ ИМЕНЯКЯ.

Веселѧсѧ свѣтскіѧ Бановинѣ
Й по свѣтѣ высокіѧ планинѣ,
Сѧ пѣстынѣ Й горѣ зелѣнѣ,
свако цвѣтѣ, рѣжицѣ рѣменѣ;
Родиша четыри ѥднака,
оу̑ йстокѣ свѧта Йменѧка,
Кои сѧю лѣпше негъ даница,
жарко сѣнце, йли предходница;
Ѥданъ бѧше цвѣтакъ калопѣре,
по йменѣ Савко Калѣгере
Свѣтац Бжїй Ѡ Калхидонїѣ,
Палестыне, Й Ѡ Сѵ̑донїе;
Огледало попова, Й дїака,
слава, дика свѧты пѣстынника;
Сѵ̑рбо свое тѣло бѣ̈ъ томлѧше,
и чѣдеса велика творѧше,
Онъ поскѧти горе, Й планине,
Й пѣстинѣ равне Палестыне;
Бога молѣ̈ъ, сѣзе ливаю̈ѣи,
травѣ ѥдѣ̈ъ Й водѣ пїю̈ѣи,
Дрѣгїй бѧше Савко калѣ̈ере,
кои сѣжань травно ѓлиш̈е бере;
Славенскога рода Й племена,
ѧлъ Ѿдавно оу̑ стара времена;
Многа Савко чѣдеса творѧше,
невѣрине многе Ѿвраѣаше
Трѣдъ подн҃се проповѣдаю̈ѣи,
незнабожце къ Богѣ ѣкреѣю̈ѣи;
Ѧдаларикъ краль невѣрный бѧше;

kada Savu teško izmučiše,
u riku mu utopiše tilo;
braneć Boga sve je ovo bilo.
Treći beše Savo kapetane,
od vojnika đenerale bane,
koji zakon Božji branjaše,
kad u Rimu gradu pribivaše.
Tad u Rimu neznabošci stahu
ter krstjane teško progonjahu,
sveti Savo njima propovida
i bez straha viru izpovida.
Neznabošci podnit ne mogahu,
već prid sucem njega osvađahu,
da ne sluša riči cesarove,
da ne štuje njegove bogove.

Kada ji je sudac razumio,
na muke je Savu postavio,
žeže njega ognjenim plamenom,
a bije ga bičim i kamenom.
Kazanj pakla oni uzavriše
ter u njega Savu postaviše;
svetac Božji u pakli se vari,
ali za to ništa i ne mari.
Sedamdeset tada nevirnika
dobi krunu sveti mučenika
kapetana Savu gledajući,
di po kaznu šeta pivajući.
Neznabošci, koji to gledahu,
ljutin bičem Savu udarahu;
posli nego njega izmučiše,
u Tever ga riku utopiše.
Četvrti je ruža izabrana
od kolina Nemanić Stipana,
slovinskoga kralja i cesara,
od istočni strana gospodara,
po imenu kaluđere Sava,
kruna, dika, poštenje i slava
slovinskoga puka i naroda,
pustinjaka kriposni vojvoda,
koji poče ljubit Gospodina
mlado dite od malo godina,
pokazuje pokorno znamenje,
tlači biser i drago kamenje.
Svlači Savo sa zlatom aljine,
kaluđerske oblaći mantije
i ostavlja starca babu svoga
rad ljubavi Boga velikoga.
Tere biži u luge zelene,
neka njemu bilo lišce vene
travu jiduć, ladnu vodu pijuć,

Кон Сав҃ж жѣстоко мѫчаше,
Оу҃ рѣкѫ мѫ оу҃топїо тѣкло,
бранѣкъ Бога све є҆ ѳво было.
Трекїй Бѫше Саввa Капетане,
Ѡ҃ войника Генералъ й҆ Бане;
Кон законъ Бжїй бранѫше,
кадъ оу҃ Римѫ градѫ пребыкаше;
Тад' оу҃ Римѫ незнабожцы бѫхѫ,
й҆ хрїстїане тешко проганѫхѫ,
Свѧтый Саввa нима проповѣкда,
й҆ хрїстїанскѫ вѣрѫ йсповѣкда;
Незнабожцы поднетъ не могоше,
вѣкъ прѣдъ сѫдцемъ нѣга ѳблагашє;
Да не слѫша рєчи Цесарєве,
й҆ безчести нѣгове богове;
Я҆ када є҆ сѫдацъ разѫмѣо,
на мѫке є҆ Саввѫ поставїо,
Жеже нѣга ѳгненымъ пламенѫмъ;
й҆ бїега бычемъ, и каменѫмъ;
Казанъ смоле ѳнъ є҆ оу҃зкарїо;
пакъ оу҃ нѣга Саввѫ поставїо;
Свѣтацъ Божїй оу҃ смоли сѧ варн,
ѳлъ за мѫке ништа й҆ не марн;
Седамьдесѣтъ тада невѣрника,
добыш' вѣнацъ сѣтъ мѫченика,
Капѣтана Саввѫ гледаючи
оу҃ казанѫ стїхє пѣваючи.
Четвѣртый є҆ рѫжа йзабрана
Ѡ҃ колѣна Немањ҃ Стефана,
Славенскога краля й҆ Цесара,
Ѡ҃ восточны страна Господара,
По йменѫ калѫ҃ѣрє Саввa,
крѫна, дика, поцѣнѣк й҆ слáва
Славенскога рода й҆ народа,
пѫстынинчкїй крѣпкїй воєвода;
Кон почє любйть Господина,
младо дѣтє Ѡ҃ мало година
Показвючѣкъ покорно знаменѣк,
тлачи бисеръ й҆ драго каменѣк;
Свлачи Саввa Ѡ҃ злата ѳздїе,
калѫ҃ѣрске ѳблачи мантїе
Й҆ ѡ҃ставля родйтеля свога
рад' любови Бога великога,
Пакъ ѳнъ вѣжи оу҃ горе зелене,
нека нѣмѫ бело лице вене,
Оу҃ пѫстыни сногъ Бога молѣчи,

težkim bičem svoje tilo bijuć.
Zemlja Savi prostirač bijaše,
a vedrim se nebom pokrivaše,
Boga moli, nigda ne pristaje,
svomu tilu pokoja ne daje.
Vesele se dubrave jordanske
i ostale pustinje izvanske
gledajući Ivu Krstitelja,
kako fali svoga Stvoritelja.
Raduje se još i Gora sveta —
kazat pravo niko mi ne smeta —
gledajući Savu pokornika,
Nemanića Božjeg svečenika,
kako plače i suze proliva,
na pokoru grišnike doziva;
u pustinji kano sunce sjaje,
dobar izgled pokornikom daje.
Malo vrime postajalo biše,
za biskupa Savu učiniše;
posveti ga grčki patrijarka —
viruj, pobre, ovo nije čarka —
po naredbi pape velikoga,
svega svita oca duhovnoga,
komu Grci podložni bijahu,
za glavara tada poznavahu.
Svoju oblast Savi pokloniše
i državu srbsku podložiše,
da obraća i kara grišnike,
focijane i sve nivirnike.
Savo drugi Ilija bijaše;
ljubav Božja u njemu goraše;
na pokoru svakog dozivlje,
zle proklinje, dobre blagosivlje.
Zakon brani, puku propovida,
viru svitu Savo ispovida.
Kada svaka izpunio biše
starešine koja narediše,
skide z glave mitru od bisera,—
ah moj Bože, čudna kaluđera,—
svuče sebe vladičke aljine
pak pobiže gori u planine.
On ostavi svoje bile dvore
po pustinjam ter čini pokore,
suze roni, plače bez pristanjka
od večera ter do bila danka.
Kada li se naplakao biše,
nebesa se njemu otvoriše:
Bog mu daje krunu od blaženstva
i pristolje svojega kraljevstva.
Mileševo manastir se zvaše,

свое тѣло са постомъ томлѣ҃ѣи,
Земля Савви простырачь бѣше
а ведримъ се небомъ покриваше;
Бога моли, нигда не престае,
своме тѣлѹ покоя не дае.
Веселесе дѹбраве Іорданске
и ѡстале пѹстынѣ ѵзванске.
Іѡанна гледеѣи Крестителя
како слави свога Створителя;
Радѹесе іѡѱь и гора света
казатъ право нико ми не смета
Гледаюѣи Савѹ пѹстынника,
Немањича, Божїегъ свѧщенника;
Какѡ плаче и сѹзе пролива,
къ покаанью грѣшнике призыва;
Оу пѹстыни какѡ сѹнце сае,
свимъ грѣшникомъ добаръ
ѻбразъ дае.
Мало време постаало бѣше,
Епїскопомъ Савѹ оучинише,
Посватига Грчкїи Патрїаркѹ,
просинѹ ти какѡ сѹнце жарко;
Све ѳбласти иѣмѹ поклонише,
и державѹ Сербскѹ подложише,
Да ѳнъ брани, и кара грѣшнике,
невѣрнике и све ѥретїке.
Савва дрѹгїи Ілїа бѣше,
любовъ Божїа оу иѣемѹ горше;
Къ покаанью сваког дозывлѣ,
зле проклиниѣ, добре благосивлѣ;
Законъ брани, слово проповѣда,
и хрїстїанскѹ вѣрѹ їсповѣда;
И све добро кад' Савво їспѹни,
старешине ѳнъ свѹда оучини:
Пакъ ѳнъ скида мїтрѹ ѿ бисера,
и ѡставла на странѹ сѣвера,
И владычне све свѹче халине,
пакъ пѡбѣже нѡѣѹ оу планине,
Сѹзе рѡни, плаче безъ престанка,
ѿ вечера дѡ белога данка;
Я када се наплакѡ бѣше
небеса се иѣемѹ ѿвѡрише
Богъ мѹ даде крѹнѹ ѿ блаженства,
и престоле небесногъ краливства,
Милешево Монастырь се зваше,

gdi svetoga Savu ukopaše.
Poče činit velika čudesa,
kad mu duša pođe na nebesa.
Savino se ne raspada tilo,
nego osta puno godin' cilo,
i stalo bi do sudnjega danka,
svega svita zbora i sastanka,
ali Božji nevirnici Turci
smamiše se gore nego vuci,
svetogrđe teško učiniše,
sveto tilo na vatru baciše.
Brzo se je Savo osvetio
i desnicu svoju posvetio,
jer podiže ter od malo dana
Karavlaha i Karabogdana,
da udare slobodno na Turke
i junaške okrvave ruke
pod barjakom Save pokornika,
Nemanića Božjeg svečenika.
Vitežki se oni ponesoše,
sto iljada glava odsikoše,
osvetiše Nemanića tilo,
koje skoro biše izgorilo.
Rad čudesa kaluđera Save
slovinske ga sve države slave,
a najveće ercega Stipana,
svetoga Save banovina zvana.

гдн свѧтогa Сaввѣ оу҃копаше;
Й дѹша мѣ ѳдѣ на небеса,
а ѳнъ ѡ҃ста чинити чѹдеса;
Саввино се не раствори тѣло,
негѡ ѡ҃ста многѡ годинъ цѣло;
ѡ҃сталобъ до сѣдньѣга данка,
докъ ѣ҃ сѣкта, збора й҃ састанка:
Ѩлъ проклети невѣрницы Тѹрцы,
побѣснеше горе негѡ вѣцы,
Безбожіе многѡ оу҃чинише. . .
свѧто тѣло на катрѹ бацыше
Ѩлъ се брзѡ Саввѡ ѡ҃светіо,
й҃ десницѹ свою посѣкті҃о,
ѣ҃ръ подиже ѳнъ до мало дана
кара-Влаха, й҃ кара Богдана,
Да оу҃даре слободнѡ на Тѹрке
й҃ юначке ѡ҃крваке рѹке,
Подъ барѧкомъ Саввѣ мч҃еника
Немањча, Божїегъ свѧщенника,
Витежки се ѳны подигоше,
сто хїлѧда глава ѡ҃сѣкоше;
ѡ҃свѣтише Немањча тѣло,
кое скорѡ бѧше цѣло было;
Рад' чѹдеса свѧтителѧ Саввѣ,
й҃ Славенске все државе славе:
Ѩ҃ найкыше Немањѣ Стефана
свѧтогѡ Саввѣ Бановина звана.

Овим је поређењем евидентно да су у ћирилском издању Качићевих стихова из године 1807. изостављени 57—59, 100—104. и 121—122. стих. Додат је стих иза 99. Качићевог стиха. Измењени су 78—80, 115—116. и 118. стих. Качићев ред стихова 131, 132 измењен па у ћирилском издању иду обрнутим редом: 132, 131. Остале грешке су вероватно штампарске.

Треба одбацити могућност да је приређивач ћирилског издања скраћивањима желео да уштеди простор. Пажљивије читање показује да су изостављени они стихови који говоре о католичкој цркви и њеном доприносу у српској историји[9] као и они стихови који су страни обичајима православне цркве.[10]

Као што је поступао, приликом приређивања ћирилског издања, изостављајући неке стихове приређивач је негде мењао стихове. И овај поступак није био оригиналан јер ће бити да је приређивач по свој прилици желео да ради оно што је радио и Качић кад се користио народном песмом. Ако дакле има замерке приређивачу ћирилског издања оне нису другче него оне које би се могле упутити и Качићу.

У односу према народној песми као да је приређивач ћирилског издања пажљивији од Качића. Приликом измене места стихова приређивач ћирилског издања држи се логичног реда[11] ког је ретко наћи у Качића. Најзад и језик ћирилског издања Качићевих стихова је ближи језику народних песама него Качићев језик и поред тога што је он логични наставак језика Јована Рајића, Захарија Орфелина и нарочито Доситеја.

Број стихова ове песме у издању из 1818. године је исти као и у издању из 1807. године. Разлике ипак постоје. У 8. стиху замењена је реч претходница из издања 1807. са речју преодница у издању из 1818. године. У 11. стиху реч Бжій замењена је са Божій. Реч діака замењена је са речи дяка у 13. стиху. У 14. стиху замењена је реч св ѧты речју свію. Прва реч 15. стиха Ѕрбо замењена је речју Тежко па је њом измењен и садржај стиха. Исто је учињено и у 17. стиху где је замењена прва реч: он са речју: све па је и тиме измењен стих. У 22. стиху замењена је реч сѫжань речју яданъ па је и ту измењен садржај. Реч ѿдавно у 24. стиху замењена је речју: подавно. У 28. стиху замењено је окрећући са приводећи. Реч Бжій замењена је са хрістянскіи у 35. стиху. Прва реч 36. стиха Тад замењена је са Кад. У 37. стиху реч христіане замењена је са хрістяне. Сѫдцемъ у 42. стиху замењено је са судомъ. Нѣгове из 43. стиха замењено је са ніове. Поставіо је замењено са увалio у 50. стиху. Показѫюћь са показуе у 62. стиху, великога са единога у 77. стиху. Прва реч 89. стиха Радѫесе замењена је са А іощъ. У 90. стиху Казатъ право . . . замењено је са Право рећи. Свѧщеника у 92. стиху замењено је са угодника, призыва са дозива у 94. стиху. Стих 108: невѣрнике и све єретике-замењен је са: Еретике, и све неверникe. Дозывлѣ у 111. стиху замењено је са призывлѣ, душа са душица у 131. стиху. Речи А он . . . у 132. стиху замењене су речју Тѣло . . . Годинъ у 134. замењено је са Лѣта. Алъ са Нім' у 142. стиху, најзад 152. стих: кое скорѡ бѧше цѣло было замењено је стихом: кое скоро бяше са свимъ цѣло.

Набројане разлике су двојаког карактера. Или су стихови кварени још више, или су уједначавани и дотеривани још више према Качићу. Из овог излази да су две руке радиле на издању из 1818. године. По свој прилици је Јован Јанковић, новосадски књижар, издавач, кварио стихове, а Г. Ковачевић их поправљао и дотеривао према Качићу. То је најзад и задњи доказ који иде у прилог тумачењу да се у оба ова случаја ради о послу Г. Ковачевића.

Као што је Г. Ковачевић поступио приликом приређивања ове песме, он је слично поступао и у свим осталим случајевима. Извесних разлика у поступку постоји у свим случајевима, али тиме није измењен дух поступка као ни метод рада.

Занимљиво је на крају рећи и то да је прво ћирилско издање Качићевих стихова следило трећем латиничном, а друго ћирилско четвртом латиничном издању. Ако нема других заслуга ширењем Качићевих стихова међу Србима, Г. Ковачевићу се мора признати макар то што је настојао да афирмише један стил певања, што свакако неће бити без значаја.

[1] стр. XXXIV. — [2] Исто, стр. XXXIV. — [3] стр. 140. — [4] стр. 396. — [5] стр. 73. — [6] стр. 37. — [7] Књига је у БМС сигнирана под Р I 3025. — [8] Опис је начињен према примерку из библиотеке др Георгија Михаиловића у Инђији, коме се и овом приликом најлепше захваљујем на услузи. — [9] стихови 57—59. — [10] стихови 131, 132.

ИЗВЕШТАЈ О ДОЖИВЉАЈИМА
СИМЕОНА СТЕПАНОВА ПИШЧЕВИЧА

ДРУГИ ДЕО

Предговор

Варљиви живот овога света нагони човека да кроз муке, напоре и страхоте, чак ако ће изгубити и здравље, иде напред само да дође до циља, који му се чини врхунац среће. Али то је обмана, а срећан је, може се рећи, само онај који све што чини, чини с добром намером, држи се реда, користи домовини и владаоцу, а за собом оставља само добра дела.

А супротно томе, каква је несрећа кад људи некад из навике, некад због ниског рода или погрешног васпитања постају рђави, грабљиви, охоли, частољубиви и мрзећи.

Шта то значи и на кога мислим, видеће се у овој књизи.

У првом делу ове моје књиге говорио сам о себи и изнео све што се са мном десило у мојој отаџбини и у аустријској војсци. Затим сам описао мој излазак из службе и догађаје који су ми се десили за време мога пута до руске границе, па онда моје напоре, страх и разне сметње које сам поднео у мојим младим годинама у којима сам тада био, што ми је све на неки начин наговештавало да ћу и у будућности прогазити тако исто, а можда и горе. Али то ме ипак није одвраћало од мога циља, — ја сам и даље ишао за својом срећом.

Отимао сам се да што пре дођем до онога што желим, а сада видим да човек мора поднети све што му судбина одреди. Пошао сам у непознату земљу, али с добром намером. Предузео сам далеки и тешки пут, на њега много потрошио и приспео у Русију.

Моја повест у другом делу говориће о свему што се са мном дешавало после мог доласка у Русију, о мојој дугогодишњој, најисправнијој служби у тој држави, — као што ће се даље већ видети.

Био сам примљен у војску, а доцније сам био послан да доведем из далеке земље људе који желе да пређу у Русију, пао сам невин у затвор и у њему се напатио, али ипак сам поверени посао, и поред великих тешкоћа, успешно завршио. После тога сам служио на двору императорском и био послан по једној поверљивој мисији у Мађарску. И на том путу, у туђој земљи, отела ми је горка смрт и супругу и децу. Изгубио сам све своје имање, ствари и коње, и умало и своју главу нисам тамо оставио.

Нашао сам начина да преведем и оца с његовом породицом; с муком сам му израдио пасош за прелазак.

Оженио сам се по други пут и имао деце, па и њих умало нисам изгубио на исти несрећни начин као и прве. И том сам приликом изгубио и своје ствари и коње.

Напредовао сам у служби са извесним сметњама. Срећа ме се ретко дотицала, а понекад ми се претварала у несрећу.

Али, поред свега тога, прва су ме господа позивала, моја је служба била признавана са чашћу и похвалом. Сваки је од господе команданата имао жељу да служим у његовој јединици, и сваки ми је давао добра сведочанства.

На свршетку првога дела моје досадашње повести казао сам да сам по изласку из моје отаџбине, пролазећи кроз Пољску, стигао на руску границу прошле, 1753. године, код прелаза Шељеговке. Али ту годину не треба рачунати, јер је у њој до краја остало било само неколико дана. Зато ћу као прави почетак свога доласка рачунати 1. јануар 1754. године.

Мој долазак на шељеговски прелаз био је мучан и тежак у толико више што ми је тамо дата једна празна и хладна сељачка кућа за становање. Да загрејем ту кућу морао сам куповати дрва од граничарских војника. Фураж за коње и храна за људе

није се тамо могла добити ни по који новац. Зато сам морао молити граничарског капетана за дозволу да могу послати људе у најближе село у Пољску да купе и превезу све што нам је било потребно. Истога тог дана доцкан увече направио ми је визиту шељеговски капетан. Срећа што је био Немац, те смо се могли споразумети.

Он ми је рекао да је о мом доласку послат већ по куриру извештај команданту у Кијев. Ја се нисам могао с њим много да разговарам; једнако сам ложио ватру да ми се кућа што пре загреје.

Сутрадан, доцкан увече, вратио се курир из Кијева и донео капетану заповест да ме пропусти без карантина; капетан ме је о томе одмах известио. Ја нисам ништа више чекао, него 24. децембра рано изјутра устанем и пођем, журећи се да тог истог дана стигнем у Кијев.

Кијевски командант је јавио нашим ранијим исељеницима који су се тамо задесили да сам стигао преко Шељеговке, и да је он наредио да могу доћи у Кијев. Тако су ми неки моји познаници изишли у сусрет и допратили ме до града.

Истога дана увече стигао сам у Кијев. Ту су ме дочекали још неки познаници које је послао мој пашеног, мајор Шевић (и он се тамо тада налазио). Провели су ме кроз град и показали ми мој стан, у Подолу, где су се налазили и сви остали исељеници.

У стану ме је дочекао мој пашеног и моја свастика, сестра моје супруге. Они су били неисказано радосни због нашег доласка, а и ми исто тако, једно због тога што смо се нашли заједно, а још више због тога што смо стигли најзад на своје место и што се завршило путовање које нам је свима било дојадило.

Идућег дана, 25. децембра, на дан Христова рођења, дошао ми је пашеног и с њим још неки познаници, па смо сви заједно пошли тадашњем команданту, господину Ивану Ивановичу Костјурину, једно због уобичајеног честитања празника, а друго да му се као новодошавши представим.

Господин командант ме је примио врло лепо. Он је помало и немачки говорио, те смо се тако боље споразумели. Кад сам га доцније мало боље упознао, видео сам да је он био од природе добар, а на таквом месту, на граници, такав је човек и био потребан. Како је тамо чест долазак странаца, он је својим лепим опхођењем придобијао путнике.

Ту, у Кијеву, затекао сам две српске јединице, управо зачетнике нових пукова од ранијих наших исељеника. Прву, генерала Шевића, а другу генерала Прерадовића, али тада се ниједан од те господе није у Кијеву налазио. Обојица су били у Москви, где је у то време био и двор.

Тим новим пуковима командовали су, једним потпуковник (Живан или) Иван Шевић, старији син генерала Шевића, а Прерадовићевим пуком, син његов, виши мајор Георгије Прерадовић.

Та господа су били моји познаници, али било је жалосно што сам их затекао у великој свађи и несугласици. Сваки је од њих хтео да своју јединицу увећа, па су премамљивали један од другог војнике и официре, наговарајући их да подносе молбе за прелаз. Због тога је, на крају, долазило чак и до туче и других нереда.

Ја сам, као што сам и раније радио, продужио водити свој дневник и уносио и записивао у њега све што се дешавало.

Неколико дана после мог доласка у Кијев одлучио сам се да пођем у Москву, да тамо у Војној колегији молим за место у војсци. То ми је саветовао и сам господин командант, који ми је и објаву дао за тај пут. Са мном је пошао и мој пашеног, мајор Петар Шевић.

Пошли смо на пут и шестога дана стигли у Москву. Одсели смо код господина генерала Шевића, који се врло обрадовао кад ме је видео. После два дана он ме је одвео господину генерал-аншефу и вице-президенту Војне колегије, Степану Фјодоровичу Апраксину.

Тај ме је господин дочекао врло љубазно (прилично је говорио немачки). Распитивао се колико сам дана путовао, и о свему другом. Ја сам му предао писмо које му је о мени написао опуномоћени посланик из Беча, као и оно друго упућено Војној колегији. Он ми је рекао да је већ обавештен о томе од господина посланика, да зна да ме је аустријски двор ослободио дужности и да сам после био задржан. Обећао ми је да ће ми помоћи и рекао ми да поднесем Војној колегији молбу и да наведем у њој у који пук желим да будем постављен.

Затим ме је господин генерал Шевић одвео и другој господи Војне колегије, који су ме исто тако лепо дочекали. Дочек те господе у то време пробудио је у мени такву љубав према Русији да не бих пожалио ни свој живот за њу да дам; сматрао сам за највећу срећу што ме је судбина довела у ту државу за коју сам био готов и да живим и да мрем.

Ја нисам хтео да тражим постављење у старе хусарске пукове, као што су ме неки саветовали, говорећи да ће Шевићев и Прерадовићев пук бити војне насеобине, које се неће ценити као други пукови. Те неозбиљне савете ја сам одбацио и у молби тражио да ме поставе у пук господина генерала Шевића.

Кад сам написао молбу, прочитао је један чиновник из Војне колегије и казао ми да су сва наша господа исељеници добили виши чин него што су га имали у Ћесарској.: »Зато, вели, треба и ви да тражите чин (нижег) мајора.« Ја сам о том његовом савету размишљао цео дан. Да ли да тражим чин или не тражим? Мислио сам, ако га тражим, могу одмах, испочетка, стећи рђаво мишљење код господе, јер сам видео да су та велика господа врло незадовољна због несугласица међу нашим исељеницима. Из тих разлога нисам тражио виши чин (сада видим да сам јако погрешио што нисам искористио ту прилику), него сам само казао да желим ступити у пук господина Шевића, са истим, капетанским чином, који сам имао и у ћесарској служби. Тражио сам само да по рангу будем старији од капетана који су тај чин тек сада добили.

Тако написану молбу предао сам генералу Шевићу. Он је примио без икакве примедбе, и, онако како сам му је ја дао, предао је на рапорту Војној колегији.

Шест дана после тога позван сам у Војну колегију. Тамо ме је запитао господин вице-президент Степан Фјодорович Апраксин са господином генерал-аншефом Петром Спиридоновичем Сумароковом (обојица су добро говорили немачки) да ли уз ту молбу тражим још штогод. Ја сам одговорио да немам разлога да их још за шта трудим; ја сам, рекох, човек нов и не знам овдашње обичаје — »па ако сам у молби нешто пропустио, ослањам се на милост надлежне господе, с надом да ће они ако шта треба сами додати«.

Кад сам то казао, господин Петар Спиридонович Сумароков окренуо се са столицом према мени, — јер сам му ја стајао мало по страни, — и обратио ми се овим речима: »Нама је познато из писма господина опуномоћеног посланика у Бечу које је он послао Војној колегији да сте били задржани и затворени и да је око вашег отпуста било тешкоћа док нисте најзад добили пасош, а после кад сте добили пасош да сте путовали о своме трошку из своје отаџбине до руске границе. Пошто ви не говорите ни о каквој награди у вашој молби, него само тражите да ступите у службу са капетанским чином, који сте имали и у ћесарској војсци, питамо вас: да ли имате још какву молбу?« Ја сам и на то одговорио: »Не, немам, ослањам се на милост господе из Колегије«.

Ето, тако је и по други пут срећа преда мном стојала, али ја сам и тада прошао поред ње и нисам тражио чин.

После тога наређено ми је да изиђем из сале док ме опет не позову унутра. Изишао сам у другу канцеларију и ту остао око четврт сата, а онда су ме опет позвали. Господа су ми казала да сам по својој молби примљен у службу, и постављен у пук господина генерала Шевића, са рангом који сам тражио, затим да ми Државна војна колегија одређује плату са додацима од оног дана од кад сам добио отпуст из ћесарске војске и уписао се у јединицу генерал-мајора Шевића. »То вам је накнада, рекоше, за све ваше трошкове за време пута«.

Ја сам се захвалио; био сам задовољан тим решењем. За годину и по дана, по московским ценама за храну и фураж, заједно са платом то је износило хиљаду сто двадесет и једну рубљу и дванаест копејака. Господин вице-президент Апраксин казао ми је после тога да му се јавим идуће недеље, то јест, прексутра. Ја сам се онда поклонио, изишао из сале и отишао у свој стан.

Прекосутра, у недељу, јавио сам се по наредби господину вице-президенту. Тамо сам затекао много господе. Чекали су да Степан Фјодорович уђе. Кад је мало после ушао и мене видео, почео је одмах разговор. Рекао ми је да хоће да ме представи царици Јелисавети Петровној и рекао ми да зато дођем у двор на литургију. Кад је затим сео на кола и отишао у двор, отишао сам и ја за њим. Ушао сам куд и сви остали, не знајући куда идем, — тада сам први пут видео двор и тако велик скуп. Стајао сам с осталима у великој дворани, испред врата која воде у цркву. Ускоро затим стигао је и генерал Шевић, а мајор Петар Шевић већ је био ту. Ја приђем генералу и кажем му да ћу бити представљен царици. Стали смо онда на место с којег ћемо моћи видети царицу кад буде улазила у цркву.

Царица је изволела проћи, служба је почела, а пред крај службе приђе нам један од дворана, за ког сам после дознао да је дежурни камерхер. Он нас запита: »Ко је од вас капетан Пишчевић?«. Ја на то питање одговорим: »Ја«, — а он ми рече: »Изволите поћи за мном«. Одвео ме је на велику галерију и задржао ме на месту куд треба царица да прође, па је и сам стао поред мене.

Кад се царица приближила, он ме је представио, а онда нам је и господин вице-президент брзо пришао и почео царици говорити о мени. Док је царица његове речи слушала, гледала је једнако у мене — ја сам био у новој богатој хусарској униформи, — а онда ми је изволела пружити руку.

После тога одвезао сам се са генералом Шевићем и с мојим пашеногом мајором Петром Шевићем кући. Тог вечера били смо у двору на балу, где сам први пут имао задовољство да у Русији видим дворску забаву, која ми се учинила изванредна.

Тог вечера у двору на балу видео ме је царски опуномоћени посланик, гроф Естерхази, Мађар по рођењу. Он сам није са мном разговарао, него је подметнуо једнога из своје свите; за њега сам после дознао да се зове гроф Вегловић. Овај ми се приближио, стао поред мене, гледајући игру дама и каваљера, а онда ми почео мађарски говорити. Види, вели, да сам Мађар, или да сам бар из Мађарске. Ја сам тај језик разумевао, али нисам га умео правилно говорити. Његово питање сам ипак разумео и одговорио му на немачком да Мађар нисам, али да сам се родио и одрастао у тој земљи. Он је саслушао мој одговор па онда почне и он немачки: »Е, то је баш лепо. Ја вас питам вашим матерњим језиком, а ви ми одговарате туђим. Кад сте моје питање разумели и на њега одговорили, то значи да својим језиком нећете да говорите, а наш посланик, међутим, жели да дозна нешто о вама, јер је видео да су вас царици представили«. Ја му опет одговорим да нисам Мађар него Србин из Славоније, да сам отуда отишао са допуштењем аустријског двора, и да сам тих дана овамо стигао и ступио у службу; он се онда удаљио, — али у двору смо се од то доба чешће виђали док сам ја био у Москви.

После неколико дана изишао је указ Војне колегије о мом постављењу и послан генералу Шевићу. Мене су позвали у Војну колегију на заклетву; тако сам постао старији капетан под Шевићевом командом.

Нисам имао разлога да и даље седим у Москви, требало је ићи у Кијев, али пошто се господин генерал Шевић и даље задржавао у Москви, очекујући да се одреди где ће се с пуком населити, желео је да и ја неко време останем уз њега. И тако ја останем у Москви четири месеца.

То сам време искористио и обишао и видео све што је било вредно у Москви видети. Исто тако бивао сам о великим празницима и код велике господе, а и у двору. Тамо су се често одржавали пријеми, балови, маскараде и ватромети, па је човек доста којечега могао да види.

Док сам се налазио тамо, имао сам прилике да дознам много ствари о животу наших исељеника и о њиним несугласицама. Први је дошао у Русију генерал-мајор Иван Хорват. Он је био лепо примљен. Дата му је привилегија о слободи исељеника и пуста земља за насељење. Западну страну те земље чини река Синюха од њеног ушћа у Буг — па на север до реке Виса, па Висом, изнад границе пољске Украјине, надоле до реке Тјасмина и даље десном обалом реке Дњепра до граница ондашњих запорошких козака, — што у дужини износи више од тридесет географских миља. То је место било одређено за насеобину исељеника, под називом Нова Србија.

Хорват се иселио 1751. године. Он је знао да ће убрзо за њим доћи и генерал Шевић, па је Шевића предухитрио и на своје име издејствовао ту привилегију и као зачетник захтевао да се нареди свима исељеницима да се населе у крај који је одређен за Нову Србију, с тим да сви буду под његовом командом. Тако је и решено. Хорват је после тога отишао из Петрограда у Кијев, где се налазила његова јединица, и одмах кренуо са својим људима у тај крај и ту се населе како су умели и знали.

Он је ту земљу поделио на две насеобине. На једној половини били су хусарски пукови а на другој пешадија, коју је он назвао пандурима. Распоредио је и одредио где ће бити шанчеви, чете и официри са одређеним бројем војника.

За новчане и друге потребе Хорвату је од Сената био придодат један генерал са извесним бројем инжињерских официра. Он се звао Иван Фјодорович Гљебов, а дужност му је била да с Хорватом буде у вези за све што се тиче насељавања.

Ради заштите тих насеобина од кримских и очаковских Татара почела се те исте године подизати тврђава Свете Јелисавете, у коју се доцније сместио генерал Гљебов са својом командом и гарнизоном.

И тако је Хорват на основу тих привилегија остао у Новој Србији очекујући све исељенике под своју команду, јер наредба је гласила: како ко од исељеника дође, да се снабде потребним стварима за пут и да се упути у Нову Србију Хорвату.

Генерал Шевић се иселио из Ћесарске годину дана после Хорвата. Кад је дошао у Кијев, дознао је за Хорватову привилегију, по којој је и он требао да се са својима насели у Новој Србији и да потпадне под Хорватову команду, — јер је та наредба важила за све исељенике.

Генерал Шевић био је тиме незадовољан. Оставио је у Кијеву све своје и отишао у Москву, где се у то време, као што сам већ рекао, налазио двор. И Шевић је као и Хорват био лепо примљен и представљен царици.

Шевић је после тога предао представку у којој је изјавио да не жели бити под Хорватовом командом због тога што је он и у ћесарској војсци био старији од Хорвата, а и због тога што је више људи и породица превео од Хорвата у Русију. Из тих разлога тражио је своје посебно право и другу земљу за насељавање.

У исто време иселио се са својима и генерал Рајко Прерадовић, и у то доба био у Москви. И он је изјавио да не жели бити ни под Хорватовом, ни под Шевићевом командом, сматрајући да је старији од обојице по служби коју је имао у Ћесарској. Тражио је и он посебну привилегију на своје име и другу земљу као насеобину.

Тако сам ја затекао господу генерале у великој забуни, а видео сам доста јасно да су и велика руска господа била због тога врло незадовољна, што је све стварало велике тешкоће.

Хорват је, међутим, дознао за захтеве Шевића и Прерадовића, па је почео тражити начина да и он њих омете и да обојицу постави под своју команду. Написао је представку у којој је говорио неповољно о њиховом исељењу, а нарочито о Прерадовићу, који, по њему, није ни довео никог другог осим своје породице, а он, Хорват, као зачетник исељавања истицао је себе испред других, говорећи како то нико други не би смео ни урадити да се он није први усудио да тражи од ћесарског двора исељење у Русију, да је он према томе другима дао пример и пут им тако отворио.

Шевић је опет потцењивао Хорватову представку, изјављујући да је он тражио исељење од ћесарског двора у исто време, а не по примеру Хорватовом, нити у вези с њиме, да је повео више људи са собом него Хорват и да је био увек старији од њега.

Такво стање је дуго трајало и више пута је у Сенату и Војној колегији о томе било саветовања. Напослетку је одлучено — нека се само прекине сав тај неред — да се свима учини по вољи. Шевићу су дали засебну земљу у Бахмутској провинцији, у пустом крају око река Донца и Лугана, а Прерадовићу тако исто око Донца и суседних речица, изнад Шевића, ближе тврђави Бахмуту. Један другом потчињени да не буду, него да сваки има своју засебну насеобину, а цео тај крај да се назове Славено-Сербија, — али им посебне привилегије нису дате.

Кад је то Хорват дознао, да нашкоди Шевићу и Прерадовићу, пошље у Кијев своје официре под лажним изговором да купују за пук чоју и остало што треба за униформе, а у ствари да подговарају Шевићеве и Прерадовићеве људе да поднесу молбе да желе бити на земљи која је Хорвату одређена, а да са Шевићем не желе ићи.

Тај Хорватов план нанео је Шевићу велике штете. Не само да се нашло људи који су такве молбе подносили команданту Кијева, него су још многи низ Дњепар чамцима одлазили Хорвату у Нову Сербију, а Хорват их затим задржао код себе. Шевићу је само једно помогло: Војна колегија није била задовољна Хорватом, због тога што он није хтео да буде под Колегијом, него је издејствовао себи да зависи непосредно од Сената; Шевић то није учинио, него је остао под Колегијом. Зато је Колегија била на Шевићевој страни, и Хорвату је забранила да прима Шевићеве људе. Да није било тога, како се било захуктало, Шевић је могао изгубити све своје људе. Тако су, после много тешкоћа, Шевић и Прерадовић прешли из Москве у Кијев.

Тој двојици господе био је тада придодат генерал Илија Александрович Бибиков, у истом односу као Гљебов Хорвату. Бибиков је служио у тврђави Бахмут и имао да се стара да пресељеници добију доста добре земље са водом и шумом и да буду снабдевени са свачим што им припада: платом, провијантом и фуражом, — како је већ предвиђено према годишњем распореду.

Генерал Бибиков је дошао у Кијев и убрзо затим упутио и испратио господу генерале Шевића и Прерадовића с њиховим јединицама, давши им маршруту и подвоз из Кијева за Бахмут.

И ја сам заједно с другима пошао из Кијева. Путовали смо кроз Малу Русију и козачка насеља и стигли до Бахмута, одакле су нас повели и расподелили у провинцији Бахмутској, у близини нашег будућег насеља, у села, по државним становима.

Сад ћу се с мојом причом за неко време опет вратити унатраг, да испричам шта се све занимљиво десило док сам се бавио у Москви.

Имаћеш сада, читаоче, да ме пожалиш, јер ћеш из моје даље повести видети какве су ми се несреће дешавале и каквим путем судбина човека може да поведе.

У то доба, кад сам први пут дошао у Москву и службу добио, о чему сам већ говорио, затекнем у Москви и владику Василија Петровића, који је допутовао из Црне Горе. Калуђери отуда долазе већ неколико година ради милостиње, као што

обично раде ти бестидници, — свуда се скитају и траже начина да се обогате. Тако је и тај владика, угледајући се на њих, предао Сенату предлог у коме је изјавио да он може учинити користи Русији и извести из Црне Горе неколико хиљада људи, као војску. Казао је да је он у Црној Гори потпуни господар, ни од кога зависан, и да ће читав његов народ, чим се он буде вратио и објавио сеобу, послушати његову наредбу и бити готов да пође у Русију. Треба само да се одреди трошак за путовање и нађу официри који ће на ћесарској граници примити исељенике и даље их спровести.

Овај пројекат био је прихваћен у Сенату, и о њему поднесен извештај царици Јелисавети Петровној, и она га је одобрила. Наређено је затим да се одреди комисија и да се пише ћесарском двору, да се затражи дозвола за слободан пролаз Црногораца кроз ћесарску земљу, да се одреде карантини на граници где би се црногорски исељеници примали и где би извесно време провели, и да се за њихово спровођење кроз Аустрију пошаљу официри.

Док је према тој одлуци писано ћесарском двору и отуда се чекао одговор, дотле је црногорски владика био једнако у Москви, ишчекујући дан свога поласка. За то време он је придобио за свој план нижег мајора Стевана Петровића из јединице генерала Шевића. Стеван Петровић служио је испрва као капетан у старом српском пуку, а после је по својој молби преведен у Шевићеву јединицу с мајорским чином. Тог мајора владика је називао својим рођаком и синовцем и водио га код све господе, а то је могао већ и зато што се и тај мајор презивао Петровић. Владика је тражио одобрење да на њега пренесе своје послове. То је било примљено, и владика се охрабрио.

Бавећи се у Москви, ја сам чуо за ту ствар, која се држала у тајности, али подробности нисам знао, а нисам се ни трудио да их сазнам. Ни владику нисам познавао и зато се нисам ни занимао за ствари које ме се не тичу. Са мајором Петровићем сам се видео код мог генерала једно два пута, али се ближе с њим још нисам упознао.

Кад је владика дознао да сам ја ту скоро из Ћесарске дошао и да се налазим у Москви, решио се да ме позове к себи. Једнога дана је послао по мене и замолио ме да дођем. Ја сам му отишао и тада сам га први пут видео. Примио ме је врло љубазно, називајући ме земљаком; рекао ми је да му је моје презиме познато[17] и да у Албанији у Паштројевићима од мога рода има добрих људи, који су тамо властела и господа, и да му је врло мило што ме је видео. Тај нам је дан у тим комплиментима и прошао.

После неколико дана пошље опет по мене, зове ме, жели, каже, да ме види. Ја сам све то сматрао само као знак пријатељства; нисам хтео да га одбијем и отишао сам. Овога пута ме је примио још љубазније него први пут, и између осталог рекао ми да има једну велику тајну да ми повери, молећи ме да о томе засад никоме не говорим. Ја сам му на то рекао: »Ако није потребно да то знам, можете и да ми не говорите јер ја сам овде човек нов, па бих могао случајно и да погрешим«. На то ми је владика изволео рећи: »Не, немојте одбијати да се примите посла који ћу вам сад поверити. Пошто сте из мога краја, ја се на вас могу у свему ослонити«, и још је додао да ме он може јако усрећити и обогатити и да је сад најзгодније време да ме у све упути.

Онда ми је почео причати о предлогу који је поднео Сенату: да је тај предлог одобрен од њеног величанства царице, и целу ми ствар подробно испричао. Рекао ми је да ћу од мајора Петровића још више о томе чути и да је он Петровићу рекао да ми све отворено каже. — »Ви сте, рече владика, обојица војници, и ваша ми је помоћ потребна«.

Кад ми је владика ту тајну открио, ја сам му захвалио за добро мишљење о мени и рекао му: »Свети владико, ваша ствар и ваш предлог су важни, и ако вам пође за руком да све завршите као што сте ми изложили, то ће доиста бити велика ствар; а што се тиче мене и мога учешћа у томе, не знам шта да вам кажем. Прво, то је пут далек и тежак, а друго, тај ће посао бити врло мучан: спроводити кроз туђу државу самовољне људе који нису навикнути ни на какву дисциплину могло би спроводницима донети велике невоље и несреће«.

Из тих мојих речи владика је видео да ја немам воље за тај његов посао, па је наставио саветујући ме да се размислим још о срећи коју бих могао постићи, а своју одлуку, рекао ми је, да кажем мајору Петровићу. На томе смо завршили, и ја тако одем својој кући.

---

[17] Он је то говорио зато што су моји преци били из Албаније, из предела Паштројевића, који је (као што сам о томе у првом дѣлу довољно говорио) под заштитом републике Млетачке, а граничи се са Црном Гором. (Пишчевић је ту погрешио. Он је о томе свакако писао у својој књизи »О нацији српској«).

Сутрадан после подне дошао ми је мајор Петровић, поседео је мало код мене, па ме замолио да пођемо његовој кући; ја му то нисам могао одрећи и учинио сам му по вољи.

Мајор Петровић почео ми је говорити исто што и владика. Рекао ми је да је он већ неколико година у Русији, да зна сва правила службе и да тај посао официрима који буду употребљени као спроводници тих људи може донети велику корист и срећу. »Зато је, вели, наш владика, желећи вам као земљаку сваку срећу, одлучио да вас позове, и чим буде из Москве пошао, тражиће неколико официра као спроводнике тих људи, међу којима ви треба да будете први. Немојте нам то одбити, него нам дајте реч да ћете поћи чим буде пала наредба, јер ви сте нам, говорио је мајор, у томе послу неопходно потребни, најпре, зато што је ваше име у нашем крају познато, па ће исељеници имати више вере према свом човеку него према туђину, а друго, зато што сте били у ћесарској војсци, па знате језик и тамошње обичаје. Кад исељеници буду улазили у Ћесарску на одређеним местима на граници, затим кад буду пролазили кроз Ћесарску и Мађарску, и кад их будемо примали овде, на ћесарско-руској граници, у свим тим случајевима ви ћете нам бити врло, врло потребни. Зато ми је владика, говорио је мајор, наредио да вас молим да нас не одбијете, а он вам за тај труд обећава велику награду. Од владичине препоруке много зависи; што он одреди, има да буде, и ви можете добити ништа мање него пуковнички чин, и бићете први после мене«.

То непрестано наговарање тако ме је узнемирило и напунило ми главу да нисам просто знао шта да радим. Чинило ми се као да ми се предсказује нешто страшно и опасно. Али то што су ме свакодневно салетали и најлепшим ме речима придобијали, почело је на моју несрећу за мене јако да приања, и то је учинило да сам се ја и сам на то почео привикавати и пред њиховом вољом попуштати. Али ипак сам се уздржао и нисам им дао одлучну реч, него сам одговорио мајору оно исто што и владици.

Кад ме је мајор чуо, рекао ми је: »Видим да ви за то немате воље и да одбијате срећу која вам се нуди, а неко други на вашем месту паре би за то дао«. Најзад ми још рече: »Хајдемо обојица владици, од њега ћете чути шта он мисли с вама«. Ја пристанем и пођемо.

Кад је владика видео како заједно долазимо, дочекао нас је са старинском титулом: српске војводе. Понудио нас је да седнемо и послужио нас шампањцем. Почео је разговор. Између осталог мајор је владици казао како ми је о свему говорио, али да од мене још није добио пристанак. Видело се да је владика тим извештајем помало увређен; рекао ми је: »Ви, драги мој пријатељу, још не знате колику вам ја срећу припремам. Иако сам ја, рече, у тој ствари воћа, ја не могу примити војничке чинове и достојанства, али ја више волим да их вас двојица добијете него ко други. Ја хоћу да ви будете најглавнији«.

Кад сам видео толику љубазност и чуо толика обећања, рекао сам владици да ја не могу за такву ствар подносити молбу, али ако ми се буде наредило да пођем, — нећу одбити.

Та моја изјава умирила је мало владику. Он ме је загрлио, пољубио и наставио: »Вас двојица ћете сада, рече, у пук, али тамо се нећете дуго здржавати, а ја ћу, рече, остати овде у Москви док не дође одлука од ћесарског двора о захтеву који је одавде послат за прелазак исељеника кроз Ћесарску. Чим та одлука буде дошла, ја одавде одлазим, а вас двојица ћете добити наредбу куда имате да пођете«.

Генерал Шевић и ми сви с њима отишли смо затим из Москве, дошли у Кијев и почели да се спремамо за наша нова насеља, као што сам већ мало раније говорио. Два дана пред наш одлазак дошао је владика из Москве у Кијев, а ја и мајор отишли смо да га посетимо.

Владика ми је изгледао нешто збуњен и невесео. Каже: није нешто здрав. Са мајором је отишао затим у другу собу и тамо су нешто разговарали. Како ми се учинило да дуго чекам, ја полако изиђем, — па одем кући.

Пред вече истога дана ето мајора, вели: »Зашто сте данас тако брзо од владике отишли? Он пита за вас, хтео би с вама говорити. Хајдемо к њему«. Ја пристанем и пођемо.

Владика ми је казао да одлази у Црну Гору, и, чим тамо дође, почеће припрему за исељавање, пошто је ћесарски двор допустио пролаз и да ће он, владика, одмах по куриру послати представку Сенату, а мајор Петровић, ја и други официри да ћемо бити послани на границу ћесарску и млетачку према Турској, »а дотле, вели, останите у вашој јединици и чекајте на позив«.

Између осталога владика ми је казао како је после нашег одласка из Москве предао Сенату молбу да се изради отпуст из ћесарске војске за капетана Славонског хусарског пука Ивана Подгоричанина, и да ће и тај капетан бити у тој комисији. »Ја

сам написао, говорио је владика, да ми је тај капетан неопходно потребан, — и ја се надам да ће он добити отпуст«.

Владика је тражио капетана Ивана Подгоричанина зато што је тај капетан био нешто у сродству са мајором Петровићем. Родом су били обојица из крајева под Турском, из места Подгорице. Доцније сам дознао да је мајор Петровић много молио владику да доведе тога човека. Ја сам капетана Подгоричанина врло добро познавао, јер смо обојица служили у истом, Славонском хусарском пуку. — О њему ћу доцније више говорити.

Дан доцније владика је пошао из Кијева на пут, а ми, опет, с генералом Шевићем кренули се у своја насеља, као што сам већ рекао. Распоредили смо се по становима. Наш комесар, господин генерал Бибиков, снабдео нас је свим потребама, и ту смо зиму лепо провели.

Наш полазак у насеља пао је пред јесен августа месеца; било је још лепо и топло. Време нам је пролазило у разним забавама. Ја, као страстан ловац, одлазио сам најчешће на коњу у поље и ловио птице и разноврсне зверке, којих је у том крају била велика множина. У томе нам је прошла и јесен и цела зима.

Кад је настало пролеће (а у тим крајевима клима је врло блага и пролеће рано почиње), послао нам је генерал Бибиков из свога штаба официре, земљомере, који су на месту где је требало да буде ново насеље имали да израде планове. Одређено је где ће бити Шевићево, а где Прерадовићево насеље, и тако је цела та пустиња подељена на два дела, и сваки тај део на чете или шанчеве. Обележене су границе и, поред речица, земљиште које ће се обрађивати. Планови су затим послати Војној колегији на одобрење, и док се све то није довело до краја прошло је лето и почела и друга зима.

Планови су у Војној колегији одобрени и враћени, а с пролећа је дошао генерал Бибиков у наше насеље и о томе обевестио генерале Шевића и Прерадовића.

Господа генерали издали су наређење и распоред куда и у који шанац који од капетана да иде. Капетанима су додељени официри с наредбом да пођу на своја места и започну одмах изграђивати насеље.

Грађе је за прве потребе било довољно, јер је скоро свака чета имала у близини довољно шуме. Мени је припао шанац поред реке Донца, место се звало Рајевка, шума ми је била близу.

Пали смо у праву и чисту пустињу и сви смо, а нарочито они поред реке Лугана, видели шта значи тежак живот. Нити смо имали где главу да склонимо, нити смо знали одакле да почнемо. Све нам је требало, а нисмо имали ништа. Мени је нарочито било тешко. Никад се нисам бавио газдинством, а сад је требало кућу подизати и имање уређивати, — а онако млад ништа од свега тога нисам умео.

Дуго сам живео као у логору, у малом шатору. Онда сам направио кућицу, оплео је грањем и покрио травом. Мајсторе нигде нисмо могли наћи. Иако је с друге стране Донца било насеље, нико нам оданде ни за какав новац није хтео доћи да ради, — толико су нас се ти људи испочетка плашили. Они су навикли да старост своју дочекају тамо где су се родили и где су одрасли, и живећи тако у дивљини осим за себе и своје ни за ког другог нису знали. Кад су нас у свом крају видели, бежали су од нас као прави дивљаци. О томе су нам после, кад смо се мало упознали, и сами причали. Изгледали смо им страшни и зато нам као радници нису хтели ништа да помогну.

Под таквим условима морао сам са своје четири слуге подићи сам кућицу. У својој чети имао сам тада само једанаест хусара, једног наредника и два каплара, али њих нисам могао употребити за своје послове. Они су и сами подизали куће и један другом помагали.

И тако сам подигао кућицу за становање. Учврстио је колико сам умео и уселио се. У њој су биле две собице, мало предсобље и мала остава. Сматрао сам у то време да ми више и не треба. Само нисам дуго уживао у тој својој резиденцији. Једне вечери ударила је киша с јаким ветром (а тамо су чести ветрови) и са страшном грмљавином. Кров ми је попустио и вода потекла у кућу као поток.

И ја и жена и мала деца били смо мокри као да смо из воде изишли, а уз то и онај страх од муња и громова. Седели смо очекујући свој крај. Најзад се олуја тако разбеснела да се и моја кућица почела љуљати.

Трава на крову, отежала од кише, притисла је пречаге и остава ми се срушила. Почела ми је већ и собица да попушта и ја, видећи зло очима, излетим са женом и децом напоље и тек што смо изишли, кућа се срушила. Немајући где да се склонимо, остали смо напољу само у кошуљама, под голим небом, на киши и ветру.

И моје су слуге истрчале из својих кућица, које је исто тако ветар пообарао. Они су се одмах дали на посао и стали да ми разапињу шатор, а за то време ми смо и даље кисли и тресли се од зиме. А било нам је још теже што нам је испод поруше-

не куће остало све одело и све постељне ствари. У таквом стању провели смо сву ноћ до саме зоре. — Плача и клетве било је и сувише.

Ујутру, кад је олуја прошла и освануо ведар дан и сунце почело грејати, изишли смо из шатора и наложили ватру да се што пре осушимо. Гледао сам своју резиденцију сву на гомили и љутио се што сам претрпео двоструку штету. Једно, што сам остао без стана, а друго, што су ми у блату пропале све постељне ствари и што су ми се у остави излупале све боце са пићем као и сви судови потребни за домаћинство.

Читав дан сам био у послу док нисам раскрчио све те рушевине и одвукао ствари на друго место. Онда сам морао послати људе у шуму по нову грађу, а једног човека у оближње село, с друге стране Донца, да ми купи два сврдла: већи и мањи, и један ашов. Донели су ми и алат и грађу.

С тим сам се алатом прихватио наново архитектуре. Почео сам опет да градим кућицу као и прву, само сам сад узео јаче direke, укопавао их дубље, бушио их сврдлом и чврсто прикивао пречаге на њих. Направио сам земуницу опет са две собе, кухињом и малом оставом. Много ме је та кућа намучила и много сам дана око ње изгубио. У њој сам мислио да проведем зиму и да останем у њој све док не будем нашао начина да направим нешто боље.

Али још пре него што сам завршио градњу нашао се добар човек који ми је неочекивано помогао.

Поред моје кућице пролазио је један старац, слободан сељак из села Нове Ајдаре, с оне стране Донца. Носио је брашно на колима. Он се први усудио да пређе на нашу страну и тиме послужио као пример и другима. Кад је видео како се мучим, зауставио је кола, пришао ми и упитао ме бих ли узео пшеничног брашна. Ја сам се томе јако обрадовао, јер сам остао сасвим без брашна и прешао био већ на војнички провијант из магацина.

Старац је тражио пола рубље од вреће, а имао је свега четири вреће. Ја одмах пристанем и брашно унесем. Он је онда стао и неко време гледао шта радим, па ми онда рече: »Господине, жао ми те гледати како се мучиш с тим људима око те куће, а опет не бих рекао да вам је кућа добра и чврста. Него ако изволиш да купиш од мене нову једну кућу од добре липовине, ја бих ти је продао, пренео на својим колима и поставио где ти хоћеш«.

Како сам се обрадовао тим старчевим речима не да се ни исказати. Тражио је педесет рубаља за кућу с тим да је пренесе и постави. Ја му онако радостан ништа нисам ни одговорио, него одмах прићем свом слузи с речима: »Седи на коња и пођи с овим старцем, види кућу коју продаје и погоди се с њиме: ако може јевтиније, добро, а ако не може, узми онако као што он каже, за педесет рубаља. Ево ти десет рубаља, па му их подај као капару«. Онда дозовем старца и кажем му: »Овај човек ће поћи с тобом да види кућу; он ће се с тобом и погодити и дати ти капару, а ти, мој добри старче, не оклевај, него је одмах превези и постави«.

Старац и мој слуга оду, а трећег дана слуга ми се врати и јави да кућа, истина, није велика, али је лепа и од нове је грађе, да је старац пристао на четрдесет и шест рубаља и да је примио десет рубаља капаре.

Кућу су почели одмах преносити. Старац је био тако добар да је узео још неколико кола у помоћ, па се цела кућа у двапут пренела, а онда је почео са своја три сина и сестрићем да је саставља, и све се врло брзо завршило.

Исплатио сам старцу кућу, частио га још једну рубљу и захвалио му се на његовој доброти.

Постављену кућу сам лепо покрио трском. У њој је била једна већа соба и једна мања за спавање, предсобље и мала остава, али није било ни пећи, ни стакла на прозорима, што је била велика незгода. Али напослетку смо и то набавили.

Завршио сам и ону земуницу коју сам почео градити, — послужила је касније мојим слугама и стражарима.

Живот у нашој насеобини прве године био је као на пример живот несрећних бродололамаца које су морски таласи избацили на пусто острво, па се тамо хранили зељем, корењем, рибама, птицама и зверкама које улове. Тако смо пали и ми на ту голу степу, на земљиште на коме од створења света нико није живео и где се ни за какав новац ништа није могло набавити. Кад је неком нешто затребало, морао је ићи по неколико дана до места где би ту ствар по високој цени најзад нашао.

Поврћа и зеља испочетка уопште нисмо имали, и док га нисмо почели сејати и садити, морали смо јести дивљи бели и црни лук (неке биљке које на то личе) и друге траве које су се могле употребити за кување. Прости људи, међутим, јели су само двопек, дивље траве и ако наиђу случајно на јагоде или нешто слично, — друго ништа нису имали. Гледао сам многе људе те прве године како жалосно изгледају, а нарочито оне поред реке Лугана. Они су се много више намучили од осталих. У близини нису имали шуме, били су на чистој и голој степи, и кад су дизали куће били су у великој невољи, — за грађу су морали ићи врло далеко.

Ни пића осим воде није било. Ако се неком случајно нашло мало ракије, то се сматрало као велико благостање (после се правила комадара од двопека и квас од дивљих јабука, а од купина кисела вода, — и то се сматрало као најлепше пиће). Касније смо нашли пут реком Доном за Черкаск и Таганрог, пристаниште на Азовском мору, у које су Грци из Цариграда довозили вино и другу разну робу. Само та места су била удаљена од нас неке две стотине врста, али ко је од нас имао могућности слао је тамо већ друге године људе и набављао што му је требало.

Ја сам понекад на коњу одлазио својим суседима и гледао како граде куће и како се сналазе, али свуда сам наилазио само на јад и жалост. Ко је имао новца тај је још и могао по великој цени понешто у даљини набавити, а ко је живео само од плате (следовања више није било) био је на великој муци. Плата је одлазила на одело и друге војничке потребе, а за домаће трошкове није остајало ништа. Нарочито је било тешко људима са великом породицом. И да људи нису један другом притицали у помоћ, да нису они са уштеђевином давали онима другима на зајам и тако им помагали, најсиромашнији би падали у највећу беду.

У насељу генерала Прерадовића била је у почетку невоља као и код Шевића. Разлика је била само у томе што је Прерадовић у близини имао град Бахмут и још нека војна насеља с друге стране Донца, одаклс су се његови људи могли снабдевати (а и шума за грађу била им је ближа), — тиме је Прерадовић био у преимућству над Шевићем. Иначе, што се тицало саме земље, разлике није било.

Те невоље смо имали само прве године. Касније се све поправило. Спролећа смо почели сејати жито, радити баште, гајити крупну и ситну стоку и све врсте живине, — и живот нам је постао лакши.

Што се мене тиче, ја се прве јесени уопште нисам снашао. Нисам знао ни шта да радим ни с којег краја да почнем. Газдинство дотле нисам никад водио, и што год сам започињао није ми успевало, све ми је ишло наопако. Те јесени једва сам стигао да подигнем ограду, и то само испред куће. Иза куће је била нека јаруга дуж читавог дворишта, тако да с те стране није била потребна ограда.

Али кад је стигла јесен и кад је захладнело, сама ме је невоља научила шта треба радити. Почео сам се бринути да за зиму набавим дрва. Нашао сам два радника, купио два пара волова и двоја кола и на њима су ми се једнако довозила дрва у двориште. Те јесени сам подигао још и шталу и шупу за кола. Иако све то заједно није било богзна како лепо, ипак ми је добро послужило.

Тада ми је онај старац што ми је продао кућу пао на памет. Могао бих, помислио сам, можда код њега набавити купус, цвеклу и другу зелен. Пошаљем дакле слугу (оног што је тамо већ био) и дам му новац за куповину.

Старац је мог слугу лепо дочекао и помогао му све да набави. Ја сам се највише обрадовао киселом купусу, кога је било пуно једно повелико буре, а цвекле, мркве, репе и свега осталог била су пуна кола.

Касније сам слугу послао још једанпут (иако то баш није било близу). Опет од невоље: требало ми је зиму с нечим дочекати. Дам слузи новаца за још једну куповину. Рекао сам му да ми узме једну краву музару, пшеничног и ражаног брашна, масла, сира, сланине и за људе прекрупе; за коње зоби, а сена су моји хусари за ракију већ набавили читава два пласта. Сва та куповина срећно је свршена и довезена. Али кад сам касније погледао у мој списак да нисам штогод заборавио, видим да сам со заборавио. Набавим дакле и со, и сад сам могао, изгледало је, бити миран преко целе зиме.

Али касније сам се сетио и пива. Било ми је свеједно ма било и најпростије (у то доба сам волео пиво више него иједно друго пиће). И шта ћу, пошаљем опет мог доброг слугу. Он отиде, али се не врати за неких десет дана. Почео сам већ и да жалим за њим. Поплашио сам се да му се није штогод у путу десило, али ипак ми се срећно вратио и довезао ми буре пива од шест ведара* и четири ведра медовине. Том сам се пићу јако обрадовао, јер осим јабуковаче ништа друго нисам имао.

Тим новим пићем хтео сам мало и да се похвалим, јер сам био сигуран да тако нешто нико други нема. Зато сам позвао на ручак потпуковника Шевића и мога пашенога Петра Шевића. Дошла су обојица, ручали што је Бог дао, напили се медовине и пива, похвалили пиће и распитали се где сам то благо нашао; казао сам им, па су после и они оданде набављали.

Кад сам до свега тог дошао, мислио сам да сам сасвим спреман за зиму, али онда сам видео да немам резерве у месу. Живину смо сву појели; остао нам је од свих врста само по један пар за насад, за пролеће. За толику куповину скоро сам сав новац истрошио, а и једном пријатељу, кратко време пре тога, дао сам педесет рубаља на зајам, — да помогнем човеку. Остало ми је свега тридесет рубаља, а на плату се

---

* Суд и мера од близу дванаест литара.

имало чекати још нека два месеца. Да се прехраним и извучем из те неприлике морао сам поћи у лов. Само, за то ми је требало барута и сачме (резерву коју сам донео из Кијева сву сам потрошио). Морао сам послати, дакле, човека да ми донесе барут чак из Бахмута, а до Бахмута је требало ићи на коњу више од сто врста, — али друкчије није ишло. Од последњих тридесет рубаља одвојио сам слузи десет да ми купи ведро вотке, а за остатак барута и сачме.

Слуга је отишао и после шест дана се вратио с куповином. За то време ја сам очистио и припремио четири пушке. Имао сам три пара врло добрих ловачких керова, које сам добио у Кијеву и на путу до наше насеобине од разне господе. Тако припремљен почео сам лов са мојим хусарима, четворицом добрих стрелаца; мој је слуга био пети, а ја шести. Придружио нам се и један слободан сељак кога сам био задобио поклонима: давао сам му понекад пола рубље, а он је зато скоро цело време проводио уз мене. Био је иначе добар стрелац и риболовац, и ја сам на тај начин имао двоструке користи од њега.

Тако смо нас седморица, које с мојим пушкама, које с војним карабинима, пошли у лов. А лова је било у изобиљу, нарочито зечева и дивокоза; било их је толико да смо неких дана и по десет дивокоза убијали, — ретко кад смо остајали само на две или три; а зечева те јесени и зиме толико смо наловили да се не би могло ни избројати. Осим тога било је и тетреба, јаребица, дивљих патака и гусака, и то у великим количинама.

Од дивокоза, које су с јесени па до јануара тако масне, имао сам сваки дан довољно свежег меса, па га и мојим хусарима давао, а што год ми је претицало, секао сам на комаде, трпао у буре и солио, а затим сушио. Тако сам имао дивног сувог меса, а кад ми се и тога накупило, почео сам моје лепо суво месо и другима поклањати. Генерал и други моји познаници били су ми на томе врло захвални.

Ја сам и раније био добар стрелац, а сада, у свакидашњем лову, тако сам се извештио да ми није ништа испред пушке могло промаћи, па летело или по земљи јурило. Чим нешто оком угледам, имало је да падне, тако да су многи мислили да с мојим гађањем нису чиста посла, — али варали су се.

Касније сам се с мојим хусарима овако погодио: ко шта убије — његово је, али сваки себи сам да набавља барут и сачму. Сви су на то врло радо пристали. Скупили су навац и донели из Бахмута све што им треба, а онда су се тако одушевили за тај посао да су хтели сваки дан у шуму. Привлачило их је и то што су осим меса добијали леп новац и за вучје и зечје коже. Ја сам с мојим ловцима ноћивао понекад и по неколико ноћи по шумама, и мислим да није остао ни један кутак у околини наше насеобине у који моја нога није ступила.

А сад ћу вам опет причати о црногорској комисији.

Кад је владика црногорски отпутовао из Кијева (о томе сам већ говорио), мајор Петровић је остао под командом генерала Шевића и прешао у нашу насеобину. Он је ускоро решио да се ожени ћерком Шевићевом, једном врло лепом девојком, и како су њени родитељи дали пристанак, свадба се одржала још исте јесени.

Мајор Петровић се са својом младом женом настанио, са допуштењем свога таста, у једној државној згради, близу наше нове насеобине; ту је и зиму провео. А с пролећа је из Војне колегије стигла за њега наредба да се ради једног поверљивог посла јави команданту у Кијев, где ће добити даља упутства. Из команде генерал-мајора Шевића имао је да се брише.

Ја сам се с њим видео пред његов одлазак. Иако у наредби није стајало зашто га позивају, нас двојица смо се ипак досећали да ће то бити нешто у вези с оном црногорском комисијом. О мени и другим официрима није било у том указу ни речи, и зато ми је мајор Петровић обећао да ће ме из Кијева обавестити о чему се ради.

Убрзо после тога стигло ми је његово писмо. Јављао ми је да је доиста послан у ту комисију и да је добио чин вишег мајора. У исту комисију био је одређен и један пуковник, по имену Пучков, који је имао као комесар да рукује и новцем одређеним за пресељење Црногораца у Русију. Он, Петровић, ускоро ће, писао је, у Ћесарску, у Беч, да издејствује од ћесарског двора дозволу за слободан прелаз преко границе. Из Беча ће ми, рекао је, писати преко команданта у Кијев, а командант ће ми писмо предати.

Одмах после мајоровог одласка из Кијева настала је зима и ја о црногорској комисији нисам више ни мислио, нити сам имао жеље да будем у њој. Одлучио сам чак да одбијем владику ако и мене позове. Хтео сам да останем у насеобини да водим газдинство, на које сам се већ почео навикавати.

Прве тешкоће сам и заборавио, а земља се показала добра и плодна.

Те зиме био сам службено послат у Бахмут да примим плату за Шевићеву команду. Генерал Бибиков, који ме је много волео, рекао ми је том приликом: »Код вас у пуку је сада упражњено место нижег мајора. Немојте као старији капетан пропустити сада ту прилику и дозволити да неко други заузме то место. Замолите зато

да вас пусте у Петроград и тамо затражите виши чин, а ја ћу, рекао је, написати за вас препоруку тамошњој господи коју знам, па ће вам чин бити на руци«.

Примио сам тај савет и одлучио да одем у Петроград.

Кад сам однео новац у пук, замолио сам генерала Шевића да ме пусти у Петроград и напише представку Војној колегији у којој ће ме препоручити за виши чин.

Генерал Шевић је одмах пристао. Пустио ме је, написао представку Војној колегији, а и другој господи послао препоруке за мене.

Пред одлазак добио сам трећину годишње плате, али како ми је то ипак било мало за пут, измолио сам од генерала у име моје будуће плате још сто рубаља, и с тим сам кренуо.

Било ми је врло важно да се видим и са генералом Бибиковом, да и од њега добијем препоруке које ми је обећао. Зато сам, иако ми није било с руке, кренуо најпре у Бахмут.

Генерал Бибиков учинио ми је по обећању: дао ми је писма за неку господу; с тим писмима сам пошао на пут.

Два дана пре мог одласка у Бахмут стигла су два човека из Ћесарске. Један од њих дошао је из Петроварадина, места у коме ми је отац после мог одласка остао. Он ми је донео и писмо од оца. Отац ми пише како је ожалошћен што смо се растали и тражи да се ја, како год знам, потрудим да му на двору израдим дозволу за прелаз из Ћесарске у Русију. Пише да намерава продати све непокретно имање, стоку и остало, да ће све претворити у новац и на сваки начин прећи у Русију. Сам, вели, нема никаквог начина да ту дозволу изради, него се нада једино у моју помоћ.

Упутио сам та два човека у насеобину генерала Шевића и по њима известио генерала о оном што ми отац пише. Молио сам га да ми помогне: да по жељи мога оца напише представку Војној колегији и да ми је пошаље у Петроград. И он ми је учинио по вољи.

Нисам имао више потребе да се задржавам у Бахмуту него пођем на пут и, како је зимски пут био добар, деветог дана стигнем у Петроград. Сутрадан се јавим вицепрезиденту Војне колегије, господину Степану Фјодоровичу Апраксину, предам му представку, као и препоруке од генерала Шевића и Бибикова. Чим сам ушао, он ме је познао и запитао ме: »Јесте ли ви онај капетан што је из Беча дошао са препоруком нашег посланика?« А ја му одговорим: »Пред вама стоји тај исти вашега високопревасходства покорни слуга, којем сте ви, у оно време, изволели учинити велику милост и пажњу, за коју и сад најпокорније молим да ми учините, а узрок мога доласка овамо изволићете дознати из ових писама«. Све сам му то морао казати на немачком, јер у руском још нисам био довољно поуздан.

Кад је Степан Фјодорович прочитао писма, одговорио ми је врло љубазно: »Према вашем чину и вашим заслугама ви ћете бити награђени чином нижег мајора, који је упражњен у вашем пуку«, — и одмах је преко ордонанса послао моју представку секретару Војне колегије, са наредбом да се моја ствар стави на дневни ред прве седнице.

Затим ме је почео испитивати о нашој насеобини и нашем животу у њој. Ја сам се хвалио што сам више могао и уверавао га да смо тамо сви задовољни. (И доиста, уколико се тицало земље која је припала Славеносербији и коју сам ја хвалио, целу сам истину говорио, јер је та земља била несравњено боља него у Новој Сербији, Хорватовој насеобини, као што нам је и клима била много блажа.) Само сам добро пазио да се не изрекнем штогод о оним тешкоћама које смо сви испочетка поднели. То сам прећутао.

Опазио сам да је Степан Фјодорович мојом причом био веома обрадован и зато је једнако понављао своја питања и непрестано се враћао на исто. Обећао ми је затим своју милост и пажњу и позвао ме да му још који пут дођем, а онда ме отпустио.

Истога дана стигао сам да и друге препоруке разнесем и предам господи којој су биле упућене. Сви су ме примили лепо и љубазно, а нарочито ми је господин генерал-аншеф Петар Спиридонович Сумароков својим љубазним речима дао наде да ћу успети.

И та су ме господа питала о нашој насеобини, и ја сам је свима хвалио колико сам више умео, што је њима било веома мило.

Дочек који су ми та господа указала и нада коју су ми улили расположили су ме и већ сам замишљао да ми је унапређење у чин нижег мајора потпуно осигурано. Али чему све није један човек изложен у овом таштом свету и на какве све тегобе није осуђен. И срећни и несрећни дани његови сакривени су у тами, а нема судбина крије и чува од човека све што га чека и никоме не да да унапред дозна шта му је спремила.

Хоћу да кажем да и у највећој тобожњој срећи човек треба сваког часа да очекује изненађење и промену. Тако се и мени тада десило. Сва моја радост и велике наде претвориле су се наједном у највећи јад и тугу. Тај чин који сам ја требао добити умало што нисам изгубио, и једва сам га после са великом муком добио.

Овде треба да се за тренутак, у овој мојој повести, задржимо, и да се вратимо натраг, да читатељ види који је узрок био том догађају, и да том приликом дозна још неке ствари.

Говорио сам и раније да је генерал Хорват слао своје посреднике у Кијев да наговарају Шевићеве људе да пређу њему, у Нову Србију. Први од тих посредника био је Димитрије Перић.

Тај Перић имао је, мора се рећи, извесну вредност, али се ипак двапут огрешио о своју савест, — што ћу у даљим редовима у потпуности изложити.

Он се иселио из Ћесарске као млад човек, а пре исељења оженио се старијом ћерком генерала Шевића (који је у то време био ћесарски капетан). У Русију је стигао пре Хорвата и Шевића и још је онда, а и за време царице Ане Ивановне, по допуштењу ћесарског двора врбовао оданде људе и попуњавао њима стари Српски пук, који је био основан још под императором Петром Првим. Али како тај пук није био потпун, није се ни називао пуком, него: Комбинована команда лаке војске. Њом је командовао Иван Албанез, човек који је учествовао у рату у Молдавији, на Пруту. Он се у више окршаја с Турцима истакао са својим жолнирима* (тако су их тада називали) као велики јунак и цару веран. Зато је цар одлучио да од његових жолнира направи пук и да га назове Српски хусарски пук, — јер су ти жолнири највећим делом, ако не и сви, били Срби.

У том пуку било је људи више него раније, али ипак није био попуњен све до царице Ане Ивановне. Тек је од ње добијена дозвола да се у Ћесарској врбују добровољци, и преводе у Русију у тај пук. За врбовање послан је из Русије (са још неколико људи) Србин, тада капетан, Божић (називали су га и Панић), који је доцније служио у Малорусији као пуковник у Черњиговском козачком пуку.

Кад је, у оно доба, Божић дошао у Ћесарску, пошло му је за руком да врло брзо накупи Срба добровољаца за цео пук. С њима се тада и тај Перић преселио у Русију и у том старом Српском пуку дошао до капетанског чина. Он је био племић по пореклу. (Његов отац је у Ћесарској имао тешку судбину. Као виши капетан Поморишке ландмилиције, оклеветан од неких Мађара, неправедно је осуђен на смрт. Његов син, тај исти Димитрије Перић, од жалости за оцем оставио је кућу и домовину и преселио се, као што смо већ рекли, у Русију) .

Кад се, касније, Хорват преселио у Русију, настојао је на све начине да прими себи Србе официре из ранијих старих хусарских пукова. Он се прво распитивао за њихов углед, а онда их је као исељенике тражио у своју команду и давао им више чинове. Још приликом свог првог доласка у Петроград Хорват је видео тога Перића, и пошто је знао да ће овај свакако хтети да буде у пуку свога таста, генерала Шевића, желео је то да осујети и да га прими себи. Почео га је придобијати. Призивао га је себи и обећавао му чин вишега мајора, а касније и потпуковника.

Перић, опет, видећи да је Хорват лепо примљен на двору (а много су припомогли и обећани чинови), пристане да пређе под Хорватову команду, — и учини му по вољи.

Хорват напише представку Сенату у којој је тражио да се Перић постави у његов пук, са чином вишег мајора, што се ускоро и десило, а затим му убрзо (пре Шевићевог доласка) изради и обећани потпуковнички чин. Перић се после тога осећао толико обавезан према Хорвату да је био спреман да га у свему слепо слуша, па макар то било и против савести.

После тога стигао је и Шевић у Кијев и, као што сам већ и раније говорио, није хтео да ступи у Хорватов пук, него је отишао у Москву да изради за себе и своје људе друго, одвојено насеље. А Хорват опет пошаље Перића са још неколико официра у Кијев да бајаги купују чоју за официре и још неке ствари за пук, а у ствари да потајно наговарају Шевићеве официре и војнике да траже да се преведу у Хорватову Нову Србију. Хорват је тиме учинио да Шевић омрзне Перића и да се између њих створи велика омраза и завада.

Перић је учинио велику погрешку што је подбуњивао Шевићеве људе — само да Хорвату учини по вољи. Многи Шевићеви људи пожелели су тада да пређу Хорвату и због тога се створила читава побуна и нареди. И да само није на Шевићеву молбу са вишег места забрањен Хорвату такав рад, — Шевић би остао скоро сасвим без људи.

---

* Жолнир — војник (пољска реч).

А кад се Перић вратио из Кијева у Нову Сербију без икаквог резултата, Хорват је то приписао његовом немару и стао га гонити, и то што даље све више и више. Најзад су се страшно завадили, и Перић, изгубивши свако стрпљење, напише доставу против Хорвата због неке утаје и преда је Сенату у Петроград.

Хорвата позову на одговор, али Хорват се оправда, а Перића као кривца ухапсе и ражалују у редова (као редов требало је да остане све док му казна не истекне). Али Хорват се ипак сажалио на Перићеву несрећу па му је од Сената измолио помиловање и чин из којег га је раније узео себи, то јест капетански чин. Тим великодушним поступком подигао се јако Хорватов углед.

Хорват се после тога вратио у Нову Сербију, а Перић је и даље остао у Петрограду. Одлазио је у Сенат и молио да му се врати ранији, потпуковнички чин, али остављен сам себи није могао ништа постићи. Најзад се реши на последње средство. Пошаље по куриру своме тасту, генералу Шевићу, писмо. Кајао се за све оно што је радио против њега у Кијеву и молио га за милост (тако га је сигурно неко посаветовао) да о њему, Перићу, напише представку Сенату и препоруке сенаторима, — не би ли био те среће да добије опет свој ранији чин.

То се десило баш кад сам се ја спремао да пођем у Петроград. Перићев курир допутовао је поштанским колима Шевићу истога дана кад сам ја од њега пошао у Бахмут. Ја сам скретањем у Бахмут продужио свој пут за преко сто врста, а још сам се и у Бахмуту задржао неколико дана, — и тако изгубио много у времену.

Кад је Шевић примио Перићево писмо, сажалио се, и по истом куриру послао представку Сенату и препоруке сенаторима, молећи да се Перићу врати макар чин вишег мајора и да се постави у његов пук на упражњено место мајора Петровића. (Перићев курир стигао је поштанским колима са писмима у Петроград неколико дана пре мог доласка). Тако се генерал Шевић огрешио о мене, а знао је, међутим, добро ради чега ме је послао у Колегију.

Перић је знао да је ради тог истог упражњеног места долазим у Петроград, али, кад је добио од Шевића жељену представку, он је уложио сав напор и пожурио да убрза решење Сената у своју корист.

И срећа га је послужила. За неколико дана све је завршио: добио је чин вишег мајора и постављен у пук генерал-мајора Шевића на место мајора Петровића.

Шта се између Перића и Хорвата десило чуо сам додуше у Петрограду, а и Перића сам тамо затекао, али да је Шевићу слао курира, да је о њему предата представка Сенату, да је и чин вишег мајора већ добио и да је већ постављен на упражњено место за које сам ја дошао да молим, — о томе нити сам ја што знао, нити се знало у Војној колегији. Сазнало се тек кад је изишао указ Сената. И тако ми је Перић стао на пут и покварио ми унапређење.

Можеш мислити, читаоче, како ми је то тешко пало. Сматрао сам да мојој жалости утехе нема. То је био за мене гром из ведра неба. Од жалости нисам неколико дана ни јео, ни пио, ни спавао, него сам само сав избезумљен ходао и лежао; било ми је утолико теже што је моја ствар била без икакве наде, пошто се указ Сената није могао поништити.

Указ Сената одобрен је и у Колегији. Перић је постављен на упражњено место мајора Петровића, као виши мајор, и упућен у Шевићеву команду. И тако он оде у пук, а ја останем у Петрограду.

А да би несрећа била још већа, тако сам се од туге разболео да нисам могао ни из куће изићи за читаву недељу дана. У лицу сам се тако променио да је изгледало као да сам из болнице изишао. И да ми се није нашао један добар човек, сасвим бих пропао од туге и јада. То је био бивши капетан старог Молдавског пука. Становао је са мном заједно, звао се Времов.

Тај добри човек гледао је на све начине да ме утеши. Како је био веселе нарави, он ми је по цео дан, седећи крај моје постеље, причао шаљиве и забавне ствари, разне доживљаје из своје службе и много случајева који су били слични моме удесу. Говорио ми је да други у таквим случајевима нису очајавали него су ишли и молили, и да је многима полазило за руком да на тај начин успеју. »Тако и ви, говорио ми је тај пријатељ, устаните, оставите те тужне мисли, дигните главу и охрабрите се. Идите својој господи, молите их, реците им да вам је нанета увреда што вам је место други заузео. И, на крају крајева, зашто сте изгубили наду да ћете добити унапређење кад су вас господа тако лепо спочетка примила и обећала вам место?«

Савет мога пријатеља, капетана Времова, учинио ми се добар и ја сам почео размишљати на који начин да повратим што сам изгубио. Кривио сам самога себе што сам, кад сам дошао у Русију, пропустио и нисам одмах тада тражио виши чин, као други пресељеници, — а било је међу њима и неких који нису ни били у ћесарској служби, па су ипак добили капетанске чинове. Кривио сам себе што сам из пуке

скромности замишљао да ће господа бити незадовољна са мном ако тражим виши чин, и тако сам због своје скромности остао у чину који сам имао и у ћесарској служби и као неки добитак сматрао сам једино то што ми је дата предност пред осталим капетанима.

Ето како човек може да се уназади и створи сам себи невољу кад не искористи на време оно што му припада, као што се, ето, са мном десило кад сам пропустио при ступању у службу да тражим чин вишега мајора о коме су ми и сама господа говорила. Тада у својој великој скромности нисам ни сањао са коликим ћу га тешкоћама после добити. Из скромности нисам хтео да изгледа да сам дошао у Русију ради чинова, него само из искрене жеље да умрем у служби за Русију; био сам срећан и задовољан већ и зато што сам се нашао међу својом једноверном браћом, а то сам и доказао самим тим што се нисам отимао за срећу која је, може се рећи, преда мном стајала.

Истина је да је прва и највећа дужност сваког поштеног човека да буде веран владаоцу и исправан у својој служби, али исто тако не ваља остати ни непотребно скроман; треба верно служити, али од те службе треба имати и неке користи.

Држава и владалац не траже да човек који својски ради не буде за то награђен, него, напротив, и држава и владалац законским средствима дозвољавају да се свако може користити владаочевом милошћу која се излива на верне поданике. Усрдност не губи ништа од своје вредности ако добар поданик тражи од владаоца своје право. Јер човек који се залаже а не уме за свој рад да извојује ни признање ни користи личи на мртваца.

Усрдност се доказује исправном службом, а служба је опет основ на коме почива опстанак и благостање појединаца. Зато нико не треба да пропушта прилике које му могу донети част и славу; част и слава доносе корист и животну сигурност, то јест плату према чину. А ако се неко својом дугогодишњом верном службом нарочито још покаже достојан, цар му може поклонити чак и села или му дати пензију.

Ако неко по несрећи има незнатну службу или пропусти своју срећу, па макар све то било и са највећом чашћу, та част остаје у беди. Усрдност у том случају остаје без вредности. Ко није збринут пропада, остаје сиромах, осуђен да буде просјак и умире од глади, а тиме не користи ни држави ни владаоцу.

Такве су ми мисли пролазиле тада кроз главу, и ја сам донео решење да могу себи помоћи само ако се усилим и устанем из постеље и пођем да молим господу и да сада, макар са задоцњењем, добијем чин који сам због своје скромности, ступајући у службу, пропустио да тражим.

С тим мислима устанем из постеље, обучем се и пођем најпре у Колегију, у канцеларију. Тамо запитам да ли је стигла моја молба. Чиновник ми одговори да није и да о њој ништа не зна.

Пођем онда секретару и на његово питање шта желим, ја му се поклоним и упитам да ли су господа штогод решила о мојој молби. Он ми одговори: »Молба је ваша код мене и није још ништа у вези с њом урађено, осим оног што је било казано још онда кад сте је предали, то јест, да се о њој реферише на општој седници. Ја сам то и хтео да учиним, али пошто је убрзо после тога указом Сената мајор Перић постављен на место које сте ви тражили, ваша молба није ни узимана у поступак и ја према томе нисам ни имао шта да реферишем. Сада бих могао реферисати само на изричит захтев господе чланова«. На те речи ја се оборене главе вратим кући.

Сутра изјутра одем кући господина вице-президента Степана Фјодоровича Апраксина. Пређем поред стражара у салу, видим, нема још никог, стојим тако сам. Наиђе један лакеј и ја га запитам: »Хоће ли генерал скоро изићи?« Он ми одговори да генерал још није устао, да је још у постељи.

После пола сата наиђе и други, који је свакако био дежурни. Он отвори врата која из сале воде у малу собу испред спаваће и стаде код врата. Пријем му и полако га упитам: »Је ли устао генерал?«, — а он ми одговори: »Можда се већ пробудио, али се још не јавља«. Ја га замолим да ме пријави, а он ми рече да причекам док не дође камердинер, па да њега замолим. »Ја, рече, не пријављујем«.

Причекао сам још једно четврт сата и сачекао камердинера. Носио је нешто завијено у хартију. Ја и њега станем молити да ме пријави. Али како су све омиљене слуге велике господе горде и уображене, а камердинери већ неће ни с ким ни да говоре,* тако је и мене овај дочекао, рекавши ми: »Причекајте ту ако хоћете, па кад

---

* Важно је ово: ако хоћеш да будеш примљен код великог господина, гледај да упознаш његове слуге и дознаш који му је најближи и с којим се најчешће разговара. Они постају господару блиски на разне начине. Једни због верности и дугогодишње службе, а други опет из других неких разлога. Само ја још нисам видео господина који не би имао таквог слугу. И зато, ако ти је невоља и желиш да те господа приме, потруди се и упознај се с таквим слугом. Он зна кад те треба пријавити или о теби проговорити. Немој зато жалити ако те то штогод и кошта.

генерал изиђе видећете га и сами; не могу ја трчати и свакога пријављивати«. После тих речи хтео је да се удаљи, али ја сам желео да се што пре насамо разговорим са господином вице-президентом о својој невољи. Зато сам и поранио, пожурио сам док још ко није наишао, јер би се могло десити да у том случају ни речи с њим не проговорим. Зато опет станем лепо молити камердинера да ме пријави. Он најзад пристане и упита ме: »Како се зовете? — да могу казати генералу«. Ја му кажем. Мало после зазвони звонце из спаваће собе, и камердинер оде господину у собу, а мало после и мене позове унутра.

Кад ме је Степан Фјодорович угледао, упитао ме зашто тако дуго нисам долазио и што сам тако ослабио, да нисам случајно болестан. На та љубазна питања ја му одговорим: »Узрок је у томе, ваша екселенцијо, — тако сам га на немачком титулирао, — што сам се разболео од туге и јада. Због несреће која ме је задесила. На место које сам ја молио постављен је други, а ја отпао. Сада ми је остала нада једино у вашу милост«, и, рекавши то, пољубио сам га у руку. Додао сам и то да сам још онда кад сам дошао из Ћесарске и ступио овде у службу остао запостављен. Свима другима дат је по један чин више него што су га имали у ћесарској служби; једини сам ја остао тада само са својим капетанским чином.

Мој високи заштитник, Степан Фјодорович, саслушао ме је, не прекидајући ме, и онда ми одговорио: »Ваша ствар стоји сада мало рђаво, јер је то место које је требало да буде ваше заузео Перић«, — и стане због тога кривити Шевића: »Шевић је написао две представке за једно празно место, једну Сенату о постављењу Перића, а другу Колегији за вас на то исто место, и тај његов поступак је за највећу осуду. Он је и Колегији направио тиме неприлике и сада се неће моћи друкчије него да се чека док се не састане седница и не узме ваша ствар у разматрање«.

Ја сам био веома задовољан тим одговором мога заштитника; опростим се, изиђем и пожурим (пошто је било још доста рано), да и другог мог добротвора, Петра Спиридоновича, затекнем код куће. Тог дана сам имао среће па сам и тог господина затекао, — још се облачио, спремао се да иде у двор. Он ме је такође дочекао лепо и опазио промену на мени. Упитао ме је: »Што сте тако смршали? Јесте ли здрави?« — а ја му одговорим оним истим речима као и Степану Фјодоровичу, и поновим му своју молбу.

Као добар и сажаљив човек, он ми рече: »Онда кад сте ступили у службу нисте узели чин око којега сада имате толике муке, зато се сада морате стрпети и чекати, јер је то место заузео већ други. Засад вам ништа друго не могу рећи, него само то да ће ваш случај Колегија узети у разматрање«.

Оба ова господина дала су ми тога дана извесну наду и сад сам имао само да се стрпим и да чекам решење Колегије.

Истога дана увече отидем и трећем господину, Василију Ивановичу Суворову, који је био генерал-мајор и члан Колегије. Ја сам и раније њему одлазио, али он никад није био много предусретљив спрам мене, а тога вечера још мање. Кад сам му почео говорити о својој ствари, одрекао ми је отворено своју помоћ и рекао ми: »Ви не можете добити тај чин, јер је то место већ заузето, и грешите што ту и даље седите«, — и посаветује ме да се вратим у своју команду.

Тај господин је имао охолије држање од свију других. Није волео ниједног странца, и зато се и према мени тако понашао.

У то време било је изгледа да ће доћи до рата са пруским краљем Фридрихом Другим. Због тога су се на двору често одржавала саветовања, а у Колегији опште седнице се дуго нису сазивале, — и зато је моја ствар стајала на истом месту. Тако је прошао читав један месец.

Није било лако провести месец дана у Петрограду без посла (оно раније време и не рачунам). Забринуо сам се и због великих трошкова са све празнијим џепом. А шта ћу, мислио сам, ако моја ствар остане и даље без икаквог изгледа? Ја, додуше, сваког празника одлазим господи и они ме виђају, чак ми понекад кажу и коју реч, али понекад ме и не виде. Нисам знао шта ће до краја бити, али ме је обузела страшна досада, и дани су ми пролазили тако споро као да сам на морској пучини. Једина ми је још забава била да онако нерасположен шетам улицама.

Напослетку од досаде одем у Колегију да мало поседим и видим да ли ћу чути штогод за седнице. Било је то у четвртак, рано изјутра.

Уђем у канцеларију и нађем шефа. Звао се Гаврил Петрович Черепов. Он је био предусретљив човек, а говорио је доста добро немачки. Он ми у разговору између осталог рече да ће се сутра изјутра састати општа седница у Колегији. Чим сам за то чуо, ја оног часа одем Петру Спиридоновичу, затекнем га још код куће и замолим га најпонизније да ме сутра не заборави. Он ми обећа да ће ми учинити све што може. Ја му се поклоним и одем кући.

Сутра изјутра пожурим Степану Фјодоровичу; стигао сам пре него што је пошао у Колегију. Замолим и њега да се заузме за мене, и он ми одговори: »Идите у Колегију и тамо ме сачекајте«. Опростим се и брзо одем у Колегију и станем на место куд он мора проћи.

После пола сата ето мога заштитника, Степана Фјодоровича. Ја му се на улазу опет дубоко поклоним и подсетим га на своју ствар, а он само климне главом и уђе у канцеларију.

Видим и оног секретара код кога је била моја молба; трчи овамо онамо, носи акта на седницу.

Стајао сам на улазу до после два сата, све док се седница није завршила. Кад је Степан Фјодорович изишао и видео ме, застане и рече: »Ваша је молба прочитана и по њој ће се урадити што треба«. После тога он отиде, а ја останем да сачекам и другог свог заштитника, Петра Спиридоновича Сумарокова. И он ми је, кад је изишао и видео ме, онако у пролазу рекао да је решено да се по мојој молби уради све што треба.

Даље већ није било потребе да стојим и чекам генерала Суворова, јер сам и тако знао његово расположење спрам мене, а ни генерала Грузинског, који је, истина, био члан Колегија, али као мек човек нити се с ким препирао, нити се за ког заузимао, нити је коме сметао. Зато одем секретару да му се јавим и да га питам на чему сам.

Од њега сам чуо лепе вести: да је наређено да се по мојој молби напише извештај у ком ће се изнети све о мени од мог доласка у Русију и ступања у службу и кад све то буде размотрено, онда ће се тек, рече, донети право решење.

Сад ми је већ било мало лакше. Био сам срећан што се ствар покренула с места. Моју је молбу секретар предао у канцеларију да се заведе, а после тога требало је да се преда њему (ја сам шефа канцеларије замолио да пожури и идуће недеље, у уторак, моја је молба већ била код секретара).

Те исте недеље у четвртак одржала се у Колегији седница и ја сам тог дана сачекао сву господу на улазу у Колегију и свима се клањао. На том сам месту и остао, очекујући њихову велику помоћ и милост.

Око дванаест позван сам у салу за седнице и тамо сам од господе чланова чуо да је моја ствар узета у разматрање и да је Колегија не може друкчије решити (јер је место које сам ја тражио по решењу Сената већ заузео мајор Перић), него „пошто ви нисте, рекли су, добили виши чин при ступању у руску службу, као што су други исељеници добили, већ сте остали у чину с којим сте у Ћесарској служили, хоћете ли, питали су, бити задовољни решењем Колегије да вам се да чин нижег мајора, а да останете с платом капетанском све док се ново неко место за вас не укаже?"

Против тако повољног решења нисам имао ништа да кажем. Рекао сам само да сам задовољан и да молим за постављење. На те ми је речи Степан Фјодорович, као председавајући, честитао чин нижег мајора, и ја сам се поклонио, захвалио и изишао из сале. Сутрадан сам отишао свој господи која су се за мене заузимала и захвалио им се.

Док ми постављење није било потписано и указ изишао прошло је још неколико дана. Али више ми није било досадно чекати. Проводио сам време у забавама. Ишао сам понекад у двор на оперу или на бал, и забављао се гледајући веселе на двору.

Како сам сад имао доста времена, почео сам да смишљам како да оца избавим из Ћесарске. Хтео сам предати молбу Колегији, али како сам у Русији био још нов, нисам знао одакле да почнем и кога за савет да питам. Најзад сам почео сам састављати молбу. Изнео сам у њој најглавније, колико сам тада знао и умео руски. Писао сам је и преправљао неколико пута и тако написану чувао код себе до згодне прилике. У томе је изишао и указ о мом унапређењу; постављен сам у Шевићеву команду. Добио сам и копију тога указа из Колегије који чувам и дан-данас међу другим мојим хартијама.

Једног дана рано изјутра одем господину вице-президенту Степану Фјодоровичу Апраксину. Чим ме је угледао, упитао ме је хоћу ли скоро у пук. Ја му одговорим: „Ја ту управо и немам више посла, али једна ме невоља задржава коју се усуђујем вашем високопревасходству саопштити." Он ми на то рече: „Па добро, каква ти је то невоља? Ако могу, ја ћу ти помоћи." На те његове лепе речи ја му почнем све подробно причати о свом оцу. Рекао сам му и то: „Намучио сам се, настраховао и опасностима сам се излагао док у Ћесарској нисам добио дозволу за прелаз (као што је вашем високопревасходству већ познато), а отац ме је само зато и пустио у Русију да и њега с породицом касније овамо преведем. И сад сам, рекао сам, добио писмо од оца у ком тражи да се побринем за његову дозволу за пресељење и да

молим овде господу за милостиву помоћ. Он сам у Аустрији не сме да моли, јер се на то тамо строго гледа. Зато молим ваше високопревасходство да ми у тој невољи укажете своју високу помоћ и да примите моју молбу".

Кад ме је тај господин саслушао, рекао ми је да предам молбу у Колегију, па ће Колегија учинити све што се може учинити. Похвалио је таквог оца, а и мене што се о њему тако бринем.

Ја му одговорим да сам ја ту још човек нов, да сам тек недавно дошао и да не знам шта да почнем и кога да молим да ми састави молбу; „Бојим се да не направим неку погрешку, и зато молим ваше високопревасходство да ми и сада покажете вашу очинску милост као што сте ми показали приликом мога доласка у Русију и мога унапређења, и да ми будете саветник, јер ја ни за једног другог добротвора не знам, осим вас".

Видео сам по његовим речима да му се моја молба допала: „Ја вас све волим, рекао ми је, али тебе нарочито и зато хоћу да ти у свему помогнем." После тих речи рекао ми је да причекам у предњој соби. „Ја ћу те, рече, после позвати." Онда рече ордонансу да из Колегије зовне секретара Њемоја; ордонанс на то пође у Колегију, а ја у предњу собу.

Један сат после тога дође секретар Њемој (он је био познат у Колегији као врло способан човек), и одмах уђе у салу, куда и мене ускоро позову. Кад сам ушао, Степан Фјодорович ми рече: „Ето, тај ће вам господин написати што вам треба. Ви му се само јавите и објасните му вашу ствар." Ја му се захвалим на тој милости, поклоним му се и изиђем из сале, па сачекам да и секретар изиђе. Мало после изиђе и секретар и рече ми да дођем његовој кући после подне, у три сата, — и тако се разиђемо.

У три сата, као што ми је речено, одем секретару; понесем и ону моју молбу. Нађем га код куће. Повео ме је у своју спаваћу собу и наредио слузи да каже да није код куће ако га случајно когод затражи, — да му нико не би сметао.

Посадио ме је на диван, а и сам је сео поред мене, и онда ме је почео испитивати у чему је та моја молба. Рекао ми је: „Видим да је Степану Фјодоровичу стало да се та ствар реши у вашу корист." Ја извадим своју молбу и рекнем му да је ту све изложено. „Само, молим вас, немојте ми замерити ако сам штогод рђаво написао. Ја сам ту од скора и још сам несигуран у руском. Зато будите добри и поправите где шта треба."

Он ми одговори: Не мари, мени треба само суштина, а како ћу саставити ја већ знам." Кад је прочитао моју молбу, подвукао је само неколико речи које су са српског биле рђаво и неправилно преведене, па их није могао разумети. Питао ме је шта значе те речи, а кад сам му протумачио, схватио их је и само је њих прецртао. Затим ми је рекао да му се за два дана јавим, а он ће, рече, дотле све свршити.

Опростим се и одем.

У одређени дан опет се упутим његовој кући. Затекнем га. Показао ми је написану молбу у којој је било све што сам и ја написао, само је било на други начин састављено. Кад ми је прочитао, упитао ме је како ми се допада.

Ја му ништа друго нисам умео рећи осим да сам му бескрајно захвалан и да ћу се заувек сматрати његовим дужником и пријатељем, и у знак захвалности пружим му једну лепу емајлирану табакеру, које су тада биле у моди, али он није хтео да је прими. Рекао ми је да ће бити задовољан већ и тим ако ја постигнем то што желим. Дао ми је затим молбу да је однесем у канцеларију Колегије, да се тамо начисто препише.

Опростим се с господином секретаром, одем у Колегију и предам молбу шефу канцеларије, ког сам још од раније знао. Он је узме, прочита и нареди једном писару да је препише. Ја је узмем код себе до нове седнице, која се већ сутрадан одржала.

Ујутру рано пођем у Колегију и станем опет код врата кроз која ће господа чланови проћи. Кад је наишао мој заштитник, Степан Фјодорович, ја му приступим и предам молбу. Он је прими и понесе са собом.

Око два сата почели су господа чланови излазити и, кад су већ сви изишли, запитам секретара да ли је шта уређено по мојој молби, а он ми одговори: „Ваша је молба код мене, наређено ми је да је на идућем заседању поднесем. Данас се, рече, није могло ништа урадити, јер су се данас решавале много важније ствари."

Морао сам чекати до друге седнице која је била заказана тек за шест дана, а за то сам време одлазио мојим високим заштитницима, Степану Фјодоровичу Апраксину и Петру Спиридиновичу Сумарокову. Молио сам их обојицу и они су ми обећали да ће се на сваки начин молба за мог оца на првој седници узети у разматрање.

После седам дана дознао сам да ће се као сутра, у уторак, одржати седница, и зато тог дана пожурим мало раније у Колегију и станем опет на згодно место да ме господа у пролазу виде.

Тог су се дана господа чланови задржали на седници мање него ранијих дана. Степан Фјодорович ме је на изласку приметио и рекао ми на немачком да се не бринем, „ваша је, рекао је, ствар данас била на седници", — а ја му се поклоним и захвалим.

Одем онда секретару да њега запитам за решење, а он ми одговори да је на седници решено да се од стране Колегије напише царици реферат у коме ће се замолити за њену најмилостивију заповест „да се по вашој молби пише опуномоћеном министру у Беч да он на ћесарском двору изради дозволу да вам се отац са породицом може преселити у Русију".

Сутрадан одем Степану Фјодоровичу. Он ми је то исто казао и дао ми наде, па онда и Петру Спиридоновичу, па сам и од њега чуо да ће се царици написати реферат.

Шест дана после седнице реферат је у Војној колегији био потписан и поднет царици, после чега је њено величанство најмилостивије изволело наредити Колегији иностраних послова да напише посланику, грофу Кајзерлингу, у Беч да изради мом оцу дозволу да се може са породицом иселити у Русију. Као разлог наведено је да сам ја, његов син, с дозволом ћесарског двора прешао у Русију, а отац да ми је остао са малолетном децом тамо, да нас двојица тугујемо један за другим и да се зато моли опуномоћени министар да употреби сав свој утицај и изради моме оцу дозволу за пресељење.

Царичина наредба послана је Колегији иностраних послова и поступак по њој је почео. Ја сам тамо одлазио сваки дан, а често сам бивао и код вицеканцелара Воронцова и молио и њега. То је био врло љубазан господин. Обећао ми је да ће писмо бити ускоро послано и да ће и он од своје стране писати посланику о томе. Рекао ми је да ће ми помоћи, а дотле да се стрпим.

Ја сам десет дана сваки дан одлазио у Колегију иностраних послова и дочекао најзад и тај дан кад је моја ствар требала да оде. Речено ми је да се курир који ће поћи у Беч налази у Колегији. Нађем га и запитам кад ће поћи и да ли би могао и нека моја писма понети. Он ми одговори да полази сутра после три сата по подне, а за писма ми је рекао: „Ако су за бечко посланство, боље ће бити да их донесете изјутра рано у Колегију и замолите секретара да их стави у велики пакет у којем су и друга приватна писма." Ја брзо одем у стан, напишем оцу писмо, јављајући му да сам у Петрограду, да сам му израдио дозволу за прелаз у Русију и да ће ускоро добити пасош, а друго писмо напишем секретару Волкову (Черњев већ није био тамо, премештен је био у париско посланство).

У писмо Волкову метнуо сам и писмо за оца, са очевом адресом, и замолио Волкова да га преда на пошту. Замолио сам га да и пасош, кад буде готов, пошаље моме оцу у Петроварадин.

И постигли смо што смо желели. Господин посланик, гроф Кајзерлинг, према акту из Колегије иностраних послова, потрудио се и од аустријског канцелара израдио пасош мом оцу, за пресељење с породицом у Русију. Пасош је одмах послат преко команде петроварадинском команданту генералу барону фон Елфенрајху (о коме сам у првом делу моје повести говорио) с наредбом да га мом оцу преда.

Оцу је пре пасоша стигло моје писмо које му је господин Волков преко поште послао и он је на тај начин био о свему обавештен, али никоме ни речи није говорио. Чувао је то као највећу тајну. После месец дана командант пошаље по мога оца. То је могао бити знак доброг свршетка већ познате ствари, али мој се отац ипак, како ми је касније причао, од те наредбе (да се јави у тврђаву) добро поплашио, утолико више што се артиљеријски сержант који је послат да га доведе није хтео вратити без њега. (Тврђава Петроварадин лежи на десној обали реке Дунава, а на левој је град Петроварадински Шанац, касније назван Нови Сад или на немачком Die Stadt Neyzatz, у ком је мој отац живео).

Мој отац је помислио да ће бити рђав знак што је по њега послат артиљеријски сержант, јер кад те људе шаљу по неког, шаљу их или из почасти, или на неко зло. А мој отац тада је мислио више на зло него на добро, јер су неки наши Срби који су хтели прећи у Русију, према једној строгој објави ћесарског двора, страдали због такве своје намере и били јавно осрамоћени. Мој отац се зато јако поплашио. Помислио је или да је искрсла нека сметња, или да је његова ствар потпуно пропала, и да се сазнало да он жели прећи у Русију. Није ни сањао да ће му се пасош преко тамошње команде послати, већ је очекивао да ће му стићи или поштом или на неки

други начин. И како се сержант није хтео сам вратити, морао је мој отац, онако у страху, поћи с њим у тврђаву и јавити се команданту.

Командант, који је иначе добро знао мога оца, сачекао га је овим речима: „Шта је, господине Пишчевићу, зар хоћете у Русију?" Мој отац одговори да неће и да ништа не зна о томе, а командант ће: „Како да не знате кад вам је већ и пасош послан?" Али како отац још није пасош видео, поплашио се да га командант не куша и још једном одговори да о томе нема ни појма, али је додао: „Можда је мој син, који је добио од нашег двора дозволу за пресељење у Русију, и тамо сад живи, можда је он урадио нешто на своју руку, али ја, рече, ништа о томе не знам."

Тада командант нареди да му се из собе донесе пасош, пружи га мом оцу, изјављујући да жали што мој отац одлази: „Штета што остављате своју отаџбину. Ту сте и ви и ваши служили. Били сте поштовани и познати, а сада без икакве невоље одлазите, одбацујете сав углед који сте овде стекли; угасићете своје огњиште и имање продати у бесцење. Идете да под старе дане започнете у другој држави све изнова, што ће се можда, из богзна каквих узрока, и рђаво завршити, па ћете се можда још и кајати. Уосталом, радите како знате — завршио је командант, — желим вам срећан пут."

Мој отац је одговорио да је разлог његовом одласку што сам ја у Русији и да је тако свакако судбина одредила — и, опростивши се с командантом, отиде кући.

Чим ми је отац добио пасош, почео је продавати све своје непокретно имање и стоку, — и збиља је све давао у бесцење, а онда се почео припремати за пут да се још исте године крене.

После тога ја више нисам имао разлога да остајем у Петрограду, него пођем априла месеца у своју команду, у Шевићеву насеобину, и стигнем срећно кући, јавим се генералу, предам му указ о постављењу и на свој нови чин положим заклетву.

Кад је настало пролеће, прихватим се своје економије. Све послове сам радио радосно и весело. Почео сам сејати жито и спремати све што треба. Мислио сам и како оца да дочекам и решио да доградим још две собе. Једном речи, ништа ми друго није било у глави него само да све постигнем што газдинство тражи, — као прави један домаћин. Али нисам дуго уживао у своме послу. Требало је наједном све одбацити и поћи тамо куда судбина хоће. Требало је подносити муке, јаде и несреће које су ми писане.

Нисам провео ни осам недеља после Петрограда у насеобини, кад стиже наредба господину генералу Шевићу из Војне колегије којом се наређује да мене, ађутанта Маркова, наредника Крестића и још два наредника упути у Кијев господину команданту Костјурину, а оданде у другу једну државу, неким поверљивим послом.

Генерал Шевић ме је позвао и саопштио ми наредбу. Било је криво и њему, а мени још и више. Лако се било досетити да је то било по захтеву црногорског владике и мајора Петровића. Изјавио сам генералу да нећу да идем, да за то немам ни најмање воље, да сам почео да се бавим економијом и да ћу, ако то све напустим, изгубити све своје имање.

Генерал Шевић био је мојим одговором задовољан и већ је хтео и мене и све друге да задржи, — кад стиже и од генерала Бибикова извештај о истој ствари. Генерал Бибиков је јављао генералу Шевићу да нас све, према наредби Војне колегије, скине с плате и да нас пошаље у Бахмут да се њему јавимо. Генерал Шевић је одговорио Бибикову да нас је све задржао и да ће по куриру спровести Војној колегији наше молбе у којима сви молимо да останемо у нашој насеобини, где се сви бавимо газдинством и грађењем кућа и да нико од нас не жели да оде, јер би одлазећи изгубили све своје имање. Генерал Бибиков одмах одговори Шевићу да то не чини, јер би могао навући велику одговорност на себе, да се мора ићи куд је наређено и понови да нас што пре упути њему у Бахмут да нам се тамо изда плата.

Према томе није се могло ништа друго урадити него поћи куд нам је наређено. Такву објаву сам и добио од мога генерала.

Био сам врло жалостан што сам због пута имао да напустим своје газдинство и да изгубим све што сам имао. Хтео сам зато да пођем сам, а жену и малу децу да оставим у насеобини. Кад сам то жени рекао, она се успротивила. Рекла ми је да никако неће ту сама да остане и захтевала да је поведем, наводећи као разлог то што је и мајор Петровић своју жену повео. Уз то, говорила је, то би јој била још и прилика да види своју матер, брата и сестре, који су остали у Ћесарској и које можда никад више неће видети.

Видећи да не могу своју жену од њене намере одговорити и приволети је да остане у насеобини, морао сам да јој попустим.

Распродао сам све што сам спремио за газдинство а исто тако и рогату марву, овце и ергелу коња, са ждребним кобилама. Све сам то испродавао и отпочео се припремати за пут. Гледао сам само да понесем што мање ствари јер сам знао како ће бити тежак пут преко мађарских планина. Једино кућу што нисам продао. Оставио сам у њој једног каплара да је чува док се не вратим, — и тако сам пошао.

Стигао сам са својом јединицом у Бахмут и јавио се генералу Бибикову. Од њега смо примили плату за пола године унапред, али само плату, без икаквих следовања. Одатле смо пошли у Кијев.

Из Кијева нас је господин командант Костјурин послао преко границе са наредбом да пређемо преко Пољске у Ћесарску и да се у престоном граду Бечу јавимо руском посланику Кајзерлингу; од њега ћемо имати да добијемо даље наредбе. Дао нам је затим, по наредби Сената, и новац за пут: мени и ађутанту Маркову по двеста, а наредницима по сто рубља.

Изјавио сам господину команданту да ми према мом официрском чину за тако далек пут није дат сразмеран трошак, да с тим новцем нећу моћи изићи на крај и да ћу пасти у дуг. Он ми је одговорио да је толико наредбом одређено и да он од своје стране не може ништа више додати; дао ми је затим и пасош од кијевске губернијске канцеларије за пролаз од Кијева до Беча.

Изјавио сам господину команданту да с тим пасошем нећемо моћи стићи до Беча. Казао сам му каква је строгост у Мађарској и Ћесарској и да за тако далек пут кроз туђе земље треба пасош од Иностране колегије с државним печатом, — без тога се, рекао сам, неће моћи проћи.

Господин командант није био мојим речима задовољан. Рекао ми је да за кијевску губернију сви знају и према томе да и у Ћесарској морају за њу знати и да с тим пасошем слободно могу поћи.

Био сам дакле приморан да пођем с таквим пасошем из Кијева. Целог пута кроз Пољску Пољаци су нам правили сметње. Они су себе сматрали за велику силу и према руским путницима бивали су врло груби. Мене и моје људе задржавали су много пута, кола нам претраживали, захтевали царину и мостарину и томе слично, и тако нас без потребе ометали и задржавали док најзад нисмо стигли до мађарске границе.

Кад смо ушли у Мађарску, задржали су нас на прелазу и извршили царински преглед по прописима, а како сам ја умео с њима говорити, рекао сам им да сам руски мајор и да идем у Беч нашем руском посланику ради важног посла; срећа нас је послужила те су нас пропустили.

Истога дана пред вече сретнем се с мојим оцем који је с мојом маћехом и децом ишао у Русију. Ноћили смо заједно у једној гостионици на друму у брдима. Он ми је испричао о свему што се десило кад је добио пасош (о чему сам већ говорио). Провели смо скоро целу ноћ у разговору. Између осталог причао ми је и о оној црногорској комисији. Он је сумњао да ће та комисија ишта добро учинити. Чуо сам и да је мајор Петровић дошао у Петроварадин, да му се тамо жена разболела и умрла, а он да је после тога отишао према млетачкој граници, у ћесарски град Трст. Ујутру сам се опростио с оцем. Упутио сам га како да стигне до Кијева; и тако он оде према пољској граници, а ја у Мађарску.

Преда мном и око мене биле су већ оне грдне стеновите планине, преко којих сам требао да пређем. Тим тешким путем ишао сам без задржавања већ четири дана, све кроз мања и већа села. Петог дана прошао сам кроз град Еперјеш,* а једно две миље после њега, кад се спустило вече, задржим се са друштвом у једном селу да преноћим.

Ујутру кад сам устао и слуге почеле изводити коње и подмазивати кола и каруце, приђе ми један непознат тамошњи човек, затражи ми пасош и почне ме испитивати одакле сам, куда идем, ко сам и где сам границу прешао. Онда почнем и ја њега испитивати ко је он и зашто се за мене распитује. Он ми одговори да је погранични надзорник и да га је послао комесар, генерал гроф Старај, да ме испита и да ми узме пасош.

Ја му на тај захтев одговорим да сам руски мајор и да идем у престони град Беч нашем опуномоћеном руском министру и покажем му пасош кијевске губернијске канцеларије, а границу сам, рекох, прешао ту и ту.

Он се показао веома груб, говорио је о нашем посланству без икаквог поштовања и наваљивао да пасош однесе свом комесару у град Кашаву,** удаљеном одатле једно две миље.

---

* Прешов, сада у Чехословачкој.

** Кошице, у Чехословачкој.

Нисам му хтео дати пасош, хтео сам да наставим пут. Рекао сам му да је Кашава пред нама и да сам намеран да се тамо мало задржим. »Можете, рекао сам му, с нама заједно поћи и тамо показати мој пасош вашем комесару«.

Он ми на то грубо одговори: »Нећеш даље одавде док ти комесар не види пасош, а да ли ће ти он дозволити да наставиш пут или неће — то ја не знам. Ја те даље не пуштам, а ако се будеш противио, — и ту ми показа шест пограничних наоружаних стражара, који су с њим дошли — ја ћу позвати стражаре« — и опет затражи пасош.

Видео сам да тај сусрет не слути на добро, и шта ћу, пошљем с њим једног мог наредника да покаже пасош комесару и на том месту останем да сачекам док се наредник не врати.

Истога дана, пред ноћ, ето мога наредника с истим пограничним чиновником: »Комесар је, рекао ми је наредник, задржао пасош и казао да ће га послати својој команди у Беч, а шта је наредио том чиновнику што је дошао са мном — ја, рече, не знам«.

Питам чиновника зашто ми је комесар задржао пасош и пут ми прекинуо, а он ми одговори: »Твој му је пасош сумњив; писан је на језику који ми не разумемо, а нема ни државног печата. Ти можда и ниси руски мајор, као што кажеш, а можда ни границу ниси прешао на оном месту где си рекао, јер тамо би те зацело задржали и оставили у карантину«.

Ма колико да сам тог грубијана уверавао да сам на главном друму прешао границу, да сам тамо легитимисан и да су ме пропустили, он ми није веровао. Рекао сам му: »Да постоји наредба на граници за карантин, мене би тамо свакако задржали, не би ме тек тако пропустили. А пошто сам већ у земљи, каквог смисла има да ме сада, ради карантина, задржавате? А ако сумњате да сам прешао гарницу где сам рекао, ви пошаљите некога тамо нека се распита«.

Али он ме није скоро ни слушао, нити је моје разлоге примао. Рекао ми је: »Говори ти што год хоћеш, али ја ћу чинити што ми је наређено«, — па позва оне стражаре и с њима још и једног подофицира и једног редова које је довео са собом. Са оних шест ранијих било их је сада осморица и тако и мене и моје људе ту ухапсе. Поред кола и испред мојих врата поставио је стражу и наредио да ни ја ни моји људи не смемо никуд из дворишта, а од старешине села затражио је да за ноћну стражу доведе још четири сељака.

Кад је све то урадио, чиновник оде, а ја са својим људима останем под стражом.

Тај дан је тако прошао, а сутрадан седнем и почнем писати извештај нашем посланику у Беч, јављајући му шта се десило, запечатим коверат и напишем адресу на француском. Затим замолим једног стражара да ми доведе поштара из села. Поштар је био тако пажљив да је на моју молбу одмах дошао. Иако је био прави Мађар, говорио је и немачки, а кад је дошао, запитао ме је шта желим од њега.

Захвалим му се што се одазвао и испричам му шта ме је све снашло, и да сам ухапшен; пружим му писмо за посланика молећи да га узме и пошаље поштом у Беч и да ми да на њега реверс, па му онда дам и друго писмо које сам написао у Токај мајору Жолобову, који се тамо налазио ради куповине мађарских вина за наш двор (о том мајору сам писао и у првом делу ове моје повести).

Поштар узе оба писма, даде ми реверс на њих и рече ми да ће пошта још те ноћи поћи за Беч, а сутра за Токај и обећа ми да ће оба писма послати, и онда отиде.

Мене су стражари тако строго држали да нисам могао да се макнем из дворишта; чим из собе изиђем, они одмах за мном и само мотре. Резерве у храни нисам имао ни за себе, ни за људе, ни за коње, морао сам за све крчмару троструко да плаћам. Молио сам да ми дозволе да пустим коње у поље, а и да пошљем свог човека да узме штогод за јело у граду, али стражари ми нису допустили ни једно ни друго. А и газда је настојао да тако остане и зато је и појио стражаре да ме на тај начин примора да од њега све купујем. Тако сам остао осам дана.

Деветог дана, кад сам се после ручка шетао по дворишту, чујем, са друма који води од Токаја, поштар труби у рог и гони поштанске коње. Кад је стигао до крчме у којој сам ја био под стражом, он се заустави. Видим на колима седи човек у огртачу, сав прашњав, а стражар, подофицир, прилази му. Човек скиде са себе огртач и сиђе с кола. На њему наша, руска коњичка униформа, по ширитима видим да је наредник. Долази сигурно из Токаја. Зовем га и запитам одакле долази и куда ће, а он ми одговори да долази из Токаја и да је овамо послат једном нашем руском мајору који се ту налази под стражом, а кад је чуо да сам ја тај мајор, скине с главе капу, поклони ми се, извади из торбе писмо мајора Жолобова и преда ми га.

Сражари се одмах окупе да чују шта ће ми наредник рећи, а како смо нас двојица говорили руски, који они нису разумевали, удаље се. Ја узмем писмо и позовем наредника у собу; он ми испоручи поздрав од мајора Жолобова и додаде: »Господин мајор је, после вашег писма, сам хтео доћи, али га је заболела нога, па не може да се обуче, зато је мене с писмом послао«.

Отворим писмо и видим и у писму све то што ми је наредник испричао: да је мајор Жолобов и сам хтео доћи, али због болести није могао, и да је све што ми се десило јавио господину посланику у Беч.

Тог дана је наредник остао код мене, а сутрадан се вратио натраг, носећи мајору Жолобову мој одговор.

После три дана дође ми поштар у посету. Седео је подуго и између осталог испричао ми је да је јуче био у тврђави Кашави код граничног комесара грофа Стараја. »Грофу је, вели, и самом сада непријатно што вас је задржао. Зна да сте писали вашем руском посланику у Беч, а у граду се већ зна да вам је био и гласник из Токаја. Он сад већ види да сте руски мајор, као што сте рекли, и да сте у руској служби. Раније је сумњао зато што вам је пасош писан језиком који је њему непознат и што је без државног печата. Посумњао је да се није можда неки непријатељ, издајући се за Руса, пребацио преко границе, као што се ту скоро и десило, кад су се по налогу пруског краља увукли неки људи тајно у земљу да дижу на буну калвине и лутеране, што би њему, пруском краљу, било од помоћи у садашњем рату с нама. За те људе се сазнало, они су похватани, а са вишег места стигло је после тога тајно наређење нашим пограничним комесарима, каже гроф Старај, да се будно пази на границу да се нико стран не увуче тајно у земљу, а исто тако да се и непознати путници, који се учине сумњиви, задрже. »Зато сам ја, понављао је поштар речи комесарове, с тим господином тако и урадио. Задржао сам га под изговором да мора издржати карантин. Пасош сам му послао у главну команду, и сада не могу ништа учинити док не стигне решење оданде«.

Узгред ми је још испричао да се командант града чуди комесару што ме је задржао кад сам већ ушао у земљу. »Сада, кад нам руска армија долази у помоћ против Пруса, и кад су наш и руски двор у савезу, рекао је командант, имаће господин погранични комесар велике невоље због тога«.

Неколико дана касније чујем да је погранични комесар, гроф Старај, стигао у своје село, пола миље далеко од места у ком сам ја био. Село му је било мало по страни од главног друма, кућа велика, зидана, и лепа башта. Једног дана, пред вече, пошаље ми он једнога свог чиновника да ми изручи поздрав господина грофа и да ме замоли, у име његово, да сутра код њега ручам. Ја се преко гласника захвалим господину грофу на пажњи, а на ручак му, рекох, не могу доћи, јер нисам здрав. Гласник оде с мојим одговором, а сутрадан, око девет сати изјутра, дође грофов син, младић од својих осамнаест година. Одевен лепо, а види се и добро васпитан. Показао се врло учтив. Почео је прво мађарски, а после и немачки. Дошао је као изасланик очев: његов отац, вели, јако би желео да ме види и моли да му учиним част и дођем на ручак, — као што је и синоћ зато слао човека.

Иако сам се ја цело време изговарао својом болешћу, младић је био тако мио и тако ме је лепо молио да дођем да сам на крају ипак решио да се одазовем, — не толико због ручка, колико да видим и упознам тог господина, а и да му у згодном тренутку реknем коју о оном што ми је учинио. И тако поручим по грофовом сину да ћу доћи.

Њему је то било врло мило, опростио се и пожурио натраг, а коњанику који је с њим дошао рекао је да остане и да ме допрати. Сео је затим у своје каруце и отишао оцу.

Ја сам одмах наредио да ми се очисте каруце и избришу од прашине и да се коњи упрегну. За то време обукао сам нову униформу, и слугама наредио да то исто учине. Са мном је пошао и ађутант Марков, и тако смо сви заједно пошли грофу.

Он је свакако видео с прозора кад смо ушли у двориште и дочекао ме на улазу, заједно са своја два сина. Био је врло љубазан и изјављивао да му је врло мило што сам се одазвао његовој молби. Увео ме је у кућу и представио својој жени, грофици, и двема кћерима, које су биле још неудате.

Грофица ме је посадила поред себе на диван и цело време говорила са мном немачки. Она је мислила да сам Рус, а ја нисам ни спомињао да сам био у аустријској служби и да сам из Славоније, него сам на њено питање још потврдио да сам прави правцати Рус.

Она се чудила нашем руском језику кад смо понешто ја и ађутант Марков проговорили. (Марков је био из Украјине у Малорусији, а служио је у старим хусарским

пуковима пре него што је био постављен у Шевићеву насеобину. Сад је ишло први пут у Мађарску и Ћесарску.) А најчудније јој је било како ја немачки говорим. У почетку није хтела да верује да нисам Немац, али кад сам је уверио да сам Рус, а немачки да сам само научио, али ми није матерњи језик, она одговори: »Ми о Русима до сад ништа нисмо ни знали, и замишљали смо вас, рече, сасвим друкчије«.

Распитивала се затим о руским госпођама, о њиховом одевању и опхођењу. Питала је чак и да ли умеју играти европске игре. Ја сам јој о свему томе подробно причао, а нарочито како је на нашем двору. »Не само, рекао сам јој, да руске госпође умеју играти и да се удесе по последњој европској моди, него и европске језике знају и говоре«.

Графица ме је пажљиво слушала, па се онда стала шалити, и окренувши се мужу рекла: „Ето, видиш да има света и изван Мађарске. После тога што сам сада чула тако бих желела да још данас пођемо у Русију да видим ту земљу."

Гроф је за све време нашег разговора ћутао и пажљиво ме посматрао, а онда рече графици: „Ја мислим да и поред разговора госте треба пре ручка нечим послужити", — и он устаде и изиђе, а мало после донеше слуге на једном служавнику две велике чаше ракије, а на другом исечен хлеб и сир, — и ону ракију па пред мене. Видим ја да је то нешто с намером удешено, јер сам знао да Мађари не пију из толиких чаша, а видим и то да нису послужени ни гроф ни графица, него само ја и ађутант, и зато нисам прихватио чашу. Гроф онда приђе, узе од слуге служавник и запита: „Зашто не изволите пити?" — а ја одговорим да је то за мене превелика порција. Он поче наваљивати и молити да је испијем, али ја сам га, смејући се, одбио. — „Откад сте, рекох, увели тај обичај да се из толиких чаша ракија пије? Ми смо слушали да Мађарска господа тако не раде," — и тако су чаше изнели.

У то јавише да је јело на столу и ја узмем графицу под руку, а она рече: „Ја ћу вас одвести". Ушли смо у салу, где је све било припремљено, и сели за сто. Ја сам седео између графице и старије кћери. За ручком се водио разговор о свему, а после ручка прешли смо опет у собу у којој смо и раније били, и тамо су нас послужили кафом.

Онда поче гроф говорити како му је јако жао што се онако са мном десило, а друкчије није могао да уради због строгих наредби с вишег места о чувању границе. Карантин сам, вели, морао издржати, а што нисам задржан на самом прелазу границе него тек ту, зато ће тај гранични официр бити предан суду, „а о вама, говорио је гроф, ја сам јавио надлежнима и надам се да ће решење доћи", — и извињавао се да није имао рђаве намере.

На све те његове речи одговорио сам кратко: „Ви сте, господине, изволели рећи да сам овде задржан ради карантина, али ако сам ја опасан због неке епидемије, онда би сад требало и ви, с целом вашом породицом, да идете у карантин, пошто се, ето, ја налазим у вашој кући и пошто сам ручао код вас. А што се тиче вашег пограничног официра који ме је пропустио, он не може бити крив, јер да је постојало наређење да се на граници мора издржати карантин, он би ме зацело и задржао, а пошто то није било, какав је онда разлог био да ме задржите усред земље под изговором карантина, кад ту карантина уопште и нема. А исто важи и за мој пасош. Ако сам вам се учинио сумњив што је писан на језику који ви не знате, могли сте, ако немате другог преводиоца, позвати неког од ваших унијатских свештеника из ког оближњег села. Они би вам га лако и прочитали и протумачили, јер ти ваши унијати довољно познају руски језик; они по руским књигама и службу у црквама служе и од њих сте могли сазнати да ми је пасош исправан. Осим тога, још један доказ: кад бих ја, из ког било разлога, био сумњив, зар бих ја тако отворено ишао главним друмом? Него, види се, господине грофе, да се вама лично пожелело да ме ухапсите и да ми поставите тако строгу стражу која ме, по вашем наређењу, ни из дворишта никуд није пуштала; нисам могао ни најпотребније ствари из села или града да набавим, и ту вашу строгост трпим већ три недеље."

Кад сам му казао како се стража према мени понашала, он се учинио као да ништа о томе не зна и за све је кривио само оног чиновника кога је послао по мој пасош; говорио је да ће га казнити. Затим је наредио једном од својих потчињених да се стража одмах уклони и да се оставе само четири човека да ме преко ноћи чувају, да ми као не би ко од пролазника нешто учинио.

О тој наредби сам му рекао: „Није потребно, господине грофе, да сад такву политику водите. И кад би наредили да се сва стража уклони, ја се с тог места, где сам задржан, не бих макао дакле год од својих претпостављених не добијем наредбу."

После тих разговора с грофом није ми се тамо више остајало, него наредим свом слузи да дође с каруцама, па се поклоним грофици и њеним кћерима, а и грофу сам рекао неколико учтивих речи и захвалио му на дочеку. Казао сам му да дуже не могу остати, јер се као затвореник журим на своје место; с тим речима седнем на каруце и одем.

Тај господин се задржао у тој кући још три четири дана и за то време двапут ми је слао своје синове да ме зову, али ја му нисам хтео више ићи.

Четврте недеље мога седења у затвору примим преко поште писмо од нашег опуномоћеног министра из Беча. Пише ми да морам остати ту где сам и да се мало стрпим још за неко време док он о свему не обавести њено величанство краљицу и да та ствар неће, рекао је, остати неиспитана.

Издржао сам још три недеље. Најзад сам добио преко поште од господина посланика један велики коверат и у њему писмо, заједно с пасошем издатим од царског двора, с државним печатом, с којим сам се могао слободно кретати. Тако сам провео у затвору пуних седам недеља. Сад је требало наставити пут и припремити се за сусрет с новим несрећама.

Наш опуномоћени министар, господин гроф Кајзерлинг, пише ми и наређује да кренем право у Петроварадин и да тамо сачекам даљу наредбу, а што се тиче мог хапшења, обавештава ме да је оном пограничном комесару наређено да дође у Беч на одговор.

После примљене наредбе почнем се одмах спремати за пут, а кад су то моји стражари видели, један од њих одмах одјури на пошту да то даље јави. Ја сам, међутим, све своје ствари натоварио у кола, и наредио и својим људима да буду спремни, па да сутра изјутра рано кренемо. Сутра изјутра дође ми један од људи грофа Стараја, носи ми други пасош писан латински, с речима: „Господин гроф није још добио решење о вашој ствари, али је чуо да вам је стигла од вашег господина посланика из Беча наредба да се оданде кренете и господин гроф, уважавајући све то, неће вас више ометати и зато вам шаље овај пасош с којим се можете слободно кретати по Мађарској."

Ја му на то одговорим: „Пасош вашег грофа за мене ништа не значи, нити ми треба. Ево, рекох му, какав ја пасош имам, и покажем му пасош од царског двора. С овим ја пасошем путујем."

Исплатим затим мом газди за све што сам од њега узимао, — а то ме је доста скупо стало.

И тако пођем, а и свим својим људима, који су стајали на улици спремни за пут, наредим да пођу за мном. Кад сам прешао од прилике једну миљу, застанем. Видим нема наредника Крестића с његовим колима. Питам друге где је и зашто нису сви заједно, а они ми одговоре да је он седао кад смо кренули и да ће нас сигурно убрзо стићи. Пређем тако још једну миљу па се опет зауставим. Питам: „Је ли нас Крестић стигао?" Кажу да није. Одмах сам помислио да ту нешто неће бити у реду, јер сам знао да је он древна пијаница, — али људи ми кажу да одјутрос није био пијан, него му је слуга био мало припит. Постојим још једно четврт сата тако на путу, и како није долазио, а вече се приближавало и јак ветар дувао, нисам могао даље да стојим, него наставим пут за Кашаву, и стигнем тамо пред саму ноћ. Застанем пред тврђавом у предграђу пред једном гостионицом, где нам је газда показао собе. Мислио сам: ту ћемо га почекати, па ако не стигне, ујутру бих послао неког да га потражи.

После вечере разиђемо се на спавање и тек што сам заспао, неко поче да лупа на врата. Разбудим се, чујем опет лупу и разговор два човека. Устанем из постеље и приђем вратима. Питам: „Ко је?" На то ми обојица одговоре да отворим: „потребно је". Познао сам по гласу ађутанта Маркова и поштара из Лемшана (тако се звало село у ком сам био затворен). Одмах сам видео да то није бадава и да ће бити неко зло. Отворим врата и они обојица уђу. Поштар поче с тим како је дојурио на поштанским колима из љубави спрам мене, али доноси ми, рече, рђаве вести. Наредник Крестић је убио свог слугу и стражари што су тамо остали одмах су га затворили и оковали. Сад ће га, рече, одвести у град Еперјеш у затвор среског суда.

Одмах пошаљем слугу на капију тврђаве да замоли дежурног официра да отвори капију да изиђу поштанска кола. Официр одговори да се обично после повечерја кључеви односе команданту и да зато не може отворити, а како је већ сасвим касно, не усуђује се будити команданта.

Био сам приморан да још једанпут пошаљем мога човека, заједно с нашим газдом, да замоле официра да пробуди команданта иако је касно, и да му саопшти моју молбу.

Официр обећа да ће га пробудити, али не пре четири сата изјутра. Тражио је само да му се каже колико коња треба, па ће кола у то време бити ту. Слуга му рече да ће требати четири коња, и с тим се слуга и газда врате.

Како поштанска кола нису долазила а ја од тешких мисли нисам могао више спавати, почнем испитивати поштара како је дошло до тога да Крестић убије слугу.

Он ми исприча ово: „Кад сте ви пошли, хтео је и наредник поћи и већ је сео у кола, кад му слуга оде у крчму, рекао је да је тамо нешто заборавио. Како га дуго није било, наредник пође да га потражи. Он је, међутим, у крчми пио и већ се сасвим напио. Али кад је видео наредника да долази са штапом, поплашио се батина и побегао на улицу, па у моје двориште. А ја сам, причао је поштар, кад сам вас испратио остао са стражарима на улици, и кад сам видео да наредник јури за слугом и да су обојица упала у моје двориште, потрчим и ја и стражари за њима да одбранимо слугу и да их развадимо. Кад ми тамо, наредник стигао слугу, немилостиво га бије, вуче за косу и гази. Ми да одбранимо слугу, а он лежи испружен, лицем према земљи. Мислили смо најпре да је потпуно пијан, а како је био и тучен, мислили смо: ваљда се ошамутио. Али кад је прошло четврт сата, а он не устаје, ми почнемо да га дижемо, али више му није било помоћи, био је мртав. Стражари одмах вежу наредника, одведу га у двориште (где сте ви били) и почну одмах да га окивају и да спремају кола да га одведу у Еперјеш и предаду суду, а ја сам опет дошао овамо да вас известим."

Саслушао сам поштареву причу и како ми се од тих страшних вести и мисли замутила глава, нисам више ни легао, није ми било до спавања. Премишљао сам само шта да радим и шта да предузмем, а у исто време говорио сам у себи: Ето шта све човек не мора да претрпи у животу. Таман сам се решио једне невоље, већ сам упао у другу (а ко зна шта ме све још чека!).

Добро сам знао какво је мађарско право и какви су им судови. Код њих је тако: суди се према кривици, али дуга истрага се не води, и глава за час одлети. Зато сам одмах знао да ће око тога бити велике муке и посла, а и поштар ме је заплашио. Каже: ако не пожурим и не потрудим се да избавим наредника, обесиће га. Њихов, мађарски поступак је кратак: глава за главу.

У тим тешким мислима преседео сам сву ноћ и тако дочекао четири сата изјутра, а како из града поштанска кола још нису долазила, морао сам опет да пошаљем човека официру да пита хоће ли се капија већ једном отворити. Одговорио је да је наредба већ издата и да ће поштанска кола одмах стићи, али после тога саопштења имао сам још једно пола сата да чекам. И већ сам хтео још једанпут да шаљем човека на капију, кад чујем поштанску трубу. Знао сам одмах да кола иду, Кочијаш је улазио у двориште и једнако свирао у трубу; јављао је да је стигао.

Пожурим се да пођем. Повео сам са собом ађутанта Маркова и поштара (он је синоћ своје коње преморио, па их је оставио да се одморе). Ноћ је била врло мрачна и пут се једва назирао. Нисам знао могу ли се поуздати у кочијаша, јер је по другу на неколико места било камења. Питао сам о њему поштара и он ми одговори да познаје тог кочијаша, да је момак вешт и да уме око коња. Кад смо седали у кола, рекнем кочијашу: „Пази, пријатељу, где је пут рђав — ти полако, а где је добар — само терај", — и дам му преко погођене цене још два сибенценера (тридесет и четири копејке) напојнице.

Сели смо у кола и пошли касом кроз предграђе, а кад смо изишли у поље, кажем кочијашу: „Пожури пријатељу, мени се не оклева." Бринуо сам се да ли ћу тамо још затећи наредника Крестића и, ако још није одведен, да ли ћу га моћи како било извући, да скинем само ту бригу с врата.

Пошто је кочијаш био лепо награђен, није жалио коње. Ударио је бичем по њима и појурио. Ја му викнем да мало успори, да не треба тако брзо, јер је још мрак, не види се, а он ми одговори: „Не бојте се, ја знам пут," — и том брзином је јурио једно четврт миље кад нам тек кола ударише десним предњим точком о један камен и превртуше се, — а ми све један преко другог на земљу. Срећа још те смо пали на страну, иначе, да су нас кола поклопила зло би било, јер су коњи превртута кола вукли још неколико корака, а кочијаш, који је био у седлу, једва је задржао своја коња и остале.

Како је ко устајао, тако је помагао другима да се дигну. Неко виче да га боли рука, неко нога, неко глава. Једва смо се држали, као после неке несвестице. Срећа те смо се само угрували; нико није био теже повређен. Подигли смо онда кола, и почели скупљати са земље своје огртаче и друге ствари што смо собом носили, поседали наново у кола и пошли даље. Кочијашу нисам више дао да тако јури, јер је још био мрак Мало после поче свитати. У освит смо стигли о село Лемешане и стали пред

гостионицом (оном истом у којој сам већ био). Питам мог бившег крчмара за наредника Крестића, јер од оних стражара ниједан више није био ту. Он ми одговори да су Крестића јуче одвели окованог у Еперјеш у затвор.

Много сам се забринуо. Нисам знао шта да почнем и на кога да се обратим, кад ту никог нисам познавао. А да дигнем руке од свега и наставим пут, ни то није ишло. Ја га, као свог потчињеног, морам ипак некако извући. Мислио сам да ће најбоље бити да се обратим суду куд је одведен.

Запитам поштара ко је старешина среског суда и је ли у граду, а он ми одговори да је то оберишпан (ја тај назив не бих умео друкчије превести него председник суда), а да долази у град само у одређене судске дане, иначе живи у својој кући, једно четири миље изван града.

Кад сам то чуо, нисам хтео више чекати него седнем с ађутантом Марковом на поштанска кола и кренемо у Еперјеш. Успут сам само једанпут мењао коње. На улазу у град задржи ме стражар на капији, а онда ми приступи и подофицир са већ уобичајеним питањем: ко иде? — и затражи пасош. Рекнем му своје име, а што се тиче пасоша, рекох му да тако и тако, идем команданту и да ћу у граду одсести у једној гостионици.

Кад су ме пропустили, свратим у гостионицу, наручим да ми се што пре донесе доручак и пошаљем у канцеларију да се обавестим да ли је председник суда у граду. Одговорили су ми да није ту него да је у својој кући изван града.

Одем онда команданту. Он ме је примио веома лепо. Испричао сам му случај мога наредника, рекао му да сам због тога дошао и да молим за његову помоћ.

Он ми одговори да би ми врло радо помогао кад би до њега стајало. Али у његову надлежност спадају, рече, само ствари које су везане за саму тврђаву, а у суд се никако не може мешати. Суд је у власти господе Мађара и од њих постављених судија, и они су једини власни да над затвореницима воде истрагу, да им суде, да их кажњавају а у случају очевидног злочина и да их на смрт осуђују. „Ја само сумњам, рекао је командант, да ћете ви вашег наредника моћи ослободити, јер њему се мора као убици судити".

Запитао сам га да ли би могао макар толико да издејствује код суда да мог наредника узме код себе у затвор док се ствар не испита, а он ми одговори да ни то не може, јер он заповеда само у тврђави над својим немачким гарнизоном, а све што је изван тврђаве припада другима и он се у такве ствари никако не сме мешати. „Да се тај случај с вашим наредником десио однекуд овде, у тврђави, онда би наравно он био ту у затвору и спадао би под моју надлежност."

Нисам имао више ради чега да остајем код команданта. Опростим се с њим и с врло слабом надом вратим се у гостионицу. Решио сам да потражим председника суда да с њим говорим.

У гостионици сам затражио од газде да ми спреми јело, а ађутанта Маркова пошаљем у канцеларију суда (ту у близини) да пита где је то село у ком председник живи и који је пут до њега и да измоли дозволу да види наредника Крестића, да Крестића на тај начин обавести да сам ту и да се трудим да га избавим.

Ађутант Марков је отишао, распитао се о председнику суда и измолио дозволу од старешине над затвореницима да може видети Крестића и видео га у затвору кроз решетку на вратима. С тим ми се вестима брзо вратио; на брзу руку смо се заложили јелом; поштанска кола била су већ готова, платио сам гостионичару доручак, сели смо у кола и пошли.

Путовао сам друмом прилично добро. На две станице мењао сам коње, а на трећој, последњој, морало се скренути на лево од главног друма на сеоски пут који је водио до председникове куће. Од тог места морао сам платити двоструку цену, а због рђавог пута поштар није хтео да пусти кола са четири коња него са шест, и то само зато да може више наплатити и ја сам, хтео не хтео, морао пристати.

Ушли смо у двориште председника суда; било је то већ пред вече; затекли смо га код куће. С почетка ме је, као непознатог, примио прилично хладно. Али кад је дознао, а после и видео, да сам дошао на шест поштанских коња (што се тамо ретко дешава, осим код врло високих лица) — због мог ухапшеног наредника, — променио је држање и постао љубазан. Понудио ми је да седнем и започео разговор (немачки је знао добро). Између осталог рекао ми је: „Мислим да ћете морати овде преноћити, јер се већ смркло и, ако желите, показаћу вам стан где ћете моћи и кола увести."

Ја му одговорим да немам намере ту да ноћим нити да време губим, „него вас молим, рекох, да наредите да се мој наредник ослободи из вашег затвора, да што брже пођем на пут. Ја путујем по једном важном, поверљивом послу и много ме је задржало то што ми је наредник затворен. Колико сам само пута данас коње изменио док вас нисам нашао. А да се уверите да је тако као што кажем, ево вам мога пасо-

ша који ми је ових дана стигао из Беча са двора. Из њега ћете видети да мене с мојим људима нико и нигде не сме задржавати". — Председник суда узе пасош и поче га читати.

У пасошу је било јасно написано да мене и моје људе не само што нико не сме задржавати на путу, него нам мора у свакој прилици још и помоћ указивати.

Кад је председник суда прочитао пасош, вратио ми га је и рекао ми важно да он наредника не може ослободити јер је убица и мора се, по њиховим законима, казнити смрћу.

Ја му поновим опет све што сам му већ рекао: да путујем по врло важном и поверљивом послу који ми је поверен, „а за који и ваш двор зна" (морао сам своју ствар мало и увеличати не бих ли на тај начин бар нешто постигао). Рекао сам му и то: да сам добио сад у путу од нашег руског опуномоћеног министра из Беча наређење да што пре извршим задатак који ми је поверен, и да зато и журим куд ми је наређено. „А ви, господине, никакве власти немате над мојим потчињенима, само ме од пута задржавате, а још мање имате права да мог наредника казните смрћу. Ваше право и ваши закони важе само за ваше поданике, а не и за Русе. Да је мој наредник убио неког вашег човека, ви би, наравно, имали права да му судите по вашим законима, али пошто није тај случај, него је убиство извршио Рус над Русом, то има и да му се суди по законима оне земље којој припада, а не по вашим законима. А ако ви збиља намеравате, као што кажете, да мога наредника осудите на смрт, донесите ту одлуку још вечерас и то ми саопштите, а ја ћу тог тренутка отићи до прве поште и послати гласника у Беч, и тужити вас нашем руском опуномоћеном министру, са објашњењем да сам због вас задржан и да по свом послу не могу даље да идем, па ћете видети какву ћете одговорност на себе навући." Казао сам му и то да је погранични комесар, гроф Старај, позван у Беч на одговорност зато што ме је задржао у селу Лемешанима.

Препирали смо се до неко доба ноћи. Напослетку, као да сам тог господина мало поколебао својим разлозима. Опазио сам да већ два-три пута понавља једно те исто: позива се на мађарско право и законе и понавља да је крв проливена у њиховој краљевини, па да према томе тај случај потпада под њихов суд.

Али моји докази су га ипак мало ублажили те окрену како он нема власти да такву ствар сам реши. О таквом случају, рекао је, може донети решење само општа седница, а та седница има да се састане за два дана. „Ја ћу сутра на ноћ, рекао је, поћи у град и што будемо решили ми ћемо вам, ако останете у граду, саопштити." Затим ми је опет рекао да преноћим у селу и да ту ствар оставим док је они не реше.

И шта сам знао? Пристао сам да преноћим.

Собу сам добио код првог председниковог суседа. Зовнем тамо и кочијаша (он ми је већ досадио тражећи да га пустим да се врати) и кажем му: „Ево да те частим, али ту да преноћиш и да ме сутра вратиш у град."

Он узе новац и рече: „Па добро, остаћу, али само ако пристанете да се на ваш рачун поштански коњи преко ноћ хране и да ми двоструко платите што ћу вас одвести натраг у град — иначе ће ме газда казнити." Морао сам све то да платим, само да га задржим.

Сутра пораним и наредим да се коњи прежу. Видео сам и господина председника. И он се спремао у град; рекао је да ће и он одмах за мном.

Око једанаест известио ме је један од чланова суда да је на седници решено да се од мене затражи изјава у којој ћу зајамчити да су и мој наредник и његов убијени слуга руски поданици, „и ако је збиља тако, мађарски суд не би имао разлога да о тој ствари покреће истрагу. На такву вашу изјаву ваш ће наредник бити ослобођен, а ваша ће дужност бити да га после тога предате куда следује. Наш суд ће о томе обавестити своју вишу власт, а она ће преко руског опуномоћеног министра у Бечу моћи да се обавести о целој ствари"

Ја пристанем, дам тражену изјаву и тако ослободим мог наредника. После тога, не оклевајући наставим пут. Истог дана, пред вече, стигнем у Кашави своје људе, ту преноћим, а сутра изјутра наставим пут у Токај, и тамо стигнем трећег дана.

У Токају одседнем у великој гостионици „Код краља". Тамо се нађем с нашим, руским мајором Жолобовом (о којем сам већ говорио). Код њега сам затека и нека писма из Беча на моје име, а међу њима и заповест господина опуномоћеног министра да кренем у Петроварадин (као што ми је и раније било наређено), а ађутанта Маркова да пошаљем преко Мађарске и Славоније на млетачку границу у ћесарски град Трст на јадранску обалу, с наредбом да се тамо јави нашем руском пуковнику Пучкову и мајору Петровићу, под чију ће команду прећи.

Дао сам ађутанту Маркову објаву и с њим одредио наредника Крестића (оног што је убио слугу и ја га једва ослободио од мађарског суда). Онда сам написао рапорте господину опуномоћеном министру и пуковнику Пучкову. У Токају сам провео два дана. Ађутант Марков и ја имали смо још један део пута да пређемо заједно, па смо се договорили да се и не раздвајамо до тог места где нам се путеви одвајају.

Изјутра смо рано устали и почели се спремати на пут. Слуге су већ почеле и коње изводити, кад мој син, дете од шест година, радостан што ће путовати изиђе из собе, и на несрећу нико га није опазио. Пошао је према штали, ту близу угла куће, где су војници и коњи ноћивали. На штали су била велика двокрилна врата, чије се једно крило давно одвојило и било само једним подупирачем подупрто. Ту су људи ноћу ложили ватру. Мој син приђе вратима и да ли је додирнуо подупирач или се ослонио на њега, тек тај несрећни подупирач склизне или одскочи и врата падну и притисну дете.

Људи који су се налазили око коња чули су само врисак детињи, дотрчали су, подигли врата и видели како дете лежи леђима и главом међу попречним летвама од врата. Било је живо, али лева бутна кост била му је преломљена.

Подигли су га и понели на рукама у собу. — Можеш мислити, читаоче, како ми је било, па тек његовој мајци! Он је био наш једини син и наше прво дете.

Кад сам га видео, таква ме је жалост обузела, да сам био као луд. Још нисам знао шта му се десило, па сам мислио да га је коњ ударио. Моја жена се срушила од бола; њу су дизали и смиривали. А дечак се више уплашио него што је бол осећао. Говорио је да му ногу само увијем у мараму па ће моћи ићи, — а сузу једну да пусти, — само виче да му ногу увијем у мараму.

Брзо га свучемо, скинемо му панталоне, видим, нога му почела већ натицати, а кост му се на два места упрла у кожу. Метнемо га преко јастука на сто и пошаљемо по лекара.

Лекар је брзо дошао, прегледао му ногу, — видим, још је јаче натекла и помодрела. Лекар нареди да се намести постеља, а за то време припремао му је топле облоге.

Положио је дете на постељу и ставио му облоге, а онда почео да му намешта поломљене кости. Дете је ударило у вриску и скоро је до несвести долазило, зато су га једнако шпиритусом трљали а ја и његова мати били смо сасвим изван себе.

Ађутант Марков је све учинио само да нас утеши. Одмах је јавио о томе и мајору Жолобову, који је тог часа дотрчао и стао да нас умирује. Мене и моју жену одвели су у другу собу, а малишан се није хтео ником другом дати да га држи осим мајору Маркову, јер је Маркова од свију највише волео, али било је потребно да га више људи придржавају.

И тако дечка држе, а лекар му вешто намешта кости и везује дашчицама. Дете вришти што игда може; ја и мати његова плачемо и хоћемо из собе, а мајор Жолобов, човек добра срца, теши нас и храбри. Каже како добро познаје тог лекара, да је човек вешт и да је већ имао доста таквих случајева.

После пола сата дете је престало јаукати, и чујем зове ме. (Био ми је врло привржен и волео ме скоро више неко мајку). Уђе и лекар; даје нам часну реч да ће нам брзо сина излечити и подићи на ноге; то му, рече, није првина. Подизао је и старе људе, рече, а где не би тако младо дете. Тако нас је храбрио и молио да не очајавамо.

Ја и жена уђемо у собу код сина; био се већ смирио, а кад нас је видео, запитао је да ли му је нога већ оздравила и да ли може већ путовати, а ми му одговоримо, показујући на лекара, да то он зна и да ће му он ногу излечити.

Лекар је био тако добар да се ту скоро цело време налазио. Знао је нешто словачки и тако се некако с дететом споразумевао. После га је мали тако заволео да је једнако тражио да лекар буде уз њега.

Мајор Марков остао је још тога дана, а сутрадан је отпутовао на дужност.

Син нам је тога дана и идуће ноћи био у великој ватри и тражио често воде, што лекар није ни бранио, само је у воду додавао неки сируп из апотеке да му спадне ватра. Три дана му је стајала нога у дашчицама, а лекар му је између дашчица често квасио ногу шпиритусом. Петог дана му је мало попустио дашчице, па му је преко њих стављао облоге од топле масти, — и тако је радио сваки дан.

Због тог несрећног случаја морали смо остати у Токају читав месец дана. Писао сам за то време у Беч господину опуномоћеном министру, а исто тако и пуковнику Пучкову у Трст, и молио их да ме не криве што сам због тог случаја морао остати у Токају.

Несрећних случајева сам и раније имао. Прво оно хапшење, па онда муке око наредника Крестића, па сад и ово што ми се са сином десило. Због тих случајева

морао сам, хтео не хтео, седети у тим местима, скупо све плаћати и бринути се за коње и војнике, а плату из пука нисам примио откако сам отишао. Оних двеста рубаља из Кијева што су ми на пут дали одавно су отишли. Истрошио сам све што сам имао и пао скоро у беду.

Док сам био у Токају, чуо сам да је мајор Петровић из црногорске комисије дошао у Петроварадин и да је обилазио ћесарско-турску границу, дуж Саве. Он је већ био започео рад: поставио је надзорнике на места одређена за карантин, да се Црногорци који су требали да се зими крију̂ћи се провуку кроз крајеве под Турском и пребаце преко залеђене Саве у Ћесарску, тамо прихвате и снабдеју са најпотребнијим до мог доласка.

Кад сам то чуо, посумњао сам да би од тог могло штогод ваљано испасти. Прво, што Петровић није из тих крајева и што не зна немачки, а, осим тога, и зато што он у тим местима никад дотле није био. Ја сам, међутим, сва та места знао јер сам у Ћесарској служби бивао на граници поред Саве а и иначе сам често туда пролазио, и знао да на тим местима Црногорци са својим породицама (које је владика обећао послати) никако неће моћи проћи. Они су могли проћи једино преко млетачке границе, и то само на бродовима по Јадранском мору до ћесарске границе, преко Трста или Ријеке.*

Чуо сам додуше да су се неки из Црне Горе већ пребацили преко Саве у Ћесарску и да су већ доведени у Петроварадински Шанац, али то сам чуо од човека коме се није могло много веровати, и зато сам све то сматрао за празне приче.

Прошао је читав месец како у Токају живим. Зима се већ приближавала и хладноће почеле. Мислио сам о путу и како ћу прећи преко мађарских пустара пре него што стегне права зима и стићи што пре до места које ми је одређено.

Нашем дечку било је сваки дан све лакше. Дашчице су биле већ скинуте и лекар му је само маст и фластер стављао; видело се да су му кости већ срасле и да отока скоро више и нема. Пете недеље лекар направи пробу.

Узео је дете за руке, подигао га и ставио на ноге, честитајући мени и мојој жени оздрављење детета. Оздравио је и почео помало ићи, али није нас дуго радовао. — Касније ћу испричати његов крај.

Лекар је тражио петнаест дуката за свој труд, а ја сам му дао двадесет. Исплатио сам и гостионичара, опростио се с мајором Жолобовом, — и пошао из Токаја.

Пут ми је био врло тежак и задавао ми много бриге. Зима се отегла, снег пао, а хладни ветрови су нас целим путем пратили и зато ми је пут од Токаја до Петроварадина трајао читавих дванаест дана.

Кад сам стигао у Петроварадински Шанац (сад се зове Нови Сад), одседнем прво у једну велику гостионицу, — док не нађем други стан.

Идућег дана имао сам да се јавим у тврђаву Петроварадин команданту, генералу артиљерије, барону фон Елфенрајху (о коме сам већ говорио у првом делу своје повести). Имао сам да му јавим да сам стигао и каквим сам послом дошао; прешао сам преко Дунава чамцем на другу страну и дошао у командантов стан.

Затекао сам тог ваљаног старца још у животу, али је био због своје дубоке старости и глув и слеп (то му се десило исте године кад је мој отац оданде отишао).

Кад сам ушао у собу, затекао сам га како седи у наслоњачи. Његов ађутант ми одмах приђе и запита ко сам, одакле долазим и шта имам да јавим генералу. Кажем му: „Хоћу сам с генералом да говорим," а он ће мени: „То задовољство можете тек после имати. Ја му морам прво посетиоце пријавити, јер, видите и сами, сви што му прилазе вичу му на уво, јер он нити чује, нити види."

Рекао сам ађутанту своје име и чин, и да сам ту у црногорској комисији. „Дошао сам његовој екселенцији да се јавим, и надам се да је његова екселенција с тим већ упозната."

Ађутант приђе старцу и поче му викати на уво то исто што сам му рекао.

Кад је старац чуо за моје име, рече: „Какав мајор Пишчевић из Русије? То мора да је онај што је сад скоро одавде отишао, само он није био мајор, него капетан, и откуд да се тако брзо врати?" И онда опет запита: „Је ли стар?"

Ађутант му викне на уво: „Није стар, млад је." Кад је то старац чуо, сетио ме се и рекао: „Ако је млад, то мора бити да је син старог Пишчевића и да је то он из Русије дошао, јер ја никог другог с тим презименом не знам. Млади Пишчевић је био у нашој служби, па је овде добио разрешење и отишао још пре свог оца у Ру-

---

* Пишчевић Ријеку зове Фијума.

сију." Нисам чекао ађутантово питање, него му кажем да извести генерала да сам баш тај о коме је изволео говорити. Ађутант му опет на уво викне: „Ваша екселенција је изволела погодити. То је млади Пишчевић."

Кад је то старац чуо, пружио је руку и рекао: „Ходи овамо, сине мој; дај ми твоју руку". Ја му пријем, прихватим му руку и пољубим је из великог поштовања спрам тако дубоке старости.

Он ме узе за руку и рече: „Прићи ближе", па затражи да се принесе једна столица и посади ме уза се. Онда поче да ми пипа лице, главу и одело, па ме онда запита је ли истина да сам мајор, као што му је ађутант рекао, а ја му викнем на уво да јесам. Онда ме је и за оца запитао, распитивао се да ли сам га видео. Кажем му да сам се срео с њим на путу кад је одлазио у Русију.

После се почео распитивати како је Русији и да ли се кајемо нас двојица што смо оставили своју отаџбину и отишли у туђу земљу.

Ја му одговорим да је нама исељеницима одлично у Русији, и испричам му да имамо тамо своје одвојено насеље, да имамо много плодне земље и да живимо у топлом крају. Старац је у своје време био врло шаљив, па и сад поче са шалом: „Шта то говориш? Каква топла земља? Да се није случајно Русија у Италију претворила? Ја сам, рече, мислио да тамо код вас и о Петровдану вуку јелени саонице." Ја му одговорим: „Наша Украјина је боља од Италије јер ми имамо више жита него они, а у Сибиру и на Камчатки збиља дуго преко зиме вуку јелени саонице, али о Петровдану и тамо је лето."

Старац се на мој одговор засмеја: „Ја се, сине, рече, само шалим, а ти немој да ми одмах узмеш за зло. Ја тебе волим и све вас знам и зато се с тобом тако пријатељски владам. А за вашу Украјину, ако и нисам био тамо, наслушао сам се доста. Знам да тамо има крајева који нису ништа гори од наших. Знам да тамо све роди и да жита много има. Мени су о Украјини многи људи који су тамо били причали како се тамо лакше може живети него код нас".

Старац је разговарао са мном, а официри који су се ту десили (међу њима је било и пуковника и других виших официра) стајали су и слушали. Онда се старац њима окрете: „Јесте ли видели, господо, овог младог господина? Ето доказа како ми грешимо кад такве ваљане људе пуштамо да туђој држави служе. Зашто овај господин није могао код нас постати мајор, па му ни на помет не би падало да иде у Русију. Могао је остати и бити од користи својој земљи, а не туђој. Ми не умемо да ценимо људе као што треба: он је отишао у Русију, а за њим и његов отац са целом породицом. И колико смо само на тај начин ваљаних људи изгубили. А зашто? — зато што не видимо шта у њима губимо. А они су, ето, нашли срећу на другом месту и тамо ће временом постати велики људи. Ето, настављао је старац, ја сам ратовао заједно с тим људима. Њихова служба била је тако ваљана и тако верна нашем двору да су требали да добију сва признања. Ви сте можда слушали како су нас Мађари изневерили и здружили се с Турчином, а ја сам то и доживео. Били смо онда у очајном положају и једини су нам се онда Срби нашли у помоћи; једини су нам они остали верни. Турци су опустошили сву њихову земљу, и Славонију и Срем, и стигли већ под Беч, здружени с мађарским вођом, издајником Текелијом. Али Срби нас ни онда нису оставили, него су помогли нашој војсци да отера непријатеља. И као што су онда проливајући своју крв чували границу, тако је и данас чувају. Колико нам они вреде види се и по том што дуж целе турске границе на Сави нигде нема немачке страже. Све то Срби са својим пуковима чувају, а ми поред њих живимо и мирно и безбедно."

Кад је старац завршио, запитао је, како није видео, да ли је ту Лапорта, и кад му рекоше да није, он нареди да га позову. Кад сам чуо име Лапорта, сетим се да ће то бити шеф канцеларије, мој некадашњи добар познаник. Мало потраја и Лапорта уђе, и кад ме је угледао, поздрави се са мном као са старим познаником, а онда приђе старцу и поче му викати на уво да је ту, и нека му изволи наредити шта хоће. Старац га познаде по гласу, па га запита: „Да није дошло какво наређење са двора за господина мајора Пишчевића, који је стигао из Русије и ето га сад ту?"

Лапорта одговори да јесте. Дошао му је, рече, пасош о слободном кретању по граници. Старац ми на то рече: „Изволите узети ваш пасош и поћи у име бога својим послом. Само, надам се да сте ви човек другога кова, а не као један што је ту сад скоро био, опет из Русије, мајор као и ви. Начинио је ту ваздан будалаштина, које

му нимало не служе на част, и ја никако не бих могао рећи да ми се допао;* зато се, рече, мало почувајте да не упаднете и ви у такве погрешке."

Примио сам пасош који сам добио од ћесарског двора по тражењу нашег опуномоћеног министра из Беча, опростио се с генералом и отишао кући. Затим сам написао извештај господину посланику у Беч, а исто тако и пуковнику Пучкову у Трст, јављајући им да сам стигао у Петроварадин и да сам примио пасош о слободном пролазу границом.

У Петроварадину сам превео једно две недеље и одредио где ће се Црногорци, ако буду долазили по зимском времену, сместити и како ће се издржавати. Тада сам се распитао и шта се то десило кад је мајор Петровић овамо стигао и какви су то људи што су у Ћесарску прешли (о њима сам слушао још у Токају). Дознао сам да је збиља из Турске тајно, преко Саве, прешао неки Јездимировић** заједно с још неколико људи и да су се сви, после карантина у малом месту Митровици, изјаснили као Црногорци и дошли у Петроварадин. Тај се Јездимировић јавио мајору Петровићу с писмом од црногорског владике у ком владика Јездимировића производи за поручника и наређује да и он ради у црногорској комисији и да се сви људи које он буде превео у Русију имају завести као Црногорци.

По владичиној наредби мајор Петровић је Јездимировића примио, али како Црногорци с те стране нису уопште могли прећи, мајор Петровић је променио план, сложио се с Јездимировићем: да потајно врбују људе из Ћесарске.

Али иако су били спремни на тај подухват, ипак у туђој држави нису могли ништа сами извести. Требало је наћи неког способног тамошњег човека који би им у том послу био од помоћи. У то време, у граду Карловцима (место удаљено миљу и по од Петроварадина), живео је један човек који је служио као синдикус (тај чин би одговарао шефу полиције или секретару градске управе). Звао се Иван Баљевић. Он се доселио као мали из Турске, из Албаније у Ћесарску, ту се и школовао, научио прилично немачки и латински и у истом граду касније заузео место синдикуса. Петровић је дознао за њега и потрудио се да се с њим упозна. Поручио му је да су земљаци и да би желео да се види с њим (и Петровић је био из Турске, из Албаније, из града Подгорице).

Баљевић прихвати позив, дође у Петроварадин, нађе се и упозна с мајором Петровићем. Овај му том приликом повери свој план и замоли га за помоћ, обећавши му велику награду за труд, и Баљевић пристане. Почели су овако: у Карловцима и у околним местима било је увек људи са разних страна који су, са објавама, долазили у та места ради посла и зараде (у Русији се такви људи називају бурлаци, а тамо бећари).

---

* Кад сам чуо генералове речи, сетио сам се да ће бити реч о мајору Петровићу, као што је и било. Он је стигао у Петроварадин пре мене и, да се покаже како је моћан, дозволио је себи што није смео. Између осталог и ово: најмио је шест сељачких коња, упрегао их у каруце и хтео тако генералу у двориште, — како нико не ради. У тврђавама је тамо обичај да се кола остављају испред зграде, на улици, код улаза, где обично и стоје кола; унутра се улази пешке — а он није тако урадио. Хтео је онако просто да упадне у двориште, а двориште је било и мало и тесно, и док су предњи коњи били већ пред улазом у зграду, каруце су биле још на улици. И тако је морао да се напољу заустави, сиђе с кола и пређе преко целог дворишта пешке. Слуге су после морале извлачити кола натрашке, а уплашени коњи само су тутњали по генераловом дворишту. Због тога је мајор Петровић навукао генералово нерасположење.

Хоћу да објасним какав је био тај старац. Чин му је био, као што сам већ рекао, артиљеријски генерал, а звао се барон фон Елфенрајх. Служио је верно и одано аустријском двору и у своје време био велик ратник (још под славним фелдмаршалом принцем Евгенијем Савојским). Командовао је великом војском у Славонији и на турској граници и увек имао Србе под својом командом. У служби је био до дубоке старости и онда пензионисан. Старост је проводио у пештанској болници. Али команданти који су га заменили у тој тако важној пограничној тврђави нису умели свршавати послове као он, и кад су почели правити велике грешке, вратили су старца опет у службу (био је врло стар, али још увек свеже памети), с тим да на том месту остане до краја живота.

** Кад је Шевић стигао из Ћесарске у Кијев, јавио се и тај Јездимировић, као хусарски редов, у његову јединицу (он се у Русију доселио пре Шевића), а кад сам касније и ја дошао, био сам и ја одређен у Шевићеву команду. После, кад смо се припремали да из Кијева пређемо у нашу нову насеобину у бахмутовској провинцији, и Шевић ме је поставио за капетана чете, међу људима који су били под мојом командом, сећам се да ми је на списку био и један хусар, Јездимировић, који је пред полазак у нашу насеобину побегао преко границе у Пољску. Касније смо чули да се преобучен у калуђерску поцепану мантију, с лажним пасошем, представљао као калуђер из Свете горе, просећи милостињу. Из Пољске је после преко Мађарске дошао у Славонију према турској граници, па је и тамо код неке господе просио. Говорио је да је ради милостиње био и у Русији и тако је, кријући трагове, прешао преко Саве у Турску, у Босну, — одакле је родом и био. И како о њему нико није водио рачуна, није се за њега дотле ништа ни знало. Али дознао је и он за црногорску комисију и није хтео пропустити прилику а да се не користи. Пошао је пешке црногорском владици, провлачећи се кроз Турску, обучен у ону своју калуђерску мантију. Кад је стигао, представио се владици и изјавио да и он може из пограничних турских крајева извести велик број људи, али да за награду тражи официрски чин. Владика га постави за поручника и нареди му да људе које буде превео на ћесарску страну у карантине пријави као Црногорце. И он је збиља у митровачки карантин довео два своја брата и зета с породицама и још два сељака исто тако с породицама. Толико је у то време и бројала цела та њихова јединица, и ти људи названи су црногорски пресељеници.

Они су живели по целу годину у надници или с месечном платом (радили су највише у виноградима и баштама). Те су дакле људе, стране и непознате, могли тајно придобити да се изјасне као Црногорци. Кад прекину посао, из градске канцеларије ти људи добијају нове објаве (старе им се при ступању на посао одузимају), и у те нове могло се написати да су сви Црногорци и да су дошли у град или околна села само привремено, због зараде. С тим новим објавама могли су после прелазити на нова радна места, а као прави Црногорци могли су се и у Петровићеву јединицу пријавити.

Баљевић се примио тог заплетеног и опасног посла и почео људима (тајно припремљеним и поткупљеним) издавати објаве, са бројевима, а ови су се онда пријављивали мајору Петровићу. Ускоро се накупило око педесет таквих људи. — То се све радило у највећој тајности.

Чим је Петровић видео како му је почетак врбовања добро пошао, наредио је пријављеним људима да се сами населе изван града по гостионицама и крчмама, и то или сваки за себе, или по двојица-тројица, као што су и раније радили кад су тражили посао. Сваком је дао нешто новаца, колико за прво време, а такозваном поручнику Јездимировићу издао је наредбу да мотри на њих и води рачуна где се који налази.

И одмах, не часећи часа, јави у Беч опуномоћеном посланику да су већ стигли црногорски исељеници које му је владика послао с поручником Јездимировићем. Он их, јављао је, држи у приправности за прелаз у Русију и моли пасош за њихов слободан прелаз преко границе.

Наш опуномоћени посланик изради после тог извештаја преко ћесарског двора пасош на име такозваног поручника Јездимировића, који ће исељенике предводити, и пошаље га преко поште.

А Петровић одмах, без оклевања, најми из околних села кочијаше да превезу људе до одређеног места. Нареди им где и кад да дођу, а исто тако нареди и људима да у то доба ноћу тамо стигну. Потрпа их затим све у кола и са Јездимировићем их пошаље на пут. Сутрадан је и сам отпутовао према млетачкој граници, у град Трст, где се налазио пуковник Пучков с државном касом.

За све то се сазнало одмах некако после мог доласка у Петроварадин. Кад је оно раније Јездимировић побегао из Русије према пољској граници, с њим су побегла још два човека, који су после, кад су дошли у Петроварадин, причали свуда о томе. Кад је за то синдикус Баљевић сазнао, предвиђајући несрећу, ништа паметније није смислио него се сакрије док о томе судске власти не сазнаду.

Затражио је од градског начелника да му да неколико дана одсуства да може отићи преко Дунава у Банат, у град Панчево, а кад га је начелник пустио, не оде у Банат, него у Петроварадински Шанац (или Нови Сад), где сам се и ја у то време налазио.*

Стигао је ноћу и скрио се код свог шурака, где је и цео сутрашњи дан провео, а касно ноћу, кад сам са слугом у кући био сам, упадне ми наједном један непознат човек у огртачу, казујући да има са мном нешто важно да разговара насамо.

Како ми је био непознат, рекао сам му: »Немам част познавати вас. Ви свакако нисте из овога града«. Он ми рече да је он синдикус Баљевић из Карловаца, и понови своју молбу да говори са мном насамо. Тог човека сам први пут тада видео. Устанем и поведем га у другу собу, а он, како је ушао за мном, затвори врата за собом, па ми приђе ближе и падне на колена, плачући и молећи да му спасем живот. Било ми је чудно такво понашање непознатог човека, станем га дизати и упитам га шта хоће од мене и на који начин да му живот спасем.

Он ми онда подробно исприча све што се десило између њега и мајора Петровића (што читалац већ зна). Осећа, говорио је, да му прети опасност, и хтео би да се склони пре него што га ухапсе. Тражио је, рече, од начелника неколико дана одсуства под изговором да мора послом преко Тисе у Банат, у град Панчево. Ових дана ће га заједно тражити да га ухапсе, — тако му је, рече, дојавио један пријатељ из тврђаве Петроварадина, као и да је о томе обавештен већ и генерал-лајтнант аудитор, који је команданту предао извештај и налог да га ухапсе и изведу пред суд. Зато ме моли да му помогнем и живот му спасем, и зато је, вели, и дошао, јер не зна ко би му други осим мене могао помоћи.

Ја нисам могао пристати да га код себе задржим, као што је он тражио, а још мање да стојим добар за њега и да са судом имам посла. Постојало је строго наре-

---

* Тај град, који сам назвао Петроварадински Шанац, исти је град о којем сам и у првом делу ове књиге говорио. Из давнина је тим именом назван, а после је проглашен за слободни краљевски град и назван српски: Нови Сад, а немачки: die königliche frei Stadt Ney Satz. Лежи на левој обали реке Дунава, у Мађарској, насупрот ћесарске тврђаве Петроварадина. Дели их само Дунав.

ђење нашег опуномоћеног министра о тим недозвољеним пословима. По наређењу нико други осим црногорских исељеника није смео бити у списку. И под претњом губљења части ја се нисам смео мешати ни у какве ствари које би биле изван задатка који ми је одређен. Све сам то Баљевићу разложио и рекао му да му не бих, кад би лично до мене стајало, одбио помоћ, »али како ја сам себе и своју част морам чувати, не могу вам ништа помоћи, него нађите неки други излаз за свој спас, а на мене немојте рачунати, — ја вам не могу ништа друго осим тај савет дати«.

Кад је то чуо, облиле су га сузе и опет је пао преда мном на колена, молећи да му живот сачувам, да он никаквог другог излаза нема и да се само у мене уздаје. Био сам приморан да му још једанпут кажем да се ја не смем мешати у такве ствари, јер се бојим да сâм себе не увалим у несрећу и да га зато молим да ме остави на миру.

Најзад је ипак отишао, а мене оставио у великој бризи. Целу ноћ сам провео у страху. Бојао сам се, кад се та ствар открије, да ће тамошња господа и на мене посумњати, и, да бих се спасао, почнем смишљати шта бих одговорио кад би ме неко о томе штогод питао и како бих све то заједно приказао као измишљотину. Најзад, мислио сам, кад би баш до чега и дошло, ја бих показао наређење господина опуномоћеног посланика које код себе имам да се види да ја знам каква је строгост кад се тиче таквих недозвољених послова.

Сутрадан су Баљевића и у Новом Саду тражили. Војне власти су се свуда распитивале за њега, о њему је обавештен и градски Сенат (тако се тамо зове суд), а говорило се и да је један човек послан у Панчево да га тражи (куда је казао да ће ићи), и ако га нађе, да га одмах ухапси.

Тог истог дана послао ми је један господин (нећу га овде именовати) свога слугу да пита да ли ћу то вече бити сам код куће. Треба, поручио је, да се види са мном. (Тај господин је у Новом Саду био врло угледан, и ја сам се с њим добро познавао.) Одговорио сам да ћу бити код куће и да ће ми бити врло мило да га видим; с том се поруком слуга вратио.

Кад је пало вече, стиже тај господин, сам. Дочекао сам га пријатељски. Разговарали смо о разним стварима око пола сата, а онда он поче да ме моли за Баљевића. Молио ме је да се смилујем на њега и да га спасем. Казао ми је да га траже, да ће га кад га пронађу предати суду, па ће га суд приморати да целу ту ствар открије. Он је засад скривен, али тако не може још дуго остати, »а његов спас, говорио је тај господин, зависи сад једино од вас. Иначе ће рђаво завршити: или ће провести цео век у тамници, или ће га чак другима за пример казнити смрћу. А како та ствар, у коју се он неразмишљено уплео, наставио је тај господин, има везе с вашим, руским стварима, ви му морате пружити помоћ«. Наваљивао је на мене да га тајно пошаљем у Русију, говорећи да ја то могу урадити. Саветовао ме је да тако учиним, јер се само на тај начин неће ништа сазнати и суд неће моћи ништа открити.

Ја сам тог господина врло добро познавао и знао сам да је поштен човек, али да је на његовом месту био неко други, ја бих све те његове речи сматрао само као кушање. А како ми није био ни најмање сумњив, могао сам с њим слободно разговарати и поверити му све о оним строгим наредбама које су ми дате. Рекао сам му да сви наши официри који су послати за тај посао у Аустрију имају такве наредбе, па сам му чак ту наредбу нашег посланика и показао. »Ето, рекао сам му, кажите сад и сами смем ли ја улазити у ту Баљевићеву ствар, кад ја за то немам ни власти ни могућности«.

Он ме је пажљиво саслушао, чак је и увиђао да бих прекршио наредбу коју сам добио и да бих учинио нешто недопуштено кад бих нешто предузео, али ипак није престајао да моли да Баљевићу некако помогнем, и тражио да му то обећам.

Молба тог господина бацила ме је у бригу. Нисам му могао одмах одговорити, нити му ишта обећати. Казао сам му да ме остави да размислим до сутра, а сутра ћу га известити шта сам решио, — и с тим смо се растали.

Отимао сам се просто да не улазим у ту ствар. Веровао сам да је Баљевић све то радио само због користи (примио је новац од Петровића), а не из љубави према Русији, као и Петровић што је у својој лакомислености гледао само да се додвори надици, који је обећао одређен број људи. Имао сам, дакле, разлога да се не мешам у њине ствари. Али, с друге стране, шта ће бити, размишљао сам, ако Баљевића изведу на суд и притегну га, па он ода ту ствар срамотну и за сваку осуду, — за коју може и наш посланик у Бечу сазнати, па чак можда и наш двор. И зар се не би могло десити да се због незадовољства једног и другог двора ова наша комисија чак и укине? Зато би можда ипак најбоље било све то предупредити и спречити да се о

томе штогод сазна. И тако сам решио да нађем неки начин и Баљевића пошаљем у Беч, а оданде, кад се укаже прилика, у Пољску. Целу ноћ сам премишљао док нисам ту одлуку донео.

Сутра изјутра пошаље ми онај господин слугу с позивом да му дођем на ручак. Знао сам да је то због Баљевића. Рекао сам слузи да ћу доћи, а до ручка седнем и напишем два писма у Беч: једно господину посланику, а друго секретару Волкову. Писао сам им о Баљевићу. Хвалио сам га, и то што је урадио приписивао сам његовој великој љубави за Русију и жељи да јој учини услугу. »Али сада се овде, писао сам, његов рад открио и живот му је дошао у опасност. И да преко суда не изиђе све на јавност, ја сам био приморан да га тајно опремим у Беч«. — На крају сам још молио да се смилују на њега и да му укажу помоћ и заштиту.

Кад је дошло време ручку, пођем оном господину. Он и његова жена дочекали су ме на улазу и обоје ми се обрадовали. За ручком осим нас никог другог није било.

Кад смо после ручка прешли у другу собу, запитао ме је тај господин шта ће бити с Баљевићем. Одговорио сам му да сам спремио писмо за њега у Беч и да ћу га сутра тамо опремити, само, рекао сам, мора се преобући и набавити пасош као трговац. На те моје речи господин ми се захвалио: био је мојим решењем врло задовољан. Посош и трговачко одело за Баљевића, рекао је, биће његова брига.

У Новом Саду има кочијаша колико год човек зажели. Задржавају се обично изван града у гостионицама. Стижу с путницима из разних места и враћају се опет с њима. И како непрестано иду на све стране, било ми је лако да нађем кола за Баљевића.

Баљевић се преобукао као трговац из Турске (таквих је тамо пун град, а Грка највише). Они путују најчешће у Пешту, Будим и Беч, разносећи своју робу. И он је био опремљен као један такав трговац. Кола су му била већ у приправности у једној гостионици у којој је један мој наредник становао.

Оном господину дао сам реч да ћу Баљевића послати у Беч и рекао му да ми га пошље сутра на ноћ (све то време он је лежао сакривен у подруму код свога шурака).

Сутрадан касно ноћу он дође. Био је обучен као грчки трговац који долази из Турске (као такав, имао је и пасош до Беча под туђим именом). Ја му дам припремљена два писма, а уз њих и треће, за оног мог пријатеља трговца и банкара (о ком сам у првом делу говорио), с молбом да Баљевићу помогне да пређе границу ако буде требало, — он му је највише и помогао (касније ће и о томе бити речи).

Баљевић је узео писма и исте ноћи кренуо на пут. Све је ишло како треба и о њему нико ништа није сазнао. Кад је стигао у Беч, упутио се прво мом пријатељу трговцу, као што сам га упутио. Дао му је моје писмо, а овој га сместио код једног човека код ког је могао бити сасвим сигуран. Показао му затим пут за посланство, где се јавио секретару Волкову и предао му моја писма. Али од тога није имао много користи, или, може се рећи, и нимало. Господин посланик није сматрао за потребно да му укаже помоћ, него му је рекао нека се сам побрине за прелаз ако хоће у Русију. Зато се Баљевић морао с молбом обратити оном мом пријатељу трговцу.

Мој пријатељ је, према мом писму, отпремио Баљевића с другим трговцима преко границе у Лајпциг и писао тамо својим пријатељима, трговцима, да га упуте у Варшаву (у свим тим градовима има доста трговаца, Грка, који хоће понекад да помогну човеку у невољи).

Баљевић ми је, кад је стигао у Беч, о свему томе преко поште писао, а ја сам опет све то јавио оном господину (о коме сам већ доста говорио). Нико други није знао шта је с њим било. Оно што се десило заборавило се. Сви су мислили да се негде заувек изгубио. Он је, међутим, прошао кроз Пољску и стигао срећно у Русију, у Петроград.

Ја сам после тога отишао на ћесарску границу према Турској, у Митровицу, на левој обали Саве, у Срему. Ту је главни гранични прелаз, карантин и стража. У том су граду живели мати моје жене и брат, пуковник Александар Рашковић, са женом и децом. Затекли смо их све живе и здраве. Примили су нас у своју кућу и дали нам засебне собе, — тако смо се ту сместили.

Према мом задатку ту сам требао нешто да постигнем пре него што Савом крене лед. Требало је да преведем макар мали један број људи из Турске. (Да Црногорци до тих места дођу, о томе није могло бити ни говора. Они би морали прећи преко великих босанских планина, а пут би им због Турака био дуг и опасан). Дошао сам, дакле, на обалу Саве која тече поред саме Митровице. Ту у близини био је карантин и у њему директор, његови чиновници и ћесарска стража.

Видео сам се и упознао с директором и показао му свој пасош, по којем сам могао примити исељене Црногорце из карантина. Питао сам га да ли је већ ко стигао од њих. (Морао сам га тако питати и рећи му да ће сигурно доћи.)

Директор ми је одговорио да је о мом доласку обавештен од своје команде, али да Црногораца још нема, нити се чује да ће доћи, а ја му још једном поновим да ће доћи и замолим га да један мој наредник и каплар остану у карантину да те људе упишу кад стигну и да им дају храну док не издрже карантин. Директор пристане и прими их.

Нешто сам већ постигао, а да постигнем све, требало је и друге мере предузети, али само пожљиво, да не начиним неку грешку па да аустријска команда посумња на мене.

Мени је цела граница од раније била позната. На неким местима било је и мојих рођака, а осим њих имао сам тамо и добрих пријатеља и познаника у које сам се могао поуздати. Њих сам, дакле, потражио и нашао. Они су ми у мом предузећу могли помоћи.

Онда сам тајно по селима с турске стране пустио глас да сам стигао у Митровицу и да очекујем црногорске исељенике, али да се исто тако под именом Црногораца могу јавити и други људи из Турске у моју јединицу. Зато, ако ко жели да се пресели, нека се јави граничној ћесарској стражи, на месту које му се чини најподесније, оданде ће сви бити доведени у карантин, а већ у карантину ја дајем цело издржавање.

Све сам то учинио само зато што сам био веран својој заклетви. Хтео сам ревносно да служим Русији (коју сам већ називао својом отаџбином и децу своју њој у службу наменио) и да њој на корист те људе преведем.

Тако се преко мојих пријатеља, као што сам рекао, пренео тајно глас Србима у Турској о мом доласку у Митровицу и оданде су почели пристизати људи и појединце и у групама, како је ко већ умео и знао, преко залеђене Саве. (То су били последњи дани за прелазак, јер је лед убрзо после тога кренуо). У ћесарским караулама пријављивали су се као Црногорци, а затим су одвођени у карантин. То су све били млади, нежењени и наочити људи. Ја сам о њиховом доласку одмах бивао обавештен и одмах их уводио у свој списак. Прешла су ми тако шездесет и два човека. Ја сам их хранио, а некима чак и куповао одело и обућу (за те трошкове донео сам из Русије триста дуката).*

Чим су се искупили и прешли у карантин, послао сам један извештај у Беч нашем посланику, грофу Кајзерлингу, а други у Трст пуковнику Пучкову, који се тамо налазио с државном касом. Јавио сам им да су ми из Турске прешла шездесет и два исељеника који су се изјаснили као Црногорци, да су смештени у митровачки карантин, и да ћу их после карантина превести преко Дунава у Нови Сад, где ћу чекати даље наређење.

Моји пријатељи, с ове стране границе, о којима сам говорио, причали су ми како многи људи из Турске имају жељу да се иселе, и да није настало рђаво време и да се путеви нису искварили и лед на Сави кренуо, прешли би још многи са својим породицама. То су ми потврђивали исто и пресељеници из карантина. Говорили су да ће се читава села подићи и прећи преко Саве ако идућег лета и зиме будем у Митровици.

О томе шта сам урадио писао сам и црногорском владици, који се тада налазио у Трсту као и мајору Петровићу, а пријатељима сам рекао да народ обавесте да ћу и до године бити ту, а ако не будем ја, биће неко други, и да ће сви исељеници бити примљени, и зато нека не губе наду, него нека буду спремни.

Колико сам се у то време проводио лепо и весело на граници, толико сам после имао туге и жалости. Мој син, о коме сам причао како му се у Токају десила несрећа, разболео се изненада тако јако да је за три дана умро. Тај тешки удар претворио је нашу срећу и радост у највећу тугу и жалост. Жена ми је од туге пала у постељу лежећи у њој непомично.

Све сам чинио да јој помогнем. Призивао сам лекаре, али како је она поред болести била још и бременита, лекари су били мишљења да се од лекова уздржи, да се не начини још веће зло. Прележала је неке две недеље а онда се мало придигла, али је и даље више лежала него што је била на ногама.

У то време моји исељеници били су пуштени из карантина, и ја узмем уверење од директора да су сви издржали карантин, њихов тачан број, и да су сви пријављени као Црногорци. Затим сам их превео преко Дунава у Мађарску, у Нови Сад, и о свему томе обавестио команданта у Петроварадину. Командант је послао једног официра да све то извиди и испита да нису то случајно људи из Аустрије. Онда најмим три велике гостионице на крају вароши и сместим у њих све исељенике, оставим им једног наредника и једног каплара, уредим све што је било потребно за њихов живот

---

* Треба напоменути да се Турци преко Саве у Турској, у Босни и Србији, разликују од оних у Анадолији и Египту. Они су некад били хришћани, као и остали Срби, али су се због турског беса и насиља истурчили. Живе највише у градовима, а по селима ретко. Језик и обичаји су им српски. — С турске стране постоје карауле, али кад ко пређе на ћесарску страну, нико од тога не прави питање. Тако је било и с тим мојим људима.

и тако их оставим, а ја се пожурим опет натраг. У то је већ стигло и пролеће и време се пролепшало.

Кратко време после тога добијем наредбу од пуковника Пучкова из које сам дознао да ми он са наредником Фишером шаље двадесет и седам људи који ће ускоро стићи. Те људе имао сам да здружим са мојима и да их спроведем у Русију, у Кијев, где ћу имати да сачекам наредбу Сената: да ли ћу се вратити у Ћесарску или ћу на неко друго место. Људи које будем довео остаће под командом кијевског команданта, а новац за њихов пут и моја плата послаће ми се на петроварадинску тврђаву.

Кад сам добио ту наредбу, почео сам се припремати за пут. Чекао сам још само наредника Фишера, који ми је с људима послан. Али велика ме је брига морила због моје жене. Била је слаба, још је лежала и како је онако немоћна тешко подносила бременитост, није смела поћи на тако далек пут. Осећала је да није кадра да издржи толики напор. Зато сам решио да она остане код матере. Надао сам се да ће ми Сенат наредити да се по истом задатку вратим у Ћесарску: њено би се здравље за то време поправило, ослободила би се бремена и онда би могла и она путовати. Све смо лепо смислили, али човек, тај бедни створ на овом свету, никад не зна шта му је судбина припремила и какве га све несреће чекају.

Наредник Фишер стигао је сам. Људе је оставио на главном друму који води у Кечкемет. Нисам оклевао. Опростио сам се са женом и пошао на пут. Нисам носио много ствари. Узео сам само једна кола и две слуге. Успут сам свратио команданту (старцу о ком сам раније много причао) у тврђаву Петроварадин да се опростим с њим. Ту сам примио и новац који ми је тамо стигао, пребацио се преко Дунава у Нови Сад, нашао тамо кочијаше с теретним колима, сместио у њих своје људе и кренуо на пут.

Трећег дана стигнем у Кечкемет, где су ме чекали Фишерови људи из Трста, и кад сам их саставио с мојима, имао сам осамдесет девет редова, једног наредника и једног каплара. Одатле пођем даље.

Иако је било наређено да се наредник Фишер кад преда људе врати одмах натраг у Трст, ја сам га ипак задржао уза се: двапут смо још коначили заједно. Питао сам га за те људе да ли су збиља прави Црногорци, као што у списку стоји, јер, рекао сам: „мени не изгледа да говоре као Црногорци".

Он ми одговори да ту уопште нема Црногораца. „Ми смо их, рече, скупили тајно где и како смо могли и под тим именом их уписивали, а Црногорца тамо нисмо ни једног јединог видели. Црногорски владика је дошао додуше морем у Трст, али никог са собом није довео осим попова и калуђера, а говорено је као да ће за њим стићи и људи лађом." Фишера сам после тога вратио, а ја продужио даље.

На првом ноћишту све је било у своме реду. На другом и трећем већ се почео стварати неред, а што даље било је све горе. На крају је постало скоро неиздржљиво и то све због оних из Трста све самих божјих лопова и пијаница. Искупило се ту све оно најгоре; међу њима је било и правих шумских разбојника. Успут, на преноћиштима, по кућама и крчмама крали су све што виде, а што узму, — више не тражи.

На много места морао сам плаћати штету што су починили. Осим тога, међу њима су сваки дан избијале чудне препирке: један другом није давао испред себе, у колима су бирали боља места и на та места други није смео сести. Из тога су се стварале не само свађе, него и туче.

Могао сам строгошћу да их излечим од тог неваљалства, али били смо већ близу границе, а они, какве су пропалице били, могли су се разбежати и направити ми велике неприлике. Зато сам морао са њима лепо, само да ме слушају.

Хранио сам их успут месом и рибом кад год сам могао, давао им новац за пиће, разговарао с њима најлепше и хвалио им јунаштво и добре њихове особине. Понекад сам се задржавао с колима пред крчмама, узимао им пива и ракије и појио их на свој рачун. И онда сам им говорио о њиховој самовољи, да им не приличи то што раде и да ће због таквог владања доћи на рђав глас. „Боље је, говорио сам им, за вас да будете уздржљиви и послушни и да се међу собом слажете и пазите. Ако тако радите, стећи ћете признање и за добро владање добићете официрске чинове. У Русији, рекао сам им, нико у служби не остаје ненаграђен."

Таквим и сличним начинима успео сам да се некако сложе и здруже и да слушају моја наређења. Напатио сам се испочетка страшно с њима. Бојао сам се и да се не побуне у туђој држави, на тако далеком путу, и да не пређу у пољску службу, — а Пољаци су их на то на више места и наговарали. Зато никад нисам хтео да се задржавам у градовима и већим местима на преноћишту, него сам маршруту удешавао да заноћимо у сеоским или друмским крчмама.

А они други, које сам ја извео, били су ми послушни и верни од почетка пута па све до Кијева, и зато сам и ја у њих имао велико поверење. — С таквим сам се тешкоћама борио кроз целу Мађарску и Пољску, управо до руске границе.

Међу људима из Трста нашао сам једног свог давнашњег познаника. Био је то један Србин из Славоније. За време моје службе у Ћесарској, у Славонском хусарском пуку, он је био у служби код мајора Продановића као учитељ његовој деци. Звао се Алексије Калиновић. Био је човек од реда и врло учен. Кад је оставио мајора, отишао је у Далмацију да нађе друго место. Одатле је био позван за секретара црногорском владици (владика је писао у Далмацију својим пријатељима да му нађу таквог човека).

Код владике Василија у Црној Гори био је три године секретар. С њим је заједно и у Трст дошао. Али кад је чуо да се ја с том комисијом налазим у Ћесарској (сам ми је то причао) и да одлазим са исељеницима у Русију, није више хтео остати код владике, него је тражио да га владика ослободи дужности. Хтео је и он с исељеницима у Русију, и тако ми је дошао с оном дружином из Трста.

Ја сам му се врло обрадовао. Како је био из добре куће, позивао сам га за свој сто, а и у путу је са мном у колима седео. Тако сам имао прилике да сазнам све о раду црногорске комисије. Питао сам га шта се тамо дешавало и он ми је све подробно испричао.

Испричао ми је како је владика Василије кад се вратио из Русије у Црну Гору сазвао сердаре, виђеније људе и свештена лица, објавио им да је црногорска комисија започела рад и затражио њихов пристанак да се из Црне Горе у Русију пошаље хиљаду људи, колико је за први мах обећао. Као први имали би да пођу млади нежењени, а касније, уколико зажеле, и ожењени људи са женама и децом. Владика је молио да се нико од сазваних томе не противи, а путне трошкове око пресељења од Трста до Русије, рекао је, сносила би руска државна каса.

Тек што се владика пред збором изјаснио, наставио је Калиновић, људи су се почели бунити. И одмах су се створиле две партије. У једној су били владичини рођаци, који су се сложили с владиком, а у другој сви остали који су били против исељења. Они су корили владику и питали га какву он то власт има да људе из њихове домовине исељава. А ако је Русији дао обећање, рекли су, онда нека пошаље своје људе, које држи у својој власти, а они иће неће. Тако се, причао је Калиновић, збор и разишао. Највише се противио неки Стано, а други су само понављали оно што је он говорио.

Владика је после тога, причао је даље Калиновић, био неколико дана у великој неприлици. Видео је да га нико не слуша, а посао који је започео, без народне воље, морао је ипак завршити. И шта је знао, — почео је призивати своје рођаке и неке попове удовце, којима је дао благослов да обрију браде, наградио их новцем и официрским чиновима и тако их придобио на своју страну.

Онда је почео тражити начина како да привуче и тога главара Стана (о коме сам казао да се највише противио), а исто тако и војводу и сердара Мојаша. Почео је и њих придобијати поклонима, а онда је испросио Станову сестру за мајора Петровића. Стану је опет обећао титулу губернатора (тог назива и чина дотле није ни било у Црној Гори) и објаснио му да је губернатор исто што и генерал, или владалац читаве земље. И ако Стано, рекао је, пристане да пође у Русију и потруди се да и друге за то придобије, тај ће му чин, по владичиној препоруци, и руски двор потврдити. Касније ће се, ако буде хтео, моћи и вратити и бити господар Црне Горе.

Владика је на тај начин постигао донекле оно што је желео. Придобио је и тога Стана за себе и утврдио с њим да мајор Петровић узме његову сестру за жену, а он, Стано, да пође с њом младожењи у Трст. Исто је тако придобио и војводу и сердара, обећавши им да ће их двор, ако пођу у Русију, наградити за њихову ревност.

На томе је владика све и засновао. Придобијени за исељење придобијали су друге, и људи су му се почели јављати. Онима из угледних кућа владика је давао одмах официрске чинове — али поред свега тога људи су се ипак слабо одазивали, као што ће се даље видети.

Што није могао да испуни обећање, владика се изговарао нападом Турака. Турци су напали црногорску границу с албанске стране и Црногорци, забављени својом домаћом невољом, морали су да бране своју земљу и да се бију с Турцима. Зато је владика исељавање оставио својим присталицама, а сам се кренуо на брзину из Црне Горе. На млетачкој граници на мору нашао је лађу и дошао у Ћесарску, у Трст, где се налазио и пуковник Пучков, са касом. С њим је дошао и тај његов секретар, Калиновић. Ту, у Трсту, споразумео се с мајором Петровићем да у извештају пуковнику Пучкову наведе турски напад као разлог што су се људи у малом броју одазвали. Већи број се сада није могао, речено је, одвојити, јер су људи остали да бране своја огњишта од Турака, одвојен је само један мали део, који ће ускоро доћи за њима.

Кад је владика у Трсту примио писмо које сам написао њему и мајору Петровићу, извештавајући их о броју људи који су из Турске преко границе прешли у Митровицу, и рекао им да ће их касније бити још више, њих двојица су, знајући да ће црногорских исељеника бити врло мало и да своје обећање неће моћи испунити, гледали да ствар преудесе. Поплашили су се да ме оставе на граници, јер исељавање тих људи могло се приписати више мени у заслугу него њима, а касније могло се открити још и то да то уопште и нису Црногорци, него други Срби, које сам ја под тим називом позивао на исељење. Зато су одлучили да ме уклоне с тог места. Тражили су од пуковника Пучкова (како сам после, кад је комисија била већ укинута, дознао у Петрограду од самог Пучкова) да ме с исељеницима пошаље у Русију, а да на границу место мене пошаље ађутанта Маркова. Уједно су тражили од Сената и оног такозваног поручника Јездимировића (оног што је превео први транспорт људи у Русију, о ком сам већ говорио), — и Јездимировића те исте године, по њиховом захтеву, пошаљу из Русије у Ћесарску. И тако су он и ађутант Марков примили сав онај свет што је преко лета прелазио из Турске у Ћесарску — а прешло их је тада, које људи са женама и децом, које нежењених, око хиљаду душа — и исто онако као и раније: под називом Црногораца. То се догодило 1757. године.

Сад да оставимо владику и мајора Петровића с њиховим Црногорцима, док опет не дођу на ред, него да наставим причу о своме путовању.

Већ сам говорио колико сам муке и невоље имао с тим људима на путу. На исти начин прошао сам с њима и кроз Пољску и стигао већ близу наше, руске границе. Дошли смо у једно мало пољско место звано Наволоч, близу првог граничног места Василова у Украјини. У том месту задржим се око подне, да коње напасем. Нисам ни знао да ту има пољске војске. Ушли смо већ у јеврејске гостионице, и ја наредим кочијашима да нахране коње, а исто тако и да људи ручају. Гледам, улицом пролазе пољски војници. Запитам их откуд и зашто су ту и ко им је заповедник. Они ми одговоре да ни сами не знају зашто су ту, да су јуче приспели, и покажу ми кућу у којој заповедник станује.

Смислио сам да нешто исполитизирам. Једно, да одем и јавим њиховом заповеднику да туда пролазим са својом јединицом, а друго, што је било још важније, хтео сам да дознам шта то они раде близу наше границе, да могу обавестити о томе мога команданта кад стигнем у Кијев.

Пођем тамо. На дворишту стража, а један подофицир седи пред вратима. Питам га за заповедника, а он ми каже да спава, али ако треба, може га пробудити. Ја му кажем:» Па ако му неће бити криво, ти га пробуди. Реци му да бих желео да га видим«. Подофицир се ускоро врати. Рече ми да је свога пана официра пробудио и показа ми куда да пођем.

Кад сам ушао, видим човека, седи на постељи, трља очи још онако бунован, — јака и здрава нека људина. Кад ме је видео, устане па ме понуди да седнем и запита ме каквим послом долазим. Ја му се представим и кажем да кроз то место спроводим регруте и да сматрам да треба да га о томе обавестим.

Он је био тиме поласкан и тако почнемо разговор. Између осталог дознао сам и оно што сам желео. Рекао ми је да са својом јединицом иде од места до места: траже и хватају разбојнике (њих је онда у Украјини било много). После тога изађем и наредим својим људима да прежу коње и полазе. Нисам само знао да се на излазу из тог места налази још једна њихова јединица с другим официром. Моја су кола била већ сва спремна, и људи поседали.

Ја сам ишао напред на својим каруцама, а остала кола с људима за мном. Кад сам већ изишао из места, видим с десне стране у једном дворишту крај пута стражу, пушке, добоше, и стражара како се шета, а у дворишту много војника. Мислио сам да су и то војници из јединице оног официра код кога сам већ био.

Пут је на том месту скретао с великом окуком и требало је времена да сва кола прођу то место па да ми буду сва на очима.

Мене је стража с мојим каруцама пропустила, нико ме ништа није питао, али кад су се иза те окуке показали моји људи с колима, стражар викне: »к оружју!«, па изјури на улицу и задржи предња кола, — хтео је свакако да дозна ко су и какви су то људи у њима.

Кад сам видео да су ми кола зауставили, скочим с каруца и пожурим да место мојих људи ја одговарам, али док сам ја стигао, један од оних мојих разбојника већ је био скочио с кола, ударио оног стражара и срушио га на земљу. Започе вика, стражари истрче из дворишта, препрече пут колима, добоши ударе на узбуну, а ускоро и звона зазвоне. Скупи се народ и војска. Од вике и галаме није се реч једна могла разабрати. И како су нас опколили и сабили на том месту, могло је доћи и до крви. Ја од чуда нисам знао ни шта да почнем, ни с ким да говорим. Најзад сам се

једва пробио и утрчао у кућу где је била стража и сам заповедник. И тај је спавао, као и онај први код кога сам већ био. Кад је чуо узбуну, скочио је с кревета, и ја га затекнем како још сањив паше сабљу.

Срећа моја те сам дошао тако брзо. Кажем му ко сам и шта сам: да сам руски штабни официр и да спроводим регруте из Ћесарске у Русију (више Црногорце нисам ни помињао). Кажем му да су ме његови стражари увредили, да моје људе туку и да тражим од њега што бржу заштиту.

Чим сам му то рекао, он истрчи на улицу, па поче викати на своје људе да се смире, а ону руљу народа узме растеривати. Трајало је то неких два сата и једва се мало стишало.

На ту вику и галаму дојури и она друга јединица и почне пуцати у вис, дижући по свом обичају ларму на узбуну. И да се тако наставило, да онај официр није приспео и дојурио до мојих кола, од којих се ја нисам мицао, било би зацело и мртвих глава, јер су и моји људи, стешњени у један крај иза кола, били спремни да се сложно бране. А сви су били нечим наоружани. Сваки је имао сабљу, пиштољ, или пушку, а мало их је било што нису имали макар нож за појасом. И то је много допринело те се Пољаци нису усуђивали да навале на њих. Видели су да су моји спремни на све.

Официр и неколико његових потчињених помогли су да се свет растера и да не дође до битке. А кад се све смирило, почело је ислеђење, јер официр још није могао да схвати како је све то започело и зашто су се искупиле обе њихове јединице и њихови официри. Кад се ствар испитала, утврдило се, што сам ја и сам видео, да је један од мојих људи ударио њиховог стражара по лицу, да га је оборио и стао дрмусати.

Можда је после ислеђења могло проћи без казне, чак се можда могло све преокренути и на њихову штету, да кривица није била и сувише очита: стражару је било око, од удараца песницом, сасвим модро, а од крви из носа био је сав крвав. Напустио је своје стражарско место и седео испод прозора на дворишту, — таквог су нам га довели у собу. На тај начин се доказало да су моји људи криви и да су они изазвали узбуну. И после дугог преговарања није било другог излаза него да се кривац казни, да се да задовољење повређеном, и да се тако спор оконча.

Пољаци су тражили да они изврше казну над мојим потчињеним, пошто је њихов стражар увређен, а ја опет то нисам хтео допустити, него сам хтео да им ја преко мојих подофицира дам задовољење. О томе смо се дуго препирали, али остало је на моме.

Наредио сам да се кривац положи на земљу пред самом пољском стражом и да се избатина.

У ствари, ја сам и сам хтео тог човека строго да казним, да се и други узму мало у памет, а и зато што ми је баш он целог пута својим крађама и пијанством највише досађивао.

Кад су Пољаци видели да се и после педесет батина казна још наставља, почели су ме сами молити за њега, говорећи да су задовољни. Ја сам онда дао оном стражару две рубље као накнаду, чиме је он, како сам опазио, био толико задовољан да би још једном све то поднео само кад би му неко опет толико дао.

Кад се с тим завршило, позвали су ме официри себи у собу и у име доброг суседства послужили ме пићем, и то по свом обичају из великих чаша. Ја сам се бранио да нисам навикнут на пиће и да не могу толико поднети, али се нисам могао извући, морао сам да им учиним по вољи, — па сам мало и претерао. Кад сам отишао од њих (било је пред вече), нисам прешао ни једну миљу, припадне ми мука, те сам морао сићи и заноћити у првој крчми на друму и све то зато што сам претерао и што је јеврејска медовина била сувише јака. Измучио сам се и горео у ватри и то вече и целу ноћ, тако да сам још и сутрадан био болестан. Два дана после тога нисам ни јео ни пио док се нисам на једвите јаде таквом дијетом излечио.

Трећег дана стигао сам на нашу руску границу у место Васиљков. Тамо су ме зауставили и задржали десет дана у карантину, а кад сам оданде изишао, отишао сам у Кијев.

Предао сам господину заповеднику Костјурину рапорт о свом доласку и списак људи које сам довео. Он је идућег дана извршио смотру над њима, одвео их да положе заклетву, а онда их предао поручнику Николи Петровићу (рођеном брату мајора Петровића).

У Кијеву сам дознао да су људи које је пре мене превео поручник Јездимировић отправљени с њим заједно у Оренбург, у насеобину, и да ће и ови које сам ја довео тамо отићи. Тај Јездимировић је, према наредби Сената, имао да се врати преко Кијева натраг у Ћесарску, под команду пуковника Пучкова и мајора Петровића (он је, као што сам већ говорио, био постављен на моје место, на ћесарској граници, у Митровици и у Новом Саду).

Моје људе су предали другом официру и зато се код њих створило незадовољство, а из тога прилична незгода. Они су ми сутрадан дошли и питали ме хоћу ли им ја бити заповедник или неко други, и молили ме да их не остављам. Ја сам им одговорио да ће мене, по потреби службе, можда и неко други заменити, али да то ствар не мења, нека буду спокојни: своју плату и остало примиће на сваком месту, као и досад. Али они се с тим нису мирили, него су отишли команданту у тврђаву и молили и њега да им ја останем заповедник. Ја сам их, рекли су, довео, мене знају, и да није мене било, нико од њих не би у Русију ни пошао. »Ми смо се, говорили су, надали да ће наш господин заувек с нама остати и никако се не слажемо с тим што нас сада предајете другом официру. Хоћемо да будемо под његовом командом. Ми и нисмо Црногорци, него смо по својој жељи, на позив тога господина, пристали да пођемо у Русију«.

Командант је послао одмах по мене да му се јавим, што сам ја и урадио. Све сам своје људе код њега још затекао. Командант је био мало збуњен. Питао ме је шта то треба да значи, и да нисам ја то можда проузроковао, и тражио од мене да гледам да их умирим.

Морао сам се ту пред командантом клети да појма ни о чем немам, и да ја ни сâм не желим да с њима останем; да они морају отићи тамо где им је наређено, и да ја тамо и не мислим поћи, али да их умирим, рекао сам команданту: »Наредите да остану још који дан под мојом командом док се мало не привикну и новог официра не упознаду, а онда ће бити све у реду«.

Командант тако нареди и људе о том обавести. Имао сам много муке с њима. Оном официру сам наредио да им он издаје плату док се мало не умире. — Ја сам за то време написао извештај и рачун о путном трошку и предао команданту, а остатак новца губернијској канцеларији.

После тога поново се јавим господину команданту и покажем му заповест пуковника Пучкова да имам у Кијеву да сачекам решење Сената да ли ћу се вратити у Ћесарску или ћу отићи на неко друго место.

Господин командант ми одговори да он о томе још никакве заповести није добио. »Стигла је наредба само за Јездимировића: чим буде стигао ових дана из Оренбурга, да га пошаљем у Ћесарску пуковнику Пучкову, а за вас ће, рече, бити предуго да овде сачекате наредбу Сената. Боље ће бити да одете у Петроград и да тамо тражите решење«.

Ја сам се сложио с тим саветом, узео сам новац за путни трошак и кренуо поштанским колима с једним слугом, а своје каруце, коње и кочијаша оставим у Кијеву.

Кад сам стигао у Петроград, јавим се господи члановима Војне колегије и господи сенаторима. Прво сам их усмено обавестио о свему што ми се десило на путу: како сам у Мађарској, на почетку пута, био задржан, како сам тамо преко шест недеља под стражом провео, како сам довео исељенике са собом у Кијев (о чему се уверио и господин кијевски командант и рапорт о томе Сенату послао); нисам пропустио ни да им кажем да сам полазећи у Ћесарску добио за путни трошак свега двеста рубаља, сасвим мало у поређењу с другима (толико је добио и ађутант мајор*) и да сам, док сам онолико дуго време био у Мађарској под стражом, морао потрошити и све своје, и да сам сада због тога у великом губитку.

На ту моју усмену изјаву рекли су ми господа сенатори (а нарочито господин тужилац кнез Никита Јурјевич Трубецкој, који ме је одмах заволео, и био тако добар да ми је обећао да ме неће оставити без помоћи) да све то у молби изложим Сенату. Молбу сам написао и одмах је предао, и остао у Петрограду чекајући решење.

У Петрограду сам затекао и свог оца. Он је био постављен у новооснованом хусарском пуку у Белој Слободи, куда је убрзо и отишао.

Месец дана сам одлазио у Сенат док ми се молба није на крају решила. Преко оног што сам добио у Кијеву дато ми је у име путног трошка још триста дуката. То су ми тамо и исплатили и известили о томе Војну колегију. Истим актом је Војној колегији наређено да се вратим у пук генерала Шевића, где сам и раније био, пошто је црногорска комисија била укинута.

Почео сам се распитивати зашто је укинута и дознао да је пуковник Пучков написао Сенату извештај у ком је изнео да више нема изгледа за исељење Црногораца. Оно мало што му се у Трсту јавило, то је било све, друге не очекује. Њему је после тога стигла наредба да се црногорска комисија укине, а он сам, Пучков, да се врати у Русију и јави у Петроград.

И ето, сад могу да кажем да се моје предвиђање испунило. Као што сам говорио, та комисија није могла бити дугог века, — трајала је само док се ствар није

---

* Зацело грешка, досад је било само ађутант Марков!

открила. Али тиме још није било све свршено, било је с њом још невоље, о чему ћу кад дође време испричати. Не бих ни сада толико о томе говорио да се много што-шта није тицало лично мене. Али како сам од свега тога имао само несреће а користи никакве, не могу да прећутим и не изнесем шта се све ту од почетка до краја стварало, и како је после све нестало само од себе.

Нећу писати само о тој црногорској комисији него и о свему другом што се у то време догађало, о чему сам водио тачан дневник, по обичају стеченом још из младости, који ни сад не напуштам. Хтео бих да ми тај труд не пропадне тек тако, него да изиђе на свет, на радост мојих благонаклоних читалаца.

Рекао сам већ да је сенатском наредбом, посланом Војној колегији, било наређено да се вратим у команду генерала Шевића, чиме сам ја био прилично погођен. Моја нада да ћу се вратити у Ћесарску и оданде довести своју жену била ми је тиме онемогућена. Тај далеки пут онамо и натраг морао бих о свом трошку поднети, а ја, како сам прорачунао, не бих то могао издржати. Морао бих се задужити, а то би ме сасвим упропастило.

Зато сам смислио да ће најбоље бити да моја жена остане у Ћесарској код матере, па макар то било и годину дана, док се не нађе нека згодна прилика да отпутујем па да је доведем овамо. У то време још је трајао рат с Прусом. Наши хусарски пукови послани су на бојиште. Шевићева и Прерадовићева јединица, после мог одласка у Ћесарску, спојиле су се као ескадрони у један пук и послани на бојиште. Зато ни ја нисам хтео да пропустим прилику, хтео сам и ја као и сви други да ступим у армију и да на тај начин и ја стекнем част и славу, утолико пре што је главнокомандујући, Степан Фјодорович Апраксин већ био добио за фелдмаршала. Он је одувек мене штитио, па сам се надао да ће ми и сад помоћи; зато сам се и решио да одем њему у армију.

С том намером сам предао молбу Војној колегији. Навео сам да желим у армију и у рат, и да очекујем наредбу за што скорији одлазак. То исто сам говорио и господи кад год сам им се у кући нашао и молио и њих за помоћ. Они су ме због тога хвалили и обећавали да ће се код господина фелдмаршала заузети за мене.

У то време сам често бивао на двору, на баловима и на примањима, а о празницима и у цркви. Царицу Јелисавету Петровну виђао сам често, а двапут сам јој за време примања уз осталу господу и руку пољубио.

Мене су сва господа у двору знала, јер ја ниједан празник нисам пропустио а да не одем у двор. Тако сам живео и очекивао свој полазак у армију.

Једног дана рано изјутра послан ми је од шефа Војне команде курир, подофицир, с наредбом да се одмах јавим Војној колегији. Ја се пожурим. Мислио сам да је моја молба решена и да ћу брзо отићи. Одем у Колегију, а тамо већ сви чланови. Јавим се шефу канцеларије и запитам га каква то наредба има за мене. Он ми одговори да мало причекам, док ме не пријави. Мало после позван сам на седницу. Господа чланови ми рекоше: »Позвани сте по потреби у дворску канцеларију. — Изволите се тамо јавити; тамо сте преведени« — и више ни речи.

Мени се то учинило чудно. Стојао сам тако пред господом минут-два, а онда сам се усудио да упитам и кажем да не знам у чему је ствар. »Ја сам, рекох, имао намеру да идем у армију и молбу сам за то предао, чекао сам само да будем послан«.

На то ми одговори господин генерал-аншеф Петар Спиридонович Сумароков: »Можда сте, рече, нешто на двору потребни, зато идите тамо да се јавите«. Изишао сам оданде у великој недоумици. Да што пре дознам у чему је ствар, пожурим у дворску канцеларију Ивану Антоновичу барону Черкасову. Кад сам стигао, јавим преко камердинера да имам посла код његовог високопревасходства.

Чим ме је камердинер пријавио, био сам примљен. Поклоним се и кажем да ми је у Војној колегији наређено да му се јавим, и да му стојим на служби.

Он ми расположено пожеле добродошлицу, нареди слузи да ми да столицу и рече ми да седнем. Ја се таквом дочеку зачудим, а оном што је после тога дошло — још више, јер се тако нешто од њега ретко ком десило. То је био старински човек. Јесте, додуше, био већ у дубокој старости, али од природе врло проницљив и добре памети. Против њега су били многи, али он је био један врло правичан човек.

Он ми рече: »Царица је наредила да будеш на двору, и ту ћеш и бити. Добићеш стан и све принадлежности, а на ручак изволи сваки дан код мене, а каква ће ти дужност бити, сазнаћеш касније«.

Тог истог дана добио сам станарину и преселио се одмах у леп један стан у Мешчанској улици (тако ми је наређено), а на ручак сам сваки дан одлазио том господину. Он се увек са мном разговарао и распитивао се о којечему, и на крају сам му тако ушао у вољу и тако ме је заволео да је непрестано тражио да будем уз њега.

Живео сам на двору лепо и весело. Ништа ми није недостајало. Имао сам екипаж и више нисам ишао пешке. Возио сам се у лепим каруцама на четири коња. И новаца сам доста имао. У двор сам одлазио скоро сваки дан. Сви су ме дворани већ знали и познавали. Тако сам проживео два месеца.*

А онда ми је речено да ћу бити упућен у Беч нашем опуномоћеном министру неким важним послом (о ком овде не могу говорити), а оданде у кнежевину Трансилванију да купим тамо неколико ждребаца и кобила за дворску ергелу.

Кад сам примио поверени задатак, дат ми је путни трошак из дворске канцеларије и пасош из Иностране колегије на руском језику, са преводом на немачки (У Кијеву су требала да ми се придруже још два поуздана човека као пратиоци, који су иначе служили тамо као курири), а онда сам изведен пред царицу. Њено величанство ми је изволело пружити руку и при томе два савијутка са педесет империјала, са речима да ми је то за мундир.

После те највише милости пао сам пред царицом на колена, захвалио јој се и изишао, опростио се затим с министром дворске канцеларије и кренуо на пут. Пошао сам крајем октобра месеца 1757. године.

Кад сам стигао у Кијев, продао сам своје коње које сам тамо био оставио, а кочијаша и каруце сместио код једног пријатеља. Тамо су ми од команданта дата и она два пратиоца, и тако с њима пођем преко границе у Пољску.

У Кијеву сам чуо да је стигао поручник Јездимировић из Оренбурга (ускоро после мог одласка из Кијева, пошто сам тамо довео људе из Ћесарске) и да је одатле послан пуковнику Пучкову у Трст. Људе које сам превео нисам тамо затекао, — и они су били послани у Оренбург у насеље, као и они први.

Пут од Кијева кроз пољски део Украјине био је врло рђав; била је јесен и све се раскаљало. Редовних поштанских кола није било, него сам морао наимати кочијаше од једног града до другог и зато се врло споро путовало. Једва сам петога дана стигао до Бердичева. Спуштало се већ вече кад сам стигао; тамо сам и ноћио и нашао другог кочијаша.

Тек што сам ушао у Бердичев, видим испред једне гостионице стоје каруце, а два човека нешто из њих извлаче и уносе у гостионицу. Ти су ми људи по оделу личили на странце. Прођем поред њих и узмем стан у гостионици преко пута, па онда пошаљем човека да се распита ко је то тамо стигао. Он се врати и рече: »црногорски владика«.

Ето, помислио сам, згодне прилике да сазнам како се завршило с оном комисијом и да видим да ли је владика допутовао сам или можда још ко за њим долази. Обучем брзо мундир и пођем владици. Затекнем га како седи, а један поп поред њега стоји, — разговарају. Поклоним му се и пријем да га као архијереја пољубим у руку, али он ми није дозволио, него устане и благослови ме. Гледа у мене и каже да ме не познаје.

Ја му одговорим: »Може бити да је и тако, али мени се чини да се познајемо«, — и кажем му своје име. Онда ме се као сетио. Изговарао се да ме није одмах познао, јер сам изненада наишао. Видим из његових речи да се старац помало хладно и надувено држи.

Пита ме куда ћу, а ја му одговорим да идем у Ћесарску. Он ми на то одговори да ће боље бити да се вратим ако идем по пређашњем послу, јер тамо, рече, нема више потребе да се иде. Да му кажем куда и због чега идем, нисам хтео, него окренем разговор на друго. Питам: »Како је здравље вашег преосвештенства? Мислим да сте се морали путем уморити. Пут је тако рђав и мора бити да сте тешко путовали«.

---

* Једног дана био сам у Гостином двору, тојест у трговачком делу града, и сасвим случајно сусрео оног синдикуса Баљевића, ког сам отпремио из Новог Сада у Беч, што сам већ испричао. Кад ме је угледао, почео је јадник плакати и стао ми љубити руку, говорећи да сам га ја спасао смрти. Да ту не би стајали, узмем га у кола и поведем у свој стан. Хтео сам да дознам шта је и како је с њиме и где је све био. Изгледао је бедно. Није имао ни копејке, — нити је имао шта јести ни пити. Молио ме је да га тако не оставим и поново ми захваљивао за добро које сам му учинио и преклињао да га и сада упутим како да поправи свој положај и како да нађе неку службу. »Кад сам с вашом помоћи, говорио је, стигао у Беч, и са оним вашим писмом дошао вашем пријатељу, он ме је с нешто новца послао с грчким трговцима преко границе у Лајпциг. Оданде сам, по препоруци других трговаца који су се тамо налазили, послан у Варшаву. Тамо сам се од велике муке поболео и прележао скоро цело лето. Затим сам, опет добротом тих истих трговаца, преко Риге дошао овамо. Ту сам, рече, већ две недеље, али како сам човек сиромах и овде сасвим туђ, нећу сад тражити ни од кога другог помоћи, поуздаћу се само у вашу доброту, а ви чините са мном како нађете за добро«.

Одлучио сам да том човеку и по други пут помогнем. Не да га обавежем, него једино из хришћанске љубави (по речима из Светог писма: »Понесите терет брата свога«). Шта је даље било, рећи ћу касније, а сад само укратко да кажем. Дао сам му нешто новаца да може да се прехрани и узме стан (код себе га нисам могао задржати). Онда сам га одвео генералу државном тужиоцу Никити Јурјевичу Трубецком, представио га и испричао све о њему. Нисам умео само да му разјасним његов чин синдикуса, него сам рекао да је то нешто као шеф полиције или градски секретар. Баљевићу је речено да поднесе молбу Сенату, а после тога је постављен за капетана у новооснованом хусарском пуку у Белој Слободи.

Одговорио ми је врло кратко. Шета по соби, нешто му није по ћуди. Остао сам тамо једно четврт сата, па му се поклоним с речима: »Нећу више да вас узнемиравам, уморни сте од пута, треба да се одморите, а сутра изјутра доћи ћу да се још једном видимо«. С тим се вратим у свој стан и наредим својим пратиоцима да нађу другог кочијаша. — Нађу га и погоде се до града Броди, као што сам им и рекао.

Кад је пало вече, видим на улици неколико теретних кола са људима, а испред њих још једне каруце и неколико отворених кола. Погледам кроз прозор, видим Црногорце, а у каруцама мајор Петровић са женом. Кад су сишли с каруца, уђоше код владике, а они други с колима — у јеврејске гостионице на преноћишта.

Мајор Петровић је сигурно дознао од владике да сам ја ту, па је прешао преко улице код мене. Дочекао сам га и примио лепо, пријатељски (није ми ни била нека потреба да се претварам), понудим га да седне, па почнем и њему да причам о путу како је рђав и како су свакако тешко путовали. И он је мени љубазно одговарао и лепим речима изјављивао како му је мило што ме види. Али је приметио да га ништа о њиховој комисији не питам, него да водим друге разговоре, и није могао да се уздржи: хтео је као и владика да сазна нешто о мом путу. Питао ме је куда идем и ако случајно идем по старом задатку да преводим људе, онда боље, рече, да се одмах вратим натраг и пођем с њима у Кијев. Ја му одговорим нека само они, у име бога, наставе свој пут, »а ја, рекох, одлазим у престони град Беч другим једним послом«.

Види да имам два пратиоца из Кијева и пита: куда они иду. Одговорим му да су ми додељени као пратиоци, да ми се нађу на путу. Он се још дуго трудио не би ли дознао куда и зашто идем. Ипак сам му на крају рекао да служим на двору и да идем по једној важној ствари у Беч, па сам му онда показао и запечаћене коверте и пасош од Иностране колегије. Кад је чуо моје речи, добро се замислио и убрзо после тога отишао владици.

Треба рећи и то да мајор Петровић није био нимало глуп човек. Имао је добру главу и правилно схватање, али зло је било што је био претерано частољубив. Све је начине употребљавао и само му је било у глави да постигне тако нешто као што је, на пример, неко посланство са чином генерала, или да добије ленту преко рамена. Али да служи као прави војник, за то није имао ни мало склоности; није чак умео ни јахати како треба. Он је био више за цивилну службу, и такву је службу зацело могао и добити, али је њега морила жеља да одједном постане нешто велико. Од језика је знао, осим свог матерњег, српског, нешто мало талијански, разумевао је понешто турски, а руски је знао добро.

Кад је отишао од мене, сигурно се договорио са владиком да ме треба мало придобити, и зато је владика одмах послао човека по мене с молбом да дођем на вечеру. Ја се захвалим на позиву, али одговорим да не могу доћи јер ме чека напоран пут, да сам се већ свукао и да хоћу да легнем.

Али на томе није остало. Кад је гласник однео поруку да не могу доћи, дошао је сам мајор Петровић са још два Црногорца и замолио ме у име владике да на сваки начин дођем, јер владика жели да вечерамо заједно. Сад нисам могао одбити, него пристанем и пођем.

Кад је владика видео да улазим, пошао ми је у сусрет с најлепшим речима. То је сад био најљубазнији човек, ни налик на оног од малопре. Узео ме је за руку, повео ме и представио тројици Црногораца из своје свите: губернатору Стану, једном сердару и једном војводи. Ја им се поклоним, али не баш дубоко. Видим: људи прости, одевени бедно у своју ношњу, седе, гледају ме. Мајор Петровић представи своју жену (Станову сестру, о којој сам већ говорио) и рече јој да треба да се, по нашем руском обичају, пољуби са мном. Она то учини и опет седе на своје место.

Из разговора чујем да мајор Петровић оног такозваног губернатора ословљава са: ваше превасходство, а владику: високопреосвештеним митрополитом. Мене је то довело у недоумицу. Нисам знао ко им је те чинове подавао. Помислио сам у себи: »гле с каквом сам се ја то великом господом нашао. Како ли ћу, мислио сам, да им се сад обраћам? Хоћу ли их и ја тако звати, или онако као и досад?« — и решим да останем при старом. Кад сам се обраћао владици, титулисао сам га са: ‚ваше преосвештенство, а већ оног другог што је ћутао остављао сам на миру, с њим нисам ни започињао разговор.

Мало после поставише сто и изнесоше вечеру. Владика ме намести између себе и мајорице. Она је била врло пажљива према мени, цело време ме је нудила јелом и разговарала са мном. Госпођа још прилично млада и лепа, али припроста; за Петровића се удала као удовица.

Вечерали смо сви заједно, јер је и свети владика изволео јести меса. Док смо седели за столом, разговори су се водили о црногорском јунаштву. Причали су ми о

оном нападу турском на црногорску границу: како је у том бојy много Турака побијено и како су отерани с великим губицима.

Онда ми се обрати и онај што су га називали превасходством. »Ми смо слушали, рече, да су ваши преци из Црне Горе и да сте ви старином од Паштровића, који се граниче с нама. Они су ваш род и носе ваше презиме, а наши су познаници, браћа и суседи, и зато се надамо да ћете нас и ви волети као и они«. (Мени се чинило да је он за цело време ћутања смишљао то што ми је сад рекао.) Ја му одговорим да ја, наравно, са своје стране желим да са сваким будем у пријатељским односима, а са својим људима нарочито.

Владика нам прекиде разговор речима: »Оставите се сад церемонија. Ми смо овде сви своји и треба сваком да пијемо за здравље«, — па нареди да се донесе велика чаша и нали је пуну. Чаша, видим, велика, није човек кадар једну да попије, а камоли више. Гледам шта ће даље бити.

Преосвештени владика узе чашу и диже је у моје здравље са жељом за моје добро. Рече да треба да будем члан њиховог друштва и у свим приликама да им, као њихов земљак, помогнем, и да њима чини част што ме виде на таквом положају. Он говори, а други му сви одговарају: »амин«, и »тако богме« * Владика попи чашу до дна. Другу налише ономе што су га звали превасходство, па и он испи на искап, — а после њега се и сви други обредише. Дође ред и на мене. Узмем ону чашу, захвалим им свима на лепим речима, уверавајући их да ћу им увек бити пријатељ. Али чашу нисам могао попити, — једва сам до половине дошао и вратио је. Кад, они скочише на мене: сви су тражили да је и ја ради друштва и пријатељства испијем, говорећи да се то тако мора. Бадава сам се ја извињавао да не могу толико поднети, да је чаша преко мере велика, да пријатељство није само у пићу него и у добром срцу и братској љубави, ништа није помогло, требало је чашу попити.

Погледам мајора Петровића и дам му тако на знање да сам незадовољан, и хтедох већ устати. Кад он виде да ме неће на пиће навести, а и то да сам се ја досетио шта је у ствари, поче се заузимати за мене, а остале умиривати. Тражио је да не наваљујy на мене, говорећи да ме познаје одавно и да зна да ја не могу сувише да поднесем.

Било ми је јасно да су то лукавство смислили не би ли ме опили и тако дознали штогод, а нарочито шта се о њима говори у Петрограду. После сам опазио како владика са срцбом говори о пуковнику Пучкову. Говорио је да је немаран, и да је комисија као због њега укинута, да није хтео да сачека долазак исељеника, него се пожурио у Венецију.

Пило се и даље с оном чашом свима у здравље, али без присиљавања. Пио је колико је ко хтео.

Владика је онда почео да заглађује ствари. Говорио је о моме раду на ћесарској граници, и како је Јездимировића довео из Русије само зато што није имао никог другог ко би се са исељеницима умео снаћи, да је као био приморан да узме тог Јездимировића, али само »док се ви не вратите тамо, да има ко онај народ да прихвати. Иначе те људе сте ви придобили за исељење, и исељење је ваша заслуга а не Јездимировићева. Он је додуше сад тамо с ађутантом Марковом и људе су из карантина њих двојица превели у Нови Сад, али, рекао ми је владика, ви можете, ако сада тамо пожурите, све те људе узети под своју команду и довести их у Русију. И ако само изволите, ја ћу вам дати наређење за Јездимировића да и он и сви остали имају да буду под вашом командом. Ти исељеници, иако нису прави Црногорци, ипак су, вашом заслугом, под тим називом примљени у ћесарски карантин и сад, као такви, они спадају под моју управу и ја имам власт да над њима заповедам све док не дођу до Русије, и ја зато имам право да команду над њима дам вама«.

»Ваше преосвештенство, рекао сам му, не вреди више о томе говорити, сада је све касно«, — и с тим речима устанем од стола, што и други учине.

Било је већ скоро једанаест сати. Опростио сам се од владике и осталог друштва, отишао у свој стан и почео се свлачити да већ једном легнем, кад се тек показа мајор Петровић на вратима. »Не љутите се, рече, брате, ако сам вас можда узнемирио, дошао сам вам као пријатељ да још мало поседимо у друштву. Не бих хтео да се тако брзо растанемо«. Шта сам знао? Примио сам га учтиво и наредио слузи да спреми чај.

Сели смо и почели разговарати о разним ситницама и тако скоро до поноћи. Између осталог, он ми је поновио исто оно што је и владика те вечери говорио. Световао ме је да примим пресељење тог света на себе и да не треба ни најмање да сумњам у

---

* Ове три речи су српске и у руском оригиналу.

њихове добре жеље. Владика ће, рече, пошто ја већ идем у Беч, писати нашем опуномоћеном посланику да људе које треба превести у Русију мени повери, и замолиће га да новац за путни трошак тих људи мени изда.

Морао сам после тога отворено с Петровићем говорити, да му покажем какви су они људи. »Шта, рекох, сада све то вреди кад сте целу ствар покварили. Ако сте хтели да стекнете част и славу, требало је да вам буде основ истина а не лаж. Зар нисам писао владици и вама са границе кад су ми се први људи јавили? И зар вас нисам обавестио да ће ми настојањем мојим и мојих пријатеља под именом Црногораца почети с пролећа пристизати Срби из Србије преко границе на Сави (требало је само чекати), а ви, кад сте то дознали, послали сте ми наређење да ваших двадесет и седам људи здружим с мојима и да ту малу јединицу, која ми према мом чину није ни одговарала, преведем у Русију, а за то време тражили сте да вам пошаљу вашег Јездимировића из Оренбурга и поставили га на моје место. Тиме сте, рекао сам му, јасно показали какве су те ваше добре жеље. И зар се нисте показали у правој боји и ви и владика тиме што вам није било по вољи да се то пресељење припише мени (ја то друкчије не схватам), и зато сте ме и макли с оног места. Кад би било тако као што ви и владика сада говорите, да хоћете да се ја вратим на старо место, зашто онда у оном наређењу које ми је наредник Фишер донео од пуковника Пучкова није стајало да треба што пре да се вратим из Кијева, него ми је наређено да оставим у Кијеву људе, а ја да чекам наредбу од Сената — да ли се враћам у Ћесарску, или ћу на неко друго место. Шта је та наредба значила, није се било тешко досетити«.

Нисам пропустио да не кажем Петровићу и то: »Колико ме је мука стало док нисам Бањевића ослободио смрти због ваших недозвољених послова. Узео сам на себе да га сакријем и да га преко својих пријатеља пошаљем преко границе, и то само зато, рекао сам му, да јавност не сазна за ваше пословање и да се не срамоти и не брука један руски виши официр. Нисам дао да вам се укаља част, а то би се зацело десило да је Бањевић био ухваћен (а у питању је било само неколико сати). Да је био изведен пред суд, открило би се све што сте заједнички радили и све би се доказало. И каква би то главобоља била, — а за вас и срамота«.

После тих мојих речи почео је мајор Петровић да се правда. Нису, вели, ни он ни владика знали да је у наредби пуковника Пучкова стајало да се ја из Кијева не враћам у Ћесарску. Пучков је крив и што је комисија укинута, и владика ће се кад стигне у Петроград жалити. Хтео је још говорити, али мени је већ досадило да га слушам, а и касно је било, прошло је било већ два сата после поноћи, и зато сам га прекинуо. Устао сам и рекао му: »Молим вас, оставите тај разговор. Време је и вама и мени да се мало одморимо. Мени, рекао сам му на крају, од те ваше комисије ништа не треба, нека сва корист иде вама«. Тако смо се и растали. Изишао је од мене замишљен, оборене главе, а ја сам се свукао и легао да спавам.

Устао сам изјутра рано и наредио својим пратиоцима да одмах оду по кочијаша и да се полази. Нисам мислио ићи више владици, али он је хтео да се пред одлазак још једном видимо па је послао човека по мене.

И шта сам знао? Морао сам му још и то учинити. Али мундир нисам обукао, оишао сам у путничком капуту, а својим људима сам наредио да за то време све буде готово.

Свети владика примио ме је још љубазније. Наредио је да ми се донесе шољица кафе, посадио ме поред себе и почео опет како му је страшно жао што ја немам разумевања за његове лепе жеље.

Нисам хтео да се упуштам у такве разговоре, и да у причању губим време. Одговорио сам му кратко: да друкчије не може бити, да се та ствар више не да поправити и да на томе има да остане. Пришао ми је и мајор Петровић са женом, оним племићима и с још неколико Црногораца да се опросте са мном. Проговорио сам с њима неколико речи, опростио се са свима и пошао у свој стан, где је већ све стајало спремно за полазак.

Платио сам газди Јеврејину за преноћиште, и тек што сам изишао из собе, видим, улази ми један познат човек. Служио је код мене док сам био у Ћесарској. Дознао је да сам ту и дотрчао да ме види. Рекао ми је да је пратио црногорске исељенике преко горње Славоније, да им се придружио и да и он оде у Русију и моли ме, као сиромах човек, за неку помоћ, — да се мало прихрани. Извадим два дуката и дам му, — за његову верну ранију службу. Од њега сам сад могао дознати колико Црногораца владика води. Јуче то нисам хтео питати ни владику ни мајора Петровића. На моје питање тај ми је човек одговорио да их има свега сто педесет и три душе, рачунајући ту и децу и распопе. (То су били они што им је владика дао благослов да могу да обрију браде и припашу мачеве, — некима је од њих дао и официрске чинове.) Тај човек је ту остао, а ја седнем у кола и пођем на пут.

Као што сам већ рекао, због кише и блата врло сам споро ишао кроз Пољску. Уз то сам у сваком месту морао мењати кочијаша, а кад сам ушао у мађарске планине, почео је већ снег падати. С великом сам муком кроз стеновите провалије улазио у унутрашњост земље и једва стигао до града Егра (немачки: Erlau), одакле сам по равном али рђавом снежном путу, продужио до Пеште.

Тамо се нисам дуго задржавао. Причекао сам само док ми није официр страже на капији послао по куриру пасош команданту и вратио га натраг. После тога сам слободно прошао и отишао на дунавску скелу (тако дивне скеле нема у целој Европи) и пребацио се на супротну страну, у град Будим. Тамо сам због страшне мећаве остао дан и ноћ и погодио дилижанс (то је једна врста поштанских кола која не стају тако често као поштанска кола; имају четири седишта и кожне арњезе. Дилижанс од Будима до Беча вуку пет коња, који се хране у одређене сате и на одређеним местима. Иде доста брзо а плаћа се по коњу угола мање него на поштанским колима).

Сутрадан сам пошао из Будима. Снег је јако падао. Често смо се морали задржавати по гостионицама поред друма да се кочијаши огреју, — иначе се не би могло ни ићи. Најзад сам ипак по тој хладноћи и рђавом времену срећно стигао до Беча.

Задржао сам се у једној гостионици која ми је од раније била позната. Мало сам се огрејао и одмах отишао нашем опуномоћеном министру, грофу Кајзерлингу, и предао му депеше које сам донео. (Он је био преко поште из Петрограда обавештен да долазим.)

Господин посланик ме је задржао два месеца због ствари ради којих сам био послан. За то време писао је двору и добио друго наређење.

У Бечу сам се лепо проводио. Често сам бивао на ћесарском двору и у дворској опери. Виђао сам увек ћесара и његову супругу, царицу Марију Терезију, са целом породицом. Од новца што ми је у Петрограду њено величанство царица Јелисавета Петровна изволела дати направио сам један богат хусарски мундир, а снабдео сам се и другим потребним стварима.

Нисам пропустио ни да се својој супрузи преко поште јавим, доле у Славонију. Она је тамо остала код своје матере после мог одласка, као што сам већ говорио. Обавестио сам је да сам дошао у Беч и да ћу скоро доћи. Она ми је одговорила: јављала ми је да је здрава, да се ослободила бремена и родила сина.

Како више нисам имао посла у Бечу, а требало је да пођем у кнежевину Трансилванију (та кнежевина је засебан део Мађарске; у њој живе разне нације, једна од њих су Власи; њих су већим делом поунијатили католички свештеници. Мађара је највише. Половина од њих су протестанти. Трансилванија се граничи с јужне стране са турском Влашком и Молдавијом, а са севера с Пољском), добијем од господина посланика потребне исправе, из дворске канцеларије две хиљаде дуката за куповину коња за двор, а од ћесарског двора пасош за слободан пролазак. И тако пођем.

Из Беча сам пошао 1758. године, марта месеца. Господину посланику сам рекао да ћу прво морати у доњу Славонију, у град Митровицу, да узмем са собом жену и екипаж, а одатле ћу тек поћи на пут. Господин посланик није имао ништа против.

Наставио сам пут кроз Аустрију и Мађарску по најгорем путу. Киша и снег су ме пратили до места где ме је моја жена очекивала. Затекао сам и њу и свог новорођеног сина у добром здрављу.

Дани су нам тамо врло лепо пролазили. Искупила нам се многа родбина. Свима је било жао што ћемо се тако брзо растати и сви су желели да останемо што дуже. Али није било друге; требало је журити и поднети све оно што нам је судбина одредила.

У Митровици сам сазнао да су, после мог одласка с границе прошлог лета и пред јесен, прешли многи људи из Турске у Ћесарску (на мој позив, као што сам већ говорио), да су тамо издржали карантин, да их је примио поручник Јездимировић, превео их у Нови Сад и да ће их сад с пролећа превести у Русију (у тој групи је било које људи, које жена и деце око хиљаду душа).

Почео сам се спремати за пут и снабдевати се свим потребним стварима. Дао сам кола на оправку, купио још неколико добрих запрежних коња, најмио поред мојих старих још три поуздане слуге, а у то се и време за пут приближило.

Април је био прошао, топлота је била дивна и трава почела покривати земљу, време за пут било је изванредно. Ја и моја жена опростили смо се са својима заувек — и кренули.

Ишли смо кроз Мађарску, по дивном времену и стигли у Токај. У том граду сам оставио жену и сав екипаж, а са собом сам узео само једног слугу, она два пратиоца и једног ветеринара, Немца из Беча; њега сам водио ради коња које сам имао да купујем; сео сам с њима на поштанска кола и пошао у Трансилванију. Кад сам дошао до њене границе, било ми је с руке да видим и ергелу кнеза Шварценберга. Кнежеви коњи су били додуше добри, али ипак не онакви какве ја тражим. Оданде сам стигао

у град Колошвар (немачки: die Stadt Klausenburg). У том граду сам имао да свршим један посао и задржао се два дана.

Имао сам да се јавим тамошњем команданту истог дана кад сам приспео. Обукао сам мундир и отишао. Рекао сам му своје име и задатак ради кога сам дошао. Командант ме је примио врло лепо и љубазно. Разговарали смо највише о рату с Прусом који је још трајао, о нашој армији, о томе како је њима, Мађарима, мило што им је наша војска дошла у помоћ и одржала велике победе над Прусима, и како се очекују још и веће победе. Остао сам код њега нека два сата и онда се опростио и отишао.

Било је око пет сати после подне. Ишао сам по граду и, идући великим тргом, свраћао сам у дућане и гледао господу и госпође како се, лепо одевени, шетају. Ја сам их поздрављао иако непознат, а после се вратио на поштанску станицу, — тамо ми је био стан.

У вароши се још истог дана сазнало да за двор купујем коње, и већ сутрадан сам добио неке понуде, само то нису били коњи за мене. Тога дана сам писао писма у Беч и Токај, и због тога цео дан преседео у кући.

Истога дана, пред вече, једна госпођа из тог града, по имену бароница Вешелини, послала ми је свог богато обученог слугу (»хајдука«) са поздравом и поруком да она има добрих ждребаца на продају, само не ту у граду, него у селу Жубову две миље одатле. Ако пристајем, рекао ми је слуга, да пођем тамо, пошла би и његова госпођа изјутра рано и тамо ме дочекала.

Ја пристанем и одговорим по слузи да ћу сутра око подне бити тамо, и слуга се врати.

Мој домаћин, поштар, човек иначе весео, седео је у то време код мене и свирао у флауту. Видео је слугу, чуо зашто је послан, а исто тако и мој одговор. Питам га да ли зна какви су коњи те госпође, а он ми са осмехом одговори: »Та је госпођа код нас и што се тиче куће и што се тиче екипажа највећа дама у граду. Она има коња који ће се вама можда и допасти, само не знам, вели, шта значи то што хоће и сама у село. То је једна млада удовица; живи врло богато. Просили су је више њих, али није хтела ни за једног, — нема некако среће. Иначе је честита и ваљана, — видећете, рече, већ и сами.«

Мене се није тицала поштарева прича, нити сам имао шта да мислим о удовици и њеном богатству. Имао сам да што пре покупујем коње, она их је имала и ја нисам имао зашто да мењам своју одлуку да идем и да видим коње. Зато сам казао поштару да ми припреми поштанске коње и каруце.

Сутра изјутра пошљем слугу госпођи бароници да види да ли је код куће и да ли намерава да пође у село. Добио сам брзо одговор: већ је отишла; хтела је да стигне пре него што сунце освоји.

Седам сати је било прошло, дан је био ведар и сунце почело већ да жеже, па сам и ја хтео да стигнем раније. Наредио сам да се коњи што пре упрегну и кола пођу. Са собом сам повео само једног пратиоца и ветеринара. Морао сам узети шест коња, јер сам од поштара чуо да пут не иде главним друмом, него странпутицом, кроз шуму и преко брегова. И тако је и било: пут је због киша био рђав.

Стигао сам до бароничиног села и још из далека видео лепу високу кућу, на видику са свих страна. Само та лепа, нова двоспратна зграда, покривена обојеним лимом, за коју сам мислио да је господска кућа, била је коњушница. На спрату у собама живели су коњушари и остале слуге, а доле су били коњи. И кућа за становање била је велика и лепа, али ипак мања од коњушнице. То је била стара зидана кућа, старе мађарске архитектуре. Њој се није прилазило право, него обилазећи око брега. Моји кочијаши су знали пут, ушли су у двориште и стали пред улазом.

Дочекао ме је један од госпођиних слугу и пошао преда мном по степеницама на други спрат. У првој соби дочекала ме је сама бароница и поздравила ме на свом матерњем мађарском језику. Ја сам јој одговорио на немачком, који је и она знала, па је тим језиком даље и говорила.

Узела ме је за руку и рекла: »Изволите са мном«, — и одвела ме у своју спаваћу собу. Соба чиста, лепо намештена. Понуди ме да седнем и запита с чим да ме послужи, тако с пута. Рекао сам јој да не треба ништа, нека се не изволи трудити, али она ипак нареди да ми се донесе шољица кафе.

Седели смо и разговарали скоро читав сат. Онда је запитам за коње и замолим да ми их покаже, а она ми одговори: »Тек сте дошли с пута, уморни сте, оставите то до после ручка«. Нисам више говорио о коњима. Оставио сам нека буде по њеном.

Ускоро јаве да је ручак готов. Пређемо у другу собу. Јело је већ било на столу. За столом смо били нас двоје и једна старица, коју је она називала својом рођаком. Јела су била одабрана, а и вино је било одлично. После ручка смо поседели још

једно пола сата, а онда бароница рече: »Ако изволите, можемо сад поћи у коњушницу да видите коње; и ја тамо нисам давно била, па ћу и ја с вама.«

Одмах устанем, устане и она; заклонила се малим сунцобраном од сунца и пођемо у коњушницу. За јаслама видим коње на којима се она довезла, а видим и друге, младе, још необучене, али већ почишћене. Било је девет ждребаца, а међу њима два белца, на којима се бароница вози, али било им је већ преко десет година. Да су били мало млађи, не бих се могао с њима растати. Било је и других, али наравно не таквих. Али да ми труд баш не буде узалудан, решим да узмем два ждрепца. Један је био алат, а други зеленко. Замолио сам бароницу за дозволу да им мој ветеринар прегледа зубе и она одмах нареди свом надзорнику да коње приведе. Надзорник их заулари и доведе. Ветеринар погледа и рече да им је пет година.

Изведу оба ждрепца да их по дворишту проведу. Нису додуше били нешто нарочито, али су ипак били бољи од оних које сам код других гледао, — и могли су поднети. Кажем бароници да бих узео та два коња и запитам за цену, а она се насмеши и рече: »Не само та два него можете и целу коњушницу узети. А сад хајдмо; коње сте видели, а о цени ћемо после говорити.«

Ја сам из тих њених речи закључио само то да се једна таква дама неће пред својим коњушарима да ценка, — и кад ме је позвала да изиђемо, ја сам пошао за њом. Пошли смо преко дворишта према улазу куће. Ја хтедох да пођем ка степеницама и већ сам скренуо, али она ми показа трем десно од степеница и рече: »Ако желите, можемо мало у башту.« Помислио сам: боље провести у башти док врућина не прође, него седети у собама.

Пристанем и пођем за њом. Башта је била веома лепа: алеје, воћке, леје пуне разноврсног цвећа. Кад смо пролазили поред цвећа, бароница откиде неколико цветића и пружи ми их, хвалећи њихов мирис. Ја их примим и захвалим се. Уђемо у средњу алеју и кроз хладовину од дрвећа пређемо до краја, управо до хладњака са обојеним кровом и решеткастом оградом. У њему је био мали сто и диван. Она ме понуди да седнем. Ја седнем, а она поред мене. Док смо пролазили алејом, ја сам хвалио врт и његов распоред. У том разговору смо и ушли у хладњак. Мало после том истом алејом иду, видим, две служавке. Носе нешто салветама покривено. Метнуше то пред нас и скидоше салвете. На сребрним тањирима било је прекрасно воће: на једном трешње, а на другом ране крушке. Домаћица ме понуди, а онда поче други разговор.

»Немојте се, рече, господине, наћи увређени што ћу вас питати. Видим да сте човек озбиљан и зато бих волела да знам кога сам имала част примити у кућу. Ја сам вас синоћ видела кад сте обилазили радње и чула у граду да сте дошли ради куповине коња, али ко сте и откуда сте, нико ми није умео рећи. Поручила сам вам да имам коње и замолила вас да дођете да их видите, и сада, том приликом, биће слободна да вас упитам одакле сте, које сте вере и да ли сте збиља прави Рус? Ја у то сумњам и све мислим да сте друге неке народности. Реците ми и да ли сте сад први пут у ову земљу дошли« — и још како ми се овде допада, и да ли имам намеру да ту останем.

Госпођино испитивање личило ми је на судско ислеђење, и како нисам хтео да водим те празне разговоре, и бадава губим време и задржавам се, одговорио сам јој најкраће што сам могао: да сам прави Рус, да из Русије долазим, да ћу се одмах после свршеног посла вратити у Токај, где ме жена чека и да из Токаја мислим натраг у Русију. Кад сам то рекао, запитао сам је за цену ждребаца.

Она се после мога одговора, колико сам видео, мало застидела што ме је оволико испитивала. Устала је и рекла: »Изволите горе у собу?« — а о ждрепцима ни речи.

Враћали смо се истом алејом, а кад смо дошли до степеница, ја се окренем и наредим свом пратиоцу, који је седео поред кола, да упрегне коње и дође пред улаз.

Бароница се за то време попела горе, а ја после тога за њом. Понудила ме је да седнем, али као да је била замишљена. Опет сам питао за ждрепце, а она ми одговори да ће ми сутра преко надзорника јавити цену. Ја се поздравим, захвалим се на лепом дочеку, седнем у кола и отидем.

Била је скоро поноћ кад сам стигао кући. Мој ме домаћин, поштар, пита јесам ли купио коње и како ми се чине. Ја му о оном разговору нисам ништа рекао, него само да су ми се допала два ждрепца, али да им цену још не знам. — »Сутра ће ме, рекао сам, бароница известити преко надзорника коњушнице«.

Цело то вече провео сам у разговору с мојим домаћином, и то највише о мом послу. Питао сам га, као човека из тога краја, да ли би ми умео рећи где бих могао наћи најбоље коње.

Он ми одговори: »Кад ви у коњушници те госпође нисте могли наћи више од два коња, онда нећете наћи ни код кога у целој Трансилванији, једино можда код грофа Бетлеема, а понајпре још код грофа Микоша, који има спахилук од неколико села, на једно четири миље одавде. Тамо ми је и ергела. И ако тамо не нађете што тражите, нигде нећете ни наћи. Само гроф тамо не живи, рекао ми је поштар, него у селу Марош Ујвар. И у том селу има ергелу, а држи коње и у својој коњушници, код себе«.

Према том извештају требало је да одем и нађем грофа Микоша, али ја сам хтео да прво одем на спахилук и видим те коње.

Погађао сам се с поштаром за шест поштанских коња да се одвезем до села у ком је била ергела. Рекао сам му да бих се с тим коњима одвезао после и до грофа ако ми се ждрепци и кобиле допадну.

А поштар ми каже: »Од тог села где је ергела до грофовог села има око осам миља и једни коњи не могу издржати тај пут, јер пут иде кроз брда и шуме, него би боље било да узмете, кад се враћате, у селу одморне коње и изиђете оданде на главни друм, с главног друма поштанским колима до грофа.« И тако и решим: да одем с његовим коњима само до тог првог села.

Кад сам ујутру устао и хтео поћи, дође надзорник госпође баронице са извештајем да његова госпођа не жели да продаје ждрепце, задржаће их, рече, за приплод. Толико рече и оде.

Платио сам мом домаћину за све што сам имао, пошао на пут, стигао у село где је ергела грофа Микоша, нашао кућу и управитеља и запитао за ждрепце и кобиле. Он ми одговори да има коња̂ разнога соја, и одведе ме у коњушницу. Чим сам коње видео, решио сам у себи да их само ту узмем и ни на ком другом месту. Сви, и млади и стари, били су изванредне лепоте и сви велики. Затражим да ми све младе једног по једног изведу и проведу по дворишту. Било их је шеснаест. Али с њима није ишло лако. Неки су се отимали и пропињали и двојицу коњушара копитом ударили, а неке су опет једва два човека могла савладати. Одабрао сам четири.

Онда су послали и по ергелу из поља да видим и кобиле. Ја за то време нисам ни излазио из коњушнице, него сам с ветеринаром загледао сваког ждрепца за себе и о сваком доносио суд. Неки су били љути и бесни а неки мирнији, али ја на то нисам обраћао пажњу, за мене су биле важне њихове друге особине. У то ми јавише да је дотерана ергела.

Пошли смо на заграђену ливаду у коју је ергела сатерана и ја сам још из далека опазио да ниједна кобила не уступа најбољим ждрепцима. Тог поносног држања и те лепоте откако сам се родио нисам видео. Ништа нисам имао да кажем, имао сам само да изаберем коју ћу, а није имало шта ни да се бира, једино што сам старе изостављао. Иначе све су биле на изглед исте и све једнако лепе, што се у другим ергелама ретко налази. Гроф је, видело се, држао своју ергелу у највећем реду, у њој је било само оно што је најодабраније. Кобиле су му зиму проводиле у коњушници и све су биле питоме, а над ждрепцима је водио надзор стари његов коњушар, који је сваком коњу знао порекло. Код ергеле су била два коњушара, два његова кмета, Влаха.

Ишао сам дуго с мојим ветеринаром кроз ергелу. Загледали смо сваку кобилу и свако ждребе. Одабрао сам двадесет кобила са ждребадима. Неке су се од њих биле изјаловиле, што увек бива у ергелама, али таквих је било само четири. Хтео сам да похватамо те које сам одабрао и да им на гриве вежемо белеге, али управитељ није дозволио. Доста је, рекао ми је, само да покажем коју хоћу, а он ће направити списак и послати га свом господину, који води књигу о свима кобилама и ждрепцима. У ту се књигу уводи и свако ждребе које дође на свет, — и одмах му се и име надене.

Ја почнем да показујем: »Хоћу, ето, ту и ту кобилу«, а надзорник позове старог коњушара па је и он са она два Влаха ишао са мном и управитељем по ергели. И коју год ја кобилу покажем, он јој одмах каже име, њену матер, па чак и бабу и прабабу, као и од ког је ждрепца. И што год коњушари из ергеле кажу, управитељ записује. Кад смо с кобилама завршили, одемо у коњушницу па и за ждрепце направимо исти такав списак, у који су још унесене и важније ознаке, као и боја сваког. Управитељ је направио два таква списка. Један сам узео ја, а други је узео он да га пошаље свом господину. Ту сам на салашу и преноћио, а сутрадан сам замолио управитеља да ме за новац одвезе до прве поштанске станице, јер сам одмах хтео да одем до његовог господина. Он ми обећа коње, а још то вече по куриру пошаље грофу онај списак.

Ујутру су дошли кочијаши. Управитељ ми да кола до прве поштанске станице и тако седнем и пођем. Пут је био тежак. Пролазио сам опет кроз шуму, преко брегова, јаруга и камењара док нисам изишао на главни друм. Ноћио сам на поштанској станици. Одатле до грофа требало ми је само једанпут да мењам коње.

Погодио сам се с поштаром за шест коња и ујутру рано седнем и пођем у Марош Ујвар, село у ком је гроф живео. Стигао сам тамо пре подне, око десет сати, и ушао право с колима у његово двориште. Мислио сам да да је управитељ већ известио грофа о мом доласку и да ће гроф знати да сам његове коње гледао и да долазим да их купим. Изгледало ми је да против тога не би могао ништа имати, него да би требало таквог госта који доноси паре још и радосно да дочека. Али није тако било, преварио сам се. Између нас се одиграла једна мала комедија, — и умало ми није сав труд око тих коња пропао. Кад је гроф видео како сам му ушао право у двориште, он се увредио јер је сматрао да је тиме понижен, и зато је наредио слугама да се повуку да ме нико не дочека. Он је сматрао да је кола требало оставити на улици, или у селу у гостионици, па се онда пријавити и запитати у које време могу доћи да видим грофа. Све сам то касније дознао. Али он ипак, треба рећи, није био баш тако велики господин. Био је, додуше, феишпан у вармеђи, тојест врховни српски судија, а ја сам опет био виши официр и нисам имао потребе да га сматрам за вишег него што треба. И нисам дошао да га нешто молим, него послом који ће и њему корист донети. Хтео сам што пре да се с њим видим и да што пре завршим посао, а што је он богат и гроф, то му није било никакво преимућство, јер сам и ја имао свој чин.

Кућа грофова била је врло велика, зидана, на два спрата, покривена црепом. И помоћне зграде биле су зидане. Око целе куће имао је решеткасту обојену ограду с великом капијом кроз коју сам ја с колима прошао.

И тако ја сиђем с каруца испред улаза у кућу и рекнем да се кола с коњима мало одмакну у страну и тамо причекају док се ја с грофом не разговорим, а онда ћу видети куда каруце да се склоне и да кочијаше отпустим.

Видим, нема никога да ми покаже куда ћу. Окренем се овамо онамо, па се онда сам упутим уза степенице. Отварим прва врата, нађем се у соби, али ни тамо никог. Уђем кроз отворена врата у другу собу, видим седе три слуге. Кад су ме угледали, устану. Један ми од њих приђе и запита мађарски шта хоћу и ко сам. И ја њему одговорим мађарски, иако тај језик нисам баш знао, — али разумевао сам га толико да сам се за невољу могао њим послужити.

Одговорим дакле, слузи. Кажем му своје име и да желим да се видим с грофом. Он оде да ме пријави, а мене ту остави, али ја нисам хтео да останем са слугама у предсобљу, него одем у другу собу. Причекао сам неколико минута док се слуга није вратио и рекао ми да ме је пријавио грофу и да мало причекам.

Прође четврт сата, а грофа нема. Мени већ досадно. Пошљем и опет слугу да пита могу ли се с њим видети. Слуга оде други пут и врати се с једним човеком, како ми се чинило, управитељем куће. Каже ми: »Гроф је нешто болестан, па ми је наредио да вас питам каквим сте послом дошли.«

Ја му одговорим да о свом послу хоћу само с грофом да говорим, и ако он не изволи да ме одмах прими, ја ћу наставити пут. Управитељ је видео да сам љут што толико чекам и замоли ме да седнем. »Ја ћу, вели, обавестити грофа и он ће вас свакако примити.«

Мало после ето га опет и рече да гроф долази, и поведе ме са собом. Уђемо у другу једну мању собу и тамо затекнем грофа. Од поштара, на последњој станици, чуо сам да је гроф прилично суров и груб човек, и да немачки слабо говори.

Угледао сам пред собом једног Мађара старинског кова; седа сељачина, дугих бркова, с косом у нереду, седамдесетих година, висок, сувоњав, обучен у мађарско грађанско одело. Говорио је мађарски дубоким грленим гласом. Ја му одговорим немачки, изражавајући му своје поштовање. Тада поче и он немачки, али рђаво; с великом се муком могао разумети, а уз то је још и на мађарски заносио. Све је речи наопако изговарао, али ја сам му помогао па смо се ипак некако споразумевали. Мађари све своје правне и судске послове воде на латинском, и зато, ако неко од њих и не зна немачки, може ипак да врши своју дужност.

Питао је да ли сам ја то био у његовом селу Сасфенешу (тако се то село звало) да гледам коње. Ја му одговорим да сам ја тај мајор кога је послао руски двор да за ергелу њеног величанства царице купим ждрепце и кобиле. »Нашао сам, рекао сам му, у том вашем селу неколико коња који би ми одговарали, о чему сте, надам се, већ обавештени. А ако и ту имате каквих, молим вас за дозволу да и њих видим, а за оне које сам већ одабрао, молим вас, изволите ми рећи цену.«

Он ми на то одговори сасвим кратко и грубо. Рече: »Писао ми је мој управитељ и послао ми списак кобила и ждребаца који су вам се допали. Ја све те коње знам, али ви не можете цену платити и само ме бадава умарате« (Док је то говорио, уз њега се налазио његов капелан, фрањевац, и још два његова службеника.)

Наљутио ме је такав дочек господина грофа. Кад ми је рекао да немам новаца за његове коње, морао сам му поновити своје прве речи. Мислио сам да ме није добро

разумео зато што језик не зна како треба. Кажем му да сам послан од руског двора и да те коње купујем искључиво за коњушницу њеног величанства и ни за шта друго, и још сам додао: ако су му коњи само за продају, за новац нема шта да брине.

Он ми и опет одговори истим речима. Разумео је, рече, све што сам рекао, и окрете се некако с омаловажавањем од мене. То већ нисам могао издржати. Сав сам букнуо. Једно време гледао сам га без речи, а кад сам мало дошао к себи, почнем му без церемоније онако љут говорити: »Слушај ти, грофе, ти треба да сматраш за част што сам ја толики пут прешао и толику другу господу обишао и дошао теби да за једну велику царицу од тебе узмем коње, а ти ми говориш такве непристојне речи. Цену ми ниси ни казао, него одмах: како ја тих пара немам. Али пази што ћу ти рећи: Та царица што ме је послала, ја сам ти већ рекао, само ме ти ниси схватио, та царица би могла не само твоје коње да купи, него кад би хтела могла би купити чак и тебе заједно са свим твојим имањем. Стиди се, рекао сам му, својих речи и жалибоже што то име носиш.« Кад сам му то рекао, окренуо сам се и пошао напоље.

Изишао сам сав бесан и хтео одмао да пођем, али док сам ја био горе код грофа, мој кочијаш је био испрегао коње и почео да их храни. Кад сам то видео, викнем својим људима да што пре прежу, а ја сам ходао горе-доле испред улаза по дворишту чекајући кола.

Убрзо после тога сиђу онај фрањевац и она два службеника доле к мени молећи ме да не узмем све то за зло. Извињавали су свога грофа — »треба му, веле, опростити, стар је је човек«. Ја нисам хтео ни да их чујем. Рекао сам им сав озлојеђен да не умеју с људима да се понашају и срамотио пред њима њиховог грофа. Притом сам додао још неколико речи на мађарском онако како треба: од беса нисам могао да се уздржим. Рекао сам да ниједан чобанин не би био грубљи од њиховог грофа. Кад су чули шта сам рекао, зачудили су се што сам на њиховом језику проговорио. Један од оне двојице одмах одјури горе, а фрањевац се ваздан око мене увијао, не бих ли се само вратио у собу — говорио ми је немачки —, али ја нисам хтео. Чекао сам само да ми кола буду готова, да само што пре одем. Кад, ето ти и самог грофа. Стоји на улазу и моли да се вратим горе у собу, али ја нисам хтео ни да га погледам. Кола су ми била већ спремна, кочијаши су већ сели на коње и почели прилазити улазу. Али треба рећи и то: њима је пало у очи то што сам дошао на шест поштанских коња, а то се код њих јако цени.

Види гроф да сам ја готов да пођем и да се на њега и не обзирем, па брзо пре него што ћу сести у каруце сиђе доле и приступи ми. Скинуо капу с главе, узео ме испод руке, титулисао ме према моме чину и назвао господином. Моли ме да му опростим: »Ја сам, рече, погрешио па вас наљутио, али не могу дозволити да из моје куће изиђете увређени, и зато вас лепо молим да се вратимо опет у собу«.

Иако сам добио сатисфакцију, ипак ме он не би навео да се вратим да нисам помислио на његове ждрепце и кобиле. Такве зацело ни код кога и нигде не бих нашао. И то ме је само навело да попустим. А видим и седог старца који у друштву заузима висок положај, стоји на сунцу, држи у једној руци капу, а другом држи мене под руку. С друге стране стоји ми опет онај фрањевац, једнако ми шапуће у уво и већ ми досадио својим молбама. И ја попустим. Скинем и ја капу с главе (зато што је и гроф стојао гологлав), окренем му се и рекнем: »Видите, господине грофе, како ви људе од себе одбијате. И са мном сте поступали како вам не личи. Сад ме зовете у собу, а ко зна можда ћете опет почети као и мало пре. Зато је боље да ја лепо на миру одем«.

Он ме моли с једне стране, а фрањевац с друге да се само вратим и заборавим на оно што је било.

На те молбе, а још више зато што сам мислио на ждрепце и кобиле, вратим се с грофом и фрањевцем натраг и уђемо у собу испред његове спаваће собе. (Он је живео на првом спрату, зато што се због старости није могао пети на други спрат, а још више зато што је страсно волео коње, па је по двапут, а и више пута преко дана одлазио у коњушницу.) Кад смо ушли, понудио ме да седнем, — сад је био врло учтив и пажљив. Мало после на друга врата уђе графица. Кад је гроф рекао да му је то супруга, ја устанем и поклоним јој се. Поклони се и она и поздрави ме добродошлицом. Понуди ме да седнем, и седне и сама. Сигурно је чула за свађу између мене и грофа. Била је мила и весела, а немачки је знала много боље од свог мужа. Била је знатно млађа од њега, али се могла ипак назвати старицом. У своје време морала је бити лепотица, то се видело и по њеном лицу и по стасу.

Графица ми се обрати и поче с осмехом говорити: »Чула сам за неку свађу, па сам дошла да вас измирим«. Ја јој се захвалим и одговорим показујући на грофа: »Ваш господин гроф био је нешто, не знам зашто, незадовољан, па је дошло до мале препирке између нас и зато га ви, госпођо према свом нахођењу изволите казнити.«

Она се окрете грофу, па поче мађарски: »Ти си, рече, ваљда мислио да је то твој солгабиров (што значи срески комесар), а не видиш да је то господин. Зар га не чујеш како говори?«

Разумео сам њене речи, па сам према њој постао још учтивији и пажљивији, — што се њој веома допало. Ја онда запитам грофа за цену ждребаца и кобила које сам одабрао, а графици се окренем са речима: »Ја вас, госпођо, молим да будете на мојој страни и да будете наш посредник«.

Гроф ми рече да ја сам цену одредим, а ја му одговорим да ја то никако не могу, јер само господар, рекао сам му, може знати цену своме добру. »Кад бих ја као купац поставио цену, вама би цена могла бити неповољна, па би вас можда и увредила«.

Графица прихвати моје речи, па поче опет мађарски: »Јеси ли чуо шта ти је одговорио? Зар није лепо чути такве речи?« Ја сам и то разумео, а гроф одмах устаде и оде у свој кабинет и врати се с једном хартијом у руци. »Ето, рече, списка тих коња који ми је мој надзорник послао. Сад ћемо га још једном прегледати«, — и нареди да му се донесе књига, регистар коња са њиховим пореклом.

Извадим и ја свој списак и станем га сравњивати са списком грофовог надзорника и док смо их гроф и ја сравњивали, видим да духовни отац шапуће нешто графици на уво, а она ме погледа. Сигурно јој је говорио како ја мађарски разумем, јер је он стајао на улазу и чуо кад сам ја оно неколико речи изговорио.

Графица наједном устаде, па ми приђе. »Чујем, рече, да знате мађарски. Ви сте сигурно Мађар, иако служите у туђој држави, само нећете да кажете«. Ја јој одговорим, извињавајући се, да не знам говорити, али да понеку реч ипак разумем, »а то сам научио откако се ту, у Мађарској, налазим. Иначе, прави сам Рус«. Ту се сад и фрањевац умеша: »Кажете да нисте Мађар, а мало пре сте, кад сте се оно наљутили, проговорили тако лепо и чисто да ни ја не бих умео боље.« Није ми било право што ме је фрањевац издао. »Оставите се, рекао сам му, тога разговора. Немојте да сметате мени и грофу, видите да радимо«.

Гроф је разгледао своју књигу и нашао у њој имена свих тих ждребаца и кобила, годину и дан кад су се ождребили и показао ми белешке о њиховом пореклу. И тако сам сазнао да су два ждрепца која узимам (кулаш с црном гривом и дорат) шпанског порекла, а два вранца да су од наполитанске кобиле, — и да им се и сви други преци знају.

»Сад, рекао сам грофу, изволите рећи цену, али тако да се у две речи споразумемо«.

Али он није хтео кулаша да прода. Рекао је да хоће да га остави за приплод, а избрисао је и кобилу која се налазила прва на списку (кобила се звала Фата, што на влашком значи девојка). Кад сам видео шта ради, запитао сам га шта то значи, а он ми одговори да ту кобилу не би ни за што продао, зато што је ждребна од расног ждрепца којег је његов син у рат повео и да он не зна шта се с тим ждрепцом може догодити, — да ли ће се вратити или неће, а пошто од њега нема другог потомка, ту кобилу не може никако дати.

»Ето, рекао сам му, сад ће опет спор започети. Кад вам кулаш и та кобила нису за продају, онда нема ништа од куповине, — а цео дан ми је око тога пропао«, — и захтевао сам да ми уз друге коње и тог ждрепца и ту кобилу прода. Али гроф није хтео ни да чује за то. И опет је изгледало да ћемо се разићи. Ја сам устао, дошао до прозора, стојим и мислим шта да радим. Не оставља ми се такав ждребац каквог нигде на другом месту не бих нашао, а и та кобила најбоља је у читавој ергели и ја јој равне још никад нисам видео, — а још је и млада.

Док сам тако поред прозора стојао и премишљао, дотле је графица са грофом разговарала, а затим ми пришла, узела ме за руку и рекла: »Ви сте тражили да ја између мог мужа и вас будем посредница, е па лепо. Ја предлажем да спор поделите напола. Изволите са мном. Мој муж ће вам рећи шта је решио«.

Ја опет приђем столу за којим је гроф седео и исписивао цену за сваког коња; ту је био и кулаш, али кобила не. Он ми да списак са ценама, а графица ме замоли нека на том остане, »а што се тиче цене, некако ћете се већ погодити«.

Узео сам списак од грофа и погледао га. Нисам имао ништа против да кажем. Да сам ја цене одређивао, ја бих и више понудио. Онда зам запитао грофа да ли има у својој коњушници још каквих коња, можда бих и међу њима, рекао сам, још којег одабрао. Он ми одговори да осим запрежних и неколико приплодних ждребаца других нема, али у оближњем селу рече да има још једну малу ергелу кобила. Ја га замолим да је видим и он одмах нареди слугама да је дотерају у заграђену ливаду ван села, само то није могло бити пре — него тек сутрадан.

Графица нас је омела и прекинула нам погађање. »Изволите, рекла ми је, оставити тај посао. Већ је три сата, а ви то па то. Крајње је време већ да се руча, а после ручка можете опет наставити«.

Ја и гроф устанемо. »Нека ваш списак, рекао сам грофу, остане код мене док не видим и друге ваше коње. Можда ћу и од њих којег одабрати и онда ћу вам рећи

за све своју цену. А сад бих вас молио да ми кажете где бих могао наћи стан да моји људи могу тамо и екипаж пренети«. Гроф и графица одмах нареде да ми се покажу собе на горњем спрату где ће се и моји људи моћи сместити; — и тако поштанске кочијаше с коњима отпустим.

Графица ме узе за руку. »Изволите, рече, за сто« Уђемо у трапезарију где је већ било јело на столу. Гледам с друге стране улазе три даме дивно, по тамошњем обичају одевене. Све три младе. Оне се поклоне и приђу столу. Графица ми их представи: две су јој биле кћери, још неудате, а трећа снаја, жена њеног сина, капетана, који је отишао у рат.

Сели смо да ручамо. Ја сам седео поред графице и с њом сам највише и разговарао. После ручка пређемо у другу собу и ту нас послуже кафом, а онда, пошто је била јака врућина одем горе у моје собе. На спрату је било више соба, али мени су показане три. Две за мене, а трећа, по страни, за моје људе. Моје су биле лепо намештене и удобне. Да унесем своју постељу нису ми дали. У соби је била дивна постеља с балдахином.

Мало сам на канабету заспао, а онда устао и сео. Ближило се већ вече. Дошао ми је фрањевац, а грофове слуге донеле једну боцу вина, другу воде и на тањиру меда. Фрањевац ми донесе поруку да би грофу и графици било мило да к њима дођем, и ја тако и урадим. Кад сам им дошао, замолим грофа да ми покаже коњушницу.

Пођемо. Погледао сам све коње. Запрежни су му били добри и велики. Међу осталима било је девет приплодних ждребаца, већ мало постаријих, али толико лепих да сам пред сваким само стајао и гледао, а два од њих (која сам сматрао за најбоља) не бих никако оставио, само да су била мало млађа. Гроф ми рече да има још ждребаца и коња који пасу ту близу, на ливадама, и да и њих могу сутра видети, заједно с оном ергелом.

После тога вратимо се опет у собу где је седела графица са ћеркама и ту смо у разговору провели све до вечере. Ја сам се после вечере поздравио, отишао горе у собу и легао да савам.

Сутрадан сам устао рано и обукао се мало лепше него јуче. Донета ми је кафа, а одмах после тога дошао ми је један од грофових слугу и рекао да ме гроф зове. Стигла је, рече, ергела из села па, ако желим, могу да је видим. Ја одмах сиђем и затекнем грофа већ обученог, чека ме. Пођемо да видимо коње. Кобиле су биле лепе, али ипак не онакве као оне раније. То је управо био одбир из оне одабране ергеле, одбир који је држао у својој близини, ради продаје. Ипак сам између њих одабрао две одличне кобиле и три коња за јахање, као што ми је наређено, а трогодишњи ждрепци које ми је гроф показао нису били за мене.

Кад смо се вратили и ушли у собу, почели смо погодбу. Дошла је и графица и села поред нас да чује како ћемо се нагодити. Ја извадим онај списак у коме је гроф јуче назначио цене и дам му да и за те две кобиле и три коња напише колико тражи. Он узе списак и обе кобиле оцени као и оне раније, а коње опет исто колико и кобиле. Испало је овако: за ждрепца кулаша тражио је сто дуката, а за друга три по осамдесет. За кобиле опет и коње искао је по четрдесет и пет дуката. Значи за четири ждрепца, двадесет и једну кобилу и три коња хиљаду триста и осамдесет дуката.

Рекао сам грофу да је цена превелика и да би требало да мало попусти, а уз то сам наваљивао да ми да и ону кобилу што је јуче из списка избрисао. Давао сам му двоструко за њу колико за остале кобиле, а на крају и сто дуката, али он је никако није хтео дати изговарајући се једнако на оно ждребе које ће она ождребити и које мисли да отхрани за приплод. Пола сата смо се прегонили за ту кобилу и ја сам, не би ли само до ње дошао, цело време говорио како је цена за остале ждрепце и кобиле превисока. Најзад се и графица умешала и почела грофу говорити да треба да се нагодимо, а и сам гроф као да је већ био готов на попуштање и само је чекао моју реч, јер ја о цени нисам ништа проговорио. »Што ми не кажете колико дајете, говорио је гроф, да видим колико ми ваша цена одговара«.

Нисам хтео да га и даље држим у неизвесности да не би откуд помислио да сам дошао као обичан трговац да се ценкам за дукат или два, а и стало ми је било да му покажем да се у мени преварио кад ми је јуче рекао да нисам у стању да платим његове коње. Зато сам му рекао: »Питате ме, господине грофе, колико дајем за ваше коње, а ја вам као одговор пружам ево своју руку. Платићу за њих онолико колико сте сами затражили«. Узео сам списак испред њега и поклонио се и њему и графици с речима: »Причекајте, молим вас, мало, одмах ћу вам новац донети, али само с тим, господине грофе, да ваши људи на својим коњима поведу моје коње и да уз њих буде и један слуга из ергеле, све док из Трансилваније не стигнемо до града Дебрецина у Мађарској. Ја ћу им њихов труд платити и коње ћу им целог пута хранити«. Гроф пристане, а ја се попнем у собу, извадим из сандука кесу са дукатима, однесем је доле и одбројим грофу одређену суму. Примивши новац, захвале ми се и гроф и графица.

Обоје су били врло задовољни. Али ипак нисам могао издржати а да оно јучерашње не поменем. Насмешио сам се и рекао грофу: »Ето, господине грофе, како моја царица плаћа, а не онако како сте ви јуче мислили. Уз то, ево, рекох, двадесет дуката напојнице за вашег надзорника ергеле и за слуге«. Ту се нашао и онај капелан фрањевац, па ће тек онако како то већ они умеју на господским дворовима: да шалом наводе на своју воденицу· »Ех, рече, да сам то знао, ја бих се данас примио да будем грофов надзорник коња«. Кад сам га чуо, ја му одговорим: »Ако, ако, будите ви само добар пастир«, — па поклоним и њему пет дуката. На то се сви само згледаше, а ја покупим оне преостале дукате у кесу, однесем их горе у собу, метнем их у сандук и опет се вратим доле.

Затекао сам их све некако замишљене и као постиђене, али нисам сматрао да треба да их о томе питам, него прићем графици с речима: »Код нас је у Русији обичај, госпођо, да се после добро завршеног посла приреди част. И како се сада у вашој кући на обострано задовољство то десило, мислим да не би било рђаво да наредите да нам се донесе по чашица ракије, коју би испили за ваше здравље и срећно завршен пазар«.

Она устаде и рече: »Сад лепо говорите, али малочас сте нас тако прекорели да просто, верујте, нисмо имали речи да вам одговоримо. Дали сте нам добру лекцију и ми смо сада, ако ћете нам веровати, у великој незгоди. Ви ћете сад сигурно, кад од нас одете, свуда причати о томе, а за нас би то био вечити прекор. Зато вас лепо молим, покажите нам се као пријатељ и обећајте нам да ћете све оно што је било бацити у заборав и да нам нећете дати прилике да се на вас пожалимо«.

Прићe нам и гроф. Он се правдао да ми је оно јуче рекао само зато што је досада имао једино такве купце који испрва обећавају готов новац, а после подметну меницу и човек има ваздан муке док не наплати свој новац. »Можда сте тако с другим људима. одговорио сам грофу, и пролазили, али моја царица, која ме је тим послом послала, није ми рекла да дајем менице, него да готовим новцем исплаћујем, као што сам и урадио, — а видели сте, рекао сам, колико ми је још и остало преко оног што сам вама дао«. Онда сам се обратио графици: »Немојте, рекао сам, госпођо, ни најмање у чем било посумњати у мене, него верујте да ћу одсад увек и на сваком месту бити ваш најискренији пријатељ и да никад нећу пропустити да не похвалим вашу љубазност којом сте ме у вашој кући предусрели, и кад год ми се само буде пружила прилика, увек ћу показивати своју захвалност према вама«.

После тог разговора графица нареди да се изнесе ракија, хлеб и сир. Пили смо једни другима за здравље. Они су мени желели да срећно преведем купљене коње, а ја опет њима да у здрављу потроше новац. На томе се наш посао коначно завршио· Али сутрадан је избила опет једна тешкоћа коју ћу одмах испричати.

Замолио сам грофа да две кобиле и три коња које сам купио преведе из ергеле у своју коњушницу и он одмах нареди да се тако учини. Те коње су одвојили на засебно место и одредили слуге који ће их пазити.

Дошло је време ручку, сто је већ био постављен. Графица нас позва. Пођемо у трпезарију, где су већ биле две грофове кћери и снаја, све три веома лепо обучене. Поздавим се с њима. Графица је одређивала где ће ко сести. Мене је наместила поред себе, а с друге стране, десно од мене, рекла је једној од кћери да седне. У разговору с графицом чујем да до мене седи њена старија кћи, испрошена за пуковника грофа Форгача и да ће се ускоро и венчати· Окренуо сам се према њој, честитао јој и пожелео јој сваку срећу. Говорио сам немачки, а и она се мени на немачком захвалила. И тако ми се пружила прилика да је у разговору за столом боље упознам. Била је то збиља ваљана и паметна девојка.

После ручка нисмо се дуго задржали у соби јер је била страшна врућина. Нисмо се чак ни кафом послужили. одложили смо је за касније. Поклоним се, одем у своју собу, свучем се, легнем на канабе и мало одспавам. Кад је жега мало престала, пошљем по мога ветеринара који је био уједно и поткивач* и наредим му да поткује те нове, купљене коње макар само на предње ноге због каменитог пута, — да се не би који непотковао подбио. Гвожђе за потковице, рекао сам му, нека затражи од управитеља куће.

Исто тако је било потребно направити сваком коњу легњи покровац. Ставио сам у дужност својим пратиоцима да у селу купе потребну количину простог платна и да пронађу каквог било кројача да им их сашије према мом упутству. Једном од њих дам новац и наредим му да оде у село по платно, а другом да остане, да ми се нађе ако што затреба.

Тек што сам с њима завршио, видим долази патер фрањевац и клања ми се из превелике захвалности за оних пет дуката што сам му тог јутра дао, — ради којих ми

---

* Ветеринари су били и поткивачи: обичај који је трајао до XIX века.

је рекао да ће се молити богу за моје здравље. Посадим га на канабе поред себе и почнемо причати. Између осталог и о грофу и графици и о њиховим наравима и особинама. Хвалио је графицу како је добра и разумна госпођа и како су јој и кћери као и она, а какав је гроф, о томе нема шта ни да се говори. »Ја мислим, рекао је, да сте га већ и сами упознали. Како је само био прост кад сте дошли и како вас је грубо дочекао. Њему тако с временом на време долази. Јуче му је било криво што сте с колима и коњима ушли у двориште, што се нисте задржали испред капије или у гостионици у селу и што се нисте прво пријавили и запитали у које се време можете с њиме видети. Зато је наредио да вас нико на улазу не дочека, а знао је да сте то ви, јер га је о вашем доласку обавестио управитељ из села у коме сте били. Само лепо вас молим, говорио је фрањевац, немојте њему ништа о томе говорити, него одбаците све то и немојте се због тога једити.« Ја сам му одговорио да сам на то већ и заборавио, а у себи сам мислио како лепо умеју пет дуката да причају и шта ти значи новац.

Још смо били у разговору кад ме је графица позвала на кафу. Обучем се брзо и пођем с фрањевцем графици у собу где су ме сви већ чекали. Послужена нам је кафа, а на другом столу стајало је разно воће, којим ме је нудила графичина старија кћи. Том сам се приликом још боље с њом упознао.

Кад је сунце почело залазити, изишли смо по хладовини у башту испред куће. Башта је имала изванредно леп и пријатан положај на обали реке Мароша. У њој су биле правилно распоређене алеје и павиљони, и сва је била засађена разноликим цвећем и воћем. Било је и дивних, већ зрелих трешања. Графичине кћери и ја с ја играле су се по башти — као сва младеж. Кидале су трешње, у чему сам и ја већ као познаник помагао дохватајући им гране, и надметале се која ће пре што више набрати. После тога смо вечерали и разишли се по собама. — Тако нам је и тај дан прошао.

Ја сам тога дана, изјутра, замолио грофа да пошаље човека с наредбом управитељу оног удаљеног села да све кобиле које сам узео преведе из ергеле у коњушницу и да их тамо држи до мог доласка, а да и слуге које ће их водити буду спремне. Гроф је такво наређење послао.

Устао сам изјутра рано и почео се спремати за одлазак. Мислио сам да сутрадан отпутујем. И тог дана смо као и раније били сви заједно. Ишао сам с грофом у коњушницу и гледали и његове и моје коње (за које су слуге већ биле у приправности). Тако нам је прошло цело пре подне. Ручали смо сви заједно и опет смо се због врућине разишли по собама, да се одморимо.

Ја сам се у својој соби свукао и сео крај прозора само у летњем халату. Ту је долазила лепа хладовина из баште и са реке. Б о сам у соби сасвим сам. Одједном чујем да неко иде кроз предсобље испред моје собе и по кораку рекао бих да је женски ход. Погледам на врата: улази графичина старија кћи. Чим сам је угледао, скочим јој у сусрет, узмем је за руку извињавајући јој се што ме је тако неодевеног затекла. Она ми одговори да то није ништа, да сам ја господар у својој соби и да се у њој могу владати по својој вољи. Замолим је да седне на канабе, а ја седнем поред ње. Гледам шта ће бити даље. Нисам знао шта значи долазак такве госпе.

Она, као разумна девојка и са мном већ прилично позната, поче весело и са шалом. Говорила је како је код мене на горњем спрату, на отвореном ваздуху, много лепше на летњој врућини него доле, и још је тако о којечему причала. Не потраја дуго, учини ми се да опет чујем женске кораке, али не једне особе него две. Тако је и било. Ушле су две девојке. Једна је носила послужавник с кафом и шољицама, а друга воће. Спустише оба служавника на сточић и примакоше нам га.

Млада графица поче сама сипати кафу. Једну шољу пружи мени, а другу узе себи. Девојке после тога узеше ибрик и шоље и одоше, а нас двоје остадосмо опет сами. Разговарали смо о неважним стварима још једно четврт сата и ја сам већ помислио да је њена посета само због кафе. Нисам иначе могао схватити зашто би ми тако млада госпа дошла сама. Напослетку она поче: Прво ме је замолила да се не љутим на то што ће ми рећи, а затим је тражила да јој обећам да ћу јој учинити то што тражи од мене. Одговорио сам јој да ћу за њу радо учинити све што год је у мојој моћи. Али она није пристајала на то, него је захтевала да јој унапред дам реч да је нећу одбити. »Тек ћу вам онда, рече, казати у чему је моја молба.«

Ја сам се почео смејати, држећи је за руку. »Ви се, рекао сам јој изволевате шалити, али ако збиља имате нешто, само ми реците и не сумњајте да нешто за вас нећу учинити«, — и опет поновим да ћу радосно све њене наредбе испунити. Она онда мало порумени и поче: »Чули сте већ да сам верена за пуковника грофа Фортача и да ће ми овог лета бити и свадба. За тај случај моји су родитељи већ припремили и екипаж. Али данас сам чула од нашег надзорника да сте ви уз остале купили од мога оца и једног најбољег и најпитомијег младог коња, једног од оних који су требали да вуку моја свадбена кола. Тај се коњ зове Муро, и ја вас молим да ми тог коња уступите. Мој вереник, наставила је млада графица, видео је тог

коња кад је овде био и рекао ми да би хтео да га узме као јахаћег и да ће га дати на обуку. А ви поновила ми је, можете место тог коња узети од мога оца другог неког који вам се буде допао.« Кад је све то казала, замолила ме је још једном да јој то учиним.

Дирнула ме је та њена нежна молба и било би немогуће не испунити је. Рекао сам јој: »Већ из великог поштовања које осећам према вама испунићу вам жељу и тог ћу вам коња оставити.« Кривио сам само њеног оца што ми при погодби о томе ни речи није рекао. Она ми рече да је њен отац као стар човек на то можда и заборавио. За њен долазак, рекла ми је, њен отац не зна и молила ме да му ја сам од своје стране и на своју руку проговорим о томе и затражим место оног коња другог неког. Ја јој обећам да ћу јој у свему по вољи учинити.

Моја мала гошћа, радосна због мог обећања, извадила је из џепа једну кесицу за новац извезену златом и свилом и поклонила ми. »Узмите, рекла ми је, овај мали дар, који сам сама извезла, узмите га као знак моје велике захвалности. Желела бих да ме се по њој увек сећате и да се с њом у здрављу и срећи дуго служите.« С тим речима је устала и пошла, а ја сам је испратио до степеница.

Кад сам се вратио, почео сам се облачити, а слузи наредим да сиђе и позове ветеринара. Он дође и стаде очекујући моја наређења, а мени у памети само то: шта да радим с грофом и којег коња у замену да тражим. Знао сам да он нема коња који би одговарао оном што га остављам младој грофици. Запитам зато ветеринара зна ли он каквог ваљаног коња из грофове коњушнице или неког од младих из ергеле, који би био још необучен, а добар за јахање, јер, рекао сам, хоћу још једног да купим.

Он ми одговори: »Кад сам се јуче пред вече шетао путем поред ливаде на којој су грофови коњи, видео сам кроз ограду једног новог коња, зеленка, који тамо није био кад смо коње бирали. Коњ је изванредан. Држали су га у оно време свакако скривеног, или су га после однекуд довели. Коњ је одличан и ако неће бити још најбољи од свих оних које сте купили.«

Кад сам то чуо, рекнем слузи да пита шта ради гроф у својим собама. Он се брзо врати и рече да спава. То ми је дошло као поручено па полако, да нас нико не види, изиђем с ветеринаром на ливаду близу куће. Кад смо тамо стигли, видим да је онако како је он казао. Коњ млад, добар у сваком погледу, не заостаје ни у чем иза оног којег остављам. А кад смо бирали коње, збиља тамо није био; решим се да га узмем.

Кад сам се враћао, уђем у коњушницу да видим своје коње, а одатле сам хтео да се вратим горе у собу, али за то време чујем да је гроф већ устао и да сви седе у грофичиним одељењима. — То је било већ пред ноћ. Пођем и ја тамо и нађем их све заједно. Ту је био и патер фрањевац, — седе, картају се.

Гроф ме запита где сам био и да ли сам спавао. Ја му одговорим да нисам спавао, него сам био у коњушници и да се тамо чудо десило: »Један ми је коњ, рекох, проговорио.« На то се сви стану смејати и питати: »Откуд коњ може говорити?« Ја им поновим смејући се и сам како је један коњ рекао да неће са мном на пут. Гроф се на то поплаши да се није који разболео, али му ја кажем да су сви здрави. Прекинуо сам тај разговор кад сам видео да играју памфил, па сам започео о њиховој игри. Питао сам стару грофицу да ли добија или губи, и рекао јој да ћу јој помоћи.

Сео сам уз њих и стао гледати грофичине карте, па сам се онда и ја умешао у њихове разговоре, а коња који говори нисам више помињао, да не би грешили у игри.

Млада грофица је седела за столићем и често ме погледала. Досетила се да ћу о коњу још причати па је хтела да устане и прекине игру. Рекла је да је досадно толико на једном месту седети и да је боље поћи у башту. Али ја сам јој дао знак да остане. »Зашто да прекидате игру? Има до довече времена и за башту.«

Кад су завршили игру и оставили карте, поседали су ко на канабе, ко на столицу, а ја станем поред грофа и старе грофице и започнем разговор. Испочетка околишно и као од шале. »Шта треба урадити с човеком који узме туђу ствар па је прода?« Стара грофица рече да то не би било нимало лепо и да би то било за сваку осуду, а ја се онда окренем грофу и запитам га шта он на то каже. Он се замислио па ћути, млада грофица се досетила да се моје питање тиче коња па се поче смејати и шапутати нешто својој снаји на уво. Гроф је погледа и рече: »То си ти нешто направила, не може бити друкчије.«

Она се изговарала да она ништа не зна, а гроф ме онда запита шта би то било. Ја му одговорим нека се сам сети јер је он крив. Он опет ућута. (Млада грофица, како је изгледало, ником није говорила да је била с молбом код мене, јер је и њена мати ћутала, или се можда претварала да не зна о чему је реч.)

Рекао сам грофу: »Пазите, грофе, да не дође до парнице између вас и вашег зета грофа Форгача, јер ви сте продали нешто његово, а ја опет купио. То је оно што сам малочас говорио како један коњ неће са мном на пут.« Сад се и он сетио

да је реч о проданом коњу који се зове Муро. »Одмах сам погодио, рекао је кћери, да си се ти ту нешто умешала, али ја ћу теби за свадбу дати другог уместо тога.« — »Не, тата, одговорила је она. Мени је господин мајор баш тог коња обећао и он је сад мој, а вас двојица се сад нагодите како год знате.«

Гроф ме замоли да оставимо ту ствар до сутра изјутра, с обећањем да могу узети од његових младих коња којег год хоћу. На том је и остало. Али ја сам имао на памети само оног зеленка. Кад је пало вече, вечерали смо и разишли се по собама. Легао сам и ја, а ни сањао нисам шта ће гроф извести. Он је наравно знао да се ја не бих ни на једног од његових младих коња полакомио као на зеленка, а пошто њега на ливади раније није било, помислио је да ја за њега и не знам и зато је наредио да га преко ноћи склоне некуд.

Сутра рано устанем, био сам сасвим спреман за пут, имао сам само још због тог коња мало да се задржим. Мислио сам да га одмах узмем, поткујем и да до ноћи стигнем с коњима бар до прве станице.

Речено ми је да су гроф и грофица устали и да су се већ и обукли. Ја пођем к њима и тамо нас послуже кафом. Кажем грофу да сам за путом и да треба да ми да коња. Он пристане и тако пођемо на ону заграђену ливаду.

Гледам — нема зеленка, а гроф ми говори да изаберем којег хоћу па да нареди да га ухвате и одведу у коњушницу.

Ја му кажем да ту нису сви коњи, а од тих ту да не могу ниједног изабрати. Он ме поче уверавати да су ту сви које сам и раније видео. »Истина је, господине грофе, рекао сам, да су ту сви које сам раније видео, али ипак нема оног зеленка ког сам синоћ опазио, а ја баш њега тражим да ми дате.«

Он ме поче опет уверавати како он нема зеленка и да га ту није ни било. Био ми је тежак тај разговор, сматрао сам да ме гроф обмањује. Рекао сам му: »Боље би било да га нисте ни сакривали, него да сте ми одмах казали да вам није за продају. Ја га зацело не бих могао на силу отети, и он би вам остао, али кад нисте тако урадили, а ја га, међутим, овде видео, ја сада полажем право на њега. Ако нећете да ми га покажете, рекао сам, што да стојимо на тој жези? Боље да се вратимо у собу па ћемо тамо наставити разговор. Ја од тих коња нећу ниједног, а ви сад како изволите,« — и тако се вратимо.

Дођемо грофици у собу и ја станем да јој се жалим на то што ми је учињено, рекнем јој да је један коњ сакривен и да тражим од ње правичну пресуду. Она поче разговор с грофом, а ја само корачам по соби. Било ми је криво што сам задржан од пута.

Гроф се окрете према мени и рече да ће ми учинити уступак и дати ми из своје коњушнице једног младог, трогодишњег ждрепца с којим ћу морати бити задовољан, али ја на то нисам никако пристајао. Тражио сам само оног зеленка ког сам синоћ на ливади видео.

Почели смо се опет најозбиљније препирати. Он ми је већ враћао и новац исплаћен за коња ког сам оставио његовој кћери, а ја нисам хтео да га примим. Рекао сам му да ћу пре отићи и без коња него што ћу новац узети.

Био је скоро један сат после подне и време већ ручку, а ми никако да завршимо. Видим да је за одлазак већ и касно, настајала је опет велика жега. Зову ме на ручак, али ја одбијам. Чекам да видим хоћу ли добити коња или не, па да идем.

Напослетку се и грофица умешала и почела мужа отворено прекоревати. Тражила је и она да ми да коња. Гроф је, најзад, признао да је коња сакрио и раније и сада, и то само зато што га је хтео послати сину у армију.

Како сад није имао куда, наредио је да се коњ доведе под прозор и да се преда мојим људима (коњ се звао Понграц), а коња ког сам обећао младој грофици узео је натраг и тако смо се најзад нагодили. Наредио сам одмах да се коњ поткује и за пут спреми, а од грофа сам затражио сведочанство о пореклу свих купљених коња.

Сели смо онда за ручак. Кад смо устали од стола, замолила ме је стара грофица, а уз њу и кћери и снаја, да останем још тај дан, — а сутрадан како већ хоћу. Пристао сам, нисам хтео да их одбијем, утолико пре што је врућина била страшна и коњима би тај први марш био врло тежак. И тако сам решио да кренем сутра пре него што сунце сине.

Тај последњи дан провели смо у разговору, а пред ноћ у шетњи по башти. За вечером смо опет били сви заједно, а после вечере устао сам и поклонио се свима. Рекао сам да ћу ујутру рано кренути на пут, и да их не узнемиравам, хтео бих, рекао сам, да се сад са свима опростим. Али они нису пристајали. Хтели су да се изјутра још једном видимо. На томе је и остало. Пођем горе у собу, а слугама наредим да изјутра поране и да поштанска кола буду спремна, — а затим легнем.

Сутрадан устанем још пре зоре и наредим да се ствари натоваре у кола и да се коњи изведу из коњушнице, а гроф и грофица са две кћери и снајом (свакако су још синоћ наредили да и њих рано пробуде), да би се на одласку још једанпут ви-

дели, дошли су у моју собу и рекли да се и кафа тамо донесе. Опростили смо се пријатељски. Захвалио сам им на дочеку, сео на поштанска кола и кренуо са свима својима на пут.

Први дан сам дошао само до прве поштанске станице, да на врућини не преморим коње, и ту сам и преданио. Оданде сам отправио колима једног од мојих пратилаца са ветеринаром напред у оно удаљено грофово село са написаном грофовом наредбом управнику да ме оданде изведу колима до главног друма и даду ми људе који ће ми успут коње водити. Уједно сам пратиоцу дао и ковач, да пре него што ја тамо стигнем узме у селу платна да се направе за кобиле летњи покровци, као што су ови већ урађени, а ветеринару сам рекао да што брже поткује кобиле.

А ја, да се не бих задржавао мењајући успут коње, погодио сам на поштанској станици где сам преноћио да ме кола одвезу управо до грофовог села. И тако сутрадан изјутра кренем Ни тога дана нисам много с коњима прешао, а сутрадан стигнем у грофово село. Тамо је било урађено све што сам наредио. Слуге које ће водити коње биле су у приправности, а исто тако и кола која ће ме одвести до главног друма· Нисам имао више шта да чекам. Рекао сам да се све припреми и ујутру кренем. Прешао сам две миље па се задржим у једном селу, где опет преданим. Ишао сам само кратким маршевима, јер је пут био каменит и ишао кроз брда, све док нисам избио на главни друм. Кроз Трансилванију до њене границе и кроз Мађарску до града Дебрецина било је већ лакше. У Дебрецину сам отпустио грофове људе што су коње водили, а друге најмио управо до Токаја.

У Токају сам затекао и жену и нашег малог сина у добром здрављу. Почео сам се одмах припремати за даљи пут. Ту сам добио новац из Беча за путне трошкове (за фураж и воће за коње). Осим оног што сам раније примио, добио сам још пет стотина дуката. Написао сам извештај нашем опуномоћеном посланику обавештавајући га да сам новац примио и да ћу се брзо с купљеним коњима кренути из Токаја.

Киша је једнако падала и зато сам имао велике тешкоће док нисам нашао поуздане људе који ће пристати да пођу с коњима управо до Русије. Онда смо све коње наново потковали и набавили што нам је још било потребно, у томе ми је прошло читавих десет дана.

Даљи пут кроз Мађарску, према пољској граници, био је врло тежак. Киша је падала и дан и ноћ. Свуда се ужасно раскаљало, вода је набујала, а на прелазима и мостовима морали смо се сваког часа заустављати. Тако сам стигао до малог једног места, Ујхеља. Тамо сам провео читав дан, да и слуге и ја осушимо одела а и коњи да нам се мало одморе.

Из Ујхеља сам пошао даље. Изгледало ми је као да се мало разведрава, а и сунце је почело просијавати. То ми је давало наде да ће нам пут бити лакши и зато сам решио да се пожуримо и пребацимо преко брда, да што пре дођемо до пољске границе. Али такво време потрајало је свега дан-два, а онда је опет почела киша и пут постао још много гори него раније. Одатле је почињало најтеже. Имали смо да се пењемо преко брда, па онда да се спуштамо у провалије и настављамо кроз шуме и кланце. Тако смо најзад ушли у брда и стене, у којима је додуше било и насеља, чак село од села није било ни много далеко, али то је све била толика сиротиња да нисам могао добити ни хлеба за људе, ни хране за коње. А понегде где смо коначили уопште ничега није било. Узрок су биле те велике кише. Вода је однела не само сено, него и жито с њива и измешала га с блатом. Ништа није остало недирнуто· Тамо људи и кад су родне године тешко живе и једва хлеба имају, а сада баш ничега није било, — тек понеки што су имали нешто млека и сира.

У тим планинама нема река, него само потока који се један у други уливају, а извиру баш на местима преко којих пут пролази. По неколико пута дневно мора се прелазити преко њих. Кад је суво време они ништа не значе, преко њих се лако прелази с камена на камен, али од тих непрестаних киша и најмањи поточић претварао се у најбржу реку и преко њих се прелазило с великом опасношћу.

Ја сам целог пута откако смо зашли у брда јахао на коњу да бих лакше проценио где је најбоље проћи, а водиче (два човека) наимао сам од једног места до другог. Они су јахали испред нас и бирали најбезопаснија места, — без њих се не би могло ни маћи.

Треба нагласити да киша за све то време није уопште престајала, него се чак сваки дан и појачавала. Сви врхови планина били су сакривени у облацима.

Била је највећа потреба изићи из тих провалија и прећи преко границе на пољску страну, до малог места Дукље, да се тамо мало одморимо и коње мало прихранимо, јер су тако били омршавели да су пали на половину своје тежине. Зоби нису уопште добијали, а на понеким местима није било ни сена, ни траве. Гладовали су и дању и ноћу, и зато нисам ни дозвољавао да се негде задржимо и одморимо, него смо ишли колико год се могло преко дана прећи, само да што пре из тог краја изађемо.

У таквој оскудици и муци дошли смо већ близу пољске границе. Остала су нам још само два мала марша до Пољске. Ноћ ме је ухватила у Горњем Свиднику, једном селу у Мађарској. Тамо сам код унијатског попа нашао нешто мало прошлогодишње сламе; платио сам је скупо и дао коњима.

У том селу сам најмио два водича који су познавали пут. Они су нас требали провести до првог коначишта, куд сам мислио да ћемо тог дана стићи. Устао сам тог јутра рано и пошао. Пред нама су јахали водичи и показивали нам пут. Чим смо изишли из села, прешли смо срећно преко прве воде, па онда и преко друге и треће, а затим и преко још неколико. На неким местима било је дубоко, али ми смо само ишли даље и даље. А за све то време киша је на нас једнако страховито лила. изгледало је као да се небо провалило. Црни облаци прекрилили су били све планине. Све је било тамно као усред ноћи. Између брда и шума избили смо тако на једну пољану која се вијугала међу брдима. По њој је иначе текла река, али сада је цела била покривена водом. На њој се није видео ни најмањи део суве земље. Водичи су нам рекли да је то место потпуно равно и безопасно и да ћемо ускоро доћи до уског пролаза кроз који ћемо се почети пети уз брдо.

Иако је коњима вода допирала до трбуха, а понегде била и дубља, они су ипак ишли и даље, али вода није била само дубока, него и страшно брза. Јурила је толиком силином и с толиком хуком да готово нисмо могли чути један другог, а уз то је и киша чинила своје. Водичи су говорили да је на том пољу, где је сада текла река, б:о посејан овас. Они су нагађали пут по дрвећу и стенама и тако нас водили. Говорили су да треба да пређемо само преко те пољане, а онда ћемо уским путем поћи уз брдо, што ће бити већ сасвим без опасности, јер горе воде нема.

С муком и страхом полако смо одмицали и већ се кроз завесу од кише назирао уски кланац који води у брда. На крају долине пут се почињао пети, а дотле нам је остало свега још неких двадесет хвати. Напред су јахали водичи, за њима ја на коњу, иза мене ишле су моје каруце, за њима још двоја кола и на крају купљени коњи. Одједном се проломио такав тресак и зачула таква ужасна хука какве ја у своме веку нисам чуо. Изгледало ми је као да се брда и стене ваљају према нама. И видео сам још само како са брда велика водена маса помешна са блатом јури на нас као неки црни зид висок као човек.

Куд су се дели моји водичи — не знам, јер се на мене та силна вода срушила, прелила ме и збацила с коња. Потонуо сам и вода ме је тако ошамутила да нисам био ничега свестан. Срећа моја те ми је дизгин остао у рукама (ни сâм не знам како). То ме је спасло и помогло ми да заједно с коњем, који је почео пливати, изроним из воде. Тада сам мало дошао к себи и успео да се другом руком ухватим коњу за гриву. Тог несрећног часа потонуле су ми и каруце с коњима заједно.

Нити знам шта је било с нашим вођама, нити ишта друго. Видео сам само како је моја мила жена кроз прозор од каруца пружила руке према мени (били смо близу једно другом) као да се опрашта са мном одлазећи на свој претешки пут који нас је заувек раставио. Видео сам још како су упрегнути коњи нагло запливали, како су се кола почела ломити и како су само нестала иза оних окука, — и више ништа не знам.

Обузео ме је самртни страх. Био сам пун воде и једва сам живот осећао у себи. Пустио сам коња да плива куда хоће и тако је вода носила и мене с њиме, ни сам не знам куда. Одело ми се напило воде и вукло ме на дно, једва се душа држала у мени. Још сам био срећан што ми огртач око врата није био закопчан те га је вода с мене свукла, иначе би ме тај огртач, отежао од воде, сигурно задавио. Док сам тако пливао с коњем нанела ме је вода на шибље од врбе од кога су само врхови вирили из воде. Једном сам се руком ухватио за врхове тог шибља, другом сам држао дизгин, а ногама сам мало додирнуо земљу, али вода је била ипак тако дубока да ми је само глава била изнад воде. Мој јадни коњ, како се није могао дохватити земље, само се вртео и пливао око мене, а ја сам га чврсто за дизгин држао. Кроз кишу, која је још једнако лила, видео сам како се десно од мене, одмах ту у близини, црне брдо и шума. Почео сам се обазирати не бих ли угледао још ког несрећника који као и ја стоји на ивици смрти, кад тек на свој ужас угледам мојих шест коња, али без каруца, како се на оној пољани потопљеној водом уплетени амовима око једног дрвета боре и отимају. Учинило ми се као да сам и човека у оном грмљу опазио. Кад сам ту страхоту видео, све се у мени скаменило, али на памет ми никаква друга мисао није падала осим да сам још жив.

На том месту где сам се држао за шибље од врбе остао сам можда свега неколико часака. Вода је расла и у уста ми улазила, а ноге ме издавале. Свог коња, који ми је био сва нада за спасење, држао сам чврсто за дизгин, али и он је почео већ малаксавати и најзад се изврнуо на бок. Укочио сам се од страха, и ухватио му се обема рукама за реп, а дизгин пустио. Он се један усилио и запливао опет вукући

и мене са собом, а онда је наједном вода и њега и мене одбацила према брду уз једну стену, са које је грање од дрвета падало у воду. На том месту смо и коњ и ја осетили земљу под ногама. Ја се ухватим рукама за грање, а коња пустим. Али како је стена била глатка и повисока, мучио сам се ваљда четврт сата док се нисам хватајући се за гране попео на стену. И коњ је хтео за мном. Скочио је предњим ногама на камен, али како није имао о шта да се одупре, оклизнуо се, пао у воду и тако га је вода понела.

Лежао сам на том камену можда читав сат. Мучило ми се. Избацивао сам пуна уста воде и блата. Сав сам био малаксао, глава ме је болела и обузела ме дрхтавица. Смислио сам да би добро било лећи на камење потрбушке с главом надоле и тако помоћи природи. То ми је и помогло. Вода је почела излазити из мене, али како је излазила полако и није ми дала да дишем, ја гурнем прст у уста и то ме натера на повраћање, — тако сам сву воду избацио из себе (било је те воде ваљда за две боце*). У грудима ми је после тога мало лакнуло и дах ми се повратио.

Тада ме је обузела тешка жалост за женом и децом. У колима је била и моја трогодишња кћи заједно са мојим сином. Мислио сам какву су горку чашу морали да попију. Знао сам да их на овом свету више нема, јер сам видео како се коњи без каруца даве у води. Све сам то себи у мислима представљао, а сузе су ми саме текле. Лежао сам ничице на том камену мислећи само на њихову жалосну смрт.

Био сам сав гола вода, а уз то је још и киша једнако падала. (На почетку још имао сам округли оборени шешир на глави, али њега сам прво изгубио.) И како сам био сав у тој мокрини, душа је у мени дрхтала. Нисам знао шта да радим нити куда да се окренем. Никог не видим и од водене хуке ништа не чујем. Најзад смислим да пођем уз брдо не би ли кога видео. Хватао сам се рукама за дрвеће и попео се неколико хвати уз брдо; тамо сам наишао на једну стазу обраслу травом.

Пошао сам том стазом, али од ње нисам могао видети никакве помоћи, јер је била врло стрма, а земља се између камења на много места тако расквасила и испод ногу тако клизила да сам се двапут омакао и умало се нисам опет стрмоглавио у воду.

Сав сам био исцрпен и малаксао од тешке жалости, а нарочито кад ми се пред очима указивало каквом су ми несрећном смрћу жена и деца живот завршили и како сада леже на дну те мутне воде, у којој су гроб нашли. Та мисао није ми дала ни да се макнем. Срушио сам се као мртав иза једног дрвета и остао тако лежећи сав изван себе.

Мучио сам се јадан и жалостан можда и више од три сата, а онда се почнем опет уз брдо пети и с великом сам се муком још нешто мало попео, али од тог напора сасвим сам малаксао. Пред очима ми је било све мутно и тамно. Ништа нисам видео, само ми је нешто жуто и црвено пролетало испред очију. Осећао сам у срцу и стомаку велик бол и већ сам помишљао да ми је ту крај. Али бедан је створ човек! Чему све није изложен и шта ти све неће поднети. Срушио сам се преко корена неког храста и остао тако лежећи док ми се није мало разданило пред очима.

Пошао сам опет узбрдо. Пузио сам сав умазан од блата; ништа чисто на мени није остало. Горе сам наишао на другу стазу, којом су људи пролазили. Била је боља од прве, али и она је била стрма и опасна. Том стазом сам кренуо, држећи се за камење и дрвеће и по њој пошао натраг, на ону страну одакле смо и дошли. Био сам већ тако високо да сам и ону несрећну воду доле угледао. Та стаза ме је водила унатраг око оног несрећног места и оне пољане. Решио сам се да пођем њоме, па водила куд водила, само да до вечери доспем до каквог било насеља.

Идући тако чујем у близини, само мало испод мене, људски глас. Застанем и почнем ослушкивати. Чуо сам га затим још једном па још једном. Одмах сам знао да ће то бити неко од мојих људи. Оставим стазу којом сам ишао и почнем се спуштати с камена на камен према месту одакле је глас долазио. Кад сам дошао до половине пута, хука воде ми је заглушила уши и глас више нисам чуо. Али ја сам се и даље спуштао према месту одакле сам глас чуо. Кад сам сишао кроз шуму доле до воде, где је било једно равније место, угледао сам на мој горки јад како међу камењем леже извртуте на бок моје каруце, изломљене у ситне комаде и, кочијаша како на једном камену седи близу њих.

То је био један Малорус. Служио је код мене од пре годину дана, а узео сам га кад сам из Русије полазио у црногорску комисију, у Цесарску.

Кад ме је видео, устао је и почео нешто викати и ударати се у груди, показујући ми рукама на воду. Викнем и ја, питам га шта то говори, али иако је између њега и мене било свега три-четири хвата раздаљине, нити је он мене, нити сам ја њега чуо од оног силног хучања воде што се пробијала кроз камење. Видим само да плаче и

* боца (»бутылка«) — шест децилитара.

опет показује руком на воду· (Ја сам разумео као да ми показује како ми је вода утопила жену и децу и однела их собом.)

Срушио сам се на земљу и оплакивао своју несрећну судбину. Лежао сам једно време тако ничице сав у сузама, а онда сам се опет окренуо и погледао она несрећна кола. Видим кочијаша како ми опет нешто виче и једнако ми показује на воду и на кола. Ја сам га опет разумео као и малопре: да ми показује како су се моји подавили и како их је вода одвукла. Али како ми је непрестано показивао кола и давао ми знаке да и ја погледам, устанем са земље, приђем ближе, загазим мало у воду, погледам кола и — чуда! Видим моју малу ћерчицу живу· Држи је девојка на рукама, а обема вода скоро до грла. Како су њих две остале живе — било је просто несхватљиво.

Шта је било с колима кад их је вода понела и стала превртати и ломити, ја тада нисам знао, тек ми је касније кочијаш све испричао. Кад су се изломљена кола накренула, задњи део се сачувао читав. Иза тог заклона нашла се девојка с девојчицом. Кочијаш није смео да их покреће оданде бојећи се да их не испусти из руку· Оставио их је тако у води јер су ту ипак биле заштићене тим задњим делом кола преко кога је вода прескакала и распрскавала се. А и сам кочијаш је био у великој опасности. Стајао је у води само на једном камену и зато није ни могао помоћи детету и девојци.

Кад сам видео то чудо, почео сам најпажљивије то место да посматрам и једва сам их искоса, кроз ону воду што се преко њих распрскавала, угледао. И ништа друго нисам могао приметити осим оног што сам већ казао: да су се кола бачена на камење изломила, да је остао цео само задњи део, да је тај део стајао насупрот води и да је вода свом силом ударала у њега и прескакала га. Тако су њих две остале заштићене као неким широким плаштом и тако се и спасле· Вода је преко њих падала чак на кочијашево седиште, а девојка стојећи на дну држала је високо у рукама, под тим воденим плаштом, моју малу кћер окренуту према себи. И само их је то спасло, иначе не знам шта бих друго рекао, — једино још да им је божанска сила помогла.

Како ли би ми сад добро дошао нечији ваљан савет како да их спасем! Стојим тако поред воде и сам једва жив. Никога немам, а време пролази. По времену бих рекао да је подне увелико прошло и да ће бити око три сата. Шта да радим? Да их и даље оставим у води и пођем да тражим помоћ? А хоћу ли је наћи? И куд да кренем, не знам У томе би ми прошло још неколико сати, а дете и девојка скоро су већ готове, које од страха, које од студене воде, од које су скроз промрзле. И да ли ће издржати? Зато сам решио да прво кочијаша спасем, па да се с њим посаветујем.

Почели смо знацима да се споразумевамо, јер од оне водене хуке нисмо могли један другог чути. Показао сам му знацима да одреши уже којим је напред био везан сандук са сребрним посуђем (сандук је био већ разваљен, остале су му само бочне даске са алкама везаним ужетом — ништа друго), па да ми један крај од њега баци. Ја бих тај крај привезао за дрво, а он други за срчаницу од кола и тако помоћу затегнутог ужета да дође до мене. На тај мој неми говор кочијаш је само одмахивао главом и рукама, дајући ми на знање да ништа није разумео· Али кад сам му то још једанпут показао, схватио је да треба да одреши уже (које је било ново, довољно јако и довољно дугачко). Тако је и урадио. Бацио ми га је, али га није добацио до мојих руку. Онда се сагао, дохватио испод својих ногу један омањи камен, завезао га једним крајем ужета (а други крај за срчаницу) и тако ми добаци камен.

Ја одмах дохватим уже и колико сам снаге имао омотам га око једног дрвета и завежем. Онда му знацима покажем да по ужету кроз воду дође до мене. Он се прекрсти и пође. И срећа те је то место било равно и не много дубоко, те се тако пребаци до мене.

Видим да нема другог начина да се дете и девојка спасу него да се кочијаш опет помоћу тог ужета врати и дете донесе. Нисам му наређивао као слузи, него сам га молио: »Молим те, мој Фјодоре, спаси ми дете из те опасности. Видиш у каквој сам невољи и да си ми ти сада једина нада·«

Он одмах пристане, али примети: »Шта ћу ако ме вода обори, а ја у једној руци држим дете, а другом се држим за уже? Можда се не бих могао само с једном руком на ужету одржати, па бих, сачувај боже, могао још и дете у воду испустити.«

Тим ме је речима потпуно збунио. Нисам знао шта да му одговорим. Помислио сам да би збиља и могло тако бити. Међутим, он ми је одмах дао други савет. »Ако изволите, рекао ми је, ја бих дете привезао испод руку ужетом које лежи напред у кожном седишту, на мом, кочијашком седишту. Ја сам, рече, понео то уже да њиме успут везујем џакове зоби, па ако бих, не дај боже, испустио дете из руку, ви би га другим крајем ужета, које ћу вам добацити као и оно прво, привукли себи.«

Чинило ми се да би тај савет могао бити врло добар. Рекао сам му нека уради тако и он ме је, хвала му, послушао и пошао опет кроз воду, држећи се обема рукама за уже. Извадио је из кожног седишта уже, које се могло употребити и као вођице,

размотао га, везао му на крај опет камен и добацио ми га. Ја сам га прихватио и чврсто га рукама стегао. Он онда приђе задњем делу кола преко ког је скакала вода, узе дете од девојке (које м і се чинило једва живо), а оно му паде главицом на раме. Девојка је остала, а он крајем ужета завеже дете испод руку, као што је рекао, и пође по води. Иако је био у опасности (зато што се само једном руком држао затегнутог ужета), ипак се срећно пребацио. Узео сам девојчицу на руке. Гледам — једва је душа у њој. Не може говорити, лице јој помодрело и промрзло од студене воде, а руке јој се укочиле, не може да их макне. Седнем с њом на земљу и пригрлим је да макар мало дође к себи. Али како сам и сам био сав мокар, мало је користи од тога било, дрхтали смо и она и ја. Онда сам рекао кочијашу да и девојку оданде ослободи. Он ме послуша и по ужету пође до ње. Она изиђе из оне воде, он је прихвати и помогне јој да стане на срчаницу, окрене јој се леђима и рече јој нека се држи за њега. Она му се ухвати рукама за рамена и тако стиже до обале.

Кад смо с тим завршили, одмакнем се неколико корака од воде и седнем опет с мојом девојчицом на земљу. Привукао сам је уз себе и онда почео испитивати кочијаша за жену и сина — шта је с њима било? А он поче: »Кад је оно на брду почело да тутњи и да се тресе, сви смо се престрашили. Ја сам седећи на свом месту видео како је вода висока као зид наишла, поклопила вас и збацила са седла, а да ли вас је и госпођа видела, не знам.« На то се умешала и девојка и рекла да ме је и госпођа видела и да је кроз прозор на колима жалосно јаукала. — »Ваш се коњ, наставио је кочијаш, почео пропињати, а огртач вам је још пливао по води. Вас нисам видео и мислио сам у оном страху да сте потонули. Даље ништа о вама не знам зато што сам само гледао како кола да извучем. Али вода је и нас ударила и наједном нас је понела са собом. Коњи су запливали, а кола се почела љуљати и разбијати о камење и онда се преврнула.«

»Ја сам се некако држао на своме месту, причао је кочијаш, а коње са предњим точковима понела је вода (јер се клин ишчупао из предње осовине). Видео сам још само како су се коњи амовима омотали око једног дрвета и како се човек који је јахао на једном од њих почео хватати за гране тог дрвета. Нас и кола вода је одвојено понела и почела нас бацати преко камења. Госпођу сам дуго још живу гледао, причао је кочијаш, викала је из кола, али нико јој није могао дати помоћи, — ја сам је само придржавао за руку. И синчић вам је био жив, држала га је служавка, али касније нисам ни њега ни служавку видео зато што нас је вода бацила на камење и преврнула. Ја сам онда и сам пао у воду и у оном страху ни сам не знам како је госпођу вода отргла од мене, остала ми је само њена рукавица у руци. Шта је даље с госпођом било нити знам, нити сам видео. Као што видите, кола су бачена на то камење ту се задржала и ту сам и девојчицу с девојком опазио — обе живе. Почео сам тада да вичем и тражим спас, а онда сте ме ви чули и дошли.«

Свако може замислити колика је била моја жалост и туга. Што сам изгубио све имање — то није било ништа, то је била ситница према животу човечјем. Изгубио сам у исти час и драгу жену и јединог сина, а и сам сам гледао смрти у очи.

Плакао сам и превијао се од бола гледајући жалосну слику изломљених кола, гроб моје миле жене и мога јединца. »О, тешке моје жалости«, говорио сам сам себи. Лежао сам на том месту као мртав, сав изван себе. Нисам знао шта ћу и како ћу, само сам гледао у та несрећна кола и очекивао, о луде мисли! да ми се оданде појави моја жена и приђе ми.

Мој кочијаш ми је био тада најбољи пријатељ; он ме је умиривао и саветовао да одем даље од тог места. »Хајдмо, говорио је, полако у оно село где смо јуче преноћили. То село није далеко. Стићи ћемо донде још пре ноћи па ћемо оданде послати сељаке да потраже наше људе, да видимо да ли је ко од њих остао жив.«

Послушао сам његов савет и оставио то место моје несреће. Пошли смо с великом муком кроз шуму уз брдо. Кочијаш је узео дете на руке, девојка је ишла за њим, а ја пред њима према стази којом сам дошао. Кад смо нашли стазу, пошли смо њоме, и она нас је одвела до краја пољане по којој је текла река и довела нас управо у село у ком смо преноћили. — Али да је пут дуже трајао, ја не бих издржао. Био сам страшно исцрпен, једва сам се мицао.

Ушли смо у двориште нашег бившег домаћина. Он је био унијатски поп (онај исти од ког сам јуче узео сламу за коње). Кад је тај добри човек видео у каквом сам стању, подигао је руке сав ужаснут и викнуо: »О, Боже, ви мора да сте неку несрећу на путу доживели.« Ја му одговорим да је заиста тако. — »Него, молим вас, рекао сам му, будите добри па заложите ватру да повратимо мало душу и ја и ово дете, ово сироче без матере. И наредите, молио сам га, да се тако наложи да у соби и преко ноћ буде топло.«

Он и попадија су се одмах дали на посао. Наложе ватру у предсобљу на огњишту на коме су иначе кували, и ту ми простру да легнем. Попадија је заплакала гледајући моје мало дете, које је једва дисало. Узела га је на руке и почела га поред

ватре грејати. А ја замолим попа да што пре нађе што више сељака с коњима и да их пошаље на ону пољану. Описао сам му то несрећно место и он се одмах сетио где ће то бити. Рекао сам му нека сељаци оду тамо; њима су та места позната, па нека потраже тамо моје људе, коње и двоја кола.

Поп је одмах потрчао у село, скупио познате људе и послао их. Кад се вратио, рекао ми је да су то поуздани људи, да их има око десет, на коњима, и да ће они све претражити.

Почео сам премишљати како бих и мртва тела пронашао и сахранио. То сам рекао и попу и молио га да он ту бригу узме на себе. Није ме одбио, чак је врло радо пристао да ми помогне. »Само, рекао је, данас се ништа не може учинити, једно због тога што је ноћ већ близу и мало дана још остаје, а друго, што је вода још свуда висока. Треба причекати, рекао је, можда ће преко ноћ опасти и многа места открити, па ћемо то за сутра оставити, а ја ћу још данас рећи људима да ујутру рано пођу да их потраже и сигурно је да ће их наћи.« Тако ме је умиривао. Што се тиче сахране и свега другог што ту припада, биће, рекао је, његова брига. Питао ме је још да ли пристајем да о том несрећном случају обавести свог познаника и земљака архиђакона код унијатског митрополита из Мункача и једног још протопопа (који скупља прилоге од цркава и сељака, а сада се налази у једном оближњем селу). »Ако хоћете, рекао ми је, ја ћу им писати и замолити их да присуствују сахрани.«

Пристао сам. Хришћанство је, мислио сам, свуда исто. Између унијатске и источне цркве разлике скоро и нема, а више доликује да се тела предаду земљи по хришћанском обичају, него да се просто, без обреда, закопају у земљу. Зато сам рекао свештенику нека уради тако, нека их у моје име позове и замоли да поведу са собом још неколико свештеника, — да се сахрана изврши по хришћанском закону. Још сам га замолио да се побрине за воштане свеће, за мајсторе који ће направити сандук, за једну јаловицу и живину за даћу и друго што тражи обичај. Рекао сам да ћу му све платити и да ћу му бити врло захвалан. Он је на све пристао и одмах послао писмо по једном човеку и архиђакону и протопопу.

У то је већ и вече настало. Послани сељаци су се вратили и довели са собом све моје људе и купљене коње. Замарао бих без потребе читаоце кад бих описивао на које су се све начине моји људи спасли. Доста ће бити да поновим неке њихове речи. Кад су видели ону страхоту која се мени и мојим колима десила, одмах су поиспуштали коње из руку и појурили натраг што су брже могли. За њима су и коњи пошли док их није та бујица натерала да запливају. Вода је моје људе одбацила на разне стране према брдима и тако су се спасли смрти. Кад су се нашли на суву, почели су и коње прикупљати, али шесторо ждребади ми је пропало. С тих места нису од страха смели касније ни да се макну, све док нису послане сељаке угледали. Тада су почели запомагати и тако су их сељаци, преко њима познатих места, превели преко воде.

Пропала су ми и она друга двоја кола. Сељаци су их нашли како леже изломљена на камењу. И коњи су ми се из тих кола, заплетени у амове, подавили. Кола су сељаци оставили за сутрадан, а људе с тих кола, ветеринара и два гонича, нашли су у животу. Нашли су и оног возара с мојих каруца горе на оном дрвету где су се подавили мојих шест коња.

Ти исти сељаци дошли су затим код мене и затражили да им платим за њихов труд. Тада ми је пало на памет како бог ни у највећој невољи не напушта човека, увек му оставља неки излаз. Ја сам имао државног новца у злату што ми је остало после куповине коња, а и у Токају сам нешто добио, тако да сам имао око хиљаду дуката, и све сам то држао у појасу. Тим новцем сам плаћао свакидашње трошкове на путу за људе и коње. У прво време стајао ми је у сандуку, али да избегнем тепетљање са сандуком, нарочито по кишном времену, ја сам појас с дукатима привезао око себе и носио га испод прсника. И како сам вадио из њега колико ми је требало за трошкове, тако ми је тај државни новац и остао сав сачуван. И сада ми је добро дошао у тој несрећи да се на путу имам с чим исхранити. Иначе имао бих или да умрем од глади или да поотпуштам све људе и почнем будзашто продавати купљене коње да се некако довучем до Русије. А што сам у сандуку имао преко две хиљаде дуката свог новца, од тога ми није ни копејка остала. Сем тога пропале су ми и каруце са шест коња, па сребрно посуђе које сам у Бечу покуповао у тежини од неких четрдесет фуната. А где су друге скупоцене ствари које сам имао! И све то моје очи никад више неће видети, утолико пре што су сељаци не само из тог села него и из околине појурили на то место кад су чули за тај догађај и што год су нашли односили су својим кућама као плен. Остао сам само у оделу и једној кошуљи што сам у тој несрећи имао на себи. То ми је тада било све имање. На глави нисам имао ни капе, ни шешира.

Било је лето, али ја сам онако мокар толико прозебао да сам се те прве ноћи код попа у топлој соби једва мало загрејао и душу мало повратио. Нисам ни јео ни пио. Сав сам био као убијен. Мало сам заспао, али сам сав изван себе лежао у грозници. Кад је свануло, изишао сам у двориште. Видим велике облаке како се муте, али киша је била престала и ветар се мало утишао.

Поп ми приђе и каже ми да је послао сељаке по мртва тела. »Она велика вода, вели, мора да је већ отекла. То се види и по потоцима с планина, који су јуче онако бујно текли, а данас их нема.« Зато је мислио да ће се и тела моћи пронаћи.

После једно два сата стигао је и митрополитов архиђакон, с два свештеника и једним мирским ђаконом. Архиђакон је био врло учен човек и угодно га је било слушати, одржао је малу проповед. Споменуо је и праведног Јова, говорио о божјој вољи за нас недокучивој и како сви морамо бити задовољни својом судбином и богу захвални.

Прошло је још неко време, на архиђаконовом сату било је већ једанаест пре подне (мој се сат јуче залио водом и стао). Гледам — иду они сељаци на коњима и на двојим колима возе нађена мртва тела. На једнима је била моја жена са сином, а на другим служавка. Воде и мога коња нађеног крај обале у шуми где се био заплео у амове. На њему је било и седло, али пиштоља у кубурама није било... Нисам хтео ни да питам за њега.

Дочекао сам на дворишту моје тужне госте. Загрлио сам моју милу жену и мог сина, који су лежали ледени и без даха, оборени страшном смрћу. Умивао сам им лица сузама својим, вио се над њима, али све је било узалуд. Једно време су ми се чинили као живи. Њихова лица нису нимало личила на мртвачка. Изгледали су ми као заспали. Тада сам приметио да је мојој жени само на једној руци рукавица, и сетио се онога што ми је кочијаш причао како му је у руци остала једна њена рукавица кад ју је вода отргла, — видео сам сада да је збиља тако било.

Тела су унесена у собу. Ту је попадија с другим женама из села почела одмах да припрема што треба за сахрану. Свештеници су упалили свеће и почели читати Јеванђеља.

Мој домаћин и архиђакон извели су ме испод руке у другу собу. Припреме за погреб трајале су све до вечери. Кад је пала ноћ, однели су мртва тела у цркву, а свештеници су читали Јеванђеља све до пред зору.

Сутрадан је одслужена служба на словенском језику као што уније̂ти, слично источној цркви, служе. Служио је протопоп с другим свештеницима и ђаконом. После службе почело је опело, у ком је архиђакон чинодејствовао. После опела он је одржао и проповед и онда су по хришћанском обичају тела моје жене и мог сина у једном сандуку и с једним поклопцем положили иза цркве у земљу.

После сахране одржана је даћа. Тражио сам да се сви просјаци покупе, па сам им, према својој тадашњој могућности, дао милостињу за спокој душе мојих покојника и наредио да се нахране.

Ручали су сви који су присуствовали сахрани, а ја сам се, у својој жалости, уклонио од стола. Лежао сам и оплакивао своју горку судбину. Није ми тај несрећни случај силазио с памети; такав сам био да ме је сажаљевао свако ко ме је видео, а нарочито тај ваљани човек, архиђакон. Он ме није никако остављао, једнако је изналазио разговоре само да ме мало утеши.

Платио сам свим свештеницима за опело. Сви су били задовољни, али архиђакон није ништа узео, иако сам га молио да узме. Остао је при своме. Рекао је само да ће примити као знак захвалности ако му из Кијева по каквој прилици пошаљем у његово село неколико књига на нашем словенском језику. Ту маленкост коју сам му тада обећао касније сам и испунио. — Осећао сам као своју дужност да и цркви учиним неки поклон. Дао сам нешто од оног државног новца који сам имао код себе, а о стварима и новцу што ми је пропао направио сам списак и предао га на чување мом домаћину и свештенику те цркве, с молбом да, ако се нешто од тих ствари после мог одласка пронађе, он сачува и о томе обавести нашег руског мајора Жолобова у Токају (којег сам обавестио о својој несрећи). Навео сам шта још од тих ствари остављам цркви за помен мојим мртвима.

Касније сам добио обавештење да су се пронашли само неки сребрни судови код сељака и да су узети од њих, — и ништа више. Ја сам онда и оне нестале и те нађене ствари оставио цркви.

Чуо сам тада у разговору и од архиђакона и од протопопа и мог домаћина како се тамо у планинама кад је кишно лето од велике тежине и густине ваздуха дешава провала облака. Вода се нагло сручи на земљу и створи се такав потоп да односи људима не само усеве и сено него и многу стоку, па и људе захвата и дави. »Тако је и вас та несрећа, говорили су ми, задесила што сте се баш тога часа тамо, на том месту у путу затекли.« Мени је онда дошло у памет да је све тако доиста и било.

Чуо сам испред себе онде у планини велики тресак и хуку и онда се збиља наједном вода из облака излила и као зид на мене јурнула и потопила нас.

О таквом изливу кише и о томе како од тежине ваздуха може доћи до провале облака сведочи и Вулфиус у својој физици у опису облака (што се на немачком назива ein Wolken Bruch), страна 89, параграф 125, — таква несрећа се десила мени 1758. године, јула месеца, 18-ог дана.

Истога дана после подне опростили су се са мном архиђакон и сви његови и вратили се у Мункач, а ја остао с мојим домаћином да израчунамо шта је за сахрану издао, а исто тако да му и за његов труд платим. Све смо израчунали и све сам му исплатио и захвалио му се, а како нисам на глави ништа имао, купио сам од њега још и један црни поповски шешир.

Треба знати да у тим планинама у Мађарској, Карпатима, изнад пољске границе не живи ни један други народ осим Словена. Матерњи језик им је словенски, а по вери припадају грчком обреду, само што су из давнина преведени у унију. Њихови свештеници служе службу божју по грчком обреду на словенском језику. Разлика је само у томе што за старешину цркве признају римског папу.

И поред све жалости, ја сам морао мислити шта је с мојим купљеним коњима на двориштy: да ли имају какве било хране, па онда како ћемо и на чему даље путовати, и шта да радим са мојом малом ћерком, сиротицом без матере, која се разболела и једва што је жива, и с девојком која лежи исто тако болесна. Позвао сам своја два пратиоца и саветовао се с њима. Рекли су ми да су нашли јуче код сељака нешто траве и купили је, а и од домаћина су узели остатак сламе што му се још нашла и с тим су мало нахранили коње, али за идућу ноћ ништа више немају. За кола што су остала у води заједно с потопљеним коњима рекли су да су их сељаци превукли у село и поправили, само су сад без арњева, али да могу ипак за пут поднети. Све су ствари из њих пропале, остао је само један разбијени сандук с лековима за коње и он је пренет, али у њему су остали само лекови у неколико лименихкутија; они у боцама су пропали, јер су се све боце поразбијале. Ветеринар је поотварао те лимене кутије, повадио из њих лекове и сад их суши, и за њих је већ направљен други сандук.

Нисам више имао зашто да остајем у том селу; имање своје и тако нисам могао повратити, а кад бих још који дан остао, коњи би ми поскапали од глади. Зато сам решио да све манем и да сутрадан пођем на пут. Морао сам пожурити из Мађарске да што пре прећем у Пољску, да се тамо задржим где буде згодно, да мало коње похраним, јер овако би ми могли сви поскапати. Зато сам рекао пратиоцима да у селу најме сељачке коње које ће упрегнути у она моја изломљена кола (точкови су остали цели), а исто тако да нађу два сељака који би нас провели до првог коначишта.

Ујутру сам једва устао. Био сам врло слаб, али шта сам могао, морао сам на пут. Све је било припремљено. Дан је био нешто ведрији, ваздух чистији, а и вода је опала, тако да се могло поћи без опасности. Изишао сам на двориште и наредио да једна кола стану уз врата да у њих сместим малу моју болесну кћер с њеном девојком. А како сам онда био у бедном стању, нисам имао ни шта да простремиспод њих, ни чиме да их покријем. Рекао сам зато да се донесе неколико платнених покроваца са купљених коња па сам с њима ћерку умотао и сместио у кола, а попадија јој је још из сажаљења подметнула један јастучић под главу. Такав ми је тада изгледао сав мој екипаж. На та кола метнуо сам свог кочијаша, да мало попази на дете, и онда сам наредио да кола изиђу на улицу, а за њима су кренула и друга с ветеринаром и осталим мојим људима. И њима сам рекао да изиђу на улицу и мало почекају, а ја сам се дотле опростио с мојим домаћином, попом. Захвалио сам и њему и попадији на доброти коју су ми учинили, па сам изјахао с дворишта.

Пошао сам с оно мало одела, што сам имао на себи и оном једном једином кошуљом што ми је покривала тело и шеширом купљеним од попа да ми главу заштити. То је било све моје имање. Сео сам на свог уморног и изнемоглог коња и пошао на пут с надом у бога.

Испред мене јахали су водичи, а иза мене ишла су кола и на крају купљени коњи. Најстрашније ми је било то што сам морао још једанпут проћи истим путем и видети опет оно несрећно место на ком су моја мила жена и мој једини син нашли горку смрт. Молио сам и молио водиче да ме другим путем проведу, али није вредило. Није било могуће то место обићи. То је био једини пут.

Одмах иза села смо наишли на воду; била је мало опала, али је ипак била коњима до трбуха. Прешли смо неколико пута преко њених кривина и стигли доста рано на оно жалосно место које ми је сад удвостручило тугу. Како сам до тог места дошао и да ли је то место било опасно за прелаз, ја сада не бих умео рећи, јер сам био наново обузет страшном жалошћу и од суза ништа нисам видео. Чуо сам само

пљесак воде испод копита мога коња који је ишао иза водича. Кад смо прешли пољану, почели смо се пети уз брдо оном уском клисуром о којој сам већ говорио. Пели смо се све више и више. Воде тамо већ није било. Кад смо стигли до првог села, било је прошло тек подне. Тамо смо провели до вечери, а ноћили смо у једној гостионици. Тамо сам узео нешто траве од сељака за коње, али зоби нисам нашао ни зрна. Сељаци су ми рекли да су оно мало што је ко имао самлели себи самима за хлеб.

Ту сам ноћ провео врло тешко већ и зато што нисам имао на шта да легнем, ни чим да се покријем. Морао сам зато наредити, као што сам и за кћер урадио, да ми се донесу три коњска платнена покровца, па сам на два легао, а трећим се покрио. Под главу нисам имао шта да метнем па сам метнуо једну гужву траве, и тако провео ноћ. У том селу сам узео друге водиче и шест коња за кола. Одатле до пољске границе и до Дукље, малог места у Пољској, биле су свега још три миље. Тај пут смо сутрадан прешли. Пут је био врло рђав, блато велико, и коњи су нам се тако уморили да смо једва стигли донде.

У Дукљи сам намислио да останем неколико дана да мало коње похраним. Од свих јеврејских гостионица изабрао сам најбољу, и за коње најпространију, и утврдио с газдом дневну цену. С њим сам се погодио и за сено и зоб. Тамо сам остао три дана. А како нисам имао огртача, купио сам сукна и дао да ми се сашије огртач. Од једне Јеврејке купио сам два нова јастука, а у дућану сам нашао два дебела вунена ћебета: једно за себе, друго за ћерку. У томе се састојало све богатство моје тадашње постеље. За све потребне ствари као и за храну трошио сам сад државни новац. Нисам имао ниједне копејке своје.

Из Дукље смо кренули даље. Време је било још увек рђаво, облачно, а понекад је и киша падала. Великих планина више није било, али је пут био раскаљан и с муком сам приспео у град Јарослав.

Јарослав је прилично велик и пијаце су му добре. И ту сам намислио да останем неколико дана, једно што сам хтео коње да похраним, а друго, била ми је велика потреба да кола поправим, и да покупујем све што је још за пут требало, а нарочито ми је важно било да узмем неколико запрежних коња, да се једаред решим оне муке и трошкова око наимања сељачких коња од места до места. Зато ми је први посао био кад сам стигао у Јарослав да изаберем велику гостионицу где ћу одсести.

Газда гостионице био је покрштени Јеврејин. Код њега се све могло наћи. Он је имао и своје седларе и своје дрводеље, и тако ми се пружила прилика да поправим и кола и да на њих метнем кожне арњеве. Узео сам и за себе једна полупокривена мала кола на којима сам се после возио са ћерком. За та кола узео сам од сељака три коња, а и за она друга двоја за свака по три, свега укупно девет коња. Иако то нису били коњи богзна какви, нити једнаки по боји, били су ипак осредњи, нисам за њих много дао, а за пут су ми добро послужили. Био сам врло задовољан што сам се спасао муке око наимања сељачких коња, и онако сам од велике жалости био врло слаб, једва сам се вукао.

Читаоче мој! Немој ми замерити што ја толико говорим како тада ништа нисам имао. Видиш и сам кроз какву сам несрећу прошао, како сам све изгубио, па можеш онда замислити како ми је било. Невоља и несрећа ме гоне да понављам оно што сам већ рекао. И сад опет морам поновити да сам имао саму ту једину кошуљу у којој сам био кад сам се оно давио. Онако мокру испрљао сам је сву блатом, од то доба нисам је мењао и сад је била таква да је већ више нисам могао трпети на себи и зато сам био приморан да сад у граду од државног новца купим платна па да га дам женама које тај посао знају да ми сашију четири кошуље. И мојој малој кћери дао сам да се направе четири кошуљице јер је и она, јадница, била у истом стању као и ја. Ништа више није имала осим оног што је било на њој. И још сам морао себи да направим од обичног сукна један прост официрски мундир без ознака и украса, јер у оном кафтану, у ком сам за оне несреће био, нисам више смео пред људима да се показујем. И за своју кћер сам наручио једну нову хаљиницу. Сав тај наш поход био је брзо готов, али док нисам набавио и друге потребне ствари и док ми се људи и коњи нису мало опоравили, прошло је шест дана.

Чим смо изишли из Јарослава, време се пролепшало. Небо се разведрило, сунце синуло, пут се осушио, па смо одмах брже и одмицали. Живнули су ми и коњи; у путу су све поигравали. Видело се како се поправљају и да сваки дан све боље изгледају. Зато сам и решио да се нигде дуже не задржавам него да умереним маршевима наставим пут. Устајали смо рано, а где нас је подне затицало, тамо смо остајали и ноћивали.

Кроз Пољску смо с таквим распоредом лако пролазили, јер између градова, мањих места и великих крчми на друмовима није био велик размак, па нам је то добро долазило јер смо се могли задржавати где нам је било по вољи. Таквим мар-

шевима прошли смо целу Пољску, па Украјину, приближили се руској граници и последње село у ком смо преноћили било је удаљено миљу и по од граничног прелаза. Знао сам наравно да ће ме на граници задржати и да ћу можда морати остати неколико дана у карантину, а знао сам и да ће се тамо тешко набавити храна за коње и зато сам за сваки случај узео десет возова доброг сена и петнаест четврти* зоби. Ујутру сам устао рано, пошао из тог пољског села и изишао на главни гранични прелаз, Васиљков. Тамо ме је стража задржала и упутила у карантин, у ком сам имао да останем све док од кијевског команданта не дође наређење: или да ме пропусте, или на колико дана треба да ме задрже.

У то време у Кијеву није више био командант Иван Иванович Костјурин, него губернатор Петар Иванович Стрешњев. Он је наредио да у карантину останем десет дана. И тако се ја тамо сместим и коње распоредим, у коњушници и шупи, а сутрадан пошаљем у оно пољско село да се узме још сена и зоби, и пренесе.

Тај карантин подигнут је за невољу, колико да се човек има где склонити. Имао је неколико ниских, просто грађених соба, и на дворишту склепану коњушницу и шупу. Ничега другог на тој чистини није било. (Како је сада тамо, не знам, јер од то доба тим путем нисам више пролазио.) Мало даље од карантина и границе налазило се само село Васиљков, заједно са црквом, домом печерског манастира, царинарницом и малим утврђењем, али у Васиљков никог нису пуштали док у карантину не издржи прописано време. Зато смо и трпели толику оскудицу. Није било чак ни воде како треба. Био је додуше један бунар, управо једна грубо ограђена јама, из које се вода вадила ведром или другим неким судовима. Људи из карантина захватали су је чим су стизали, а војници котловима, и тако су је тим масним котловима замутили да се просто није могла пити. Моји људи, како нису имали друге воде, направили су грдну погрешку и том загађеном водом напојили коње. Те ноћи су ми се скоро сви коњи испобољевали, а нарочито ждрепци. Попадали су сви од реда на земљу, — што није ни мало слутило на добро.

Мој ветеринар, иначе врло искусан човек, није целог дана ни јео ни пио, као и сам што нисам, него је сву своју вештину употребио само да коњима помогне. Само, на жалост, лекови које сам ја из Ћесарске понео, као што сам већ рекао, сачували су се само у неколико лимених кутија, а други су сви пропали у оној мојој несрећи. Ветеринар онда распита да ли има у Кијеву апотека и брзо напише рецепт да се лекови донесу.

Ја с тим рецептом одмах пошаљем једног од мојих пратилаца у Васиљков граничном официру са захтевом да ми човека одмах пропусти у Кијев, али официр се није усудио да га пропусти него је место њега послао свог подофицира. Овај се вратио тек пред зору. Иако није набавио све што је било прописано, донео је ипак неке микстуре од којих је ветеринар правио, како је знао и умео, водицу и пилуле и почео их давати коњима (ждрепцима је пустио још и мало крви). Прође цео дан, а бољитка никаквог. Настаде већ и вече, а моји ждрепци само леже. Ветеринар ми рече да ће им за ноћ дати још једанпут исте лекове.

Та нова невоља бацила ме је у велику бригу. Бојао сам се да ме нова несрећа не снађе. Ако коњи поскапају, сав ће ми труд бити узалуд. А ја сам се толико у себи надао да ћу срећно завршити свој задатак: да ћу коње живе и здраве предати на место где треба и у руке од којих сам очекивао признање за свој труд и награду за сва страдања. Сад сам се бојао да од свега тога неће бити ништа, и од таквих мисли нисам целе ноћи ока склопио.

Чим је ујутру почело да свиће, позвао сам ветеринара да чујем шта је с коњима. Одговорио ми је да има наде, али да ће ми тек у подне нешто одређеније рећи. »Само, казао је, вода се мора променити, иначе нам ништа неће вредети.«

Ја сам тога часа послао слугу да од граничног официра затражи дозволу да могу коње одвести у Васиљков на изворску воду, на појило, а поручио му и то: да ће он имати за све да сноси одговорност ако се коњима нешто деси.

Официр ми одговори, извињавајући се, да ми такву дозволу, док не одлежимо карантин, не може дати без наредбе команде. Ја, међутим, нисам имао времена за склевање. Мени је ветеринар рекао да је прошло три сата од како су коњи добили лекове, да им сада треба дати добре воде да се напију, и да се тек после тога може очекивати нека промена.

Кад сам чуо официров одговор (није било времена за преговарање), узјашем на коња и не обзирући се на стражареву опомену, наредим да се коњи полако иза мене поведу. Понесем са собом четири ведра и два корита, која сам још у Пољској купио, и тако дођем до Васиљкова (који је од карантина удаљен нешто више од једне врсте). Застанем код првог кладенца (ту је било и једно језерце, али та вода

---

* Четврт — два хектолитра!

није ваљала), наспем воде у корита и оставим је (по лекаревом савету) да се мало на сунцу смлачи, па је дам коњима, и то само мало, па их онда опет полако вратим натраг. И тако сам, без допуштења, радио за све време док сам тамо био.

Два сата после тога сви су коњи добили јак пролив и презнојили се. Лекар се тада врло обрадовао и рекао ми да су лекови имали одлично дејство, а кад је видео, јадник, како се ја мучим, скинуо је шешир, пришао ми и рекао: »Sorgen Sie nicht mehr, ich gebe mein Leben dahin, wen die Pferde bis Morgen nicht alle gesundt werden sein.« То јест: »Не брините више. Дајем главу да ће сутра сви коњи бити здрави.« Уз то је још додао да би добро било набавити добре, свеже траве и хранити их њоме док смо ту, у карантину. »Трава ће им много боље очистити стомаке, рекао је, него сено.«

Лакнуло ми је кад сам чуо да ми коњи до сутра могу бити здрави. Одмах пошаљем по једном стражару писмо настојнику манастирског имања (Печерском манастиру припадала је сва околна земља, па и само село Васиљков).

Замолио сам настојника калуђера да ме упути где бих нашао нешто траве за државне коње. Али он је на моју молбу остао глув и просто ме одбио. Ја му одмах напишем још једно писмо, титулишући га чесњејшим оцем и богомољцем и опет га најучтивије замолим, напомињући му да су моји људи близу карантина иза жбунова над мочваром нашли једно место на ком је остало траве за неколико возова и да би толико мени било довољно. Молио сам га да ми дозволи да ту траву покосим, за новац или како он већ буде хтео. Рекао сам му да су коњи купљени за двор, да долазе из далека и да ме је велика невоља натерала да га узнемирујем. Али он се ни на то није обазирао (тако је надут био). Није чак хтео ни писмом да ми одговори, него ми је само по слузи поручио да ми то не може дозволити јер је та трава остављена за манастирске музаре које манастир држи ради масла и млека. Толико је само рекао и забранио ми да косим траву.

Нисам хтео више да му пишем и да га молим. Мени је трава требала за болесне коње и зато сам се усудио да ту свету траву покосим. Мислио сам да неће бити велика штета ако краве не дају за неколико дана млека и масла тим ухрањеним јунцима, који се само излежавају. Може ме, помислио сам, тужити једино команди, а од тога нити ће бити неке велике несреће, нити неког процеса. Добићу наредбу да платим штету, на шта сам ја и сада спреман. Уосталом, кад дођем у Кијев, ја ћу се сам извинити печерском оцу архимандриту Луки (тако се звао тадашњи архимандрит), и рећи му у каквој сам невољи ту траву покосио.

И тако још истог дана купим од стражара две косе и пошаљем слуге да косе, а са стражарима се погодим да ми на својим колима сваки дан преносе помало те траве. (Стражари су били из кијевског гарнизона; у Васиљкову су стално боравили, и ту и коње држали ради зараде.)

Кад је калуђер чуо да сам почео косити, дојурио је одмах на колима и повео са собом и сељаке с батинама. Хтео је моје људе да отера и да им отме покошену траву. Мени то брже дојаве и ја одмах седнем на коња и пожурим тамо. Кад сам дошао, видим испосника: брада му разбарушена, лице црвено (била је велика врућина), косу подвукао испод оклопљеног шешира. Говори као из бурета, савознојен, једва се креће од дебљине. Не да да се трава коси, прети и показује на своју пратњу, гомилу сељака с батинама. Каже, наредиће им да изударају моје људе. Он је, каже, економ, и његова је дужност да штити манастирско имање.

Пустио сам га нека се до миле воље наприча, а онда сам почео да се пред њим правдам. »Немојте се, рекао сам му, часни оче економе, љутити. Сетите се да сам вам данас двапут писао, молио вас и објаснио вам каква ми је невоља. Не водим ја те коње да их на вашару продам, нити су се они ту тек тако нашли, него их водим из далеке земље баш за дворску коњушницу. Па просудите сада и сами: могу ли ваше краве с вашим млеком и маслом, имати предност пред тим коњима. Стидите се, рекао сам му, сами себе што сте на тај начин дошли овамо. Зар приличи вашем светом чину да се овде с батинама појављујете? Зар не знате да апостоли нису тако радили? Био је само један наоружан ножем, али ни њему Исус није дозволио да га употреби. Промислите, оче економе, и сами шта радите. Ако хоћете, рекао сам му, платићу вам за ту траву колико год тражите, а могу и сена да вам дам колико желите за њу. А ако ни то нећете и сматрате да сте оштећени, онда ме тужите команди, па ћу одговарати, а тучу с вама нећу. Ви сад како год изволите, а ја ћу траву и даље косити и носити.«

Још је неко време викао. Називао ме насилником који упропашћује имање свете обитељи и претио да ће ме одмах тужити оцу архимандриту. Млатарао је рукама још неко време, па сео на кола и отишао.

Видим да је отишао страшно љут и да ми опасно прети, и забринем се, богами, да не буде опет неке главобоље. Кад стигнем у Кијев, можда ће губернатор (за кога још нисам знао ни какав је човек) бити већ обавештен о мени и то ко зна како, можда

сасвим ружно и наопако, па ће можда још помислити да сам самовољан и да сам тамо правио изгреде. И онда ми је пала на памет једна немачка пословица: Wen man nichts sonst zu thun hatt, so fange nur mit die Pfaffen wasz an so wirdt genug zu thun da sein. То јест: Ако немаш другог посла, почни само нешто с поповима, па ћеш имати посла и сувише, — и тако је доиста и било.

Моји су се коњи после лекова и свеже траве осећали много лакше, мало су се повратили и постали веселији, а сутрадан било им је већ знатно боље, што је био знак потпуног оздрављења (што је имало највише да се припише вештини мога ветеринара). Од то доба сам тог човека још више заволео, а лепо сам га и плаћао. У Бечу сам с њим склопио уговор да му платим двеста педесет рубаља за службу код коња за све време док не стигнемо у Петроград, а за оно што је у Васиљевску, у карантину, својом вештином повратио коње у живот, обећао сам му још педесет рубаља преко тога и пар одела. Све сам то касније и испунио, а засебно што сам га хранио и појио целог пута.

Последњег дана у карантину послао сам извештај кијевском генерал-губернатору Петру Ивановичу Стрешњеву у ком сам га обавестио да ме је дворска канцеларија прошле године, по наредби њеног императорског величанства царице Јелисавете Петровне, послала у Мађарску, у кнежевину Трансилванију, ради куповине коња за дворску ергелу, да сам тог и тог дана стигао на гранични прелаз Васиљков, да сам тамо издржао десетодневни карантин и да данас мислим поћи у Кијев и ту се задржати неколико дана да набавим све што коњима треба за јесење путовање и да ће ми зато требати коњушница и стан за људе у Подолу — навео сам и број коња и људи. Тај извештај сам послао по свом пратиоцу пре него што сам пошао у Кијев и пратиоцу наредио да ми сутра или прекосутра изиђе у сусрет, — да не бих лутао.

Сутрадан пођем из Васиљкова, и на половини пута до Кијева заноћим у једном манастирском селу у ком је управитељ био опет калуђер, само овај је допустио да ноћим у гостионици и да купим од сељака сена и зоби. Ујутру рано пођем даље.

Мој пратилац ми је изишао у сусрет и јавио ми да је у Подолу за наше коње подигнута поодавно нова коњушница, а исто тако и шупа за сено и друге ствари, да је кијевској губернијској канцеларији јављено из двора за наш долазак с коњима и да је он видео и ту коњушницу и станове за нас. Још ми је рекао да му је господин генерал-губернатор наредио да ме замоли да у пролазу свратим с коњима њему у тврђаву, јер и он жели да види коње.

Ту молбу господина генерал-губернатора разумео сам као заповест. Мени се, међутим, никако није ишло у тврђаву с коњима. Нисам био рад да му их показујем. Коњи су ми после оне болести мало лошије изгледали. Нису били онако поносити као раније, него некако смиренији, а знао сам већ како та господа чим шта виде, одмах изводе закључке: овако је или онако је, и о томе се одмах почињу ширити гласови, који можда у овом случају за мене не би били повољни. И што да се на своју штету још и трудим?

С друге стране, опет, мислио сам, да би од тога могло бити и неког добра. Ја тога господина још не познајем, а сад ми се пружила прилика да га упознам. Разговарали смо можда и о тужби оца економа из Васиљкова, ако ме је случајно тужио. А уз то сам се поуздавао и у своје коње, мислио сам да немам баш ни зашто да их кријем. Генерал-губернатор заиста боље никад није ни видео; видео је можда неке који су купљени на страни, за које се овде ужасно много плаћало. Прекупци су тражили за њих трипут већу цену од оне коју су за њих дали. А где су још нарочити путни трошкови? Ја сам такве коње више пута видео, али моје сам рачунао за несравњено боље од њих. Зато сам одлучио да идем у тврђаву и покажем их генералу.

Задржао сам се у бизини града, на Лебеду, код манастирског мајура и излетишта, и наредио тамо да се коњи очисте мало од прашине, а пратилац да пође напред и јави генералу да долазим.

Кад сам стигао, оставио сам коње на простору испред генераловог стана, а ја сам дојахао до улаза. Генералу је јављено да сам дошао, и он ме је дочекао у предсобљу с лепим речима и изразио жељу да види коње. Сишли смо доле и моји људи су сваког ждрепца провели испред њега горе и доле (сви су били без покривача). Генерал је ћутао и око сваког обилазио по неколико пута, а онда затражио да види и кобиле. Наредио сам да и њих сваку засебно проведу, исто тако без покривача. И њих је пажљиво загледао и на крају запитао од кога сам их купио и пошто.

Кад сам му рекао није ми поверовао. Мислио је да нећу да му кажем праву цену, а кад сам га уверио да је тако, рекао је: »Па то је немогуће! Једино ако их је газда од неке невоље дао тако јевтино. Какви су добри и лепи, не би било скупо ни да сте још толико дали за њих.«

Рекао ми је још да му је из дворске канцеларије било наређено да се у Кијеву подигну коњушнице за те коње као и да из губернијске канцеларије могу добити

триста рубаља за путне трошкове око људи и коња, на рачун двора, и да могу одмах написати требовање и новац узети.

Кад сам испратио генерала до стана, испричао ми је успут да је против мене поднета жалба печерског архимандрита због покошене траве с манастирске ливаде у Васиљкову и саветовао ме да гледам да ту ствар што пре уредим.

Ја сам генералу рекао да је истина да сам косио траву, али да сам то учинио зато што сам морао, а не из самовоље. »Коњи су ми се у карантину поболели, па им је требало дати свеже траве, а нигде је није било осим на тој манастирској земљи, код карантина. Тамошњем економу нудио сам новац или сено у замену, али он није хтео ни једно ни друго, и зато сам морао да је сам на своју руку косим. Ја ћу ту ствар, надам се, моћи без икаквих тешкоћа решити, само ако отац архимандрит буде пристао да му траву платим.«

Вратили смо се у генералову собу. Он је био врло љубазан и пажљив човек. Распитивао се о разним стварима па и о Мађарској и Трансилванији. У том разговору испричао сам му и за своју несрећу: како сам изгубио жену и сина, екипаж и све имање. »Остао сам, рекао сам му, без игде ичег, копејке једне немам. И тај мундир што је на мени направио сам у Пољској од државног новца који сам у злату, кад сам се давио, имао у појасу на себи. Тај ми је новац једини остао, и да ми њега није било, не бих довде ни стигао; све друго што је било моје, пропало ми је.«

Моју причу слушао је и генерал, а окружили су ме и сви други који су се ту нашли. И нико се није могао начудити како сам се спасао, а чудили су се и што спомињем како сам остатак државног новца сачувао.

Кад смо се опраштали, генерал ме је позвао за сутрашњи дан на ручак. Отишао сам после тога с мојим коњима из тврђаве на Подол, увео их у припремљене коњушнице и примио станове за себе и своје људе.

Сутра око десет сати пошао сам у тврђаву, а успут сам свратио и архимандриту, оцу Луки у Печерски манастир. Извинио сам му се. Рекао сам му какав задатак имам и каква ми је била невоља кад сам на граничном прелазу у Васиљкову косио манастирску траву, а уједно сам му изјавио и своју готовост да за штету платим колико он одреди. Он је, међутим, био тако добар да се задовољио мојим извињењем; новац није хтео да узима. Примио ме је врло лепо по њиховом обичају и послужио ме вотком. И тако се наш спор завршио. Поздравили смо се и ја пошао генералу.

Генерал је био већ одевен и изишао на смотру страже; после смотре позвао ме је у свој стан. Успут сам га известио да сам био код печерског архимандрита и да је завршен онај спор о покошеној трави. Њему је било врло мило што се све то завршило лепо и без муке. До ручка смо разговарали, и то највише о мојој несрећи. Он је свима од господе, како ко наиђе, причао са великим жаљењем о томе. »Погледајте га, господо, говорио је. Изгубио је и породицу и све имање и, поред све своје несреће, још показује сав државни новац који је код себе сачувао. Зар нам то није диван пример?«

После ручка сам још мало поседео код генерала, а онда сам се с њим опростио и отишао у свој стан у Подолу.

Сутрадан сам поднео губернијској канцеларији требовање за оних триста рубаља, а кад сам их примио, почео сам да се припремам и набављам што ми треба за пут. Била је већ јесен и хладни ветрови су почињали дувати. Требало се припремити за зимско путовање. Купио сам вунене тканине, најмио неколико кројача и направио за све коње топле покровце и капуљаче за главу, да им буде лакше путовати.

За то време био сам још неколико пута код генерала у тврђави и тамо имао прилике да из разговора чујем и сазнам понешто за оне људе што су преко црногорске комисије дошли у Русију. Сви су послани из Кијева у Оренбург у насеље, али кад су се тамо нашли, побунили су се и одбили да у Оренбургу остану. Зато је наређено да се из Оренбурга преведу у Москву. Тамо је био упућен и црногорски владика са мајором Петровићем. У Москви је требало да буде преглед исељеника за нови распоред по пуковима.

У Кијеву сам провео десетак дана, а 30. септембра наставио сам пут по још лепом времену кроз Малорусију, али кад сам стигао у великоруска места, дочекали су нас хладни ветрови и снег. Сасвим је већ било захладило.

У Тули сам се задржао четири дана, да ми се коњи мало одморе, а оданде поштанским колима пошаљем једног од мојих пратилаца у Москву да извести тамо управу дворске коњушнице да долазим с купљеним коњима и да молим да се припреми коњушница и стан за људе.

Из Туле сам ишао у малим етапама да не премарам коње, јер сам већ знао да ће их господа са службом у тамошњој коњушници и ергели хтети да виде чим приспем у Москву, а како је између те две коњушнице владала извесна суревњивост, надао сам се да ћу од те господе чути њихова искрена мишљења о мојим коњима.

Нисам ником ништа говорио, али у себи сам желео да им их покажем. Сад су већ били сасвим опорављени и у одичном стању. Нарочито су ждрепци помахнитали. Кад су их изводили из штале, морала су их по два човека чврсто држати. (Такву смо исту невољу имали с њима и у путу кад смо их поред коња проводили.) И да нису поред њих стално били људи који су их још из Мађарске пратили и на њих се научили, била би велика мука с њима.

Мој пратилац ког сам послао у Москву пресрео ме је на путу и рекао ми је да је дворска канцеларија одавно обавестила управу у Москви да долазимо с коњима и да је већ у дворцу Салтикова, близу моста, припремљена и коњушница и стан за људе, као и две собе за мене у крилу дворца, близу коњушнице.

У Москву сам стигао око један сат после подне и распоредио и људе и коње по одређеним местима. Ја сам у дворцу, као гост, примљен врло лепо, али храну за коње нису нам дали. Нисам је ни тражио, него сам одмах послао слугу на пијацу да узме сена и зоби, а и сламе да се коњима простре — што је и учињено. Тако ми се тај дан свршио.

Сутрадан око девет сати дође ми службеник из дворске коњушнице, неки Кишкел. Он ми је први учинио посету и замолио ме за допуштење да види коње. Послао сам с њим у коњушницу једног од мојих пратилаца да му их покаже. Кад их је видео, вратио се код мене и поседео једно пола сата. Хвалио их је много и био врло задовољан што их је видео.

Са Кишкелом сам отишао у посету старешини управе дворске коњушнице и тамошње ергеле, бригадиру Поздејеву. Требало ми је да га видим, да га известим да ћу у Москви остати неколико дана.

Поздејев је био врло предусретљив човек; примио ме је љубазно и задржао код себе на ручку. Сутрадан је опет он дошао к мени са још двојицом нижих коњушара из управе дворске коњушнице. Сва тројица су желела да виде коње. Ја сам хтео да им их покажем на дворишту и зато сам наредио да се прво изведу ждрепци, један по један, а онда и кобиле. Господи су се коњи врло допали и сви су признали да таквих коња немају ни у коњушници ни у ергели, и говорили да би их врло радо примили у своју ергелу кад би то могло бити. Поседели су затим код мене око један сат, а онда отишли.

Уочи тога дана, кад сам се враћао из вароши од бригадира, видео сам на улицама међу пролазницима неколико Црногораца и међу њима и двојицу од оних које сам ја превео. Како су ме јадници опазили, познали су ме и стали ми љубити руку, чак су се и заплакали од радости. Нисам могао стајати с њима на улици и распитивати се за њихове прилике, него сам им рекао где станујем и позвао их да дођу. Рекли су да ће доћи и дошли су још истог дана с још двојицом својих другова (и ту сам двојицу ја превео). Од њих сам чуо целу причу о оном што им се десило. У Оренбургу, у тамошњим степама, нико од исељеника није хтео да се насели. Сви су захтевали да пређу у армију, у хусарске пукове на фронту, и зато су сада и преведени у Москву, где су здружени с црногорским исељеницима који су дошли с владиком и мајором Петровићем. Ту су сад требали да се уведу у списак и пошаљу у армију као Црногорски хусарски пук. Причали су ми и то како је јесенас у Петрограду између владике, мајора Петровића и још неких црногорских старешина дошло до несугласица и свађе, а да су се и овде у Москви Црногорци добро осрамотили. Немају старешине, нема ко да их држи у стези па су почели правити изгреде. Често на пијаци грабе месо, хлеб и друге намирнице, а продавцима баце тек нешто мало новца. И што је још горе: на улици са господом заподевају свађу, а десило се да су напали и на кућу удовице генерала Строганова, где је било и туче и крви. За то се сигурно и у Петрограду дознало, и због тога је и владика дошао овамо, а за њим и друге старешине. Само је мајор Петровић остао у Петрограду, и то зато што га је владика, како се чуло, избацио из комисије. »И како сада немају правог старешине, владика је с осталима решио да сачека ваш долазак и да вас замоли да нам ви будете заповедник. Он је већ поднео и молбу Војној колегији и замолио их да мало причекају са распоредом људи док ви не стигнете. Ми смо сви знали да ћете скоро доћи, јер смо чули да сте недавно у Кијев стигли. И хвала милом богу што сте већ дошли и што сте ту. Ми се надамо, рекоше, да ћемо бити те срећне да нам ви будете командир.«

Те ми вести нису биле нимало миле, а још мање владичина намера да ме без мог знања и воље постави за заповедника. Знао сам добро какве бих муке и невоље имао с тим распуштеним људима, — и све ме је то прилично узнемирило.

Одговорио сам тој четворици да им ја ни у ком случају не могу бити командир, јер, прво, ја то не желим, а друго, ја нисам Црногорац и нећу да улазим у њихове ствари.

Они су се на те моје речи само погледали између себе, а онда ми кратко и весело одговорили: »Можете се отимати колико хоћете, али ви треба да нам будете ко-

мандир; видећете, кад вас сви стану молити, ви ћете се ипак морати примити тога места. Цела је ствар застала, чекало се само да ви дођете.« Толико су ми рекли, поздравили се и отишли.

То је било трећег дана после мог доласка у Москву, пред вече, а кад су отишли од мене, била је већ ноћ. Од мене су отишли право владици и јавили му да сам стигао и да су са мном говорили.

Цело то вече и целу ноћ само сам о томе мислио. Шта ћу, премишљао сам, ако ме црногорски владика збиља буде тражио? Чиме да се изговорим? Нисам имао ни најмање воље за ту службу и због тога сам одлучио да одем из Москве, а с владиком да се и не видим и да тако покажем да нећу да улазим у ту комисију. Али што је човеку суђено не може се никако избећи. Што се мора збити — мора се збити, и човек има само да се покори. Тако је било и са мном. Једва сам се од своје последње невоље мало повратио и почео помало прездрављати, (а човек би рекао да сам и превише препатио), али зла моја судбина још није била задовољена. Устремила се на мене да ме и даље гони. Изгледало је као да се бори с мојом срећом, да је остала победник, пресекла пут сваком мом добру и упела се да ме поново баци у невољу, тугу и жалост, — као што ће мало даље читалац већ видети.

Рекао сам већ да су код мене била четири моја исељеника из црногорске команде и да сам решио да одем из Москве, а да се с црногорским владиком и не видим. Хтео сам да на томе и остане, али ствари су се после те моје одлуке сасвим обрнуле и ја сам запао у теснац, и невоља једна за другом само ме је сустизала.

Ујутру рано, чим сам се обукао, отишао сам у коњушницу да погледам коње. Видео сам да купљеног сена и зоби има и више него што треба за сутрашњи дан. Мислио сам да се та храна потроши тога дана и идуће ноћи, а сутра да се пође на пут. Слугама сам наредио да буду спремни, и онда се из коњушнице вратим у свој стан.

Не потраја дуго, видим долази ми више од десет Црногораца. Сви прилично одевени у своју ношњу; опасали сабље, пиштољи им за појасом. — Удешени као да ће у битку. Нико ми од њих није био познат, осим једног кога сам у Русију превео. Звао се Антоније Орловић. Он је и јуче био код мене, а сад ми је и ове остале довео. Кад су ушли, поздравили су се са мном и пожелели ми добродошлицу, а онда један од њих отпоче говорити. Представио ми се као поручник (звао се Сава Барјамовић) и рекао ми да га је владика послао с молбом да му учиним љубав и дођем данас на ручак.

Захвалио сам им се на посети и рекао да бих врло радо учинио по вољи преосвештеном владици, али да не могу јер сам од пута уморан и болестан, а осим тога да имам и важног посла: морам да шаљем пошту у Петроград — и да га зато молим да ме извини.

Али они ми изговор нису хтели да приме, него су ме сви стали молити да пођем с њима. Рекли су да и преосвештени владика и цело његово друштво од срца желе да ме виде, и ако ја не пристанем да пођем с њима, доћи ће они мени. И тако на њихову велику молбу морао сам да попустим и пођем (а морам признати да ме је занимало и шта он то очекује од мога доласка).

Владика ме је дочекао још на улазу, — толико му је било мило што сам дошао. Затекао сам код њега још неколико људи, његових земљака, који су ми се исто тако обрадовали. Он ме је узео за руку и повео у собу, посадио ме поред себе и изјавио ми своје најискреније саучешће због несреће која ме је у путу задесила. Рекао ми је да је тек јучерашњег дана за то чуо. Онда је прешао на друге разговоре, уверавајући ме једнако да ми је искрен пријатељ, да ником на свету толико добра не жели као мени и да му је врло мило што је дочекао мој долазак.

Можда је збиља у томе часу, кад је његова ствар почела пропадати, и осетио неку наклоност према мени, а можда се и сетио како је са мном поступао кад сам био у Ћесарској на граници, па се застидео и хтео сад све то својом љубазношћу да заглади. А осим тога, ја сам му сада страшно требао већ и зато што се завадио са својим назови-губернатором Станом и мајором Петровићем, па су му људи остали без заповедника и почели да се по Москви, престоном граду, владају и сувише самовољно и таквим владањем задају и властима грдне муке. Тако се та владичина комисија преокренула у једну срамоту. Зато је сад и променио мишљење. Хтео је да на мене пренесе и команду над својим људима и читаву ту ствар с комисијом, и да тако себе спасе. О томе сам после све сазнао. Само, касно се сетио.

Пре ручка није ниједном речи споменуо зашто ме је звао. Разговарали смо о другим стварима. Сели смо затим за ручак, али нисмо дуго остали за столом. Ту је било неколико Црногораца које је он поставио за официре, а после ручка дошло их је још неколико. Он ми се тек после њиховог доласка обратио: »Ваши преци потичу из наше земље, од племена Паштровића. Иако је тај крај под млетачком влашћу, ипак

су то наши први суседи. Нама је ваше име познато и зато сам вас, господине мајоре, као свог сународника на почетку оне наше црногорске комисије највише и позвао. Хтео сам да и ви заједно с нама учествујете у изразу оданости коју смо хтели да покажемо руском престолу тиме што смо превели своје људе у њихову службу. Ја сам желео да се то пресељење припише вама у заслугу и да се тако ваше име прослави. Јер, у самој ствари, вашим је настојањем прошле године и почело исељавање из Турске у Ћесарску с онако великим успехом и са све већим и већим изгледом. Људи су се из Србије испод турске власти пребацивали тајно на разне начине преко Саве и, као што знате, поручник Јездимировић и ађутант Марков примали су их под своју команду и с њима ће ускоро и стићи у Русију. Ти људи у ствари треба да припадну мојој комисији, јер су се у карантину у Ћесарској изјаснили као Црногорци, али правда захтева да се исељавање тих људи припише вама, јер те људе нико други не би могао преселити осим вас. И тако би и било, говорио је владика, само да ја нисам направио ону погрешку: макнуо сам вас с тог места и послао вас с првим транспортом људи у Русију. Ви нам се после тога нисте више ни враћали у Ћесарску, сами сте нас напустили. Можда вам је било нешто криво, а можда сте били љути и због оног клеветника мајора Петровића (он је самовољно узео моје презиме), који је, морам да кажем, износио против вас многе клевете, очевидно из зависти, и тиме ме најзад обрлатио. Ја сам касније открио све његове недостојне и непоштене поступке и одбацио га и од себе и из комисије, а вас сада молимо и ја и сви моји пријатељи да узмете ви тај терет на себе и будете заповедник својим сународницима, — јер то вама и припада. Ви сте својим трудом тај посао започели, а доказ за то је превођење тих људи у Русију. И зато је сада моја жеља да се сва корист коју моја комисија заслужује припише и припадне вама. Немојте напустити своје земљаке. Дајте им наде да ће остати сви заједно у једном пуку и да се неће раздвајати по разним јединицама. То сада једино зависи од вас. Ако их будете примили под своју команду, ми ћемо вам сви дуговати нашу највећу љубав и захвалност.«

Саслушао сам владичину беседу, а исто тако разумео и говор и представу осталих Црногораца. Али како нисам имао жеље да улазим у њихове тешкоће нити да узимам на себе туђу тегобу, ствар већ пропалу и бескорисну, да их се ослободим и мирно наставим свој пут, окренем се владици с речима: »Врло сам захвалан вашем преосвештенству и свем присутном друштву на лепом мишљењу. Ја бих наравно требао да вашим жељама изиђем у сусрет, али ви видите, рекао сам, да ја служим на царском двору и да сада службеним послом идем у Петроград. Ја ћу можда имати да извршим још који задатак, а може бити да ћу на двору и остати. Од мене ништа не зависи, ја се морам покоравати. Зато ме извините, а како ја сам са собом не располажем, не могу вам ни своју реч дати.« Кад сам им то рекао, устао сам и хтео да пођем, јер се већ спустило вече, а хтео сам изјутра раније кренути. Али тим разлозима нисам могао да се одбраним. Сви су навалили да им дам пристанак, али ја сам остао код свога: да служим на двору и да им не могу дати никакво обећање. Владика ми је онда рекао: »Ви од своје стране како хоћете, али ја ћу у име своје и у име целог овог друштва поднети представку Сенату и тражити да вас поставе у моју комисију као заповедника над исељеницима, а власт ће и сама знати хоће ли вас моћи из двора узети.«

Нисам имао више времена за такве разговоре. Опростим се с владиком и осталима и пођем у свој стан, а сутрадан још пре зоре пођем из Москве на пут.

Иако је било хладно, снег и велики мразеви, пут је био утрвен и нисам имао никаквих сметњи у путу, нити сам се где ради одмора задржавао. Стигао сам у град Твер. Ту ме је ухватила мећава и зато сам ту остао читав дан и читаву ноћ. Оданде сам пошао даље и стигао у Велики Новгород. Ту ме је у ондашњем царском дворцу чекао стан, а коње коњушница. У Великом Новгороду провео сам три дана, а оданде сам послао поштанским колима с извештајем једног од својих пратилаца у Петроград, министру Адаму Васиљевичу Алсуфјеву. (Мој бивши заповедник, Черкасов, умро је после мог одласка из Петрограда.)

Од Новгорода сам у малим етапама стигао у Петроград. На последњој поштанској станици, у Ижори, пресрео ме је мој пратилац с наређењем из дворске канцеларије да уђем у град и одведем коње у коњушницу њеног величанства.

Тог дана сам још остао у Ижори и преноћио, а сутрадан, то јест 1758. године, децембра месеца, 16-ог дана, стигао сам у Петроград.

Коње сам по наредби одвео у коњушницу и својим људима наредио шта да раде, а ја сам се по дужности пожурио да се јавим свом новом старешини, министру Адаму Васиљевичу Алсуфјеву, који ме дотле уопште није знао. Мало сам се и забринуо како ће ме дочекати.

У Кијеву сам чуо за њега да је у кабинету. Неки су ми га чак и хвалили, али ипак није једно исто знати човека лично, или само по чувењу. Дворски људи, док су

још у малом чину, крију се под маском доброте, а после, кад стану напредовати, промене се већ према оној пословици: Honores mutant mores, и постају обично неискрени. Умеју додуше да буду и љубазни, али само ако политика тако захтева. И дуго човеку треба док не упозна њихове особине. И тек касније види да су неки од њих зли и пакосни, а други, опет, добри. Само, такво испитивање тражи велику опрезност.

Тај господин, Адам Васиљевич, служио је прво у Иностраној колегији, с малим чином, али се касније истакао и попео до садашњег степена. Он је био врло учен. Знао је језике, а француски и немачки као свој матерњи језик. Ја нисам имао никаквог разлога да верујем да би он могао бити нерасположен спрам мене, нити сам имао зашто да се од њега чему било злом надам, ја сам само после моје несреће морао отићи к њему као свом старешини и замолити га за савет: на који бих начин, после толиког страдања, дошао до милости њеног величанства. Само, то се морало обазриво радити. Требало је да му прво упознам нарав и видим какав је према људима, па тек онда га молити.

Зато сам, чим сам по заповести одвео коње у коњушницу, пожурио да му се јавим, као свом новом старешини. Адам Васиљевич ме је примио врло љубазно. Хтео је да види коње. Ја сам му их сутрадан одвео и показао. Био је врло задовољан. Наредио ми је да се пријавим у дворској коњушници њеног величанства вишем шталмајстору господину генералу ан-шефу Александру Ивановичу грофу Шувалову, што сам и урадио. И он ме је исто тако лепо дочекао. На томе се свршио тај дан.

Ја сам имао готов списак свих коња, па сам с њега преписао и други. Сутра изјутра однео сам један министру и на рапорту га предао, а други сам дао господину вишем шталмајстору грофу Александру Ивановичу Шувалову. Он га је примио и рекао ми да ће њено величанство царица бити о томе обавештена. Прошло је, међутим, четири дана док се није нашло згодно време да се њеном величанству преда извештај. Ја сам за то време испричао господину министру Адаму Васиљевичу све што ми се на путу десило: да сам изгубио жену, сина и све имање, да је државни новац био код мене у појасу, кад сам се давио, те се тако и сачувао, и да сам помоћу тог новца дошао до Кијева. Изветио сам га и да сам у Кијеву из губернијске канцеларије добио триста рубаља.

Адам Васиљевич је био запрепашћен кад сам му испричао своју несрећу и све што сам издржао од почетка до краја. »Испричајте ми, молим вас, говорио ми је, све то још једанпут, да бих могао боље схватити тај необични догађај« — и једнако се чудио и испитивао ме где се та несрећа десила и када. Тражио је да му све до ситница испричам.

Онда ми је рекао да напишем молбу и обећао ми да ће се заузети кад њеног величанства за мене.

Истог дана ме је обавестио господин виши шталмајстор гроф Александар Иванович Шувалов да хоће да види коње и да за сутра припремим смотру. То сам и учинио, а ујутру рано пожурио сам к Адаму Васиљевичу да и њега о томе обавестим. Он ми је рекао да зна већ за то и да ће и он доћи.

Око десет сати дошла су оба господина, а уз њих и други службеници дворске коњушнице. Наредили су ми да покажем коње. Почео сам по списку изводити жрепце. Прво кулаша. Њега су водила два човека, а како је тога дана било врло хладно, а он из коњушнице изведен без покровца, било је муке да га онако озеблог савладају и проведу двапут преко дворишта.

Сва су се господа задивила гледајући кулаша. Чудили су се што је поред толиког пута тако лепо изгледао, као и његовој снази и бодрости. Код његовог имена у списку стављена је одмах примедба да одговара за ергелу. Затим су изведени и други ждрепци. И они су били најлепше оцењени. Господа су била и њима врло задовољна.

Кад су и кобиле изведене и смотра завршена, обратио ми се гроф Александар Иванович и изјавио ми своју захвалност. Рекао ми је: »Ја сам врло задовољан вашом куповином. Ти коњи заслужују да их и само њено величанство царица види и ја нећу пропустити а да њеном величанству не поднесем извештај о томе. А ви, господине мајоре, осмехнуо се гроф, можете нам за ту цену коју сте платили оставити само прва два ждрепца: кулаша и вранца и уз њих првих шест кобила, а оне остале макар и себи задржали. Просто је неверозатно да сте те коње тако јевтино купили.«

Грофове речи биле су за мене довољно признање, ја сам се поклонио и захвалио се. Затим сам извадио сведочанство о пореклу које сам добио од продавца, грофа Микоша у Трансилванији, пружио му га и рекао: »Ево доказа о исправности моје куповине. Све је онако као што сам рекао. Сматрам за част што их је ваша светлост видела и повољно проценила. А сада их овде остављам, желим им свима добро здравље, да буду корисни и да се намноже.«

И Адаму Васиљевичу била је моја куповина по вољи. Он је рекао грофу: »Он, ваша светлости, не само што је свој задатак ваљано испунио, него је и новац државни сачувао. — А у путу је страшну несрећу доживео«, — и поче причати грофу све што је од мене чуо, па и мене натерају да то исто поновим.

Гроф се запрепастио кад је чуо што сам препатио, окренуо се Адаму Васиљевичу и рекао му: »Треба да се за овог јадног човека побринемо и да о свему томе известимо царицу«, — и с тим обећањем одоше у двор.

Истога дана добијем наредбу да ми коњи буду у приправности и да ће ми се јавити у колико сати да их поведем према двору, да их царица види.

Али како је дан већ био на измаку и настајало вече, оставили су смотру за сутра, а ујутру ми је речено да око три сата после подне поведем коње према двору. Иако од мале коњушнице до зимског старог двора на реци Мојки није било далеко, ипак су по два човека једва могла савлађивати ждрепце. Били су без покривача, а како је био јак мраз па су озебли, почели су скакати и пропињати се, тако да су се њихови водичи једва на ногама одржавали.

Царица је изволела гледати кроз прозор на средњем улазу. Наредила је затим да ме позову, показала ми своје царско благоволење и изволела ми пружити руку.

Онда сам добио станарину као и раније и са службом остао при дворској канцеларији, а из дворске коњушнице добио сам каруце, коње и две слуге.

Молбу сам предао, као што ми је било речено. Адам Васиљевич је примио и обећао ми да ће, кад буде прилика, о њој референсати царици. Тако је и учинио. Прво јој је поднео усмени извештај. Њено величанство и сва господа која су се поред ње нашла сажаљевала су ме и нису могли да се начуде оном што сам поднео, а царица је наредила да ме изведу пред њу.

Сутрадан, трећег дана Христова рождества, децембра, 27-ог дана, био је бал на двору са врло много званица. Мене је о томе Адам Васиљевич још изјутра известио, а исто тако и о наредби царице да јој будем представљен. Рекао ми је где ћу на том скупу у двору увече стајати да ме лакше опази кад царица буде запитала за мене.

Та ме је вест обрадовала и дала ми велику наду. Чинило ми се да ми више ништа не стоји на путу, али — видеће се шта ће даље бити.

Тога тренутка нисам знао шта друго да кажем свом добротвору Адаму Васиљевичу, само сам му се захвалио. Отишао сам после тога у свој стан и чекао да падне вече, па да пођем у двор.

Пошао сам одмах после пет сати по подне. Тамо још скоро никог није било. Гости су тек почели пристизати. Мало касније галерија је већ била пуна господе. Очекивао се долазак царице.

Одређено ми је било да станем близу првих стражара код врата (тамо су стајала два сержанта из гарде), и ја сам још раније стао тамо иза њих, поред прозора.

Стигао је и Адам Васиљевич, видео ме је и отишао у царичине одаје, али није прошло ни четврт сата кад се вратио заједно с једним дворским лакејом. Нашли су ме поред прозора. Адам Васиљевич ми је рекао да пођем за лакејом.

Овај ме је извео из двора до великог колског улаза, а онда ме повео около на леву страну поред двора до другог малог улаза. Ту су врата била затворена. Мало је покуцао и врата се на тај знак отворила. Видим, стоје два стражара, а поред њих официр; он нас је дочекао и затражио нам пропусницу.

Мој водич је имао спремљену пропусницу, извадио је и дао и тако нас пропусте, а онда су нас повели кроз један узан ходник; у њему су на неколико места стајали стражари са фењерима у којима су гореле свеће.

Морам признати да сам осетио малу језу кад сам онуда пролазио. Ходник је био узан и мрачан, а у њему никог осим оних стражара који су стајали с фењерима подалеко један од другог. Иначе — мртва тишина.

Пошли смо неколико хвати и дошли до једних малих затворених врата, код којих су стајала два стражара и један сержант из гарде. Тај нас ништа није питао, само је отворио врата и мене пропустио унутра, а мог пратиоца оставио код стражара.

Видео сам да се налазим у сали за аудијенције; ту је био и царски престо. Мала врата кроз која сам ушао била су иза пећи, сакривена завесом. У тој сали дочекао ме је Адам Васиљевич и рекао ми да станем код пећи. Царица ће, рече, кад изиђе, говорити са мном. Чим ми је то казао, одмах је отишао у царичину одају. У сали где сам стајао никог није било осим два стражара из телесне гарде. Они су стајали мало подаље код других врата.

Мало после познао сам по њима да царица изволева долазити. И чим је изишла и прошла поред стражара, угледала ме је и пришла ми. Пратио ју је само Адам Васиљевич.

Био сам већ упућен да треба да паднем на колена пред њеним величанством, а кад се дигнем да чекам шта ће ме њено величанство изволети питати. Тако сам и урадио.

Царица ме је одмах почела испитивати о несрећи која ми се десила. Између осталог запитала ме је, и то овим баш речима: »А како си се спасао, јадниче, и жив остао?«

Ја сам на то све испричао како сам најкраће умео, да царицу сувише не замарам. Али Адам Васиљевич, који је раније од мене све сазнао, допуњавао је моју причу својим речима. Царица је изволела саслушати и мене и Адама Васиљевича, и онда ми изволела пружити руку, са речима: »Нећеш бити остављен без моје милости.«

Наново сам пао пред ноге њеног величанства, а кад сам устао и поклонио се, она је већ пошла међу сабране госте на галерију. Адам Васиљевич ми је дао знак да се и ја вратим натраг. Отворио сам врата и изишао. Мој пратилац ме је чекао и повео опет истим путем на галерију.

Бал је већ почео и игранка трајала до два сата после поноћи. Кад је царица отишла у своје одаје, и друга су се господа разишла кућама.

А ја, препун радости, целу сам скоро ноћ без сна провео. Био сам пресрећан и само сам чекао дан да ме мој заштитник још више обрадује.

Сутра изјутра, око девет сати, отишао сам Адаму Васиљевичу да му се захвалим на његовој доброти што сам се његовом помоћи удостојио да са својом царицом говорим и од ње добијем најмилостивију реч: да ме неће оставити без своје милости.

Тај господин се искрено заузео за мене и желео ми добро. Из његових речи јасно сам разабрао да се могу надати царској милости и лепој награди. Треба само чекати згодну прилику да још једном реферише о мени и мојој молби.

Та нада ми је била велика утеха. Није се морало ништа више предузимати него само чекати тренутак велике милости њеног величанства.

Али ма колико човеку понекад изгледало сигурно да ће постићи свој циљ, може ипак очекивати да ће наићи и на сметње које ће му све наде порушити.

Не говорим о ретким људима којима иде све глатко, који из свега извлаче корист, а сметњи готово никад немају. Мора се, додуше, рећи да међу таквима има и људи ваљаних и од вредности, али има и рођених срећних, који су иначе и без памети и без икаквих врлина, онаквих за које се обично каже да их бог није ни за шта створио, а ипак их њихова слепа судбина води сигурно стазом среће, и то без икаквих препрека, награђује их стоструко и даје им толико да већ ни сами не знају шта ће с толиким благом.

О таквима нема шта ни да се говори. Рођени су под срећном звездом, судбина их води путем среће и они постижу и оно о чему ни сами нису сањали.

Али има и таквих којима судбина није наклоњена (тих је највише), а њихова срећа, слаба и немоћна, није им кадра помоћи. И поред тога што су њихове намере на сигурном темељу засноване, љубав према отаџбини доказана, служба верна и несебична и ревност велика, њима ипак иде све наопако, увек се нађе понека сметња која им не да да дођу до каквог било добра.

Понекад, истина, човек сам себи уништи срећу, али ја сматрам да му и у том случају његова зла судбина помрачи прво ум (према немачкој пословици: »Wän unser Herr Gott jemanden will strafen, so nimt er sie erstlich sein Sinn und den Verstand weg), — и усади му мисли које га просто вуку у пропаст; а ако га ни тиме не може да свлада (а она је таква: увек нагиње више злу него добру), наћи ће саветнике са стране који ће њене намере допунити лукавим и штетним саветима и тако ће ипак изложити човека свакој невољи а неки пут га одвући и у потпуну пропаст. Зато се треба чувати таквих савета ма како на први поглед изгледали добри. Не треба им одмах поверовати. Ја, на пример, нисам био обазрив и зато су ме лукави моји непријатељи вешто увукли у највеће зло, као што ће се већ видети.

Прва сметња која ми није дала да одмах дођем до циља била је та што је баш у то време двор био у жалости због смрти кнегињице Ане Петровне, која је умрла у својој другој години. Она је била кћи великог кнеза, доцнијег цара Петра Трећег. Тиме се и царица Јелисавета Петровна ожалостила и здравље мало пореметила. Зато јој Адам Васиљевич није могао поднети извештај о мени, и зато се моја ствар одложила до згоднije прилике.

Ја сам тих дана одлазио као и иначе сваког дана мом заповеднику и великом заштитнику Адаму Васиљевичу. Он ме је сам, једном приликом, запитао за колико времена нисам примио плату, и онда ми рекао да о томе одмах поднесем извештај дворској канцеларији. Извештај сам поднео, а он је наредио да се пише државној благајни да ми изда плату према моме чину, а следовање да ми се исплати у новцу према петроградским ценама. И тако сам добио хиљаду триста и деветнаест рубаља. Уз то је издао и наредбу да ми се из дворске касе изда пет стотина рубаља, аконто

оне суме коју ће ми њено величанство изволети дати као накнаду за штету коју сам претрпео у путу. Тако сам одједном добио довољну суму новца да могу подмирити све своје потребе. Више нисам имао никакве невоље.

Наручио сам нов мундир и све друге потребне ствари. Време сам проводио у лепим надама, весео. Често сам одлазио у двор, а и господи. Сви су ме увек лепо и љубазно примали, а нарочито Иван Иванович Шувалов, који је код царице најбоље стајао. Он ме је и од раније знао, а сад ме је после моје несреће још и храбрио и обећавао ми толика добра, да ни сам себи не бих могао боље пожелети. (И Адам Васиљевич ми је говорио да тог господина чешће посећујем.)

Једног јутра пошаље Адам Васиљевич по мене и рече ми кад сам стигао да је Сенат упутио акт дворској канцеларији у ком тражи, према представци црногорског митрополита, да се преместим у Москву, у црногорску команду. Адам Васиљевич ме је питао знам ли шта ја о томе и шта би то требало да значи. Одговорио сам му да знам о чему се ради. »Црногорци су ме, рекао сам, кад сам пролазио кроз Москву, тражили за заповедника, али ја нисам пристао, одбио сам их, а сад су ме може бити затражили на своју руку без мог пристанка.«

Адам Васиљевич ме је саслушао и рекао: »Ако се ви с тим не слажете, њихов захтев остаје без важности«, — и нареди да се одговори Сенату да се ја без личне наредбе њеног величанства не могу из дворске канцеларије отпустити.

Само, на том није остало. Из Сената је стигао и по други пут захтев да се преместим, с примедбом да је Сенат већ донео одлуку о мом постављењу, и то из разлога што сами Црногорци то моле. Али и тај други захтев је био одбијен. Дворска канцеларија ме није отпустила. Тада је у Петроград дошао сам црногорски владика и почео да ради на мом премештају у Москву. Чим сам за то дознао, отишао сам к њему и рекао му да ја не желим то место, нити хоћу да исправљам њихове грешке, — и молио га да ме остави на миру. Владици мој одговор није био по вољи. Показао ми је сенатску одлуку којом сам постављен за заповедника у црногорској команди и рекао ми: »Ви сад у Правитељствујућем сенату изволите рећи своје мишљење: пристајете ли да пођете на то место или не.«

Владика је могао ствар своје комисије и сам довести у ред, само да је умео да влада собом, али он је одмах чим је дошао започео опет свађу с мајором Петровићем. Бацао је на њега кривицу што задатак није извршен према обећању, и тражио од власти да мајору Петровићу забрани да носи његово презиме (заборавио је, међутим, да је он сам мајора Петровића називао својим братанцем и да га је увек вукао са собом и препоручивао га код господе), срамотио га је и доказивао да он уопште и није Црногорац, а презиме да му је Шаровић.

Такав владичин поступак задао је господи доста муке, а и оно што су Црногорци радили по Москви створило је зловољу. И да се томе стане на пут, владици је наређено да остави Петроград, — чему се он није надао. Донето му је у стан пет стотина рубаља за путни трошак, доведена поштанска кола с једним пратиоцем и још то вече послан је у Кијев, а одатле преко границе. После неколико година он је опет дошао у Петроград, — не знам шта је хтео, — али се брзо разболео и тамо и умро.

Мајор Петровић позван је од војне колегије на саслушање. Питан је зашто се потписивао туђим презименом. Али тај официр је био мудар и умео се оправдати. Рекао је да он због ње није владичин рођак, нити је од тих Петровића, а потписује се тим презименом по свом прадеди који се звао Петар. А што га је владика огласио као Шаровића и од тога се одбранио. Рекао је да му је тај надимак отац добио (од простих људи, по српском обичају издевања надимака), због богиња које су му лице ишарале. Исто је тако дао тачна обавештења и за све оно што се у комисији дешавало. Он је после тога био ослобођен а онда, по својој молби, пуштен на годину дана у Ћесарску, у град Трст, да тамо посвршава неке своје послове. А Црногорци који су се налазили у Москви били су додељени московској управи Војне колегије. Команда над њима дата је бившем мађарском хусарском пуковнику, а сада генерал-мајору у пензији Фелкеру, с тим да тако остане док ја не будем, према захтеву Сената, отпуштен из дворске канцеларије, а онда би се формирали ескадрони, сашиле униформе и набавила остала војничка спрема.

Моја молба се задржала код Адама Васиљевича мало предуго. Иако сам ја по његовим речима могао имати наде, у мени се створила ипак извесна сумња, и то због изговора који су долазили један за другим: те нема за то времена због других важних ствари, те не може да се угради прави час, и тако се та ствар одгађала од дана на дан.

Истина, на Адаму Васиљевичу нисам опажао никакву промену. Он је био као и увек љубазан према мени, али ја сам прилично знао дворске обичаје па сам се плашио да он штогод не крије, јер се он опходио са мном као да ме на неки начин ставља на пробу: у очи најлепше, а с мојом молбом се отеже, — и зато сам почео губити наду.

Он је имао деце и из првог и из другог брака. Имао је и кћери и синова. Ја сам се с њима познавао и често сам их виђао, али све се наше познанство сводило само на разговоре и комплименте. И ништа друго не бих умео рећи него само да сам у то време живео празним животом без посла и дужности, и већ ми је и шетња по граду сасвим дојадила.

Петроград у оно време није био нимало уређен. Личио је пре на једно велико село него на престоницу. У њему су биле само две-три унеколико уређене улице, по којима се још и могло возити колима, све друге су биле до гуше претрпане нечистоћом и блатом. Знао сам их већ све напамет, ништа се ново на њима није могло видети. Једино су ватромети почешће приређивани, а они су били знаменити једино по томе што је ту по неколико десетина хиљада рубаља за сат и по нестајало у диму. И тако ми је живот био више досадан и празан него весео. Најзад сам ипак нашао неку забаву: накуповао сам књига и зимско време проводио у читању.

Рат са Прусом трајао је и даље с великом жестином. И зато су се на двору још од почетка почеле одржавати конференције, а и извештаји са фронта стизали су тамо. Из тих извештаја ја сам видео како су неки виши официри, на препоруку команданата армије, добијали унапређења, а видео сам и чуо и да су неки моји вршњаци из хусарских пукова имали чинове више од мога. Међу њима био је и неки Петар Тукелија, нижи мајор Српског хусарског пука (по годинама млађи од мене), произведен за потпуковника. У извештају је под његовим именом стајало само да је мајор, а у Савету нису питали да ли је нижи или виши, и тако је од нижег мајора произведен одмах за потпуковника (чин вишег мајора му је прескочен). Мене је то јако дирнуло. Било ми је јасно да људи који су на фронту добијају унапређења, а мене, који сам по страни, ето, заобилазе, и зато ме је обузела мисао да пођем на фронт и докажем да и ја могу да будем као и остали.

Једног дана кад сам био код Адама Васиљевича замолио сам га да не заборави моју ствар него да ми учини доброту и доведе је до краја, и онда у разговору поменем му о својој намери да одем на фронт, а и то како су ме млађи прескочили са чином. Али њему као да није било право то што говорим. Рекао ми је: »Ви би од те ваше намере мало користи видели, пре би имали штете. Рат се може сваки час завршити па се и чинови преко реда прекинути, и само би се бадава мучили одлазећи тамо. Зато ја, рече, мислим да би боље било да останете на положају на коме сте сада и да своју срећу овде очекујете.«

Његове су ми речи донеле мало охрабрења, али, ипак, пролазио ми је дан за даном у беспослици, и најзад ме је обузела таква чамотиња да ми се ништа више није милило; скоро сам се од муке разболео. По глави ми се врзла само армија, служба, напредовање и слично.

Нисам био дуго миран после оне несрећне поплаве што ми се десила на путу. Требало је да се опет сукобљавам с новим невољама и новим мукама. Моја је судбина била и сувише сурова према мени. Нимало се није после оноликих мојих мука умилостивила. Срећу ми је уништила, гурнула ме с пута и почела ми опет плести замке. Прво ми је усадила мисли с којима ме је и почела на зло наводити. Али ја бих ипак истерао те мисли можда из главе и од тих планова не би можда ништа ни било, да се нису само умешали људи са стране и својом лукавошћу успели да ми униште сву моју наду у добро и баце ме на страну с које нисам могао очекивати никакву срећу (касније ћу и о томе причати). И опет су се преда мном подигле препреке, а моја јадна срећа, иако се борила и бранила и понекад скоро успевала да се одржи, ипак није могла да одоли и остане неповређена. И опет је дошло до многих промена и великих несрећа у мом животу.

(Наставиће се)

ЕТНОГРАФСКА СЛИКА СЛАВОНСКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

Сйиридон Јовиħ

ЕТНОГРАФСКА СЛИКА
СЛАВОНСКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

или

исцрпан опис положаја, одлике и политичког устројства земље, затим начин живота, нарави, обичаја, духовне културе и карактера њених становника

Прилог познавању земаља и народа аустријског царства

од

Спиридона Јовиħа,
практиканта ц. к. Дворског војног
књиговодства

Беч, 1835
Штампа и комисион Мехитаристичке
конгрегацијске књижаре

Ce pays — mal connu — a été mal jugé
Rapport du Maréchal Marmont

Његовом Високородству
Господину

КАРЛ РИТЕР ФОН ПИДОЛ
ЦУ КВИНТЕНБАХУ

Ц. к. стварном дворском саветнику и референту Војне границе, члану ц. к. Школске дворске комисије, члану Доњоаустријских сталежа и члану ц. к. Пољопривредног друштва
у Бечу

са дубоким поштовањем
посвећује

Писац

Високородни Господине Дворски саветниче!

Ко год поштено учествује у материјалном и духовном уздизању народа, мора захвалним срцем благосиљати плодна старања Вашега Високородства око напретка ц. к. Војне границе. Ваше благородство су скоро тридесет година живота испуњеног радом посветили овој ствари и бистрим умом и човекољубивим срцем, продирући у очинске намере нашег најмилостивијег владара, енергично суделовали у томе да се земља уздигне до оног стања достојног поштовања у коме данас блиста. Као син Границе осећам се у првом реду обавезним на радосну захвалност, и усуђујем се да понизним посвећивањем овога дела јавно изразим осећања дубоког уважавања и изванредног поштовања, које делим са свим својим земљацима. Моја намера при изради овога списа била је једино то да допринесем свој удео познавању своје отаџбине и да разгоним мрак у коме је она до сада незаслужено дремала. Ако Ваше Високородство, као познавалац, запазе моје усрдно настојање да по снагама својим будем користан, онда су испуњене моје најусрдније жеље.

Вашег Високородства

најпонизнији слуга
Спиридон Јовић

ПРЕДГОВОР

Војна граница је вишеструко веома знаменита земља. Њен географски положај, њено сасвим својствено уређење какво се не може наћи ни у једној другој земљи, значајни удеси њенога народа који је током векова био изложен нападима варварских хорди које су у различита времена, уништавајући као потоп, плавиле југ наше монархије, — тај народ је додуше подлегао, али никада није могао бити потиснут са историјске позорнице; он је вековима чинио брану о коју се морала ломити муслиманска сила пре него што је могла да продре у срце аустријских држава; он је у тако разноликим, често тешким условима знао да очува своју националност, свој сопствени начин живота и обичаје; такав народ достојан је пажње образованих. Па ипак, ни један део наше монархије није остао непознатији широј публици него Војна граница. Код многих су се из погрешних обавештења развили погрешни погледи, а многи не знају чак ни да постоји та земља. Обавештења која су се с времена на време давала публици нису, наравно, ни била подесна да радозналога упуте у стварно стање ствари. Највећи део оних које су случај или судбина довели у оне крајеве, били су неспособни да продру у живот народа, а могли су само површно да запажају или да скупљају штуре, делом сасвим изопачене анегдоте; а други, који су мислили да су боље обавештени, сликали су невештом руком смешне карикатуре које су пропраћали незграпним досетками, па се онда пожурили да међу читаоце протуре неукусне путописе, поводом којих се са блажене успомене покојним Хароном, мора узвикнути:

Сваког часа тако редом
Разбојника пуног лажи
Ето до нас, срећу тражи;
Погледа нас спреда-страга,
Па се врати своме горњем свету
И о нама за скупе паре
Објављује тешке лажи.

Часни изузетак је *Статистика Војне границе Господина Дворског саветника барона фон Хицингера*. Он је био први који је по концу здраве критике знао да се извуче из лавиринта најчудноватијих бајки, најопречнијих обавештења и више или мање употребљивих штампаних и нештампаних извора, — и да у једном колико успелом толико и обимном делу саопшти јавности резултате својих истраживања, повезане са посматрањима и искуствима стеченим на лицу места. Али пошто се ово изврсно дело не налази у свачијим рукама — а сем тога, по својим према строго научном систему спроведеним статистичким приказима и историјским истраживањима, више је намењена стварном статистичару него широј читалачкој публици, и пошто се најзад Војна граница од онога времена у извесном смислу уздигла на виши степен — то ова слика, скицирана верно према садашњем стању ствари, неће бити на одмет многим пријатељима етнологије.

Под Војном границом још увек се замишља земља коју насељава натмурен, необуздан, разметљив народ и у којој све гамижу безбројне разбојничке банде и хорде Тренкових пандура. Писац би се радовао ако би му ма и делимично пошло за руком да разјасни ове погрешне појмове и да представи Граничаре таквима какви они заиста и јесу. Тада ће се наћи да Граничари нису недостојни тога да буду члан у великом савезу народа који је наша држава мудрошћу и снагом исплела у тако лепу целину.

Географски подаци у овом делу највећим делом су црпљени из гореспоменуте статистике Господина Дворског саветника фон Хицингера, а новији статистички подаци из других поузданих извора. Све остало потекло је из сопственог посматрања писца који је, рођени Граничар, најблаженије године свога живота — чаробне године детињства и златно доба дечаштва— провео у оној знаменитој земљи; као Граничар живео је са Граничарем, имао је прилике да га посматра у најразличитијим односима; упознао се са његовим обичајима и навикама, врлинама и недостацима; упознао је његов карактер и његове особине, његово срце и душу, и тиме се са извесним правом усудио да јавно каже коју реч о народу којем припада.

Писац се искрено трудио да у општим цртама дâ верну слику своје отаџбине и том приликом се држао само истине и непристрасности. Колико му је пошло за руком да постигне овај циљ, нека пресуде људи који, поред тога што су поштено непристрасни, располажу и потребним познавањем предмета. Људи који заузимају став против нас, а да сами не знају зашто, људи који у процењивању удаљених провинција царства имају обичај да узимају престоницу као мерило, трговци анегдотама и ковачи бајки који знају да приповедају хиљаду ужасних и језивих прича о свирепости Хрвата (Chrobaten) — можда ће ту и тамо оптуживати писца због пристрасности. Али због овог пребацивања он се осећа потуно миран. Ако је истина да при приказима народâ није довољно микроскопом истраживати погрешке и пороке једнога народа и онда се шалити на његов рачун, него да је приказивач обавезан да истиче и врлине, уколико их има, и да их сравни са манама, да би слика по свим својим нијансама што је могуће више личила оригиналу, — то се писац чак може надати да ће на његовој страни бити мишљење оних који цене истину и теже за истином. Уосталом, сваком ко не верује, може он мирно узвикнути: Дођи, испитај и просуди сам!

Песме које се налазе у овом делу, из уста су народа, а да нису унакажене изменама. У дивној збирци српских народних песама коју издаје господин Вук Стефановић налази се и много других које у извесном смислу надмашују оне које су овде дате; али писац је хтео овде да уврсти само такве песме које заиста пева народ који он описује. Највећи део њих налази се и у Вуковој збирци у којој оне, међутим, изгледају нешто друкчије; неко их је, можда, опет друкчије чуо, као што је то обично случај код народних песама, али писац их је дао онако као што се сећа да их је слушао. Ова напомена је потребна онима који би били склони да превод упоређују са оригиналом.

Уосталом, и друге провинције Војне границе пружају богат материјал за етнографске приказе, а Личани, Хрвати, Власи, Секељи итд. у великој мери су способни да привуку пажњу пријатеља етнологије. Пријем на који ће овај покушај наићи код публике треба да одлучи да ли се писац сме усудити да после овога дела објави сличне приказе овде наведених интересантних народа.

Беч, месеца марта 1835.

З Е М Љ А

1

ПОЛОЖАЈ, ВЕЛИЧИНА, ОДЛИКА

Под Војном границом подразумевају се оне провинције наше државе које сачињавају крајњу југоисточну ивицу Аустријске монархије и деле је од Отоманског царства. Становници ових крајева, Граничари, као и римски колонисти истовремено су војници и земљорадници. Они сачињавају непрекидни ланац предстража и повезани систем стража против непријатељских упада Турака и против епидемије куге.

Војна граница почиње код северне границе Далмације, у непрекидној повезаности протеже се дуж турске области преко Хрватске, Славоније, Срема, Баната и Ердеља, и завршава се код Златне Бистрице у Влашкој. Њена дијагонална дужина износи око 110 немачких миља. Она заузима површину од 863 квадратне миље, а сада има 1,065.132 становника.

Приближно у средини ових крајева лежи славонска Војна граница, стварни предмет наше расправе. Она је Савом одвојена од Баније, а Дунавом од банатске Границе; обухвата површину од 140 квадратних миља, од чега је 100 кв. миља корисног земљишта, а има сада 224.037 становника у 3 тврђаве, 5 трговишта и 312 села.

Славонска Граница цела је благих нагиба и равна. Продужетак Алпа који се протеже кроз Хрватску у разним правцима, а затим се кроз вараждинску Границу спушта ка Дунаву, додирује славонску Границу тек у малој мери са њене северозападне стране. Али ни овде се планине не уздижу до значајне висине. Још нижи је гребен Фрушке горе, богате виноградима и манастирима, која читава лежи на подручју ове Границе.

Сва брда Славоније покривена су бујном и снажном вегетацијом, а гола неплодна места нигде не парају око· Густе шуме, плодни виногради, цветне ливаде и пашњаци смењују се у пријатној разноликости и оивичавају хоризонт крајева који леже ниже.

Сем ових малобројних планина, тле ове Границе сачињавају искључиво простране низије и плодне равнице које су пуне најбујније вегетације. Оне се провлаче у благословеној разноликости дуж обале Босута и Саве кроз Срем, а прекида их само неколико безначајних пешчаних брежуљака у шајкашком округу.

Најважнија река ове земље је Дунав који на својој левој страни прима пловну и рибом богату Тису са њеним сливом. Код Земуна силну воду доводи му Сава која одавде па све до Баније дели славонску Границу од турске области, а пловна је читавом овом дужином. Сем ових наведених вода вреде помена још реке и потоци Трнава, Орљава, Струга, Босут и Биђ који се сви уливају у Саву. Али највећи део ових вода причињава земљи готово исто толико штете колико доноси и користи. Највећи део њих изнива се скоро сваке године, а поплаве Саве су најопасније и најпустошније· На стотину села са више хиљада јутара најплоднијег земљишта лежи на домашају њихових кобних вода. У новије време грађењем одговарајућих насипа почело се бранити од беса поплава. Лева обала Саве је дуж читавог тока славонском Границом обезбеђена системом насипа који, додуше, не могу увек одолети изванредно високим водостајима и моћним сантама леда, али су се ипак до сада у целини показали веома благотворним.

Не мање активном показала се овдашња управа у погледу исушивања бара и мочвара које често прате ток река и земљи одузимају више хиљада јутара корисног земљишта. У најзначајније подухвате ове врсте спада одводњавање лоњских и вицкопољских мочвара. Много стотина јутара корисним потхватима овде је исушено и тако је урбаријално земљиште не само знатно повећано, него су заувек отклоњена и испарења тако штетна по људско здравље. Кад би само тако добијене површине могле увек да буду пробитачно искоришћене! Очекујемо од будућности нај-боље, али ипак не можемо а да не приметимо са Господином Дворским саветником фон Хицингером, да сви ови потхвати само онда могу бити крунисани лепим успехом ако све бројније становништво буде повећало вредност земљишта.

Земљиште ове граничне провинције у агрономском погледу није свугде истог квалитета· Брдовити крајеви немају неке изузетно плодне оранице, али су због својих бујних ливада погодни првенствено за сточарство. Овде се све више повећава квалитет и плодност земљишта, што се више приближава банатским равницама. У долинама Саве, Дунава и Тисе оно је тако богато хумусом да незнатан труд земљорадника зеленашки награђује стоструким благословом, а господин дворски саветник фон Хицингер могао је с правом рећи да ни једна земља на истој географској ширини нема тако изванредно богату и бујну вегетацију као Срем. »Срем је земља у којој теку мед и млеко«, вели згодно Таубе, »он је непрестани перивој у коме су брежуљци и долине окићени даровима које пружају Флора и Церера у дражесној разноликости и непрегледном обиљу·«

Клима славонске Границе је блага и топла, јер је над њом оно исто чисто небо које се осмехује Ломбардији и јужној Француској. Овде је одомаћена винова лоза, а њен плод је већ у августу потпуно зрео. Дуд кога ради исхране свилених буба већ с пролећа лишавају лишћа, озелени истога лета још једном; а лубеница на неким местима достиже невероватну тежину од 20 фунти. Па и племенитијем и нежнијем јужном воћу потпуно одговара овдашња клима; а што се оно, без обзира на то, овде не негује и не одгаја, узрок треба тражити у спољним условима а не у климатским утицајима. Искуство је већ доказало да под благим и ведрим поднебљем Славоније може добро да успева не само туниска пшеница, него да су и пиринач, смоква, бадем, маслина и памук овде нашли своју другу домовину.

Благи и љупки небески свод омеђава ведри хоризонт Славоније. Зима је овде кратка и није оштра, и само је ретко у стању да воде Саве и Дунава баци у ледене окове. Истина, она често заодене поља и њиве у блиставо снежно рухо, али снег мора већ идућег дана да умакне сили љупкога сунца које Славонцу само ретко пружа задовољство санкања. Рано премаленје буди дарове Флоре и Церере у нов снажни живот, и доноси собом блаженство и радост. За њим долази жарко лето, чију жегу ублажава киша која хлади и освежава; али оно често рађа и тешке непогоде које не ретко уништавају сву наду земљорадника. У дугој и пријатној јесени потпуно

сазре дивни поклони Помонини, а не ретко јесен види како деца пролећа по други пут процветају.

Клима изванредно повољно утиче на људску природу. Ваздух је чист и здрав, а све више постаје такав што се повећава број становника, и нездраве мочваре у долинама претварају се у урбаријално земљиште. Температура одговара разним годишњим добима, а само понекад лети, после непогода, подложна је наглој промени. Због тога су становници славонске Границе јаки, здрави и снажни, чему не мало доприноси њихов једноставан начин живота. Маларија је обична болест, али становници на њу обраћају тако мало пажње, да само ретко употребљавају озбиљна противсредства, него се већином ослањају само на своју здраву, снажну природу. Али понекад, нарочито с јесени, међу становништвом избије убиствен пролив због кога смрт покоси многобројне жртве; то је последица неумереног једења зеленог воћа и других дијеталних порока.

Као што се домороци по правилу могу похвалити добрим здрављем, тако и странци могу мирно доћи у ове крајеве. Ако неки од њих подлегне маларији или чак и раној смрти, онда узрок не лежи толико у климатским условима земље, колико у непридржавању једног природног реда у животу. Диње и лубенице, сремска препеченица и карловачко вино многе странце су пре времена отерали у гроб. Тако понеки дошљак буде заведен невероватном јевтиноћом пића, да прекорачи границе умерености. Људи се постепено навикну да пију више него што су жедни; а у тој несрећној вештини дотерају најзад дотле да би се с правом могло рећи да је њихов цео живот протекао у сталној напитости. Последице таквог неприродног живота увек су, као што се само по себи разуме, најжалосније; али, зачудо, оне се стављају на терет славонској клими.

Пошто се у овој Граници не налазе значајне планине, то је она сиромашна продуктима м и н е р а л н о г ц а р с т в а. Сем неколико, уосталом, врло издашних, кречних мајдана, постоји само мали број каменолома, а тај недостатак веома се осећа у равницама удаљеним од брда при грађењу путева и сличних градњи. Зато Сланкаменско брдо има богата налазишта каменог угља, којим треба толико да обилују нарочито брда око Карловаца, да их сматрају неисцрпним за столећа.

Благонаклона природа је зато материнскије обдарила тле Славоније даровима б и љ н о г а ц а р с т в а. Мноштво растиња свуда избија из здравога тла, и претвара се у бујне, живе тепихе. Љупко цвеће, воће које позива да се послужимо њиме, лековито биље које мирисом прожима чист ваздух, бујне ливаде и густе сеновите шуме нижу се у неочекиваној смени. Срем је првенствено тај који блиста богатом флором и на његовим благословеним пољанама сестрински присно сједињена је вегетација југа и севера.

Све в р с т е ж и т а овде добро успевају и богатом жетвом награђују труд. Најчешће се гаји кукуруз који поседницима земље сиромашне хумусом служи скоро искључиво као храна, али се иначе употребљава за товљење животиња.

Разних врста в о ћ а, делимице изванредног квалитета, има овде много. Међу многим врстама јабука укусом се одликују тзв. пожешке јабуке (серчике). Нарочито много воћа се производи у градишканској регименти. Највећи део тога суши се у нарочитим пећима, а затим извози у Банат и Бачку, и тамо се трампи за овчију вуну. Али у читавој Граници на велико се производи само шљива. Свака кућа има један или више шљивика, који се од куће до куће нижу у читаве шуме и љупко опасују село. Ово воће се готово искључиво употребљава за производњу ракије. Много хиљада акова годишње се произведе и — попије. Прави Славонац и Сремац поступају при томе сасвим супротно; наиме, док последњи своју славу тражи у томе да произведе ј а к у ракију, са доста алкохола, Славонац настоји да добије м н о г о. Зато је његова ракија слаба и садржи мало алкохола, а могла би стварно да се пије уместо воде, када због нарочитог, киселог укуса мераклијама не би била бљутава. Али и овде се пече боља ракија, она намењена продаји, а у свакој имућнијој кући има изванредне шљивовице да би се њоме у датим приликама могао понудити претпостављени, или други уваженији гост.

В и н о в а л о з а се сади у приличној мери у крајевима погодним за ту сврху. Најбоља је она која расте на Карловачком брду. Она је потомак грчких лоза које је дао засадити цар Пробус, Митровчанин по рођењу, године 281. после Христова рођења, на гори Алмус (данашњој Фрушкој гори). Сем простог домаћег вина, које се највећим делом потроши у земљи, Карловци производе и племенитије врсте од којих су надалеко чувени постали карловачки с у в а р а к, затим производи познати под именом ш и љ е р и б е р м е т. После карловачког, спадала би бродска вина у најизврсниија вина у земљи

Ш у м а м а је славонска Граница изванредно богата; 359.760 јутара земље покривено је шумама. Планине које се према североистоку дижу према славонској про-

винцијалној области сасвим су обрасле шумама високих стабала. Сем тога, велике шуме протежу се дуж Саве, у готово непрекидном ланцу, од хрватске границе до у сремска поља. Одавде су све ређе, док се најзад у банатским равницама не осети потпуна оскудица у дрвету. Све шуме састоје се уопште од лиснатог дрвећа, међу којем опет преовлађују буква, јасен и храст. Витко и бујно избија последњи из плодног тла, узраста до запањујуће висине и дебљине, а савршено је погодан за сваку техничку употребу. Има много предности при изградњи бродова, а многа енглеска лађа која поносно сече морима истесана је из славонског храста. Сем тога што велике храстове и букове шуме дају неисцрпну резерву дрвета за грађу и огрев, доносе оне и својим корисним плодом држави и земљи знатне дохотке. Небројено мноштво свиња налази овде током читаве јесени и зиме довољно и снажне хране. У јесен Граничари и провинцијали, уз плаћање мале жировине, терају свиње на товљење и остављају их у шумама докле год налазе довољно хране. — И шишарке доносе држави знатне добити.

Не упуштајући се у систематско набрајање животињског света хоћемо само кратко да напоменемо да су у Граници одомаћене све корисне домаће животиње. Рогате марве има овде у знатном броју, али овој се не поклања никаква бришљива нега. Свака имућнија кућа има бар по једну запрегу волова за орање, јер по обичају који влада у земљи никада се не оре коњима, или се то чини сасвим ретко. Таква запрега састоји се из четири или бар из три пара волова. Мање имућни спрежу заједно, тј. више кућа дају по једног, два или више волова за орање, према количини стоке и тако саставе читаву запрегу којом се редом заједнички служе. — Краве су већином рђаве расе, а мало се ради на њиховом оплемењавању, пошто овде у земљи, као што ћемо даље видети, млакарство не доноси никакве нарочите користи.

Исто тако занемарени су и коњи. По правилу, током највећег дела године они сами морају да се брину за своју храну, а само зими их држе по шталама. Ипак их у многим домаћинствима негују изванредно пажљиво. У Граници иначе има много коња. Ретко да је који Граничар тако сиромашан а да не би имао бар један пар коња за вучу, а имућнији често имају и повелики чопор. Од ових се само неки хватају и обучавају за употребу у домаћим и економским пословима, а остали слободно лутају, у неком полудивљем стању, по шумама и пољима. Власник се мало брине о њима, никада заправо ни не зна да каже колико има таквих коња, а само за време необично оштре зиме баци им мало оскудне хране. Тако препуштени сами себи, коњи знају својом брзином и дивљином да умакну лоповима, а својим инстинктивним држањем на окупу бране се од напада вукова. — Иначе, коњи славонске расе су, додуше, мали, али су снажни, ватрени и врло издржљиви.

Многобројна стада оваца пасу на бујним пољима Славоније и Срема, али њих још ни издалека нема довољно да задовоље потребе у вуни. Све су оне просте, мађарске расе и имају грубу, коврџасту вуну: само Клименти гаје албанске овце финије вуне.

Од свих домаћих животиња најбројнија је свиња. Лак начин на који се она прехрањује и тови разним отпацима и жиром, и знатне користи које ова корисна животиња пружа у економији и трговини, разлог су што се у Граници гаји у тако великом броју. Нема ваљда ни једне граничарске куће која нема 20—25 тих животиња; имућнији домаћини имају чопоре од више стотина свиња.

Како Граница има сразмерно мало становника, помислио би човек да њене огромне шуме морају бити насељене великим бројем дивљих, крволочних звери, па ипак није тако. Разних врста птица певачица и грабљивица, додуше, има у великом броју, али четвороножни шумски становници, због слободе лова која тамо влада, прилично су постали ретки. Од дивљачи има само зечева у великом броју, иако тако многи вешти и невешти ловци непрестано раде о глави овим сиротим животињама. Јелени се скоро никада не налазе, а срне само у оним ретким случајевима када умакну из малобројних кошутњака пограничне провинцијалне Славоније, или за време лова пребегну овамо из турске области. Медведи, рисови и сличне крволочне животиње, које се наводно сусрећу у другим Границама, никада се не појављују у славонској.[1] Али у толико већем броју има тамо свуда вукова. Ови неугодни гости нису могли до сада бити искорењени, иако се велико и мало заверило да их уништи. За тако отворено непријатељство и вуци гледају да се на свој начин крваво свете, а штета коју они наносе земљи својим покољима износи годишње прилично своту. Они често направе читаву пустош по стадима. Они су појели многу невину овцу, много говече широка чела; многа дебела свиња морала је платити животом тренутно одвајање од чопора у коме је заштићена, а код многих срчаних коња бутине са

[1] Такви нетачни подаци увукли су се у иначе изврсно дело Господина К. Ј. Ф. Хофмана Земља и њени становници.

којих је здерано месо доказују да ови коњи за живот имају да захвале само својој брзини. Лети и с јесени, када су стада оваца, говеда, коња итд. расејана по ливадама богатим травом и цвећем, или кад су свиње у непрегледним чопорима истеране на гојење жиром у шуме — тада настаје златно доба за вукове. Јер, мада се они не усуђују лако да нападну збијене гомиле већих и јачих животиња, ипак знају вешто да употребе тренутак када некажњено смеју да нападну на поједине животиње, да задовоље глад а често и само своју грабежљивост, што им упркос будности пастира нажалост често полази за руком. Али када се са наступом зиме угојена стада потерају кући, када пашњаци, ливаде, поља и шуме остану празне и опусте, и постепено се заодевају зимским покривачем, тада почиње невоља четвороножних разбојника и они сада морају да удружују лукавост са храброшћу. Колико год они, наиме, летњих месеци, плашљиво избегавали човека, толико се зими дрско усуђују да се приближе селима и градовима. У сумрак, када људи у ниској соби удобно пуше лулу, док старије жене у скоро ужарену пећ још увек стављају дрво, када су млади момци и веселе девојке намириле стоку и снабдели је свим потребама, па уз задиркивање, песму, газе кроз снег и журе у топлу собу, — тада се напољу чује како вуци почињу свој ужасни концерт који прати велики број будних сеоских паса урлањем и завијањем. Крепки момци излазе тада испред села наоружани секирама и пуним пушкама и вребају непријатеља, и обично се враћају крунисани добрим успехом. Без обзира на то вуци се не ретко увуку усред села и ноћу направе међу стоком велику пустош.

До још већег степена досеже храброст вукова када се у неуобичајено оштрим зимама стока веома брижљиво чува, а да би им било лако да утоле глад појединачним крађама или разбојништвима. У том случају се не плаше да нападају чак и људе. Исто су тако храбри и безобзирни када у време парења иду у већим чопорима. Тада није никаква реткост видети заједно туцета вукова који јуре по отвореном путу и нападају. Њихова непристојност иде тада дотле да неће да направе места путницима; па како се скоро не зна да су вукови растргнули људе, ипак није никаква реткост чути да су овог или оног те скитнице спречиле да настави пут, и да је или морао сасвим да се врати или је тек споредним путевима могао да доспе до свог циља. За путнике на колима и јахаче ово последње није могуће, пошто сироти коњи, гоњени инстиктивним страхом, повратак претпостављају сваком другом путу. Не треба ипак мислити да неваљалство ових опаких животиња прекида саобраћај у земљи. — Граничар је већ у свом детињству научио да се хвата у коштац са вуковима, а наоружан секиром или добрим оружјем мирно полази на пут не плашећи се вука више него каквог јаког пса.

Са своје стране, становници не пропуштају да стављају убиствене замке и настоје да делом отвореном силом, делом лукавим заседама униште исконског непријатеља. У обична ратна лукавства спадају клопке, вучје јаме итд. Ухвати ли се вук на било који начин, убијају га, кожа му се одере, испуни сламом или сеном и као трофеј носи се по селу. Свака кућа се тада пожури да малим даровима у јајима, ракији, делом и у новцу изрази своју захвалност победницима или да их обештети за утрошени барут. Често младићи открију и легло вучице, увребају тренутак када она оде да тражи храну за своју младунчад, и опљачкају гнездо. Тада се младунчад жива води по селу, а лудо смеле људе који су извршили тај лов, богато обдарују.

Иако се на тај начин истребљују читаве породице вукова, ипак тек у зимским месецима почиње стварни рат до истребљења против ових омрзнутих шумских становника. Наиме, сваке године у ово доба команданти компанија дижу читав подручни округ у лов на вукове. Више стотина људи скупља се тада на одређено место, одакле треба да почну непријатељства. Они који су реномирани као стрелци долазе наоружани добрим ватреним оружјем, а остали секирама или великим батинама. Тада почиње поход ка оном делу шуме у коме треба да се одржи лов. Овде се стрелци поставе у заседу на најзгоднија и најподеснија места, а остали, звани хајкачи, распореде се у шуми у великом кругу. Када је тако све припремљено, хајкачи надигну ужасну дреку и постепено сужавају круг. Вукови, тако истерани из својих јазбина настоје да умакну; али пошто не могу лако да изиђу из круга, а хајкачи их све више збијају, то најзад доспевају на пушкомет ловаца који вребају, и тада плаћају животом сва почињена разбојништва. — На тај начин буде убијено много туцета вукова. Сваки стрелац добија кожу убијених животиња, коју затим продаје да би се добијеном свотом снабдео барутом и оловом за идуће ловове, или да на који други начин себи нешто приушти.

За време лова обично се на једном од суседних с т а н о в а (нека врста салаша, о чему ће даље ниже бити речи) припреми гозба за официре и одличније стрелце који учествују у лову. Када се заврши дан, једе се уз шалу и смех, при чему се, по правом ловачком обичају, добро пије. Свако од присутних прича друштву ловачке аван-

туре које су му се догодиле тога дана, а које су понекад врло шаљиве. Таква гозба је увек утолико веселија, уколико је лов био богатији.

Међу дивљим птицама које живе по славонским шумама и мочварама, особитога помена заслужују дивље патке. У небројеним јатима прекривају оне реке и мочваре које су опкољене плодним храстовим шумама и налазе овде своју најбољу и најомиљенију храну. У касну јесен и у зиму оне у јатима прелазе са турске области где се, због тога што муслимани слабо уживају у лову, силно множе, а затим због недостатка хране одлазе у суседне провинције. Становници их радо лове, пошто је њихово месо веома укусно због добре хране коју налазе у храстовим шумама. Поред тога што много стотина ових птица појединачно буде убијено или ухваћено, у неким крајевима, нарочито у провинцијалној Славонији, патке се и масовно лове. То се врши на лак и веома једноставан начин. Наиме, на обалама река које протичу у близини какве шуме, постављају се мреже у положај да коса страна буде окренута према шуми. На супротној обали сакрије се неколико људи и сачека долазак птица. Ретко кад треба дуго да се чека, јер ускоро долази велико јато патака и спушта се на воду. Управо када плови наспрам мреже, излазе људи из заседе и великом виком потерају патке које се затим — пошто хоће да полете према шуми — заплету у мреже и тако се лако хватају.

Не можемо закључити ово поглавље а да не споменемо још једну нарочиту природну реткост. Мислимо на такозване голубачке мушице. Иако њихов пустошни поход никада не погађа благословена поља Срема — периодична појава ове опште несреће остајала је досада увек само жалосна својственост Баната — ипак је читава појава исувише значајна а да овде не би заслуживала места.

Ови ужасни инсекти, чији је специфични карактер досада још непознат, долазе из унутрашњости Србије, из краја око Голубачког (Kolumbac) града који лежи на десној обали Дунава, по коме су добили и име. Велики су као и обични комарци, али по облику личе на обаде, а по дејству су више слични обадима ирваса одомаћеним у Лапланду. Због тога их неки убрајају у род обада, иако се Блуменбах одлучује за род комараца.

О њиховом настанку не зна се још ништа поуздано. Једни тврде да оне потичу из неких пећина код Голупца. Други опет кажу да оне настају из једног потока пуног свакојаких штетних и отровних гамади, а врло често се извргавају у бајку подаци које о овом питању од домородаца хоћемо да скупимо. — Толико је ипак сигурно да оне долазе из краја око Голубачког града у Србији и да их има у више брегова, пећина и јама који се налазе код поменутог града, из којих ови инсекти одлећу. Одатле полазе сваке године на своје пустошне походе у суседне крајеве. Оне лете у великим јатима која издалека изгледају као густи облаци дима. То се по правилу догађа у пролеће, иако су се 1776. год. појавиле у септембру, а између осталог, два пуна дана прелетале су преко Темишвара. Већином долазе у два или три различита периода, од којих први обично пада у другу половину априла. При томе се оне поделе у две велике колоне од којих прва предузима поход према Оршави и Видину у турској области, а друга у три правца (Нова Паланка, Мехадија и Вршац) преплави Банат. Овде оне у густимројевима падају на волове, краве, овце, козе, свиње, особито коње и на ове се прилепе ужасном упорношћу. Узалуд настоје јадне животиње да умакну страшном непријатељу, или да се одбране од њега; зачас су сви делови тела по којима нема длака покривени овим инсектима. Они се чврсто прилепе за браду и груди, нагризају капке и продиру у носне и ушне дупље, као и друге отворе. Болан урлик и завијање сведоче о ужасном болу нападнутих животиња, које дивљом јурњавом и трком настоје да се спасу, а у дивљем болу бацају се чак и у воду, ако је нађу у близини. Најзад падају мртве или за време самога напада или неколико часова касније.

Ране које настану на кожи нападнутих животиња натекну и облије их крв; примећено је такође да мушице остављају у њима јајца, као што то обично чине воловски обади. Уосталом, месо тако убијених животиња је наводно отровно и шкодљиво за оне који га једу. Штета коју ови инсекти причине веома је велика. Тако су они 1813. године побили више хиљада комада стоке. Досада се није могло открити право средство да се отклони ова несрећа. Прање нападнутих делова тела водом у којој је прокуван пелен показало се додуше корисним, али при већој употреби скопчано је са извесним тешкоћама. Примећено је такође да се ови неугодни гости растерују димом. Због тога, у време када они почињу да се јављају, обично се пале ватре од сламе, којој јадне животиње, вођене инстинктом, у чопорима прилазе, скупљају се око њих и тако настоје да се заштите од необузданога напада ужаснога непријатеља.

Није свеједно какво је време у доба покрета ових мушица. Кише и јаки ветрови разбијају их и скраћују њихов и иначе кратак век; зато је знатно мања и штета коју почине у овом случају. Али ако је пролеће лепо и суво и дувају источни ветрови, онда њихова посета направи утолико већу пустош.

Вреди напоменути да ових (или сличних) инсеката има још само у Лапланду и јужном Сибиру. — Такође је право чудо природе што они свој пустошни излет не проширују и на неке веће даљине, што увек узимају исти правац и штеде друге суседне крајеве.

2

ПОЛИТИЧКО УРЕЂЕЊЕ

Војна граница, већ својим географским положајем одређена да буде бедем аустријских држава против турске силе, морала је још у најраније доба попримити војничко уређење. Опасно суседство једног моћног народа који је својим победама занесен до дивље охолости а својим религиозним појмовима подстакнут да уништава хришћанство, био увек спреман да упада у суседне земље да би тамо задовољавао своју тежњу за пљачком или да шири своју веру, — то је присиљавало становнике данашње Војне границе већ више векова унатраг да стално буду под оружјем. Они су непрестано морали бити спремни не само да одбијају непријатељске нападе Турака, него да и себе и све провинције које су у њиховом залеђу штите од ширења куге, најопасније и најпустошније од свих болести. Тако је нужна одбрана створила уређење чија средства по знази и брзини одговарају опасностима против којих се треба борити. Предности које су биле повезане са таквим уређењем земље показале су се касније тако јасно да се морало мислити на то да се оно за стално осигура уредним, законом поткрепљеним уређењем. Тако је Граница постепено добијала чисто војничку форму. Тиме је Граничар постао војник и земљорадник истовремено. Као такав, истом руком рукује он оружјем и плугом, а у сваком тренутку је спреман да свој мирни стан замени војним логором. Војна дисциплина заменила је код њега грађанске и кривичне законе, а он је добио старешине који не воде само надзор над његовим грађанским и политичким односима, него и у време невоље знају да га воде у борбу.

Откако је Војна граница на тај начин уздигнута до посебне, самосталне установе, држава се непрестано трудила да јој да уређење које одговара њеној намени. Било је природно што се најпогодније мере за остварење лепога циља нису дале унапред одредити. Морало се најпре мирно чекати, посматрати последице, и из искуства извлачити она правила и законе који су држави могли служити на корист, а земљи и народу послужити на сопствено добро. Отуда се догађало да је Граница у различита времена добијала различита уређења, и да су у њеној унутрашњој управи и уређењу морале бити предузимане делом радикалне промене, док она најзад није добила садашњи лик који ћемо читаоцу приказати делимично у облику скице.

Његово величанство, наш највољенији цар нашао се побуђен да »спремност, храброст, истрајност и верност са којом су се Граничари у свакој прилици посвећивали оружаној служби«, највишом одлуком од 7. августа 1807. санкционише институције познате под именом Основни закони за Границу којима је »верним и храбрим Граничарима дато чвршће уређење које боље одговара духу времена и нације, трајније заснива њихово благостање у целини, јасно и одређено изриче право Граничара, тачно одређује њихове дужности као грађана према одредбама које важе за њих, самовољу гони у оквиру закона, а Граничари су заувек осигурани у свом положају и својини.« — Ови Основни закони деле се на Устројство и Управу земље. Желимо овде укратко да обухватимо основна начела оба закона, да бисмо тако читаоца боље могли увести у домаћи живот Граничара.

Устројство

Сва добра која се налазе у Граници сматрају се као стварна војна лена чији је врховни власник његово величанство. Ова земљишта се уступају онима који имају права на посед, као стална, непроменљива, увек наследна својина уживања. На стицање ових добара имају права без ограничења сва она лица која хоће да се подвргну прописима који важе за Границу, а на себе и своју породицу хоће да преузму обавезе одређене устројством. Земљишни посед Граничара дели се на основно имање (Stammgut) и иберланд (Überland). Прво сачињава главницу куће и не сме се — као ни fundus instructus који припада основном имању, — никада заложити или отуђити; а иберланд се, према законским прописима, сасвим или делимично може дати у најам, заложити или отуђити.

Да би се тачније одредио однос величине основног имања према поседу иберланда, земљишни посед Граничара одмерава се према сесијама (Ansässigkeit). Четвртина сесије износи 6 јутара земље по 1600 кв. хв. од чега су четвртина ливаде и три

четвртине оранице. Сем ових постоје још половина, три четвртине и целе сесије које по горњем мерилу износе 12, 18 или 24 јутра. Ни једна граничарска кућа не може поседовати више од једне целе сесије основног добра; земљиште које Граничар поседује преко тога рачуна се у иберланд.

Официри, духовници и чиновници могу уз кућу за становање имати само једно јутро баште; трговци и занатлије који као такви живе одвојено од својих породица могу у Славонској граници поседовати три јутра. Овим лицима није дозвољено никакво даље стицање земљишта; но они могу слободно располагати једним јутром окућнице и баште које им закон дозвољава.

Ако нека граничарска породица сасвим изумре, онда последњи њен изданак може по свом нахођењу завештати целокупно покретно имање; ако он умре без своје последње воље, онда се примењује обичан редослед наследства према законима немачких наследних земаља о реду наслеђа без тестамента. А непокретно имање и fundus instructus који спада у основно имање може завештач оставити само таквим лицима која по закону имају право да стекну имање у Граници; а сви они наследници који немају то право морају се или подвргнути прописима који важе за Границу, или за две године морају пренети наследство на оне који имају право на посед. Овај последњи случај односи се на сва она лица која су из обичног граничарског реда напредовала у официре и чиновнике, јер ова својим напредовањем иступају из обligатнога сталежа, па према томе губе и сва права и захтеве који су у вези с тим.

Свака граничарска кућа мора, као што ће се даље видети, издржавати војнике. А да газдинство граничарских кућа не би трпело због одсутности војника, потребно је да више људи живе на окупу у једној истој кући. Овај заједнички живот назива се задруга (Haus-Communion). У чланове једне задруге спадају сва она лица која су у тој кући као стална пописана за ратну службу, без разлике да ли потичу из једне породице односне куће, или су адоптирана. Од овога се изузимају слуге које раде у кући за погођену награду.

Надзор над свим члановима задруге врши старешина, а помаже му старешица; обоје бирају чланови породице већином гласова. Они управљају кућом, а имају још да бде над редом, вером и моралом и да воде домаћинство.

Сви чланови једне задруге имају иста права и дужности. Сви морају према својој снази и способностима да раде и помажу у кући, а сви имају подједнака права на оно што је заједнички стечено. — Што задруга радом и добрим вођењем економије уштеди, тј. што се после одбитака свих потреба и издатака покаже као чиста зарада, дели се међу чланове задруге. Као размера за ово влада ред да старешини и старешици припада сваком по два дела, а сваком осталом лицу које ради по један део стеченог. Војници добивају свој део без обзира да ли су код куће или у војсци; међутим, немарни, лени чланови породице искључени су из деобе.

Одавде само по себи произилази да сваки члан куће може за себе имати новца, алата, покућства итд.; но непокретног имања не сме нико засебно поседовати. Исто тако не сме водити засебно домаћинство, одвојен занат, или се занимати за свој рачун било чиме што га одваја од заједничког домаћег посла. Ако један члан породице наследи непокретно имање, стоку и слично, мора он ово или сјединити са заједничким кућним имањем, или — по добивању дозволе од власти — издвојити се из задруге и са својом породицом преузети наследство, или исто за две године пренети на оне који имају права на посед.

Сваки члан задруге може са знањем и дозволом старешине да оде изван куће на какав посао да за себе нешто заради. Но од ове зараде мора се одређени део уступити домаћој каси. Они који без дозволе старешине оду да нешто посебно зараде, морају домаћој каси предати читаву зараду.

Све што Граничар законитим путем стекне за себе лично јесте његова слободна својина којом он може располагати по свом нахођењу. Ако он умре без последње воље, онда наступа обичан редослед наслеђивања према законима немачких наследних земаља, без обзира на задругу.

Једна задруга може се поделити у две или више задруга, ако после деобе свака кућа има још толико мушкараца за војну службу да према пропису за уписивање регрута из сваке куће бар један може да буде регрутован и ако је даље заједничко имање довољно велико да при деоби свака кућа може да има бар половину сесије, поред потребних зграда за становање и економију, затим стоке и оруђа потребних за газдинство. Но такве деобе породица могу уследити само уз дозволу власти. Уосталом, са овим морају бити сагласни сви пунолетни мушкарци куће; исто тако морају странке још пре деобе тачно прорачунати удео који свака има да добије, као и терете евентуално настале из приватних дугова које свака има да прими на себе.

Исто тако поједине породице које нису довољне бројне да би добро газдовале и удовољавале војној обавези, могу у своју кућу адоптирати поједине стране људе

или и читаве породице, ако ови хоће да се подвргну одредбама које важе за Границу. За ово је увек потребна и дозвола власти.

Ако Граничари постану официри, чиновници, свештеници итд., и тако иступе из облигатног реда, губе сва права на имање своје задруге. Тада зависи од добре воље њихових кућа да ли ће таква лица помоћи извесном сумом да се опреме, или иначе каквим даром.

Девојке које се из граничарске куће удају, сем девојачке спреме која је уобичајена у земљи, не добијају никакву отпремнину.

Према основној одредби за институцију Границе, сви Граничари који су у стању да носе оружје, лично су обавезни на војну службу у Граници или изван ње. Ова обавеза као и све остале обавезе Граничара произлазе из поседовања имања. Ни један Граничар, тј. ни једна личност која поседује војно лено, није изузета од војне обавезе. И само племство подлеже овом закону, а од овога се може ослободити само онда ако своја граничарска основна имања бесплатно уступи Граници у сврху нових насељавања. Међутим, она лица која не поседују имање у Граници, која не припадају ни једној граничарској задрузи, а занимају се искључиво трговином, занатом итд., ослобођена су војне дужности. Ипак и лица која подлежу војној обавези могу добити дозволом виших власти отпуст ако мисле да ће наћи зараде у камералним или којим другим службама.

Од мушкараца једне задруге способних за оружје, само се један или неколико њих, према законом одређеном односу, пописују за војну службу; остали остају код куће да воде домаћинство. Уосталом, војници Границе немају одређено време војне службе. Они служе дотле док то служба захтева, а дозвољавају њихови економски и породични односи. Ако пописани мушкарци у међувремену постану неопходни своме домаћинству, отпуштају се из војске, а њихов одлазак надокнађује се другим лицима која нису неопходна привреди. Закон уопште води толико рачуна о привредним условима Граничара, да су у хитним случајевима такве смене дозвољене чак и у време рата.

Граничарски војници добијају од ерара само оружје и опрему, а на свим њиховим службама саме њихове породице морају да их одевају и издржавају. Само онда када иду у рат или буду откомандовани у службу изван округа њихове регименте, добијају обмундировну спрему ab aerario и примају ерарно снабдевање одређено за линијске трупе.

Као одштету за издатке које једна граничарска кућа има да сноси за издржавање војника, добија она за сваког војника ослобођење од пореза на земљиште познато под именом Dienst=Constitutivum. Ово износи на сваког човека под оружјем, од наредника па наниже, у мирно доба 12 гулдена, а у ратно доба када људство прима снабдевање од ерара, шест гулдена годишње. Ако Dienst=Constitutivum износи више него што су пореске обавезе, онда се вишак односној граничарској кући исплаћује у готову, а у супротном случају одбија се од пореза.

У обавезе Граничара спада најзад још и бесплатно вршење личне и запрежне работе (Hand=und Zugrobot) за потребе оних изградњи и других подухвата који се предузимају за опште добро о државном или општинском трошку. Ова радна обавеза дели се на ерарну и општинску. Прва је сразмерна поседу, а друга броју људи способних за рад и броју стоке за вучу. За ерарне радове мора свака граничарска кућа за свако јутро оранице и ливаде да да једнодневни лични кулук (Handarbeit) и полудневни запрежни кулук (Zugarbeit); лица која не спадају у облигатни граничарски ред измирују ову обавезу у новцу. Но од овога се по закону може бити и ослобођен. Тако, на пример, ослобођен је сваки Граничар уписан у војску; а оне куће које броје само једну главу способну за рад, као и оне које од три мушкараца имају да издржавају два војника ослобођене су сваког личног и запрежног кулука. — Бесплатни рад за општину по правилу не сме да пређе годишње број од осам дана по глави способној за рад и четири дана по комаду стоке за вучу. У време сетве и жетве не упућују се људи на рад.

Из овог кратког приказа устројства Границе може се видети да је посвећивање војној служби први задатак Граничара. Закон настоји да уклони све што би се могло супротстављати овоме циљу и што би Граничара могло одвојити од његовог основног задатка. Отуда је законом и ограничено посвећивање Граничара трговини и занату.

Наиме, да се и граничарском сталежу не би одузимала способна лица, на изучавање еснафских заната пуштају се само они дечаци из облигатнога граничарског реда који нису способни за војну службу. Потпуно способни дечаци могу само онда учити неки занат ако се обавежу да ће се населити у Граници и тамо се бавити тим занатом. Међутим, оне занате који у Граници нису еснафски, који не ангажују човека потпуно и којима се у неку руку може бавити као споредним занимањем, може сваки Граничар учити без ограничења.

Трговина стоком и воћем, и сопственим производима сваке врсте дозвољена је Граничару без ограничења и без плаћања пореза на трговину или било којег другог пореза. Али ако се Граничар одвоји од своје задруге да би се бавио искључиво трговином, онда он подлеже порезу на трговину. Платном и другом робом смеју трговати само нарочито оспособљене занатлије.

У п р а в а

Подела и управа земље заснива се на чисто војним начелима. Читава земља подељена је на р е г и м е н т е, као што су обично остале аустријске провинције подељене на округе, комитате итд. Величина једне такве регименте области није свугде једнака; но свака је довољно велика да може у случају потребе одржавати пет пуних батаљона у рату, а сем тога да има још толико људи да ови могу одржавати кордон, обављати остале земаљске службе и водити домаће послове.

Међу славонским региментама, петроварадинска је највећа. Она обухвата површину од 26 кв. миља и има 73 590 становника. — Највећи део регименти добио је име по некој тврђави у својој области или иначе по неком значајнијем месту. Тако се Б р о д с к а регимента зове према тврђави Б р о д; Г р а д и ш к а н с к а према тврђави С т а р а Г р а д и ш к а; П е т р о в а р а д и н с к а према тврђави П е т р о в а р а д и н. Мало њих зову се према самом народу, на пр. Личка регимента у хрватској, Влашко-илирска у банатској, Секлерска и Влашка у ердељској Граници. Ш а ј к а ш к и б а т а љ о н који лежи у славонској Граници сачињава неку врсту дунавске флоте и добио је име по својим воденим превозним средствима (Csaiken). — Свака регимента је опет подељена у дванаест, а Шајкашки батаљон у шест к о м п а н и ј а којима припада више или мање села, према томе да ли су већа или мања, да ли су више или мање насељена. Свака компанија носи име оног места у коме је седиште команданта.

Апарат који управља земљом делом је чисто војног, делом политичког реда. У прве спадају стварни официри (Feldofficiere) који у мирно време војну власт сједињују са грађанском, а за време рата имају да воде Граничаре у борбу. У последње спадају тзв. управни официри (Verwaltungs=Officiere), који су стварно чиновници, а којима је додељен официрски чин да би више могли импоновати Граничару, навикнутом на војну дисциплину. Њихова служба ограничава се потпуно на економско-политичка питања. Сем тога, има још стварних цивилних чиновника којима је поверено вођење неких споредних грана земаљске управе.

Регименто м командује пуковник. Овај је истовремено грађански и војни старешина своје области. Он са осталим штабним особљем живи у најважнијем месту своје регименте области које се назива ш т а б н и м м е с т о м. Штаб Бродске регименте налази се у В и н к о в ц и м а, Градишканске у Н о в о ј Г р а д и ш к и, Петроварадинске у М и т р о в и ц и, а штаб Шајкашког батаљона у Т и т е л у. — Да би му се олакшало вршење тако широких и разноврсних дужности, пуковнику је придодано више лица од којих је сваком потпуно поверена посебна грана посла. Тако на пример, регименте ски ађутант има чисто војни референат, економско-политички и полицијски има управни капетан, правни има аудитор, шумарски шумар, а грађевински капетан руководи ерарним грађњама. Сваки референт је одговоран за своју грану посла и стоји под непосредним заповедништвом команданта регименте.

Под врховном управом пуковника, компанијом руководи капетан. Као и пуковник у читавој регименти, тако и капетан у својој компанији врши војну и грађанску власт. Уз њега је управни официр који је задужен искључиво за вођење економско-политичких полицијских послова, а подређен је команданту компаније. — Остали подређени официри су размештени по већим селима компаније којој припадају и сачињавају овде месну власт у војним и политичким питањима. Најзад, у таквим селима у којима нема официра, месна команда поверена је једном подофициру.

Граничарев судија у кривичним и грађанским стварима је његов официр. Регулисање мање значајних тужби и процеса, као и кажњавање ситнијих преступа обавља се код компаније. Да би се уклонила самовоља, сви ови предмети расправљају се пред компанијским судом. У ову сврху одржава се заседање сваке недеље једном, обично средом. Све молбе, тужбе, жалбе итд. одлажу се до тога дана; међутим, хитни случајеви узимају се у поступак без одлагања. Овом заседању присуствују, сем капетана, управног официра и осталих официра, још неколико подофицира и поуздане и поштене месне старешине. Овде се претреса и одлучује само о поменутим предметима, или ако они нису у надлежности команде компаније, упућује се регименти на одлуку. Процеси почињу код регименто г суда одакле се даље може обраћати генералној команди или апелационом суду у Бечу. Последња инстанција јесте ц. к. Дворски ратни савет.

На таква судска заседања морају доћи у компанију сви месни команданти и поднети тачан извештај о свим оним случајевима који су се одиграли те недеље, ако у међувремену већ нису били објављени. Овамо спадају на пример обавештења о из-

вршењу или неизвршењу наредаба које су дошле од компанијских или виших власти, извештај о стању привреде Граничара, о смртним случајевима итд. Сем тога, тих дана се доносе војне одлуке, одређују ерарни општински радови, саслушавају се молбе и жалбе, решавају се спорови, а истовремено објављују наредбе регименатских или виших власти. У ову сврху сваки месни командант мора водити протокол заповести, у који се уносе све наредбе и одредбе о којима је расправљано на седници. Сваки месни командант понесе протокол собом; истога дана увече, или ако су села удаљенија, следећег дана сазове читаво село и прочита му заповести, одредбе, пресуде, итд., ако ове због својих важности или хитности нису већ раније обнародоване.

На сличан начин одржавају се у штабу регименте недељна заседања под председништвом команданта регименте, а у присуству осталих штабних официра. Сваки референт износи овде оне предмете који спадају у његову надлежност, а којима је потребно ближе обавештење. — Криминални случајеви расправљају се пред регименталним судом. То је заправо војни суд, који се састоји из аудитора, више официра и подофицира и војника, а коме председава један штабни официр. Но, према аустријским војним прописима суди се само оним лицима која су окривљена да су у служби као војници извршила злочин; преступи изван службе кажњавају се по општој казненој норми.

Прво претпостављено место једне регименте јесте бригада која обично има увек две регименте, а стоји под заповедништвом земаљске генералне команде. Седиште славонске генералне команде налази се у Петроварадину. Све граничарске генералне команде потчињене су ц. к. Дворском ратном савету у Бечу.

Сви официри и чиновници Војне границе по рангу и достојанству равни су осталим ц. к. аустријским официрима и чиновницима. Ма како излишном изгледала ова напомена, она је ипак потребна да би се исправили погрешни појмови многих људи који мисле да је граничарски официр стварни официр само у строју, а код куће, тј. изван службе да престаје његово достојанство. Официри и чиновници уживају према своме положају одређену плату и као што је уосталом већ речено горе у приказу граничарског устројства, не смеју поседовати ни економију, нити се бавити неким другим привређивањем.

Од управо приказаног начина управе изузимају се само тзв. комунитати. Под овим се подразумевају они градови и трговишта који, додуше, леже у области Војне границе, али искључивом привилегијом Његовог Величанства нису под судском надлежношћу регименте. Комунитати су, дакле, у Граници отприлике оно што су владарски градови у Аустрији. У њима живе углавном трговци и занатлије, али највећим делом и сељаци који стоје под судском надлежношћу свог сопственог градског магистрата. Овај се састоји од једног председника општине и једног изабраног заступника (Syndicus), а оба ова положаја обично заузимају пензионисани официри, затим из више саветника, помоћника-судија и градских писара. Правосуђе се заснива на аустријском цивилном праву. Парнични предмети иду преко генералне команде и апелационог суда у Бечу до Дворског ратног савета, а то место је и последња инстанца. Комунитати нису дужни да дају војнике, али у ратна времена имају да допринесу одбрани земље и у људству и у готовом новцу.

Најважнија служба граничарских трупа у време мира састоји се у одржавању кордона. Под овим се подразумева онај непрекидни систем стража који је постављен дуж читаве турске области, а од најјужнијег врха хрватске Границе до најсевернијe граничне тачке Ердеља чини линију од 227,7 географских миља. Дужина славонског кордона износи 61 географску миљу. Сврха граничног кордона је вишеструка и важна. Једна од најважнијих јесте да Границу и аустријске провинције које леже иза ње брани од појединих непријатељских напада и од епидемије куге, а то зло у турским провинцијама бесни готово непрекидно. Сем тога, Граница треба да осигура ерар од финансијских штета, и да спречи и дезертирање и усељавање којекаквог и непотребног олоша.

У ову сврху дуж читавог суседства са Турцима подигнуто је више тврђава, међу којима је најважнија Петроварадин, која међутим лежи нешто подаље од Саве. Сем ове управо поменуте, у славонској Граници налазе се тврђаве Брод и Стара Градишка. Према свакој граничарској тврђави и Турци су саградили тврђаве које се међутим, са јединим изузетком Београда који припада Србији, све налазе у рђавом стању.

Између ових тврђава дуж турских области постављене су стражаре (Csardaken). Њихово растојање условљено је приликама, на тај начин што је оно веће у отвореним пределима где је слободан видик, а у шумовитим, брдовитим крајевима постављене су ближе једна другој. Оне се уопште тако постављају да свака стражара може видети оба своја суседа и да тако ни једна тачка читаве кордонске линије не остане неконтролисана. Чардаци су сграђени од дрвета, а стоје на више храстових кочева, неколико стопа изнад земље, делом да би се проширио видокруг, делом и због честих

излива Саве. Њихова величина зависи од важности положаја. Стварна стражарска соба је унаоколо, или само са три стране окружена ходником, који досеже до висине груди и лежи под стрмени главног крова. Овде се постављају осматрачи. За улаз служе лествe које се могу увући у чардак, ако стражи прети опасност. У ту сврху и тле стражара има пушкарнице да би се и наниже могло пуцати. — У подозривим случајевима, а када време и околности прете нарочитом опасношћу, између овде описаних чардака, постављају се још повремене страже, тзв. међустраже, и тако се кордон појачава.

Читава кордонска линија једне регименте стоји под заповедништвом једног кордонског команданта који је штабни официр или капетан. Под његовим врховним надзором други подручни официри командују извесним кордонским линијама, а на челу људства сваког појединог чардака стоји један подофицир. — Пошто су ови чардаци често прилично удаљени од кућа граничарских војника, то се стража смењује само једном недељно. За ово време људство се храни о свом трошку.

Главни задатак кордонске страже састоји се у томе да будно пази да сем у пазарне дане одређене за саобраћај са Турцима нико, ни под каквим изговором не пређе са оностране области. На сваку силу одговара се силом и такви који на силу хоће да пређу на аустријску територију, нарочито у време куге, без даљега се убијају. Но на таквим местима где су постављени контумаци дозвољено је да људи у свако доба овамо прелазе, јер се овде у свако доба могу предузети мере предострожности, потребне за спречавање куге.

На тзв. сувој граници, где наиме аустријска област од турских земаља није одвојена рекама него хумкама, граничним знацима, чување кордона још је теже и опасније. Иако су овде чардаци ближе постављени један другом, предео је обично исувише брдовит и прекривен шумом, а да би људство кордона могло лако правовремено да открива и спречава провлачење крijумчара и лопова, или упад оностраних разбојничких банди. У таквим случајевима је војна кордонска линија појачана још неком врстом кордонске полиције (сересанери). То су Граничари са којима се поступа као и са онима који су заиста у војној служби, али се они употребљавају искључиво за службу у кордону. Према томе, они у кордону проведу све време свога службовања. Они стоје под заповедништвом паша који су опет подређени команданту кордона. Њихово одело и наоружање умногоме је слично турском, што им често користи при њиховим излетима у оностpану област. Њихова служба је скопчана са многим опасностима. Они морају да буде над сигурношћу краја, да мотре на сумњиве људе, да осујећују упаде Босанаца жељних пљачке, да настоје да у оностраној области пронађу стоку и друге ствари, украдене или опљачкане од Граничара и да их опет врате власнику, итд. Један од најопаснијих задатака сересанера ипак је хватање лопова и разбојника и гоњење разбојничких банди. Све ове задатке знају они да врше са исто толико мудрости колико и срчаности и храбрости. Ако су само открили траг које босанске разбојничке банде, онда не мирују док је делом не ухвате, делом не разбију и не учине безопасном. Ово је нарочито онда случај када власт нађе за добро да уцени главу неког опаког разбојника. Тада сересанер не мирује док не заради уцену. Он уцењеног гони по трагу дотле док не сазна најзад његово пребивалиште. Тада се упути онамо или сам или у пратњи неколико другова, и пркоси свакој опасности. Ако прогоњеногa не може да ухвати живог, онда га смакне по ловачком обичају — ханџаром му одсече главу, стави је у своју торбу, па је преда властима, које му онда исплате обећану награду. — Лако се може видети да ова служба мора да доведе сересанера у честе сукобе са његовим турским суседима који не ретко угрожавају и његов живот. У ствари, трупа сересанера никада се не сретне са босанском бандом, а да не падне неколико мртвих глава. У таквим случајевима сересанер може спасти живот само на тај начин што свога противника оштро узима на око и довољно брзо окине.

Већ је горе поменуто да Турцима није дозвољено да у свако доба и на сваком месту прелазе овамо. Ма ко да хоће са турске стране да пређе, мора се подвргнути карантину у за то одређеном контумацу. Славонска граница има две такве контумационе установе, и то у Броду и Земуну. Свако ко прелази преко Саве мора се упутити у контумац који је увек под строгом стражом. Дужина карантина је различита, већ према томе како гласе извештаји царских конзула о стању здравља Турака. Она може трајати 10, 20 до 42 дана. Свако контумацијско звање има још своје филијале које се називају раштељи (Rastellämter), а који су подигнути само зато да са Турцима олакшају саобраћај путем кога се на таквим местима одржавају пазарни дани.

На таквим раштељима у одређене пазарне дане прелазе Турци преко Саве да тргују. Превоз се врши чуновима и нешто већим чамцима, а пошто се такав превоз на домаћем језику зове скела (Skella), то се и сами пазарни дани зову дани скеле. На раштељима се не мора подвргавати контумацу; само се са оностраним људима не

сме доћи у лични додир. Кога Турчин додирне, мора одмах у контумац. Ради спречавања оваквих додира место на коме се тргује опкољено је двоструком баријером. Место на коме су Турци сасвим је ограђено. Хришћани стоје иза једне ограде, управо према Турцима. Обе странке су једна од друге на толиком размаку да могу сасвим лепо разговарати, али једна другу не могу додирнути рукама. Између њих налази се једна буда у којој стоји дезинфектор (Reinigungsdiener) и оштро пази да не дође ни до каквог додира између Турака и аустријских поданика. У исту сврху постављено је више стража. Пред дезинфектором стоји велика чинија пуна сирћета. Ако сада Турчин има да плати нешто хришћанину, то он одбраја новац на сто, при чему дотични гледа да буде тачно плаћено. Затим Турчин баци новац у чинију са сирћетом, чиме је предупређена зараза. Дезинфектор узима напокон новац из чиније и предаје га ономе коме је намењен. Ако хришћанин има да плаћа Турчину, онда наравно није потребно толико формалности. Новац се само положи на сто одакле га Турчин узима. — Ко хоће да пређе у турску област и истога дана да се врати, мора повести собом једног царинског надзорника који мора посведочити да путник није дошао са Турцима у додир. Онај који је с неким испрека на било који начин дошао у додир, мора се без поговора подврћи карантину.

Још строже се проверава роба и чисти од заразе куге. Исто се чини и са писмима, на тај начин што се сва писма која прелазе из Турске отварају, буше, надиме и очисте, па тек онда поново запечате и упуте даље.

Главно стовариште турске и аустријске робе јесте Земун. За њено чување сагра-ђени су на ерарни трошак многи магацини и складишта. — Главни извозни артикли су чоја, платно, стаклена роба, жита итд. Увозе се сафијан, памук, разноврсне ствари, рупчићи, шалови, восак, мед итд.

НАРОД

О пореклу становника Војне границе уопште, а посебно славонске, писано је већ много, али мало тачнога. Неки писци хоће сасвим озбиљно да нам докажу да су се Граничари тек јуче богзна откуда доселили у пусту земљу; други тврде да су се на сразмерно само малом простору Војне границе збили народи тако различитог порекла и језика, да би се могло помислити како ти писци желе да пред нашим очима или и ушима сасвим непосредно изведу славну сцену која се одиграла при грађењу вавилонске куле; а други опет који уображавају да су у ову тајну најдубље продрли, дају нам неувијено на знање да Граничари некада нису уопште имали језика, него су тек од Мађара и Турака научили да говоре. Мора се признати да су ова мишљења колико храбра толико и оригинална, само штета што не могу да издрже пробни камен историје! Ми ћемо се због тога усудити in puncto quaestionis да будемо другог мишљења, а своје мисли излажемо овде просто и једноставно оцени непристрасног читаоца, а да се ипак ни најмање не обарамо на горње хипотезе, нити да дајемо себи незахвалног труда да у нешто друго уверавамо оне који су их поставили.

У Граници не влада ни издалека такво шаренило народâ као што би понеко хтео да нас увери. Ако у »Минијатурној слици Далмације и Хрватске« стоји: »Војну границу насељавају разни народи, наиме Хрвати, Славонци, Срби, Босанци« итд., онда је то тако — да изаберемо један општи пример — као када би се рекло: Немачку насељавају разни народи, наиме Аустријанци, Баварци, Саксонци, Виртембержани итд.; јер као год што се ови последњи именовани народи с правом зову немачком браћом, тако и први припадају једном и истом стаблу; они су сви потомци велике словенске породице. Да ли су сви становници славонске Војне границе којима се сада првенствено бавимо потомци старих Славонаца, или да ли међу њима нема и породица чији преци у директној линији не потичу од Јафета, праоца свих Словена, то је питање које се не даје доказати дипломатском тачношћу, а која би бесумње и сваку другу нацију могло довести у ужасну забуну. Без обзира на то можемо мирне савести тврдити да међу данашњим становницима славонске Границе Словени сачињавају главни и основни народ. Сем њих живе тамо још око две хиљаде Климената и можда исто толико Немаца, који су се у новије време населили у оним крајевима. Сем тога, налази се овде-онде понека циганска породица која, међутим, ретко подиже стално станиште, него води луталачки живот на који је од давнина навикнута, и бави се крађом. Јевреји, Јермени, Грци итд. крећу се, додуше, земљом као торбари, шпекуланти, трговци итд., али се у Граници нигде нису населили и појављују се овде искључиво као странци. — Да прикажемо сада ове разне народе у посебним одељцима, да бисмо избегли понављања и читаоцу олакшали преглед, а почињемо главним народом славонске Војне границе, наиме

I

СЛАВЕНИМА

1

Порекло, језик и вера, телесне и духовне особине

Данашњи Словени у Војној граници су Срби, а потомци су оних старих Словена који су још у давно доба посели крајеве између Дунава и Јадранског мора. Различита су мишљења историчара о томе у које време пада њихово насељавање. Једни сматрају да је то било средином седмога, а други средином шестога столећа; неки опет тврде да су Словени живели у овим крајевима већ у најраније доба, о коме историја још ништа не зна. У вези са овим последњим значајне су речи једног обавештеног рецензента које је он написао поводом једног сличног питања у »Аналима за књижевност и уметност« из године 1810, стр. 436 »Волтиђи, Апендини као и други далматински писци пре њих и у њихово доба«, каже се на наведеном месту, »употребљавају назив илирски сасвим као синоним за словенски, мислећи да су стари Илири, тако познати у римској историји, били преци Словена и говорили славонски, а из те своје прадомовине проширили су се према северу, преко старе Паноније и Дације, у Пољску, Чешку и Русију, али то мишљење немачки историчари не само што су оповргли, него су и напустили. Оповргнуто ће оно бити када један учен историчар и филолог, спреман као Шлецер,[1] истражи називе лица, места, река и остале називе који су код грчких и римских класика наведени као дачански, као што је већ Фортис предложио, а П. Апендини покушао тек слабим снагама, испитивао и тобоже доказао да нису словенска! Дотле ћемо имати стрпљења и обзира према онима који верују традицији, »да су прадомовина Словена Панонија и Илирија или бар земље западно од Дунава у Мађарској.« Јер ако се већ име Словена јавља у римским историјским књигама тек у шестоме веку (можда већ раније код Страбоа), зар се нису раније могли скривати под другим именима (Илири, Гети, Дачани, Панонци)? Па и Грци се код Римљана јављају увек само као Graeci, никада као Хелени, а Немци као Германи, а никада као Deutisci! Усто још ни једна историја не наводи доба досељавања Словена преко Дунава итд.« — Даље истраживање овога питања морамо препустити људима који су за то позвани. Ми ћемо овде ближе осветлити само мишљење оних који граничарског Словена никако неће да траже у историјској прошлости, — него време његовог насељавања у Граници примичу до у наше доба.

Већ је историјском тачношћу доказано да су Јужни Словени још пре дванаест векова заузимали оне крајеве у којима се и данас налазе, и да су тамо оснивали више држава. Све ове некада самосталне државе губиле су током времена своју самосталност; Хрватска, Славонија, Босна, Србија подлегале су крвавом мачу дрских, освајачких хорди и постепено су падале у прах робовања. Ову чињеницу историја нам је верно очувала; колико истинито толико и опширно и исцрпно наводи она време када су те земље падале, као и околности и услове који су за собом повукли њихов пад; — али нигде нас историја не учи да је освајач ове земље, а посебно Славонију, раселио или да је њене становнике, као некада Навукадоносор Јевреје, отргао са домаћег тла и преселио у неки нови крај. Исто тако историја не помиње неко расељавање путем неког општег добровољног исељавања из Славоније, сем ако би се хтело придавати неког значаја околности што, можда, годишње неколико туцета злочинаца побегне у босанске и српске планине да би умакло руци правде. Зашто, дакле, ствар представљају тако као да је славонска Граница тек од новијег времена насељена Словенима? А куда је то ишчезао народ који је некада сачињавао читаву једну краљевину? Чести упади Турака свакако су упропашћивали земљу, а мач неверника у различита времена осетно је проредио становништво Славоније; али искорењега сигурно није. Да је бес Турака претио подјармљеним народима потпуним уништењем, онда би та судбина свакако пре погодила Србе и Босанце преко којих се сваки напад Турака свом својом разорном силом морао преваљати да би тек стигао до Славонца. А ипак неки хоће да прикажу да је Славонија насељена из Србије. Српски исељеници су, додуше, у разна времена, у већим или мањим масама, привремено долазили на славонско тле; али ови се никако нису ограничили на узани појас славонске Војне границе, него су отишли дубље у Мађарску, а ово последње Енгел у

[1] Нашли смо таквог у нашем Шафарику. Камо среће да се његовој музи допадне да се и надаље бави српским народом чија је историја велико сироче!

својој Историји Мађарске на више места изричито потврђује. Овде су избегли Срби населили више крајева на Тиси и Марошу и својим насељима дуж Дунава досегли су горе до Пеште и Будима. Не може се порицати да су се многе српске породице које су биле приморане да напусте домаће тле населиле с ове стране Саве код своје браће сродне по пореклу и језику; али одавде се још не може доказати да је славонска Граница насељена само избеглицама. Свакако би се могло указати на још више других држава чије се становништво повећало усељавањем, а да се при томе не превиде њихови староседеоци, као што постоји склоност да се то уради са славонским Граничарима.

Граничари у Славонији говоре својим сопственим језиком, славонским. То је дијалекат српскога, као што су уопште Славонци и Срби изданци једног истог народног стабла. Славонски језик дели се опет на два наречја: на стварно славонско и сремско. Оба се међусобно и од чисто српског наречја разликују само по изговору гласа **је**.[1] Наиме, док Србин пише и говори **је**, Сремац употребљава само чисто **е**, а Славонац **и**; на пример, лиепо, лепо, липо, биело, бело, било, итд. Српским језиком пише се на два начина, и то латинским и српским или руским словима, а овим последњим служе се искључиво припадници грчко-неуједињене вере. Српска слова састоје се у ствари из старе ћирилске азбуке, која је у новије време особито успешним настојањима нашега с правом прослављеног Вука Стефановића више прилагођена својствима српскога језика.

Српски језик којим у Истри, југоисточној Хрватској, Далмацији, Славонији, Срему, Банату и Бачкој, затим у турској области у Србији, Босни, Херцеговини и Црној Гори говори више од пет милиона људи, јесте међу свим јужнословенским језицима најмоћнији и најумилнији. Ова похвала из уста једног Србина звучала би сувише пристрасно када је већ одавно не би били изговорили људи других нација, који су у науци о језику и литератури стекли правоваљано право гласа. Језик Србинов је веома мелодичан и милозвучан, а због својих облика флексије који се завршавају на саме вокале, због своје деклинације без члана и коњугације без заменице — подобан је античкој грацији хеленског језика. Обрадовић и Стефановић који су га тек пре кратког времена отргли из таме заборава омогућили су нам да наслутимо до каквих ће се остварења доћи на овом језику, тако богатом речима и облицима, тако веома гипком, када се на њему једном расцвета и књижевност. Желели бисмо само да многи Срби наоружани снагом, талентом и истрајношћу ступе на арену коју су отворила она два мужа са тако срећним успехом.

Српски језик је оригиналан језик, упркос томе што га је један иначе с правом поштовани литерат прогласио мешавином и чак се подухватио незахвалног посла да напише рецепт по коме је тобоже састављен из других језика!!! Јесте да је Србин у свој језик примио многе речи из страних језика, али тог приговора није потпуно поштеђена ни једна нација земаљске кугле. Како један народ ступи са другим у политички и духовни додир и успостави размену добара, идеја и појмова, то од овога прима и првобитне називе и ознаке. »Темељно језичко истраживање«, каже учени Грим у свом предговору Малој српској граматици Вука Стефановића, »признаје неминовност и примесе извесних страних саставних делова у скоро сваком језику. Они су малтер који учвршћује и испуњава рупе, они чак служе изразу, дајући му боју и гипкост; али понекад оне су просто резултат (а то је најчешће случај код речи које су Срби позајмили из турског језика) страног господства, чија законска уређења и достојанства остају непреводива... Упадљиво је«, каже се даље »како су се југословенски дијалекти очували чисти од италијанских и мађарских речи, док се, обрнуто, из њих мноштво речи улило у мађарски језик.«

Поред српскога, у Граници је најраспрострањенији немачки језик. То је службени и трговачки језик, и предаје се деци у многим школама. Њиме се сада говори готово у читавој Граници прилично чисто и течно, али он ипак не може да буде уздигнут до општег говорног језика. — Србин воли свој матерњи језик, јер осећа његову лепоту. Граничар долази у честе прилике да учи стране језике. Он то и чини врло радо и доста се користи својим знањем језика; али у интимном општењу са опробаним пријатељима и у присним разговорима са вољеним личностима најрадије говори он својим језиком. Чак и они који се из неког рђаво схваћеног поноса или лажне отмености служе неким страним језиком, враћају се често и радо свом сопственом. Али има их и таквих који, залуђени од ревносних стваралаца прозелита, радије натуцају један стран језик, и који се заклињу у све свеце да су после десетомесечног боравка у Шарошпатаку — сасвим заборавили свој матерњи језик.

Владајућа религија, као уопште у нашој монархији, јесте католичка; а један велики део, или штавише половина становништва земље држи се грчко-неуједињеног обреда. Од новонасељених Немаца већина су реформати. Унијатских Грка има само

[1] Јат. Прим. прев.

незнатан број, а Јевреја уопште нема. — Католик Грка подругљиво назива Влахом (Wlá) или Рацом (Rácz), зашта опет католика називају подругљивим именом Шокац (Shokacz). Уосталом, између припадника обе религије влада најпотпунија трпељивост и мир. Само разлика у календару ремети понекад ову слогу. Неуједињени Србин као и његов руски брат по вери до данашњег дана задржао је стари јулијански календар. Пошто је овај, као што је познато, за читавих 12 дана заостао иза стварног рачунања времена, то Грк, или како се он радије назива, Србин, слави своје празнике за управо толико времена касније од свог католичког брата. Зато се врло често догађа да на дан који припадници једне вере славе са свом побожношћу и свечаношћу, други излазе на тешке пољске послове, што онда често даје повода за неприлике и верска подругивања.

У погледу телесних особина добра мајка природа богато је обдарила Граничара оним даровима који га чине погодним за његов војнички позив. Граничар је већином високог, витког стаса, јак, снажан и издржљив. Леп раст, пропорционално тело, пријатне црте лица и отворен, слободан, благ поглед уједињују се да му дају пријатан спољни изглед, што се о женскоме роду може рећи са још већим правом. Његов природан начин живота, његова проста храна и начин његовог васпитања и телесне обуке осигуравају му добро и трајно здравље. Већ од најранијег детињства изложен свакојаком времену, као нежно дете завлачећи се у снег и лед или трчећи на жарким сунчаним зрацима, већ као дечак препуштен самом себи и стављен пред неминовност да њему поверено стадо мора да брани од напада лопова и опаких вукова, — израста Граничар у снажног и издржљивог човека. Његов војнички позив не допушта му да се разнежи у дубокој старости. Војне вежбе на егзерциришту, муке и тешкоће кордонске службе, замор и оскудице ратова, опасности бојева, — све то довршава формирање Граничара који је очврснуо већ у своме детињству до храброг и јаког ратника, и до човека снажног и способног за рад. Још и као старац креће се Граничар, осећајући се потпуно снажним, храбро и чило под теретом година, а по снази и брзини оставља далеко за собом многе разнежене младиће.

У погледу духовне културе Граничари заостају још далеко иза цивилизованих нација Европе, и биће потребно још много, много година да достигну онај степен образовања за који су способни захваљујући својим природним талентима и особинама. Јер, иако је код Граничара већ пробуђена потреба за вишим образовањем, ипак још извесни спољни утицаји спречавају његов снажни напредак. Сем што само време може да пречишћава схватања једног народа, да мења његове појмове и развија његове интелектуалне снаге, Граничару недостаје још и веза са образованим нацијама. Окружен са свих страна сировим народима и с њима у сталном и многоструком додиру, он је у неку руку натеран да дели с њима њихову сировост, њихово незнање и њихово сујеверје. Ово последње односи се првенствено на женски род. Он још увек много држи до тајанствених средстава и чудотворног лечења, а веровање у зле духове, виле и вештице зна понека лукава Циганка веома добро да искористи. Још увек понека бака ужива глас да зна справљати чаробне напитке, а окружују је младе девојке које амајлијама и другим натприродним средствима желе да натерају своје изабранике на вечну љубав и верност. У таквим и сличним посредовањима чаробница спремно пружа помоћ, можда не толико да превари, већ што и сама верује у своју моћ. Без обзира на то, данашњи Граничар није онај који је био пре педесет година. У свом образовању он је знатно коракнуо напред, и у овом погледу он је испред свог најближег суседа. Премда оснивање академија и универзитета не спада у задатке Границе, држава с друге стране води бригу да академско образовање стекне онолико талентованих младих Граничара колико је управо потребно да се поставе на важнија места у земљи. Тако се стално један одређени број граничарских питомаца школује на Јозефинској академији у Бечу, на шумарској школи у Марија Бруну итд. за добре лекаре, шумарске службенике итд., а онда, после завршеног школовања, добијају намештење у земљи. И пошто једном народу који управо почиње да развија своје духовне клице највише бриге задаје сврсисходна, условима доба и потребама народа прилагођена елементарна настава, то је држава одувек овом предмету поклањала особиту пажњу. У Винковцима, штабном месту Бродске регименте, цвета сада једна гимназија, устројена сасвим према немачким гимназијама и на којој раде достојни и образовани професори, а у више других места постоје реалке у којима се за способне и веште официре школују кадети, синови официра и чиновника и талентовани граничарски младићи. У сваком седишту штаба и компаније постоји ерарна, а у сваком значајнијем селу општинска нормална школа у којој се поред немачког језика предају и остали предмети, прописани за немачке нормалне школе. Сем тога, сада се у свим значајнијим местима подижу и националне школе; тако ће за неколико година бити исто тако мало људи који не би знали читати и писати, као што је пре неколико деценија била реткост наћи писмена лица. Све ове установе настале под заштитом једне мудре управе сазревају све више у лепе резултате и врше очевидно

благотворан утицај на навике и моралну особину Граничара. Благодатна настојања државе да пробуди веран народ Граничара из духовног сна у који је био утонуо под гвозденим јармом варварских властодржаца доносе тако лепе плодове већ сада, а за будућност обећавају још лепшу и веселију награду; па иако је Граница досада више дала јунака — од којих више њих с поносом може да именује — него правих уметника и научника, то већ сада њене народне масе стоје на једном сразмерно далеко вишем културном нивоу него пук неких других хваљених нација.

2

Станови

Граничари живе у збијеним, мање или више правилним селима од којих важнија броје 100 до 150 домова. Она готово без изузетка леже на главним или комуникационим цестама, а међусобно су повезана споредним путевима. Нигде нису расејана на сувише великим удаљењима, а особито на главним друмовима нижу се једно за другим на врло умереним одстојањима. Ово важи нарочито за горњи део Градишканске регименте, где је више села тако близу једно другом да путник мисли да пролази кроз једно једино дуго село. — Ако је неко село довољно велико, има црква која је већином усред места, на правилном четвороугаоном простору. Поред цркве налази се парохијски дом, а у компанијским станицама остали део овог простора окружен је компанијском стражаром, затим становима за команданта и остале официре. Мања села имају бар сеоску стражару која се, међутим, не налази увек у најбољем стању, и стан за команданта места, ако је овај официр. Сви ови официрски и чиновнички станови величином и солидношћу истичу се изнад станова Граничара. Они су одреда (бар новији) грађени од солидног материјала на ерарни трошак и уступљени официрима на бесплатно уживање. — Остале куће поређане су једна до друге дуж сеоског друма. Оне су обично предњом страном окренуте путу, а налазе се на приличном одстојању једна од друге пошто је свака граничарска кућа окружена повећим двориштем. Саме куће, највећим делом дрвене, грађене су на веома прост начин, а покривене су сламом или трском. Готово свака кућа са једне друге стране има један ходник окренут дворишту, који је за неколико степеница уздигнут изнад површине земљишта и висок је до испод бедара. Покривен је настрешницом и ограђен је лепом оградом. Очак, већином дрвени, уметнички је изрезан, а на крову је украшен грубо направљеним голубовима или другим фигурама. У северозападном делу земље, у округу Градишканске регименте, са дуге стране куће, према дворишту, обично је дограђена нека врста доксата који је ходником одвојен од стварне куће, а затворен лепо изрезаном дрвеном решетком. — Све куће облепљене су блатом или малтером, и окречене. Имућнији Граничари, међутим, граде сада од солидног материјала читаве куће које покривају храстовим шиндрама.

Као што је једноставан начин изградње, тако је једноставан и унутарњи распоред кућа. Оне имају само једну кухињу, једну велику заједничку просторију, и онда још једну мању собу у коју се смештају официри и чиновници који су на пропутовању, или се примају на конак иначе угледнији гости. Под у соби и кухињи је од глине који се сем тога не одржава увек у најбољем реду, а има веома мало граничарских кућа у којима је под покривен даскама. Прозори су већином мали и уски, усто мало штедљиво постављени, али овај приговор не односи се толико на новије зграде; а на вратима готово нигде нема гвоздених брава него се затварају дрвеним пређама и резама, домаће производње.

Сем стварне куће, свака граничарска породица има у дворишту више киљера (кухар, зграда — врста собе или собе за спавање). Сваки муж и жена имају такву одају у којој лети спавају и у којој држе своје сопствене ствари. Ове одаје сагрђене су обично под заједничким кровом, али су увек изван стварне куће за становање, а међусобно их деле само дрвени зидови. С предње стране ове зграде налази се дуг покривен ходник из кога се улази у поједине одаје.

На осталом простору великог дворишта виде се још неке најнеопходније зграде за економију. Овамо спадају у првом реду: штала за коње за вучу и осталу домаћу стоку, хамбар, оплетен од прућа, чардак за кукуруз који стоји на дрвеним стубовима, подрум и посебна зграда за смештање празних буради и каца, која истовремено служи и за печење ракије. — На двориште се најзад надовезују башта и повртњак, а на овај опет шљивик. Читав простор дворишта и баште ограђен је плотом и на тај начин одвојен од суседног земљишта.

Овде је место да проговоримо и о већ често спомињаном с т а н у (Stan). Наиме, скоро свака граничарска кућа поседује извесну врсту мајура који се на домаћем језику зове стан. Овај се обично налази на знатном одстојању од куће, у ливадама

и дубравама, али и на ивици шума. У великом простору затвореном дрвеном оградом или живицом налази се дрвена кућица која има једну собу и кухињу. Око ње је подигнуто неколико господарских зграда које амо спадају, на које се даље надовезују воћњак и друге баште. Газдовање мајуром искључиво је поверено једној особи; за тај посао обично се бира човек већ у годинама. Овај с времена на време као помоћ добија жену искусну у економији. Неопходна особина овог човека на мајуру јесте познавање и искуство у кованлуку за који се он по правилу опредељује са особитом љубављу. Сем тога, мора се он разумевати у сточарство и млекарство, пошто је у стану смештена сва стока која није код куће неопходно потребна. Одавде онда тај економ шаље кући млеко, сир, маст итд., кад год је то потребно.

3

Домаћи живот

Као што се може видети из горе приказаног устројства, Граничари су ратници који обрађују земљу. Иста снажна мишица која води плуг мора бити вешта и у озбиљној игри оружја, а Граничар зна подједнако да обрађује њиву и негује лозу, као и да умре за свога цара, да брани своју отаџбину, а своје заставе да крунише ратним ловорикама. Овај двоструки циљ може се постићи само путем породица које имају много чланова. Због тога у Граници, као и у Кини, више генерација живе у истој кући, и сачињавају једну једину породицу, или такозвану задругу. Таква породица састоји се из више брачних парова који су међусобно у сродству, са њиховом децом и сродницима. Кад синови одрасту, не напуштају родитељско огњиште да би можда засновали сопствени дом, него остају опет код својих родитеља у кући из које потичу, жене се, и онда са својим породицама у ужем смислу сачињавају нове чланове задруге. Тако је лако објашњиво како је могуће да у Граници нису необичне породице од 30 до 50 па и седамдесет душа. Глава такве једне задруге јесте господар (Gospodar — Hausvater), кога чланови породице бирају међу најдостојнијима из своје средине. Овај има да бди над редом, моралом, миром у кући, да правилно распоређује текуће домаће послове и радове међу поједине чланове породице, и да се брине о потребама куће. При саветовањима о важнијим породичним стварима, или у оним случајевима када чланови куће сумњају у способност или поштење господара, пунолетни мушкарци имају право гласа. — За вођење унутрашњих домаћих послова и за надзор над женским члановима породице постоји господарица (Gospodaricza — Hausmutter). То је обично домаћинова жена; а само онда када ову с правом окривљују да је неспособна, чланови породице бирају другу.

На овај једноставан начин одржава се ред, спокојство и домаћи мир, а тако многобројни житељи једнога дома делају сви у истоме смислу и мирно живе заједно, без свађе и зађевица. Ако извесна лица одбијају да старијем укажу дужну част и поштовање, онда домаћин налази заштиту и помоћ код закона. Али ако нека задруга, најзад постане сувише бројна, ако крвно сродство чланова породице широким разгранавањем изгуби симпатетичку снагу која их повезује, онда често долази и до нереда и до распри у породици. Они се онда поделе у две или више група, а тако нарушени домаћи мир коме су обично главни узрок свадљиве жене, може се поново успоставити потпуном деобом породице. Земља и све остало заједничко имање дели се тада према броју пунолетних чланова ових група; једна од њих остаје на темељу, а друга одлази и гради себи другу кућу. Овакве деобе врше се обично мирно и у потпуном реду, а само је ретко власт приморана да употреби насилне мере, у случају ако једна или друга група ставља претеране захтеве.

Према граничарском устројству све што једна задруга стекне заједничким радом заједничко је добро на које сви чланови породице имају једнака права. У надлежност господареву спада да правилно управља стеченим и да то троши на покриће потреба куће и сваке поједине личности. Једна од његових најбитнијих дужности састоји се још и у томе да ствара резерве, да себе и своју породицу у доба несташице осигура од оскудице и великих недаћа. Непотребан вишак износи се на пијаце и претвара у новац да би се њиме могли покрити издаци које треба платити у готовом. Ако после подмирења потреба још нешто преостане, чува се за будуће потребе; али у многим имућнијим кућама влада и обичај да се од износа који се добије продајом разних производа извесна свота новца стави у домаћу касу, а остало се подели на равне делове пунолетним члановима породице.

Од мушкараца способних за војску из сваке општине позивају се извесни на војну службу, према законом одређеном односу (види горе одељак: Устројство); остали имају да се брину о домаћим пословима. Женски чланови породице при томе су не само од битне помоћи, него често морају ову бригу сасвим да преузму на себе. Сем

тога, на њима лежи обављање свеукупног кућног посла, и оне имају да се брину и својеручно да спреме све што је потребно за одевање њих самих, њихових мужева и деце. Оне производе ћебад, ћилиме, рубље, просто домаће платно (Sukno) и други материјал за одевање. У ту сврху међу жене се подели вуна, купљена или добивена од сопственог стада. При томе као мерило служи број особа за које свака жена има да се брине. Даље, свака жена и свака одрасла девојка добија у искључиву својину посебну алеју ланишта, која се онда препушта њеној даљој обради. Лан и вуну онда вредне власнице неуморним трудом прерађују за даље сврхе. Сваки слободни тренутак испуњен је женским ручним радом, а никада се неће видети жена или девојка која доконо седи и држи руке у крилу. Преслица је стално заденута за појасом; и било да жена шеће улицом да посети присну пријатељицу, било да иде у жетву, на косидбу сена, у бербу итд. фини ланени конац стално клизи између вештих прстију, а вретено весело и чило игра у вредној руци. То је јединствен, дирљив призор видети младу мајку када се спрема на одлазак који ће је од куће одвојити на неколико часова или на читав дан. Да ли да се одвоји од драгог одојчета, или да привремено остави вретено? Не може она ни једно ни друго; она положи дете у колевку и стави га на главу, да би успут могла да врти вретено. Тако се могу видети жене како ујутру, натоварене милим теретом и вртећи вретено, одлазе на њиву и увече се враћају кући, а девојке чије »вредне руке непрестано раде« неуморно су запослене плетењем, ткањем, везењем итд., да тако постепено себи спреме опрему.

Дању, када су сви чланови породице одсутни од куће и заузети пољским радовима или другим пословима које је одредио господар, код куће остаје господарица и води бригу о кувању, мужи, храњењу стоке итд. Али ако је породица многобројна, или ако има доста стоке и ако је домаћинство исувише разгранато да би га могла водити једна личност, онда господарица као испомоћ добија још једну жену. За ово се по правилу не одређује искључиво једна личност, него овај посао морају преузимати све жене редом, обично по недељу дана. Она која помаже господарици, или у нарочитим случајевима преузима и дневне послове зове се редуша (од речи ред, Ordnung, Reihe). Ова има да изнесе на њиву радницима скувана или иначе спремљена јела, опет да врати посуде у којима се кува или из којих се једе, да их ошиба итд. Највише посла има ујутро и увече. Док, наиме, редуша музе и храни стоку, господарица има пуне руке посла, да опреми пастире, обично дечаке и девојчице који су још неспособни за тешке пољске послове. Она има да пробуди из сна чмавала, а и да помогне малима да се обуку, мора да припреми доручак и да напуни торбу храном за цео дан. — Вече доноси собом још већу трку. Блејући и мучући враћа се стока кући са богате паше и тражи уобичајену негу и тимарење. Младунчад необуздано полете из штале и шљивика, потрче журно стаду док не нађу мајку и пожуре да жудно посисају млеко које им по праву припада, пре него што редуша дође са музлицом. Господарица има опет посла са младим пастирима. Док једнога грди и кажњава због изгубљеног грла стоке, мора да теши и милује другога који се жали на умор, а трећему да вида ране које је задобио због смелог несташлука или дечије непажње. Уто се и работници враћају с поља и сваки дечак и свака девојчица полети жељно ишчекиваној мајци, да на њеним топлим грудима забораве све незгоде протеклога дана.

Унутрашње уређење куће је једноставно, а срачунато је само на најнужније потребе. Велика пећ од земљаних каљева налази се у једном углу собе, а унаоколо уз зидове постављена су кревети. Пошто зими читава породица у истој соби живи и спава, то увек има ту већи број кревета, што целини у породицама са већим бројем чланова даје касарнски изглед. Кревети се састоје из врећа напуњених сламом, покривених платном и ћебадима. Али често се већ могу наћи и кревети са душеком од перја, а сада има мало жена које за покривање кревета немају вунене, уметнички исткане ћилиме. — Остали простор собе испуњавају дрвене клупе и столице и један прост сто. Ако има још довољно простора, у собу се поставља више разбоја за којима вредне жене чу ланене и вунене ствари за потребе своје породице, а девојке припремају своју опрему. О зидовима виси неколико икона, пред којима о свецима и празничним данима гори слаб жижак. Ормани и скриње, укрштени разним цвећем и фигурама ретко се налазе у соби; они су већином у киљерима, где за лов орни Граничар веша о зид пушке и друго оружје.

У лето су собе за становање пусте и празне, јер изузев господара — нико у њима не живи и не спава. Када се увече чланови породице врате из поља или из шуме, скромно једу већином на дворишту под ведрим небом и само ако је време рђаво — у кухињи или у трему. Затим се свако упућује у своју зграду на починак. У касну јесен, када свеже вечери наговештавају зиму, скупља се младо и старо око велике ватре која гори у кухињи на ниском огњишту, а тек онда када потпуно завлада зимска хладноћа, сви се повлаче у заједничку собу за становање. Али и сада се само ретко и на тренутак нарушавају ред, мир и пристојна тишина, без обзира на то што је

на једном месту окупљено толико људи. Дању је и иначе највећи део чланова породице одсутан од куће због разних домаћих и војних послова; тада мир и тишину нарушава само клопарање разбоја. Али и увече, када се читава породица окупи у соби, нема ни издалека толико галаме као што би можда неко помислио. То се може лако објаснити околношћу што су пажња и поштовање према старијем лепа и значајна црта у карактеру Граничара. Мирно и уљудно у пристојној тишини седи на окупу читава породица у соби слабо осветљеној храстовим иверјем или једном танком лојаницом. Мушкарци полежу око топле пећи пушећи лулу или запослени резањем разних дрвених предмета. Млађи пажљиво слушају док старији препричавају дела славних људи, догађаје из старијих времена, бајке и приче о духовима или сопствене згоде које су доживели у ратним походима и бојевима. Жене, с преслицом у руци, у присном разговару седе једна крај друге, а девојке плету, шале се и кикоћу, или — ако родитељи дозволе — певају у хору народне песме. Међу одраслима пузе или седе малишани и играју се невиних дечјих игара. Ето овде девојчице са увојцима косе као злато како се умиљавајући се и милујући увија око господарице да измоли од ње воћа, колача или других слаткиша, док тамо уморно чобанче, дремајући у једном углу, ослања се о зид, а овде сладак дечак крије сањиву главу у мајчином крилу. Тако се у миру и пристојној тишини дочека час одласка на спавање. Ако се ипак понекад догоди да које неуљудно дете или која снаша нападнута Ксантипиним духом поремети суровим испадима општи мир, онда мушкарци у таквим случајевима знају енергичном интервенцијом да убрзо поново успоставе нарушени мир.

4

Ношња

Просто, у овој земљи уобичајено одело Граничара састоји се лети из ланених, прилично широких гаћа преко којих кошуља досеже до половине бутина. Мало шири рукави су у рамену и око руке шарено извезени, а све ивице су исто тако оперважене. Око тела се обавија вунени појас и на то навлачи сукнени прслук који је украшен са два реда дугмади пришивених тик једно до другог. Врат је обично го, а само о празницима око њега се лабаво везује свилени шал. Округао шешир широког обода, а код неожењених момака украшен цвећем, или зими шубара, покривају главу чија је коса по војнички кратко ошишана. Као обућа служе беле ланене, или шарене вунене чарапе и опанци, врста сандала, која се врпцом или танким каишевима причвршћују за ноге. Али имућнији носе месте (широке ципеле на везивање), или — као и војска — ципеле на везивање, а често и чизме. О рамену о једном каишу виси још и кожна торба уметнички украшена изрезаним каишићима, и сасвим покривена сјајним металним дугмадима. Без те торбе не би Славонац ни корака макнуо од куће. У њој свуда он носи собом лулу, дуванкесу и новчаник, упаљач, нож који је стављен у дрвене корице, најчешће и кашику и виљушку. Ако иде далеко од куће, или ако мора да изостане читав дан, поред торбе обеси он и тикву или чутуру (дрвену флашу која има облик сомуна), напуњену водом или још радије ракијом. — Зими Граничари носе дуге, уске чакшире од белог домаћег сукна, сукнени прслук, а изнад тога загасито мрк гуњац који досеже до бутина, и који је исто тако направљен од домаћег сукна. Од рђавог времена бране се капутима од белог домаћег сукна. Имућнији се облаче у кожушак са рукавима, или у дугачке кожне капуте који досежу до земље, а богато су искићени разним шареним украсима.

Жене лети носе дугу широку кошуљу која се појасом припија уз тело и скупља у многобројне наборе. Широки рукави као и сви поруби и ивице богато су украшени шареним везовима. Над појасом спреда виси шарена вунена, плава или црна ланена кецеља. Удате повезују косу страга и на њу стављају нарочиту врсту беле капице. Али уместо ње многе се служе шареном, уметнички извезеном шамијом или покривају косу само белом марамом. Девојке иду гологлаве. Коса се плете у перчине и чешљем, или још радије металном укосницом, причвршћује за главу.

О празницима се виђају имућније девојке у свиленим сукњама и јелецима; око врата носе свилену мараму, а над шамијом фини, извезени вео проткан бортнама не од правог злата. О лепим данима, када иду у цркву, навлаче на убаве ноге беле или обојене чарапе и згодне ципеле; али кад је ружно време иду већином босе и задигну сукње до изнад колена. — Од хладноће се штите сукненим прслуцима или шареним кратким кожним капутима. Зимска обућа, као и код мушкараца, састоји се из вунених чарапа и опанака.

Изванредну пажњу обраћају девојке на китњење главе. Младим, за удају још недораслим девојкама није дозвољено да се китe; али одрасле се китe венцима од

природног и уметног цвећа, иглама и сл. Битни део украса су црвени и црни стаклени ђердани о којима спреда висе златници и сребрњаци, затим минђуше и прстење. Оне умеју вешто да се послуже шминком, а знају уопште врло добро да на различит начин истакну своје природне драже. — Граничари уопште веома воле чистоћу и љупкост. Ако мање имућни и не могу да блистају у свили и сјају, то су ипак кошуља и прости ланени капут увек чисти и бели, а Граничарка се овим на први поглед може разликовати од сусетке из мађарске провинцијалне области.

5

Живот и обичаји

Обичаји, навике, начин живота и церемоније које се одржавају у разним важнијим приликама разликују се међусобно у разним крајевима Границе. Узрок очигледно лежи у узајамном утицају суседних народа, особито оностраних Словена који су са Граничарем истога језика и порекла. Тако је Граничар горње Славоније сличан више Босанцу, док Сремац има упадљиве трагове србијанског карактера. Без обзира на то Граничар у најразличитијим крајевима показује јасну и очигледну међусобну сличност у свом унутарњем народном животу. Разлика у његовом животу и обичајима састоји се већи ом у мање битним споредним стварима, тако да ће наредна разматрања у главним цртама важити за све делове Славоније. Али најпре морамо споменути једну упадљиву црту у карактеру Граничара по којој се лако могу објаснити многе својствености у животу и обичајима овога народа. Ова се наиме састоји у страсној склоности Граничара ка бучним гозбама коју он хита да задовољи у свакој прилици. Изградња једне куће, жетва, берба, расправљања и саветовања која он сматра важним и значајним — све му то даје повода за неумерене гозбе. У раније време, обичавале су такве гозбе да трају по неколико дана једно за другим, али је та разузданост сада спречена законом.

При крштењу се не одржавају никакви нарочити обичаји. Оно се обавља одмах после рођења, при чему свако испуњава одредбе своје вере. Следеће недеље или којег другог празника који прво наиђе позивају се пријатељи и познаници на обед. Притом влада обичај да свака званица допринесе свој удео у гозби. Један доноси печено прасе, други вина, трећи колача и ракије итд.

Имендани се не славе у Граници, и на слабу би захвалност наишао онај који би се пожурио да лепо смишљеним фразама честита Граничару имендан. Ово је ипак случај само код простог народа; угледнији људи и грађани по варошима и паланкама држе веома много до пажњи ове врсте. Утолико свечаније слави Србин празник свог породичног патрона. Наиме, свака кућа или свака породица има свог свеца, заштитника кога су још преци одабрали по својој вољи међу свецима, а чије слављење у породици се наслеђује са оца на сина. На дан тога свеца приређује се сваке године породична свечаност на коју се позивају пријатељи и познаници. Позивање се обавља увек на дан пре славе, и по правилу односи се само на оне који не славе истог породичног патрона, пошто на дан своје славе нико не би јео изван своје куће. Док пре подне о слави чланови породице одлазе у цркву, куварица са својим помоћницама има пуне руке посла да добро приправи обед. У међувремену окупе се позвани гости, а и породица се после литургије врати из цркве и сада се износе јела на сто. Пре него што се седне за сто запали се воштаница и успе тамјана у кадионицу, при чему сви гости стану око стола и у тишини обаве молитву. Затим свако честита домаћину и седа на место које му је одређено. А сада је сваки гост обавезан да јуначки навали на чиније које се пуше, и на пуне флаше, на шта га гостољубиви домаћин непрестанс подстиче и нуди. Први део обеда пролази прилично тихо и мирно; али пошто се испразни неколико флаша, дреше се језици и настаје шала, песма и весело расположење које је све гласније што се више приближава време здравица. Ове здравице су заправо карактеристична одлика славонских гозби, и играју при томе тако велику улогу да не можемо пропустити а да их мало подробније не опишемо.

Домаћин забавља госте на гозби коју је приредио и већ у првој половини обеда почиње да им наздравља. Он позива да се налију чаше, узима једну пуну и почиње са најодмеренијим гостом пошто се подигне са свога седишта и узвикне: »Да Бог живи господина Н. Н« Сви за столом машају се сада својих чаша и куцају се говорећи: »Да Бог живи« — и испразне чаше. Убрзо затим онај коме је наздрављено мора да захвали и поново да се куцне са свима гостима. Тако то иде редом све до последњег човека. Ако се сада замисли да на таквим гозбама седи много, — не ретко педесет и више гостију, и да се сем тога често још пије и у здравље одсутних пријатеља, онда се може закључити да је заиста потребно бити веома способан за пиће, да би се бар донекле

часно могло удовољити овом обичају. Многи од гостију заиста и подлегне количини попијеног вина а да није ни упола испунио своју дужност, а многи други у оваквим приликама показују виртуозност која би чинила част и старим немачким ритерима.

Док се на тај начин чаше непрестано пуне и празне, не занемарују се ни веселе почашнице. Понеки од гостију зна их масу и због тога је радо виђен на свим гозбама. Ове песме певају се делимице у једном, делимице у више гласова, а делом и у хору. Ево неколико примера:

1

Hört, was Hausherr begehret;
Er von Herzen nur wünschet,
Daß wir heut' uns erfreuen.

Laßt es weithin erschallen,
Daß er Gäste bekommen,
Und mit Freuden empfangen.

Ich ergreife das Fläschchen,
Um zu füllen das Gläschen,
Und Gesundheit zu trinken.

Theuere Gäste, Gesundheit!
So viel Tropfen im Glase,
Gott euch Jahre verleihe!

2

Laßt uns loben, laßt uns preisen unsern guten Hausherrn,
Der uns unentgeldlich heut' mit gutem Wein bewirthet;
Er verwehrt es nicht, daß wir am Weine uns erfreuen.
Denn er wünscht nur, daß bei ihm wir froher Laune wären
Darum also, theurer Bruder, du mein lieber Nachbar,
Nimm und trinke doch das volle, dir bestimmte Gläschen!
Seht nur, wie er ziehet, bis das volle Glas geleeret!
Nachbar! hab' doch Mitleid mit ihm, trockne ihm die Thränen!

На овај начин се празник породичног патрона проводи у расположењу и весељу, а гости остају на окупу уз песму и пуне чаше до касно у ноћ. — Сваки, и најсиромашнији Србин сматра се обавезним да прослави своју славу, а у случају потребе продаје и неколико грла из свога стада да би могао удовољити овој обавези. — Од свих светаца највише се славе св. Никола, Ђурђевдан, Јовандан, Аранђеловдан итд.

Друга врста народних свечаности јесу црквене славе. Свака црква, наиме, посвећена је једном свецу, о чијем дану се сваке године светкује црквена слава. Уочи тога дана слије се читаво суседство од неколико миља унаоколо у односно место. Трговци и торбари сваке врсте већ су раније стигли онамо, и код цркве или на неком за то одређеном месту, подигли шаторе у којима продају разну робу. Најбољи посао праве лицидери који тих дана продају читаву залиху медењака, меда и воштаних свећа разне величине које верници прилажу цркви. Али у оваквим приликама главну ствар представљају новоподигнуте сенице од којих се на тргу формално створи улица. У њима се точи вино и ракија, а тзв. пецари, који на дрвеним ражњевима пеку читаве овце, овнове и свиње, секу у овим колибама месо и припремају га за продају. Када се на дан црквене славе заврши служба божја уз сталну пуцњаву прангија и звоњење звона, и пошто су поклоници даривали цркву богатим поклонима у воштаним свећама, пешкирима, ланеном платну, новцу итд. — све се у шареној гунгули крене ка трговачким будама.

Велика је живост и чилост о таквим вашарима. Свуда се чује непрестана вриска и смех, бука и вика и певање, а ваздух све одјекује од гласова. Једнолични тонови свирала одомаћених у земљи сливају се са звуцима тамбуре у јединствену хармонију која је опет надјачана звуцима многобројних гајди. Шатори и буде трговаца окружени су љубопитљивцима и купцима, а у сеницама је све живље. Овде један нуди на продају ракију и медовину, док тамо један пецар хвали своју робу пролазницима, уз непрестане узвике »врућe, дебело!«. У његовом суседству млада гостионичарка уређује по својој колиби да би достојно примила своје госте. Она ставља чаше чисте као огледало на лепо и уредно постављен сто, а пуне флаше у тако примамљиве групе

поређа да многи пролазници не могу да одоле, а да не наврате до ње. Одмах крај ње седи бака која неописивом марљивошћу барата око велике ватре, пече колаче и пржи кобасице, а с времена на време се не види од густог дима и паре која се диже из великог тигања. Истопљена маст јако цврчи као да пљушти киша, што се повремено прекида док она хвали свој производ и тако настоји да изазове апетит код пролазника.

Док тако изгледа као да се марљивост населила у шаторима, будама и сеницама, напољу на улицама и простору између вашарских колиба није ништа мање живо. Свугде се може видети како се крећу многобројне гомиле људи чија лица блистају од радости. Неки се бесциљно шетају унаоколо и посматрају шаренило и провод веселог народа; други се, међутим, завуку у примамљиве сенице и лепо се проводе уз вино и печење, а неки опет купују и продају. У таквим приликама обављају се најразноврснији послови. Ово је обично место где будући свекар купује веренички накит и друге свадбене потребе за невесту свога сина. Ту је млади господин који пожудним погледима одмерава младе лепе цуре, и чивутском безочношћу купује разне ситне луксузне предмете којима мисли да освоји своју изабраницу, док тамо млада девојка сетним погледима посматра робу једног пољског Јевреј.на верујући да никако не може да се одвоји од сјајног накита и других дивно блиставих предмета својих жарких жеља и уздишући проклиње своје сиромаштво. Тамо гомила одрпаних Цигана, премишљајући и осматрајући, мота се овамо-онамо, и после дугог оклевања најзад упада у неку буду и ради најподесније послове: једна половина њих тргује, а друга краде. Тако је већ дошло и после подне, па се грађани и угледне личности постепено такође окупљају на тргу да посматрају весеље. Док се по сеницама неумерено пијење вина и ракије познаје час по гласним здравицама, час по дивљој песми, час по озбиљној препирци и свађи, понекад и по неколико пријатељских шамара, омладина се скупља око гајдаша и почиње коло о коме ће даље бити речи. Тако ово весело расположење траје до касно у ноћ; песми, игри и весељу нема краја тако да стража, постављена за одржавање реда и сигурности, често опипљивом озбиљношћу мора да упозорава на час после кога се, према полицијском наређењу, не смеју продужити оваква весеља.

Такви дани су права невоља за јадне месне парохе. Са свих страна слију се колеге и друге угледне личности, које, ослањајући се на гостољубивост господина пароха, његов сто сматрају као table d'hote, без снебивања и зазора нађу се крај његових чинија које се пуше и добро се почасте добрим јелом и изврсним вином. Парох мора да дозволи ове и сличне пријатељске неизвештачености, утолико пре што у сличним приликама њему стоје на расположењу противмере.

Али ови вашари и црквене славе пружају још нешто што је од особитог интереса за пријатеља српске народне поезије. Овде је, наиме, место где се у приличном броју скупљају слепи просјаци и певају народне песме. Ове песме спадају скоро искључиво у ону врсту српских песама које је господин Вук Стефановић обухватио општим именом ј у н а ч к е п е с м е, а које имају за предмет већином бајке, легенде, митове и дела народних јунака. Пошто слепци уопште живе од прошње и певања, а народ радо слуша њихове песме, то сваки слепац живо памти неисцрпну залиху најлепших народних песама које о црквеним славама и другим сличним приликама пева слушаоцима уз малу милостињу у новцу. У ту сврху слепац се постави поред цркве, на каквом мосту или иначе каквом згодном месту и извија једноличне меланхоличне тонове својих гусала у неколико простих прелудија. Ове гусле имају приближно облик мандолине и преко њих је затегнута једна једина струна која се састоји из више длака коњскога репа, као код гудала. Свирач увек седи и држи гусле усправно, ослањајући их о крило, отприлике онако као што се обично држи виолончело. Овај инструмент прати слепчеву песму.

Чим је слепац заузео место и почео да пева песму, одмах се око њега скупи мноштво слушалаца који са највећом пажњом слушају његово певање. Певање ових песама је једнолично и мирно, и заправо је више декламовање него певање. Један стих се отпева као год и други, а нагласе се само извесна места која условљавају интензивност. Пратња која се састоји из једноставних тонова упада већином на крају стиха и завршава се сасвим кратком каденцом. Само код извесних пауза певач свира нешто дуже да би слушаоцима дао предаха. Уосталом, понеки слепац зна својој песми да удахне толико израза и осећања, да слушаоци буду до суза ганути.

Садржина ових песама, као што је већ речено, узета је из историје или мита. Поезија која у њима живи има сасвим својствен карактер који изгледа као да нигде нема ничег необичног. Просто и једноставно описују се дела и догађаји, а карактер личности види се из радњи и говора. Слике и композиције штедљиво се употребљавају, а оне малобројне су кратке али потпуно одговарају, а узете су из најнепосреднијег народног живота. Песме су, са нешто изузетака, сасвим у петостопним трохејима без

слика, а у њима се смењују приповедна места са драмским, како то управо захтева ток радње и промена сцена. Завршетак је природан и ненамештен, и — као и сама целина — једноставан и задовољавајући.

То је све што се овде може рећи о овој врсти српских песама, а да би читалац дошао у ситуацију да сам може проверити и проценити, прилажемо још неколико оваквих песама у што је могуће тачнијем преводу.

I

SAGE VON DER ENTSTEHUNG DES PLATTENSEES[1]

Es befahl einst Gott der Herr
Dreien seiner Engelein:
„Höret, meine Engelein!
„Woiwoden des Himmelreichs!
„Steigt vom Himmelszelt herab,
„Und drei Geigen bauet euch
„Von gedörrtem Ahornholz;
„Wandert durch die Welt sodann,
„Wie die Bien' durch Blumen zieht,
„Fangt bei Gottes Fenster an,
„Bei dem Aufgange der Sonn';
„Prüfet alle Glauben mir,
„Alle Burgen nach der Reih',
„Ob ein Jeder weiß von Gott,
„Und von Gottes Namen auch."
Und die Engeln stiegen ab,
Ab vom hohen Himmelszelt,
Und sie bauten Geigen sich,
Von gedörrtem Ahornholz,
Und dürchzogen dann die Welt,
Wie die Bien' die Blumenflur,
Von dem Fenster Gottes an,
Von dem Aufgange der Sonn',
Alle Glauben prüften sie,
Alle Burgen nach der Reih',
Und ein Jeder weiß von Gott,
Und von Gottes Namen auch,
Und so kamen endlich sie
Vor des reichen Gavan Schloß;
Grad am heil'gen Sonntag war's.
Standen hier die Engelein
Einen halben Sommertag;
Füße schmerzten sie vom Steh'n,
Und die weißen Hände auch,
Wehrend sich vom Schlosseshund,
Bis herauskam Jelena,
Dieser Schlösser stolze Frau,
Dienerinen geh'n vor ihr,
Dienerinen hinter ihr,
Pfauen sitzen ihr am Haupt,
Ihr mit Flügeln Schatten weh'n.
Und es brachte Jelena,
Diese übermüth'ge Frau,
Ein verbranntes Schnittchen Brot,
Das geknetet Freitags schon,
Samstags in den Ofen kam,
Sonntags ausgebacken war,
Dieses gab nicht Jelena,
Wie der Herr es gerne sieht,
Sondern stößt es Jelena,
Mit dem Schuh vom rechten Fuß:
„Nimm es hin, du Bettelvolk!
„Was für Gott ist euer Gott,
„Welcher nicht ernähren kann
„Seine Diener bei sich selbst,
„Sondern schickt sie bis zu mir?
„Hab' zu Hause einen Gott,
„Welcher mir erschaffen hat
„Diese Schlösser hier von Blei,
„Und von Silber Hausgeräth',
„Viele Herden, Gold und Geld." —
Und die Engeln wollten geh'n,
Da ersahen Stephan sie,
Gavans treuergeb'nen Knecht.
Und die Engel baten ihn,
„Bruder Stephan, höre doch!
„Gib Almosen uns um Gott!"
Und zu ihnen Stephan spricht:
„Bettler, Brüder! höret mich —

[1] Љуба богатог Гавана. Прим. прев.

„Habe nichts, was mein gehört,
„Außer einem Lämmchen nur!
„Hab' dem Gavan ich gedient,
„Treu gedient neun volle Jahr',
„Und er gab mir nichts dafür,
„Als das eine Lämmchen nur.
„Hab erbettelt ich die Milch,
„Und damit das Lamm genährt,
„Und jetzt ist das Lämmchen mir,
„Wohl das schönste in der Schaar.
„Wär' das Lämmchen jetzt bei mir,
„Gerne gäb' ich es euch hin,
„Weil die falschen Hirten mich
„List'ger Art mit Raub bedroh'n."
Doch als Stephan rückwärts schaut
Sieht da kam das Lämmchen schon;
Hüpfte blöckend durch das Feld,
Und sich seinem Stephan freut,
Gleich wie seinem Mütterchen.
Und der Stephan nimmt das Lamm,
Und er küßt es dreimal noch,
Gibt es dann den Bettlern hin.
„Bettler, Brüder! nehmt es hin!
„Milde Gabe sei es euch,
„Und Vorbitte mir bei Gott!"
Und die Engeln zogen fort,
Nahmen auch das Lämmchen mit.
Und als nun die Engelein
Kamen vor den Thron des Herrn,
Treulich zu berichten ihm,
Wie's auf Erden ihnen ging,
(Was der Herr doch besser weiß).
Sagte ihnen Gott der Herr:
„Hört mich, meine Engelein!
„Steigt vom Himmelszelt herab,
„Und begebt euch zu dem Schloss'
„Jener übermüth'gen Frau;
„Machet aus dem Schlosse mir,
„Gleich zur Stund' den Plattensee;
„Dann ergreifet Jelena,
„Jene übermüth'ge Frau,
„Bind't ihr Steine an den Hals,
„Und Dämonen an den Stein,
„Die sie durch die Hölle zieh'n,
„Wie ein Schiff durch's tiefe Meer."

2

DIE HOCHZEIT DES JOHANN HUNYAD[1]

Als der Siebenbürger Janko[2]*, freite,*
Ging er alle Schlösser durch und Burgen,
In Bosnien und Herzegowina,
Dalmatien, Lika, Korbawien:
Nirgends konnt' er eine Braut sich finden,
Als in Temeswar die schöne Janja.
Er erhielt sie, ward mit ihr verlobet,
Kert' dann glücklich in die Heimath wieder.
Kurze Zeit nach diesem war verflossen,
Kam ein Brief von seinem Schwiegervater:
„Sammle, Janko, schmucke Hochzeitsgäste,
„Sammle Gäste, hole dir dein Mädchen,
„Aber bringe nicht den Neffen Sekul.[3]
„Weil man mir als Zänker ihn beschrieben."
Als das Schreiben Janko wohl verstanden,
That er, wie sein Schwiegervater wünschte,
Sammelt Gäste, zieht dann um sein Mädchen,
Ohne Sekula mit sich zu nehmen.
Doch es sprach zu Sekula die Mutter:
„Sohn! Es hat nichts Gutes zu bedeuten,
„Daß dich Onkel nicht zur Hochzeit ladet;
„Mir ist um sein theures Leben bange,
„Denn er war mit seinem Schwiegervater.
„Vor nicht langer Zeit in offner Fehde.
„Darum sattle Sohn! dein bestes Rößlein,
„Das du immer sonst geheim gehalten,
„Hülle dich in bulgarische Kleider,
„Folge, wie von Ungefähr, der Hochzeit,

---

[1] Женидба Сибињанин Јанка. В. Качићев Разговор угодни, песма бр. 43. — Прим. прев.
[2] Тако Срби називају Јована Хуњадија.
[3] Јован Секељ (код Срба Секула) био је бан Славоније и Хуњадијев сестрић. Српске народне песме приказују га као великог јунака. Пао је у боју на Косову који је 1448. Хуњади изгубио против Турака.

„Daß, wenn Janko etwa sich in Noth sieht,
„Er an dir doch Hilf' und Beistand finde."
Als vernommen Sekula die Mutter,
War der Held behende aufgesprungen,
Und begann zur Reise sich zu rüsten:
Erstlich zog er an ein feines Hemde,
Bis zum Gürtel von gedieg'nem Golde,
Und vom Gürtel an von weißer Seide,
Ueber's Hemde eine feine Weste,
Einen Dollman dann mit gold'nen Knöpfen,
Und ein Beinkleid noch mit gold'nen Hefteln.
Dann umschnallte er den schweren Küraß,
Welcher viele Marken Gold gewogen,
Und darüber einen Bulgar-Mantel,
Daß der Glanz den Helden nicht verrathe:
Und auf seinem allerbesten Kampfroß
Folgte er der Hochzeit aus der Ferne.
Als der Zug des Mädchens Schloß erreichte,
Lief ihm eine Dienerschaar entgegen,
Die den Gästen Pferde hielt und Waffen;
Doch um Sekula sich niemand kümmert.
Freundlich führte man in's Schloß die Gäste,
Setzte sich an reich gedecke Tafeln;
Doch den Bulgar niemand sehen mochte,
Draußen blieb er an der Steinbank sitzen.
Als erfreut die Gäste sich am Weine,
Wollten sie ergötzen sich durch Spiele:
Einen Apfel bringt man an der Lanze,
Und bedeutet dann dem Woiwod' Janko:
„Schieß herab den Apfel von der Lanze,
„Und vermagst du nicht das Ziel zu treffen,
„Oder jemand sonst von deinen Gästen,
„Sollst den Kopf du nicht von hinnen tragen,
„Noch das schöne Mädschen mit dir nehmen!"
Als der Janko nun das Wort vernommen,
Sah den Gästen fragend er in's Antlitz,
Doch ein Jeder blickte finster nieder.
Schmerzlich seufzte jetzt der Woiwod Janko:
„Ei, Sekula! Ei mein lieber Neffe!
„Tollkühn hab' das Leben ich verloren!"
Doch der Bulgar hatte dies vernommen,
Und er sagte zu dem Woiwod Janko:
„Laß mich zielen, Siebenbürger Janko!
„Eine Schwalbe kann im Flug ich schießen,
„Warum nicht den Apfel von der Lanze?"
Und er schwang sich auf das muth'ge Rößlein,
Flog zum Ziele wie der graue Falke,
Schoß im Lauf' den Apfel von der Lanze,
Und erlöste aus der Noth den Janko.
Und ein zweites Sp'el ward aufgegeben:
Bringt neun muth'ge Rosse aus dem Stalle,
Jedes trägt am Sattel einen Säbel,
Dessen Spitze himmelwärts gekehret,
Und bedeutet nun dem Woiwod Janko:
„Jetzt neun muth'ge Rosse überspringe;
„kannst du Janko nicht hinüberspringen,
„Sollst nicht leben, noch das Mädchen haben."
Doch der Bulgar sprach zu Janko wieder:
„Sei du ohne Sorge Bräut'gam Janko!
„Will dir diesmal wieder Hilfe leisten.
„Hab' im kühnen Spiele mit den Hirten
„Ungeheure Klüfte übersprungen;
„Warum sollt' ich diesen Sprung nicht wagen?"
Janko mahnte nun den schwarzen Bulgar:
„ „Nimm doch ab den schweren Bulgar-Mantel,
„ „Daß er dich im Sprunge nicht verhindre!" "
Doch der kühne Bulgar ihm entgegnet:
„Weh dem Vogel, den die Federn irren!"
Und er brachte noch das eigene Kampfroß,
Stellt es zu den andern in die Reihe;
Und nun lief er, leicht wie eine Schwalbe,
Überprang die Rosse und die Säbel,
Seinem Rosse sprang er in den Sattel.
Jetzt ein drittes Spiel ward aufgegeben:
Bringt neun schöne Mädchen aus dem Schlosse,
Gleich gekleidet, ähnlich sich vom Antlitz,
Und bedeutet nun dem Woiwod Janko:
„Jetzt errathe, welches ist dein Mädchen;
„Und vermagst du nicht sie erkennen,
„Sollst nicht leben, noch das Mädchen haben"
Janko stand verloren in Gedanken,
Doch der schwarze Bulgar, tröstend sagte:
„Sei du ohne Sorge, Bräut'gam Janko!
„Hab' zu Hause an zwölftausend Schafe,
„Die mir viele hundert Lämmer geben;
„Jedes Lamm ich nach der Mutter kenne,

„Will die Braut auch nach dem Vater kennen."
Und er warf von sich den Bulgar-Mantel. —
Es erglänzte Sekul' wie die Sonne.
Und den Dollman zog er aus von Purpur,
Breitet ihn den Mädchen zu den Füßen,
Streute auf den Dollman gold'ne Ringe,
Streute Perlen noch und Edelsteine.
Und bedeutet dann den schönen Mädchen:
„Welche ist von euch des Janko Mädchen?
„Diese nehme sich die goldnen Ringe,
„All' die Perlen und die Edelsteine;
„Doch, wenn eine And're darnach greifet,
„Hau ich ihr die Hand ab mit dem Schwertel"
Alle Mädchen traten da zurücke:
Doch des Janko Mädchen will nicht weichen,
Sondern nimmt die gold'nen Ringe alle,
Nimmt die Perlen und die Edelsteine,
Und die Ringe steckt sie an die Finger.
Bei der Hand nimmt Sekula das Mädchen,
Führet sie dem Bräut'gam in die Arme:
„Nimm dir Onkel jetzt das schönen Mädchen,
„Deine Braut und meine liebe Tantel"
Woiwod Janko sagt mit Freudenthränen:
„„Wohl mir, daß ich solchen Neffen habe,
„„Dir verdank ich Sieg und Braut und Leben!""
Und nun eilten all die Hochzeitsgäste
Mit dem Brautpaar nach des Janko Heimath
Fröhlich singend und die Rosse tummelnd. —

3.

MARKO KRALJEWITSCH[1] UND DER ARABER[2]

Ein Araber baut' am Meeresstrande
Eine Burg von zwanzig Stockwerk Höhe.
Als Araber nun die Burg erbauet,
Ließ er Gläser in die Fenster schneiden,
Sammt und Seide auf den Boden breiten,
Und zum hohen Schlosse sprach er also:
„Wozu bist du, wüste Burg am Meere?
„Niemand ist, der sich in dir erginge;
„Keine Mutter hab ich, keine Schwester,
„Und bin noch zur Stunde nicht vermählet,
„Daß mein Liebchen sich in dir erginge;
„Doch, so wahr auch mich ein Weib geboren!
„Will beim Kaiser um sein Mägdlein werben,
„Und der Kaiser wird sie mir auch geben,
„Oder sich im Zweikampf stellen müssen!"
Als Araber so zur Burg gesprochen,
Schrieb zur Stunde er ein feines Briefchen,
Und dem Kaiser schickt er es nach Stambol:
„O Gebiether! Kaiser in dem Stambol!
„Hab' mir eine Burg erbau't am Meere;
„Niemand ist, der sich darin erginge,
„Und bin noch zur Stunde nicht vermählet;
„Gib mir deine Tochter zur Geliebten,
„So du aber nicht sie geben wolltest;
„Mußt im Zweikampf du als Held mir stehen."
Als der Brief in Stambol angekommen,
Ließ der Kaiser Kämpfer jetzt entbiethen,
Und verheißet Jedem große Schätze,
Der im Kampfe tödtet den Araber.
Viele Kämpfer wohl von dannen zogen,
Aber keiner kehrt nach Stambol wieder.
Immer größer wird die Noth des Kaisers,
Es begann an Kämpfern ihm zu fehlen,
Weil Araber alle schon getödtet.
Doch um es auf's Aeußerste zu treiben,
Rüstet sich persönlich der Araber,
In dem Schlosse an der Meeresküste;
Kleidet sich in kostbare Gewande,
Und umgürtet den gestählten Säbel:
Rüstet dann den kampfgewohnten Rappen,
Schnallte ihn mit siebenfachen Gurten,
Zäumt ihn mit einem gold'nen Zaume,
Und dann bindet er das Zelt von Seide,
Und die schwere Keule an den Sattel,
Schwang sich dann dem Rappen auf die Schultern,
Nahm zu sich die mörderische Lanze,

---

[1] Један од највећих српских јунака. Био је син српског краља Вукашина кога је 1371. године приликом бекства после једне изгубљене битке против Турака, убио један неверан слуга. Марко је српски Херкул. Легенда му приписује надчовечанску снагу и век од три стотине година.

[2] Упор. Краљевић Марко и Арапин. Прим. прев.

Und nach Stambol zog er g'rades Weges.
Als er vor den Thoren Stambols ankam,
Schlug er ein die Lanze in den Boden,
Band den Rappen an die hohe Lanze,
Spannt' das Zelt, um sich darin zu lagern.
Nun belegt' er Stambol mit Tribute:
Jede Nacht ein Dutzend fetter Schafe,
Einen Ofen voll mit weißem Brote,
Einen Zober von dem besten Branntwein,
Und zwei Zober voll mit rothem Weine;
Und noch überdieß ein schönes Mädchen,
Daß sie ihm den rothen Wein credenzet,
Und er Nachts ihr weißes Antlitz küsset.
Und so währte es drei volle Monde.
Doch er treibt den Uebermuth noch weiter,
Denn er schwingt sich auf den schlanken Rappen
Sprengt daher mit ihm durch Stambols Gassen,
Kam gerade vor die Burg des Kaisers,
Ruft dem Kaiser dann aus voller Kehle:
„Höre, Kaiser, bring' heraus das Mägdlein!"
Und er schwang nun die gewicht'ge Keule,
Klopfte mit ihr an die Burg des Kaisers,
Daß die Gläser in den Fenstern klirrten.
Als der Kaiser so sich in der Noth sah,
Gab er ihm das Mädchen sich zur Schande.
Der Araber nun die Zeit bestimmte,
Wann er sich das Mägdlein holen wollte:
„Werde binnen fünfzehn Tagen kommen,
„Bis ich an die Meeresküste gehe,
„Schmucke Hochzeitsgäste mir zu sammeln."
Dann bestieg er seinen Rappen wieder,
Eilte in die Heimath um die Gäste.
Als des Kaisers Mägdlein dieß vernommen,
Uebermannte Schmerz sie und Betrübniß.
„Weh mir! Güt'ger Gott, dir sei's geklaget!
„Für wen hab' mein Antlitz ich gepflogen;
„Ein Araber soll es nunmehr küssen!"
Doch, als nun die Nacht herangebrochen,
Sah die Kaiserin ein Traumgesichte,
Welches tröstend so zu ihr gesprochen:
„Irgendwo in deinen Staaten, Herrin,
„Liegt die Eb'ne Kossowo[1] geheißen.
„In Kossowo, eine Festung Prilip,
„Und der Marko Kraljewitsch in Prilip.
„Marko wird als großer Held gerühmet;
„Send' ein Schreiben an Kraljewitsch Marko
„Und erkläre ihn zu deinem Sohne,
„Unzählbare Schätze ihm verspreche,
„So dein Kind er vom Araber rettet." —
Als nun kaum der junge Morgen graute,
Lief zum Kaiser hin sie, zum Gebieter,
Und erzählte ihm, was ihr geträumet.
Als der Kaiser sie vernommen hatte,
Schrieb er eilig einen feinen Ferman,
Ueberschickt ihn in die Festung Prilip,
In die Hände des Kraljewitsch Marko:
„Sei in Gott mir Sohn![2] Kraljewitsch Marko,
„Komm', begebe dich zu mir nach Stambol,
„Und erleg' im Zweikampf den Araber,
„Daß er mir das Mägdlein nicht entführe,
„Will drei Lasten Schätze ich dir geben."
Als den Ferman Marko nun erhalten,
Und ersehen, was der Kaiser wollte,
Sprach er so zum kaiserlichen Boten:
„Grüße mir den Kaiser, meinen Vater,
„Fürchte mich zu fordern den Araber,
„Denn er ist ein großer Held im Zweikampf;
„Nimmt er meinen Kopf mir von den Schultern,
„Wozu kann ich dann die Schätze brauchen?"
Und zum Kaiser kehrt der Bote wieder,
Und erzählte, was ihm Marko sagte.
Als die Kaiserin nun dieß vernommen,
Schrieb sie selbst ein zweites feines Brieflein,
Und dem Marko sie es übersendet:
„Sei in Gott mir Sohn! Kraljewitsch Marko!
„Rette mir die Tochter vom Araber,
„Will fünf Lasten Schätze ich dir geben!"
Marko Kraljewitsch erhielt das Schreiben,
Doch als er den Inhalt eingesehen,
Sprach er so zum Kaiserlichen Boten:
„Geh zurück, du kaiserlicher Bote,

---

[1] Косово (Amselfeld), велика равница у Србији на којој се одиграло више крвавих бојева.
[2] Заклетва која на Србина снажно делује. Вратићемо се ниже још једном на овај предмет.

„Geh zurück und grüße meine Mutter,
„Fürchte mich zu fordern den Araber,
„Denn er ist ein großer Held im Zweikampf,
„Wird den Kopf mir von den Schultern schlagen:
„Und mein Kopf ist mir wahrhaftig lieber,
„Als gesammte Schätze deines Kaisers!"
Und zur Kais'rin eilt der Bote wieder,
Ihr des Marko Antwort zu berichten.
Als des Kaisers Mädchen dieß vernommen,
Will sie selbst noch einmal es versuchen,
Nahm zur Hand Papier und Schreibefeder,
Schlug sich mit der Feder in das Antlitz,
Fing das Blut, das aus dem Antlitz quillte,
Schrieb dem Marko dann ein feines Briefchen:
„Heldenmarko, sei in Gott mit Bruder!
„Bei dem wahren Gott ich dich beschwöre,
„Und bei eurem heiligen Johannes,
„Laß mich nicht entführen vom Araber!
„Will dir sieben Lasten Schätze geben,
„Will dir sieben feine Hemden schenken,
„Welche nicht gewoben, nicht gesponnen,
„Sondern von gedieg'nem Gold gegossen;
„Will dir einen Tisch von Golde geben,
„Auf dem Tische'ne geflocht'ne Schlange,
„Welche hoch das Haupt empor gehoben;
„Einen Edelstein sie trägt im Munde,
„Der so hell beim Abendessen leuchtet,
„Selbst um Mitternacht, so wie zu Mittag,
„Und dann geb' ich dir noch einen Säbel,
„Welchen gold'ne Griffe dreifach zieren,
„Und ein Edelstein in jedem Griffe,
„Gleich an Werth drei Festungen des Kaisers;
„Will dir noch des Kaisers Siegel geben,
„Daß dich Wessir nicht enthaupten dürfe,
„Wenn vorher den Kaiser er nicht fraget."
Schickt den Brief sie Marko durch den Boten,
Als das Schreiben Marko nun erhalten
Und des Schreibens Inhalt eingesehen,
Hub er an, so mit sich selbst zu sprechen:
„Wehe, wehe! meine liebe Schwester!
„Schlecht ist's gehen, schlechter wohl nicht gehen!
„Fürchte nicht den Kaiser, nicht die Kais'rin,
„Fürchte Gott doch und den heil'gen Johann,
„Will doch geh'n und sollt' ich nimmer kommen!"
Und zurück entsendet er den Boten,
Sagt nicht, ob er will, ob nicht will kommen,
Und er geht, zur Reise sich zu rüsten:
Auf die Schultern nimmt er einen Wolfspelz
Auf den Kopf von Wolfsfell eine Mütze;
Dann umgürtet er den scharfen Säbel,
Und erfaßt die mörderische Lanze;
Steiget in den Stall hinab zum Schecken,
Schnallte ihn mit siebenfachen Gurten;
Füllt' mit rothem Weine einen Blasbalg,
Hängt ihn auf des Schecken rechte Seite,
Auf die linke die gewicht'ge Keule,
Daß die Last im Gleichgewichte bleibe;
Schwang sich dann dem Schecken auf die Schultern,
Und nach Stambol zog er g'rades Weges.
Als er nun in Stambol eingetroffen,
Geht er nicht zum Kaiser, nicht zur Kais'rin,
Sondern gehet in die neue Schenke,
In der Schenke will er übernachten.
Als der Abend schon herangedunkelt
An die See er seinen Schecken führte,
Um mit kühlem Wasser ihn zu tränken,
Doch der Schecke will nicht Wasser trinken,
Sondern sieht sich um nach allen Seiten;
Sieh! da kam daher ein Türken-Mädchen;
Gold'ner Schleier ihr Gesicht verdeckte,
Vor dem grünen Meer' sie sich verneigte,
Und begann die Wellen anzureden:
„Sei, o grünes Meer! sei mir gegrüßet!
„Sei gegrüßet, meine ew'ge Wohnung!
„Werd' in dir die Ewigkeit durchleben,
„Werde nun, o See! mich dir vermählen, —
„Doch viel lieber dir, als dem Araber!"
Marko nah't dem Mädchen mit den Worten:
„Ei doch, Herrin, ei doch Türken-Mädchen!
„Was vermag dich in die See zu treiben?
„Warum willst dem Meere dich vermählen?
„Welcher großen Noth bist du verfallen?"
Und das Türken-Mädchen ihm erwiedert:
„Laß, zerlumpter Derwisch, mich in Frieden!
„Warum frägst du, wo du nicht kannst helfen?"
Sie erzählt ihm doch den ganzen Hergang,
Und warum sie in die See sich flüchtet:

„Endlich nannte man mir noch den Marko,
„Dort in Prilip, in der weißen Festung;
„Sagte mir, es sei ein Held der Marko,
„Daß er könnte tödten den Araber:
„Hab' in Gott ihn Bruder angerufen,
„Bei dem heil'gen Johann ihn beschworen,
„Viele Schätze ihm noch angeboten,
„Doch umsonst! der Marko will nicht kommen,
„Will nicht, mag der Mutter er nicht kommen!"
Doch der Marko Kraljewitsch erwiedert:
„Fluch' mir nicht, o meine liebe Schwester;
„Denn ich bin ja selbst Kraljewitsch Marko!"
Als das schöne Mädchen dieß vernommen,
Schmiegte sie sich Marko um den Nacken:
„In Gott Bruder, o Kraljewitsch Marko!
„O errette mich von dem Araber!"
Marko Kraljewitsch nun ihr entgegnet:
„Türkenmädchen, meine liebe Schwester!
„So lang ich den Kopf an mir noch trage,
„Hast du vom Araber nichts zu fürchten.
„Aber Niemand andern von mir sage,
„Sondern sag' dem Kaiser und der Kais'rin,
„Daß sie mir ein Nachtmal zubereiten,
„Doch an Wein es nicht ermangeln lassen,
„Und mir in die neue Schenke senden.
„Kommt Araber mit den Hochzeitsgästen,
„Sollen artig sie ihn dort empfangen,
„Und dich dem Araber übergeben,
„Daß er keinen Lärm erhebt im Schlosse;
„Und ich weiß schon, wo ich weg dich nehme,
„Wenn es Gott will, und das Glück des Helden!"
Marko ging nun in die neue Schenke,
Und das Mädchen in die Burg des Kaisers,
Und erzählt, daß Marko angekommen.
Als das Kaiserpaar vernahm die Kunde,
Ließ es ihm ein lecker's Mahl bereiten,
Und ihm selbes in die Herberg' schicken.
Als der Marko rothen Wein will trinken,
Sperrte man in Stambol schon die Thore,
Kam der Gastwirth auch die Thür zu schließen,
Doch, der Marko Kraljewitsch ihn fragte:
„Warum sperr't ihr doch so früh die Thore?"
Und der Gastwirth ihm die Wahrheit sagte:
„Ei, bei Gott! du Held', du Unbekannter!
„Ein Araber frei't die Kaiserstochter.
„Heute Abends kommt er um das Mädchen;
„Und aus großer Furcht vor dem Araber,
„Eilen wir, so früh uns einzusperren."
Marko läßt die Thüre nicht versperren,
Denn er wollte sehen den Araber.
Und auch dessen schmucke Hochzeitsgäste.
Da erdröhnt es in den Gassen Stambols,
Der Araber kam daher gesprenget;
Hinter ihm fünf hundert Hochzeitsgäste.
Alle Hochzeitsgäste sind Araber,
So der Führer und auch so der Beistand,
Weil der Bräut'gam selbst auch ein Araber.
Wild sich bäumte unter ihm der Rappe,
Daß die Steine unter'm Hufe sprangen,
Und die Stücke in die Häuser flogen.
Als sie vor die neue Schenke kamen,
Sprach bei sich verwundert der Araber:
„Lieber Gott! welch übergroßes Wunder!
„Alles hat in Stambol sich verriegelt,
„Ob der Furcht, die man vor mir empfindet;
„Nur die neue Schenke steht noch offen!
„Ob sich Niemand wohl darin befindet?
„Oder ist ein junger Tollkopf d'rinnen,
„Der noch keine Furcht vor mir empfunden? — "
Zog Araber vor die Burg des Kaisers,
Wo die dunkle Nacht er übernachtet.
Als des andern Tags der Morgen graute,
Gab der Kaiser 's Mägdlein dem Araber,
Und zwölf Lasten Schätze noch zur Mitgift.
Heimwärts zog durch Stambol der Araber,
Mit dem Mädchen und den Hochzeitsgästen.
Als sie vor die neue Schenke kamen,
Stand die Thür der Schenke wieder offen.
Der Araber spornt den schlanken Rappen,
Um zu seh'n, wer sich darin befindet;
Marko saß da mitten in der Schenke,
Und gemächlich rothen Wein er trinket.
Trinkt ihn nicht, womit man Wein sonst trinket,
Trinkt mit Humpen, die zwölf Maß enthalten;
Hälfte trinkt er, Hälfte gibt dem Schecken.
Will Araber einen Zank erheben,
Doch der Schecke, bei der Thür' gebunden,

Ließ ihn gar nicht in die Schenke kommen.
Denn er schlägt den Rappen mit den Füßen.
Der Araber lenkte seinen Rappen,
Und begab sich zu den Hochzeitsgästen.
Marko dachte, jetzt wird's an der Zeit seyn.
Er verkehrte seinen Pelz von Wolfsfell,
Und verkehrt' von Wolfsfell auch die Mütze,
Schnallte fest die Gurten seinem Schecken,
Und verfolgte dann die Hochzeitsgäste.
Als er nun den Hochzeitszug ereilte,
Fing er gleich an Händel zu beginnen,
Und die hintern Gäste zu verjagen.
Als er an das Mädchen so gekommen.
Da erschlug er Beistand und den Führer.
Und die Kunde flog zu dem Araber:
„Unhold ist das Glück dir, o Araber!
„Hat ein Held die Gäste eingeholet;
„Hat ein Roß, das nicht wie and're Rosse,
„Sondern wie ein Rind so bunt geflecket;
„Und er selbst ist nicht wie and're Helden,
„Seine Kleidung ist ein Pelz von Wolfsfell,
„Und der Helm von Wolfsfell eine Mütze;
„Etwas schwarzes trägt er in den Zähnen,
„Groß wie Lamm von einem halben Jahre.
„Als er ankam, fing er gleich 'nen Streit an,
„Und verjagt des Zuges letzte Reihen,
„Und erschlug dir Beistand und den Führer. — "
Der Araber schwenkt den flinken Rappen,
Und zu Marko Kraljewitsch er sagte:
„Unglück dir, o Held, du unbekannter!
„Welcher Dämon hat dich doch verleitet,
„Daß du unter meine Gäste kommest,
„Und erschlägst den Beistand und den Führer?
„Bist du närrisch oder unerfahren?
„Oder bist aus Uebermuth von Sinnen?
„Oder ist das Leben dir zuwider?
„Aber hoch und theuer ich dir schwöre!
„Will den Rappen in den Zügel greifen,
„Und will siebenmal dich überspringen,
„Siebenmal hinüber und herüber,
„Und dir dann den Kopf herunterschlagen."
Aber Marko Kraljewitsch erwiedert:
„Prahle nicht mit Lügen, o Araber:
„Denn so Gott gibt und das Glück der Helden,
„Sollst nicht'mal mir in die Nähe kommen,
„Und viel wen'ger noch mich überspringen."
Da erglüht im Zorne der Araber,
Grimmig faßte er den gold'nen Zügel,
Spornt den Rappen mit dem Steigebügel,
Und will Marko wirklich überspringen.
Doch der Schecke, Kampfgewohnt, verhindert's,
Denn er bäumt sich auf die hintern Füße;
Er empfängt den Rappen mit den vordern,
Und verwudet ihn mit scharfem Zahne,
So daß ihn das Blut ganz überströmet.
Furchtbar war es Freunde! anzusehen,
Als ein Held den andern angegriffen!
Weder läßt Araber sich besiegen,
Weder kann er Marko überwält'gen;
Und sie kämpften so vier volle Stunden,
Bis die Schwerter brachen und die Lanzen.
Als Araber endlich jetzt gesehen,
Daß ihn Marko doch besiegen werde,
Lenkte er den schweißbedeckten Rappen,
Um durch Stambols Gassen zu entfliehen.
Ihn verfolgte Marko auf dem Schecken;
Doch noch schneller ist der flinke Rappe,
Ist so schnell euch wie des Bergwalds Wile;
Wäre bald dem Schecken er entkommen.
Da erinnert Marko sich der Keule,
Und er schwang sie mächtig in der Rechten,
Den Araber traf er in die Schulter;
Der Araber fiel, da sprang der Marko
Hin und haut den Kopf ihm von dem Rumpfe,
Und ergriff dann seinen flinken Rappen.
Und jetzt will er auf den Zug sich stürzen:
Doch die Gäste waren all' entflohen:
Blieb allein das schöne Mägdlein stehen,
Und um sie herum die reichen Schätze.
Marko nahm nunmehr das schöne Mägdlein,
Und geleitet sie zur Burg des Kaisers;
„Hier, geehrter Kaiser! ist dein Mägdlein,
„Und hier ist der Kopf auch des Arabers,
„Und hier endlich deines Kindes Schätze."
Hierauf schwenkt er heimwärts seinen Schecken,
Und zog wieder nach der Festung Prilip.

Tag's darauf, als schon der Morgen graute,
Kaiser sieben Lasten Schätze ladet,
Und das Mädchen legt zurecht die Hemden,
Welche nicht gewoben, nicht gesponnen,
Sondern vom gedieg'nem Gold gegossen;
Und das Tischchen auch von purem Golde,
Auf dem Tischchen 'ne geflocht'ne Schlange,
Welche, hoch das Haupt empor gehoben,
Einen Edelstein im Munde traget,
Der so hell beim Abendessen leuchtet,
Selbst um Mitternacht, so wie zu Mittag;
Und dann noch den Damascener Säbel,
Welchen gold'ne Griffe dreifach zieren,
Und ein Edelstein in jedem Griffe,
Gleich an Werth drei Festungen des Kaisers;
Zwischen ihnen steht des Kaisers Siegel,
Daß ihn Wesir nicht enthaupten dürfe,
Wenn vorher den Kaiser er nicht fraget.
Alles dieß dem Kraljewitsch sie schickten:
„Nehme Marko diese wen'gen Schätze;
„Und wenn dir's an Schätzen je ermangelt,
„Komm du nur zu deinem Vater wieder!"

Ако расположење народа приликом црквених слава лако налази повода да пређе у распојасаност, онда народ стварне празничне дане слави са утолико више побожности и скромног раздраганог весеља. Чежњиво очекује празник Божића и поздравља га детињом радошћу. О Бадњем вечеру уноси се слама у собу, за успомену на место на коме се родио Спаситељ. Постави се сто, изнесе се вечера и поједе уз извесне церемоније којих се господарица строго придржава. На сам Божић велико и мало одлази у цркву да се помоли Богу. Литургија се служи веома свечано, уз звоњење звона и пуцање прангија, а после завршене литургије све поврви кући за столове богато постављене јелом и пићем. Главна ствар на столу тога дана јесте свињско печење. Наиме, закоље се свиње чија величина зависи од броја чланова породице и пошто му се извади утроба, пече се цело, тј. не исече се у комаде, и тако се донесе на сто. Код неуједињених Срба пре почетка ручка на сто се ставља једна посуда са мешавином свакојаких пољских плодова и међу њих се задене запаљена воштана свећа. По завршеној молитви за столом, свећа се посипа оним плодом и гаси, на шта се сви чланови породице изљубе и потом седају за сто. Но овај обичај се не ограничава само на чланове породице, него се и сви познаници који се сретну на улици или на пољу грле и љубе. Овог лепог дана када нам се јавио Спаситељ мора да престане свака мржња и бес, а општем презиру изложио би се онај који би о овом празнику мира одбио да се пољуби ма и са смртним непријатељем. — Сто иначе остаје постављен три дана, а тек се четвртог дана износи слама и чисти кућа. За све ово време свако се најгостољубивије прима: ко год наиђе мора се прихватити печења и пуних флаша вина и ракије, који су већ на столу, и учествовати у радости укућана.

Али у ова празновања увукли су се неки сујеверни обичаји. Тако, свакога ко о Бадњем дану ступи у собу, посипају горепоменутим плодовима који у ту сврху леже спремни у једној посуди на столу, да би плодови успевали у идућој години. Странца који тога дана први ступи у кућу (положај) одмах позову да седне и он мора извесно време поседети; јер ако се овај обичај не одржи, домаћица се боји несреће међу живином. И домаћин се мора побринути да за први дан Божића добије госта коме се за столом додељује почасно место. Овај се мора добро прихватити вина и ракије, јер домаћин се нада да ће имати среће са пчелама само онда ако се гост врати кући потпуно пијан.

У ове дане неуједињени Срби служе се нарочитим поздравом. Уместо уобичајеног поздрављања, један другом довикују: »Ристос се роди«, на шта следи одговор: »Ваистину роди«. Овако се поздравља од првог дана Божића до Нове године.

О Богојављењу припадници Источне цркве на веома свечан начин врше водоосвећење. Читава општина искупи се у цркви и одатле се у свечаној литији упути до најближег подесног потока или реке. Сваки учесник држи у руци упаљену воштаницу, а свештеник, у најсјајнијем орнату, с крстом у руци, иде под небом које се носи. Многобројне заставе лепршају у ваздуху, а иконе насликане на позлаћеној основи и ношене као заставе на високим копљима, хиљадоструко отсијавају на сунцу. На обали потока или реке, на постављеном сточићу налазе се мање посуде напуњене бистром водом, а на земљи с лева и десна друге, веће посуде, исто тако напуњене водом. Свештеник стаје уз сточић и почиње свету церемонију коју прате многобројни пуцњи прангија. Пошто се ова заврши, свештеник пошкропи скуп освећеном водом, а свако од присутних понесе нешто те воде у малој посуди, после чега се литија опет враћа у цркву. — Ако у бизини нема реке, или ако због рђавог времена водоосвећење не може да се одржи под ведрим небом, церемонија се одржава у цркви.

Исто тако свечано као и Божић проводи се Ускрс. Са чежњом се очекује крај дугог једноличног поста кога се великом строгошћу придржавају нарочито неуједињени Срби. Али када прође последњи дан поста, када зорњача наговести освит Ускрса — тада се све пробуди у нови, весели живот. Одмах после поноћи буди се и оживи све у градовима и селима, јер се воскресење слави у два, а у неким местима у четири часа ујутро. У свакој кући су у послу; народ почиње да се скупља по сокацима и улицама које су осветљене јасном светлошћу буктиња и фењера, а све наговештава да се припрема за велику свету свечаност. Народ поврви у осветљену цркву, и почиње свети празник. Ускоро затим звоњење звона и грмљавина многобројних пуцњава прангија наговештава сверадосно васкресење Спаситељево. На то се читава заједница окупљена на молитву упути у свечаној литији из храма Господњег и направи опход око цркве. При томе свако у руци држи запаљену воштаницу, што при лепој ноћи пружа импозантан изглед. Тек у зору завршава се богослужење, а побожан скуп напушта цркву да би се упутио кући.

О Ускрсу се о обеду исто тако води брига као и о Божићу, само се сада као печење износи јагње. — Али ако хладни и непријатни децембар у време Божића држи народ заробљеним у уским и непријатним собама, онда пријатни Ускрс као претеча пролећа измами велико и мало напоље. О лепим данима све се тада упути цркви или иначе каквом слободном и отвореном месту и весело слави поново буђење вечно младе природе. Момци играју лопте или окушавају срећу туцајући се црвеним јајима, а девојке играју, наслађују се разноврсним безазленим друштвеним играма, или песмама изражавају своје весело расположење.

И ови празнични дани неуједињеном Србину дају прилике да промени обичан поздрав. »Ристос воскрес«, довикује он једноверніку, који у побожном уверењу одговара »Ваистину воскрес«.

Карневал је у Граници стекао право своје узурпаторске силе. Мада, хвала Богу, луксуз великоварошана није довде пружио своје кобне руке. Граничар у то доба ипак почини лудости које су једанпут неком простом Турчину измамиле питање: »Какво је то доба када хришћани полуде?« Ако се већ за време читавих поклада лудује, стварно тек последњи дани карневала доносе собом прави неред. Тада се непрестано игра, пева, једе и пије, као да се жели обештетити за дуг пост који следи и кога се строго придржавају нарочито припадници грчко-неуједињене вере. Тада се испразни много каблова ракије, а многи тешко стечени дукат остави се у крчмама и просторијама за играње. Млади момци лудују тада ноћу и дању, девојке заборављају преслицу и разбој и ђерђеф и окружују неуморнога гајдаша који готово јектику да добије од дувања. Многобројне гомиле пролазе селом певајући и веселећи се или, као машкаре, праве лудости. Чак и старије жене, којима више не пристоји игра и јавно весеље, код куће се одужују времену на тај начин што у топлој соби весело поседају скупа и јуначки се обређују лонцем напуњеним вином или ракијом. О пепељавој среди још једна група веселих момака у накарадним маскама иде по селу, вуче за собом на колима с а ј е д н и м т о ч к о м неформасту дрвену, или од сламе склепану фигуру којој се — колико је могуће — даје људски лик и тако »сахрањује покладе«. Нека врста чауша (Chausch) или лакрдијаша завршава фантастичну погребну поворку и пева комичне тужбалице.

Долазимо сада до предмета који међу свим околностима грађанскога живота има ваљда најодлучнији утицај на нашу домаћу срећу, а ипак — као што свакодневно искуство показује — прилази му се са највећом лакомисленошћу; мислимо на брак. Већ се доста јако почело са срозавањем Хименовог храма до мешетарског дућана по коме се нечувеним безобразлуком мотају зеленашки шпекуланти; и на жалост има већ и у Граници више бракова који се склапају из шпекулативних обзира него таквих које спајају Аморове везе. Највише повода за шпекулативне бракове налази Граничар у сасвим посебном начину свога живота и газдовања. Пошто је, наиме, — као што смо већ горе видели — жена обавезна да се брине о оделу и рубљу своје породице, то се настоји да се још недорасли момци што је могуће раније ожене, да би се на тај начин смањиле мајчине бриге и терети. При томе кућа стиче још не безначајну корист, јер породица добија пар вредних руку више које јој врло добро долазе за обављање пољских и дамаћних послова. То је један од главних разлога због којих се граничарски момци жене већ у шеснаестој, петнаестој, па понекад већ и у четрнаестој години. Избор тада пада увек на снажну, потпуно одраслу, понекад чак и на двадесетпетогодишњу девојку. Само је по себи јасно да овакав несразмеран однос у годинама не ретко повлачи за собом непријатне последице; мучне сцене неуспелих бракова исувише су познате, а да би нам било потребно да овде приказујемо такву слику.

Склапање брака је иначе за обе стране везано са многим трошковима. Ако вереник има да сноси не само знатне издатке за свадбу, него је обавезан да и својој

будућој жени прави велике поклоне, то се и на другој страни прилично рачуна на дарежљивост веренице и она мора — према обичају који влада у земљи — велики део своје опреме да испоклања родитељима и сродницима вереника, и својим обично веома многобројним сватима. Овај обичај и уверење да од дана свадбе она има да се брине за рубље и одевање свога мужа, доприносе да свака девојка током читавог свог девојаштва непрестано настоји да стекне велику спрему (Ruwo). Ова се састоји највећим делом из ланеног платна за њу и њеног будућег, на шта се пре свега обраћа пажња, затим из креветнине и столњака, из најпотребније опреме, а понекад још и из готовог новца. У набављању свих ових предмета помаже нежна мајка неуморном брижљивошћу; али ако нека девојка није више тако срећна да има мајку, онда је та брига препуштена потпуно њој самој, а поклони које она може да подели на дан свадбе испадају онда, природно, утолико скромнији.

Чим се одлучи да жене сина, господар преузима дужност да за њега тражи девојку. Нађе ли се таква, онда се до девојачких родитеља упућује женихов отац, или стриц, или иначе најстарији по годинама у кући, и износи овима ствар која му је на срцу. Већ и овај први корак везан је са издацима, јер просилац мора да понесе собом пуну торбу и чутуру ако жели да има успеха. На сваки начин, изасланика са свим његовим поклонима љубазно примају, али он овога пута не добија одређен одговор, него се уговори рок за размишљање после кога он има поново да се распита. У међувремену у девојачкој кући се о томе саветују, при чему не ретко превагну гласови жена. Ако се нађе да веза одговара, саслушају шта о томе мисли девојка, и у случају да се она противи општој жељи, саветују је и храбре. Али код овог расправљања одлучују просто домаће и економске прилике вереника, и углед његове породице; јер, његове личне особине, његова младост, његова старост, његова лепота или ружноћа — не узимају се овде уопште у обзир. Али понекад се девојка тако снажно одупире одлуци читаве породице, да се често прекине свако преговарање.

Када прође уговорени рок, просилац се поново појављује, исто онако опремљен као и први пут, и још једном се обраћа девојчином оцу. Ако је одговор повољан, том приликом се одмах поближе договоре о даљем, утврде и дан када вереник у пратњи својих родитеља или најближих сродника треба да дође на »оглед«, да упозна девојку. Од свих свадбених церемонија, ова о којој је управо реч, свакако је најпаметнија. Јер пошто момак и девојка у највећем броју случајева никада нису још видели једно друго, то им се сада пружа прилика да се узајамно упознају бар по физичким особинама. Познанство које млади људи овом приликом склопе није, наравно, веома велико, пошто они у немом стиду стоје један према другом и једва се усуђују крадомице да се погледају; али и ово мало погледа види обично тако добро и тако оштро да се често после овог сусрета прекину сви преговори о свадби.

Ако су при овом сусрету обе стране задовољне, девојка добија обично мали поклон у ковцу и одмах се утврђује црквена слава о којој обе стране обећавају да ће доћи у одређено место да купују свадбене потребе. Одређенога дана долазе момак и девојка у пратњи својих родитеља или најближих сродника у договорено место. Овде се најпре у једној од горе описаних сеница мало освеже, а затим мало друштво пође од буде до буде и разгледа предмете који су у њима изложени на продају. Пошто су неколико пута прошли вашаром, то се девојка најзад одлучује да наведе предмете који су јој неопходно потребни за свадбу, и то: кожух, сукњу, ћебад за кревет, чизме или ципеле, марамице, минђуше, прстење итд. Све ове ствари бира девојка по сопственом нахођењу и сасвим по своме укусу, а то све плаћа ђувегијин господар. После завршене куповине друштво или још једном наврати у сеницу, или се на отвореном пољу, у сенци каквог дрвета, прихвата јела понесеног у сопственим торбама, а затим се враћа кући.

Убрзо затим обавља се прстеновање, јабука. Приликом ове церемоније девојци се поклања јабука (одатле и име читавој церемонији) у коју је забодено више златника и сребрњака, према стању и имовним приликама младожење. Сем тога, и девојачким родитељима и браћи и сестрама предају се лепи поклони. Овде се најзад утврђује и дан свадбе.

Господар ђувегијине куће улаже сада сву бригу и настојање око тога да добро припреми све што је потребно за свадбу. Читава недеља пред свадбу посвећена је искључиво овоме послу. Цела кућа се чисти и свечано украшава, кухиња и подрум обезбеђују се довољним залихама, а неколико грла из стада продаје се да се не буде без готовог новца. Господар мора да се побрине и за већи број сватова, јер се сматра срамотом имати мало гостију на свадби, а њихово мноштво је у неку руку мерило по коме се процењују имовне прилике породице. У ствари, таквих дана око стола имућнијих Граничара окупи се толики број гостију, да сматрамо потребним да читаоца најпре упознамо са њима, пре него што почнемо са описивањем самих свадбених церемонија.

Још неколико дана пре свадбе одређује домаћин она лица која жели да му дођу у сватове, а позивање преноси на девере. Свати се састоје из главних и споредних личности. У прве спадају пре свега оба сведока, од којих се један назива »дебели кум«, а други »стари сват«, затим два »девера«, две »деверуше«, а у многим местима и неколико жена (јенђибуле) које иду као девојачка пратња, да невеста не би била сама међу мушкарцима када је одводе. У неопходно потребне личности спадају још »чауш« (шаљивчина) и »гадљар« (гајдаш) или — код имућнијих — неколико музиканата. — У споредне личности међутим спада сва остала булумента која — као што је горе већ напоменуто — у свадбама богатијих Граничара чини приличну гомилу, и назива се једним колико карактеристичним толико и непреводивим именом »набигузице« (отприлике као муфташи). — Дебели кум је најугледнија и најважнија личност читавог скупа и унеколико заповедник над осталим сватима. Он има све да нареди и одреди у сватовима, а његовим заповестима мора се све покоравати; али са овим правом повезана је истовремено и обавеза да невести направи поклон у материјалу за одело и сл., а мора и иначе да поднесе разне ситније издатке. Девер по правилу мора да буде ђувегијин близак сродник или интиман пријатељ, као што се и деверуша бира међу невестиним сестрама или другарицама. Чауш је шаљивчина, забављач друштва. За чауша се бира увек највећи лакрдијаш у читавој околини. Он сме будаласто да се носи и понаша како хоће, а има уосталом привилегију да дозволи себи шале, понекад и грубе, према свим лицима без изузетака положаја и пола. По дужности својој он непрестано мора да изводи луде и смешне лакрдије, и да настоји да засмејава госте. За шеширом има он заденуто неколико лисичијих или курјачијих репова, или гушчију перушку, а на узици као плен вуче он за собом једну или неколико кокошака, гусака итд. У једној руци носи он »нађак« (Nagjak) или »буздован« (Buzdowan) којим удара и лупа по свему што је око њега. Његова чутура је стално пуна; све знане и незнане с којима се сретне нагони он да пију из ње, а кад год је то потребно, налива је у првој кући на коју наиђе.

На дан свадбе, или — ако је место становања невесте далеко, — дан раније скупе се сви свати у ђувегијиној кући и спреме се по невесту. Пред полазак, упола с ногу, мало се једе; затим се гости попну у многа кола, у која су већином упрегнута по четири коња један крај другога, и расположено пођу на пут. Читавог пута се пева и весели; гадљар или музиканти непрестано свирају веселе мелодије, а чауш пусти на вољу своме духу и расположењу. Тако се стигне до одредишта; младина својта нестрпљиво очекује госте и уводи их у свечано украшену кућу. Док се свати опет поткрепљују, сестре и другарице облаче и китe младу. При томе девери морају строго да пазе на невесту која им је поверена, јер ако им је враголасте другарице украду, онда је могу опет добити тек уз велики откуп.

Док се многе руке такмиче да невестину природну лепоту накитом и кићењем истакну што је могуће више, напољу се гостима деле тзв. »мали дарови«. Ови се обично састоје из малих ланених код куће тканих марамица. Сваки гост добија такву марамицу, а сличне марамице мање вредности, украшене свиленим тракама и петљама, везују се за гриву сватовских коња. Чим је невеста опремљена, упућује се поворка, у реду који одређује кум, у цркву на венчање.

Кад се обави венчање, гости се враћају у невестину кућу и седају за сто богато постављен јелом и пићем. У неким местима, међутим, у девојачкој кући не приређује се обед, него се свадбено коло одмах упућује у ђувегијину кућу. Обед иначе дуго траје и нарочито се много пије, услед чега гости падну у бурно, необуздано расположење. Најзад се даје знак за полазак. Невеста се уз гласан плач и јадиковање опрашта од својих родитеља, браће и сестара и пријатељица, и уз искрене благослове одводе је до кола. Остали гости, весели и гласни, заузимају своја места и кола се крећу. — Тешко ономе који сретне такву поворку а не склони јој се правовремено с пута! Коњи гоњени у бесном трку згазе све што им под ноге дође. Све опомене, сви разумни разлози ништа не помажу и одбијају се лаконским одговором: »Коњи су пијани«. Овом приликом морамо још подсетити да Граничар уопште, а Сремац посебно, веома воли брзу вожњу. Коњи се обично прежу тако накратко да стражњим ногама додирују ждрепчанике, а онда, ако тежина товара дозвољава, непрестано се гоне у трк. Лагана вожња је тако омрзнута да Сремац радије иде пешке него што би се возио кораком. Што су му коњи бешњи, необузданији и неукротљивији, он је поноснији на њих; а уколико чешће долазе у опасност да га дивљи коњи здробе, утолико више ласка то његовој храбрости.

Кад свадбена поворка стигне до ђувегијине куће, укућани јој изиђу у сусрет до у двориште или на улицу. Невесту на нарочит начин прима јетрва (жена ђувегијиног брата) или иначе најмлађа жена у кући. Она предаје невести мушко дете и простире трубу ланеног платна од кола до прага, по коме онда невесту која носи дете на рукама, воде у кућу. Ту јој узимају дете и у руке дају преслицу са ланом и вретеном. Даље, добија она под сваку руку по један хлеб, а у уста мало шећера; затим јој у

једну руку дају чашу вина а у другу чашу воде. Све то уноси она у собу и ставља на сто. Ови симболични обичаји не одржавају се у свим местима истом строгошћу и тачношћу, али може се свакако рећи да имају свог смисла. Тиме што се невеста даје у руку дете, тихо се изражава жеља да и њена верна љубав буде благословена потомством; преслица са ланом и вретеном казује да се од њених руку очекује плодан рад, а остале церемоније треба да је поуче да се од њених уста захтева сласт, а од њеног читавог понашања љубазна послушност.

У међувремену су и сви остали свати уведени у кућу и немају ништа друго да раде него — да се упуте до стола; јер овде тек почиње права гозба. Ако је код невестиних родитеља одржан обед, онда се данас у ђувегијиној кући само вечера, а главни обед приређује се тек следећег дана. На овај се, сем стварних свата позивају још многа друга лица која сва одређенога дана и дођу. По једном старом обичају, који уосталом добро долази ђувегијином господару, свака званица је обавезна да према својој могућности допринесе свадбеној гозби. Један доноси живо или печено јагње, други прасе, трећи кокош, ћурана итд.; али свако мора понети бар погачу и чутуру вина или ракије.

Када су сви гости на окупу, свако заузима своје место за столом, али се при томе најстрожије пази на старешинство. У неким местима невеста седи у горњој трпези, а младожења служи госте; у другим, међутим, ни једно се не сме појавити за столом. Кад је утољена глад и кад се друштво развеселило вином и ракијом, приказују се поклони које је донео сваки гост. Овај посао преноси се на чауша, који том приликом налази довољно материјала за духовите упадице и смешне примедбе. — После извесног времена приступа се дељењу »великих дарова« које је млада обавезна да припреми. Кум, свекар и свекрва и неколико најодличнијих и најугледнијих гостију добивају по кошуљу; остали свати и укућани по мараму, пар чарапа и сл. Све се то, камад по комад, и тихо предаје чаушу, који затим гласно извикује, на свом нацаку диже у висину да свако може видети и уз веселе примедбе додаје ономе коме је намењено. Тако, на пример, кад неком предаје кошуљу, каже: Ево наша млада даје господину Н. Н. кошуљу, каква је танка кроз прстен би прошла да је гужва орачица,[1] па да два туку а четири вуку. — Пошто се изделе сви поклони, сви гости пију у здравље младе и предају се поново неометаном весељу.

Уз сталну песму, игру и пиће остаје се на окупу до поноћи, а то је час када дебели кум младу и младожењу ip сотроге одведе у спаваћу собу. У неким местима влада још обичај да млада и младожења пре спавања једно другo свуку. — Затим се млади пар препушта самом себи, а свати исто тако одлазе на починак.

Идућег јутра мора снаша устати пре свих у кући. Она почисти и ориба собу, припреми доручак и донесе сватима свеже воде за умивање, и за то је ови дарују новцем. У дужност девера и чауша уопште спада да измишљају свакојаке шале којима снаша могу прибављати поклоне. Тако, на пример, чауш за време обеда ухвати прасе одојче, донесе га у собу у којој седе гости, узме га под руку уместо гајди и пушта га да се дере дотле док га гости поклонима у новцу не приволе да их ослободи ове немиле музике; новац се онда предаје млади. — Пошто су гости доручковали, младу у пратњи музике представљају познаницима у месту. Свакој старој особи љуби она руку, а сваког младог у образ, и за то опет добија ситне поклоне у новцу. По завршетку ове посете враћају се гости опет кући за сто, још једном се послуже производима куварице и подрумара, а затим (понекад тек трећега дана) разилазе се увек тешке главе и промуклог гласа.

Једна од главних обавеза младе жене састоји се у томе да господару сваког дана свлачи чизме а јутром да доноси свеже воде за умивање и да полива руке. Она врши ову дужност дотле док се у кући опет неко не ожени и нова снаша (Snasha) не дође у кућу, или бар годину дана, или док не постане мајка.

И на свадбама се много пева. Поред већ горе поменутих почашница које су на реду приликом обеда, постоје још и посебне свадбене песме које певају или хор девојака или сами свати. Оне се од осе увек на горе представљени акт церемоније и највећим делом су разборитог садржаја. На жалост сувише рано преминули професор Весели објавио их је у веома успелом преводу, што нас ослобађа труда да наводимо примере.

Жалостан контраст према досада описаним весељима чине свечаности поводом тужних догађаја код Граничара. И ове се понекад извитопере у празан церемонијал, и каткад се срозавају због неприличних гошћења; без обзира на то носе оне на себи печат истински безазлене душе и присне љубави према сродницима. — Чим се догоди који смртни случај, одмах се јавља пароху и затражи да се огласи звоњењем. Ова почаст припада и сиромашнијим члановима општине. Богатија лица која могу цркви

---

[1] Тако се зове прстен који спаја колечке са плугом и који је оплетен обично од виљаге, а веома је велик.

да плате прописане таксе дају своје покојнике оглашавати трипут дневно, често током осам дана. — Чим се охлади, тело се окупа и свечано обуче. Затим се положи на даску која је постављена на сто или на столице и да му се крст у руку. Док суседи спремају ковчег, мртваца похађају сродници и познаници који се моле за спас душе покојника. Узима се неколико људи, обично старих жена и просјака, који мртваца чувају дању и ноћу. У соби у којој лежи мртвац не трпе пса или мачку, јер у народу влада веровање да ће несрећник преко кога прескочи једна од ових животиња као вукодлак (Wukodlak, Vampyr) лутати и живима наносити много зла. — Пред почетак сахране окупи се у покојниковој кући много људи и сврста се у тужну поворку. Тело се не носи у цркву, него га свештеник опоји у кући и прати до гроба. Кућа жалости, ако је иоле имућна, свим присутнима подели воштанице које се упаљене носе у руци. Два црквена барјака и крст налазе се на челу поворке која се као литија полако креће напред, свештенство иде у црним одеждама са упаљеним воштаницама у руци, а иза њега носи се ковчег. Непосредно иза овога иду најближи сродници и сетним тоном ударају у дирљива нарицања која садже похвалу и врлине покојника, а праћена су благим прекорима што је напустио жену, дете, родитеље, домовину итд. Ове тужбалице имају често дирљив, заиста елегичан карактер који само безосећајне душе могу сматрати смешним. — Пошто је мртвац спуштен у гроб, свако ко је присуствовао сахрани сматра својом дужношћу да на покојника својом руком баци грумен земље, што прво учини свештеник. Затим се поворка опет упути кући, где је у међувремену спремљена даћа на коју се позивају покојникови пријатељи и сродници.

Опште посећивање гробова које католици чине о Сви Светима, неуједињени Срби су преместили на други дан Ускрса. Тога дана готово читава општина упућује се на гробље, моли се Богу на освеженим и цвећем украшеним гробовима својих покојника и приноси знатне жртве за спас њихових душа. Ове се састоје у обилатој милостињи у новцу, затим у јелу и пићу, што се дели просјацима, који се тога дана окупе у великом броју. Да просјаци у таквим приликама радо претерају и да напуштају гробље добро накресани, није никаква необична појава: али да се такве посете завршавају игром, као што се може прочитати у неким вестима, потпуно је измишљен навод: писац бар није још никад имао прилике да види такву разузданост.

Остављамо сада јавне свечаности Граничара и прелазимо на његове домаће забаве. Овде се он не понаша тако бучно и распојасано, већ своју радост изражава на један сасвим невиниј начин — игром и песмом. Обе Граничар страсно воли. Није он само о празницима и у веселом друштву оран за песму, него и у самоћи и на свим својим радовима. Када девојке и младе жене зором одлазе у поље, када се вечером враћају кући, чују се како, појединачно или још радије у хору, певају песме. Често оне вечером, на месечини, седе у веселом кругу пред кућом вртећи вретено и певајући нежне љубавне песме. Било да касно увече пролазе шумом и гајевима да би обишли стада, било да их први знак зоре затекне већ на ливадама и пашњацима одакле гоне кући теглећу стоку и марву — песма је њихов стални пратилац. Ако мушкарци појединачно певају, почињу обично сваки стих, или бар сваку нову строфу, једним дугачким »О«, које опада у благим тоновима, а одликује се многим трилама. Али често они певају и стварне женске песме чије се једноставне мелодије по правилу крећу у благим тоновима и показују већином сетан, елегичан карактер.

Садржина ових песама више је романтична, лирска. Оне највише имају за предмет љубав, или нежно и разборито изражавају осећања жалости, жеље и наде певача. Овај језик је поетичнији и сликовитији него језик јуначке песме, али је често љупко, дирљиво прост и нема никаквог вештачког, туђег украса. Највећи део тих песама одликује се језгровитом краткоћом, али неке су и опширније. Ево неколико најпознатијих од ових песмица:

I

KRIEGERS ABSCHIED

Weine nicht, Geliebte!
Wirst genug du weinen
Wenn in's Feld ich ziehe, —
Nimmer wiederkehre!

Wird dir dann die Kunde
Daß ich todt geblieben; —
Scheue nicht die Mühe,
Komm zu meinem Grabe.

Allen Leuten sage:
Seht! Hier ist die Stätte,
Wo die Hülle ruhet
Meines Auserwählten;

Den ich einst geküsset,
An mein Herz gepresset; —
Ach, jetzt küßt ihn Erde
Und das Gras umarmt ihn!

Und bevor du scheidest,
Bethe noch am Grabe:
„Sei nicht schwer ihm, Erde!
„Sei nicht herb' ihm, Gräschen!"

2

DIE BLUMENKRÄNZE[1]

Smilja pflückte Blumen an dem Ufer,
Wand die Blumen zart zu grünen Kränzen;
Einen hat sie für sich selbst gewunden,
Einen gab sie ihrer Jugendfreundin,
Und den dritten warf sie in die Fluthen,
Schwimme, Kränzchen, schwimme, sprach sie leise,
Schwimme bis zum Schlosse des Geliebten;
Unter seinem Fenster dort verweile,
Frage ihn, warum er nimmer kommet?
Hat er etwa Mütterchen begraben?
Oder ist er selbst mir krank geworden?
Oder ist sein Rößlein ihm erlahmet?
Sag' dem Trauten, daß er zu mir komme,
Werde mit ihm Mütterchen beweinen,
Werde seine schweren Wunden pflegen,
Und mit Gold das Rößlein ihm beschlagen.

3

LIEBCHENS SEGEN[2]

Weichselbaum hat Frucht getragen
Reichlich wie noch nie;
In dem Schatten sitzt ein Herrlein,
Seine Frau mit ihm.
Eine Kanne Wein vor ihnen,
Und ein Spiegel auch.
Und sie küssen sich und trinken,
Und bespiegeln sich. —
Lerchen flogen auf zum Himmel,
Trillerten gar fein,
Daß das junge Herrlein schöner
Als die Herrin sei.
Und hierauf das junge Herrlein
Zu der Herrin sprach:
Hörst du Herrin, hörst du Liebchen,
Was der Vögel Sang?
Daß ich mir ein Liebchen wähle
Schöner noch als du!
Nimm sie Holder, nimm sie Lieber,
Meinen Segen dir!
Sind zwei Bäume groß gewachsen,
Schlank und hochgestreckt,
An der Donau wuchs der eine;
Einer an dem Meer;
Wann zu Einem sich verschlinget
Ihrer Wipfel Laub, —
Magst dann mit dem neuen Liebchen
Dich vereinen auch.

4

SCHMERZ DER TRENNUNG[3]

Zwei der Blümchen in dem Garten blüthen,
Blaue Glocke und die rothe Rose.
Blaue Glocke mußte in die Ferne,
Blieb die Rose einsam in dem Garten.
Und die Glocke aus der Ferne fraget:
Meine Seele! Rose in der Heimath,
Wie ist dir so einsam in dem Garten?
Und die rothe Rose ihr entgegnet:
Wenn ein Blatt Papier der Himmel wäre,
Wenn des Waldes Bäume Federn wären,
Wenn das Weltmeer schwarze Dinte wäre,
Und wenn ich drei Jahre schreiben wollte,
Könnt' ich meinen Schmerz dir nicht beschreiben!

---

[1] Упор. код Вука, Смиљана и вијенац. — Прим. прев.
[2] Упор. код Вука, Опроштај. — Прим. прев.
[3] Упор. код Вука, Љубавни растанак. — Прим. прев.

5

BEIM ABSCHIEDE[1]

Schlang sich eine schlanke Rebe, grünbelaubt,
Um die weiße Festung Ofen rundherum.
War das keine schlanke Rebe, grünbelaubt,
Sondern war ein wunderholdes Liebespaar;
Früh schon hatte treue Liebe es vereint,
Doch jetzt sollt' es fühlen auch der Trennung Schmerz! —
Und zum Liebchen sprach der Traute, als er schied:
Lebewohl! mein theures Liebchen, lebewohl!
In dem Garten blüht dir zart ein Rosenstrauch;
Pflückte eine rothe Rosenknospe dir,
Und an deinem warmen Herzen trage sie:
Wie die lebensfrische Rosenknospe welkt,
Wird dahin mein Herz auch welken ohne dich!
Und das Liebchen sprach zum Trauten, als er schied:
Geh mit Gott! mein Vielgeliebter, geh mit Gott!
Einen Bergwald wirst du finden, grünbelaubt,
In dem Walde eine Quelle, frisch und kühl,
An der Quelle einen bunten Marmorstein,
Einen Becher ganz von Silber an dem Stein,
Und im Becher einen Schneeball eisigkalt;
Aus dem Becher nimm den Schneeball dann zu dir,
Leg' ihn an die treue Brust, an's warme Herz:
So wie dann der eisigkalte Schneeball schmilzt,
Wird mein Herz in Gram verschmelzen ohne dich!

6

VORWURF[2]

Weißt du, Liebchen, als du mein gewesen,
Thränen auf dem Schooße mir vergossen,
Bitter weinend so zu mir gesprochen:
Gott erschlage jedwede Gefährtin,
Welche Männern Treu' und Glauben schenket!
Denn, wie uns das weite Zelt des Himmels
Heiter bald, und wolkig bald erscheinet,
Eben so ist auch der Männer Treue;
Küßt er dich, — verspricht er dich zu nehmen,
Satt geküßt, — verschiebt er's bis zum Herbste,
Kommt der Herbst, der Winter auch beginnet, —
Doch er küsset eine And're wieder!

7

MÄDCHENSORGEN

Schöne Cweta ging am Saweufer,
Sah ihr Antlitz in den reinen Fluthen,
Und zum weißen Antlitz sprach sie also:
Wüßt ich, Antlitz, daß dich Alt wird küssen,
Wollt' ich in den grünen Bergwald gehen,
In dem Walde Wermuthkraut mir suchen,
Aus dem Kraute bitt'res Wasser pressen,
Und damit dich jeden Morgen waschen,
Daß ein jeder Kuß dem Alten herb sei;
Wüßt ich aber, daß dich Jung wird küssen,
Wollt' ich in den grünen Garten gehen,
Rothe Rosen in dem Garten pflücken,
Riechend Wasser aus den Rosen pressen,
Und damit dich jeden Morgen waschen,
Daß der Wohlgeruch den Liebsten labe.

Иако Граничар несумњиво има осећања и талента за музику, и радо слуша њене чаробне звуке, ипак се ова божанска уметност ни издалека не негује таквим жаром и пажњом као што би се могло наслутити по очигледној наклоности народа према песми. Граничар познаје тек мало музичких инструмената, а и ови малобројни су у највећој мери оскудни и несавршени. Најобичнији су проста или двострука свирала (дудук) и гајде. Сем ових постоји још тамбура, једна врста цитре са металним жицама која је међу поменутим инструментима најподеснија за извођење тежих ствари, а којом понеки млади господин мајсторски влада. У једноструне гусле, као што је већ речено, свирају само просјаци.

Утолико страсније Граничар воли игру. Најомиљенија игра је коло, у коме се парови, сачињавајући као у котиљону круг, узајамно држе за појасеве. Само играње

---

[1] Упор. код Вука, Жалосни растанак. — Прим. прев.
[2] Упор. код Вука, Опоминање. — Прим. прев.

састоји се у томе што се коло, цупкајући, окреће око гајдаша који стоји у средини, при чему се два корака праве унапред а један уназад. У саставни део ове игре спадају и поскочице, или подвикивања у слику, које играчи узвикују по такту музике, пола певајући пола декламујући. Ова подвикивања односе се највећим делом на играчице, и шаљивог су, али истовремено тако неделикатног садржаја, да се страно ухо не може лако на њих навићи; исто тако не би се ни један момак лако усудио да их отпева изван кола. — Поред ове стварно националне игре, омиљена је још игра јастучића (Polstertanz). Ту и тамо, мада ретко, игра се и по мађарски; а у новије време и валцер је постао омиљеном игром у коме многа лепотица зна веома грациозно да се окреће.

Зимских вечери девојке одржавају своје састанке у кући неке од својих другарица. Главна сврха ових састанака јесте предење, због чега се и зову прела. Овамо се окупља више девојака које су у међусобном пријатељству, и то увече, када све пође на починак, и често преду по пола ноћи. Оне прекраћују време певањем, причањем прича и бајки, а и сопственим љубавним доживљајима. Имућније послужују воћем или колачима које су саме припремиле, и часте се редом чутуром пуном вина или ракије. Господар или господарица често имају муке да одбију младе момке. Но ови често знају да се, упркос родитељској предострожности, увуку на таква прела, чиме се, наравно, лепе преље веома узнемирују у своме послу. Са бербом грожђа у Граници настаје управо она весела живост каква обично влада у свим осталим винородним крајевима у ово време. Пошто су са овим несумњиво најпријатнијим сељаковим послом у неку руку завршени годишњи радови, очекује Граничара неколико недеља касније један други, исто тако пријатан посао — печење ракије. Граничари се овом послу посвећују са особитом љубављу. Домаћин или иначе који вешт мушкарац у породици, налази се непрестано у пецари да би могао дан и ноћ опслуживати мехур. Потребно је веома много уздржљивости да човек, крај познате склоности према ракији, на овом послу стално остане трезан. Али пецара не мучи ни досада. Поред тога што се крај њега непрестано налазе укућани и испитују квалитет ракије, стално га окружују суседи и познаници; има чак стручњака тако завидног чула мириса да они с једног краја села на други намиришу испаравање казана за печење ракије. Они се онда онако запуте онамо, распитују се како је понела овогодишња жетва, да ли су шљиве довољно сочне, колико стане у један казан, и колико каблова мисли да ће добити драги сусед, или брат или рођак. А када пецар онда узме тикву па је напуни још врућом ракијом и пружи је госту да проба, овај се онда куне свим на свету да није дошао са таквом намером, празни тикву уз стална одбијања и уверавања да нема више тако добре ракије у читавом селу. Одавде се онда иде до другог казана где се понавља иста сцена. Свуда се може видети како љубитеља ракије посрћу зажарена погледа и несигурна корака, па чак и женски род искоришћава ову прилику, јер касније ракија долази под господарев надзор. Ракија се у чутурама, тиквама и лонцима у маси развлачи и односи, и може се рећи да се на овај начин потроши знатна количина овога пића, а да никада није ни доспела у бурад и подрум. — Иначе, горе је већ речено да Сремци производе најбољу ракију.

Пре него што завршимо овај одељак, да споменемо још јединствену сцену коју гледалац може да види при одласку граничарске чете или при њеном повратку са бојишта. Већ заповест за полазак доноси тугу и јад у односне породице. Док ратник доводи у ред своју опрему да одговори позиву части, мати, жена, деца и браћа и сестре ударају у дирљиве јадиковке, притискују онога који одлази на болне груди, и обасипају га сузама и пољупцима. Пошто се тако сваки после заиста дирљивог опроштаја отргао од загрљаја својих, упућује се у означено место до свог претпостављеног. Овај води своју четицу у компанијско место, где се саставља читава чета, и командант је води до штаба. Овај марш никако се не изводи у војничком поретку, а то би за команданта био ужасан задатак да трупу држи на окупу у збијеном реду. На безбројним колима одлазе и сродници, возе чак и ратнике собом на колима. Тек у штабном месту трупа се поставља у строј, где се у бригади изврши смотра. Када онда после смотре заповедник изговори кобну команду »Марш«, и ратници заиста пођу на пут којим се многи од њих неће више вратити, јадиковање оних који остају достиже врхунац. Тамо је отац, ах, можда последњи пут на срцу јединога сина и благосиља га, гологлав, сребрнастобелих власи; ту неутешна мати грчевито притиска на болне груди милога сина а овде супруга која дрхти последњи пут ставља одојче у наручје оца који одлази. Немо ганути посматрају официри ову сцену. Њихово срце са овим најпрснније, најживље саучествује, јер и они морају напустити своју милу породицу. — Тек онда када безбројни пратиоци мале чете војске морају да заостану, када ратницима завичај остане за леђима, онда се успоставља војнички ред, и трупа мирно и храбро одлази онамо куда је одређена.

Не мање дирљива је сцена повратка са бојишта. Свака породица која очекује повратак неког свог члана појури колима до места у коме је збор трупа. Када се рат-

ници после смотре отпусте, свака полети у наручје својима, који га жарко притискују на груди. Али ах! како се много чежњиво срце преварило у својим надама; не враћају се сви ратници у домовину! Плашљиво се у нади обманьени распитују за судбину својих, и сазнају за — њихову смрт. Тако у клицању срећних одјекне многи тужни вапај који дубоки бол изнуди сломљеним срцима, а неутешно лутају унаоколо мале групе које, дохваћене хладном руком очајања, чине оштар контраст сценама радости и блаженства које се одигравају око њих. Док срећни певајући и веселећи се колима возе кући своје који су се вратили, тамо други, који су у својим надама тако горко преварени, враћају се у своје село кукајући и јадикујући.

Преостаје нам још да бацимо поглед на домаћи живот образованијег дела становника Границе. — Међу истакнутијим људима, и образованијим и имућнијим грађанима владају немачки обичаји и начини разоноде. Шетње и излети у већином пријатне околине градова и паланки, међусобне посете, друштвене игре, а зими заиста згодни балови — обичне су забаве. Мушкарци се забављају картањем или играњем билијара, у каванама и гостионицама, а та места девојке не могу посећивати, а да се не огреше о пристојност. Осим тога, често се нађу дилетанти у музици који наизменично, час ту час тамо, приређују музичке забаве; а вештији капелници увек увежбавају регименте капеле да заиста лепо умеју да изведу, о парадама страже која се смењује и на местима за параду, недељом и празницима, права уметничка дела Обера, Херолда, Моцарта, Росинија, Вебера итд. Често се појаве и путујуће позоришне трупе које својим представама забављају публику, али наравно, оскудним снагама могу дати слаба остварења. — Ко најзад, у лектири тражи разоноде и поуке, и једно и друго може наћи у не малим регименте ским библиотекама.

Ово што је овде речено односи се ипак само на становнике штабних места и општина. Официри и чиновници који су стационирани у селима немају на расположењу тако разноличне начине разоноде. У компанијским местима где је на окупу више официра и где је у једном истом селу већином и парох, досада се може без много муке отклонити ако господа бар иоле хоће да живе у слози и лепом разумевању. Али није тако срећан онај официр кога задеси судбина да мора да живи у малом селу међу простим народом. Овде нема ни живе душе са којом би могао да заподене културан разговор, нема чак ни гостионичара који би му за готов новац могао пружити рђаву храну и још гору разоноду. Овде је заиста уметност остати нежења! Такво лице, било официр или чиновник, мора се заправо прилагодити пустињачком животу који се само онда прекида када наврате случајни гости, или када га службени послови доведу у додир са њему равним. — Обична средства за убијање досаде јесу: читање, лов, шетња колима или јахање, а за љубитеље економије или ботанике — башта. Ако је село ипак донекле живахно, не може се понекад одолети искушењу и посећује се — коло и прело.

6

КАРАКТЕР НАРОДА

О моралном и етичком карактеру Граничара изречени су најразличитији и често најсупротнији судови. Разлог је делом у тешкоћи да се карактер једног народа уопште правилно схвати и верно прикаже, али највећим делом у великој лакомислености неких путника који су брзином курира пројурили земљом, више се бринули о славонском вину и масном печењу него о земљи и народу, а онда дрско, из појединачно дохваћених потеза, склепали слику чији оригинал нигде не може да се нађе. Утолико захвалније са похвалом морамо споменути настојања неколико часних људи да у овоме смислу учине нешто заслужно, таквих људи који су располагали даром посматрања, живом вреднећом и поштеном непристраношћу, пропутовали земљу у разним правцима и боравили у њој дуже времена, који су знали да разликују варку од стварности, љуску од језгра, а затим поштеном отвореношћу признали да у Граници нису нашли ни Киргизе ни Хотентоте, него свуда један добродушан, пажње вредан народ — народ чији дух још лежи испод густог облака који су над њим навукли непрестани крвави ратови вековни ропски притисак и сирова самовоља варварских властодржаца, али је потребно само оживљавајућих зрака једне благе човекољубиве владе, па да тај народ пробије срамну таму и тако постепено доспе до поштовања образованих нација. Са културним уздизањем Граничара губи се све више негативна страна његовог карактера, а лепа страна све се више истиче.

Тешка мана Граничара јесте његова склоност ка расипништву и уживању у јелу и пићу. Горе смо већ имали прилике да видимо да Граничар брзо налази повода да се преда овој својој омиљеној склоности. Његова гошћења одликују се још увек сукањем и клопањем и неумереним уживањем пића сваке врсте, особито ракије; али теревенке које трају више дана, често и недељу дана, каквих је некад често било, сада је

забранио закон који ће бесумње једном, ако се овако упорно продужи, изићи као победник из борбе против навике и страсти. Мање оправдан је приговор да је Граничар лењ. Ова мана не може се безусловно негирати, а понекад се испољава у појединостима, али не лежи толико у карактеру колико и у другим штетним утицајима споља. Овамо спада, међу више других узрока, првенствено недостатак пропе и трговине. Ако се Граничар осети приморaним да прода неколико волова или пола туцета својих с трудом и трошком утовљених свиња да би добио скромну своту од 50—100 гулдена која му је неопходно потребна за подмиривање његове пореске обавезе, за војну опрему и опскрбу његовог слуге, или за набавку соли и других кућних потреба, ако је приморан да храни свиње млеком и другим производима које не може да утроши за сопствене потребе, а који су добивени од многобројних стада крава и оваца — онда он заиста не може наћи нарочитога подстицаја за напоран труд и истрајну делатност. Новац има своје магично, моћно дејство на Граничара исто онако као и на све остале становнике познатог света, а са сигурношћу се може тврдити да би Граничар више ценио своје производе када би унапред био уверен да награду за његов труд и рад — због недостатка сврсисходне конкуренције — не би искајишарили крштени и некрштени жидови. Утолико упадљивије и неправедније мора непристрасном познаваоцу изгледати лакомисленост са којом понекад и таква лица која су најближа Граничару и која би већ по своме положају требало ближе да знају оправданост или неоправданост оваквих оптужби из свег гласа ударају у опште жалбе о лењости Граничара.

Граничар се чврсто придржава старих наслеђених навика, и уопште није наклоњен никаквим новотаријама. Али ова црта није никакав доказ за лењост Граничара и манифестује се у карактеру сваког другог народа. Народи и личности имају предрасуда које узмичу само пред силом времена. Који се народ света једним salto mortale винуо са најниже степенице своје првобитне неуљуђености и некултуре до степена свога садашњега образовања? А да ли су наше образоване нације из чисте љубави према раду постале оно што јесу? Интерес заводљиве предности и изглед на добит често су стварали чуда. — Околност што је Граничар, без обзира на плодност земљишта, у целини пре сиромашан него богат, не доказује ништа против нас, јер сиромаштво са леношћу не стоји увек у несумњивом односу. Граничар је сељак, земљорадник, и као такав може он додуше повећати количину али не и вредност својих залиха. С правом хваљена вредноћа аустријског сељака Граничара не би учинила богатијим него што јесте; али ако би овај дошао у положај да своје залихе исто тако повољно може да прода као и сељак крај Беча, онда би он без сумње имао у свом џепу више талира него што сада има дугмади на својој торби.

С обзиром на шесту заповед, Граничари, на жалост, више не заслужују часно сведочанство које им је Hacquet дао пре отприлике педесет година. Више узрока изазвали су ово кварење морала. Један од најважнијих треба тражити у великом броју неожењених официра и чиновника. Заводљиви поклони и жалосна спремност са којом подручна лица пристају на таква посредовања веома су нашкодили гласу девојака. Исто тако се често повређује чистота брака. Често вишегодишње одсуство мушкараца и горе већ споменути неприкладни однос у годинама међу супружницима јесу кључ за разумевање овог жалосног сазнања.

Веома ружан обичај Граничара и Јужног Словена уопште јесте често псовање. И најнезнатнија околност даје му повода за то. Ништа му тада није часно, ништа довољно свето што његов грешни језик не спомене. Он се при томе служи најпростачкијим и најгаднијим изразима и по псовкама тек ако заостаје за Мађаром.

У племените особине Граничара спадају гостољубивост, дарежљивост и милосрђе, а те врлине он лепо и јасно манифестује у безбројним приликама. Добије ли Граничар госте вредне поштовања, наврати ли у пролазу код њега какав официр или чиновник, без обзира да ли је у служби или не, почаствује ли га свештеник посетом — господар свом госту љубазно и уљудно излази у сусрет, прима га предусретљиво и непритвореном радошћу, и жури да му укаже сваку част. Најлепше и најбоље што његове домаће прилике могу да пруже износи пред госта, а осећа се почастованим ако посета траје неколико дана. Када гост крене даље, домаћица се побрине за то да га за даљи пут опскрби хлебом, печењем, вином или бар торбом напуњеном воћем, а осећала би се увређеном ако би били одбијени ови докази њене љубави и пажње. Али не примају се тако срдачно само угледне личности; и према себи равнима Граничар је љубазан и гостољубив, а према сиромашнима веома милосрдан. Пролазнике сиромашнијега слоја са највећом готовошћу прима за свој сто и даје им склониште у кући а никада не пропушта да им помогне у даљем путовању.

Без обзира на то што је Граничар у новије време изгубио понешто од чистоте морала, он је још увек веома ревностан у религији. Свом строгошћу светкује он празнике, одржава постове и друге црквене заповести, а ту хвалу у првом реду заслужују припадници грчко-неујединене вере. Он према свом свештенику гаји велико поштовање, које је утолико неограниченије уколико овај више зна да задобије љубав и по-

верење својих парохијана. Гвозденом верношћу држи се Граничар вере својих предака и никада је не напушта. Сем ретких случајева прелаза неколико неуједињених Грка у Унију, промена вере у Граници је изванредна реткост.

Као и религију, воли Граничар своју земљу и свој језик. Ма куда да га ћуд случаја или његова ратничка судбина одведу — ни једна земља, па била украшена и рајским дражима, неће код њега избрисати из памћења домовинско тле. Ову оданост домовини Граничар је доказао у небројеним приликама. Последњи ратови одводили су га у Италију, Немачку, Француску, Шпанију, у Холандију и у Русију, али свуда је он боравио само дотле докле су му налагали дужност и част. Чим се ослободио ових њему светих веза, непобеђена љубав према домовини одвлачила га је преко брда, река и мора. Као ратни заробљеник у далеким земљама, код народа чији језик није разумевао, знао је да завара опрезност своје околине и поред свег незнања страних језика бежао је у домовину. — Већ смо видели да Граничар воли и свој језик.

Свете везе пријатељства и крвнога сродства чврсто и непоколебљиво су укорењене у дубоком осећању Граничара. Дирљивом нежношћу воле родитељи децу а ова њих захвалном љубављу. Исти лепи однос одржава се и између браће и сестара; па и они чланови задруге који су у удаљенијем степену или често уопште нису ни у каквом сродству, живе скупа као браћа и сестре у лепој слози и идиличном миру. Тешко да уопште постоји који други народ код кога се више пази на светињу крвног сродства. Потомства и пријатељства по тазбини која код других народа не спадају више ни у какво сродство, код Граничара се сматрају још увек за довољно блиска да, на пример, никако не дозвољавају брачне везе. На ово се нарочито строго пази код неуједињених Срба. Ако се син једне породице ожени кћерком из неке друге, ако господар једне задруге крсти дете из неке друге итд., онда не само односна лица него и сви чланови њихове задруге ступају у однос крвног сродства. Ово онда прелази са оца на сина, тако да између две тако опријатељене породице често током више генерација не може више да дође до склапања брачних веза. На тај начин је међусобно орођено по пола села; а у мањим местима не ретко наступа случај да момак за женидбу мора да тражи девојку у трећем селу, јер га везе пријатељства спречавају да се ожени девојком из свог родног места. — Међу степенима сродства која нису условљена стварним крвним сродством, прво место заузима крштени кум (kersteni kum). Таквог кума читава породица високо цени и поштује, а особито га као оца поштују онда које је светим крштењем увео у живот.

Овом приликом морамо споменути још једно нарочито сродство или опријатељавање које се високо цени код Граничара и Јужних Словена уопште. Ово се састоји у тзв. побратимству (fraternitas adoptiva, — према српском Рјечнику Вука Стефановића). Ако се наиме, два пријатеља или познаника чудним везама симпатије осећају присно привученима, склапају такво побратимство. Тада међу њима настају сасвим исти односи пријатељства као да су заиста рођена браћа. Често таква браћа заједнички предузимају какво ходочашће до неког светог места да се тамо закуну на вечну, нераскидиву љубав и верност. Али понекад се таква веза склапа и међу сасвим непознатим лицима. Ако се наиме неко налази у тренутној невољи или животној опасности, онда он позива нечију помоћ речима »Богом брате!«. Ово призивање је тада довољно да изазове најактивније саучешће код онога коме је упућено, и да га постакне да предузме све за спас и помоћ молиоца. — Као што постоји побратимство, тако се може некога изабрати за оца, за мајку, сетру итд.

Према претпостављенима Граничар се понаша пажљиво, с поштовањем и љубављу уколико овај зна да заслужи љубав потчињених. У овом погледу Граничар је често морао да слуша прекоре; али ако се ово питање ближе осветли, кривица увек пада на тужиоца. Ко студира карактер Граничара и у поступку са њиме не почини тешке погрешке, тај сигурно никада неће доћи у, наравно, непријатан положај да га његови потчињени не поштују или да га чак презиру. За ово студирање је ипак знање Граничаревог језика неопходан услов, а мали неспоразуми који настају између старешине који говори страним језиком и његових потчињених, морају се често приписивати само овој околности. Понеки странац има много изванредних способности, али не ужива поверење својих потчињених једино зато што не може са њима да се споразумева. Тумачи делом нису способни, делом су недовољно ваљани да олакшају или омогуће споразумевање, а ова последња околност Граничару је особито мучна при судским претресима и истрагама. Уз то се још догађа да понеки странац себи уопште не даје труда да нађе лека овој незгоди и погрешно мисли да је правије да читава земља њему за љубав учи његов језик него да он научи језик земље. — Али где нема ове препреке, старешина је увек у могућности да стекне поштовање народа. Граничар има тачно осећање и јасно схватање правде, а према неправди је крајње осетљив. Омаловажавајући, крути поступак, незаслужени презир самовољно извртање закона — буне га, подстичу га на непокорност и тврдоглавост, и стварају у његовим грудима жељу за осветом коју често не могу да избришу ни године. Ако старешина који је доскора

припадао граничарском реду, унапред заједно са својим положајем промени и свој начин мишљења, ако је у несрећној заблуди да нема другога средства да потчињене држи у покорности до ли да са њима поступа варварском строгошћу, — ако он у рђаво схваћеној ревности навуче на себе кривицу због своје увредљиве самовоље, онда он, наравно, не може рачунати на љубав својих потчињених. У том случају Граничар не чини ништа сем онога нашта га присиљава гвоздено морање; упорним јогунством остаје он на ивици кривице и користи сваку прилику да да осетити ономе који га злоставља да га — презире. Али ако претпостављени остане у оквирима закона, ако се чува да намерно повреди частољубље Граничара и увреди његова осећања, ако он где је строгост потребна зна ову да сједини са правдом, онда неће никада имаги разлога да се жали на недостатак поштовања и љубави, јер Граничар зна веома високо да цени поступак који је праведан, љубазан и њега достојан. Није ни сврсисходно ни племенито свуда само заводити строгост и суровост; љубазни приговори, пријатељске опомене и добронамерни савети често могу више него гвоздена принуда. Писац је једном сам био сведок како је једном старом достојанственом официру пошло за руком да до суза гане таквим хуманим средствима једну веома покварену личност. Она се постепено враћала на пут морала, и што нису могли да учине дугодишњи затвор и многе батине, то су учинила очинска излагања једног човекољубивог претпостављеног. Само се треба чувати да се не падне у супротну погрешку, јер слабост није баш подесна да се стекне поштовање других. »Граничару не треба гледати кроз прсте«, вели Таубе сасвим тачно, »али избегавати све што и личи на неправду јесте за старешину најсигурнији пут да задобије њихову наклоност и љубав. Ко их је задобио, може бити сигуран да му његови потчињени остају верни до смрти, и да ће за њега ићи у ватру«.

У свакодневном опхођењу са себи равним, Граничари се понашају љубазно, мило и срдачно, а сусрећу се пријатељски и уљудно. Скромно и срдачно поздравља католик са »Фаљен Исус«, а са »Помози Бог« неуједињени Србин. Ако је пролазник господин, онда Граничар уљудно и пристојно скине још шешир; а поздраву упућеном њему равноме додаје он још питање: »Јеси ли жив? здрав?« Они се међусобно ословљавају по имену испред кога увек стављају речи »баћа« или »стриче«, »куме« итд. Још срдачнија су ословљавања која измењују жене и девојке. »Љубо«, »драга«, »срце«, »секо« итд. јесу најобичнија и највише у употреби. Младе жене љубе мајкама, теткама итд. руке, а ове их уз срдачни загрљај љубе у чело, што је знак особите наклоности. Претпостављене сусрећу са поштовањем и уважењем, а ако жене грчко-неуједињене вере сретну неког претпостављеног, то од самог поштовања неће се усудити да пређу преко пута док овај не прође.

Једна од најлепших црта у карактеру Граничара јесте његова осведочена верност и непоколебљива оданост личности свога владара. Ову лепу врлину Граничари су знали да очувају чистом још у периоду сировости и дивљине, као што се јасно види из времена мађарских немира у којима Граничари нису хтели да учествују, без обзира на то што су им давана најсјајнија и најзаводљивија обећања, као што сведоче још сачувана документа. И најновије време дало је више племенитих потврда као доказ ове истине.

Овде заслужује да буде поменут још и сјајни опис херцога од Заксен-Хилдбургхаузена, како га даје господин дворски саветник фон Хицингер у својој више пута спомињаној Статистици Војне границе: »Свуда сам виђао војнички, храбри народ, сирове, неизвештачене синове природе који су уз слабу, једноставну храну, у раду и без неге и културе израсли у праве високе фигуре најбољих мушкараца, крепке и чврсте, као шумски храст; добродушне и благе људе, али притом сујеверне и пуне страсног осећања војничке части; добро упознате са опасностима битака и пожудне на плен као на често извојевану награду за храброст и одважност; задовољне малим, и према томе сиромашне знањима и схватањима, али не и ослабљене мекуштвом и профињеним зналачким укусом; непоколебљиво привржене старим народним обичајима, и преко њих непрестано повезане са домовином; верне датим речима, али управо због тога и крајње осетљиве на испуњење добивених обећања; од природе васпитане на искреност и неустрашивост, али дугим робовањем и израбљивањем на подозрење и тврдоглавост; способне за најсветију верност и оданост, а ипак сувише раздражљиве услед слабо оспороване њихове снаге, размажене до плаховите необузданости, до бунта«.

II

КЛИМЕНТИ

Ђорђе Кастриотић, јунак познат под именом Скендер-бег, са колико храбрости толико и мудрости бранио је двадесет и четири године своју малу дедовину против Турака. Тек после његове смрти могао је Мурат II да подјарми Албанију која је сада

била остављена самој себи. Најсуровијом грубошћу владао је сирови победник мучно освојеном малом земљом и жудећи за осветом беснео је међу њеним побеђеним становништвом чија му је изузетна храброст раније била задала тако крваве ране. Дуго су Албанци трпели све могуће зулуме, а да ни зрачак наде није осветлио таму њиховог живота. Гвоздени јарам деспотизма раскрвавио је њихов врат, а многи од њих примили су мухамеданску веру само да би избегли ћеф и самовољу. Тада је један човек храбро подигао главу, и донео одлуку да спасе свој народ од пропасти. Тај јунак звао се Климент. Он је био веома храбар и мудар, своју храброст опробао је већ под славним Кастриотићем, а код својих земљака уживао је веома велики углед. Своју намеру саопштио је неколицини блиских пријатеља. Ускоро се окупило око две хиљаде Албанаца који су се ставили под Климентово заповедништво и 1465. године са својим породицама и целом имовином напустили домовину и населили се у непроходна брда која деле Албанију од Србије. Овде су засновали слободну државицу, а за поглавара изабрали свога спасиоца Климента, по коме су доцније добили и име. Утаборени у својим брдима дуго времена су непобедивом храброшћу бранили независност и осујећивали све покушаје Турака да их опет присиле на плаћање данка. Али када је полумесец после несрећне битке код Мохача, 1526. године, од Хришћана освојио све илирске земље, подлегли су и Клименти надмоћи непријатеља и морали су му плаћати годишњи трибут од 4000 дуката. Али они су остали мирни у својим брдима, бавили су се углавном сточарством и намножили су се до великог племена. Најзад 1737. године, подстакао их је православни епископ београдски, Арсеније Јоановић, да се иселе у Србију, наиме је он раније већ био наговорио многе босанске и бугарске породице. Око двеста хиљада ових људи скупило се заиста на месту које им је означено; али њихова намера је била издана, Турци су их напали и сасекли до око хиљаду људи. Међу онима који су бекством спасли главу налазило се и око три стотине Климената са својим породицама. Они су побегли у Београд, а онда, пошто се ни овде нису осећали сигурним, прешли су Саву. Тако су под вођством једног духовника дошли у Срем, где су се населили око Митровице и основали два лепа села — Хртковце (Hertkowcze) и Никинце (Nikincze).

Мада Клименти ево већ стотину година живе међу Србима и већ услед сасвим нарочитог устројства Војне границе у непрестаном су додиру са својим суседима, до данашњег дана одржали су чистим своје знаменито племе. Још увек Климент тражи себи жену међу девојкама свога племена које су изванредно лепе, а Климентка се неће лако удати за момка неке друге нације.

Њихов живот и обичаји постепено су губили од своје првобитности. Војничко устројство коме су као Граничари подложни, постепено их је учинило сличним словенском Граничару. Само у одевању разликују се још увек на прилично упадљив начин од правог Славонца, тиме што њихова својствена национална ношња по шаренилу и особености далеко надмашује ношњу Славонаца.

Домаћи живот, занимање и рад Климента исти су као и код словенског Граничара. Они се баве земљорадњом и сточарством, при чему ваља приметити да они гаје сопствену врсту оваца албанске расе, чија је вуна много финија него вуна обичних оваца. Овај народ је уопште веома радан, вредан и марљив.

Језик Климента је албански и Србину сасвим неразумљив; изгледа да нема везе ни са једним оријенталним или западним језиком. Остављамо по страни питање колико се историјским доказима може правдати мишљење извесних језикословаца који у језику Климената налазе језик старих Илира.

III

НЕМЦИ

У новије време у Граници су се населиле и неке немачке породице. Оне су делом засновале сопствена села, али највећим делом живе у граничарским селима, помешане са Словенима. Има их приближно шест хиљада душа. Највећи део њих потиче из Швапске, Виртемберга и из крајева око Рајне. Домаћи их све називају Швабама. И они у смислу устројства за Границу образују патријархалне породице и постепено примају начин живота какав је у земљи. Облачећи се на свој начин, делом су задржали и обичаје својих предака; али млађа генерација, сем извесних безначајних одступања, почела је да се равна према околини. Њихове жене са више упорности држе се своје народне ношње, али је највећим делом праве већ и од домаћег материјала.

IV

ЦИГАНИ

Као Спартанац своје хелоте, као Индус своје парије — тако и Мађар ниподаштава, презире, гнуша се својих Цигана. Овај загонетни народ чами у Мађарској као год и у другим крајевима Европе где га још има, у провалији моралне покварености, а да се никада није потрудио да пође путем поправљања и да постане вредан поштовања људи. Већ приликом њихове прве појаве у Европи говорило се о Циганима само као о гомили грдила и никоговића, а они до сада нису још увек ништа учинили да са себе скину бар део општега презрења које их тако тешко притискује. Неки писци су, додуше, овај народ приказивали у сувише светлим бојама, а понекад — не на његову корист — прелазили границе истине; али на жалост и најблагонаклоније срце мораће занемети када га се запита за врлине Циганина.

Међу различитим мишљењима о пореклу Цигана највероватније је оно господина професора Грелмана (Grellmann) који их сматра Индостанцима из реда парија или Сукера, који су упадом Тимура 1408. и 1409. били протерани из своје домовине. Не може се са сигурношћу одредити време њиховог доласка у Европу; али има података да су се они већ 1417. појавили у Мађарској. Можда су се прво јавили у Ердељу, где и данас има највише Цигана од свих провинција наше царевине. Одатле су онда, као што се још увек догађа, у неодређено време и у гомилама, предузимали лутања у суседне крајеве Мађарске, да би тражили зараде. Многи су се после извесног времена вратили својим земљама у Ердељ, али веома многи су остали у другим крајевима, где су се постепено одомаћили. На тај начин су вероватно дошли и у Војну границу. Али пошто Циганина није лако навести да се стално насели и да се бави привредом, а у Граници му није дозвољено лутање, то су до сада само малобројне циганске породице изабрале Границу за своје пребивалиште. Ако се неки ипак одлуче на нормалан начин живота, то им се у неком селу одреде места где се могу населити и они — бар у поређењу са Циганима чергарима — воде прилично уредан живот који ћемо даље покушати да опишемо.

С обзиром на физичке особине и телесни састав мајка природа са Циганима никако није маћехински поступила. Они су веома окретни и проницљиви, и знају брзо и вешто да се помогну у сумњивим и озбиљним случајевима. На оним пословима којима се обично баве показују много вештине и међу њима ће се уопште наћи сразмерно мало таквих који не би били обдарени лепим природним талентима и склоностима. — Црнкасто мрка или маслинаста боја коже Циганина не оставља пријатан утисак на смисао за лепо Европљанина; међутим, његов телесни састав је прилично згодан. Они су обично средње висине и имају пропорционалне, спретне и веома гипке делове тела. Имају веома маркантне црте лица, црне, живо немирне очи и беле, здраве зубе који се беле између црвених усана. Дуга, већином црна коса у природним локнама слободно им пада преко рамена и не секу је радо. Веома мало њих има телесне мане, а трбоње су исто тако ретке као и грбавци, слепци итд. Они су готово без изузетака целог века гвозденог здравља, а отпорни су према свакој незгоди, према свакој промени времена. Ни највећа врућина, ни најљућа зима не утичу на Циганина неповољно, па ма се оба ова екстрема и брзо смењивала. Зими наложи он у својој бедној колиби велику ватру, јер му изнад свега прија врућина. Он седне или легне тада тако близу ватре да се треба бојати да ће се и он запалити; али без обзира на то он ће тренутно напустити овај положај и у поцепаној кошуљи, бос и гологлав, по највећој хладноћи и мразу, по пљуску и вејавици отићи из једног села у друго, а да не осети ни трага кашља, катара или неке друге болести.

За ово гвоздено здравље Циганин има да захвали свом исто тако гвозденом васпитању. Дете нема још ни месец дана, а мати га већ увија у бедну мараму, везује га тако себи на леђа и носи собом при лутању. Оваква лутања предузима мати зими и лети, по хладном и топлом времену, не бринући се даље шта би се детету могло догодити. Када дете има две или три године, мора постепено да се навикава на још грубљи начин живота. Ако је раније било умотано у бедне траље и на мајчиним грудима могло да утоли глад, мора сада да се одрекне обе те благодети и да са родитељима подели добро и зло. Без икаквог одела и сасвим у голом природном стању деца трче по мразу и леду и ваљају се по снегу. Ако се дете данас наситило, онда често одмах затим више дана мора строго да пости, јер родитељи не ретко у својој колиби немају ни мрвице хлеба. Тако расте дечак, тако девојчица и кроз недаће и беду стичу тако чврсто здравље.

Као што је познато, Цигани гаје особиту љубав према слободном, намадском животу без обавеза и често радо мењају пребивалишта. Али они којима је дозвољен боравак у Граници, као што је горе већ споменуто, морају подићи стална станишта. Исто тако се налази и у Мађарској и у Ердељу већ много циганских породица које

су се навикле на стална места становања. Велика Терезија наредила је да се ови насељени Цигани назову Новим сељацима (Neubauern), делом зато што су се они стидели свог народног имена, а делом да се — по могућству — са именом искорени успомена на њихов ранији начин живота. Али и ови насељени Цигани нису много склони земљорадњи, и најмањи број њих посвећује се пољопривредним занимањима. Највећи део бави се и у Граници разним пословима обраде гвожђа, што они ипак знају брзо и добро да обављају, без обзира на веома просте и оскудне алате. Ово занимање претпостављају сваком другом, а ковачки занат изгледа да је код њих одвајкада био одомаћен. Без обзира на то, Циганин ретко обавља велике ковачке послове, а ограничава се већином на прављење поткова, ножева, вила, мотика, ексера, клешта и других ситница. Други се опет занимају поправљањем старог гвозденог и бакарног посуђа, а неки опет праве прстење и минђуше и разне друге ствари од калаја и месинга. Веома многи занимају се прављењем разне дрвенарије од које опет израда дрвених корита — чиме се највише баве — обезбеђује опстанак веома многим циганским породицама. Потребно дрво за малу таксу добијају у ерарним шумама, где обично одмах подижу и радионице. Сем тога, израђују они и дрвене кашике, тањире, чиније и друго дрвено посуђе које онда носе од куће до куће, од села до села и нуде на продају. Али ова и слична лутања смеју да предузимају само са дозволом власти и по истеку одобреног рока морају да се врате у своје село.

Многи се одају и музици, и за ту уметност несумњиво имају много талента. Они су и једини међу сиромашнијим слојем који свирају виолину и многи међу њима на овом инструменту достижу прилично висок степен савршенства. Ова околност је утолико значајнија што Циганин ретко или никада не добија темељну наставу из музике, него своје знање има да захвали увек самоме себи. — Више њих удружују се у квартет, квинтет или веће дружине, и онда на панађурима, свадбама и у сличним приликама за скромну награду показују своју вештину.

И Циганке са своје стране настоје да допринесу нешто издржавању породице. Оне преду за сопствену потребу, чу платно Граничаркама, или им помажу прати итд. Оне се погађају и да раде неколико дана пољске послове, за скромну награду. Уопште, понека од њих одликује се похвале достојном вредноћом и радиношћу. Многе тргују старим оделом, прстењем и другим производима својих мужева; друге опет иду као врачаре и продају амајлије и лекове. Ове последње ствари састоје се већином из нарочитог корења које ни сама продавачица не познаје, и из амајлија које су представљене разним фигурама. Циганка иначе и не чека да неко затражи њу и њену вештину, него своје услуге са њој својственом наметљивошћу нуди свакоме кога сретне. Из длана, из очију и црта лица зна Циганка да прориче целу судбину неког човека, а уосталом довољно је мудра да свакоме прориче оно што овај баш жели да чује. Имају оне у приправности и хиљаду тајанствених амајлија које имају ту особину да усрећују у љубави, игри и другим стварима. За све ове важне услуге задовољавају се оне веома скромном наградом; неколико крајцара довољно је врачари, а ако јој неко поклони неколико гроша, то она никако не престаје да му говори најпријатније ствари.

Иако се у домаћинству Нових сељака често наилази на предмете који подсећају на њихов ранији начин живота, у њиховим кућама ипак ни издалека није тако прљаво и бедно као у становима номадских Цигана. Они су већ удобније намештени и снабдевени најнужнијим потребама за вођење обичног сељачког домаћинства; многи чак имају и неке ситне луксузне предмете. — Тако утицај једне културне околине полако али благотворно делује на овај слој људи, и постепено многе породице враћа у крило човечанства.

Цигани у Граници носе се као што је уобичајено у земљи, а вреднији и уреднији међу њима поклањају овом питању много пажње. Иначе, Циганин веома чува своје одело. Да је непотребно не би цепали, дрводеље скидају кошуљу и по највећој жези раде са голим горњим делом тела. Овако су пажљиви и у још једној прилици у којој би се то најмање могло очекивати. Ако наиме двојица од њих дођу у озбиљан сукоб који треба да се одлучи опипљивим аргументима, онда још увек толико савладају пламен гнева да пред избијање непријатељстава неколико минута склапају примирје. За то време обе стране свлаче капут и кошуљу да би се узајамна миловања што боље осетила; а онда сваки из све снаге стане да удара по голим леђима оног другог.

Сем ових настањених, сваке године читави каравани ердељских Цигана иду у Граници од места до места, да нешто зараде. Ови воде немиран номадски живот и спадају у најнижу класу овог свуда презреног народа. Неупознати са било каквим предностима цивилизације, због наслеђених предрасуда и из изопаченог васпитања неспособни да се послуже приликама које им околина пружа да поправе своју судбину, воде ови људи веома јадан, бедан живот. Поврх тога, не уживају увек изванредан глас, а понекад имају тако рђав реноме да их прате од села до села, па ако нигде не добију посла, избацују их опет из Границе. Без обзира на ову предострожност, мо-

рају сељаци које ови Цигани почаствују својом посетом да буду веома на опрезу, јер Циганин зна бадава добро да се почасти сељаковим кокошкама и гускама, и уопште веома је вешт да на недозвољен начин присвоји све што може да употреби.

Чим ови номадски Цигани добију дозволу да смеју провести извесно време крај неког села, одмах тамо подижу и своје станове. Ови се састоје из шатора од грубог ланеног платна или грубих мрких покривача који су отрцани и подерани, и оскудно закрпљена безбројним шареним закрпама. Шатори се у облику крова разапну преко једног хоризонталног штапа који се ослања на два вертикална носача. Они су спреда отворени, а позади су наслоњени на какав брежуљак, земљани зид, какво дрво или на кола. Чим су се Цигани на свој начин средили, за што им је потребно једва сат времена, упућују се са женом и децом у село где се растурују у много група. Мушкарци нуде на продају своје производе, које за сваки случај имају у резерви, и скупљају све старо гвожђе и крпе и поправљају посуђе. Жене продају свакојаке предмете које су покрале на другим местима и натурају се сваком да врачају, а деца просе. Овом приликом они Аргусовим очима испитују сваки кутак не би ли нашли нешто што би могли употребити, а разноврсне ситнице знају да дигну таквом вештином да се уопште не примети.

Покућство и имање номадског Циганина изгледа бедно. Земљани лонац, један гвоздени тигањ, једна кашика, крчаг за воду, нож, а понекад још и чинија којом се служи читава породица, сачињава сав његов иметак. Ако је домаћин ковач — а тим занатом се бави највећи број Цигана — у колиби се налази још неколико ручних мехова за потпиривање ватре, један мали камени наковањ, клешта и неколико чекића разне величине. Ако се овамо дода још просјачка торба коју Циганке приликом прошње обесе о раме, даље, већ описани шатор, бедна кола и матора кљакава рага — ето читавог инвентара богатства једног номадског Циганина.

Из овога што је управо речено може се отприлике закључити како ли приближно изгледа у колиби или шатору таквог Циганина. На уском простору од неколико квадратних стопа тиска се читава често веома бројна породица. Насред шатора запали се ватра која служи за кување, ковање, а зими за грејање. У последњем случају полежу отац, мати и деца једно преко другог, што је могуће ближе ватри — први умотани у бедне рите, а други голи голцати. — Уређење колибе је веома једноставно, јер Цигани седе, једу и спавају на голој земљи или се у најбољем случају опруже на неке траље. Ако је домаћин расположен за рад, он постави на улаз у шатор наковањ, или лети пред шатором под ведрим небом, седне подавијених ногу и кује. Поред њега седне једно одрасло дете да дува у мех. Тик уз ватру седи жена и крпи или кува, ако има шта, или седи у блаженом спокојству и пуши лулу. Око њих се гола деца ваљају или вичући траже хлеба, и често надижу такву дреку да се отац осети примораним да онако по цигански држањем чекића добро поигра по голим леђима пунонадежног потомства. Посред ове групе вуче се, грокћући, мршаво свињче и рије по поду стана тражећи корење за храну; а једно мршаво псето, сито живота, стојичком мирноћом лежи на старим ритама и траљама које су у дну колибе у хаотичном нереду набацане једна преко друге.

Какви су стан и покућство, таква је и храна Цигана. Час су гладни и жедни, час живе само о хлебу и води, а час се часте живином и гускама које ипак никада не купују него знају увек да дођу до њих забрањеним путевима. — Припремање јела не задаје жени баш много труда. Не осврће се нико на то да ли је месо само допола скувано, да ли је печење пола пресно и пола изгорело, а што није размекшала ватра, морају иситнити добри зуби. Супа и месо истресају се у чинију која је управо служила као валов свињчету и псету, и читава породица скупи се око ње, халапљиво навали, док гола земља служи уместо тањира, а прсти и зуби обављају службу виљушака и ножева. — Вода је обично пиће уз овај деликатан обед, али не из неких дијеталних разлога, него зато што Циганин нема средстава да набавља алкохолна пића која он необично воли. Ракију претпоставља он свим другим пићима, а чим заради неколико гроша, или их спретно дигне, пожури он у крчму да купи ракије. Када са овим омиљеним пићем стигне до шатора, дочекује га читава породица клицањем, а флаша пуна ракије не ретко пружа повода за озбиљне туче између родитеља и деце, јер свако жели први да се поткрепи овим пићем богова. Ако су га доста попили, сав свет је њихов и они тада не пропуштају да дреком и виком покажу како им је добро.

Али ову жеђ за ракијом надмашава још похлепа за дуваном. Овој страсти нису одани само мушкарци, него и жене, а ове још више него они. Мушкарци и жене, дечаци и девојке могу се видети како пуше дуван, али они не налазе уживања само у плавоме диму који им се диже испод носа, него они са великом похлепом жваћу и гутају и листове и стабљичице ове племените биљке. Њихове луле су већином на тако кратким чибуцима да не ретко нос долази у опасност да изгори. Кад је овај дрвени чибук у себе упио већ приличну дозу дуванског сока, скидају с њега главу, а тако натопљену цев стављају у уста и невероватном слашћу дотле глођу, док од њега не

преостане ивер. Иначе, Циганину је свеједно да ли је чибук у његовим сопственим или у нечијим туђим устима стекао онај изванредан укус. Он га прима од свакога ко му га понуди са највећом захвалношћу, као веома драгоцен поклон.

Одећу номадског Циганина веома је тешко описати, пошто при избору материјала, кроја, боје одлучују сасвим случајне околности, а он се не држи никаквог модног журнала. Она је у целини — као што се лако може погодити — прилично бедна, прљава и неопрана, а тим лепим особинама нарочито се одликују жене. Циганин највише воли одела мађарског кроја. Иначе, веома му је мало стало до тога да ли поједини делови одела које носи одговарају једно уз друго или не; он облачи сваки комад како га стиче — поклоном, куповином или крађом. Он ставља на главу шешир од доброте вине, мада иде бос и у поцепаној кошуљи, а носи мамузе, мада су чизме стоструко покривене уметничким делима крпе. Један се шепури у црвеној, златним и сребрним гајтанима украшеној мађарској долами, док је доњи део тела слабо покривен веома бедним комадима ланених гаћа; други носи црвене богато оперважене панталоне, а при томе нема ништа на ногама, а има или само половину или уопште нема кошуље; а неки опет сујетно загледа своје жуте чизме на којима звецкају челичне мамузе, док његове чакшире немају предњег или задњег дела или су уопште веома поцепане. — Још бедније је одело жена. Њихова читава одећа састоји се понекад из једне велике полупоцепане мараме коју баце преко главе и онда обавију око слабина, или се умотају у остатке изношених одела који тек слабо покривају и најнепристојније делове тела. Поред свега тога веома се радо кинђуре, а прстење, минђуше, огрлице — јесу предмети без којих они не могу лако да буду.

О домаћем уређењу и унутарњем породичном животу номадских Цигана може се такође мало доброга рећи. Из недостатка моралног осећања поједини чланови породице мало поштују један другога, и не живе увек у слози. Васпитање деце задаје им мало бриге; на учење и школу уопште се не мисли. Чим дете прохода, мати га свуда води собом и поучава просјачењу и крађи. Дечака не уче занату; он једино дува у мех и посматра свога оца, а да се овај не труди да сина научи оно мало што и он сам зна. Ако дечак једном научи да скује потковицу или да окрпи тигањ, онда он зна довољно да би могао отворити сопствену ковачницу. Када дечак има 13 или 14 година, онда он већ примећује да му недостаје нешто више сем јела и пића, и у њему се буди жеља — да и он постане отац. Ову жељу он без много цифрања и спроводи у дело, и жени се првом девојком од 12 или 13 година на коју наиђе. И ова увек мора бити Циганка; иначе, мало се води рачуна о томе да ли је она нека блиска рођака или није ни у каквом сродству. Вереништво траје само дотле док се обе стране не споразумеју о својој намери. Венчање се, додуше, не сматра сасвим сувишном ствари, али и не мари ништа ако се оно тек накнадно обави, после рођења деце. Пошто је брак на тај начин склопљен, млади супруг седне и почне да куца чекићем или да се бави другим послом. Ако сада жена нешто скриви, са неколико туцета шамара потсећа се на то шта јој је дужност, или се без много околишења отера.

Када се номадским Циганима у неком селу више не допада, дигну они логор и крену даље. Рагу упрегну, шатор, алат и друго имање, жену, децу и прасе натоваре на кола и читава група креће у дугој поворци да покуша срећу на другом месту или у неком другом крају. Али ова сеоба не догађа се увек тако мирно и без спора; понекад Цигани тако вредно навале на туђу имовину да сеоско становништво, које управо почиње да примећује да му је ово или оно нестало, дојури са батинама и кочевима међу незване госте и тако озбиљно навали на њих, да се ови тренутно нададу у бекство. Али Цигани су довољно предострожни, а да би дочекали увек такву егзекуцију; јер, ако су на једном месту мало дубље забраздили, уклањају се одатле још пре него што се њихов преступ обелодани у селу.

Циганин се иначе више одаје крађи него своме занату, а користи се овим талентом нарочито на вашарима и црквеним славама. Њихове жене иду им у томе изврсно на руку, а често и предњаче људима. Када разну робу продају по селу, воде собом децу која краду у дворишту, у кухињи, штали итд., док мајка тргује у соби. При томе се и њој често пружа прилика да смота ово или оно. Ако је ухвате у крађи, и она дође у опасност да је оштећени нападне песницама, она дохвати најмање своје дете и испружи га према нападачу да код њега изазове сажаљење и да осигура своја леђа од непријатности.

Као год у крађу, исто тако често иду они и у просјачење и при томе се понашају заиста наметљиво и безобразно. Ако човек прође близу њиховог логоришта, у тренутку га опколи гомила голе деце која настоје да му измаме неколико крајцара дреком, идући за њим, превртањем преко главе и ударањем у решето, а и да дигну нешто путнику. Ако су ова логоришта удаљена од села, није увек саветно ићи сам међу Цигане, поготову ако је човек лепо обучен. Јер пошто су извесно време човека пратила сва деца читаве групе, прилазе му најзад жене, а онда и људи који најскрушенијега изгледа просе коју крајцару, али се при томе покажу услужни да путнику свакако одузму новчаник, сат, прстење итд., а у најгорем случају да га свуку; а ако би он озбиљно покушавао да одбија ове знаке учтивости — отпремају га кући са порцијом батина.

Превео с немачког

др Стратинья К. Костић

ПРЕЛАЗАК ЈАКОВА ИГЊАТОВИЋА У БЕОГРАД

Живојин Бошков

О преласку Јакова Игњатовића из Војводине у Србију постоје у литератури различита, противречна и нетачна тврђења. Нека од њих оставили су, из пакости или из необавештености, пишчеви политички противници с краја прошлога века, а неопрезно их прихватили, понављали и увећали учени људи нашега столећа. За последњих петнаест година — преко многих предговора његовим књигама, преко уџбеника, нових енциклопедија и научних радова — заблуде настале у вези с тим важним догађајима у Игњатовићеву животу нагло се шире и у свести све ширега круга читалаца остају да живе као праве истине. Није потребно наглашавати колико се тиме писцу чини неправда, а угледу наше науке о књижевности штета. Зато није на одмет заменити произвољна тврђења тачним, провереним подацима из извора који су и досад били познати али теже приступачни и мало коришћени, или новим који нам, недавно пронађени, стоје на расположењу.

Игњатовићев прелазак у Београд и боравак у њему помиње се у штампаним радовима већ пуно столеће — од 1860. до 1960. године. Кратко саопштење о томе први је у два маха 1860. г. дао сам Игњатовић. »Године 1849. први пут дошао сам у Београд« — рекао је он у једном,[1] и: »С почетка 1849 у Београду први пут ступим на српску земљу« — у другоме чланку.[2] За нијансу измењен, тај податак поновио је 1878. г. С. В. Поповић: »У млађим годинама... бавио се Игњатовић год. 1849 у Србији«.[3] Исти податак унео је и И. Огњановић у свој некролог 1889: »У млађим годинама својим... бавио се Игњатовић године 1849 у Србији«.[4] Миша Димитријевић који 1889. г. такође помиње исти догађај, више се не држи тога податка: »1848. г. морао је побећи од гњева народног у Београд«.[5] Опширније а мање прецизно, А. Поповић Зуб у једном полемичком напису из 1889. г. приповеда да је после мартовских догађаја у Пешти 1848. г. Игњатовић »сишао међу Србе са П. Чарнојевићем, ком је била задаћа да Србе мири. Но почем ту не беше успеха, Чарнојевић се у Пешту врати, а Јаша дође к Србима у Карловце, где због једног јавног говора мало није главом платио. Одатле је отишао у Београд«.[6] У своме раду из 1890. г. др Ст. Павловић вратио се првоме податку: »У време покрета у Угарској *бавио се* 1849. *у кнежевини Србији,* затим као емигрант у Паризу«.[7] Исто то узима и Мита Калић 1895. г.: „Године 1849. *бавио се у Србији*«.[8] У предговору *Милану Наранџићу* из 1900. г. М. Иванић наводи поменуте речи А. Поповића Зуба као и подужи цитат из Игњатовићевог чланка *Србин и његова поезија,* у коме је у горњи

податак са годином његова првог преласка у Београд.[9] У великој студији о Игњатовићу др Ј. Скерлић, понављајући Зубово приповедање и проширујући га новим тврђењима, писао је 1904. г. о томе следеће: Мађарска влада пошаље у априлу 1848. г. П. Чарнојевића »као свога комесара да утишава Србе. Њему буде придодат као секретар и Јаков Игњатовић. Преговори остадоше без успеха: Чарнојевић се врати у Пешту, а Игњатовић остане у Карловцима. Због једног говора који је држао против Аустрије а за Мађаре, буде затворен шест недеља и чим улучи прилику и слободу, он *побегне у Србију*«.[10] Тодор Стефановић Виловски казује 1907. г. да је Главни одбор задржао Игњатовића 1848. г. у Карловцима, али овоме као да »није било у вољи« бављење у тој средини, те: »*Са дозволом Одбора пређе* Игњатовић у Београд«.[11] Исто тврђење поновио је Виловски и наредне 1908. г.[12] В. Петровић, поменувши да је 1848. г. Игњатовић учествовао на страни Мађара, закључује 1927: »Због таквог држања после мађарске капитулације *емигрирао је и И. у Београд*«.[13] Никола Т. Петровић тврди у своме чланку из 1932. г. следеће: »1848 учествовао је у Мађарској буни, затим *избегао*«.[14] У докторској дисертацији на француском из 1935. Милош Савковић пише о томе: »Après le désastre hongrois de 1848, Ignjatović, connu comme défenseur de la cause hongroise et inscrit sur la liste des ennemis de Vienne, se cacha quelque temps à Belgrade. (»После угарског пораза од 1848, Игњатовић, познат као бранилац угарске ствари и записан на листи непријатеља Беча, *крио се неко време у Београду*«).[15] Две године касније, 1937, Савковић је на нашем језику писао о томе овако: »Зато се у буни 1848 год. искрено борио на страни Мађара. После слома *морао је да бежи, прво у Београд*, затим у Париз«.[16] Исто тврђење поновио је он и у своме уџбенику 1938. г.[17] На тај тренутак Игњатовићева живота и Васа Стајић се осврнуо у два маха. Први пут 1936: »Не знамо, кад и како је Јаша пуштен из затвора у Карловцима, али се у Нови Сад тада није вратио, него *је прешао у Београд*«[18]; и други пут 1946: »Као такав, као противник народног покрета, он је у Карловцима ухапшен и *прешао је* у Београд«.[19] О томе говори и Момир Вељковић 1938. г.: »Кад је револуција угушена, *дошао је као емигрант у Београд* и 1849 постао сауредник Србских новина«.[20] Живојин Петровић је 1942. г. тврдио да Игњатовић »после револуције *живи у Београду као изгнаник*«.[21]

Тако неједнака, супротна мишљења о томе питању јављају се све чешће у списима о Игњатовићу и после другог светског рата. Поред В. Стајића 1946. г. почео је о томе говорити и Велибор Глигорић. Игњатовић је, по њему због свог рада против Аустрије »после пораза устанка *принуђен да емигрира у Београд*, у Србију«.[22] У *Српским реалистима* 1954. г. он је то мишљење формулисао овако: »Због опозиционог држања против Аустрије у устанку, против Беча кога је оптуживао као гнездо реакције, *морао је Игњатовић емигрирати у Београд* 1849«.[23] У једном или другом облику Глигорић је то мишљење поновио више пута у својим радовима о Игњатовићу објављеним од 1946. до 1960. г.[24] Ј. Павичић у поговору загребачком издању Игњатовићевих дела из 1947. г. казује исто мишљење: »У револуцији приста је уз ослободилачке тежње Мађара и због тога *мора емигрирати у Београд,* радећи тамо годину дана код »Српских новина«.[25] О. Шолц у поговору загребачком изда-

њу његових приповедака из 1951. г. каже само ово: »и године 1849. *одлази да живи у Београд*«.[26] У своме чланку из 1951. Милија Станић пише да Игњатовић, зато што је позивао Србе да се боре на страни Мађара против Беча, »буде ухапшен у Сремским Карловцима, где остане шест месеци у затвору. Одатле је 1849 *пребегао у Београд*«;[27] исто тврђење поновио је он истим речима и у једном предговору 1954. г.[28] Д. Вученов и Р. Димитријевић пишу у гимназијском уџбенику 1952: »После слома револуције од 1848 године Игњатовић *се мора склонити из Аустрије* и једно време је у Београду«.[29] Вељко Купрешанин је 1952. г. такође забележио: »После слома револуције (1849) *Игњатовић је емигрирао из Мађарске*«.[30] Писац ових редова тврдио је 1954. г. да је Игњатовић као парламентар, у улози Чарнојевићева секретара, приликом преговора у Карловцима ухапшен, после шест недеља изишао из затвора и »почетком 1849 г. *успео да пређе у Београд* за помоћника уредника *Српских новина*«;[31] и исто тврђење поновио 1958: »Почетком 1849 *прелази у емиграцију у Београд*«.[32] А. Барац је у својој књизи 1954. г. писао: »У буни 1848. био је на страни Мађара, против већине Срба. Кад је мађарска револуција свршена, *морао је бјежати*«.[33] Миодраг Поповић је 1955. говорио да је Игњатовић, изгубивши Рајачићево поверење, добио цензора као уредник *Весника,* да је крајем новембра 1848. престао у листу објављивати уводнике, па закључио: »*Карловце је напустио* негде у другој половини децембра *на позив уредника Србских новина* у Београду«.[34] У *Енциклопедији Лексикографског завода* из 1958. стоји о томе следеће: »Иако српски патриот, учествовао је у револуцији 1848. на страни Мађара, због чега је након угушења револуције *морао емигрирати*«.[35] У уџбенику из 1959. Д. А. Стефановић пише да је стављање на страну мађарске револуције донело Игњатовићу недаћа »*па чак и емигрирање*, прво у Београд а потом у Француску«.[36] Исте 1959. г. и Светислав Ристић је рекао о томе: »По угушењу Мађарског устанка *прелази у Београд* где је краће време помоћник уредника *Српских новина*«.[37] Најзад, у своме чланку из 1960. г. забележио је и Бранислав Миљковић: »Незадовољан неком врстом политичке контроле којој је у децембру 1848 подвргнут, *одазвао се позиву из Београда** да уђе у редакцију *Српских новина* где је до јуна 1849 писао у прилог одржања Војводине и против бечке реакције«.[38]

Наведена места из литературе, којом нису обухваћене све публикације где се о томе говори у истоме духу, изискују да се расправи низ питања која су у ближој или даљој вези са Игњатовићевим преласком из Војводине у Србију. Али овом приликом не може бити речи о свима њима. Нетачности, од којих су неке још у прошлом веку оставили Миша Димитријевић у *Бранику* и А. Поповић Зуб у *Нашем добу,* а прихватили, понављали и проширивали Скерлић и други све до наших дана — да је Игњатовић са П. Чарнојевићем сишао међу Србе, да је после неуспелог покушаја у мирењу Срба и Мађара дошао међу Србе у Сремске Карловце, да је због тога неуспеха ту био затворен, да је у Карловцима тада одржао антиаустријски и промађарски говор због ког умало што није платио главом и због којег је у Карловцима био затворен шест

* Курзив и спационирање моји — Ж. Б.

недеља или и шест месеци, да је после угушења револуције био у Београду помоћник уредника *Српских новина* — предмет су посебнога рада. Задатак овога је да расправи три питања најуже повезана са Игњатовићевим преласком из Војводине у Србију: зашто, како и, најглавније, кад је тачно он то учинио.

II

Од писаца који у литератури помињу Игњатовићев одлазак у Београд, већи број не наводи никакав узрок, већ само констатује да је он тамо »отишао«, »прешао«, »дошао« (С. В. Поповић, И. Огњановић, А. П. Зуб, Ст. Павловић, М. Калић, М. Иванић, В. Стајић, М. Вељковић, О. Шолц, В. Купрешанин, Св. Ристић). Мишљења оних који казују и зашто је Игњатовић то учинио своде се на двоје. По једнима (В. Петровић, Н. Т. Петровић, М. Савковић, Ж. Петровић, В. Глигорић, писац поговора загребачком издању *Једне женидбе* из 1947, М. Станић, Вученов-Димитријевић, А. Барац, писац чланка у *Енциклопедији Лексикографског завода,* Д. А. Стефановић) Игњатовић је напустио Војводину зато што је морао, из страха од аустријских прогона после слома револуције, или зато што је из Аустрије био протеран или, по М. Димитријевићу, зато што је морао бежати од гнева српског народа. По другима (Ј. Скерлић, Т. Стефановић Виловски, Ж. Бошков, М. Поповић, Б. Миљковић) он је то учинио зато што је сам хтео, желео, по својој иницијативи, с намером да се извуче из неповољних политичких прилика у којима је непосредно пре одласка имао да живи и ради у Сремским Карловцима.

Прво од два супротна мишљења почива на снази једне здраве логике: пошто је Игњатовић 1848. г. био на страни мађарске револуције и писао против бечке реакције, природно је мислити да је он после угушене револуције побегао из земље од осветничке руке победничкога Беча. Друго мишљење заснива се на убедљивости података које је о томе питању оставио сам Игњатовић.

У некада тешко доступним *Мемоарима* Игњатовић, коме немамо разлога да не верујемо, казује о томе следеће. Пуштен из затвора — што је било августа 1848. г. — он је у Карловцима задржан у заточењу.[39] У почетку нимало завидан, његов положај у средини политичких противника био је убрзо видно побољшан. После одласка Косте Богдановића из Карловаца он је постао стварни уредник *Весника,* званичног органа Војводине; добио је месечну плату од 80 фор. сребра »као и активни чланови Одбора«; у уређивању листа и писању био је самосталан; у друштва у Карловцима бивао приман и позиван.[40] Али крајем 1848. г. прилике у Карловцима почеле су се мењати у правцу који му није годио. Услед аустријских офанзива и учвршћивања свога личног положаја патријарх Рајачић почео је сужавати демократска права и укидати демократске установе у Војводини. Тако је, између осталога, новембра те године завео цензуру и Игњатовићу поставио цензора без чијег одобрења у листу који је уређивао он није могао објавити ни слова. Пошто је желео да и даље пише против бечког централизма, та мера пала му је тешко, положај му постао несносан и он је зажелео да иде. »Разгледао сам — пише у *Мемоарима* — налево, надесно, на коју бих страну да се једаред ослободим«.[41] За остварење те жеље убрзо му се пружила погодна прилика: уредник *Српских новина* Милош

Поповић позвао га је у Београд за помоћника уредника тога листа, који ће од почетка 1849. г. излазити »као собственост« његова.[42] »Промислим о ствари, — каже Игњатовић, — решим се да идем у Београд, бар ћу се ослободити неоправданог заточења, а могу онде бољма против бечке реакције радити«.[43] Из наведенога Игњатовићева казивања види се јасно да је он из Војводине отишао у Београд по својој иницијативи и зато што је сам желео, а не зато што је из царевине протеран или што је из страха од прогона аустријских власти или од гнева српскога народа то морао учинити. Да он тада из Карловаца није ни побегао ни био протеран, то ће добити своју потврду и у следећим поглављима овога рада.

III

О начину на који је Игњатовић прешао из Војводине у Србију поменути писци говоре исто тако различито као и о узроцима. Неки од њих (С. В. Поповић, И. Огњановић, Ст. Павловић, М. Калић) само тврде да се 1849. г. он »бавио у Србији«, не казујући како је тамо доспео. Према мишљењу других (А. Поповић Зуб, М. Иванић, Т. Стефановић Виловски, В. Петровић, В. Стајић, М. Вељковић, О. Шолц, В. Купрешанин, Ж. Бошков, М. Поповић, *Енциклопедија Лексикографског завода,* Д. А. Стефановић, М. Ристић, Б. Миљковић), који казују да је у Београд »отишао«, »дошао«, »прешао«, »емигрирао«, »успео да пређе«, »одазвао се позиву«, »напустио Карловце«, Игњатовић је у Србију емигрирао мирно, са уредним путним исправама, са знањем и допуштењем војвођанских односно аустријских власти. По тврђењу трећих (М. Димитријевић, Ј. Скерлић, Н. Т. Петровић, М. Савковић, В. Глигорић, писац загребачког поговора из 1947. г., Вученов-Димитријевић, А. Барац), он је из Војводине у Србију пребегао — »морао побећи«, »избегао«, »принуђен да емигрира«, »морао се склонити из Аустрије«, »крио се у Београду«, — што би значило да је границу на Сави прешао тајно, илегално, без уредних исправа, без знања и допуштења војвођанских, односно аустријских власти. По једноме мишљењу (Ж. Петровић), Игњатовић је после угушења револуције био из Аустрије протеран — »живи у Београду као изгнаник«.

Пошто је решио да прихвати Поповићеву понуду и пређе у Београд, Игњатовић је, у положају у којем се налазио, морао смислити како то да изведе. Биле су за то две могућности: бекство или Рајачићево одобрење. У сумњи да ће га као присталицу мађарске ствари и револуције, као осуђеног противника српског покрета и још увек заточеника у Карловцима, Рајачић хтети пустити да иде и одобрити му легалан одлазак у иностранство, у емиграцију, он је могао помишљати и на бекство. С друге стране, пошто није намеравао да пређе у крајеве под Мађарима већ у Србију, чија је влада помагала Рајачићев покрет, могао је поверовати да ће га патријарх пустити да иде и дати му пасош. Одлучивши се да тражи допуштење, он је своју жељу саопштио цензору Марковићу (вероватно Константин Марковић, тада секретар Полицајног одељења у Карловцима), који му се понуди да посредује код патријарха.[44] Вероватно Марковићевим настојањем Игњатовић је добио Рајачићев пристанак и пасош за прелазак у Србију. »Добијем дозволу — вели он — да могу ићи у Београд«.[45] Пошто је Рајачић у то време боравио у Земуну, пасош му је тамо био и издат. Потом је, с пасошем,

прешао преко границе: »Оставим Земун, и одем у Београд«[46] За време боравка у Београду он је више пута прелазио границу и долазио у Земун, где је одседао у хотелу. »Могао сам слободно прелазити, шта више, нашао сам ту и познатих«. Ту се упознао и са Бранком Радичевићем.

Из тих Игњатовићевих сведочанстава проистиче да је из Војводине у Србију он прешао легално, са допуштењем војвођанских власти, са уредним путним исправама.

IV

Веродостојни подаци о узроцима из којих је Игњатовић напустио Војводину и о начину на који је био прешао границу на Сави могли су се, као што се из изложеног види, и пре наћи у истина тешко приступачном *Недељном листу* за 1880. г. и у лако доступним *Мемоарима* у наше време, од 1953. г. на овамо, откад их је Матица српска објавила у посебној књизи. Нешто је теже са утврђивањем тачнога времена кад је он то учинио.

Мишљења писаца о времену кад је Игњатовић први пут прешао у Београд могу се сврстати у пет група. Једна од њих (А. Поповић Зуб, Ј. Скерлић, Т. Ст. Виловски, Н. Т. Петровић, писац загребачког поговора из 1947, Д. А. Стефановић) говоре о томе сасвим неодређено. Не наводећи ни дан, ни месец ни годину преласка преко границе они уопштено тврде да је Игњатовић из Карловаца »отишао у Београд«, да је побегао у Србију »чим је улучио прилику и слободу«, да са дозволом »пређе« у Београд, пошто је учествовао у буни 1848. да је »затим избегао«, да због тога »мора емигрирати у Београд«. Тако формулисана тврђења, непоткрепљена архивским или другим подацима, остављају могућност за доношење различитих закључака, према којима се Игњатовићев прелазак преко Саве могао десити било које од двеју година, и било ког месеца и дана, почев од августа 1848. па до децембра 1849. г., и да притом свако од њих има своје уверљиво, логично оправдање. — Други писци, који годину изричито наводе, или се она даје наслутити из текста, стављају Игњатовићев прелазак у Београд у 1848. годину (М. Димитријевић, В. Стајић, М. Поповић, Б. Миљковић). Они тврде да је Игњатовић »1848 морао побећи« у Београд; да је Карловце напустио »негде у другој половини децембра«; да је незадовољан контролом којој је у децембру 1848. био подвргнут »одазвао се позиву из Београда« и тамо отишао.

Мишљења оних писаца који Игњатовићев прелазак у Београд стављају у 1849. г. могу се сврстати у три различите групе. Једни (С. В. Поповић, И. Огњановић, Ст. Павловић, М. Калић, М. Иванић, писац загребачког поговора из 1951 г., М. Станић), стављајући тај догађај у 1849. г. не утврђују у које доба те године је то било. Према њиховим неодређеним, уопштеним тврђењима да је он »године 1849 први пут дошао« у Београд, да се »бавио године 1849 у Србији«, да »године 1849 одлази у Београд«, да је »1849 пребегао у Београд«, може свако, сходно својим потребама, закључити да је то било у почетку, средином или крајем те године, или било којег од дванаест месеци. — Писац ових редова био је нешто одређенији и у два маха тврдио да је Игњатовић прешао у Београд почетком 1849. г. Већи број писаца (В. Петровић, М. Савковић, М. Вељковић, Ж. Петровић, В. Глигорић, Вученов-Димитријевић, В. Купрешанин, А. Барац, *Енциклопедија Лексикографског завода*, Св.

Ристић) држи да је он то учинио у другој половини те године, после коначног угушења револуције код Вилагоша, што значи после 13. августа 1849. г. Сви они изричито тврде: да је Игњатовић емигрирао у Београд »после мађарске капитулације«; да се »после угарског пораза« крио у Београду; да је »после слома« морао да бежи; да је дошао у Београд »кад је револуција угушена«; да је »после пораза устанка« принуђен да емигрира у Београд; да се морао склонити из Аустрије »после слома револуције«; да је »после слома револуције« емигрирао из Мађарске; да је морао бежати »кад је мађарска револуција свршена«; да је морао емигрирати »након .угушења револуције«; да прелази у Београд »по угушењу мађарског устанка«.

Питање које је од тих мишљења тачно, за науку је од битног интереса, пошто за оцену Игњатовићеве личности, за утврђивање његових погледа на друштвена збивања, његових политичких уверења и његових ставова према Војводини у томе тренутку није свеједно да ли је он отишао из Војводине у емиграцију 1848. или 1849. г., тј. док је српски покрет био самосталнији или кад је већ сасвим постао оруђе хабзбуршке династије и бечког централизма, док је револуција још трајала или после њеног угушења.

Године 1860, као што је поменуто, у чланцима *Србин и његова поезија* и *Три српска списатеља,* Игњатовић је рекао да је први пут дошао у Београд 1849, и то с почетка те године. Било зато што су сумњали у тачност тих података било зато што им нису били познати, неки писци литературе нису им поклањали пажњу коју заслужују нити су их у својим тврђењима узимали у обзир. Но и да су прихваћени као тачни, ти подаци још не решавају питање у целини, до краја. Још увек остаје неразрешена загонетка — ког је месеца и дана Игњатовић напустио тло Војводине.

У главном извору за познавање тога периода Игњатовићева живота и рада, *Мемоарима,* није поменут ни један од тих података — ни година, ни месец ни дан. Али пажљивијим испитивањем околности, уз помоћ познатих датума неких историјских догађаја који су се пред његов одлазак десили у Војводини и Мађарској, о којима је он говорио и чији је сведок био, дала су се утврдити два податка — година и месец његова преласка у Београд. Остао би неизвестан само дан кад је он то учинио. Ти догађаји били су: смрт и сахрана војводе Стевана Шупљикца, победа Срба над Мађарима код Панчева и Виндишгрецов улазак у Пешту.

Прво се од њих десила смрт војводе Шупљикца. Пре одласка у Београд, још док је преко писама са М. Поповићем о томе преговарао, Игњатовић је децембра 1848, кад је већ била настала јача зима, путовао у пратњи једног полицијског чиновника у Сремску Митровицу. Убрзо потом Шупљикац је изненада умро у Панчеву и сахрањен у манастиру Крушедолу. Пошто је био под полицијском присмотром и није се смео слободно кретати, Игњатовић је, у жељи да присуствује сахрани у Крушедолу, морао искати допуштење да тамо отпутује. Пошто га је добио, стигао је у Крушедол дан пре укопа, кад је донесено и Шупљикчево тело, и остао онде сутрадан, кад је било сахрањено.[47] Шупљикац је умро 15/27. децембра 1848. г.,[48] а у Крушедолу сахрањен 20. децембра 1848, односно 1. јануара 1849. г. по новом календару.[49] После сахране Игњатовић се вратио у Карловце. То значи да је првих дана јануара 1849. г. још био у Војводини. — Други догађај који се десио

пре његовог путовања у Београд и о којем он у *Мемоарима* говори јесте победа српске војске или, како он каже, »ретирада мађарског кора« код Панчева.[50] То се десило ноћу између 2. и 3. јануара 1849. г. — Трећи важан историјски догађај који се одиграо док се он још бавио у Карловцима јесте улазак Виндишгреца у Пешту. »У ово доба — бележи он — био је зенит Виндишгрецове власти у Пешти и горњој Мађарској«.[51] Виндишгрец је заузео Пешту 5. јануара 1849. г. Из наведених података проистиче да је почетком јануара 1849. г. Игњатовић још био у Војводини.

Убрзо после поменутих догађаја који су се догодили првих дана јануара он је добио сагласност војвођанских власти да може прећи у Србију. Кад се колима возио од Карловаца према Земуну, ка граници, била је »цича зима«, очевидно још јануарска. Пошто се у Земуну бавио свега три дана, прешао је преко Саве у Београд.[52] Из свега тога позуздано излази да је Игњатовић прешао у Србију године 1849, јануара месеца. Остаје да се утврди још тачан дан тога преласка, што овим путем, на жалост, није могућно учинити.

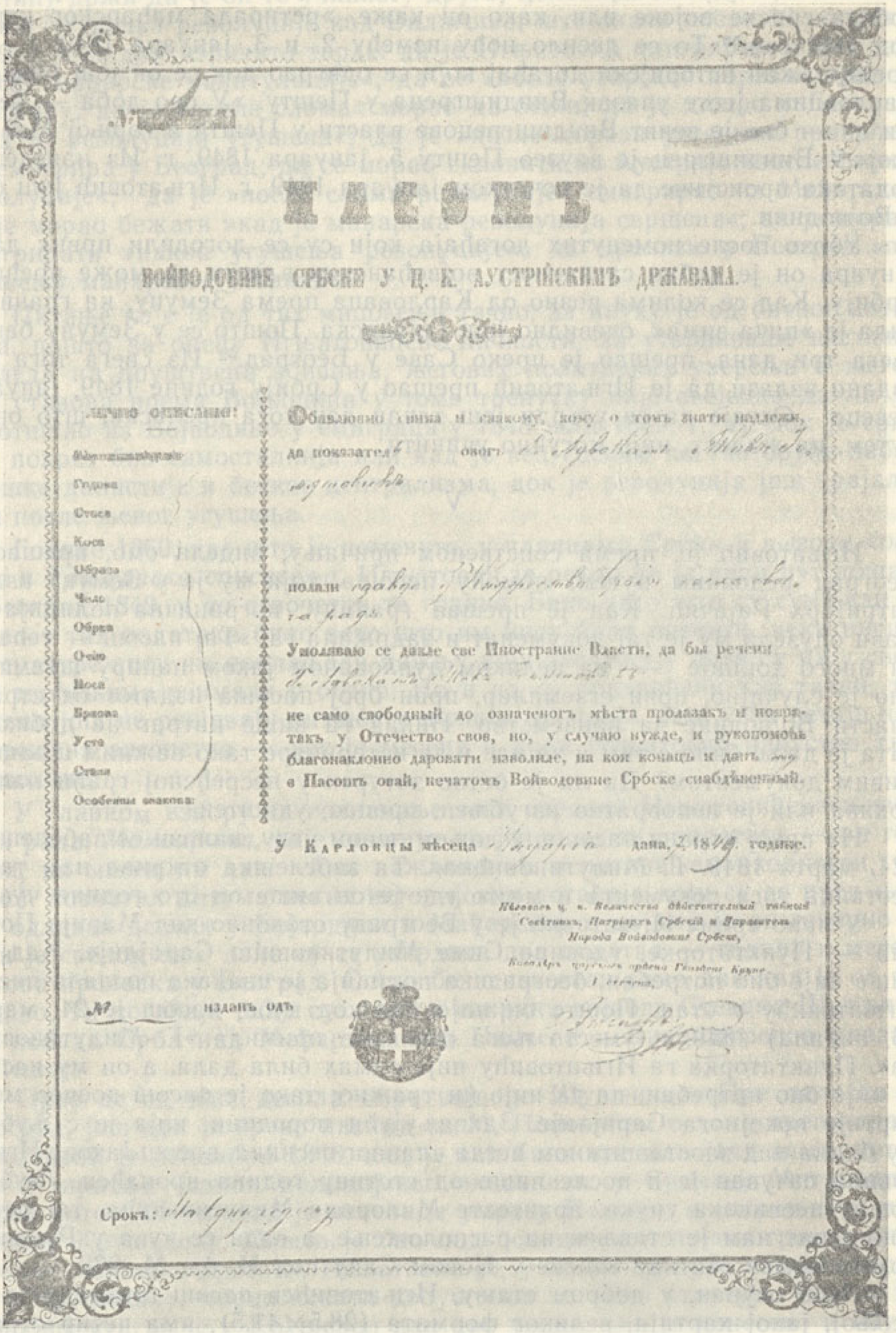
V

Игњатовић је, према сопственом причању, видели смо, прешао у Београд редовним путем, помоћу пасоша који му је у Земуну издао патријарх Рајачић. Кад је прешао границу, погранична полиција на Сави одузела му је тај документ и задржала га. »Тај пасош — сећа се он много доцније — на великом дуплованом јаком папиру штампан, био је случајно, први егземплар, први број пасоша издатог од стране власти Војводине за ванземство. Никад га више натраг не добих«.[53] Шта је даље било с тим и за нас и за историчаре тако важним и занимљивим документом? Да ли је остао затурен у несређеној грађи наших архива или је неповратно изгубљен, пропао, уништен?

На првој страни пасоша, у доњем левом углу, налази се забелешка: »24. марта 1849. Г. Милутиновићка«. Та забелешка открива нам тајну нестанка тога документа и место где је он више од сто година чуван.

У прво време Игњатовић је у Београду становао код Марије Поповић — Пунктаторке, удовице Симе Милутиновића Сарајлије. Кад јој више није био потребан, београдска полиција је свакако послала пасош Игњатовићу у стан. Пошто он није био код куће, пасош је 24. марта (5. априла) 1849. г. уместо њега очевидно примила »Г. Милутиновићка«. Пунктаторка га Игњатовићу није одмах била дала, а он му касније није био потребан, па га није ни тражио; тако је пасош доспео међу хартије покојнога Сарајлије. Захваљујући породици, која је с љубављу бдила над заоставштином негда славног песника, пасош Јакова Игњатовића сачуван је и после више од стотину година пронађен. Љубазношћу песникова унука, архитекте Милорада Милутиновића, тај ретки документ нам је стављен на расположење, а сада се чува у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду под И. бр. М. 972.

Лепо очуван, у добром стању, Игњатовићев пасош штампан је на дебљој, јакој хартији, великог формата (28,5×41,5), има четир стране и истоветан штампани текст на два језика — српском на првој и немачком на трећој страни; друга и четврта страна су празне. Текст пасоша штампан је у оквиру од црних украсних линија са широком маргином око њих. Оквир на првој страни, за српски текст, друкчији је од оквира на трећој, за немачки текст. У горњем левом углу је број па-

ПАСОШ

ВОЈВОДОВИНЕ СРБСКЕ У Ц. К. АУСТРИЈСКИМЪ ДРЖАВАМА.

ЛИЧНО ОПИСАНИЈЕ:

Физиономија:
Глава
Очи
Коса
Образи
Чело
Обрва
Очи
Нос
Брада
Уста
Стас
Особени знакови:

Објављено свима и свакому, коме о томе знати належи, да показатељ овог Јаков Игњатовић

родом из Новог Сада

полази одавде у Кнежество Србско

за године.

Умољавају се овуде све Иностране Власти, да бы рещени Јаков Игњатовић

не само свободный до означеног мѣста пролазак и повратак у Отечество свое, но, у случаю нужде, и рукопомоћь благонаклоно даровати изволиле, на кои конац и дати му

в Пасошъ овай, печатомъ Војводовине Србске снабдѣвенный.

У Карловцы мѣсеца Јануарија дана, 1849. године.

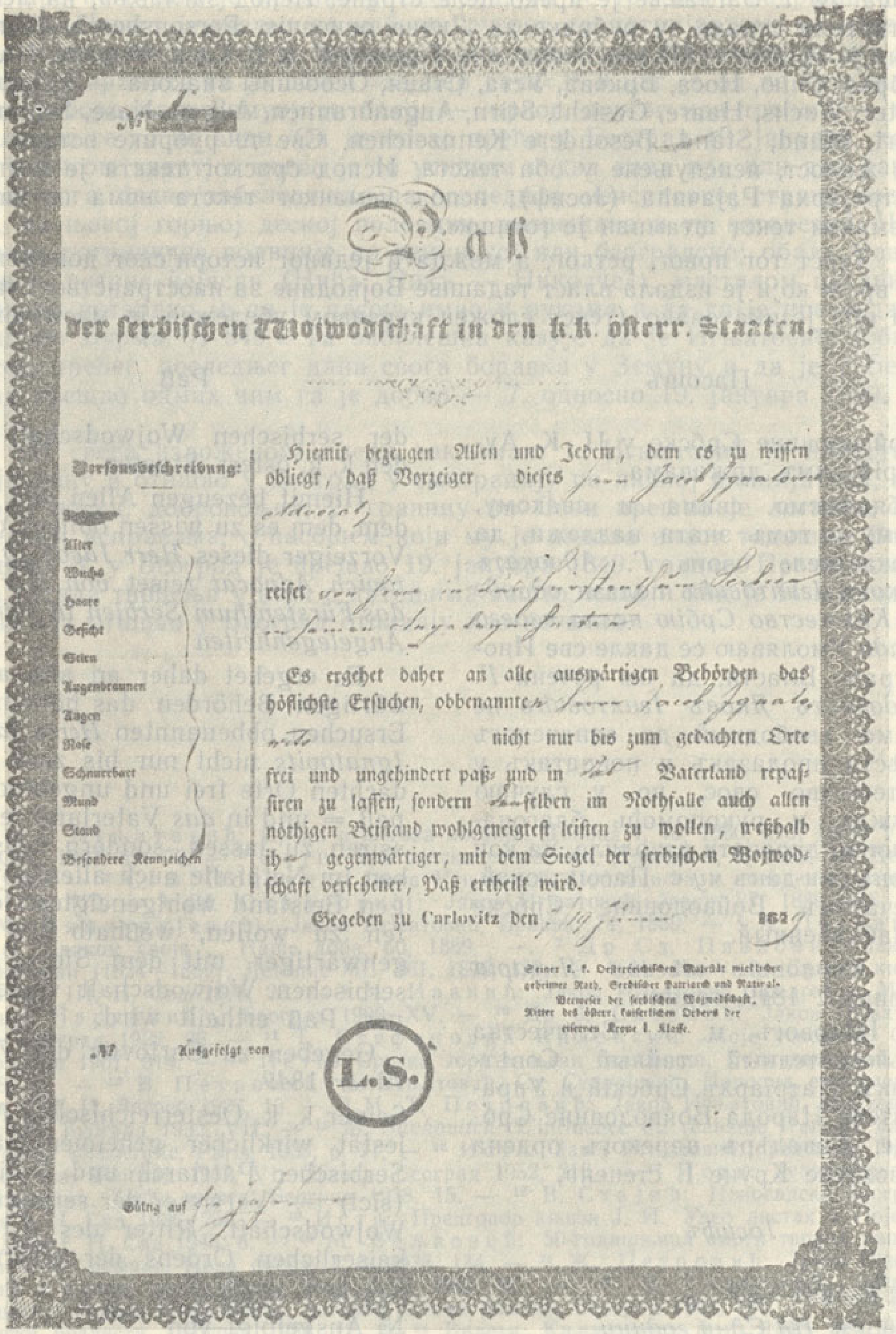
Његове ц. к. Величества Одговорителный тайный Совѣтникъ, Патријархъ Србскій и Воевода Народа Војводовине Србске,

Кавалиръ разныхъ орденa Господе Круне I степена,

№ издан одъ

Срокъ: На једну годину

Пасош Јакова Игњатовића

Der serbischen Wojwodschaft in den k.k. österr. Staaten.

Hiemit bezeugen Allen und Jedem, dem es zu wissen obliegt, daß Vorzeiger dieses Jacob Ignatowitsch Adjutant

reiset von hier in das Fürstenthum Serbien in seinen eigenthümlichen

Es ergehet daher an alle auswärtigen Behörden das höflichste Ersuchen, obbenannten Jacob Ignatowitsch

nicht nur bis zum gedachten Orte frei und ungehindert paß- und in Sein Vaterland repassiren zu lassen, sondern Ihm selben im Nothfalle auch allen nöthigen Beistand wohlgeneigtest leisten zu wollen, weßhalb ihm gegenwärtiger, mit dem Siegel der serbischen Wojwodschaft versehener, Paß ertheilt wird.

Gegeben zu Carlovitz den 7 July 1837

Seiner k. k. Oesterreichischen Majestät wirklicher geheimer Rath, Serbischer Patriarch und Natural-Verweser der serbischen Wojwodschaft, Ritter des österr. kaiserlichen Ordens der eisernen Krone I. Klasse.

Personsbeschreibung:

Nahmen
Alter
Wuchs
Haare
Gesicht
Stirn
Augenbraunen
Augen
Nase
Schnurrbart
Mund
Statt
Besondere Kennzeichen

No 17 Ausgefolgt von

L.S.

Gültig auf

Пасош Јакова Игњатовића

соша: № 1. Заглавље је преко целе стране. Испод заглавља, на левој четвртини стране су рубрике за Лично описаніе, Personsbeschreibung; њих је тринаест: Вѣроисповѣданія, Година, Стаса, Коса, Образа, Чела, Обрва, Очію, Носа, Бркова, Уста, Станя, Особенны знакова — Religion, Alter, Wuchs, Haare, Gesicht, Stirn, Augenbraunen, Augen, Nase, Schnurrbart, Mund, Stand, Besondere Kennzeichen. Све те рубрике остале су, на жалост, неиспуњене у оба текста. Испод српског текста је потпис патријарха Рајачића (Јосиф); испод немачког текста нема потписа. Немачки текст штампан је готицом.

Текст тог првог, ретког, а можда и јединог историјског документа те врсте који је издала власт тадашње Војводине за иностранство, гласи на оба језика овако (текст сложен курзивом убележен је мастилом):

Пасошъ	Paß
Войводовине Србске у Ц. К. Аустрійскимъ државама.	der serbischen Wojwodschaft in den k. k. österr. Staaten
Обявлюємо свима и свакому, кому о томъ знати надлежи, да показатель овогъ *Г. Адвокатъ Яковъ Ігнятовићъ* полази *одавде у Княжество Србію посла своега ради* Умоляваю се дакле све Иностране Власти, да бы речени *Г. Адвокатъ Яковъ Ігнятовићъ* не само свободный до означеногъ мѣста пролазакъ и повратакъ у Отечество своє, но, у случаю нужде, и рукопомоћь благонаклонно даровати изволиле, на кои конацъ и данъ *му* є Пасошъ овай, печатомъ Войводовине Србске снабдѣвенный.	Hiemit bezeugen Allen und Jedem, dem es zu wissen obliegt, daß Vorzeiger dieses *Herr Jacob Ignatovich Advocat* reiset *von hier in das Fürstenthum Serbien in seinen Angelegenheiten* Es ergehet daher an alle auswärtigen Behörden das höflichste Ersuchen, obbenannten *Herrn Jacob Ignatovits* nicht nur bis zum gedachten Orte frei und ungehindert paß = und in *das* Vaterland repassiren zu lassen, sondern *den*selben im Nothfalle auch allen nöthigen Beistand wohlgeneigtest leisten zu wollen, weßhalb ih*n* gegenwärtiger, mit dem Siegel der serbischen Wojwodschaft versehener, Paß ertheilt wird.
У Карловцы мѣсеца *Јануарія* дана, *7.* 1*849.* године.	Gegeben zu Carlovitz den *7/19 Jäner* 1*849*
Нѣговогъ ц. к. Величества дѣйствителный тайный Совѣтникъ, Патріархъ Србскій и Управитель Народа Войводовине Србске, Кавалѣръ царскогъ ордена Гвоздене Круне I. степена,	Seiner k. k. Oesterreichischen Majestät wirklicher geheimer Rath, Serbischer Patriarch und Natinal (sic!) — Verweser der serbischen Wojwodschaft, Ritter des österr. kaiserlichen Ordens der eisernen Krone I. Klasse.
Јосифъ	
№ изданъ одъ	№ Ausgefolgt von
Срокъ: *На Єдну годину*	Gültig auf *Ein Jahr*

Пасош је, као што се види, издат 7. (у српском тексту), односно 7/19. (у немачком) јануара 1849. г. Да ли је Игњатовић истога дана кад је добио пасош, тј. 19. јануара, и прешао преко Саве у Београд?

Пре него што је прешао у Београд, он се три дана задржавао у Земуну. Пошто је желео да избегне сусрет са патријархом, по пасош није отишао лично већ је замолио свога познаника Карамату да му га донесе. Карамата га је донео »за пар сати«.[54] Којег је од та три дана његова боравка у Земуну то било — првог, другог или трећег — из *Мемоара* се то не види. Он је могао прећи у Београд 19. јануара, кад му је пасош издат, а могао је то учинити и два дана пре или два дана после тога. Једна забелешчица на последњој, неисписаној страни пасоша, на њеној горњој десној половини, разрешава и ту загонетку. Чиновник пограничне полиције на земунској или београдској обали Саве, чији је потпис нејасан (Ниħъ, Никъ — Николче?), мастилом писаним записом потврдио је да је пасош имао у рукама и да га је прегледао: »виħħно Бурма 7/1 849.« Та забелешка казује да је Игњатовић добио пасош трећег, последњег дана свога боравка у Земуну и да је у Београд прешао одмах чим га је добио — 7. односно 19. јануара 1849. г.

Из свега изложеног следи закључак: 1. Игњатовић је напустио Војводину и отишао у Београд у емиграцију по личној иницијативи, по својој жељи, добровољно; 2. границу на Сави прешао је легално, са уредним исправама, с пасошем који му је издала власт тадашње Војводине; 3. у Београд је прешао 19. јануара 1849. године. Према томе, сва остала тврђења у вези с питањима зашто, како и кад је Игњатовић први пут отишао у Београд отпадају као нетачна.

[1] Ј. Игњатовић: Србин и његова поезија, Даница I, 16, 1860, 340; Дела VII, Н. Сад, 1951, 69—70. — [2] Исти: Три српска списатеља. Даница I, 1, 1860, 23; Дела VII, 227. — [3] С. В. Поповић: Јаков Игњатовић. Публициста и новелиста, Јавор, 25, 1878. 772. — [4] (И. Огњановић): Јаков Игњатовић, Јавор, 27, 1889, 418. — [5] (М. Димитријевић): Јаков Игњатовић, Браник, 74, 1889. — [6] А. Поповић Зуб: Сваком своје... Наше доба, 60, 1889. — [7] Др Ст. Павловић: Јаков Игњатовић (1824—1889), Летопис МС, 161, 1890, 138, — [8] М. Калић: Српски књижевници III, Н. Сад 1895, 23. — [9] М. Иванић: Јаков Игњатовић, предговор Милану Наранџићу, Београд 1900, XV. — [10] Др Ј. Скерлић: Јаков Игњатовић, Београд 1922, 26. — [11] Т. Стефановић Виловски: Моје успомене, Ср. Карловци 1907, 314. — [12] Исти: Српска зора и њени сарадници, Бранково коло, 6, 1908, 88. — [13] В. Петровић: Ј. Игњатовић, Ст. Станојевић, Народна енциклопедија СХС II, Загреб 1927, 13. — [14] Н. Т. Петровић: Јаков Игњатовић, предговор Делима, Београд 1932, VII. — [15] *M. Savkovitch:* L'influence du réalisme français dans le roman serbocroite, Paris, 1935, p. 71. — [16] Исти: Јаша Игњатовић, предговор Приповеткама, Београд 1937, VI; Огледи, Београд 1952, 213. — [17] Исти: Југословенска књижевност. Трећа књига, Београд 1938. 15. — [18] В. Стајић: Новосадске биографије I. Н. Сад 1936, 258. — [19] Исти: Предговор књизи Ј. И., Увео листак и Појета и адвокат, Н. Сад 1946, 6. — [20] М. Вељковић: 50-годишњица смрти творца нашег социјалног романа, Нова смена, I, 3, 1938, 134. — [21] Ж. Петровић: Јаков Игњатовић и његово дело, Наша сцена II, 2, 1942, 42. — [22] В. Глигорић: »Васа Решпект« Јакова Игњатовића, поговор истоме роману, Београд 1946, 196. — [23] Исти: Српски реалисти, Београд 1954, 12. — [24] Видети: Књижевност, 5—6, 1848, 388, 389; Vasa Rešpekt, Ljubljana 1950, поговор, 143; Milan Narandžić, Sarajevo 1955, поговор, 6; Српски реалисти, Београд, 1956 и 1960; Васа Решпект, Београд 1960, предговор, 5. — [25] Ј. Павичић: J. Ignjatović, Ženidba Ljube Čekmedžića — Vasa Rešpekt, Zagreb 1947, поговор, 268. — [26] О. Шолц: Bilješka o piscu, поговор књизи J. I., Tri pripovijetke, Zagreb 1951, 169. — [27] М. Станић: Јаков Игњатовић, предговор књизи Ј. И., Одабране приповетке, Београд 1951, 8. — [28] Исти: Јаков

Игњатовић, предговор књизи Ј. И., Васа Решпект, Београд 1954, 6. — [29] Д. Вучен о в — Р. Д и м и т р и ј е в и ћ: Читанка за VII разред гимназије, Београд 1952, 3. — [30] В. К у п р е ш а н и н: Јаков Игњатовић, поговор књизи Ј. И., Најскупља коза, Београд 1952, 79. — [31] Ж. Б о ш к о в: Јаков Игњатовић (1822—1889), предговор књизи Ј. И., Вечити младожења, Н. Сад 1954, 12—13. — [32] И с т и: Сентандреја и њен сликар, предговор књизи Ј. И., Одабрана дела I, Н. Сад — Београд 1958, 13. — [33] А. Б а р а ц: Југославенска књижевност, Загреб 1954, 193. — [34] М. П о п о в и ћ: Јаков Игњатовић у четрдесетосмој, Прилози, XXI, 1—2, 1955, 67. — [35] Enciklopedija Leksikograf. zavoda 3, Zagreb 1958, 489. — [36] Д. А. С т е ф а н о в и ћ: Јаков Игњатовић (1822—1889), Преглед југословенске књижевности III, Београд 1959, 36. — [37] С в. Р и с т и ћ: Јаков Игњатовић, поговор књизи Ј. И., Вечити младожења, Београд 1959, 5. — [38] B. M i l j k o v i ć: Ignjatović Jakov, Enciklopedija Jugoslavije, 4, Zagreb MCMLX, 316. — [39] Из мемоара Ј. Игњатовића, Недељни лист, 26, 1880; Рапсодије, Одабрана дела VIII, Н. Сад 1953, 140. — [40] Недељни лист, 29, 1880; Рапсодије, 152—155. — [41] Недељни лист, 45, 1880; Рапсодије, 214. — [42] Напредак, 16, 1848, 68 — [43] Недељни лист, 45, 1880; Рапсодије, 214. — [44] Исто. — [45] Недељни лист, 47, 1880; Рапсодије, 218. — [46] Недељни лист, 49, 1880; Рапсодије 221, 270. — [47] Недељни лист, 46, 1880, Рапсодије, 215—217. — [48] Вѣстникъ, 60, 1848. — [49] Напредак, 15, 1848. — [50] Недељни лист, 47, 1880; Рапсодије, 218. — [51] Недељни лист, 45, 1880; Рапсодије, 215. — [52] Недељни лист, 49, 1880; Рапсодије, 221. — [53] Недељни лист, 49, 1880; Рапсодије, 222. — [54] Исто.

ДВЕ ЛАТИНСКЕ ОДЕ ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

У првим деценијама прошлога века школовали су се млади Срби у Угарској по класичним гимназијама где су били васпитани у класичарском духу и где су стекли класичарско схватање културе и литературе. У тим школама ђаци су чинили покушаје стихотворства на језику Хорација и Вергилија. Такве школе су похађали Јоаким Вујић, Милован Видаковић, Михаило Витковић и остали писци и песници који су живели у тадашњој Угарској. У оваквим школама се Лукијан Мушицки упознао са својим класичарским узорима.

Слично васпитање добио је и »отац српске драме« Јован Стерија Поповић (1806—1856), и он већ као слушалац поезије (1825—26) »такве успехе у латинском стихотворењу покаже, да га је професор Poetarum Patriarcha називао. Овде изда Ономастикон Архимандриту Кенгелцу и један художествено израђен спев своме професору, оба на латинском језику«, — како он сам пише у својој Аутобиографији.[1] Но у исто време млади Стерија почиње да пише на матерњем језику прво песме, затим трагедије, романе и комедије. Његова достигнућа на пољу комедије учинила су га — поред Бранислава Нушића — највећим комедиографом српскога народа, тако да се скоро сасвим заборавило на његова »стихотворења« на латинском језику, иако се известан број тих песама штампао у своје време.

Стручна литература спомиње само једну Стеријину оду спевану на латинском и српском језику: Ode Spectabili Ac Perillustri Domino Petro De Asi—Markovics Inclyti Comitatus Bihariensis Tabulae Iudiciariae Assessori, profunda cum veneratione per Ioannem S. Popovics l. c. oblata. Budae Typis Reg. Universitatis Hungar. 1827. — Ода Благородномъ Господину Господину Петру отъ Аси—Марковичъ Сл. Комитата Бихарскогъ Табуле Судейске Приседателю. с' дубокимъ высокопочитаніемъ поднешена Іоанномъ С. Поповичемъ. н. л. У Будиму Словима Краль. Университ: Пештанскогъ. 1827.[2] Ову је песму Јован Стерија Поповић написао као ђак филозофије у Пешти, но он је још и после тога певао песме на латинском језику, као што то показују две оде које се чувају у будимпештанској Универзитетској библиотеци (Egyetemi Könyvtár) под сигнатуром I 4r $\frac{64}{85}$ и I 4r $\frac{63}{55}$.

Прву од ових написао је као слушалац правних наука у Кежмарку и упутио је своме професору J. Schneideru, као што то поред самог наслова показују и акростихови које је млади песник с виртуозношћу уплео у своју песму. Оду је иначе — као што се из наслова види — саставио у име својих школских другова.

Она је штампана на четири стране, на спољашњој страни је наслов: Carmen, quod Spectabili ac Perillustri Domino Joanni Schneider Inclyti Comitatus Scepusiensis Tabulae Jud[icia]riae Assessori, in Lyceo Evangelico Augustanae Confessionis Kesmarkiensi Jurium Hungaricorum, atque Politicarum Scientiarum Professori p. o. nec non Jurato Causarum Advocato. Diem Onomasticam solenniter recolenti — In Cultus peculiaris atque Venerationis Tesseram Offerunt Grati Discipuli. Leutschoviae, Typis Joannis Werthmüller Reg. Priv. Typogr. MDCCCXXIX.

На другој страни је мото на немачком језику: — Rührender als selbst der Musen Saiten Tönt der verborg'ne Dank, der aus den Herzen quillt. — Haller. На трећој страни је први део песме с акростихом Schneider, а на четвртој страни завршни део с акростихом Ioannes и с потписом аутора.

Другу оду на латинском језику написао је Јован Стерија Поповић четири године касније када је у своме родном месту, Вршцу, био професор латинског језика. Он ју је упутио Пахомију Јовановићу, у чију част је годину дана касније написао једну оду на српском.[3]

Ода је штампана на осам страна. На првој страни је наслов: Carmen quod Reverendissimo Domino Pachomio Joannovics, A. E. M. Protosyncello, S. S. Theologiae Professori, Ven. Consistorii G. N. U. R. Dioeceseos Verschecziensis, nec non Incl. Comita-

tus Torontaliensis Tabulae Iudiciariae Assessori amico colendissimo diem Onomasticam feliciter recolenti offert Joannes S. Popovics, Professor. Temesvarini, typis Josephi Beichel. 1833. На другој страни је немачки мото: Wirke Gutes, du nährst der Menschheit göttliche Pflanze; Bilde Shönes, du streu'st Keime der göttlichen aus. Schiller. Ту се налази и цензорова дозвола за штампање: Imprimatur die 7. Junii 1833. Antonius Schmidt LL. R. Censor. На трећој, четвртој и петој страни је сама ода, а шеста, седма и осма страна је празна.

др Иштван Пап

[1] Живан Милисављ: Савест једне епохе. Студија о Јовану Стерији Поповићу. Нови Сад 1956, 29. — [2] Живан Милисављ, нав. дело, стр. 33 и Милан Токин, Data Steriana. Биографско-библиографска хронологија Јована Стерије Поповића. — Књига о Стерији. СКЗ. Београд 1956, стр. 373. — Ова се песма чува у будимпештанској Универзитетској библиотеци под сигнатуром I 4г $\frac{64}{60 + 60a}$. — [3] Живан Милисављ, нав. дело, стр. 34 и Милан Токин нав. дело, стр. 376.

Rumpe moras, disrumpe jeRum caliginis aequoR
PhoEbe! quid expectas? En, tantum lumina dEsunt.
CandiDa dant plausus, Dant · laetas gauDia voces
Pectoris Igniculisque micant radiantIbus arae
Rumpe gravEs nubis, dE pelle nigrEdinis umbras,
Sparge jubar Nitidum, veNtis — coNstringe furorem,
Nostra — triumpHali Haec, ut Hiet dulcedine pompa.
Pektora lacte saCro Cui Comta Minerva replevit,
REdDidIt Et teNera HinC :S: CHaritum boNa splEndIDa, matER
ILLUM hodie voluCris Cr o Ceo distincta colore,
Nominis — en PHoenix HyacintHo — flore salutat.
Undique vota soNant. ANimusquoque Noster ovando
Solvitur in lEpidas — dE grato pEctore voces
Salve anImaeque MagIster! Fautor maxIme! salve!
Hoc moDo lingua potest. QuoD habet dat candiDa lingua;*
NomEn, honorque TUUS, vEnerandaque gloria mEntis
Refert sit nostro memoRi sub pectore sempeR

* *Solum*

Sospite TE regitur so pes clavi inscia puppiS
PubErum! et intrepido tEndit tutissima grEssu.
Mens teNera est praesto, haNc fausto conamiNe flectis
Culturae, iN genuaque MiNervae froNde decoras.
Astraeae altAris — rAdiantia A limina monstras
Indigo ut auxiliO, mOerOri simus iniquis,
SicquE maNu juNctA pOsItOs tANgamus fiNES
Hic labor! hunc mOllis nOn cOeca oblivio mentis,
Corporis haud lAnguor, cAnensque Aut diluet aetas!
Tempus in omNe TUUM Nomen insigNe manebit. —
VivepereNne DECUS Nostrum! Pylii anNuat annos
NumEn! — Et halantEs campus quot procreat hErbas
Sint TIBI tot, coeptiSque TUIS pia vota secundisS

contexuit

JOANNES POPOVICS
Jurisprudentiae Auditor

II

Non quia mos hominum festiva Nominis hora
Reddere sacrato Carmine sensa monet,
Nec quia formoso distinctus Corpore gestis
Versibus intendit musa placere Tibi;
Nec quia fors locuples multis sub foenore nummis,
Aut altis gradibus munera celsa tenes;
Sed quia prudens es, quia scitus, comis et aequus
Sed quia candidus es Te mea metra colunt.
Te tria lustra Scholae jamjam videre sacratum
Ornando Juvenes incubuisse rudes.
Te duce sparguntur Pietatis flosculi ubique
Sic calles Patriae, compita quaeque virent.
Torridae ut Aegypto septemflua flumina Nili
Foecundas segetes, ruraque laeta ferunt;
Sic Tu Vir Venerande Tuos doctrinae floribus imples,
Tuque Tuique rosis adyta cuncta sacrant.
Sic Te Patriotûm stagnantia Verba salutant,
Millenis linguis vox Tibi ridet: ave! —
Obducant coelum spisso Velamine Nubes,
Sol tamen ignivomis omnia vincet equis.
Ut sequitur corpus sinceris gressibus umbra,
Praemia sic recipit junctus honore labor.
Eripe Te sommo, Te dulcis Natio poscit,
Multorumque salus, Ecclesiaeque bonum.
Hic labor, hoc opus! eja age, nitere, volve, revolve;
Non sinitur frenos flectere fucus apum.
Contigit haud Multis peragrare Cacumen Olympi,
Vultus vis expers sole nitente labat. —
Te bona stella trahit quo Virtus unica quadrat,
Eripe Te somno, Te pia vota vocant.
Quid pietas sine doctrina? quid cultus et artes
Si pietas desit? sola quid una valent?

Et Verum et Pietas nexu junguntur amico,
Haec habes, haec habeas jundimus usque preces. —
Non patet egregium distincto munus honore
Evecti ut Corpus Commoditatem habeat.
Nec puerile decet, nec lusus nobile pectus,
Seria cum utilibus vir gravis usque colit. —
Tu spem magnam das, sed nos majora precamur,
Audi, nam hoc populus me recinente petit.
I, quo Te Tua stella vocat, i plenus amore
Grandia laturus carpere vade viam.
Te pia vota virorum, Te comitantur honores,
Salve Serborum spes, tenerumque decus!
Ut vivas, vireasque diu Tibi corde precamur,
Celsus ut evadas undique vota vovent.
Vive igitur vegetus, felix continge quod optas.
Omnigenis coeptis sit Deus ipse Comes.

ОДЛОМЦИ ИЗ АУТОБИОГРАФИЈЕ НИКОЛЕ БОРОЈЕВИЋА

Друштво српске словесности изабрало је Николу Боројевића за свог дописног члана на седници од 7. августа 1844.[1] Тринаест година касније (1857) замолило га је за најглавније податке о његову животу, поставивши му неколико питања која су се на то односила, јер »Друштво жели у свакој потреби имати поуздане податке за биографију свои чланова«. Ни Боројевићу се није журило: молби се одазвао тек 1869, »на окрајку живота«. Његов одговор Друштву српске словесности »заправо је прва аутобиографија песникова, без сумње тачна, и у тачном препису сина, а која у мало речи казује о Боројевићу доста«.[2]

Постоји, међутим, још једна аутобиографија Николе Боројевића, писана његовом руком, кратка и недовршена, са врло мало података о њему лично, са једном кратком и једном дужом дигресијом, без навода где је и када писана и у какву сврху. Није досад објављена, а наслов јој је: Живот и доживке Николе Боројевића.[3]

Ова друга аутобиографија Боројевићева приказује само почетак његова школовања у Оточцу, где се, како каже у одговору Друштву српске словесности: »учио г. 1804—1808 на њемачком језику«. Из тог кратког преиода његова детињства, пре одласка на Ријеку и у Љубљану, сазнајемо каквим се педагошким методама служила тадања школа и како је он у њој пролазио. Ново би било још само то да се у ово врѣме заносио сликарством, да је имао жарку жељу ову »дражестну и красну умјетност присвојити«. Зашто се нису остварили планови који су овде наговештени, не знамо. Аутобиографија је овде прекинута, такође из непознатих разлога.

Оваква каква је, кратка и недовршена, друга аутобиографија Боројевићева можда и не заслужује да буде објављена. Ми је ипак објављујемо, јер се о његову животу зна врло мало, нарочито у периоду на коме се он задржава, а који је везан за средину у којој се родио. Мало има изгледа да ћемо о тој средини, у доба када је он тамо живео, икад нешто више дознати, а сваки нов податак о његову животу, о коме се још увек врло мало зна, захтева дуго и савесно истраживање.

Претпостављамо да данас мали број људи познаје Боројевићев живот и има прилике да чита његове песме, јер смо се и временски и у многом другом погледу од њега удаљили. Савременици су га, међутим, јако ценили и много од њега очекивали »Најбољи српски стихотворац сад је Бороевић«, — писао је Александар Андрић 1847,[4] а Јаша Игњатовић десет година касније: »Ако остане сам себи веран . . . као песник лепу ће имати будућност«. »Нека ко поклони свима Бороевићевим песмама веће вниманије, па ће видети да у њима много лежи«.[5] Нећемо се упуштати у тачност ових оцена, као и неких других за које знамо, јер је за такав посао потребно »веће вниманије«, но верујемо да ће све раније оцене његове поезије бити ревидиране, јер се »намеће већ као несумњива потреба да се једном већ изближе загледа поезија овог занимљивог песника«.[6]

Нас тренутно искључиво занима његов живот, са свима перипетијама кроз које је прошао, а којих је, како наслућујемо, морало бити више. Ако је тачан податак његова сина Нестора, Никола Боројевић се први пут оженио у својој 19-тој години (1815),[7] но заувек ће остати тајна зашто је, четири године после женидбе, кренуо у свет да се школује, а затим се примио војничке службе и с тим у вези често мењао

место свога боравка. То, као и неке друге чињенице, не тумаче нам његове аутобиографије. Нешто података аутобиографског карактера пружају нам и неке његове песме, но све скупа ни издалека није довољно за реконструкцију његова живота, потпуну реконструкцију, какву би он заслужио. Том циљу могу корисно послужити и одломци ове његове аутобиографије, као и сви други, па и најситнији биографски подаци, уколико се до њих дође. Све то треба скупити и очувати, док се не би, како би рекао Вук, »затрло и искорјенило«.

Рукопис ове Боројевићеве аутобиографије састоји се из шест страна, формата 33,4×21 см. Писан је релативно чистим народним језиком, са нешто личких провинцијализама који га освежавају, углавном фонетским правописом, по јужном изговору са тек неколико одступања, ћирилицом, на лошој хартији на којој је време оставило видан траг. Као и прву, и ову аутобиографију Боројевић пише »на окрајку живота«, односно, како овде каже: »као древни старац«. То доказују и оне две дигресије, као и изглед рукописа у коме је један део текста прецртан, а многе речи дометане и у заграду стављане, тако да је текст тешко у потпуности реконструисати. Ми смо се, гдегод се то могло, тачно држали текста, стављајући у заграду ближа објашњења ауторова, као што је, у највећем броју случајева, и он сам чинио. Само на једном месту, где исту реченицу невешто и доста нејасно понавља, одступили смо од уобичајеног правила и задржали ону реченицу чији је смисао јаснији. Од поменуте две дигресије у тексту, прву, у којој поставља питање зашто од свих православних народа једино Срби славе свог породичног патрона, мало смо скратили, а другу, много дужу, у којој устаје у одбрану ћирилице, коју је »справиште« у Загребу одлучило »у званичној пораби узкратити«, потпуно смо изоставили.

Коментар уз ову аутобиографију, маколико да је она кратка, није лако дати. Средина која се ту описује, као и личности и догађаји који се помињу, нису у толикој мери значајни, да су и други сматрали за потребно да о томе пишу. То је она средина »или сасвим малена и духовно пуста«, »или сасвим удаљена од српских водећих културних и друштвених средишта«, како је о том речено у првој књизи овог Зборника.

Сва настојања да нешто дознамо о Боројевићеву учитељу Бушелу остала су безуспешна. Нисмо могли утврдити ни на кога се односи његова алузија о суровом батинању ђака у Карловцима, јер у Суботићеву Народу за 1870. не постоји број од оног датума на који нас Боројевић упућује, а на тај податак нисмо наишли ни у бројевима блиским том датуму.[8] Ни о сликару Николи Јаворском нисмо такође ништа могли наћи ни у нашим, ни у совјетским и другим страним енциклопедијама, општим и ликовним, до којих смо могли доћи.[9]

Теодора Петровић

ЖИВОТ И ДОЖИВКЕ НИКОЛЕ БОРОЈЕВИЋА

УВОД

Читајући негда како је лепо Плиније Млађи своје гласовите Римљане опомињао, да ако од човјека и не зависи дуго живити, а оно нека бар којим писменим дјелом иза себе спомен остави да је живио: усуђујем се по том разлогу и ја — премда[10] не као стручни списатељ, него само као обични бележник, овдје бар оно назначити што се (као древни старац) још сјечам да се је (успомене вредно) мене, а особито (милог) народа нашег — у згоди и незгоди писмено и усмено тицало и то уз ласкајући ми наду да ће ми ту — премда маленкост — бар они још живећи уважитељи моје (тобож) пјесничке добе, свог љубопитства[11] удостојити. Ево ме дакле, а то:

МЈЕСТО МОГ РОЂЕЊА И МОЈИ РОДИТЕЉИ

Ја сам се родио у Оточцу — штабском мјесту граничарске пуковње, године 1796-те.[12]

Отац ми бјаше трговац именом Антоније,[13] а мајка, по имену Биљка — рођена Петерлић.[14] Крстњак је пак све наше породице свети отац Николаје, кога стога спомињем, што желим да би који у томе[15] зналац разјаснио зашто такове породичне патроне[16] не уведоше ни (православни) Грци, ни Руси, нити Румуњи, него (свуд и свагда од свега нашега памтивјека) само Србљи источне вјере . . .”[17]

II.

МОЈЕ ДЈЕТИНСТВО И ПОЧЕТНО ШКОЛОВАЊЕ

Као свако здраво и живахно дјете бијо сам и ја без[18] непрекидног надзора свакојаким опасностима тако извржен, да ме је (мој) отац морао већ при концу 6-те године у долњу (бекавичку) школу одпељати и дотичном (учитељу) школмајстору (у сваком обзиру својски) препоручити.

Ту се понајвише ревновало за науку њемачког језика, те за бржи успјех тог напора бјаше једна на узици висећа дашчица — с крупним надписом: „Esel tragt den Esel"[19] уведена, коју би тако (обружени) посрамљени носилац сакривао и свакојако шпекулирао, док би од кога хрватску ријеч измамио, и с тим право стекао да му је на врат објеси. Такав насрт снађе једном и мене, те сам[20] тог њемчара[21] сребрном петицом подмитио, само да се те магареће дидактике курталишем. Ну ко у таквој стиски (незгоди) није имао петице[22] дјелио би песнице (којима би другда тужбе и одсуде од 5—6, највише 5—6 брезови удараца »ад постериорам« следовало,[23] али (по души говорећи) нигда онако сурове врсти каквом је наш[24] школски учитељ у Карловци — нашем Сиону — по гласу српскя новина »Народ« од 17/29 јулија 1870[25] на жалост српске цивилизације обружен био.[26]

Сад се повраћам к продужењу моје школе у рођеном ми мјесту Оточцу, с додатком и свршетком да сам тамо по трогодишњем свршетку обе класе доње школе у трећу класу горње школе подпуно ученом изображеном учитељу Бушелу прешао, коме у сваком обзиру благонаравне просвете остајем до гроба захвалан. Одмах по свршетку те пробитачне науке, зажелим[27] учити сликарију, стога што је Никола Јаворски сликар наш сусјед био, код кога сам се у необавезне часе најрадије и најдуже бавио.

Овај сликар доспео је као солдат војске славног руског генерала Суворова — мислим почетком овог вјека у Италију, гдје падши кроз битку у фрањцеско сужањство пребјегне у аустриску војску, из које бјеше одправљен у Трст, гдје се сусретне с господином парохом Рајачићем,[28] кој упознавши њега и уважившн његову — за православне цркве важну умјетност, приволи га с њим отићи у његове парохије мјесто, које се зове Лучане, близу Брињa у огулинској граничарској пуковњи, од куда је обновио по разним црквама иконостасе, те стекавши тако приличну своту новаца, ожени се за слушкињу (тога?) пороха, именом Анку, пак оде у Оточац и купи ту у нашем комшилуку кућицу уз малену башчицу, те настави ту рад своје умјетности по разним црквама, и тако живљаше доста споредно: а кад спази како се ја најрадије и најдуже код њега забављам, у жаркој жељи његову дражестну и красну умјетност присвојити, предложи моме отцу да ме предају њему, док присвојим почетнице његове умјетности, а затим да ме пошље у Млетке и онда у Рим на вјежбање, од куда би доспјео бити савршен и при мојој жаркој тежњи те врсте...

[1] Декрет о Бороjевићеву избору за дописног члана Друштва српске словесности из 1844. чува се у Рукописном одељењу Матице српске (М 6042). Потписали су га Паун Јанковић и Јован Стејић. Послани су му том приликом и Устав и Диплома ДСС. Б. наводи да је диплому примио 1845. — [2] Младен Лесковац, Документи о Николи Бороjевићу, Зборник за књижевност I, 1953, 181—184. — [3] Рукописно одељење Матице српске (М 4999). — [4] Зимзелен за 1847, стр. 123. — [5] Јаша Игњатовић, Поглед на књижество, Летопис М. с., кн. 96. 1857, стр. 154—156. — [6] Младен Лесковац, о. с. стр. 181. — [7] Нестор Бороjевић непознатоме, исто стр. 184. Прва жена Николе Бороjевића звала се Јованка (девоjачко презиме joj не знамо). Она је мати Несторова, који се родио у Оточцу 1820. Оженио се 1856. Румунком, Јеленом рођ. Берендеи. И Нестор се огледао у поезији. Штампао је неколико песама у Кузмановићевој Зори далматинскоj (1844—1846). Умро је у Загребу 1875. (Србобран, илустровани календар за годину 1896, Загреб 1895, стр. 195—197). — Друга жена Николе Бороjевића била је Ружица рођ. Рајевић (Српско-далматински Магазин, кн. XXX, Задар 1873, 103—109). — [8] Претпостављамо да се алузија односи на др Милана Димитријевића - Грозног, у ово доба професора историје и географије на Карловачкој гимназији, познатог по окрутном поступању према ђацима, од којих му вероватно потиче надимак. — [9] У породици Рајачића очувано је предање да се исти звао Николај Владимировић Јаворски, да је био капетан у руској војсци, да је преко Бремена из француског заробљеништва пребегао у Италију, а одавде у Трст. — [10] Иза »премда« у ркп: (жалибог нисам). — [11] Иза »љубопитства« у ркп: (спомена). — [12] Бороjевић нигде не наводи датум свога рођења. Нема га ни у неколико његових кратких биографија. За тај податак обратили смо се Матичном звању у Оточцу, али нам је одговорено да Матице рођених (као и венчаних и умрлих) православних становника у Оточцу, за те, а и знатно касније године, више не постоје. Према томе, датум рођења Николе Бороjевића не може се утврдити. — [13] Нестор Бороjевић наводи да му се деда по оцу звао »Јандрија« (Зборник I, 1953, о. с., стр. 184). — [14] Њоj је Бороjевић посветио своју прву песму, којоj је наслов: Моја најпрва пjесма, посвећена из Зермање моjоj милоj Мајци именом Билька, преминувшоj у Оточцу нашем рођења мjесту год. 1830. Из песме видимо да је Бороjевић имао и једну сестру која је удата и има двоје деце: Тана и Нику. Нисмо могли утврдити да ли је ова песма негде штампана. Према томе, још увек се као прва штампана песма Николе Бороjевића може сматрати песма Позив. — штампана у Арнотовом Магазину I, 1838, ч. 27, стр. 109. Песма посвећена његовоj матери налази се међу његовим аутографима у Рукописном одељењу Матице ср. (М 1471 — М 1474). Ту се могу наћи више Бороjевићевих песама аутобиограф-

ског карактера. Међу такве убрајамо и његову штампану песму: На смрт мог рођеног брата Атанасие Бороевића, жителља и терговца у Оточцу, рођеног 1801, а умершег 21. маја 1844. (Српски народни лист 1844, 1). — [15] Иза »у томе« у ркп: (вјешти писатељ). — [16] Иза »патроне« у ркп: (не славе, усвојише). — [17] Изостављено седам реди текста у којима се веома невешто приказује како Срби славе свог породичног патрона. — [18] Иза »без« у ркп: (строгог надзора непрек.). — [19] У ркп: готицом. — [20] Иза »те сам« у ркп: (дотичном). — [21] Иза »њемчара« у ркп: (осрамљенику морао). — [22] Иза »петице« у ркп: (онај би). — [23] Изостављен један прецртан ред, да би се ухватио смисао. — [24] Иза »каквом је« у ркп: (школски учитељ у Карловци). — [25] В. напомену бр. 8. Народ није излазио сваког дана. — [26] Дигресија о забрани ћирилице у Хрватској, овде изостављена, заузима готово читаву страну текста. Боројевић одлуку владе у Загребу о забрани употребе ћирилице сматра »непријатном« и »претераном«. Позива се на одлуку Генералне команде у Загребу од 30. јула 1779. којом је наређено учитељима у Хрватској »ћирилску писменост научити и у њој греконеунијатску дјецу обучавати«. Говори затим о постанку ћирилице, а у забрани њене употребе види прсте германизма и језуитизма итд. — [27] Иза »зажелим« у ркп: (бити сликар). — [28] Односи се на проту Александра Рајачића, оца патријарха Рајачића.

ЈЕДАН БУГАРИН ПРОФЕСОР ГИМНАЗИЈЕ У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА

— ПРИЛОГ ЗА БИОГРАФИЈУ С. И. ДОБРОПЛОДНОГ —

Карловачка гимназија је читавих шездесет година имала само шест разреда. Она је тек 1852. г. добила седми, а 1853. свечано је отворен осми разред, »последња класса гимназије«.

Патријарх Јосиф Рајачић, као врховни патрон гимназије, доводи 1852. Јована Пантелића за директора, а у исто време обраћа се молбом Ф. Миклошићу, дворском библиотекару и председнику комисије за професорске кандидате у Бечу, и Павлу Ј. Шафарику, у Прагу, да му нађу професоре за Карловачку гимназију. Јуна 1853. године »Управитељство« школе објавило је преко штампе »стециште« за три професорска места: »за грчки језик, математику с пропедевтиком и грађанску всемирну историју ... Са званијем овим сјужена је годишња плата од четири стотине фор. ср. и шест хвати тврди дрва за огрев ...« Молиоцима за то место поставља се »условије да мора, кромје други прописани језика, српски знати«.[1]

Тадашње новосадске новине су писале да Карловачка гимназија има преко 140 ученика и да је »гимназија сад већ прилично уређена, само се још на једног професора очекује«.[2]

Очекиван се новоизабрани професор грчког језика Сава Илијев Доброплодни, Бугарин из Сливена.

Године 1853. Доброплодни се налазио у Земуну. Он је ту и у Београду преко зиме штампао неколико својих књига. Марта месеца дошао је у Карловце да види каква је ситуација у гимназији, и том је приликом посетио патријарха. Када је објављен конкурс за грчки језик, Доброплодни се јула обратио молбом за то место. Између осталога он у молби каже: »Усуђујем се за предавање грчког језика у истој Гимназии препоручити, с тим доказателством што сам ја по гласу овде у копиј приложеног свидјетелства чрез 8 Година у Народном Училишту у Цариграду, совершено Грчки Језик научио, и што сам ја 11 Година истог језика у Шумли Учитељ био, где сам уједно и старославјански Језик теоретично и практично предавао.

Будући да Србскиј Језик сасвим совершено незнам, то опет се уздам, да ћу средством Славјанског Језика моћи се помоћи, да у станју будем грчкиј Језик ученицима толковати.

При свем овоме, од како сам се из мог Отечества сада вратио у Земун, понуђен сам већ од две стране за Учитеља Грчког Језика, но ничим мање, моја је жељa, да ја у Гимназии карловачкој, као Учител грчког језика моје труде на општу ползу принесем ...« И после изражене наде да ће ова његова »прозба милостивно од Ваше Светости примљена и за мене удовлетворена бити«, потписао се: »Савва И. Доброплодни из Сливен у бугарской«.[3]

Целу ову молбу је писало друго лице, а само је потпис Доброплодног.

Патронат је тек 5. октобра имао седницу и тада је Доброплодног изабрао за предавача грчког језика. Истог дана извештен је актом Доброплодни да га је Патронат на свечаној седници, »сматрајући на способност вашу, и надајући се, да ћете ви имајући пред очима корист младежи и славу овог дичног народног нашег заведенија све труде ваше на то обратити да ожиданију Патроната потпуно одговорите вас за

привременог професора грчког језика у овдашњој вишој Гимназии наименовао... Ово вам јављајући позивамо вас, да одма, како ово писмо примите на пут се спремите и овамо у Карловце на ваше ново опредјеление похитате«.

Доброплодни се у то време налазио у Бечу, одакле се и захвалио Рајачићу на избору, али јавља да ће доћи у Карловце тек кроз 10—12 дана, јер мора да заврши нека своја посла. И заиста, тек 1. новембра, како се из школског извештаја види, представљени су »од Гд. Директора јуности Гимназијалној Г Г Сава Доброплодни, Павел Кречаревић и Теофил Димић (као суплент), кое је високиј Патронат, привременим професорима на овдашњој Гимназии наименовати изволио. Гд. Павел Кречаревић благодарио је и јуности опомену дао«.

Гимназија је сад добила неколико добрих професора. Директор Пантелић, који је први почео да издаје школски извештај 1853. године, сада већ, у другом извештају, са извесним поносом говори: »Гимназија наша постоји већ три године у новом свом виду и преображају«.

До доласка Доброплодног грчки језик предавао је придворни каруђер Герман Анђелић у III, IV, V, VI и VII разреду, са по 4 часа недељно — свега 20 часова. Анђелић је предавао грчки по др Рафаилу Кинеру.

Са доласком Доброплодног Анђелић је разрешен часова и све је часове преузео Доброплодни, који од 1853. године предаје и у новооснованом осмом разреду. И он такође предаје по елементарној граматици др Кинера, »са уобичајеним класицима у вишим разредима: Ксенофонтом, Херодотом, Хомером, Демостеном, Платоном, Софоклом«.[4]

Он је грчки језик знао »обилно и основно,[5] али сада, предајући градиво које раније никада није предавао, није му било лако. То видимо из једног од његових писама: »Предајем од трећег до осмог разреда, пише он једном пријатељу. Видиш да имам посла са граматиком, класиком и поезијом!«. Нарочито му је сметало »слабо«[6] знање немачког језика, стога се јада: »На велике тешкоће наилазим од почетка, пошто су им уџбеници на немачком језику«.

Године 1855. сви наставници Карловачке гимназије упутили су молбу патријарху да им се повиси плата. — Молбу је потписало свих девет професора, па и сам директор Пантелић. Интересантно је да је први потписник на молби Сава Доброплодни.

Још од почетка издавања школског извештаја у Карловцима уведен је био обичај да се увек на првим страницама штампа по нека расправа једног од професора гимназије. У трећем извештају, из 1855 године, од 13—14 странице штампан је рад »Савве Илића Доброплодног«: »О најближем сродству словенског езика с грчким«. У истом извештају стоји да је С. И. Доброплодни поклонио овдашњој гимназијској нумизматичкој збирци седам »древни новаца, између ти 3 сребрна, које је новце у Бугарској земљи нашао«.

За време његовог службовања у Карловцима, Генерална команда у Темишвару, под коју су, у школском погледу, потпадали и Карловци, замерала је »што је у VII разреду школске године 1854/55. читан из грчког језика Демостенов говор »За венац«, који је дуг и тежак, уместо да је одабран који мањи, као нпр.: »Олинтска«, »За мир« или »О приликама у Херзонесу«.[7]

Изгледа да је Доброплодни, ускоро, поред осталога, желео да напусти Карловце и због тога што је имао малу плату. Он сам на једном месту каже да је примао месечно 36 фор. и 20 кр., а за стан плаћа 10 фор., док за ручак и вечеру 15 фор.

Још од 1854. г. он се полако припрема да напусти Карловце. Те године захваљује се своме пријатељу Јовану Стојаковићу из Свиштова што га је препоручио Видинцима, с којима је већ ступио у преговоре. У писму каже да све ово ради »тајно, да не би чули овдашњи, јер би им било много мучно«. Истина, он се још не жури с премештајем. Боравак у Карловцима продужава да боље научи немачки и нешто латински. Њему импонује професорска титула и што предаје у Великој карловачкој гимназији »од трећег до осмог разреда«, што увек помиње у својим писмима, као и то да му је на испитима био и патријарх, који је »сам строго испитивао ученике«, и да је био задовољан успехом. Када је 1857. као шуменски наставник, штампао у Београду »Училищни таблици«, интересантно да је ставио на њима: »сочињене од Саве Илијева Доброплодног, професора Велике карловачке гимназије у Аустрији«. У својим писмима разним пријатељима хвали се да »ужива добар углед код Патријарха«, који га често позива за своју трпезу, а осим тога позивају га на вечеру и у најугледније куће у Карловцима.

Симпатична је његова исповест када каже: »Упознао сам се с многим знаменитим и образованим личностима. Видео сам обичаје, нараве, односе, етикецију, што ми је

све дотада било непознато, а сада сам то усвојио«. Од наставника нарочито се спријатељио с Кречаревићем.

Он се уопште добро снашао у Карловцима. Из званичног »свидјетељства« видимо да је у моралном погледу био »добар, непорочан«, у политичком »беззазоран«, а према грађанима »љубазан и услужан«. Када је 1. маја 1854. избио пожар у једном карловачком крају, »Швапској«, он се показао нарочито ревностан у гашењу пожара чиме је дао добар пример другима, и зато је од Градског савета добио писмену похвалницу.

За време службовања у Карловцима обишао је многе фрушкогорске манастире »около Срѣмски Карловци въ Банат«[8] (!) где је видео хаљине цара Лазара и остало и наишао на старе црквене књиге писане »старобугарским правописом«.

Доброплодни није дуго остао у Карловцима; овде је био свега две и по године. У школском извештају за 1856. налази се ова примедба: »22. априла професор грчког језика Сава Илић Доброплодни добивши отпуст на 3 недеље, отпутовао је; и будући да се после истеклог рока није повратио, упућен буде од Његове Светости Патријарха, Јосиф Горјановић, парох иришки да горе именованог професора дужности до конца године испуњава«.

Тако је завршено службовање овог првог и до сада јединог Бугарина професора у Карловачкој гимназији.

По одласку Доброплодног и још неких професора школа се нашла у врло тешком положају. Из писма директора школе патријарху види се да су Гимназији недостајала четири професора. Директор је преузео све могуће мере да попуни колегијум, али никако у томе није успевао. Он, очајан, пише: »и ако се скорјејше не нађе каково лице, онда је за вишу Гимназију нашу одсудниј час куцнуо!«. Понајтеже је било наћи наставника грчког језика за више разреде. Стога је директор, како стоји у овом писму, писао »ономе Миладиновичу у Београд којега брат, учитељ охридскиј, жели код нас професуру грчког језика добити«.[9] Реч је о чувеној браћи Миладиновима. Из истог акта видимо да је Пантелић писао Димитрију Миладинову, који се преко лета 1856. г. налазио у Београду, за његова брата Константина. Али, поред Константина, тражио је исто место и Лука Зима, Словенац, који је »у Прагу науке свршио, положио испит зрелости и слушао је чрез три године классическу филологију«.[10] Патронат је, имајући лоше искуство са Доброплодним, изабрао Зиму.

У Митрополитској архиви нашли смо још неколико аката који се не односе на Доброплодног као наставника, већ говоре о његовом одласку из Карловаца. Управо, из ових аката види се, донекле, какав је Доброплодни као човек.

Првог августа 1855. године »обштество« из Видина упутило је писмо патријарху Рајачићу ове сарджине:

Вашего Преосвјаштенство покорно поклјањјаем

Наше то Славенногреческии Училиште будуће да е останало пред неколико време без Учитеља, за да не проће време то на овдашња јуноста за бадава, био сме принудени да от друга страна учитеља тражити. Због това наш согражданин ха Тома ха Цановић отишавше у Београд препоручен био от обштество то да тражи учитеља, и тако научио да Г. Савва И. Доброплодни учител греческом литературам у Карловецкиј Србскиј Училиште, ће дати оставка, и на друго место иће. Того ради разговарали са, и кад вишеречениј учител казао да на истинна ће дође у Видин, просио да му се даде двадесет дуката да трошкове и остало за у марта да дође. Сос таја надежда дочекивали смо до време, кад добили смо друго писмо, с коим Г. Доброплодниј јавио да ваш Преосвјаштенство, ни сте дали дозволение доклем треба да дође другиј Учител наследник кој то мора да напуни негово то место, а до последнаго Иулиа може слободно доћи с ваша та дозволение и благословение, ербо ће да дође да онја време и наслједник, да то просио да му се прати оште двадесет и пет дуката, кое то и било, и за уверение послао овде едан Сандук затворен, (како каже) с алини, а никој не зна шта има унутре.

Због това имали смо надежда до данас, кад време то дошал и прошав разумели смо да Господин Доброплодни желио да с нам и с нашего Митрополита играти, и цјел народ измамити и прелстити. Ми, Преосвјаштенјеишиј Господике, веровалисмо на обештание

на Г. Доброплодни као да почтен човек и учителја, и до сад држали смо училиште затворено, и на друго место ни смо тражили ербо сме веровали за Г. Доброплодни да дојће: Сад питамо ели приличе на Г. Доброплодни тако едан народ измамити без никаква причина; кој га пренуди силом да се обрече на това? Кад Г. Доброплодни познао да неможе без ваша дозволение и благословеније дохи, ни е требало да измами, и збо него и училиште да седи затворено и јуност да губи време ами требало да одпише одма за што не може и да поврати колико узме новаца. Ако опет на противо от Вашего Преосвјаштенство има дозволение, а Г. Доброплодни не ће да дојће, слободно проповједати можеме да ли е овај дјела приличи почтенному човеку и најпаче учителју! Но ако Господин Доброплодни био пренуден от вашего преосвјаштенство да не може се оставити, и на друго место ићи без никаква причина, тогда веровате Господине, голема штета на блгарскиј Народ докарате и то некогда не можеме веровати, да то мислите. Ми за просвјештение на јуноста трудиме се колико ни е могућно, а сад нека имаде срамота кој нас измамио, и на његов рјец ние остао.

На конец друго немаме шта више да пишеме, но да молиме Вашего Преосвјаштенство, да зовете код вас Господина Доброплодног и да го пренудите, или да доиће како сме разговарали писменом, или да ни поврати четрдесјат и пет Н. 45 Царскиј дуката шта му сме пратили, и квита от него примио сме, и кому да се преда Сандук — а с алини што у Г. Томаки послао затворен и заклјучен.

На великиј радост би ће нам, кад на место дуката видимо да ни дојће Г. учител Доброплодни, и наша та јуност, збрана као и на пред на училиште, кое то толико желаеме да га украсиме сос добар учителја. Тако прочее сос сердецно жалост. Целуеме ваша та свјата десница и остаем

ваши покорни раби
Цанко ха Ангеловић
Игњет Стојановић
Илија Х. Петров
Даниел Ф. Димитров
Илија Марковић[11]

Ово писмо смо тачно преписали. О језику ових људи из пограничних крајева нећемо да говоримо, али колико овде има љубави према просвети, уздржљивости, отмености и туге због ствари што тако стоје, — то је за дивљење. А ово пишу прости људи, који су још турски рајетини, и који ће се турског ига ослободити после скоро четврт века.

Патријарх је о овој жалби »видинског обштетства« на професора Доброплодног детаљно известио директора гимназије 19. јануара 1856. г., захтевајући од управитеља школе да »сверху преднаведенно обстојатељство свестранное изјаснение от предреченог професора изискати и Нама такво поднети има«.[12]

На тражење директорово Доброплодни је поднео »изјаснение« које је Пантелић одмах послао патријарху. Свој исказ Доброплодни је својом руком написао и оно гласи:

Благородниј Господин Директор!

У слједству Вис. Патријаршеског налога мени под № 5 од 28 Јануара 1856 чрез Ваше благородије саопштеног овде под '/. возвраштаемог имам чест изјаснити се, као што следује:

Ја сам био почео споразумевати се с Видинцима, кои су ме били писмом Обштества за учитеља позвали; ја сам и новца искао од ни, да могу не само книге мени, него и Библиотеци Видинској потребне купити, као што су ми били послали; где ни сам могао ићи одма у слједству Вашег упутства: да сиреч не могу напустити звание мое пре, ако не служим и после мое званичне оставке 6 месеца, и да сам у слједству тога послао три сандука моја с цјелом библиотеком и другим стварима Видинском Обштеству напред надајући се да ће добити потпуно моја предложенија примлена, све

ове тачке биће до Вами познате, као што су и моим пријатељима. Али одма после свршетка ланске школске године, кад већ су се Видинци надали да ћу доћи и кад сам био послао и по други пут моја предложенија нима, за која све су они писали мени, да лако ћемо се споразумети, кад тамо дођем, но један пут се разболем од грознице, по сведочанству овде под ///. прикљученог Докторског атестата, која тако ме је обладала била, да ни сам могао прво за то рјешити се, а друго што сам чекао, да док прође болест, добием поволан одговор сигурности ради за будућност, да тако престанем узнемиривати Високо славни Патронат плате ради и борити се с неволјама, кое сам стран у страној земли трпио, само да могу што више ползовати се у просвјаштенной Држави, допунити чега се лишавам и полезним послје мом Отечеству бити. Ал из један пут не само болест ни је ни најмање попустила, кад су се већ била почела предаванја у овдашној Гимназии, него добием и одговор од Видинског Обштества опет да ће они гледати, кад тамо дођем, да опредјеле точно плату моју и монету у чему је била разлика 200 фор. сребра, без да су ми на знање дали, да су се због ове ствари на Његову Светост Господина Патријарха већ обратили.

Прем да дакле и ту жртву би могао учинити, да нима недам повода то свакојако толковати, као што нису хтели вјеровати ни за моју болест, али видевши с едне стране, да грозница ни е ме оставила, а с друге стране да настае време ружно и ладно, а треће будући да сам био већ почео овдје предавати, и мислећи да ће то приличну забуну проузроковати, рјешим се да останем овдје, и тако писао сам Видинском Обществу узроке мог недоласка, кој је био што нису точно опредјелили плату и монету, и тако да ми пошљу у Београд на уручено мјесто мое книге и алине, а ја будући да сам ниове новце за книге мое и школске потрошио и послао нима, сад не могу одма платити, него ћу гледати да за годину дана нима се одужити. Али на ово мое послједње нима Септембра мјесеца послано писмо још ни до данас одговор добио нисам.

Послје ови дакле изјасненија јављам Вам, као што сведочи по ///. приключена копиа оргиналног у моим рукама налазечег се писма, да сам позват и од Шумског Обштества с већом платом и благодарением, гди сам пре шест година предавао, и опет ни сам тео у невреме напустити ово заведение у ком ми је мила младеж, која је тако лијепо за ово време успјела у Грчком језику, трудећи се заједно неусипно, послје толики мои часова у Гимназии, да се могу што више приватно и свакојако ползовати се у Њемачком и у Латинском језику.

Али ако ова непријатна обстојателства за мене другчие излечити се могу, објечавам се ипак, ако до сада ни су другог набавили, да ћу у Видин ићи, ако Обштество ниово, као што сам и лане предложио, удобри моју плату на 8000 гроша плаћени у цванцигерима по 4 гроша један, као што и у Београду иду. Ако ли опет остављају ствар да рјеше до мог тамо доласка, онда неостаје друго ништа, него да Управителство Гимназие прима сваког мјесеца од мое плате 15 фор. сребра, док се ниове сумме неисплате.

У Карловци, 30 јануар. 1856.

Вашег благородија

слуга понизни

Савва Илиев Доброплодни
професор[13]

У свом одговору на тужбу Видинаца Доброплодни је поднео лекарско уверење и позив Шуменског обштества.

Карловачки физикус др Радуловић издао је Доброплодном 30. јануара 1856. године »Свидјетелство« у коме каже да је професор Доброплодни »од месеца Августа године 1855 до половине Новембра од четвородневне ладне грознице боловао, која је рецидивирала и од потписаног лечен био«.[14]

Оверена копија Шуменског обштества гласи:

Господине Савва И. Доброплодни.

От много време имахми намјерение да ви пишем, и да ви призовеми за учитеља на наше то училиште. Али зашто то често чувахми скоро то ви завраштение в Отечество то, за това не ви писахми, ами чекахми да ви приемнеми с голјемо благодарение. Обаче, като гледами от ден на ден закаснјавате повече от колко то мислехми, приимами чест да ви извјестим чрез настојштче то наше обште писмо, как училиште то на Града ни има голјема нужда от един добр учител, и ако приимате Ваше милост управление то му (кое то и преди толко зи години управјасте се голјемо прилјежаше), благоизволите по скоро да дојдете; а за годишња заплатіа ви опредјелјавами се благодарение по гр. десјат хилјади, Н 10,000 за една година, или за три година, както обичате.

Шумен[15] на 24. Охтомбра 1855.

Старци тје Шуменско то обштество
Радуш Стаматиев
Анастас Х. Стојанов
Доктор Вичју Панев
Ха Димитраки Ха Панев
Панајот Ха Саввов
Жеко Ха Васиљев
Ха Иванчо Атанасиев
Костаки Ха Великов
за Ха Симона Х. Вичев[16]

Доброплодни је већ раније у Шумену био учитељ, и то од 1849—1853, и нас не чуди што га је шуменска општина опет позвала на старо место и понудила му одличну плату. Она је добро знала какав је он као наставник и хтела је не само да сачува, већ и уздигне углед своје школе. У једном допису из 1852. стоји: »У бугарском училишту у Шумли држани су испити. Ученици су добар у наукама напредак учинили. Предавало се пак у тој школи: катихизис, славенскі језик, јелински језик, општа повест, земљопис, прва част географије, свештена историја, антропологија, рачуница, бугарска историја, осим тога и краснопис«.[17]

Сада је он имао, по споразуму с општином, као директор да оснује једну четвороразредну школу, или полугимназију сличну онима у Аустрији са предметима и језицима који се тамо уче. Доброплодни је осим тога у Шумену отворио и читаоницу онакву какву је видео у Београду.

Патријарх је 8. марта 1856. г. послао Видинцима акт у коме каже:

Из вашег писма, кое сте нам под 1 Августом прошасте године овамо послали, разумјели смо са скорбију срца, какву је неприлику благочестивом Обштеству овдашњи учител Доброплодни учинио.

У следствију те ваше жалбе Ми смо обтуженог професора на одговор позвали, и он је Нама свое овдје прикључено (изјаснение) поднео.

У акту се, даље, укратко наводи одговор Доброплодног, и на крају Патријарх додаје: Зато нека благочестиво Обштество сад ова обстојателства у договору заимном претресе, и нека нам јави свое заклјучение па тьемо Ми онда настојати, да се жеља ваша исполни . . .[18]

Овај спор са Видинцима, који је постао јаван, свакако је убрзао решеност Доброплодног да што пре оде из Карловаца. Као што смо видели, Доброплодни је 22. априла 1856. г. отишао на тронедељно одсуство, са кога се није вратио у Карловце. Директор Пантелић је о томе известио врховног патрона гимназије овако: »Данас пролазе седам дана преко термина Доброплодновог урлауба. До свога часа нити га има да се врати, нити што о себи јавља«.

Доброплодни се 24. маја јавио из Шумена и преко директора поднео патријарху оставку. О томе Пантелић пише патријарху: »Јуче сам добио од Доброплодног резигнацију на звание професорско . . . Она је управљена на Вашу Светост. Поред резигнације писао је и мени, гдје између осталога и то моли, да му се што пре пошаље редо-

ван званичниј одпуст са свидјетелством трогодишње службе, и жели, да се све то и од Слав. Патроната потврди«.

Пантелић све то спроводи патријарху без икаквог свог предлога, већ моли само »за милостиво у том смотренију решение«.[19]

Оставка Доброплодног писана је на розикастој хартији и гласи:

Ваша Свјатост!

Божијеју милостију и молитвоју Вашеју доспјевши у Шимлу похитил сам ко болесному моему брату. Но не само болест негова и послов1 трговине, него и глас отечества принуђавају ме слједеће Вашој Свјатости јавити.

Благодарећи и препознавајући високу Вашу милост с којом ме је опредјелила била за професора Грчког језика у Великој Карловачкој Гимназији, у којој осим исполненија моје дужности к Српској ђуности толико сам себе ползовал принуђен јесам с жалостију дати моју оставку, нај паче због велике ревности и молбе нашего Отечества жаждушта за науке и просвјештеније и у незреме напустити Славно Карловачко заведение, кое крепком вашом мудром управлением боле и боле успјева.

Надајући се дакле, да великодушие Ваше Свјатости не само неће благоизволити задржати ону прву к мени благонаклоност него ће и у дјело довести милостиво оно од лане рјешение да троја Бугарска дјеца уживају благодјејание у Карловци, као што е већ један из V-ог разреда Гимназие ужива јесам

У Шумли, 24 маја 1856 покорниј слуга

Савва Илиев Доброплоднић[20]

Из одговора патријарха Рајачића управи гимназије види се да је патријарх био веома љут на Доброплодног због његовог напуштања школе у невреме, па је ту срџбу изразио овим речима:

»На писмо од 22 Јуниа о. г. ч. 62 одговара се овим Управителству, да резигнацију бившег у овдашњој Гимназии професора Доброплодног, будући се његовом повратку нисмо ни надали, у слједству чега је већ и конкурс на његово мјесто расписан за вједомост примамо«.

Патријарх не допушта да му се изда уверење о службовању, које тражи да чак и Патронат потврди, јер Патронат таква документа не потврђује, а и због тога »што је истиј професор преваром у невреме Гимназију оставио, и што је већ једаред Свидјетелство одавде потврђено получио«.

И заиста, он је 19. марта 1855. г. под бр. 4 био добио званично свидјетељство потврђено не само од директора гимназије Јована Пантелића, већ, у име Патроната, и од патријарха Јосифа Рајачића. Можда се надао да ће ново уверење бити боље од првог, јер је у првом стајало да зна немачки слабо, а латински мало.

»Што се напоследку желје његове каса да троје дјеце бугарске у овдашњем Благодјејанију препитанје имају, треба му на знање дати. да то не тье бити, ер се дае предвидити, да толико празни мјеста у Благодјејанију бити нетье, да се та мјеста мимо наше сироте дјеце попуне и бугарском«.[21]

Међутим, то је, по свему изгледа, био тренутни Рајачићев гнев. И у самом горњем акту он се колебао, јер прво је стајало: »Тај отпуст и Свидјетелство нека му управитељство од свое стране изда«, па је та реченица прецртана, па је преко тога написано: »Патријарх не допушта да му се изда уверење о службовању, . . .« Из школских извештаја ми видимо да је и те, као и следећих година, па чак и после ослобођења Бугарске, био примљен приличан број бугарске деце у Карловачко »благодјејаније«.

Ове појединости око одласка Доброплодног из Карловаца бацају, донекле, сенку на лик овог човека, о коме, као што је познато ни његов »съученик и съкласник« Георгиј Стојков Раковски »први организатор бугарског национално-револуционарног покрета«, публицист и књижевник, нема неко нарочито лепо мишљење.[22]

Доброплодни је био вредан и амбициозан човек, жељан знања и, како нам изгледа, добар родољуб. Он спада у прве бугарске просветне раднике; он је »први истакнути бугарски позоришни радник« и, према Јиречеку, »први оригинални драмски покус имају Бугари од учитеља Саве Доброплодног«.[23] »Прва позоришна представа код нас

била је приређена 1856. г. у Шумену (Коларовграду) у једној механи с комедијом С. Доброплодног »Михаил Мишкоједа« Режисер је био писац позоришног комада и један чешки емигрант у Шумену, а грумци — њихови ученици.«[24*]

Доброплодни је у Карловцима био добар наставник, али је за све то време мислио на свој народ и радио за његове потребе. У наведеним његовим писмима он искрено каже да се у Карловцима борио с разним невољама, само да се може што више користити у просвећеној држави, да би допунио чега се лишава и да после буде користан свом отечеству; а на другом месту каже да жали што мора да напусти Карловачку гимназију, у којој »осим исполнения моје дужности к Српској јуности толико сам себе ползовал«.

У Карловцима је »довољно« научио српски језик, како се у Свидјетелству каже, а учи немачки и латински. Осим тога он је ту одлично упознао српску књижевност, а нарочито дела највећег, у то време живог, драмског писца Јована Стерије Поповића.

Вредни и родољубиви Доброплодни је за две и по године у Карловцима написао »бугарским језиком Всемирну историју по најновијој педагогическој системи за бугарску младеж Исти г. професор ради на граматикама грчког, латинског и немачког језика, а такође и на речницима немачко-бугарском, латинско-бугарском и грчко-бугарском за бугарске гимназије«.[25]

По свом одласку у Шумен он не прекида везе са Србима; дописује се са појединим нашим људима и редакцијама листова. »Даница« за 1860. г. објављује да »Г. Сава Доброплодни издаје бугарски превод једне комедије (весело позорје) пок. Ј. С. Поповића. Судећи по објављењу биће ово »Београд некад и сад«. И то јавља Г. Доброплодни, па је на бугарски превео и трагедију »Лахана« од Ј. С. Поповића«,[26] а и »Българијия« донела је исте године »Обявление« (јавља да су спремљене за штампу књиге »Весело позорје« и »Жалосно позорје« од Ј. С. Поповића, превод са српског).[27]

Из Шумена Доброплодни је прешао 1859. г. у своје родно место, Сливен, за директора тамошње полугимназије. Одатле исте године пише Раковском, поред осталог, и о својој школи, »која је скоро као у Београду и у Аустрији« Но он се ту жали на своје сугрђане и помиње Карловце, где је ипак спокојнији био.

Он ће се Карловаца увек сећати, у којима је као млад човек, доста пријатно и плодно провео две и по године.

По повратку са чешке изложбе у Прагу, 1891, дала му се прилика да испуни »давнашњу жељу, да после 35 година посети Сремске Карловце и да буде љубазно примљен од старих колега и пријатеља, као и од самог патријарха Бранковића . . .«[28]

Доброплодни се родио 1820, а умро је 19. априла 1894. у Софији.

Душан К. Петровић

[1] Архив САН у Срем. Карловцима. Митрополија из 1853, бр. 10. — [2] Српски Дневник 1853, бр. 81. — [3] Архив САН у Ср. Карловцима, Патронат Гимназије 1853. бр. 1055. — [4] Милан Јаковљевић; Класична настава у Карловачкој Гимназији (Летопис МС. 1951, 156). — [5] Карловачка званична сведоџба од марта 1855. — [6] Ibid. — [7] Коста Петровић; Историја Српске православне велике гимназије карловачке, стр. 183. — [8] Кратка автобиография на С. И. Доброплоднии извлечена от пространната му. София 1893, стр. 71. — [9] Архив САН у Срем. Карловцима. Патронат гимназије из 1856, бр. 982. — [10] Ibid. 1856, бр. ч. 90. — [11] Архив САН у Ср. Карловцима, 1855, бр. 859. — [12] Архив САН у Срем. Карловцима. Патр. Гимназије од 19. I 1856. — [13] Архив САН у Ср. Карл. Митр. арх. 1856, бр. 105, ч. 7. — [14] Архив САН у Ср. Карл. Митр. архив из 1855, бр. 105, ч. 7. — [15] Шумла = Шумен (данашњи Коларовград). — [16] Архив САН у Ср. Карловцима: Митр. архив из 1855, бр. 105, ч. 7. — [17] Сербски Дневник из 1852, бр. 17. — [18] Архив САН Ср. Карловци од 8. III 1856. — [19] Архив САН у Срем. Карловцима бр. 677, из 1856. — [20] Архив САН, Срем. Карловци из 1856, бр. 677. — [21] Архив САН, 27. јуна 1856. — [22] Види Архив на Г. С. Раковски, Софија 1952. и 1957. Том I, стр. 78, 113 и 248. Том II, стр. 741, 742. — [23] Виенац, бр. 26 из 1876, стр. 436. — [24] Блгарска академия на науките. История на Блгария. Том I София, 1954, стр. 515. — * (Ми мислимо да је Доброплодном главни помагач била Александра Петровић, у то време учитељица у Шумену, коју је тамо послао Раковски, а која је била родом из Новог Сада и свакако прилично упозната са позоришном уметношћу и за коју се каже да је »добила в България широка известнос с своето горещо българолюбие и примерна учителска и обществена дейност в Шумен, Тулча, Сливен и др.« Она је била удата за Чеха Јосифа Мајзнера. (в. Архив Г. С. Раковски II том, стр. 176.). — [25] Седмица за 1856, бр. 8, стр. 64. — [26] Даница Ђ. Поповић за 1860, стр. 182. — [27] Кратка автобиографија на С. И. Доброплоднии, стр. 55. — [28] Ibid, стр. 104.

КЊИЖАРСКО-ИЗДАВАЧКИ РАД СВЕТОЛИКА ЛАЗАРЕВИЋА

Песника малих могућности, Цинцарина по пореклу, трговца сеченом робом, издавача српских књига и књижара Светолика Лазаревића забележили су у својим историјама књижевности тек Јован Грчић[1] и Андра Гавриловић.[2] О његовим песмама писао је само Стеван В. Поповић[3] оценивши их слабим а песника недаровитим. Васа Стајић, који је оставио највише података о Св. Лазаревићу, каже за њега да »би боље био урадио да се зауставио код трговине«[4] но што је издао три свешчице стихова под насловом Споменак[5] и још две свеске под насловом Мале лазарице.[6]

Светолик Лазаревић није задужио српску књижевност само слабим стиховима. Васа Стајић је скренуо пажњу на још једну његову активност која је од значаја и за нашу културу и нашу књижевност. Он је наиме у лето 1863. године отворио у Новом Саду издавачку књижару са знатним претензијама, пошто је 10. јуна те године добио дозволу за њено отварање. Одмах по отварању књижаре он је 15. јула тражио и дозволу да отвори »библиотеку за позајмицу књига«, а већ 6. септембра добио је дозволу и за њен рад. Слаб песник почео је изврсно на ширењу књиге.[7]

Отварање нове књижаре поздравили су бираним речима и лепим жељама Српски Дневник[8] и Даница,[9] уверени да њен успех лежи већ у њеном власнику. Најзад и сам Лазаревић се постарао да обавести читалачку публику о књигама које има у продаји и о својим издавачким плановима. Позната су два књижарска огласа Светолика Лазаревића из године 1863. Први од њих је Оглас уз кога је одштампан Списак и цене књига... које је он продавао, датиран на Видов дан 1863. год., други је Књижевни оглас, датиран о Петрову дану те исте године.[10] Др Љубомир Дурковић-Јакшић[11] није забележио Списак и цене књига, што ће рећи да је он доста редак.

Огласи и Списак одштампани су на 1 листу, вел. 410×335 мм., тако да је на једној страни један а на другој други текст. Оглашујући своју новоотворену књижару, Светолик Лазаревић је указао да у Новом Саду последњих 10 година није било добро устројене књижаре[12] па је стога он на наваљивање пријатеља одлучио да отвори властиту књижару. Желео је том својом књижаром напредак наше књижевности.[13] Особита, дакле, љубав за ширење књиге и њен стални напредак, наговор пријатеља и потребе Новог Сада за добро вођеном књижаром били су разлози да Св. Лазаревић отвори књижару и прихвати се издавачког посла. Притом он је свакако целу ту радњу схватио најпословније, па указује да је пре отварања књижаре »отворену радњу имао«[14] коју је морао ликвидирати што није био лак посао а замењен је новим од којег није сасвим сигурно могао очекивати потпун успех.

Није, међутим, отварање књижаре довољно да би се њеном власнику одало признање за заслуге на ширењу књиге. Није то у случају Светолика Лазаревића ни позајмна библиотека, ваљда прва те врсте у Новом Саду. Значајнији је подухват Св. Лазаревића по томе што је књижарски посао хтео да захвати у најширем обиму. Оглашавајући своју књижару он је обећао да ће покренути и »Књижевни весник који ће сваке четврт године целу радњу у српском књижеству верно и точно описати«.[15] Планирао је, излази, да покрене књижарско-библиографску публикацију какве нису биле неуобичајене, нарочито код Немаца, још од знатно раније. Ваљда Св. Лазаревић није нашао довољно подршке код читалачке публике па није ни покретао најављени лист који би био први те врсте у Срба.

Неће бити да је најава Књижевног весника био трик. Била је то стварна жеља за напреднијим пословањем. У Књижевном огласу који је следио Огласу и Списку најавио је Св. Лазаревић другу књигу Милана Наранџића од Јакова Игњатовића. За ту књигу он каже да је од аутора тражио »да продужи Милана Наранџића, напред уверен, да ми његово родољубље неће молбу одбити«. И стварно додаје он: »Господин Ј. Игњатовић уваживши како моју молбу тако и мој разлог, реши се одма започето дело продужити«.[16]

Друга књига Милана Наранџића је изгледа једина књига коју је издао Светолик Лазаревић.[17] Није ни са издавањем те књиге изгледа имао среће. Следеће, 1864. године са оцем Костом он је закупац Платонове штампарије.[18] Још ће 1865. издати и другу свешчицу Споменка на којој стоји »добити се може у Новом Саду код издатеља«, али то већ није издавачка делатност у ширем обиму. Године 1866. он је већ у Гргуревцима,[19] што ће рећи да није успео са књижаром, па је после непуне три године морао напустити издавање и ширење српских књига.

Оно мало колико је радила књижара је, судећи по Списку, била добро снабдевена. Биће стога да њен неуспех не треба тражити у њеном вођењу већ у средини којој тако вођена није још била потребна. Светолик Лазаревић је пак сасвим искрено желео напредак српске књижевности. Више та жеља него стварна потреба за писањем, коју опет не треба сасвим негирати, навела га је да се прихвати и издавачке и књижарске делатности. Вођен том жељом, упознавши у свету и књижарске послове,

он први међу српским издавачима наручује писање романа и први бар жели да путем сталних публикација обавештава читалачку публику о приликама на тржишту српске књиге. Он је, међутим, прецењио стварне потребе и српске читалачке публике и Новосађана који су срдачно поздравили отварање његове књижаре али на томе и стали.

За познавање личности Св. Лазаревића неће бити незанимљиво рећи да је он оба Огласа и II књигу Милана Наранџића штампао Вуковим писмом. То је све било 1863. године. Другу пак књигу Споменка штампао је већ довуковским писмом којим ће се касније више служити. Употреба Вуковог писма везана је за почетак делатности његове у књижарству, а враћање од тог писма као да је протест због неуспеха у раду око издавања српске литературе. Ваљда је и његов одлазак у Београд и штампање III свеске Споменка[20] тамо више обрачун са Војводином и Новим Садом него повратак у завичај или одлазак у значајније средиште српског литерарног живота.

Лазар Чурчић

[1] Јован Грчић, Историја српске књижевности. Нови Сад, 1906, 237. — [2] Андра Гавриловић, Историја српске и хрватске књижевности, Београд, 1910., 333—334. — [3] С. В. Поповић, Наша новија лирика I., ЛМС 115., 1873., 97—100. — [4] Васа Стајић, Новосадске биографије III. Нови Сад, 1938., 9—10. — [5] Прва свеска, Н. Сад, 1850., II свеска, Н. Сад, 1865., III свеска, Бгд. 1886. — [6] Нови Сад, 1879. — [7] В. Стајић, Новосадске биографије, III, 10—11. — [8] Српски дневник, Н. Сад, 1863, 14. јуна, Бр. 131, стр. (2). — [9] Даница, год. IV., Бр. 24. 16. јуна 1863., 384. — [10] Оба ова огласа нашао је концем 1900. године у једној будимпештанској антикварници Бор Калман, лектор мађарског језика на Филолошком факултету софијског универзитета, и поклонио их Библиотеци Матице српске — [11] Др Љубомир Дурковић—Јакшић, Библиографија српских књижарских каталога до 1945. Библиотекар, Год. VIII. 1956, св. 3—4., 221—229. — [12] В. Стајић, Новосадске биографије, III., 10. пише да је Св. Лазаревић у својој молби навео да је књижару: »Стојановићеву преузео Хинц, али без средстава, после и без кредита, остала је она и без књига. Напослетку је на захтев кредитора судски затворена и Хинц се изгубио из Новог Сада . . . Фукс је имао књижару у Главној улици; али погођен кризом 1857—8. године повукао се у споредну једну уличицу где већ две године продаје школске књиге и календаре, па ни тога нема довољно на стоваришту. — [13] Оглас и Списак, Н. Сад, 28. јуна 1863. — [14] Исто. — [15] Исто. — [16] Књижевни оглас, Нови Сад, 12. јула 1863. године. — [17] Ј. Игњатовић, Милан Наранџић, II књ. Н. Сад, трошком Св. Лазаревића, 1863. — [18] В. Стајић, Новосадске биографије, III. 7.; А. Б. Радовановић, Поштованој браћи српској на знање, Застава, Н. Сад, Год. IV, Бр. 41., 4. IV. 1869, (3). — [19] В. Стајић, Новосадске биографије, III. 12. — [20] Исто, стр. 12, О Св. Лазаревићу и његовој књижари видети и В. Стајић, Грађа за културну историју Новог Сада, Н. Сад, 1951, 219—221.

ЗМАЈ У ДНЕВНИКУ ЈОВАНА ЂОРЂЕВИЋА

Јован Ђорђевић је готово читавога живота свакодневно записивао дневне догађаје и сусрете. Подаци су увек штури, пуни недоречености и наговештаја, јер су набачени на хартију у брзини, као подсетник за личну употребу. Сачувани делови дневника (од 26. фебруара 1852. до 29. августа 1858. и од 26. јула 1873. до 28. марта 1899, изузев читавога 1890-ог годишта) налазе се у Рукописном одељењу Матице српске и из њих исписујемо све помене Јована Јовановића Змаја у нади да ће којом појединошћу користити проучаваоцима Змајева дела.

1853.

9. III . . . Киш Јанош.
12. III . . . Киш Јанош in floribus овде . . .
13. III . . . Киш Јанош овде . . .
17. III Киш Јанош овде и ја с њим к Доктору. Тамо спавам . . .
27. III . . . Одлази Киш Јанош.
26. VII . . . Састанак с Клаићем Васом и Кишјаношом . . .
12. VIII . . . С Киш Јаношем старим за Атестат . . .
14. VIII . . . После подне к Доктору с Киш Јан. млађим . . .
21. IX . . . Зову нас у бербу код Трифковића и Киш Јаноша . . .
22. IX . . . Киша поквари бербу.

1854.

9. II . . . Киш Јанош на гимнастики . . .
12. II Ручамо са Стевом. На гимнастици Он, Матић, и К Јанош. После к Радецком.

1855.

18. VI ... Код Киш Јаноша у вече због Баке...

1857.

15. IV ... С Киш Јаношом састанак и разговор...
17. IV Киш Јанош уводи Петра...
20. IV Киш Јанош и Јовшић јављају увредително, да Патрон Јовановић прима акта и учебна средства и да нема д а т а противу Петра. Код владике после школе с Бабом.
24. IV Киш Јанош и Јовшић у библиотеки. Баба Хаџићу. Дишпути.
25. IV Чланак у новинама. Хаџић прима акта. Киш Јанош одпутује. Диспут с Хаџићем у библиотеци. Берихт за Петра у Темишвар.
8. VII Никако на меру. Састанак с Киш Јоношом...
31. VIII Држи се патронат. Киш Јанош директор и Пенцика професор.
5. IX Код Јоце Киш Јаноша...
24. IX ... Код Киш Јаноша...
25. IX ... С младим Кишом и Војновићем јуристом...
6. X Недеља. У цркви. После шетња с Бошковићем, Киш Јаношом и Гавриловићем...
19. XI Писмо Киш Јаношу, да нећу да идем више на конференције...
23. XI ... Хаџић и Киш Јанош у Карловце...
24. XI ... Код Киш Јаноша...
26. XI ... Код Медаковића с Рајковићем и Киш Јаношом Јоцом...

1874.

16. X ... Кнез јуче примио депутацију госпођа и дао 100 дуката на издавање Киш Јаношевих дела...
20. X ... Депешу Киш Јаношевој светковини у Нови Сад...
22. X ... Јакшић, Јефта секретар, Миливој, рапорат из НСада о светковини, није могло проћи без свињарије...

1875.

26. VII ... На баиру новосадском с Тоном, Кишом, Лазом, Филом. У Матицу. На ручак с Тоном код Јелисавете. После ручка у позориште. Кишу. Брановачком. Милетићу кући и у редакцију. Штампарија. У Матицу. Вечера код Беле Лаће. Конак код Киша.
27. VII ... На вечери с Тоном, Мишом Димитријевићем, Кишом и Лазом код Милетића. Ноћим код Киша. Диспут с Милетићем.

1876.

14. IV ... Наиђе кум Киш Јанош, руча код мене. После подне опет киша. Пред вече с њиме код крста и после код Коларца.

1878.

28. I ... Ја премећем старе новине и тражим нешто за дечију декламацију. Пошљем к агенту Бакићу и нађем у »Јавору« две Кишјаношове »Срби иду на Косово« и »Турчину на ново лето«...
29. I ... Препишем оне две песме и пошљем женском друштву...
5. II ... Ујка цитира наизуст неке песме Кишјаношеве.
12. IX ... Код Гашпара с Пантом Безарићем, чујем да Киш Јанош долази за драматурга.
22. IX С Бошковићем одем да гледам стан код Лешјанина Милосава. Телеграфишем Змају, куму да ли да капаришем, јер ми се допада...
23. IX Јутрос одговор да кум Змај долази данашњом лађом. Туроман ми долази са својом читанком. На вечеру на Саву с Бошковићем, Туроманом, онде многи антиквитети. Не дође лађа до поноћи. Вратим се сањив кући.
24. IX Недеља. Чујем да је Змај јутрос дошао. На каталог. Малетић се пашта с ђацима и колегама. Састанак са Змајем, гледамо стан и капаришемо. Ручамо код Круне. По подне к Бошковићу, онде и Муша и Туроман. Непрестано пита за Ристића. Шетња с њима пред вече. Представа »Војнички

бегунац« лепо певање. Јошка у женској гардероби. Одем за тим на Саву и опростим се с кумом.
7. X ... Код Ајдук-Вељка нађем Бошковића и с њим шетња на кафу. Чекамо Киш Јаноша...
8. X ... Пред вече депеша од Киш Јаноша да долази у среду...
12. X ... Дошао ноћас Змај Јовановић, с њим и двоје деце ручам код круне...
13. X ... После ручка тражим децу (кумову) на Сави. Пред вече с кумом Маци, он визитира зета Стеву; није добра прогноза, биће туберкулоза, пулс 120 у минути, кашаљ с крвљу, грозница. При вечери затечемо Јошку и Милорадове код круне.
19. X ... Оћу у нов квартир, али нема кума...
22. X ... Код кума Змаја у походе... Са кумом на колима зету, ког теши и храбри...
25. X Пренесу ми се ствари са Саве у нови стан...
27. X Патарице код Милорада, ја, Бошковић и кума-Змај...
1. XI ... Змај-Јовановић код кнеза у аудијенцији...
3. XI ... Са кума-Змајем код газде и платимо му за рест месеца...
11. XI ... На тој код Пецића, ја и кум и Милорад, Ковановић са умиљатом ћерком. Гладни навалимо на шунку у Касини...
13. XI ... Пред вече Бошковићу у позориште и с њим кума-Змају горе у канцеларију, а отуда на вечеру к Ајдук Вељку...
17. XI ... Мале две (Маца и Аница) гледају слике о Хини.
20. XI ... Отац деце Јакшића по подне с Миодраговићем Змају Јовановићу због својих синова. У великој је нужди.
23. XI Јутрос кума-Змај прича ми о суровости употребљеној према сину Ђуре Јакшића у позоришту, од слуге Димитрија...
24. XI ... Пре позоришта једемо с кумом моруне и код Коларца састајемо се с Ђуром Радићем из Црне Горе, који је онај исти, који беше и до сад...
28. XI ... Писмо неповољно од Лазе Костића куму Змају, пребацује и мени, што се латио »непрактичног« правца.
29. XI ... Код Милорада на свињској даћи с кумом и Бошковићем...
1. XII ... Кум ми чита свој превод Ардена Еноха од Тенисона...
4. XII ... По вечери на вину код кума-Змаја и читамо мађарски. Писмо од ујке из Берлина, читам га Змају и овај запали »папиркорб«...
9. XII ... Никако кума Змаја да видим...
10. XII ... С кумом вечерамо шунке...
14. XII Опет у Библиотеци, Јошка чита песму Змајеву из »Страже«, намењену за декламацију Ђури Јакшићу...
24. XII Бадњи дан... Вечера код кума Змаја. Разне враголије показује кум са »очараним« картама и другим враголијама.
25. XII ... Дође ми Витковић и затечем га код кума Змаја...
31. XII ... Незграпна шала Милорадова са Змајем...

1879.

5. I ... С кумом вечерам харинге.
10. I ... Кречаревић у IV разреду гони Леку да клечи; овај неће...
12. I ... С кумом ујутру Јошки... затим [после позоришне представе Б. К.] код Лава на чај с кумом и Милорадовима.
16. I ... Кум чита песме о Кречаревићу...
22. I ... Кум Змај прочита ми јуче прву половину »Светлих гробова« за декламацију.
23. I ... Једва довршим говор за Васића, а и кум заврши песму.
24. I ... Вечерас частимо се с кумом харингама, велика жеђ, 6 чаша воде.
25. I ... Пред вече к мени кума Змај и Милорад због ложе за министра... На село. Мртво иде говор, декламација већ боље, певање још боље, мали свирачи најбоље, сви као лешњици мали. У поноћ носим касу у гимназију. Око два сата кући. Много света, леп ред.
2. II ... Нађе се Цилба кумова, ишла на Теразијама за неком женом...
5. II ... Данас погреб Ђоке Стојановића у Новом Саду по депеши Арсиној кума Змају.
8. II Кума Змај ми даде писмо Трандафиловице против увреда Зечевићевих...
12. II ... С кумом Змајем Ајдук Вељку где задајемо математске задаће.
13. II ... Кума Змај куња...
21. II ... Вечерам с кумом киселу чорбу.
25. II ... На вечери с кумом код крста.

26. II ... На чају код кума после вечере с Бошковићем и Милорадом.
2. III ... На вечери код Ајдуквељка, Змај не могне отићи због посла, а чекамо га...
5. III ... У 11 часова на договор са Змајем, Бошковићем и Милорадом због правила за позориште...
6. III ... Опет конференција код Змаја за позориште...
9. III ... Прочитају код Змаја пројект правила позоришних Јошка и Милорад...
14. III ... Јутрос страшно врискала мала Аница (Хаука), што лежи у шарлаху, због ње се угрувао и кум, пао у мраку на степеницама...
18. III ... После ње [позоришне представе Б. К.] код Коларца алвалук кума Змајев, због албума на лутрији добијеног...
19. III ... Бошковић касно зове Змаја к својој сестри.
25. III ... Кума Змај отказује стан...
26. III ... Газда свађа се са мном у канцеларији због отказа квартира.
28. III ... По подне оде кума Змај у Нови Сад...
4. IV ... Враћа се кума Змај из Новог Сада...
10. IV ... Кум ми репортује за ђака Мијалка...
20. IV ... После [представе Б. К.] на чашу вина код доктора кума.
24. IV ... Код кума је Пава Нешковићева из Новог Сада...
8. V ... На вечери Симић и Змај, дођу Ива и Живко, говор о »Стармалом«.
16. V ... Код кума доктора...
17. V ... С кумом на колима до Маце и зета Стеве. Препише јој кинин.
... Код Милорада на вечери с кумом и Јошком.
28. V ... Кума Змај оде у Земун, зове и мене...
4. VI ... С кумом Змајем на Саву на вечеру.
10. VI ... Ручам код кума Змаја с Мишом...
11. VI ... После вечере на поседак к Милораду с Јошком и Мишом (кум ради зубобоље не оде).
16. VI ... На вечери с кумом и Милорадом код Коларца.
19. VI ... Вечерамо Бошковић кум, Савковић и ја у Паризу.
20. VI ... Белимарковић напада Змаја због синоћњег комада...
26. VI ... С њим [Бошковићем Б. К.] и Змајем вечерам.
30. VI ... Вечера код Коларца с Јошком, кума Змајем и Јенком до неко доба ноћи. Разна вина.
9. VII ... На вечери код Коларца с Јошком и кума Змајем.
10. VII ... По подне ме буде кум и Касапиновић, а ја мислећи да је газда не одазивам се...
13. VII ... Јошка слаб, а Змај промукао...
17. VII ... С Јошком и Змајем на вечери код Коларца.
18. VII ... На вечеру Коларцу са Змајем и Јошком.
20. VII ... Задоцним се на вечеру код Коларца где затечем и Јошку и кума.
22. VII ... На Калимегдан и Саву. Онде вечерамо [Ђорђевић, Бошковић и Змај Б. К.] и испратимо Змаја. Препирка његова с аустр. финанцима. Изгубио кум штап.
6. VIII ... Депеша у Беч »Зори« због кума Змајевог писма...
23. VIII ... Кума Змај се вратио...
31. VIII ... На вечери с кумом и Јошком, купим календар.
15. IX ... На колима Змајевим до школе...
30. IX ... С Милорадом код лава и с њиме код Јоце Змаја, чита песме за »Стармалог«.
7. X ... Нека неспоразумљења између Ј. Б. и З. Ј. Гледаћу да их уклоним...
24. X ... Вечерам код Коларца с Бошковићем и Змајем. Говоримо о Божи и старом Новом Саду.
26. X ... Ујутру инфернална вика у кумовој соби не знам зашто...
27. X ... Састанем се са Корнелом, братом Змајевим...
4. X ... Вечера са две Лазе, наиђе после и кум.
6. X ... Визитира ме доктор Змај за Грешемово друштво...
1. XI ... Селим се. Антоновић, његова два ђачета, у мало не покваришe кумову машину за респирацију...
25. XII ... По подне Милораду, тамо Ђ. Симић, после и Змај.

1880.

7. I ... Кума-Змај био данас код кнегиње...
13. I ... По подне одем к Милораду, наиђе онде и кума Змај.

19. II ... Код кума Змаја у позоришту...
25. II ... Кума Змај испитује Анђу и прописује јој лек...
29. II ... Купим Певаније IV, V, VI...
3. IV ... Јутрос код кума због Анђе...
5. IV ... Сретнем се са кумом Змајем, који у колима јури на Саву за у Пешту.
28. IV ... Кума-Змај затече нас за вечером, иште глобус и дурбин.
16. V ... Кнегиња у позоришту, а Милорад и Змај у Шабац отишли.
19. V ... С Марком Поповићем код Пурића, где купим Певанију.
23. V ... С Бакићем и Змајем на пиву код Коларца...
17. VI ... На вечери на предлог Змаја Кума »код позоришта«, кад тамо, а оно »тингл-тангл«.
18. VI ... Прекине ми испит долазак Ј. Бошковића, који ми јавља, да је кума-Змај дао оставку...
4. VII ... Коларцу на пиво, тамо Јосић, кума-Змај, Вуловић, Милорад... Ради астрономије походе ме кума-Змај, Милорад, ујка.
16. VIII ... Шетња подужа с Бошковићем, говор о куму-Змају и о хонорарима за управу позоришну.
20. X ... Писмо чита Милорад од кума-Змаја...

1881.

3. IV ... Купим Певанију VIII...
21. VI ... Тражи ме кума-Змај с Браћом. Нађем га по вечери код Пашоне и ту поседимо.
24. VI ... Ту [код Коларца Б. К.] се опростим са кума-Змајем...
29. VIII ... Купим Певанију IX књигу...

1882.

12. VIII ... Кума-Змај с браћом пре подне и гледамо сунце...
14. VIII ... Кума Корнелије зове ме на ручак, одем, тамо сва четири брата, Кaћански, Ћурчић, Милорад, Л. Костић, Бабић глумца и Рудничанина продуцира.
30. IX ... Купим Певаније крај...

1883.

6. II ... Читам Змајеве Ђулиће увеоке...
24. XI ... Змај Јованова педесетогодишњица...

1884.

6. VIII ... Код Змаја кума и с његовом браћом и двема малима (Мацом и Анком = Хајком) к Туроману... Идемо на начињен чардак. Дођу и Корнел Змај са децом, Туроманови, Гигиница...
8. VIII ... Походи нас кума Змај... На станици железничкој испратим Змаја а дочекам Симу Живковића...

1885.

14. II ... Ј. Бошк. пред вече ради договора о писму бечких ђака и предлога за Змаја.
23. IV ... Ноћас умрла »Тантика« Корнелова...

1886.

20. VII ... Пишем чика Стеви у Пешту и Змају у Беч за наш долазак...
24. VII ... Стигосмо око 4 часа по подне у Беч, где нас на станици дочека кума-Змај са обе његове рањенице, Мацом и Анком. Ствари и непрегледане бацисмо у фијакера и одвезосмо се с кумом у гостионицу »Hôtel Franz Josef Bahn« где добисмо на другом боју под № 30 лепе две собе, прву за мене и Стеву, другу за Анђу. Мало за тим дођоше пешке и две девојчице и одосмо кумовом стану, који беше у истој улици (Porzellangasse) № 56 а наш хотел № 30, као и соба... Вечерамо са Кумом и Мацом у блиској гостионици (код Јегера).
25. VII ... Одем куму по Мацу... С кумом се састанемо и одведемо Анђу зубном лекару, др-у Шефу, врло пријатном човеку... Како је Анђи ишла

крв из зуба, одведем је после ручка куму, где она остане, а ја сам на трамвеју опет у варош.

26. VII ... Код опере купим билету за ложу № 13 у првом рангу за нас шесторо, троје мојих и троје кумових (по спуштеној цени 15 ф. место 25), купим и цедуљу и текст од вечерње представе »der Prophet«... Свратимо на пиво и закуску код Дрехера и ту дочекамо Змаја са Анчицом. Отуда у оперу...

28. VII ... Вечерамо код кума, само се Стева по обичају задоцни. Набокасмо се као кључане гуске.

29. VII ... У кафани удесисмо са Змајем да се сутра иде доктору с Анђом.

30. VII ... Почех за тим тражити кафану Мендл, где урекосмо да ће Змај довести Анђу... Ту се нађемо и одемо доктору... С Мацом, Анђом и Стевом на трамвеју у Херналс код Текеша Мађара гостионичара. Уђемо најпре унутра и дочекамо Змаја с Анком. Изиђемо напоље, али тамо јака војничка банда — опет унутра, где због промаје стално мењамо астале — Змај прича да је имао више малера данас.

31. VII ... Дође нам кума Змај са обема девојчицама... Опростимо се.

7. XII ... Пишем писмо Змају...

12. XII ... Пошљем Змају првих пет листова мојих »Бележака из 1876« за Невен.

14. XII ... Писмо од Змаја...

17. XII Пошљем у Беч Маци слику Анђину, а Змају за Невен лист 6 и 7.

18. XII ... Писмо из Беча да што пре завршим чланак за Невен и да пошљем свршетак непосредно Арси у Н. Сад. Одговорим Змају.

19. XII ... Змај пошаље песму за Светог Саву и предам је женској школи.

1887.

14. III ... По подне на путу с Милорадом, јавља да пише пролог за светковину позоришну у Н. Саду по препоруци Змајевој.

5. VII ... У вече у 8 часова кум нас дочека с Мацом...

11. VII ... После њега [Лазе Костића Б. К.] Кум Змај донесе ми црни глас да је прошле ноћи (од 10 на 11) у Горњем Карловцу напрасно умро бáба, мој кум Натошевић.

15. VII ... Писмо куму у Беч.

2. VIII ... Затечем [код куће Б. К.] Љубу Станојевића, Бановог унука, који иште препоруку за Змаја.

5. VIII ... Пишем Змају за Љубу Станојевића.

16. VIII ... Ватра у оној улици где сам седео са Змајем...

1889.

17. V ... Прослава 40-годишњице Змајеве у Пешти, честитам телеграмом.

8. X ... Пред вече кума Змај с Мацом и Ђуром.

12. X ... Код Анђе нађем Мацу, наиђе и кума Змај... После вечере с кумом код Пашоне, он полази сутра кући.

1890.

3. I Пишем кума Змају и обећа да ће доћи пред вече... Кума чекам али не дође.

4. I ... Кума Змај прекине ручак и препише ми за уво...

9. I ... Kum hodie vesperi apud me, consulit ut lacte vescar, duco eum et ad parvulam...

12. I ... Doctor vesperi apud me, vult extrahere quod haeret jam dui in aure, non potest.

20. I ... Meus compater — doctor adhuc non redivit Neoplanta...

21. I ... Compater medicus necdum venit...

23. I ... Compater heri vesperi Belgradum venit. Hodiae me visitat et proscribit hydrojodum et Tamarindicum pro alvo.

26. I Compater medicus non venit...

27. I Compater iterum non venit, sed supplet suam visitam epistula...

29. I ... Compater tandem venit et subjicit urinam examini ope duorum acidorum — non invenit in ea albumen...

6. III ... Песма Змајева 883...

9. III ... Походи ме кум Змај са децом.

17. III ... Кум Змај дође и препише ми лекове...

28. III ... Кума Змај дочека ме код куће...
31. III ... Кум по Маци пошаље сведоџбу лекарску.
1. IV ... Пре подне шетња до кума Змаја. С њим у школу Мацину у порти...
2. IV ... Куму, онде Шимић...
3. IV ... Кума Змају однесем књигу од Геролда послану »о болестима срца«.
5. IV ... Због Маце одем куму, онде говор о Драгашевићевом насртају.
8. IV ... Шетња пре подне до кума Змаја. Прича ми о некој пензији проблематичној.
9. V ... Apud compatrem...
13. V ... Apud compatrem, lego ephemerides...
3. VI ... Consobrina cum sua parvula visitat compatrem doctorem et Boškovićias.
2. VII ... Одем Змају ради конзилије...
10. VII ... Писмо од Змаја за конзилију лекарску...
16. VII ... Походим кума Змаја...
17. VII ... Стеви ноћас зло, мука и бљување — дође доктор и препише му лекове...
16. VIII ... Походи ме кума Змај с Анчицом...
15. IX ... Дође кума Змај и изда цедуљу...
30. IX ... Zmaj hodie vesperi apud nos — concludimus menstruales rationes...
25. XI ... Apud compatrem Zmaj, ubi et illius frater Georgius...

1892.

3. I ... Venit compater Zmaj...
31. I ... Zmaj voluit parvum nepotem Symeonis praesentare regi. Rex connivet, stultus pater parvuli adversatur.
17. II ... Hora in aula, postea apud compatrem Zmaj, cui gratulor ob pensionem ei datam
2. III ... Incipio iterum sumere medicinam — compater Zmaj jacet aeger.
9. III ... Apud aegrum compatrem Zmaj...
8. IV ... Compater Zmaj narrat de morte prof. Bošković...
12. IV ... Accipio iconem a compatre cum versibus...
14. IV ... Epistula Neoplantam cum versibus compatris...
18. V ... Hodie mane cum compatre, post prandium Milovan Janković apud me, vult aliquid scribere pro sopienda discordia inter Arsam Pajević et Zmajum.
9. IX ... Састанак са Змајем на путу — хладно поздрављe.

1894.

21. V ... Неповољан сусрет са Змајем...

1895.

14. X ... Код Богдана Гавриловића. У повратку са Змајем...

1896.

10. X ... Чујем да је Змај болестан...

1898.

16. XII ... Укоп Ђуре Змајевог брата.

НАПОМЕНЕ

1853.

Ђорђевић је професор новосадске гимназије; сви записи односе се на збивања у Новом Саду. Малу забуну око личности уноси надимак Киш Јанош и за Змаја и за његова оца Павла. Змај је у озој години почео да студира права у Бечу. На факултет се уписао »с пролећа 1853« (Милан Шевић: Млади Змај. Зборник историје књижевности САН. Одељење литературе и језика, књ. 1. 1960, стр. 83.), то се управо поклапа са Ђорђевићевом белешком да 27. III »Одлази Киш Јанош«. Пауза у записима од четири месеца одговарала би Змајевом првом семестру у Бечу. У белешци од 12. августа изричито се каже да је реч о Змајевом оцу због тога што се он овде први пут помиње. Два дана касније Ђорђевић је прибележио састанак са Змајем, па

ставио »с Киш Јаношем млађим« да не би било забуне с обзиром на одредницу у претходном запису. Два записа односе се на састанке с др Ђорђем Натошевићем с којим је баш Змај био у одличним односима — читаво претходно лето купали су се заједно. Можемо са сигурношћу тврдити да се сви записи из ове године односе на Змаја, сем онога од 12. августа и два последња који се односе на целу породицу.

Доктор — Ђорђе Натошевић (1821—1887), прво професор и директор новосадске гимназије, па надзорник свих православних школа у Аустрији. Иако лекар по струци био је један од најзначајнијих реформатора нашег школства.

Васа Клајић, учитељ у Новом Саду, после у Кулпину. Син Арсена Клајића, кројача, једног од фундатора новосадске гимназије, брат сликара Јована Клајића.

Атестат — Павле Јовановић био је члан гимназијског патроната, па је Ђорђевић с њим имао и званичних послова.

Трифковић — Атанасије Трифковић, протоколиста и експедитор новосадског магистрата, отац Косте Трифковића који је тада био оснивач.

1754.

Гимнастику је те године Натошевић увео у Гимназији, па су набављене и неке справе. Некако истовремено група млађих људи на Натошевићев и Ђорђевићев подстицај држи гимнастичке вежбе у гимназији. О распусту и Змај је с њима.

Стева — Стеван Зарић, пријатељ Змајев и Ђорђевићев.

Матић — Јован Матић (око 1830—1883), правник, доцније сенатор и бележник у Новом Саду.

»Радецки« је име једне новосадске кафане.

1857.

Првих седам записа, као и три претпоследња, односе се на Змајева оца. Он је тада био члан Патроната који је одбио да за директора Гимназије, после Натошевићева одласка, изабере Ђорђевића мада је овај имао и најбоље препоруке и највише квалификација у наставничком збору. Било је и директног сукоба између Павла Јовановића и Ђорђевића, па отуда и трајно рђаво мишљење Ђорђевићево о Змајеву оцу. Ова тужна историја није, међутим, помутила односе између Змаја и Ђорђевића, пет година доцније они су чак постали кумови.

Петар Нинковић је тада постављен за директора Гимназије, па је ова одлука опозвана, па поново успостављена. Био је штићеник свога кума, првог патрона Јована Хаџића. Нинковићев избор за директора отерао је Ђорђевића следеће године из новосадске гимназије. Нинковић је доцније био уредник Србобрана, политичког листа антимилетићевске, централистичке оријентације који је био чак и дотиран из Беча, као и из Београда. С овим листом много ће полемисати Српски Дневник у време Ђорђевићева уредниковања. Петар Нинковић отац је првих социјалисткиња Милице и Анке.

Јовшић — Григорије Јовшић, градски начелник и адвокат у Новом Саду до 1853. Тада суспендован због малверзација које никада нису доказане. Био је патрон Гимназије. Извршио самоубиство године 1862.

Владика — Платон Атанацковић који је у поменутој дилеми Патроната подржавао Ђорђевића. Не желећи да се замери патријарху, он се већ раније готово потпуно повукао из патронатских послова, па се ни овога пута није до краја ангажовао.

Баба — др Ђорђе Натошевић.

Хаџић — Јован Хаџић-Милош Светић.

Пенцика — Петар Нинковић.

Војновић јурист — Др Арон Војновић из Старог Бечеја.

Бошковић — И овај запис односи се највероватније на Јована Бошковића (1834—1893), професора, научника и политичара. Кад се налази са својим омиљеним учеником, Јовановим братом, Костом (Стојаном), Ђорђевић поред презимена стави и име. Јован Бошковић је Змајев школски друг, а Ђорђевићев дугогодишњи пријатељ, па је вероватније да је он био с њим у друштву. У доцнијим годинама Ђорђевић у дневнику Јована Бошковића зове интимније Јошка.

Гавриловић — Александар Гавриловић, професор историје, доцније у два маха директор новосадске гимназије.

Медаковић — Данило Медаковић, тада уредник Српског Дневника.

Рајковић — Ђорђе Рајковић (1825—1886), књижевник, педагошки радник, уредник просветно-књижевних часописа, писац биографских чланака из српске књижевности. Ишао с Ђорђевићем у новосадску гимназију 1842, доцније га Ђорђевић подстицао на писање педагошких чланака (в. Милица Војновић, Ђорђе Рајковић. ГИД, X).

1874.

Од 1868. Ђорђевић живи у Београду. Сви даљи записи односе се на београдске догађаје, уколико није друкчије назначено.

Змајева светковина — Прослава двадесетпетогодишњице књижевног рада.

1875.

Оба записа су са тродневног Ђорђевићевог боравка у Новом Саду.

Тона — Антоније Хаџић, књижевник и уредник Летописа Матице српске. Тада директор Српског народног позоришта у Новом Саду.

Лаза — Лаза Костић.

Фила — Филип Оберкнежевић, професор класичних језика новосадске гимназије

Брановачки — Стеван Брановачки, политичар, дугогодишњи новосадски начелник.

»Бела лађа« — Чувена новосадска кафана, тада састајалиште књижевника и интелектуалаца Милетићева круга.

1876.

»Крст« и »Коларац« су београдске кафане.

1878.

Прва три записа су из Шапца, где је Ђорђевић био директор полугимназије. Остали записи из Београда. Ђорђевић је тамо директор гимназије, па учитељске школе. Са Змајем је свакодневно јер од октобра 1878. до новембра 1879. станују у истој кући.

Бакић — Агент паробродарског друштва, шеф пристаништа у Шапцу. Ђорђевић често од њега позајмљује књиге, па и овом приликом кад су му потребни текстови за беседу женског удружења.

Ујка — Лаза К. Лазаревић. Ђорђевић га тако назива јер се с њим упознао у породици Милорада Шапчанина, чијој деци је Лазаревић био ујак, па су га и остали укућани тако звали.

Панта Безарић (Бесарић), с којим је Ђорђевић у кафани код Гашпара разговарао првог дана свог повратка у Београд из Шапца, био је виши чиновник финансијске струке у министарству просвете.

Туроман — Јован Туроман, професор Велике школе за класичну филологију.

Малетић — Ђорђе Малетић био је до тада директор београдске гимназије. Ђорђевић долази на његово место.

»Српска круна« је кафана код Калемегдана.

Муша — Бранко Јовановић, сауредник Змајевих листова Жиже и Змаја. Рођен у Кању, у Бачкој, једно време био је чиновник новосадског магистрата. Пресавши у Београд, издавао је новине Нову Србију. Преводио и прерађивао драмска дела за позориште. Доцније адвокат у Тителу. Убио се у Бечу 1894. године.

Ристић — Јован Ристић.

»Ајдук-Вељко« је позната београдска кафана.

Маца и Стева — Маца је Ђорђевићева сестра Марта (1828—1891), Стеван Душановић, њен муж, трговчић београдски.

Милорад — Милорад Поповић Шапчанин био је близак Ђорђевићев пријатељ и сарадник у београдском позоришту.

»Касина« — кафана на Теразијама.

Деца Јакшића — ђаци, избеглице из Херцеговине после устанка од 1876.

Син Ђуре Јакшића — Белуш.

»Непрактични правац« Лазе Костића — очигледно његова књижевна оријентација на коју га је навео Ђорђевић.

Запис од 14. XII помиње Змајеву песму из часописа Straжа, намењену за декламацију Ђури Јакшићу. Та песма могла је да изађе само у последњем (новембар-децембар) двоброју часописа, јер Јакшић је умро новембра, а песму читају у децембру. У том броју Пачуовог часописа штампане су свега две песме. Једна од њих је превод из Беранжера, друга је песма под насловом Хлеба!... Хлеба! у којој су сасвим видне алузије на смрт Ђуре Јакшића. Међутим, ова песма није до сада придружена Змајевом књижевном делу; нема је у Продановићевом издању Змајевих сабраних дела, а нема је ни у најновијој библиографији његових песама (Библиографија расправа, чланака и књижевних радова књ. 2. Лекси-

кографски завод ФНРЈ, 1960). После појаве у Стражи, песма није прештампавана, а пошто је тамо била потписана шифром која није међу уобичајеним Змајевим, никада није уврштена у Змајево песништво. Њене карактеристике и ово Ђорђевићево сведочење не остављају сумње да је песма заиста Змајева. Због тога је овде штампамо у целини.

ХЛЕБА!... ХЛЕБА!...

(Посвећено једном либералу)

Снашло га је оно,
Са шта многи страда:
Имао је трбух
А немао рада;
Зарада му мала,
А дечице много,
Гладов'о је дуго
Па је изнемого.

Изгладнео, оболео,
Посртати већ је стао,
Па се онда сред улице
Као мртав стропоштао.

Свет се слег'о, а лекари
Мотре болног како дише,
Гледе језик, а на лицу
Сваком вања мудрост пише.

Помагајте... хлеба... хлеба!
Чује с' шапат сиротана:
»Бунца, бунца« — доконаше
Хећимбаше са свих страна.

И дигоше сиротана
Од самрти да га бране;
Не помогне л' докторија,
Лепо ће га да саране.

Метуше га на постељу
И дуго се световаше
Па му онда врелу главу
Ладном крпом замоташе.

»Хлеба, хлеба«!... јадник моли,
»Па болови да ме мину«,
А они му преписаше
Од врућице медицину.

Па дозваше свећеника,
Та ваљда ће он што моћи;
Поп се крсти, па тек шане
»Благи бог ће већ помоћи«

И зора се пробудила
Ал се болник наш не буди,
Јер се само хлебом лече
Изнемогли, гладни људи.

***

Знам већ да се многи кају,
Што су ово прочитали,
Та да гладном јести треба,
То су давно, давно знали.

Па и опет многи, многи
Што нам народ воде мети,
Ову мудрост најпростију
Сметуља су са памети.

А док гладан нема хлеба
Неће боља да га мине,
Јер без хлеба не помажу
Либералне медицине.

Ја...

(Стража, уредник Лазар Пачу, 1878, свеска за новембар и децембар, стр. 411).
Витковић — Гаврило Витковић, професор Велике школе.

1879.

Кречаревић — Петар Кречаревић, професор београдске гимназије. О случају који се помиње у дневнику и о песми у вези с њим в. Б. Ковачек, Око настанка једне Змајеве песме, Зборник Матице српске за књижевност и језик VI—VII, стр. 281—2.

25. И одржано је село посвећено успомени Ђуре Јакшића, организовано да се помогне његовој породици. На њему је рецитована Змајева песма Светли гробови и прочитан Ђорђевићев текст о Ђури Јакшићу.

Цилба кумова — Змајево куче.

Стојановић — Ђорђе Стојановић (1830—1879), службеник у новосадском магистрату, контролор код сирочадске благајне. Добар пријатељ Змајев.

Арса — Арса Пајевић, штампар и издавач из Новог Сада.

Трандафиловица — Марија Трандафил, новосадска грађанка, добротвор више народних институција.

Зечевић — Милош Зечевић, професор историје на Великој школи.
Математске задаће — рачунске досетке, тада веома омиљене.
Пава Нешковићева — Змајева сестра од тетке.
Симић — Милан А. Симић, тада управник позоришта у Београду.
Ива и Живко — Иван Павловић и Живко Поповић, професори београдске гимназије.
Миша — Миша Димитријевић, угледни војвођански политичар.
»Париз« — кафана на Теразијама.
Белимарковић — Јован Белимарковић, генерал.
Комад о коме је реч јесте Три светла дана од Брзака и Цветића.
Касапиновић — Светислав Касапиновић, адвокат и милетићевски политичар из Панчева
Ј. Б. и З. Ј. — Јован Бошковић и Змај Јовановић.
Божа — Надимак Игњата Јовановића (1791—1868), професора и директора новосадске гимназије (1818—1852). Предавао је свима учесницима у разговору.
Две Лазе — Костић и Лазаревић.
Грешемово друштво — осигуравајући завод чији је заступник био Змајев брат, Корнел.

1880.

Анђа — Анђелија Михаиловић, Ђорђевићева сестричина, доцније удата за Евжена Дерока.
Глобус и дурбин. — Ђорђевић је био одушевљени астроном аматер још од малих ногу. Очигледно је и Змаја знао да заинтересује (в. даље год. 1882).
Бакић — Војислав Бакић, професор Велике школе, познати педагог.
»Тинг-танги« — лака музика. Ђорђевић уопште није волео кафане с музиком, иако је у правој музици знао да ужива.
Вуловић — Светислав Вуловић, књижевни критичар.

1882.

Кафански — Стеван Владислав Кафански, песник.
Ђурчић — Стеван Ђурчић, новинар, издавач Србадије

1884.

Први запис у Новом Саду, други у Београду куда је Змај свратио пре свог повратка у Беч.

1885.

Тантика — Јелисавета пл. Сили, дадиља синова Павла Јовановића. Нарочито је волела Корнела, који ју је у старости издржавао.

1886.

Чика Стева — Стеван Поповић, управник Текелијанума, књижевник, уредник више листова.
Ђорђевић је у Бечу од 24. VII до 31. VII. С њим су нећака Анђа и Стеван Сремац. (Змајеве записе о томе боравку в.: Младен Лесковац. Прилози XXI, 1955, 123; Зборник Матице српске за књижевност и језик VI—VII, 1959, 165.)
др Шеф — зубар у Бечу.
Песма за Светог Саву је песма Под иконом Светога Саве, штампана у првом броју Јавора за 1887. годину.

1887.

Од 5. до 12. VII Ђорђевић је опет у Бечу. Овога пута без Сремца.

1890.

Змај опет борави у Београду. Отуда чешћи записи о њему у Ђорђевићевом дневнику.
Парвула — Наталија, кћи Анђе и Евжена Дерока, Ђорђевићева унука.
Шимић — Јустин М. Шимић.

Драгашевић — Јован Драгашевић, војни писац, уредник војних листова, књижевник и песник.

Стева — Стеван Сремац.

1891.

»Цедуља« — смртовница за Ђорђевићеву сестру Марту Душановић.

1892.

12. II одржана прослава Симе Милутиновића у позоришној згради.

Народна скупштина Србије изгласала је Змају сталну годишњу пензију за његове књижевне заслуге.

12. IV Ђорђевић је прославио педесетогодишњицу књижевног рада. Песма која се помиње била је написана на полеђини слике коју Змај шаље као честитку Ђорђевићу. На фотографији је уредништво Српског Дневника из 1864; Милетић, Ђорђевић Гига Гершић и Ђорђе Вукићевић-Бачушко. Стихови су објављени у Јавору 1892. (бр. 16, стр. 256) без наслова.

1895.

Гавриловић — др Богдан Гавриловић, уредник Заставе.

1898.

Ђура — Змајев брат.

Божидар Ковачек

МАЛО СЕЋАЊА НА ЛАЗУ КОСТИЋА

Писма Лазе Костића Симу Матавуљу, што их је објавио Младен Лесковац у Летопису Матице српске, децембар 1960, изазвала су у мени извесна сећања у вези са неким наводима у овим писмима.

Када сам био ђак у Сремским Карловцима, виђао сам Лазу Костића, који се као гост бавио у двору патријарха Георгија Бранковића. Нас ђаке, наравно, интересовала је личност великог песника Војводине, чијег смо Максима Црнојевића гледали у Народном позоришту када је гостовало у великој дворани карловачког Магистрата. Лаза Костић се често шетао по карловачкој пијаци испред двора. Носио је браон сомотски капут, ишао је гологлав разбарушене косе, мекани филцани шешир носио је под пазухом или у џепу од капута, кошуља под грлом била му је раскопчана, а горња пуца на прслуку била су му откопчана.

Како се види из писама, Лаза Костић је био у добрим односима са патријархом Георгијем. Пошто је Лаза Костић своју велику књигу о Змају штампао својим средствима, што му је задавало доста бриге, патријарх Георгије га је помагао тако што је откупио 100 примерака ове књиге и поклонио Богословији, чија је Управа ове књиге као поклон разделила уз сведоџбу својим слушаоцима на крају школске године.

Речи Лазе Костића: »Наумио сам дочекати тело краља Милана у Варадину, па га мало и попратити«, што је и учинио, подсетиле су ме на овај догађај: Тело краља Милана дошло је возом из Беча, скинуто је на станици у Сремским Карловцима, где је извршено опело у Саборној цркви, на коме је чинодејствовао патријарх Георгије. Била је цича зима. Карловачка пијаца је била испуњена народом. На опелу сам био као певач у хору Карловачке гимназије. После опела тело краља Милана је спроведено уз пратњу многог народа до манастира Крушедола, где је сахрањено. Од Карловаца до Крушедола ковчег су пратили коњаници у оклопима. Међу коњаницима јахао је и карловачки тамбураш примаш Брка, који је у галопу озебао, да му је морала бити ампутирана једна нога.

Касније једног дана пролазио сам карловачку пијацу, када угледам како одоздо долази дворски батар (затворене каруце). Сачекао сам да видим ко је у њему. Био је то краљ Александар и жена му Драга, пуна и бела, како иду у Крушедол на гроб краља Милана.

Лаза Костић у својим писмима помиње 70-годишњицу рођења патријарха Георгија, поводом чега је у сали карловачке Гимназије била свечаност. На њој је свирао

на виолини Пера Стојановић (дошао из Пеште са својим оцем Еугеном) арију из своје опере Тигар, а пратила га је госпођа Ђ. Поповића, главног школског референта. Да би се увежбала у пратњи на клавиру, свирао сам на виолини са гђом Поповић ову арију. После много година нашао сам се у Београду са Пером Стојановићем на једној слави и рекао му како се сећам његова свирања на овој прослави и отпевао му почетак његове арије, чему се он чудио да се ја после толико година могу сећати ове арије. Гимназијски мешовити хор је певао концерт Торжествујте... од Бортњанског, а мушки хор Богословије песму Крстоносци на мору од Базек-Бендла под мојим диригованьем Једна пак тачка ове прославе био је дијалог у стиховима: Бранко и вила од Лазе Костића. На подијуму је била кулиса, на којој су биле насликане импознантне грађевине Карловаца, подигнуте од Георгија Бранковића или за његово време: Патријаршијски двор, Народни фондови, Богословски семинар и Стефанеум. Вила доводи Бранка везаних очију на подијум и скида му повез са очију. Бранко се огледа и посматра насликане грађевине и пита се, где се он то налази, а вила му одговара:

..... где је цар ловаца,
ти си Бранко насред Карловаца.

Бранко је био Милорад Игњатов, богослов са дугом косом, добар декламатор, а по лику сличан Бранку на сликама Вила је била, ако се добро сећам, госпођица Вида Коњевић, ћерка Димитрија Коњевића, судије. Стихови Лазе Костића су вероватно објављени у књизи Ђорђа Магарашевића, Споменица о педесетогодишњици свештеничке службе Његове Светости, преузвишеног господина, Георгија Бранковића, ахиепископа карловачког, митрополита и патријарха српског. Карловци, 1906.

Лаза Костић помиње »Ђоку Чордара, сомборског адвоката без клијентеле«. Др Жарко Јакшић (из славне породице Јакшића), некада адвокат у Тителу, певао је расположен у друштву песму:

Ђока Чордар — *meine Kinder,*
купио је нов цилиндер,
дином — даном дум, дум, дум!
Чордару се анцуг шије,
анцуг шије на акције,
дином даном дум, дум, дум! (итд.).

Биће да су ови стихови састав Лазе Костића.

Лаза Костић помиње долазак Марка Миљанова у Сремске Карловце. Сећам се да је Марко Миљанов посетио Гимназију и приказан је ђацима као народни јунак.

Лаза Мирковић

ПИСМА К. Ш. ЂАЛСКОГ БРОЊИСЛАВУ ГРАБОВСКОМ

У књижевном архиву Народног музеја у Прагу налазе се непозната писма Ђалског, упућена познатом пољском слависти, писцу и публицисти Броњиславу Грабовском. Велика је то скупина (три десетине листова!), па ипак, промакла је А. Б. Клаићу у време када је писао своју студију о Грабовском, чији су акценат управо биле везе Грабовског са хрватским књижевницима.[1] Већ летимичан поглед на грађу коју нам ово откриће пружа открива да то није био мали пропуст.

Адресат писма, Броњислав Грабовски (1841—1900), био је један од најактивнијих радника на пољу пољско-југословенског културног зближења и међусобног упознавања. Интерес за словенске језике и књижевности пробудио је у њему Болемир Квет, па је у почетку овај интерес био усмерен искључиво на проучавање чешке литературе; међутим, догодило се да је Грабовски управо у Прагу дошао у додир са хрватском студентском колонијом, међу којима је било људи (Р. Штиглић, на пример) који су га упутили на југословенску књижевност.[2] Тако је Грабовски проширио своја интересовања, стицајем околности, у првом реду на Хрвате, али и на остале народе данашње Југославије. Први пут боравио је у Загребу године 1871;[3] успоставио је тада тесне везе, ступио у личне контакте, одржавајући их и касније, путем преписке. Од тада, круг његових југословенских пријатеља повећавао се све више.

Резултат овакве активности Грабовског били су у првом реду многобројни преводи из словенских књижевности, међу којима југословенска заузима почасно место. Осим тога, написао је он и низ чланака, прегледа и оцена из књижевног живота Западних и Јужних Словена. Позната су његова Писма о словенским књижевностима, која је објављивао у годинама 1885—1889. у недељном часопису Крај, који је излазио на пољском језику у Петрограду од 1882. године; овај посао наставио је касније у раду На њиви словенској (1892). Сарађивао је у многим домаћим и страним часописима; радови који су специјално посвећени југословенској књижевности објављивани су најчешће у Њиви и Крају.

Грабовски се нарочито био зближио са Ђалским; у много чему они су били слични, а имали су и заједничку судбину: прогањао их је режим. И један и други таворили су своје дане као провинцијски чиновници, премештани по казни из места у место и онемогућивани у раду. Није нимало случајно што је Ђалски свој роман У ноћи посветио управо Грабовском.

Од дела Ђалског Грабовски је превео четири: *Illustrissimus Battorych* (Niwa 1886, св. 1, стр. 311—332), *Dzień św. Jana Ewangelisti* (Niwa 1888, св. 1, стр. 213—225), 291—330), *Perpetuus* (Przegl d literacki, додатак часописа Kraj за 1890, бр. 29—31) и *Gaj* (Kraj 1892, бр. 1, стр. 8).[4] Изгледа, како сведочи Клаић, да је Грабовски покушавао да пласира у Пољској и роман Ђалског *U nоći*, али без успеха.

Писма Ђалског Грабовском потичу из раздобља 1886—1897. године; врло су свежа, каткад нарочито опширна и у сваком погледу занимљива за проучавање делатности Ђалског, пољско-југословенских односа и суврeмених политичких и књижевних прилика у Хрватској.[5] Писана су ситним, нервозним, не увек читким рукописом. Три су недатирана, али се према њиховом садржају може приближно одредити време њиховог настанка. Уз једно (од 14. X 1890) била је приклопљена једна до сада непозната аутобиографија Ђалског, очевидно писана као пролегомена за Грабовског, који је у то време припремао чланак о Ђалском.[6]

Како се види из писама, Грабовски је молио Ђалског да за петроградски Крај шаље тзв. »кореспонденцију« из Хрватске, тј. информације о актуелним тамошњим културним и политичким збивањима. Ђалски се овоме одазвао, али, чини се, био је у својим дописима одвише пристрасан и личан, тако да већина од њих није могла бити употребљена. Колико смо досад могли утврдити, на пољском језику штампан је само један; тај допис носи следећи наслов: *Ze Slawonii. (Kolonizacja niemiecka i wynarodowienie Slawonii. Sk'ad ludności różnoplemiennej).* Појавио се у Kraju 1886, у бр. 13, (стр. 4), разуме се, у преводу Грабовског.

Осим Грабовског, Ђалског је у Пољској преводио и Јан Њитовски, познат као преводилац чешких и јужнословенских песника; и он се спомиње у овим писмима. Њитовски је превео од Ђалског *Cetiri zadnja gornjaka* и *Tri pripovijesti bez naslova: Czterej czynszownicy* (Biesiada literacka 1890, св. 1, стр. 364, 380 и 396) и *Nowele bez tytułu* (Ateneum 1890, св. II, стр. 422). Од његових дела посвећених Југословенима вреди споменути расправу *Odrodzenie Chorwacji* (1892).

У писмима Ђалског спомињу се још и Јан Карлович (1836—1903) филолог и етнограф. уредник Wisle, аутор познатог речника пољског језика, а затим и Игнаци Хоћко (1794—1861), писац, бард литавског племићког живота и — што је нарочито значајно за Ђалског — поклоник традиције и старих обичаја.

У писмима Ђалског остављена је оригинална ортографија, чак и тамо, где су изразите погрешке (на пример, у насловима пољских дела и пољским именима). Материјал се објављује без подробнијих коментара, као грађа.

Марија Бобровњицка и Милорад Живанчевић

[1] *Bronisław Grabowski i Hrvati*, Загреб 1940. (посебан отисак из Nastavnog vjesnika за год. 1939/40). — [2] Kot, Wlodzimierz: *Bronisław Grabowski a Slowiańszczyzna Zachodnia*, Kraków, 1959, стр. 8. — [3] Vydra, Bohumil: *Bronislav Grabowski a Slované*. Slovansky pięhled XXIII/1931, стр. 85. — [4] Kołodziejczyk, Edmund: *Bibliografia słowianoznawstwa polskiego*, Kraków 1911, стр. 94. — [5] Опширније о томе види: М. Живанчевић, Ђалски и Пољаци. Летопис Матице српске 1961, св. 6, стр. 594—600. — [6] Исп: M. Bobrownicka: Nepoznata autobiografija Ks. Š. Đalskog, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд 1961, св. 1—2, стр. 121—122. У писмима Ђалског говори се о овој аутобиографији као о објављеној, али вероватно само зато што је Грабовски унапред писао о томе. И поред марљивог трагања нисмо успели да пронађемо њен штампани текст у Пољској, понајмање не у Echu, како се то у писмима наводи.

I.

Virovitica, 3. II. 886.

Veleučeni Gospodine!

Ja prije svega moram ovo pismo početi, da se zahvalim Vašoj veleučenosti za onu radost — za onu počast — za duboko osjećano i ugodno tronuće kojemu me Vaše visokocienjeno pismo od 29. pr. mj. ganulo i uzdiglo mi dušu. Znam, da one slavne riječi, kojima me obasuste nemogu biti toliko posliedak mojih gotovo nikakvih zasluga, koliko su izliv one vaše plemenite ljubavi, kojom susretate sve, što je hrvatsko i koja sjajno svjedoči, kako Vam je duša velika i kako je ona pravi odsiev viteškoga poljskoga duha i poljskoga srca, — onoga duha i onoga srca, kojim su si Poljaki odavna još osvojili ljubav — poštovanje i simpatije svih uistinu naobraženih naroda. I ja Vam upravo radi toga tim jače blagodarim, jer za nas zlosretne Hrvate, od svih strana progonjene — tol je blaženom utjehom vaša prijatnost, i — ona kano da je zviezda predhodnica, koja ima i poljski i hrvatski narod pred Betlehemom zajednice, ljubavi i međusobne sloge dovesti. Tà — bože moj — baš ova dva naroda toliko su si srodni ne samo jezikom, vjerom, nego i slavnom prošlošću, dugim mučeništvom — pa nesrećom! A Vi prvi apostol ove sloge gradite svojim nastojanjem ne samo za se vječni spomenik nego i svomu i mojemu narodu — ako bog dade — najsigurniju trvrđavu pred svim vragovam naših težnja. — U to ime Bog!

Moram se također zahvaliti, da ste moga Batoricha izvoljeli prevesti — a neću ove hvale u nikake kićene rieči zaviti, tek tronut i duboko blagodaran iz svega srca kličem: Hvala!

Žalim, da Vam nemogu milo za drago vratiti te pisati Vam u divnom jeziku Vaše majke, — al ja ću svakako nastojati, da se popravim te tvrdo Vam obećajem, da srebropjeni valovi svete Visle neće po drugiput šumiti nuz proletnje revnine poljske a ja ću Vam moći pisati u mehkih riečih krasnoga vam jezika.

Što se tiče vašega za mene toli častnoga poziva, da budem korespondent poljskoga lista „Kraja", — ja se rado odazivam ovoj želji te ću biti tako slobodan za kratko vrieme poslati prvo svoje izvješće. Neznam jeli ću pogoditi smjer lista i zadovoljiti zahtievam Vaše Veleučenosti, nu držim, — vi netražite strogo političkih izvještaja nego da se u korespondenciji taknem svih strana odnošaja domaćih. Napokon ja ću poslati Vašoj Veleučenosti svoju radnju, — a Vi ćete najbolje znati, jel odgovara zahtievam lista. Sada mi pako dozvolite da se obratim nekojimi molbami na Vašu veleučenost.

Možda ste već kroz prof. Klaića u Zagrebu saznali, da pišem pripovjedku „Pan Tadeusz". Iz naslova vidite, da je junak Poljak. Nu ja se bojim, da nisam možda u svemu pogodio ideju poljskih ustanaka, — i poljske misli u obće. Molio bih dakle Vašu Veleučenost, da bi mi danom zgodom izvoljela priobćiti kakovo dobro francezko djelo il makar njemačko, u kojem bi što vjerniju sliku poljskih muževah počam od Kosciuszka, Lelewela, Langiewicza i drugih našao. Najvolio bi dakako poljski izvor!

Zatim ću moliti u želji, da čitam poljski jezik, da mi izvolite Nivu il Kraj predbrojiti, pošto ja adresu neznam. Oprostite moju smjelost!

A sada — možda je od mene nečedno — još jednu molbu! Vi ste me tako osvojili svojom ljubezlivosti, da bi rado naslađivao se vašimi umotvori, da Vas svega upoznam. Izvinite me dakle — ja bi želio imati vašega „Syna Margrafa", „Krolewicza Marka" i pripovijedku „Dom pod cmentaržem". Ne znam ni izdanja, da si ih sam uprosim, — pa sam tako slobodan Vas umoliti. Čitat ću makar leksikom u ruci.

Molim tako, da mi smjelost oprostite! Na kraju pisma ovoga dopustite mi jošte da akoprem nepoznat izručim svoj rukoljub milostivnoj gospođi, — nu ona je tol slavna i poznata poljska patriotka, da joj nije moguće više oteti se štovanju nepoznata joj Hrvata.

Još jednom blagodareći Vam na svoj Vašoj blagoj dobroti molim Vas, da me ubrojite među svoje najvatrenije štovatelje!

Vaše Veleučenosti
pokorni
Ljubomir Tito Babić
(Šandor Gjalski)

2.

U dvoru Gredice 8. III. 886.

Veleučeni Gospodine!

Ja sam pred Vama veliki griešnik nu bez vlastite krivnje. Vaše cienjeno pismo, košto i toliko me razveselivše knjige primio sam tek jučer, — pošto se od 8. II. t. g. nalazim na dopustu te boravim kod svojih roditelja na obiteljskom dobru u Zagorju, — a list košto i knjige zaležale se u Pakracu, odakle su u Viroviticu na mene odposlane bile.

Ja vam se od svega srca zahvaljujem za poslana djela i mogu Vam kazati, da mi sa riečnikom bude sasvim dobro išlo, sudeć barem po jučerašnjem pokušaju kod „Krolewicza Marka".

Šiljam ujedno obećanu korespondenciju s molbom, — ako jest k čemu, da ju izvolite „Kraju" prevodom priposlati. Dvojim jako — jel sam pogodio. — pošto neznam kakovih baš korespondenca „Kraj" želi, — a napokon i težko jest iz Slavonije izvješćivati dnevnih nepolitičkih događaja, kad se u Slavoniji tol malo šta događa. Nebi li možda uputnije bilo, da šaljem kakove škice iz vladanskoga života?

Primjedbu Vašu glede „Pana Tadeuša" sliedit ću, — nu — moram na svoju sramotu kazati, da nisam znao da je Mickiewicz jur takovo ime odabrao te stoga nisam se mogao u izboru toga imena za njim povesti, — ja ni sam pravo neznam kako mi je baš ovo ime palo na pamet, — tim više, što onaj stari emigrant, koga se sjećam u toj pripovjedci nije nosio ono ime, — no bit će valjda originalni dokončak imena u poglavito ime Košciuszkovo — koje me je na to navelo. Svakako mi je pak da neću rabiti ovo ime. — U ostalom nastojat ću prije, da se sasvim sa Poljakam upoznam, — prije nego objelodanim ovu radnju, jer ću ju valjda razširiti. U prvi mah tek sam htio Hrvatom pokazati, kako valja domovinu ljubiti, — sada ću i tendenciju veću uzeti.

Iz našega literarnoga svieta nemam ništa nova priobćiti, a žalostna, da smo opet prerano izgubili mladu arslan silu u umrašem pjesniku Ivanu Despotu. Valjda razabraste već o tom.

Vaš list uvjerio me je, da i kod Vas nije bolje nego kod nas gledano na političko stanje, ako kod Vas niste sigurni pred kućnimi premetačinami to kod nas opet nije čovjek nikada siguran od denuncijacija pa ga onda vlastodržci na svakojaki način proganjaju. I meni tako ide! Uslied toga sve se boji i strepi — osobito kod nas, gdje gotovo sve stoji u javnih službah. Tako biva i s mojim romanom „U noći" — u kom sam djelomice opisao današnju kukavštinu u Hrvatskoj — morao sam ga uslied obećanja dati „Matici" — a sad se ova boji tiskati ga nepromienjenoga, plašeći se pred progonom svih političkih stranaka, — pa misli, da bi članova izgubila. Međutim — skoro da nema krivo, — jer u istinu, kod nas su u tom obziru posebni abderitični odnošaji.

Dà — nisu li Kraševskovi romani o revoluciji prevedeni na francezki il njemački? Češki to još manje i teže razumijem od poljskoga. Šta ćete — kad je kod nas sve do sada tol užasno zanemareno učenje slavjanskih jezika.

Glede honorara — molim Vas — ne pravite si briga, — ja napokon gladni pišem Vama za volju. Samo — ako bude posao valjao to na Vaše i „Krajevo" zadovoljstvo.

Ja sam ovdje jošte do konca tekućega mjeseca a tada polazim na dulje vremena u Sisak i nadam se tek u junu il julu povratiti se u Viroviticu. U ostalom i to zavisi od moga zdravlja, koje je veoma traljavo.

A sad dozvolite mi, da sa srdačnim pozdravom dovršim ovo pismo, moleći — čim prije od Vas glasa, — i da me zadržite i nadalje u svojoj blagonaklonosti.

Vaše Veleučenosti
odani
Ljub. T. Babić

Sadanja adresa: Sv. Križ — Začretje, Hrvatska.

3.

Velecienjeni Gospodine!

Ja sam u istinu velik krivac pred Vama, — al nadam se, da ćete mi oprostiti, ako kažem da mi nije bilo moguće pisati nikuda, jer sam dovršivao svoju najnoviju pripovijest, koju sam morao do 31. I. t. g. najkasnije predati, pošto sam i onako mjesec dana zakasnio.

Oprostite mi stoga, — isto tako izvinite, što nisam još gotov s izvješćem o vašoj krasnoj drami. Divno — ma da sam gotovo nevješt poljščini, ipak silno se naslađujem.

Kol nježna vam duša! Pjesma o ruži upravo je božanstvena. Danas il sutra bit ću gotov i poslat ću u „Vienac" i u „Smotru". Samo ne znam, jel bi izdao pseudonim?

Vaše ljubazno pismo od 1. 2. t. g. primio zajedno sa sadašnjim. Primite moju najtopliju hvalu za svu vašu dobrotu. Vjerujte, da me je čisto sram, što baš ničim ne mogu odvratiti sva vaša dobročinstva. Ja bi opet u „Kraj" poslao — ali — molim Vas — to znači biti neobziran prema Vam, — krasti Vam vrieme s prevađanjem. Pokušao sam, da pišem poljski pa da mi u redakciji izprave, al — kraj najbolje volje — još nije išlo.

Moj roman: U noći — izašao je već u posebnom otisku i ovih dana poslat ću vam ga. Bio sam tako slobodan — posvetiti ga Vama. S njim ću vam poslati također crtice: „Na badnjak", „Na groblju", „Zadnja četir gornjaka". Možda će vam se koja sviditi, pa ako pan Godlewski, urednik Niwe želi koju, ja bi mu poslao njemački prevod pa bi možebit mogao u redakciji dati na poljski prevesti. Vas moliti — bilo bi upravo nečovječanski kraj vašega silnoga posla.

Natječaj „Vienca" svršio se tako, da je od 1239 predplatnika poslalo 92 svoje glasove, od tih sam dobio ja 75 glasova za roman. U crticah i pjesmah razdielili su se posve glasovi.

Vaša kritika — ma kako stroga bila, — veselit će me: bit će za mene častna. Unapred vam hvalim. Kod nas žalibože tako stvari stoje, da nemamo niti kritike. Nekako kod ove moje radnje, — od straha pred starčevićami i pred vladom nitko se ne usuđuje uzeti u ruke, da što kaže. Zato sam posve spreman — il na šutnju — il na psovku.

U obće nije dobro biti literat — a kamo li hrvatski literat! Karakteristično je, da me od svih strana napastuju da radim za nje[sic!] — a još nije od nikuda nigdje štogod o meni uzpisano.

Za nekoliko dana opet mene kod Vas — a dotle srdačni „Do viđenja!" — Onamo u domu.

Vaš
Babić

4.

Gredice, 30. 3. 886.

Visokoštovani Gospodine!

Vaše cienjeno pismo od 24. t. m. primio sam jučer, — a Nivu prekjučer te eto me, da se na obojem najusrdnije zahvalim. Ja sam Vam dužan tolike još blagodarnosti za Vaše prijatno susretanje, da me je gotovo strah, kako se nikada neću moći otoj vašoj dobroti odužiti.

Prevod u „Nivi" upravo me je učinio sretnim te badava bi nastojao opisati Vam veselja, koje sam osetio. Još više radovao sam se kad sam uzeo čitati te se osvjedočio, da ste tol krasno preveli tako, da bi original morao zavidjati puno ljepšem prevodu! Razumio sam sve i vidim, kol su si oba jezika slična. Osobito me je jako dirnulo kad sam se iz vaših opazaka uvjerio, kako si tačno poznajete hrvatski život te mogu Vam kazati, da mnogi Hrvat nije o svemu tako na čistu košto Vi.

Vi ste dobar i zovete me u Poljsku! Tko radje od mene, da se mogu pozivu Vašemu odazvati, al moj dopust izlazi te za nekoliko dana moram u službenom poslu u Sisak. Napokon — nebi me ni to suzdržati trebalo, — našao bi i skucao nekako potrebni obolus, — al moje zdravlje nalazi se u toliko kukavnom stanju, da tako dalek put absolutno nebi mogao poduzeti. Nu — ako se Bog smiluje te mi podieli, do godine dovoljno snage, — ja ću svakako u mjesecu kolovozu il rujnu posjetiti Vašu domoljubljem svojih sinova posvećenu domovinu. Od davna vuče me već srce k šumnim oblakam Visle. Možda još i prije da ću doći, — jer u istinu upravo čeznem da Poljsku i Poljake upoznam.

Ovih dana bio sam u društvu s gospođicom Malkom Smodekovom učiteljicom iz Sv. Križa u Zagorju. Kako je zanesena Vaša štovateljica — umolila me je da Vam izručim njezin pozdrav. Kazivala mi je, da bijaše s Vami u Puhakovcu kod moga ujaka Kukuljevića.

Krolewicza Marka i Pod cmentarzem pročitao sam — dakako pomoću rječnika, — nu i koliko sam nevješt jeziku, — ja sam se naslađivao. Napokon bila bi neumjestna svaka hvala od moje strane napučena piscu i pjesniku Vaše znamenitosti. Nekoje verzove pročitao sam čitave, da nisam trebao ni jedne rieči tražiti, tako n. p. u aktu III Zorinu divnu pjesmu: himna noći. Sad ću se spraviti na intelig. s mjastečka.

Dà imadem više vremena — to bi se vrlo lako naučio poljski — jer je veoma mnogo sličnosti, ako si čovjek uzme truda te prispodoblja nekim reko bi etimologijskim načinom.

Vi dovršiste Vaš list sa: do viđenja! — nu bojim se, da neće taj vidov-dan tol hitno osvanuti — pa se nadam, da neću za to vrieme ostati bez svaka glasa od Vas.

Još jednoč primite izraz moje blagodarnosti za krasni prevod košto i prijateljski poziv te Vas molim, da me u Vašoj naklonosti zadržite.

Vaš štovatelj
Babić

5.

Sisak, 9. 7. 886.

Visokoštovani Gospodine!

Strah me je, da niste zadnjega mi lista primili, — nisam ga preporučio, pa se možebit gdje izgubio. Jer kako da si Vašu toli dugu šutnju inače tumačim? Nadam se bo, da nijesam ipak ništogod sagriješio te mi nijeste svoje prijatne blagonaklonosti uztegnuli. A mislim sveudilj i mnogo na Vas pa — šta da Vam tajim — upravo čeznem, da opet jednom primim od Vas po koji glas i da se naužijem Vašijeh dobrijeh riječi, koje me još svakiput toliko okrepiše i osokoliše.

Za slučaj da nijeste zadnjega mi lista primili — eto — primite još jednoč moju hvalu za krasni prevod „Battorycha". Ja bi badava trošio riječih, da izrečem i svoju radost i ugodu te da pravo izkažem svoje zahvalnosti.

Da li kanite ljetos u Hrvatsku? Ah — kol bi to divno bilo, da Vas možemo opet u našoj sredini vidjeti. Za slučaj dolazka molim svakako da moj dom posjetite. Ja nisam više u Virovitici. Bacili me najpre u Pakrac a sada u Sisak, a kako opet jednom provađaju kod nas organizaciju polit. ureda to će me možda opet kuda drugamo otusati, jer me današnja vladajuća gospoda silno i neopisivom mržnjom proganjaju.

Moj roman „U noći", — počeo je izlaziti u „Viencu". Bude li Vam jednoč dostalo vremena to molim, da ga pročitate i da mi svoje mnijenje priobćite.

Moju korespondenciju nije dakle „Kraj" mogao upotrebiti? Znao sam ja to unapred, — jer ja se u take novinarske stvari slabo razumijem. Žalim tek, da Vam nijesam uzmogao ni na taki način na uslugu biti. Zar ne, Vi se ljutite stoga?

Sada dolazim češće u Zagreb, — a mi svi tol se rado spominjemo Vas i želimo čim prije pozdraviti Vas na našoj nesretnoj al ipak nam dragoj i dobroj grudi hrvatskoj. Odnošaji bivaju kod nas od dana do dana gori. Sve propada, s jedne strane od zgora čini se sve, da se narodu zaprieči doći do mirna i prava razvitka a u drugu ruku opet skrajni elementi nalazeći svoj izraz u Starčevićevih ludosti — uništuju u narodu ljubav k svakoj plemenitosti te mu uzimlju i ono malo smisla za liepim i dobrim što ga Ilirci i Strosmajer jedva u njem probudiše. Pa tako ide sve naopako.

Dozvolite da svršim molbom, da mi se čim prije bar sa nekoliko riječih javite — te da me i dalje zadržite u svojoj blagonaklonosti.

Vaš
Lj. Babić

6.

Virovitica, 21. 10. 86.

Velecienjeni Gospodine!

Evo mene — dakako nešto kasno — al nije bilo prije moguće. Prvo, što me Vaš list kasno našao, — projuriv svu zemlju od jednog kuta do drugog, — a zatim, što sam sveudilj bolestan, — i napokon literarno veoma zaokupljen. Vaš list kako ga težko i čeznutljivo izčekivah — tako me je u istom stepenu razveselio. Bojao sam se, da ste hotomično na mene zaboravili. Nu — hvalim Boga — list Vaš me o protivnom osvjedoči.

Traženu korespondenciju šiljem pod ./., neznam, jel ćete se slagati s njom!

A sada imadem jednu molbu. Roman što ga sada u „Viencu" objelodanjujem, — izaći će u formi knjige. Ja bi želio, da isto djelo okitim vašim imenom pa bi ga rado posvetio Vama. Jel dozvoljavate?

Učinit ćete mi veliku čast ako na to privolite, — a i olakotit dušu, jer time ću barem nekako odlanut si srcu i zahvalnosti, što za Vas gajim.

Ja više nisam u Sisku, — bacili su me u Šid, u vukovarskoj županiji, — nu radi bolesti nisam jošte onamo išao te sam sada u Virovitici, gdje bi rado ostati, dok se barem ponečto ne oparavim a to će dugo trajati. Jel će me pustiti? Dvojim, — jer čini

mi se, — oni baš žele, da se ne oporavim i koj put mi je, ko da sam administrativno na smrt osuđen. G. ban Kuen-Hedervary ne može mi oprostiti, da sam literat.

Dakle kod Vas Rusi ovako? — E događa se svagdje slično. Ljetos bijahu u Zagrebu tri ruska profesora, — nekaki Jakulov, Sjegirev i Solovjev. Ovaj zadnji još je tu. Bavi se studijami o šizmi i piše katoličke članke u „Kat. listu".

Jel treba „Kraj" korespondenciju o preustrojstvu naše uprave? Ako bi htio mali nacrt, — ja bi priposlao.

Nadajmo se, da ćete moju molbu uslišiti — bilježim se

osobitim poštovanjem
Babić

Pogodit ćete podpis?

7.

Veleučeni Gospodine!

Vaše pismo i Vašu krasnu knjigu primio sam velikom radošću, — primite za oboje moju usrdnu hvalu. Ne znam jel bi se više divio silnoj tvornoj snazi vašega duha il upravo svetačkoj Vašoj marljivosti i požrtvovanosti posla, — a svakako čestitam slavnomu poljskomu narodu, da imade taka sina.

Donnu Rozandu čitam doista pomoću riečnika, — al — ipak mi ne mine krasota njena. Kol ste sretan, da Vam Bog dao te snage!

Dakle — i kod Vas moraju pseudonymi služiti?

19-ti viek na koncu svome — pa je još toliko veriga pun, — a strah me je, da će tako uviek ostati, dok bude svieta i vieka. Napokon — ne čeka i našu kulturu druga sudbina negoli je stigla kinezku i indijsku. Stagnacija — to je ultimo svemu.

Šiljam pod ./. korespondenciju. Ja sam ju širje napisao, jer tako tek moći je istinit biti, — a pošto Vi i onako prevađate — to možete tom prigodom skratiti, ako mislite, da će bit od potrebe.

Ako će „Kraj" otisnuti želio bi odnosni eksemplar dobiti.

Kod nas nema ništa nova, — ovim da će se sabor 20 t. m. sastati, da regnikolarna deputacija za saniranje nagode nije svoj posao obavila, — jer Magjari ne htjedoše, — i napokon da se po svoj zemlji silne instalacije vel. župana drže a tom prilikom dosta također pije.

Ja sam sada za Šid u Sriemu imenovan, — strašno preterivan — ostao pristavom, — Nj. Preuzvišenost Ban uzela me pod posebno svoje — ne okrilje — nego proganjanje, — a ja bolestan pa nemogu u Šid već nalazim se u Virovitici.

Uslied bolesti ne mogu ni literarno mnogo raditi, — gotovo sve započete radnje snivaju san pravednika. U tom ste Vi sretniji.

Molim Vas, da li su Henrika Sienkiewicza radnje u skupnom izdanju izašle? Taj mi se silno sviđa — a ne mogu sve njegove stvari naći.

Primite još jednoč moju hvalu, i ostajte mi prijateljski nagnut.

Vaš
Babić

Virovitica
13. II. 886.

NB: Dal' se listovi Vaši i moji gdje kod kake policije ne otvaraju?

8.

15. II. 887.
Virovitica.

Ljubezni Gospodine!

Eto me, da Vam se srdačno zahvalim za Vašu čestitku, koja me i počašćuje, jer nosi podpis slavnoga Vašega imena a koja me također blaženstveno dira, jer znam, da je iskrena.

Hvala Vam — bezbrojno puta hvala! —

Drago će mi biti, ako Vam se bar ponešto sviđa moj roman. A kol ste dobar! Vi dakle glasovaste za mene.

Da ga uzčitam jednoč u poljskom prevodu — oh — ja bi bio najsretniji ovoga svieta!

Nu — bože sačuvaj — nemojte me za to previše za nečedna držati. Od konca decembra pr. g. izlazi roman u njemačkom prevodu u „Agramer Tagblatt"-u, ali prevađa nekaki Slovak, koj nepoznaje niti naših odnošaja niti naš jezik pa je stoga prevod loš i neće mi nikakve koristi donieti.

Još nisam primio gotovo vezani primjerak knjige, da bi mogao Vašoj Veleučenosti poslati.

Vježbam se kod učenja poljštine tako, da prevađam Vašu novelu „Na cintoru". Nadam se, da se nećete ljutiti stoga.

Sada radim na sakupljivanju materijala za četir poveće radnje. U jednoj ću proučiti borbu našega seljačkog puka sa njemačkim elementom, u drugoj pregnuće naših naprednih plemenitih elemenata u protivnosti sa nemarom i ništavlukom svagdašnjosti — filisterije — i bezznačajnosti, — u trećoj predočiti požrtvovanu ljubav poljskoga emigranta za svoju domovinu (Pan Vislovski, poljsko-hrvatska pripoviest,) — a u četvrtoj — pod imenom „Battorychiana" — slikat ću negdašnje naše ljude. Ovo će bit zbirka crtica.

Ako bude dakle zdravlja — onda će bit za ovo nekoliko godina — dosta posla.

Zovete me opet u Poljsku! Ah — kako bi sretan bio, da mogu odmah onamo! Al — ja sam za sada još činovnik — a kako kod nas stvari stoje — ja bi taj čas bio izgubljen čim bi prekoračio galičku granicu. Ako ovog ljeta uzmognem ići u Karlove Vari — onda bi rado, da iz Praga il Beča bar mali skok učinim u Galiciju, da vidim neposredno poljski život. Al — sve je to — ne u božijoj samo — nego i u banovoj ruci. Jednu godinu još moram izdurati u službi.

Ovih dana polazim iz Virovitice na svoje novo službeno mjesto — u Šid il kamo će me još baciti. O — da znate — kako me muče — samo za to, jer znadu, da sam patriot a k tomu još literat!

Zadržite me u Vašemu prijateljstvu, koje je danas moj jedini oslon!

Vaš odani prijatelj
Gj. Babić

9.

Visokocienjeni Gospodine!

Evo ja dolazim svojom knjigom, koju sam ukrasio slavnim vašim imenom i za koju molim, da ju prijatno primite.

Posveta na Vas jest izliv one velike zahvalnosti i zanosa, kojim me ciela vaša osoba nadahnjuje.

Ne samo što sam poradi dobročinstva vaših prema meni Vaš dužnik koj se nikad odužiti neću moći, nego posvetio sam također, jer ste zaslužni i neumrli apostol sloge između Poljaka i Hrvata, one ostavljene siročadi u ladnu zagrljaju maćuha.

Neka moja posveta bude dokazom, da Hrvati znadu zahvalni biti.

Ja Vam šiljem još crtice „Na badnjak", „Na groblju" — i „Četir zadnja gornjaka". Dajte ih pročitajte i recite mi svoj sud!

Vi ćete se ljutiti, da još uviek ne čitate objavu o vašoj krasnoj drami, — al vjerujte mi, nije na meni ni zere krivnje. Svakako će u najkraće vrieme izaći.

Do koj dan ja sam još ovdje, — a kud onda — još pravo ne znam. Dobro ne bude — o tom sam osvjedočen.

Primite nebrojene srdačne pozdrave od

Vašega
Babića

5. III. 887.

10.

Sušak, 28. III. 887.

Cienjeni i dragi Prijatelju
i ne-sovražniče moj!

Tandem aliquando! — Kliknuo sam, kod sam primio Vaše drago pismo. Tà — puna tri mjeseca izčekivah ga. Već mi dolazile svakojake misli — nu uviek se tješih, doć će ipak list. Zar ste se zbilja ljutili? O pjesniče, pjesniče! Nu — spužvom prĕk i nećemo više o toj dugotrajnoj šutnji govoriti, niti tražiti uzroke.

Vi se nećete na mene ljutiti, — napokon dozvolili ste mi u Zaboku kod odlaska, — ja sam mali spomen-listak napisao o Vama i našim skupa probavljenim danima. Poslao

sam prije dva il tri tjedna „Viencu" te se nadam naskoro da će tiskano biti. Nu — strah me je kraj Vaše neobične tankoćutljivosti, da ćete se još na mene više ljutiti, nego li dosele. Ja sam doista nastojao, da prijatelja Bronislava nacrtam hrv. narodu onakova, kakav je i kakav mora da postane jednim od naših prvih ljubimaca.

Literarno jako malo radim. Ne mogu se podičiti time kako Vi. Kako ste vriedan i marljiv! Upravo sad čitam Vašu „Inteligenciju maloga mjesta". Još uviek mi s poljskim težko i hramljavo ide.

Dà — neki Hanuš Klíma, učitelj iz Praga javio mi, da želi na češki prevesti moj roman „U noći". Ja sam privolio. Poznajete li Vi toga gospodina?

G. Erazmo Pilz, urednik Kraja, još nije na Rieci bio. A baš bih se želio upoznati s njime.

Pitate me glede „Starčevića". To je duga historija. Kazati je moći tek, da je ciela parnica proti njemu podignuta, jer je opozicionalac, te da je vladinovac nebi se ništa učinilo, — nu žalostno je svakako, da je bila parnica u obće moguća, da mu se moglo predbaciti, da je pravio „gšefte", kojii se obično laćaju samo fiškali najgore vrsti. Kriminalno možda nije se smio osuditi, ali moralno je — za uviek osuđen. On je najme kupio od seljaka-baštinika baštinu vriednu preko 35 000 f. za 10 000 f. Drž. odvjetnik tvrdi da je tim baštinika oštetio a služio se, da ih zavede tim, što je rekao, da baština ne vriedi ništa a rekao to tada, kad je već u žepu imao 13 000 f. utjeranih po njemu, kako kuratoru matice. On proti tomu navađa, da je njegov expenzus iznašao preko 12 000 f. Al taj expenzus! Užasna slika gulikože naroda! Nu — ja si konačna suda s kriminalno prav. gledišta još nisam stvorio, a valjda si nit neću — jel me s jedne strane boli povod parnice, t. j. politička osveta sama a s druge — nečistoća ciele stvari. Gadi mi se — da pročitam stvar.

A sada 10 000 pozdrava!!!
Pišite nešto prije no dosada.

Vaš Babić

11.

Sušak, 20. 4. 87.

Cienjeni Gospodine!

Što je za Boga s Vama? Jel ste posve zaboravili na mene? Vi znadete koliko Vas volim pa stoga možete si misliti, kako me muči Vaša šutnja. Ja ništa neznam za Vas. Jeli ste u Varšavi il u Čenstohovi? Molim Vas javite mi se sto skorije. I u Zagrebu propitkivao sam jel s Vama tko dopisuje — a nitko mi ne znade ništa reći.

Čujem da ste bio tako dobar i kritizovali moga „Berislavića". Jel biste htjeli pribaviti mi odnosni broj lista, u kome je štampana kritika te priposlati mi ga? Bio bih Vam silno zahvalan.

Ja već od zime ništa literarno ne radim — i težko, da ću se pera opet latiti. Nije to posao za naše odnošaje barbarske.

Preko Uzkrsa bio sam u Gredicah te smo na Vaše zdravlje otac i ja pili. Otac poboljeva a i majka nije zdrava. U velikoj sam brizi za nje[sic!]. I moja žena bolesna. Tako nemam nego neugodnosti.

Jel istina da „Slovansky zbornik" u Pragu prestaje izlaziti? Žao bi mi bilo — jer je bio prijatelj Hrvata i Vaš. Baš sam našao, da je posebno izvieštio, da „Vienac" donosi članak o Vami iz moga pera.

Dakle — ja se nadam najkašnje za tjedan dana jednom ipak odgovor dobiti. Budite opet dobar i marljiv u pisanju listova, kako ste bili.

Da — molim Vas adressu g. Erazma Pilza. Rado bih mu nešto pisao.

S mnogimi pozdravi od mene — i od svih Gredicana —

Vaš
Babić.

12.

Na Sušaku kraj Rieke.
17. 5. 887.

Veleučeni Gospodine!

Gotovo moram misliti da ili niste primili moju pošiljku s knjikom i moj list, što poslah koncem februara il početkom marta, ili pako, da se na mene ljutite. Jedno i drugo biio bi mi neugodno, pa stoga dolazim evo opet, da se stvar razbistri.

Prije svega javljam Vam, da sam premješten u Sušak kraj Fiume u Primorju. Početkom aprila doselio sam se ovamo. Glavno se veselim na morske kupelji, — inače život je ovdje malo ugodan. Najviše čovjeka Hrvata boli, da se na Rieci mora osjećati čisto kano, da je u tuđini.

Zahvaljujem Vam se liepo, što ste moj roman objavili i uvaženim svojim sudom popratili u „Kraju", koj me je — našao tija ovdje u Sušaku. Jučer sam primio broj. Bio je — kako je naravno — adresovan u Vrovitieu, — odakle je onda bludio po svemu svietu, dok me je ovdje našao. Pravo iztaknuste, da je od mene velika bila smjelost pisati taj roman, — ja osjećam to. Žurnalistika u polit. dnevnicih naših, — daje mi to ćutjeti — absolutnom šutnjom! Nu ja se ne žalostim, — to mi je samo dokazom, da nisam promašio cilja. Naši literar. odnošaji upravo su užasni — i ja sam tvrdo odlučio, više ništa ne pisati u hrvatskom jeziku.

Vaša drama „Donna Rozanda" — pala je ovdje pod šumnju, da je pisana u protuslavenskom duhu i kano zagovarateljica nekake alijance, rumunjsko-magjarske-poljske proti Rusam.

Nadam se ipak, da će „Vienac" primiti objavu. Htio sam i u „Smotru" dati, — ali to je tako žalostan i nesretan list, da više neću u njemu ništa objelodaniti.

Da li bi Vi htjeli za „Kraj" primiti dvije korespondencije? Jedna bi radila o odnošajih u Primorju, — a druga o hrv. liter. prigodah.

Moleći Vas, da me opet jednom počastite pismom i da prekinete bar s nekoliko redaka taj dugotrajni od početka februara trajući muk, bilježim se uz izraz neuzkolebljiva počitanja i velike zahvalnosti.

Vaš

Babić

13.

Rieka, 27. VI. 887.

Veleučeni Gospodine!

„Tandem aliquando!" — uzkliknuo sam veselo, kad je Vaše posliednje pismo stiglo u moje ruke. I tu još bilo smetnje. Dobio ga neki moj suimenjak, otvorio ga — i tek onda uvidio, — da nije list na njega. Zato ću moliti točno adresu napisati: Ljubomir Tito Babić, kr. kot. pristav.

Kako me je list Vaš razveselio — toliko me je ljutio izvadak kritike o vašoj drami. Bože mili — koliko gluposti i neznanja i zloće sbijeno je tu u nekoliko redaka! Zbilja — ako čovjek promisli, — u takovih se ruku nalazi prečesto „stvaranje javnog mnienja", — onda ne smije niti može previše dati na izjave publicistične. Kolikom lakoumnosti prečesto se to radi. Upravo — u Vašem slučaju bit će tako. Dotičnik — vidio — novo autorsko ime — pa je — valjda nit čitajući djela — odmah onaj sud stvorio. Tješite se u ostalom, svatko — i najveći veleumi — doživjeli su slične stvari.

Kod nas dovršeni izbori za Sabor! Kako je pri tom išlo — što se je sve radilo od strane vlade i njezinih organa — tako je strašno i gotovo nevjerojatno, da se takova što u Evropi — koncem 19 vieka događa. — da najvolim šutiti o svemu. I rodoljublje i pravičnost i poštenje — trpi upravo paklene muke.

Zato baš nisam u stanju niti priposlati Vam korespondencije za „Kraj". Moram čekati, dok mi malko odlane. Sada napisao bi — previše toga!

Jučer sam sproveo dan na otoku Čresu (Cherso), — mnogo sam mislio na Vas. Položaj otoka i gradića Čresa baš je prekrasan, — a ljudi hrvatski u svemu nekaki originalni. I jezik — i nošnja — i običaji — sve je nekako posebno — a nad svim rekao bi — da lebdi, duh davnih, davnih vremena. Oko gradića sami gajevi maslina — no — pio sam također izvrstna vina, makar nisam vidio vinograda u onoj količini kano kod nas.

Sad ćete skoro imati ferije. Dajte — skočite ovamo — do sinjega mora hrvatskoga, da idemo malko i u Dalmaciju. Ja kanim u septembru pohoditi Spliet, Dubrovnik, Šibenik i Zadar. U Karlove Vari, kako nakanih ne idem, jer — sad sam na moru, a more lieči isto kano i šprudel.

Izvoleste me pitati, šta je to „gornjak"? U negdašnjem odnošaju između vlastelina i kmeta t. j. podanika seljačkoga, — nije se seljakom računao u sesionalni njegov posjed (t. j. po urbarskom uređenju za jednu seljačku obitelj opredieljena količina i vrst zemljišta) — vinograd, nego je za takav morao posebnu daću t. za gornicu il motičarinu davati i to obično u stanovitom iznosu vina, i purana i kopuna itd. Bijahu različiti načini pravnoga postanka takovog odnošaja. Seljak t. j. kmet u najviše je slučajeva od vlastelina uzeo neobrađeno i neizkrčeno brdo — pak onda zasadio tu vinograd, obvezav se na podavanje gornice. Zato se zovu takova zemljišta: „krčevinska, izvanse-

lištnaci". Kmet — jer nije to gorno pravo bilo spojeno sa njegovim podaničtvom, — mogao je takov gorni vinograd imati i od drugoga kojega vlastelina. Prestankom podaničtva 1848 nije prestala gornica. — tek je posebnim zakonom pod Mažuranićem 1874 zemlja odkupila gorno pravo od vlastelina, — izdav razteretnice, — a posjednici tih seljačkih vinograda u godišnjih rata odplaćuju zemlji dug.

Neznam, jel ćete sada znati, što je to gornjak? U ostalom — u prevodu možete crtici i drugi naslov dati, n. p. Zadnji gospodin Puhaković il taka šta!

A eto — i ja dospio na kraj artije — tu nema druge — nego dovršiti.

Primite ne jedan — nego stotinu pozdrava i — ne puštajte me tol dugo bez pisma!

Vaš Babić

14.

Sušak, 9. 4. 888

Veleučeni Gospodine!

Dakle tandem aliquando — izpuniła mi se želja, da od Vas glasa čujem. Bio sam zbilja već i zabrinut — i nestrpljen. No — hvala Vam i tako! Glavno — što me uzradovalo, bijaše, da iz Vašega lista saznadoh, koliko toga opet ste svome narodu privriedili. Boga mi — mi svi pravi smo patuljci naprema Vama! I roman — i drama — i pjesma — i još sto inih radnja. Niste badava u Čenstohovi — mora, da Vas je majka božija čenstohovska pod svoje posebno okrilje stavila i uzela!

Da barem jedno od svega toga mogu pročitati! Ali — žalibože, poljske knjige i časopisi tako su riedke u nas — da je čovjek gotovo stran u Poljskoj.

Za Vaš trud oko objave mojih radnja i za prevod „Na Januševo", primite iskrenu duboku hvalu. Žalibože još uviek nisam dobio niti Kraj niti Niwu. A rado bih čitao!

Ovih dana mislim, da će Matica izdati svoje knjige, — među njima valjda će biti i moj jedan svezčić — tri male pripovječice, u kojih sam dao oduška boli nad mučeničtvom moga biednoga naroda. Bit ću tako slobodan — te ću Vam poslati.

Vašemu pozivu, da dođem u Poljsku — od srca bih se rado odazvao — ali — ali — financminister nedozvoljuje.

U nas sve je mrtvo — silna indolencija il opet posvemožnja očajanost zavladala je s ljudi našimi. Zato izgubiše već svaki kompas — i u politici — i u svemu. Kolike ludosti tu li se ne zbivaju! Natjerao očaj nekoje već, da vele: „Što je ime — jezik — vjera!" I puštaju se u maglovite — daleke — ciljeve, kojih neće pogoditi i dostignuti moći — a dotle — može u nas, što je najbliže i što je na dohvatu — pak što je već naše — propasti! Ali — kod nas je uviek tako. Da ste mi poslali adresu g. Pilza — bih bio poslao u Kraj mali izvještaj o tome. Jel bih možda mogao i smio na Vas adressirati?

Za Slovanskim Zbornikom silno žalim. No — možda Vi prestrogo Čehe sudite? Jedno im se mora priznati — a to je — da se zanimaju za sve što je slavensko. Upravo danas — primih opet od mladoga češkoga pisca pismo, gdje me moli za dozvolu, da prevede Borislavića. Neki Stjepan Beran — a prije neki Hanuš Klima.

Pišite mi čim Vam posao dopusti i nemojte — više biti takav — da mi na po nekoliko pisama tek poslije nekoliko mjeseci odgovorite.

Od mojih svih puno pozdrava — dođite što prije u Gredice — !!!

Vaš

Lj. Babić

9. 4. 88

S menom služi Poljak Skopczynski — čestit čovjek — mnoge Vam naklone i pozdrave svoje šilja!

15.

Ljubezni Gospodine!

Prijatelju dragi!

Dugo — dugo već nijesam bio toliko zadovoljan — i neću pretjerati, kada kažem — toliko sretan, kano što sam bio danas, kod mi je ruku stigao Vaš dragi list. Hvala Vam — po sto puta hvala. Vaša dobrota tješi me, uzdiže me, — u dalekoj bijedi, koja me od svakuda tišti i muči, gotovo da mi je jako uporište. A tol dugo već iščekivah uzalud Vaše pismo. No — hvala budi Bogu — da je tako. Pobojavao sam se svakojako za Vas. Mislio sam već, da nijeste više u Čenstohovi, i Bog sam zna, kake li mi nijesu misli i bojazni došle bile.

A što nakanjujete ove godine u Pariž, vidim, da ste zdrav, čil i vesel. Tako valja. I ja želim, da idem. Ali — moj financminister nikako ne može da nađe potrebiti nervus rerum gerendarum. Zato malo imam nade, da ću onamo stići, no — svakako ću Vas moliti, da mi u svoje vrijeme priopćite, kada idete onamo.

Prekoravate me, dragi prijatelju, što nijesam došao u Varšavu. Eh — tko više žali od mene? Al nut — i tu bijaše krivo, što mi usfalio novac. No — mogu Vam se zavjeriti, da neće dugo proći — a eto mene kod Vas.

A Vi dakle nećete ove godine k nama? Što se tužite na duh, koji vlada u Hrvatskoj — velim Vam da ne vlada niti kaki ini no postoji egoizam i praktičnost. Korupcija na sve strane! Od zgora njom vladaju, od zdola ju žedno upijaju, da zadovolje nizkim svojim strastima i potrebama želuca. Kod nas ne može niko niti proste trafike dobiti, da prodaje cigara, — ako nije beznačajna prodana mješina. Tim se vladajući sastav drži. A nema nade niti puta, iz toga izaći. Što je dakle naravnijega, nego da sve pada il u indolenciju il u očajnost. Tako je kod nas. A mladež naša — ta nije niti uz Starčevića niti uz koga, nego je lična, brbljava — bez ideala i bez snage, da se više podigne. O Starčeviću ja više ne govorim — za mene bi bio objekt razmatranja samo onda, da se bavim psihijatrijom. I on je znak — našeg dubokog pada. U opće Slaveni svagdje nijesu oni, što bi morali i mogli biti, počamši tamo od Vas Poljaka i Rusa pa ovdje do nas dolje jadnika. Proći će doba narodnosti, nadoće vrijeme, kad će ta ideja izgubiti silu, da narode vodi k postignuću ciljeva, — a onda biće za nas prekasno, da što postignemo i budemo tek puki materijal tuđim tvorbam, koje su se znale stvoriti, dok je još bilo vremena k tome.

A ništa mi ne javljate o Vašem literarnom radu. A znadete koliko me to zanima. Ja sam u poljštini dospio, da mogu lako čitati i malo mi treba sizati za rječnikom. Sâm sada gotovo ništa ne radim. Izgubio sam svu volju — tek prikupljam građu za drugi roman povijesti hrvat. svagdašnjosti. Al i tu slabo stupam napred.

Bio sam nedavno kod kuće u Gredicah, gdje smo svaki dan o Vama razgovarali. Moj siromah otac skoro umro, — dobio upalu pluća. No hvala bogu spašen je.

A sada još jednoč hvala Vam za Vaše prijateljstvo i budite uvjeren, da sam dušom i tijelom uvijek

Vaš

Sušak, 31. 1. 89. Babić

16.

Moj ljubezni Gospodine!

Koliko odgovora dugujete mi već? No — ja Vas toliko ljubim, da na sve zaboravljam pa opet nemogu na ino, no da Vam pišem. Prije svega moram, da Vam se zahvalim za Vašu po mene toli častnu kritiku u „Kraju". Vi ste predobar i ljubite nas Hrvate — i tako izlazi po nas povoljan sud. Meni je tek žao, što nemogu ništa uzpisati, što bi se Poljacima u istinu sviđalo Dakle još jednoč hvala! — A sada dolazim s molbom. Ja bih rado ovoga ljeta vidio Varšavu, Kijev i Moskvu. A vi znadete kako mi Hrvati s financministrom domaćim zlo stojimo. Moja nakana dakle bila bi moguća samo u slučaju, ako i kod Vas u ruskoj Evropi postoji uređenje popustbina, bilo u formi „Rundreise-billeta, Tour et retour billeta itd.

Ja Vas dakle molim, da mi pribavite obaviest, jeli takove popustbine postoje i kuda mora se za nje[sic!] pisati i koliko stoji u tom slučaju rečena route-a, t. j. Krakov, Lavov, Kijev, Moskva, Varšava (sa Czestochowom). Uz to bih rado znao koliko bi do Nižnjeg Novgoroda i Petrograda stajalo iz Moskve i natrag. Budite dakle tako dobar pa se opitajte i da mi sve javite, kako bi na II razredu najjeftinije moći proći. Nemojte se ljutiti, da sam tako bezobziran te Vam kradem Vaše dragocieno vrieme s tima stvarima. Ali — jer si tako želim vidjeti jednoč sve Vas u Vašoj domovini, da jedva čekam te bih mogao doći gore barem časkom.

Inače Vam imam od mene malo radostna javiti. Uviek isti nesnosni dosadni strašno glupi život. Na liter. polju ulienio sam se jako, i silim se, da izradim jednu pripoviest i drugi svezak „Starih krovova".

Moji kod kuće u Gredicah uviek me za Vas pitaju. Žalibože nemogu im nikad ništa javiti. Dne 12. 5. t. g. slavit će, ako Bog da, moji roditelji 50 godišnjicu braka. Onda ću onamo skočit. Eh — da ste Vi onda kod nas! Krasni moj nezaboravni gredički goste — moj divni Poljače!

Ponavljam svoju molbu — i od srca Vas pozdravljam i unapred Vam hvala za sve! Jel Sienkiewicz u Opatiji? Oh — da ga upoznam —.

Vaš

Sušak, 15. 3. 90 Babić

17.

14. 10. 90.

Veleučeni i premili gospodine!

Istom danas vratih se sa svoga pariškoga putovanja pa mi tako tekar danas dopadoše ruku vaša draga pisma. Ja sam čisto desperatan za to zakašnjenje. Tà vi znate, kako Vas visoko štujem i bezkrajno ljubim i da sam Vam zahvalnosti do groba dužan. Upravo opet ova zadnja pisma svjedoče mi, kakov ste mi dobar — dobar prijatelj. Neizmjerno me veseli, da se Paljacima sviđaju moje stvari.

Svoju želju, da dođem do Vas, odgodio sam do godine, jer želim prije barem nešto naučiti poljski. Ljetos išao sam u Pariž te sam ondje sproveo neko vrieme. Vas nije bilo u Hrvatsku? Hvala budi Bogu što ste se premještenja riešili i što ostajete u Częstochowi. Ja sam cielo ljeto bio već u velikoj brizi za Vas. Moja dva pisma ostadoše bez odgovora. I sada mi ništa ne pišete o onom, što Vas molih. Valjda su se izgubili listovi. Ja sam Vas u njem molio, da mi javite, je li bi htjeli i mogli opet primati za „Kraj" onake dopise kao prije. Ja bih sada želio također putne crtice u „Kraju" priobćiti — dakako bez Vaše pomoći ne ide, pošto ne mogu originalom pisati. Uostalom, ako ne ide — ne mora biti. Šta radite sada? „Borutu" sam pročitao s velikom nasladom — dakako ne bez pomoći riečnika. A što je s romanom velikim? Ah — kako bih želio, da se opet s Vama porazgovorim.

Je li bi bilo moguće, da dobijem primjerak Kraja, gdje je „Perpetuus" preveden, isto tako Biesiadu s „4 zad. gornj." i [.....]. Ako je moguće liepo bih Vas molio.

U privitku šiljam fotografiju. Bolje nemam. U ostalom Bog nas nije liepim učinio pa težak je onda izbor. Ako Vam se ne sviđa, javite mi, — pa ću se dati nanovo fotografirati. Svakako ću Vam poslati novu sliku.

Ujedno pod ./. šiljam podatke životopisne. Malo sam doživio, život mi je prazan — razvio se glupo — bez koristi — i tako nemam ništa znamenita o sebi javljati.

Jeste čitali „San dokt. Mišića" u ljetoš. Viencu? Ako bi to bilo u poljski prevedeno, bio bih veoma srećan.

A sada na kraju primite za sve hvalu. Bog jedini moći će Vašu dobru dušu nagraditi!

G. Karlowiczu pisao sam danas i sutra idem u Opatiju. Možda ću ga ipak jošte naći. Đao Bog!

Sa iskrenim poljubcem

Vaš zahvalni
Babić.

„Rođen sam 26 oktobra 1854 u Gredicah na roditeljskom dobru od otca Tita Babića, vlastelina i Jelene Babić roď. Šandor Đalski, sestrične pjesnika Antuna Mihanovića, koji je spjevao: „Liepa naša domovina", — i nećakinje protonotara Kuševića. Prvu nauku imao sam u kući od instruktora a sa 8 i ½ godina unišao sam u gimnaziju u Varaždinu, gdje mi je otac međutim postao I-vi podžupan županije Varaždinske. God. 1871 svršio sam gimnaziju i stupio na pravoslov. akademiju u Zagrebu, odkle sam god. 1874 otišao na sveučilište u Beč, gdje sam pravoslov nauke svršio. God. 1878 stupio sam u državnu upr. službu, u kojoj sam i sada još, makar sam doživio mnogo progona od vladajućih krugova. Literarno počeo sam istom god. 1884 sa crticom: „Illustrissimus Battorych". Pisao sam i prije, no nikada s namjerom literatskom a čitao sam od djetinjstva već najrađe pripovjedke. Najmiliji mi pisci bijahu za najmlađe dobe: Bulver i Montépin. Poslije i sada najradije čitah: Turgenjeva, Gogolja, Sienkiewicza, Daudet-a, Irwinga, Zolu itd. — Prijatelj sam realistike u literaturi — ali odsudiujem svako strančarenje pa uživam i na romantiki. —

Moje radnje su:

God. 1884. Illusriss. Battorich, Maričon, tiskano u Viencu. „Na groblju" tisk. u Hrv. Vili.
God. 1885. „U Novom dvoru" u Viencu.
God. 1886. „Na badnjak" „U noći — roman".
God. 1887. „Janko Borislavić" u Viencu.
God. 1887. „Pod star. krovovi" izd. Matica.
God. 1887. „Naja" izašlo ćiril. u Стражилову.
God. 1888. „Tri pripov. bez naslova". Matica.
God. 1889. „Gjurgjica Agićeva" Vienac.
God. 1889. „Biedne priče" Matica.
God. 1890. „San doktora Mišića" Vienac i izaći će „Na rođenoj grudi" Matica.

U poseb. knjigah izadoše: U noći, Moričan, Pod starimi krovovi, Tri pripov. i Biedne priče. U polj. prevodu Br. Grabowski preveo Illustriss. Battorych, Na Januševo i Perpetuus, — u českom Step. Beran „Janko Borislavić" u poseb. knjizi, „Naja" u talijan. prevodu, i mnoge manje stvari u njemačkom jeziku stranom u praž. Politik a stranom u Agramer Zeitg."

18.

19. 11. 90.

Veleučeni i dragi gospodine!

U brizi sam, da Vam se je ili štogod dogodilo ili da niste moja dva lista primili. Najzad ipak ste možda iz Čenstohove premješten? — Ja sam Vam još sredinom oktobra pisao — istog dana, kad se vratih s putovanja. Moja je još jedina nada, što znam, da ste prepun posla, te nemate vremena za listove.

Ne znam, jeli sam Vam javio, da sam sa g. Karlowiczem imao opet malheur. Niti moje pismo niti ja više ga u Abbaziji ne stigosmo. On je već 4. 10. otišao a ja se tek vratih s pariškog puta dne 13. 10. t. g. Tako je bila radost moja uzaludna. Ako dođete s gospodinom — molim Vas objavite mu to, za da me ne odsudi. Da li bih mogao odresu od g. J. Nitowskog dobiti. I u ruskom prevodu izašla je novela bez naslova I; — neki Križanowski umolio me je za dozvolu daljnjih prevoda. Od „Kraja" dobio sam „Perpetuusa" — i ne mogu opet na ino, da Vam se još jednom ne zahvalim na Vašu ljubav, Vaš trud — i krasni prekrasni prevod. Kad ću ja — da Vam se dostojno zahvalim! Vi ste zlatna duša od čovjeka — ja drugo kazati ne mogu. Eh — da je sviet samo sa Grabowskimi posut — kako bi se liepo dalo živjeti, ali ovako — teško je! No — dobro je, da ste barem Vi ondje — tek molim Vas, da budete posve — posve dobar — javiti mi je li ste moja dva lista sa ./. slikama primili. Strah me je, da se je izgubilo.

A kako inače? Je li ste zdrav? Što je to s Vašim premještajem bilo? Kako se je sada sve opet uredilo? Zašto niste ljetos u Hrvatsku došli? Ah — koliko toga bih Vas imao da pitam. Ovako na kraju lista moram da se prekinem. A propos — ako su poslani moji biogr. podatci prekratki — (t. j. ako ste ih u obće primili?) — ja bih Vam onda još štogod poslao — osobito glede radnja.

Primite iskreni pozdrav i cjelov

od viernoga Vam i zahvalnog
Babića

19.

Sušak, 5. 12. 90.

Ljubezni prijatelju!

Hvala Vam liepa za Vaš ljubki list. Iz njega vidim, da ste opet prenatrpan poslom. Blažena marljivost i zdušnost Vas sjevernjaka. Kako smo mi lieni — ovdje dolje naprema Vam! Ali dopustite mi — nije li malko previše, što Vi to radite? Tà — za boga — pomislite, da i najjači organizam imade svojih granica dokle može. Vi — i školu — i privatne ure — i redakciju — znanstvene knjige — i literaturu — i suradništvo na sve strane! Molim Vas, kada spavate, kada počivate? Čuvajte se za miloga Boga — niste baš Herakle — čuvajte se za obitelj svoju, za svoj narod, koji Vam toliko duguje. Pa onda k tomu trudu te neprilike — to boli! Oh — kako dobrim ljudima zlo ide!

U ostalom spisatelji svagdje su mučenici — izim ako su tako sretni kao što nas Kumičić, koga zagrebački nadobudni panteon više slavi nego li se je Augieru il Dumasu ikada dogodilo. Dakako — ta publika gleda i u starom Starčeviću prvog političara na svietu! — Ako su kod Vas strašne okolnosti — i kod nas nisu dobre. Kod Vas nema barem toliko barbarštine kao kod nas. I kod nas se najvećom bezsramnošću, lakoumnošću prosuđuje sve sa stranačkog gledišta i sa osobnih momenata. „Iz prijateljstva" slave se komedije, koje kod Vas ni pod tisak ne bi došle — a kamo li na pozorište. „Iz prijateljstva" — nagrađuje se itd. A s druge strane — ako Vam ta gospoda kod novina nisu sklona — onda Vas ako ne drvljem a to šutnjom proganjaju. Ja bih znao o tom mnogo pripoviedati. No — pustimo te gluposti.

Glede „Borute" molit ću Vas, da mi u kratko opišete čin, tendenciju, da mi priobćite mjesta, koja se Vama najbolje sviđaju i opet da mi priobćite što se je kritici najbolje sviđalo. Isto tako još ovo bih Vas molio za „Syn Margrafa" i za „Msciwoya i Swanhildu" te [.....]. Želim to malko obširnije napisati za „Vienac" — a moje znanje polj. jezika preslabo je, da bih se u svem mogao na sebe samog osloniti. Mnogo

toga može biti, što bi meni izmaklo. Zato Vas usrdno molim izpunite mi želju? Što je sa „Neprijateljem": sa „filary particolare"? Jeli izašlo? Ako bi mi mogli poslati „Moje grzechy" — što je valjda već dotiskano, — bio bih Vam veoma zahvalan. Ova zima posvećena je kod mene Poljakam, poljskom jeziku i polj. literaturi. Od Vaše proze gotovo ništa nemam.

Da li bih ja mogao dobiti poljske prevode od moje I-ve bez nasl. priče i od zadnja 4 gornj.? Barem molit ću da mi javite na koga, da se obratim. Meni treba, jer prvo želio bih imati a drugo — tako se čovjek najviše nauči jeziku.

Je li ste g. Karlowiczu imali zgodu razjasniti moju stvar? Molim Vas — učinite il mi adresu priskrbite da mu sam pišem.

Moji u Gredicah — hvala Bogu — dosta su zdravi i pitaju me mnogo za Vas. Od srca Vas pozdravljam s molbom, da koliko si vremena možete otrgnuti, pišite mi što prije, a ne zaboravite dodati za „Borutu".

Vaš
Babić

20.

Ljubezni Gospodine!

Evo moje najnovije slike. Nije doista posve dobra, ali bolja od zadnje. Ako ju dakle možete trebati, bit će mi veoma drago. Za mene bit će velika čast, ako slika izađe u kojem poljskom listu. I da će me to silno veseliti, bilo bi ludo, da tajim. U slučaju ako bude tako svakako ću molit, da mi izvolite pribaviti odnosni broj i da mi ga imate dobrotu poslati. Koliko će se radovat moji stari roditelji. Uviek me za Vas pitaju i ljetos, kad su slavili 50 god. braka, također smo se sjetili Vas, kano iskrena prijatelja u dalekoj Poljskoj.

Dovršio sam ljetos veću pripoviest „Na rođenoj grudi". — koju izdaje „Matica". Sada ne radim ništa, jer sam od pariškog puta posve izmučen. No želim što prije opet da se pera latim te ću sastaviti drugu knjigu „Starih krovova". Inače sve pri starom. Onako kako se Vi složite s Vašom Haljkom onako i meni ide. Nikad dalje — uviek prikovan za isto mračno mjesto.

S najiskrenijim pozdravom od srca Vaš, koji Vas moli, da se do prvo odjavite.

Vaš
Babić

21.

3. 2. 91.

Veleučeni gospodine!

Danas primih cienjeno Vaše pismo od 29. 1. t. g. i odmah hitam, da Vam javim, da nisam primio ništa od „Echa". Valja da se je izgubilo te tekar iz Vašeg pisma saznajem, da je biografija izašla. Zahvaljujući Vam od svega srca molim Vas ujedno, da bi na moj trošak — ne za boga zabadava — naručili kod dotičnog uredničtva 10 do 15 ekzemplara onoga broja i cieli tečaj one godine. Želim bo kano dragu uspomenu od Vas i kao najveću doživjelu čast moju u literaturi, — dotični tečaj u moju biblioteku uložiti. Molim dakle, da imate tu dobrotu te ovu želju moju izpunite. Čim mi uredničtvo pošalje račun — ja ću odmah novac poslati — a Vama unapred hvala. Kad ću se ja moći Vama odužiti! Nikad — nikad — a Vi to tako zaslužujete. Nemojte za Boga — srcem klonuti. Mene čisto boli duša kad čitam u Vašim pismima, koliko se mučite. Da svakiput ne nađete priznanje — to je najmanje, jer Vaša djela po sebi izvojevaše Vam sjajno i odlično mjesto među Poljacima i ostalim Slavenima. To mogu „prijatelji" neko vrieme zabašuriti — ali prepriečiti ne mogu. Dobro djelo napakon pobiedi. Većina glasovitih pisaca isto doživljuje. Tà isti Gőthe — tek je pod staros a još više po smrti pobiedio na svim linijama. A tako većina ih. Turgenjev istom je onda svagdie priznat bio kad ga već nije bilo. Samo neznatna djela — doživljuju u jedared svaku hvalu, jer ili su obična te pristupna i najobičnijim duhovima ili su takova, da ni u koga ne uzpire nenavisti. Zato i Vaši knjižari — a tako i svi — vole jednodnevnim muham nego li djelima, koja traže čitateljstvo, koje se barem približno približuje višini Vaše muze. Vaše je mjesto jur osigurano i osvojeno u panteonu slavenskom. Ali — što mene više tjera u brigu — to je ta Vaša bajoslovna radinost i marljivost. Za boga miloga — primirite se — odmorite se. Na sve strane radite — to Vas mora izmučiti ako ne duševno a to tjelesno. Čuvajte se za Boga dragoga — Vi, kojega ne treba samo obitelj, već i Poljska i cielo Slavenstvo.

Ja ću ovih dana Borutu objaviti, — preći su sada još jednoč iztaknuta mjesta — i ako Bog da bit će početkom marta u „Viencu" otisnuto. Dakle „Nepryjaciel ludzy" izlazi već ovog mjeseca Živio — ja se preporučam!

Poljski učim po malo. Ide mi težko i ja ne znam, kako ću u Poljskoj proći — kada onamo dođem, što žel'm svakako ove godine još. Dakako — kasa moja tužna neće dozvolit dalje od Varšave i Čenstohove, gdje ću Vas prisiliti, da skočite malko s menom u Hrvatsku. Bog Vam dao zdravlja.

Jeste primili „Na rođenoj grudi"?

Moji u Gredicah tužne imadu dane — majka je pogibeljno bolestna. Ja sam očajan.

Ljubim Vas za plemenito srce

Vaš

Babić

22.

Sušak, 27. 2. 91.

Veleučeni gospodine!

Ja sam preko 20 dana bio odsutan u Gredicah kod moje sirote majke i tako niesam dospio, da Vam pišem Do danas niesam primio ništa od redakcije „Echa", — zato molim, da biste imali dobrotu na moje ime pisati g. uredniku, da izpuni moju molbu i dade naručbu moju izvršiti.

Na izvještaju „Borute" upravo radim. Urednik „Vienca" g. Pasarić bio je tako dobar te mi je za veću sigurnost obzirom na moju slabost u poljštini, točno nekoje stvari preveo. I on i ja uznešeni smo od ljepote pjesničke dikcije.

Nadam se, da ćete obznanu čitati u ožujku.

Novosti ovdje nema dobrih a zlih — te i nisu novosti. Kod nas je gore nego ikada — i to ne samo u politici nego u svemu. Ljudi kao da su sve dobro izgubili — i samo su plien našega „Borute".

Dobri ste tako te me pitate za sirotu moju majku. Zlo joj je — imade vodenu bolest — i ja sam u silnoj brizi. Otac je hvala Bogu zdrav. A kako Vi? Uviek u poslu i uviek marljiv Pišite mi molim Vas što prvo — makar samo nekoliko redaka.

Ponavljajući svoju molbu glede „Echa" — pozdravljam Vas od svega srca.

Vaš vjerni

Babić

23.

[Poštanska karta. Štampani tekst]:

Egyetemes postaegyesület. Magyar postaigazgatás. Union postall universelle. Levelező-lap. (Carte postale).

[Mađarski državni grb].

[Pošt. žig.]: Fiume, 91 mar 16 II 4
Ченстоховъ—Петров 7. мар. 1891

[Adresa]: Monsieur le professeur Bronislav de Grabowski à Pologne —
Rusie, Cz stochowa.

Veleučeni Gospodine! Javljam Vam, da je jučer u „Viencu" izašao članak o Boruti. Znam, da nisam najbolje pogodio ali si desint vives — ipak sam imao najbolju želju, da predstavim Hrvatom krasnu dramu. Jeste li primili moju knjigu: „Na rođ. grudi"? Još u sječnju poslah Vam. Od *„Echa" nisam još ništa primio.* Zbilja mi je za čudo. Tà — ja sam rekao, da nosim trošak, ja bih rado imao kako nekoliko (10—15 ekz.) tako i cieli tečaj. Molim Vas, priobćite mi adress-u lista, da naručim. Jeste primili moj zadnji list — od konca veljače?

S mnogim pozdravima

Vaš

Babić

Sušak, 16. 3. 91

24.

Sušak, 22. 3. 91.

Veleučeni gospodine i prijatelju!

Hvala srdačno za priposlani broj Echa — za list — a glavno za Vaš krasni sastavak o mojoj malenkosti. Osobito interesantno je za mene, što pišete o Chodžku. Ja ga u istinu ne poznam — i na sramotu moju moram da priznam — niti po imenu a kamo li po djelima. Pošao sam odmah da ga potražim u Meyer. Lexik.. gdie ga nadjoh te ću si njegove „Obraz. litav." i „podan" naučiti. — Sa slikom sam zadovoljan — moja supruga doista misli, da izgledam prestar i ljuti se na bieli izgled kose. I boji se, da će u poljskoj još koja usidjelica misliti, da sam „Ledičan". Ali — šalu na stranu — Vi ste opet bio predobar i opet previše me uzdigli. Ja se kod toga najviše veselim tome, što vidim, da me je Vaše plemenito srce pod svoj krov smjestilo. Vjerujte mi, da ću do zadnjeg svog časa nastajati, da se toj ljubavi pokažem dostojan.

Ja ću si „Echo" direktno od knjižare u Lavovu — čini mi se „Gabarevicz i drug" — naručiti. Sad mi je lako — imam adressu. Stoga ne trebate više, da se Vi s tim mučite, i glavu sebi i uredniku razbijate. Ja još danas pišem.

Kod nas ništa nova — ništa dobra. U literarnom svietu dosta mrtvila — osim napadaja Iblerovih na Hranilovića i donekle na mene. Ja dakako ne osvrćem se na Iblera! Da je prof. Kosta Vojnović umirovljen posve nenadano i bez da se znade pravi razlog — valjda ste već saznali. Ljetos imat ćemo u Zagrebu gospod. izložbu — u avgustu. Da dođete pa onda ja s Vama u Varšavu? Ne bil to krasno bilo? Gledajte da dodete.

Mojoj sirotici majci uviek jednako — uviek slabo — i najgoremu imamo se bojati — ako ne ljetos to na godinu. Ima sirota vodenu bolest. Ja sam — a i svi od otca počam — desperatni smo. Kao svakiput tako su me i u februaru svi u Gredicah mnogo za Vas pitali — i svi si žele, da Vas mogu opet ondje vidjeti. Moje dvie nećakinje koje su kod kuće — zovu se Jelica Vadjan i Darinka Fat, — treća se je udala prošle jeseni u Požegu. „Anonimna gratulantica" — valjda je Jelica Vadjan, koja vodi očevu poštu u Zaboku i koja je silna Vaša štovateljica. A propos — izvještaja moga — molim, da me blago sudite, jer — ja još nikad nisam takova šta pisao i žalibože znanje moje u poljskom jeziku tako je još početno — da se bojim, da sam što šta krivo shvatio i nisam mogao sve ljepote odkriti. Težak je poljski jezik! I po tom, da sam ja pokraj svega svoga neznanja poljštine — mogao uživati od ljepote Vašeg Borute — vidim, kako li je to krasno djelo i kako istom moraju Poljaci uživati.

Dakle — divni moj pjesniče — Vi uviek posla s mladim djevojkama! Tu — plavooke — tu violinistice — bravo — bravissimo! To Vam napokon čuva srce da ne smrzne u ledenim prilikama naših dana. — Ako će gospodice Podgorske doći k nama — neka budu sigurne uspjehu.

Ponavljajući svoju hvalu — i rukoljub mil. gđi supruzi za ustupljeni broj — molim Vas, da primite izraz moga velepoštovanja i molbu, da me i na dalje zadržite u ljubavi. Ujedno Vas molim, da si ne natrpate toliko posla koliko s liter. povješću. Hvala Bogu, da ste s tim gotov.

Čuvajte se i dođite ovog ljeta u Hrvatsku.

Vaš
Babić

25.

Ljubezni Gospodine
i prijatelju!

Vaše uviek toliko mi milo pismo od 2. 5. t. g. sretno sam primio. Taj put još me je više razveselilo, jer mi je obećavalo, da ću upoznati Vašega dotičnog Sienkiewicza. Ja ga zbilja podjoh potražiti u Opatiju s Vašim redcima za njega, no kad ga u stanu (Kb. 105) poiskah, kazaše da je upravo dne 4. 5. t. g. odputovao iz Opatije, — dana dakle, kad Vaše pismo još ne imah u ruci. Baš mi je žao, što ga nijesam zatekao.

Vašega „Starog romantika" nedavno sam primio i pročitao. No — Vaša poljska mladež mora da je čudna, kad može tako navaliti. Meni se radnja veoma sviđa, a osobito je divan i snažan dijalog. Sve pako nadahnjuje prava poezija. Nemojte si stoga ništa praviti iz nepravednih ludih napadaja. Kad ćete s Vašimi „Vukodlaci" na svjetlo? To me silno zanima.

Ja sam se silno ulienio. Nijesam dugo već ništa napisao. Na silu nešto pripravljam za ljetošnju „Maticu". Al — samo neznatne malenkosti.

Moj „Janko Borislavić" izašao je u veoma dobrom prevodu Beranovom u „Češkoj biblioteci rodinnoj" — u formatu knjige.

— Dà — dolazim s jednom velikom molbom. U ruskom „Panteonu literatury" u Petrogradu izašla ili studija ili pako prevod mojih „Triju pripoviesti bez naslova" pod naslovom: Без заглавия. Три очерка. Pisao sam redaktoru, da mi šalje, al on toga dosele nije učinio. Molio bih stoga Vas, da il sam il putem g. Eraz. Pilza, pribavite mi odnosni svezak, u kojem je to izašlo. Adresa je: St. Peterburg, Zaharevskaja, d. 19, kv. 10. *Molim Vas, budite tako dobar.*

G. Nitowskomu molim nepoznato moj iskreni pozdrav uručiti. Drago mi je, ako mu se je sviđala crtica I.

Fotografiju Janka Jurkovića nemogu Vam odmah pribaviti, al sam pisao po nju.

Dakle Vi za dugo ne k nama! Eh — kako bih želio opet, da s Vama govorim — s mojim dobrim divnim panom Bronislavom! Dođite — dođite! Da sam barem našao u Opatiji Sienkiewicza! Ala bi se o Vama narazgovarali. Ljudi, kod kojih stanovao, ne mogoše mi ga doista nahvaliti. No — možda ću ga ipak još u životu gdje sresti — onda ću mu pokazati Vaše pismo.

Moji u Gredicah skoro u svakom listu pitaju za Vas. Otac je bio zimu veoma — veoma bolestan — al je sretno spašen.

A sad moram se dijeliti. Zadržite me i dalje u Vašem prijateljstvu. S mnogimi pozdravi

Vaš

Babić

Sušak, 13. 5. 91.

NB! Molim Vas radi „Panteona"!

26.

Gredice, 27. 8. 90.

Veleučeni gospodine
i prijatelju!

S velikom radosti primio sam Vaš list. Hvala Vam za saučešće. Moj siromah otac umro je u strašnim mukama, — dobio je katar mjehura — a to su strašne boli. Tri dana bio u agoniji. Ja se jedva sada nešto sabiram. Glede Gredica — u toliko smo na čistu, da nećemo prodati, osim da se nađe izvrstan kupac. Ja se nadam, da ćemo Vas moći bar još jedanput primiti kao mila gosta u očinskom domu.

Radi posla morao sam ovaj list prekinuti i pišem Vam dalje iz Zagreba, gdje se opet nalazim, jer mi je moj dvomjesečni dopust iztekao Ovdje nista nova. Sve kod staroga — žalostnoga. Kanimo od godine izdavati neku vrst revije — gdje sigurno računamo na Vašu pomoć za poljsku literaturu. Na Vaš dolazak na godinu svi se silno veselimo, ali da održite rieč i za sigurno dođete! Vi se tužite da ne radite a ja pak iz redaka čitam kako ste silno marljiv. Čestitam Vam unapred za Vaš novi komad. Kod nas napisao je Tomić novu komediju. Čujem ju hvaliti. On je sada zadovoljniji, jer je postao savjetnik, kako valjda već znadete.

Kao što se Vi tužite da će iz Vas biti moj „perpetuus" — tako isto biva s menom. I ja vječni pristav! Ali neka bude — glavno je, da je čovjek vjeran svojim načelima.

Moju knjigu: Iz varmegj. dana šiljam danas; još zimus namenio sam tako — ali bolest očeva sprieči sve. Ne mislite stoga, da nisam kanio ne poslati.

S Pasarićem još nisam bio. Čim ga vidim — govorit ću.

Od Vaših pošiljaka primio sam sve tri — i zahvalio se odmah. Ta Vaša pošta ne mora biti najbolja.

Grleći Vas od svega srca ostajem Vaš drug i štovatelj

Babić

27.

5. 12. 92

Moj dobri prijatelju!

Tek sada mogu, da Vam na Vaše milo pismo od 30. 10. 92 odgovorim, jer — niti minute niesam dosada imao vremena. Dogotovljavao sam svoju pripoviest „Osvit", koja ima ljetos kod Matice izaći, — a tu sam morao sve na stranu staviti i samo pisati i pisati.

Neizmjerno me veseli, da ste zadovoljni s „Varmegj. dani", — i hvalim unapred za prevadjanje i za kritiku.

Ako su u istinu djelovale priče tako, da ćete na godinu svakako doći k nama — e onda tek bit ću sretan. Ah — da znadete, kako često i prečesto čeznem za Vama, da Vas opet vidim — da opet jednom dobroga ćovjeka uza se imam! Dođite — svakako dođite. Moje siromašne roditelje nećete više naći, ali — da im barem na grob dođete!

Ja sam Vam odmah bio ovog ljeta pisao, kad sam „Neprijatelja ljudi" primio; zahvalio Vam se. Ili ste zaboravili ili se list izgubio. „Vienac" ga je i objavio. I sad sam govorio s Pasarićem. Vi nemojte misliti, da je to neko odnemarivanje ili neuljudnost, ako ne dođe u „Viencu" podulji izvještaj. To Vam je samo posliedak našega neznanstva. Mi svi skupa — premalo znamo poljski! Nemamo mi niti jednoga Grabovskića a kamo li Grabowskoga, koji u četir-pet jezika piše! Teško je to kod nas — a už to barbari — barbari! Ali — najbolje je i ne spominjati.

Novosti ne znam nikakvih. Vašeg „Neprijatelja" čitat ću sada polagano i točno, te ću onda svoje reći. Da je dobar — to sam unapred uvjeren.

Vidim iz lista, da se mnogo mučite. Dozvolite mi kod toga jednu samo malu molbu — čuvajte se i štedite se više! Ne jadikujte za lekcijama — već uzmite rađe gospođicu malu kući. Tà — ne smijete opet raditi više, no to dopusta zdravlje!

A sada vučem Vas u duhu na svoje grudi i od svega srca grlim

Vaš
vjerni i zahvalni
Ljub. Babić

28.

Zagreb, 7. I. 1894

Mili prijatelju!

Tekar sada dospievam, da Vam se mogu zahvaliti za Vaše ljubezno pismo od 5. 12. 93. Toliko sam zaokupljen i poslom i brigom i svačim inim još, da pokraj najbolje volje nisam prije došao do toga, da listove pišem.

Prvo svega primite Vi i ciela cienjena obitelj moje najiskrenije želje k Novoj godini. Dao Bog da bude bolja no što je bila netom prošla. Iz Vašega lista saznajem, da ste se opet napatili dosta jada. Eh — što ćete. To je sudbina dobrih i poštenih ljudi. Meni također ide tako te moram ozbiljno ljetos sve korake učiniti, da idem u penziju, da se riešim samovolje i tiranije g. Karla Khuen-Hedervaryja. Taj bi me inače svojim progonom spravio u grob i prije no što želim.

A sada na odgovaranje Vaših pitanja! Dà — Vi mi krivo činite, kad mislite, da ja ne razumijem tragediju poljskoga naroda. Boli me ona — i gotovo, da moram nad Slavenstvom zdvajati. Razumijem dobro Vaše boli — i opravdanost Vaših tužba. Baš stoga sam se i s našim mladim poetom Tresićem malko porečkao.

Kod mene kod kuće — hvala Bogu dobro. Božićevao sam u Gredicah — onako, kako to stari običaj hoće. Iz literatskoga svieta novo, da je Tomićev pastorak uspio, o Kumičićevom romanu nemogu Vam ništa reći, jer još ga ne mogah dočitati. Šrepel marljiv kao uviek, s Pasarićem riedko dolazim, jer je sav zaokupljen s „Obzorom" — baš radi toga i nije preveo Vašu novelu još.

Ali za boga — kaka to strašna viest iz Krakova dolazi? Je li istina ta užasna nesreća sa Sienkievićem? Mi smo bili upravo preneraženi! To je udarac strašan, no ja se uviek nadam još, da nije istina, jer — ne čitam dalje viesti!

Molim Vas, je li je g. Erazmo Pilz još urednik petrogr. „Kraja"? Da li bi on još htio dopisa iz Hrvatske? Molim Vas, da mi prigodice saobćite.

Srdačno Vas na koncu grlim i cjelivam — slavni i dični naš Bronislave Bronislaviću!

Od moje supruge i sviju mojih najiskrenije pozdrave!

Vaš
Ljubo

29.

Mili i dobri moj prijatelju!

Evo — šiljam u daleku Poljsku do Vaših krila najmlađu svoju knjigu s molbom, da je primiti izvolite u znak onog vjernog — dubokog i iskrenog osjećaja prijateljskog, što za vazda u srcu svom nosim za dičnog Bronislawa Grabowskiego, koji nije samo kao književnik slavni pjesnik već i kao čovjek skroz i skroz pravi pravcati pjesnik! Niech živie!

Možda nećete — Vi optimista i uviek blagi sudac — biti zadovoljan no — vjerujte mi — niesam prevršivao, crtajući kukavštinu i biedu hrv. naših odnošaja. Molio bih Vas da može biti u kojem polj. časopisu koji redak o knjizi spomenete.

A kako ste mi inače? Od Vas ni glasa, od kada odoste.

Kod nas sve jednako zlo i gadno, — uviek jednaki, uviek zločuti.

S najsrdačnijim pozdravom

Vaš

Ljubo Babić

Zagreb, 13. II. 94.

30.

[Slika dvora]

Dvor Gredice z. p. Zabok

20. 7. 97

Visokopoštovani Gospodine!

Primio sam danas Vašu kartu, koja me je vanredno obradovala i počastila.

Ja Vas čekam 25. t. m. Najzgodnije jest, da putujete iz Zagreba vlakom u ½ 12 pr. p. Dolazite u Zabok oko 2 s. p. p., gdje Vas čekaju moja kola pak ste za nekoliko minuta u Gredicama. U 8 s. na večer polazi vlak iz Zaboka u Zagreb, kamo stižete prije 10 sati.

Nastojat ću, da nađem pisma nezaboravnog Bronislava ali jamčit Vam nemogu, jer u tom pogledu nije baš najveći red u mene.

Razumije se samo po sebi, da Vas čekam sa ručkom, kod kojeg ćete po starom hrv. običaju sa Vašim pratiocem izpiti „bilikum"!

Uz poštovanje i mnogo pozdrava

Lj. Babić Gjalski

31.

Ljubezni prijatelju!

Radostna viest o svatbi gdjice ćerke primio sam danas i hrlim, da Vam se odmah odjavim sa željom, da bi sreća i blagoslov pratili mladence do na kraj krajeva te Vas molim da izvolite u moje ime izraziti čestitke mladomu paru a Vi i gospođa supruga primite također izraz moje radosti!

Sad pak dozvolite, da pitam za Vaše junačko zdravlje? Ništa ne pišete, ništa Vas nema k nama — u Biogradu istom moram čuti, da ste bili na jugu. Zašto ne i u Zagrebu i Zagorju? A tako bih rado da Vas opet vidim — opet moga divnoga Bronislavića, moju dobru poljsku dušu! Baš žalim, da smo tako daleko. Meni nije sa zdravljem najbolje, pao sam ljetos sa bicikla, ozledila mi se glava — i još nisam zdrav a osim toga moji živci muče me silno. Znači kod mene uviek jednako. Još me nisu umirovali ali niti dali avansirati. Gredice nismo još prodali. Darinka udala se prije 2 godine, ima sinčića — baš je jučer suprug joj premješten u Peštu.

Prijatelj Šrepel molio me, da Vas pitam za naslov Vašega djela o hrvatskoj literaturi. Naša biblioteka rado bi nabavila a neznaju naslova. Molim Vas javite mi.

S pozdram Vama, naklonom damama

Vaš stari prijatelj

Ljubo

НОВИЈИ РАДОВИ О НАРОДНОМ ЕПУ

Mate Hraste, Über die Heimat der Langzeilenepik auf Grund der sprachlichen Analyse (у часопису Südostforschungen, Band XVII 1958, München). —

На основу језичке грађе трију народних песама које је Петар Хекторовић унео у своје Рибање, Храсте утврђује да су те песме испеване у мешавини штокавског и чакавског говора. На чисто чакавском Хвару мешавина дијалеката очевидно представља досељену песму. Песме су дошле из неодређене широке области штокавске са копна, из Босне или и са Дунава. То се потврђује и предметима песама, који су потпуно страни и Хвару и читавој Далмацији, као и српском карактеристиком песама, коју им је дао сам Хекторовић својим речима о »српском начину«.

А. Шмаус, Двоструки епитет у бугарштици (у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику, II). — У двоструком епитету бугарштица Шмаус је опазио нешто што је у читању навикнутог текста свима досад измицало из вида, нешто што представља врло леп проналазак по својој простоти и очевидности. У двоструком епитету јасно се разликују два садржајно различита састојка: један, прави епитет, опште садржине, који одговара свакој врсти песме, не само епске (бело лице, беле руке, бојно копље, бритка сабља, итд.), а други, посебни, којим се по његовој правилној употреби одликују само бугарштице; он казује припадност владајућем слоју феудалнога друштва (господски, витешки, јуначки, — и, за жене, владички). Посебни епитет се редовно налази на првом месту.

Доста простора у Шмаусовом чланку заузима расправљање о епитету леп, за који се са великом доказном снагом, на примерима, доказује да је и он раније имао друштвену, феудалну употребу, са значењем: отмен (испореди и у данашњој језичкој употреби: лепо владање). Двоструки епитет, дакле, својим првим саставним делом показује феудално порекло бугарштице, која је и овом цртом својом служила хвали и слави феудалаца (што и сама песма иначе каже још и својом простом и јасном формулом: Ова писан да буде твој милости на почтење). Двоструки епитет указује, дакле, на сразмерно дубоку прошлост ове врсте епских песама и потврђује раније познате ознаке истог значења. Према свима тим ознакама бугарштице се морају »сматрати епским изразом феудалног поретка предтурског и првог турског времена«.

М. Пантић, Мањи прилози за историју наше старије књижевности и културе (у Зборнику историје књижевности САН). — Бележимо два прилога из Зборника II. Први, »Ситни архивски спомени о народној песми у Дубровнику XVII и XVIII века«, садржи малобројне и, по природи архивских докумената, кратке и недовољне спомене. Међу њима је и занимљив спомен о певању бугарштице у дубровачком селу, који садржи кратак опис певања бугарштице на путовању — један од начина певања епске песме забележен у разним споменицима кроз више векова. Занимљиво је, а можда и значајно то што се у овом судском документу бележи да се један од сељака, случајни пролазник у сусрету, подсмехнуо тужној мелодији (певање је изрично назвао »плакањем«). Подсмевка је могла бити случајна, али је могла значити и нови однос који се почео стварати према бугарштици, однос који ће довести до изумирања те врсте песама, слично оном презривом односу грађана у доба Вуково према певању слепих који је, поред других узрока, значио почетак пропадања епске песме у Војводини. — Други прилог је критички објављен текст баладе о кнегињи Видосави (који је недовољно пажљиво објавио Кукуљевић пре сто година). Текст, занимљив по садржини и тону, зацело представља народну песму (као народну песму су је сматрали и савременици), прерађену по укусу књижевном, тако да је прерада, изгледа, сачувала два слоја, народну песму и књижевни рефрен.

В. Недић, Тешан Подруговић (у Ковчежићу, III). — Творци народних епских песама, познати већ више од сто година, нису се дуго могли удостојити части

да уђу у историју књижевности. Случајно, али Недићева монографија обележава стогодишњицу Миклошићевог чланка о епском песништву Срба (превод у Летопису М. 1864), који је, осим нешто теорије епа, понављао, по Вуку, и биографије певача. Тек се у »Народну енциклопедију« Ст. Станојевића пробила једна мала група народних епских песника, а друга иста толика по броју пала је пред тврђавом неинтересовања. По броју је више дао В. Чајкановић у књижици »Петнаест народних песама«. Сада, после више од једног века, почеле су се појављивати посебне књиге и расправе о појединим песницима, — најпре романсирана биографија Вишњића од Сурепа, и сада монографија Недићева о Подруговићу, за кога су Вук и други дали највише биографских података. Верујем да ће се и осталима убрзо дати иста част.

Расправи Недићевој желим дати неколико напомена и својих претпоставки.

У Вуковим хвалама, поред чињенице да је Подруговић једини ушао у предговор од 1823. а сви остали тек десет година доцније (у IV књизи), не треба пропустити ни ону казану у другом одељку предговора истој књизи, у почетку тог одељка: »Мислим да какав Подруговић данас чује најгору песму, он би је после неколика дана казао онако лепо по реду као што су и остале његове песме.« Та скоро узгредно казана хвала чини похвалу још већом и Подруговићево име претвара у синоним даровитог песника. Али још нешто треба истаћи у наведеним Вуковим речима: главна мисао у њима (и у осталом тексту на том месту) јесте један теоријски став који, рекао бих, важи и данас. У усменом одражавању народнога епа постоји песма као примарна чињеница. И на више других места Вук говори само о песми, а о певачима, углавном, као о преносиоцима и чуварима песама, и још, то се управо казује у датом цитату, као о редакторима песама. Говорећи о стварању нових песама, Вук улогу народних песника описује као школу и рутину, као кретање по утрвеној стази (»који човек зна педесет различних пјесама, ако је за тај посао, њему је ласно нову пјесму спјевати«). Не само Вуково познавање народног епа, него и познате пре Вука записане варијанте Вукових записа (песме о Бановићу Страхињи, Марку и Мини и друге, са промењеним носиоцима наслова), говори исто то: стварање нових песама врши се по шаблонским плановима, »композиционим шемама« Геземановим. Недић, изгледа, уводи једну новину у теорију нашег епа. Говорећи о песми »Цар Лазар и Царица Милица« (тај наслов он не наводи него говори о песми о Бошку Југовићу), и наводећи сачуване записане стихове о том јунаку старије од Подруговићеве песме, каже: »Грађа за лик Бошка Југовића била се прикупила. Чекао се само песник да јој удахне душу«. Иако недовољно развијена него само наговештена, та мисао представља народног песника као ближег уметнику песнику него што се досад мислило. Ја лично мислим да је Подруговић научио готову песму, коју је он могао променити, дотерати, али, то је главно, Вуку је он дао своју прераду, редакцију већ постојеће песме, а не нову песму. Готов сам, ипак, да примим Недићеву мисао, али би она морала бити више доказана.

Ово је главна примедба коју чиним Недићу. Остале су неважније. — Има још песама и поступака које је Подруговић могао научити од других или их он дао другима. Има, на пример, додирних тачака између Подруговића и безименог певача Босанца који је с њиме заједно био у Карловцима 1815. године. Обојица су дали Вуку песму о Марку како је познао очеву сабљу. Варијанте су доста различите, и ту се може наћи пример за начин Подруговићевих редакција песама. Друга додирна тачка са тим Босанцем јесте Подруговићев стих из »Женидбе Душанове«: »Прикова га за леђанска врата«, који у Босанчевој песми о Дојчину гласи: »Прикова га Солуну за врата«. — Важнији је од овога један метрички поступак Подруговићев који у Вуковој збирци има само он: наглашен четврти слог (три примера у »Женидби Душановој«, по један у песми »Цар Лазар и царица Милица« и у песми »Марко и Арапин«). Та црта је јасно изражена у црногорском десетерцу (и у Горском вијенцу). Подруговић је ту црту, очевидно, могао научити само од неког Црногорца, од кога је научио не само то него и само певање у десетерцу, или је само — то је још сигурније — био под јаким утицајем црногорског епског певања, на пример у доба хајдуковања. Што те црте нема иначе ни у самим црногорским песмама Вукове и Милутиновићеве збирке то је зацело зато што су они обојица, један као Херцеговац, други као Босанац, стихове у својим збиркама метрички дотеривали. Песме најраније објављене Вук је мање дотеривао, и зато се ова црта јавља код Подруговића само у три поменуте песме, све три из 1815. Други разлог што то у песмама црногорским не видимо јесте у томе што их ми читамо са новом, померeном акцентуацијом, и наглашени четврти слог можемо опазити само кад се он налази на једносложној наглашеној речи (Како ће ти познати дјевојку), — а у вишесложним речима не можемо (Да уљаник у гори заметнеш). —

Недић истиче значење географских појединости у песмама: оне обично представљају стварност из живота певачевог. У случају познавања Дубровника Недић претпоставља путовање Подруговићево до тог града; само не треба заборавити да је Дубровник добро познат људима из Гацког и те околине, јер је туда кроз векове про-

лазила дубровачка трговина. Али Црвене Стијене у песми о Сењанин Тадији више личе на доживљај. Подруговић је ту зацело хајдуковао, па је ту довео и Сењанин Тадију. Сличан је поступак и осталих народних певача. Само Црвене Стијене нису једне. (Једне, на путу Вишеград Рогатица помињу се у извештају Генералштаба од десетог марта 1945.). — Од географских појединости значајно је код Подруговића и Поцерје, како га он назива (Милош од Поцерја у песми о Марку и Љутици Богдану). Подруговић се борио у Поцерини у првом устанку. — (О хајдуцима из »других земаља« говори и Прота Матија: Сабр. дела 194). — Народно предање (в. Вуков речник) везивало је Обилића за Поцерину и то предање је зацело чуо песник и унео га у своју песму.

Недић истиче »љубавне десетерце« Подруговићеве и ону уздржану љубав која је наговештена у стиховима где се говори о групи девојака. Уз оно место које Недић наводи могла би се навести још два: најпре оне девојке што гледају царевог заточеника са града замерајући његовом оделу (зато ће он после пред другим девојкама у тој песми синути сав у злату, — то злато је опет потајно жеља хајдукова); затим оне будимске девојке о чијем мишљењу води рачуна Јакшић Тодор.

Множину женидбених песама Подруговићевих оцењује Недић као карактеристику песникову, али тај списак песама треба посматрати и у вези са бројем таквих песама уопште, а нарочито са јасно изреченом жељом Вуковом да скупи што више старих песама: од толиких хајдучких и ускочких песама (»сто«, каже Вук округлим стајаћим бројем) само две три, а од петнаест песама о самом Михату Томићу ниједну, али зато две варијанте »Душанове женидбе«.

Да завршим с једном сценом из песме о Марку и Арапину, с речима цареве кћери на језеру: »Божја помоћ, зелено језеро! . . . моја кућо вјечна! Удаћу се за тебе, језеро!!!« Оне јако личе на речи Антигоне Софоклове пред гробом: »О гробе, о брачна постељо, о мој вечити мрачни стане« . . . (превод Папакостопулуса, 1873, стр. 40). У епској песми народној ретки су мотиви из класичних књижевности. Откуд онда овај мотив из Антигоне. Да није Подруговић чуо неки разговор Вуков с Мушицким (овај је присуствовао Вуковом записивању песама: Грам. списи III, 68), разговор који се тицао судбине Антигоне. Или је ствар простија: Подруговић је сам створио своје стихове. Песници, и кад их векови и простори раздвајају, читају исту књигу живота и природе.

С. М.

П О Л Е М И К А

ИЗ ЛЕГЕНДЕ И СТВАРНОСТИ О СТЕРИЈИ

Присиљен сам да се још једном осврнем на питање ауторства чланка Српској младежи у Пожуну, који је изишао у београдској Подунавци (1848, бр. 9) и био потписан са J. Ст. Забавић. О томе сам у своје време написао рад Бранков критичар J. Ст. Забавић (Прилози за књижевност 1954, XX, стр. 203—228) и као допуну томе Још која о J. Ст. Забавићу Прилози за књижевност 1957, XXIII, 101—109). У тим радовима доказивао сам да се иза потписа J. Ст. Забавић не крије Јован Стејић, како се дотад сматрало, него Јован Стерија Поповић. Тада сам подробно изложио како је — по моме мишљењу — до тога неспоразума дошло и како мислим да би требало све то тумачити. Сада, међутим, морам опет да пишем о овој ствари да бих рашчистио неке нејасности проистекле из писања књижевника Живка Милићевића о овоме питању. Милићевић је у три наврата доста оштро исказао своје неслагање с мојим мишљењем. То ипак не би био разлог да се поново враћам овом проблему и да о њему пишем. Неслагања могу постојати у науци, и треба да постоје, али овде није реч толико о неслагању, него о једном начину писања који није никако уобичајен у науци, уколико ово о чему треба да пишем уопште има везе с науком.

Живку Милићевићу се нису свидела моја тврђења и закључци у поменутим радовима, па је покушао моје мишљење да побије. Учинио је то први пут у Прилозима за књижевност (1958, XXIV, 158—159) када је приказивао радове о Стерији штампане поводом Стеријине прославе 1956. године. Пишући о књизи Ж. Милисавца о Стерији, Милићевић овоме замера што је »необазриво пристао уз уверење да је Стерија писац чланка Српској младежи у Пожуну«. А онда даље: »Врло је занимљиво да, приказујући Стерију као писца и човека знатно боље него други, Милисавац је овде пропустио згодну прилику да осети: како тај наш писац не би био оно што је да је тако што могао написати. Реченица одзива на Ограду младежи из Пожуна коју је навео, битним одликама свога тона и свога стила, управо је таква да би могла служити за пример како Стерија никад није писао!« Све то Милићевић сматра као прилог новим легендама о Стерији. Тиме је Милисавац добио прекор што је примио моје мишљење. Мене овако категоричко побијање мога тврђења, без икаквих доказа, не би, наравно, наводило да пишем о томе. Чак иако је то мишљење штампано у једном озбиљном научном часопису, у оном истом у којем сам ја оба пута писао о томе питању, чиме се и нехотице то мишљење може идентификовати с мишљењем уредништва. А то би за сваког читаоца значило да се уредништво оградило од мог мишљења штампањем оваквог приказа. Али после тога појавила се Милићевићева књига Творци и тумачи (Београд—Суботица 1958), у издању предузећа Минерве, а у колекцији Наша књига, коју уређују Душан Костић и Живко Милићевић. Трећи чланак у овој књизи је Из легенде и стварности о Стерији (стр. 65—83). Ту је Милићевић писао о мени и о моме писању о Стерији. Ни овим поводом нисам мислио да је потребно и обавезно писати. Наиме, нисам имао намеру да одговарам због тона Живка Милићевића, који је тако увредљив да човека ослобађа озбиљне обавезе да се таквим писањем даље бави. Јер се одмах може видети да се овим тоном о оваквим питањима не може писати. Сматрао сам, осим тога, да је то у неку руку лично иживљавање Живка Милићевића: написао човек чланак за своје задовољење, штампао га у колекцији коју сам уређује, па шта има ко да се меша у његове личне ствари. Онако како би рекао Гоголјев Черевик: »Сам пју, сам гуљају!« Међутим, Милићевић је овај свој чланак послао Матици српској и она га је штампала у своме Зборнику Матице српске за књижевност и језик (за 1956—1957, књ. IV—V, стр. 27—38), који је изишао почетком 1960. године, мада на њему стоји забележена година 1958, а редакција је обавестила читаоце да је та књига редигована до 1. августа 1957. Самим тим што је један научни часопис штампао овај чланак Милићевићев, значи да се и редакција тога часописа бар углавном сложила с поставкама пишчевим. И још нешто. Ова

зборник приказао је исто тако признати наш часопис Летопис Матице српске (свеска за март 1960, књ. 385, стр. 281. и даље). Писац приказа Божидар Ковачек дао је своје мишљење о томе чланку Ж. Милићевића овим речима: »Аутор се залаже за гледиште да је овај напис из пера Јована Стејића и своје мишљење поткрепљује неким доиста важећим разлозима. Уједно побија и раширено мишљење о ускогрудости Стерије као цензора у Србији. Наводећи јасне случајеве када је Стерија у листу који је контролисао дозвољавао штампање оштрих, чак неукусних напада на себе лично, Ж. Милићевић с правом назива бајком мишљење о Стеријиној цензорској непопустљивости«. Ствар је тиме постала озбиљнија и присиљава ме да одговорим Милићевићу, да не би и други читаоци били заведени његовим писањем како се то десило сараднику Летописа.

Најпре морам да наведем само неке његове мисли и тврдње да се види какав је његов тон кад пише о једном озбиљном научном проблему.

Милићевић сасвим лако и с неке висине моје разлоге и доказивања назива »невешто постављеним творевинама«, моје писање о поменутом питању су »мучна натезања и нетачности«, а кад наводи своје погледе и тумачења која су супротна мојима и која треба да покажу колико ја не знам уопште шта је књижевно стварање, он ће рећи да је то »сваком искуснијем познаваоцу књижевног пословања« познато, само, наравно, мени не. За један одговор Даничићев Стерији Милићевић ће рећи да је »копље које после боја иде у трње«. А кад хоће да каже како Стерија о некој ствари није могао знати, он ће то исказати овако бираним речником: »уколико није сањао или претходно у боб врачао« (цитат је према књизи, стр. 74).

Уопште, када полемише са мном, Милићевић има сасвим неуобичајено оштар тон. Недозвољено оштар тон.

Пошто је навео неке моје тврдње о Стерији, Милићевић ће своје мишљење о њима исказати овако: »На овакво тумачење Стерије и његових истинских побуда стварно је можда најбоље учинити исто што и он некад: прогутати сваку примедбу и — поћи даље«. Кад наводи један мој подужи текст о којем треба да искаже своје мишљење, он ће рећи да је то »сликовито, живахно, чак и надахнуто његово (тј. моје) приказивање«. Да по завршетку цитата каже и ове речи, које су чиста спрдња: »Унапред се извињавам за дужину овог навода који просто нисам имао срца да више скратим. Извињавам се и што не умем у томе тону и са тим полетом да продужим. Али мислим да умем у њима да уживам. Па то и чиним. А после, када понешто не знам, надам се да је боље да питам« (стр. 76). — Када побија неке моје доказе, онда ће Милићевић то овако сликовито и песнички изразити: »Па да ли је онда то какав »материјалан доказ«, или — жао ми је што нема финије речи за то — незгодна закрпа која још јасније показује оно што би требало да прикрије?« — Мислим да овде нису потребни коментари. — Али има код Милићевића и лепших ствари. Кад ја напишем овакву мисао: »Нама се чини да је та претпоставка доста несигурна и да садржај поменуте критике одудара од општег држања Јована Стејића према Вуку, а тако исто и према Бранку и Ђури Даничићу«, Милићевић ће цитирати ову моју реченицу и после мога текста: »Нама се чини« убациће, у загради, и ово: »то јест, њему, судији, тако се причињава«. Доиста, овакав начин писања тешко се може код нас наћи. — Најзад, да не дуљим више са цитатима, јер бих могао навести читав Милићевићев текст, подвлачим да је све што ја пишем за њега »легенда«, »бајка«. А биће да је такво његово мишљење и о другима који су писали о Стерији. Који су се усудили да пишу о Стерији. Јер ће Милићевић своја размишљања завршити овим речима: »На тој почетној основи, тако поучно-пристрасно заснованој, једнострано нагнутој и невешто замршеној, не стижући никад касније да је пажљивије загледају и прочисте, већ приносећи и додајући често само доста оскудну потку, потомци су мирно почели ткати засебна, мања или већа своја платна на којима треба да је приказан Стерија, каткад у целини, каткад опет само нека важнија појединост његова живота, његова рада, његових настојања«. Наравно, тако су чинили сви бесловесни потомци Стеријини, сем једног јединог — Живка Милићевића.

Оно пак што је за писање Живка Милићевића карактеристично, а чиме је мени нанесена највећа увреда, то је начин преношења мојих мишљења и тврдњи. Он ће их без устезања мењати или прећуткивати, како му је кад згодно. Да ли он није мој текст пажљиво прочитао кад је о њему почео писати — што би за њега била повољнија алтернатива — или је намерно недопуштено извртао моје тврдње, ја у то не могу улазити. Тек — моја мишљења и тврђења сасвим су наопако приказана. А такав начин приказивања туђих мисли граничи се са доста опасним послом. Да не би изгледало да говорим напамет и без доказа, навешћу главне ствари из Милићевићева чланка.

Милићевић сматра да сам ја погрешно приказао однос Стерије и Милона Поповића. Не желим новим доказима да поткрепљујем своје мишљење изнесено у већ наведеном раду о Забавићу. Онога ко би желео то све да провери упућујем на тај свој

рад, а не да се ослони на оно што о моме ставу о томе питању пише Милићевић. Када је прочитао код мене тврдњу да је Милош Поповић у својим новинама морао да штампа напад на себе, Милићевић на то овако реагује: »Јер тај тобожњи напад на себе«, који је Милош Поповић »морао у своме листу штампати«, то је Стеријино Писмо новим српским језиком. У ствари — као што је врло добро познато — оно је одговор Вуку на оно његово: »да ће доћи вријеме, кад ће Срби из Сријема, из Бачке и из Србије ићи у Загреб да уче Српски«. Те речи Вук је написао у својој брошури О српском правопису, где је, поред осталог, критиковао рад Друштва српске словесности и Стерију као једнога од главних покретача тога рада. Стеријин одговор на ту критику било је поменуто Писмо (стр. 69—70). Тај пасус Милићевић завршава овим питањем: »Какве то везе има с Милошем Поповићем? И какав би то напад на њега био?«.

Из овога навода може се закључити да ја чак ни то нисам знао када сам писао о Стерији да је његово Писмо новим српским језиком одговор Вуку, иако је то »врло добро познато«, и да сам овај Стеријин рад повезао с Милошем Поповићем, иако то с њим нема никакве везе. Међутим, ствари стоје сасвим друкчије. И ја сам о томе сасвим друкчије писао. Присиљен сам да се позовем на оно што сам већ написао о тој ствари, а што Милићевић или није прочитао, или намерно наопако представља. Оно што Милићевић мени подмеће као нешто опште познато, а само мени непознато, споменуо сам ја у своме раду на више места и више пута. Два пута сасвим јасно. Том тврдњом починьем један пасус на стр. 219 цитираних Прилога за књижевност, у чланку Бранков критичар J. Ст. Забавић, пошто сам претходно рекао кога је све Вук напао својом књижицом Писма.. о српском правопису (нека ми се допусти да ову књигу наведем и ја по нешто скраћеном наслову): »Најпре је Стерија одговорио Вуку на тврдњу да ће Срби морати ускоро да иду у Загреб да уче српски«. И то је учинио — кажем ја ту даље — Писмом новим српским језиком и Одговором, као и чланком Приметбе при читању српских књига. Па пошто сам приказао како је то Стеријино Писмо постало и какав је ефекат имало, закључио сам: »Сасвим је јасно шта је хтео Стерија овим својим написом да постигне: с једне стране да одговори Вуку што је онако уздигао загребачки начин писања . . .« Из овог мог текста сасвим јасно излази да је мени врло добро било познато коме је одговарао Стерија својим Писмом. И није било потребно да ми то Милићевић објашњава на начин на који је он то учинио. Јер је испало као да ми то није било познато. Па ће тако ствари разумети и сви они читаоци који буду читали само његово писање, а не и оно што сам ја о томе писао. Међутим, ја сам у анализи тога Стеријиног Писма показао још нешто, што дотад није било »врло добро познато«, што свакако није било познато ни Милићевићу, па му је остало непознато и даље, јер, изгледа, то није хтео да прочита у моме раду. Или је прочитао, а није хтео да спомене. Можда за инат. Али то је његова ствар, у то нећу да улазим. Ја сам, наиме, даље у своме раду показао да је за своје Писмо новим српским језиком Стерија узео неке речи баш из једног чланка Милоша Поповића штампаног у Загребу у Гајевој Даници и њима се подсмехнуо. Јер је Поповић још из ране младости био познат као »Илир из Бачке« и као стални сарадник Гајеве Данице. Затим је у Београду члан једног југословенског, тј. »илирског« друштва, које Стерија није волео и чије је чланове прогањао. Иако је друштво уживало заштиту самог Илије Гарашанина и неких других виђених политичара. Стерија никако није волео Милоша Поповића, да ли с разлогом или без разлога, то у овоме тренутку није важно. И нарочито га није волео због његова »илирства«. Да је својим Писмом новим српским језиком Стерија напао баш Милоша Поповића, а преко њега и друге младе београдске вуковце, види се из напомене коју је дао испод текста: »Писмо је ово од једног младог Србина, којега је тежење одцепити се од дојакошњег начина писања и увести нови, којим се гдикоји од садашњи списатеља послужују. Будући да многи мњеније ово одобравају, зато мислим да ће сприобштај истога писма бити од велике ползе; јер с једне стране могу такови богатство нови речи у њему наћи, с друге пак нека увиде Срби колике је лепоте овакови језик и по томе нека суде оћемо ли нов начин писања наши гдикоји млади списатеља примити, ил' ћемо га одбацити. Уосталом, погрешио би сваки који би помислио да се ово писмо на Хорвате односи«. Из свега овога јасно излази да се Стерија својим Писмом подсмехнуо Милошу Поповићу. А ја подсмех сматрам за напад. Према томе, његово Писмо је напад на начин писања Милоша Поповића. Наравно, и других младих вуковаца, које је некако Поповић представљао у Београду. А ипак највише на њега, јер је он једини био потпуни »илир«, и по држању, а и по писању. Све сам ја то написао и показао у своме раду Бранков критичар J. Ст. Забавић. А Живко Милићевић поставља питање: »Какве то везе има с Милошем Поповићем? И какав би то напад на њега био?«

Свему овоме можемо сада додати још понешто.

Стерија је и административно прогањао Милоша Поповића због »илирства«. Зато је године 1844. наредио цензору Василију Лазићу да саопшти овоме да не употребљава »илирске« речи у новинама, тј. »да се у писању, слогу и језику, у канцеларијама обичном сообpажава, и сваке нове рогобатне и такозване илирске речи избегава«. А онда даље: »Само г. цензора дужност ће бити на такова поменутога учредника у језику странствовања мотрити и ништа у печатњу не дозвољавати што би овом предписанију које се једнинствено на новине односи противно било«. А кад Поповић не послуша у свему наређење, Стерија га оптужи самоме кнезу. Није у томе био много блажи Стерија ни према своме цензору. У Подунавци изиђе одговор Стерији на његово Писмо новим српским језиком под насловом Посланица другу о писмама, писанима новим српским језиком (Подунавка 1845, бр. 47, стр. 195—196), где Стерија би оштро нападнут. Ово изазва одговоре других личности, а Стерија са своје стране оптужи цензора самоме кнезу што је допустио да један такав напад на њега изиђе у Подунавци. Па је и због тога узет на одговорност и Милош Поповић. О овоме се сада може наћи више података како у књизи М. Токина о Стерији, тако и у чланку Олге Мучалице Стерија у Србији (1840—1848) (Књижевност и језик у школи 1956, III. 7—17). А све то још једном доказује јасно да је Стерија своје Писмо писао да би напао »илирство« Милоша Поповића, а из тога се види да није у праву Милићевић што сматра да Стерија није обраћао пажњу на све нападе који су излазили у штампи а били уперени против њега и да је мирно — пролазио даље.

Милићевић је могао не примити моје мишљење о овим питањима, али није смео прећутати оно што сам ја о томе написао, јер овако испада да сам ја повезивао личности и ствари које немају никакве везе. А то већ није ни похвално нити допуштено. Колико је овакво прећуткивање и извртање ствари незгодно најбоље показује приказ штампан у Летопису МС, чији је писац прочитао само Милићевића, поверовао му и стекао свакако утисак да ја одиста не знам ни оно што је »врло добро познато« и да Милићевић »с правом назива бајком мишљење...« итд. Милићевић је свакако рачунао на такве читаоце, који ће само њега читати, а неће ствари даље проверавати, и за такве читаоце он је убедљив. То, међутим, ствари представља у сасвим наопакој светлости.

Живко Милићевић тврди веома одлучно да између Милоша Поповића и Ђуре Даничића с једне стране и Стерије с друге стране није било никада никакве полемике, неспоразума. И опет свакако није прочитао оно што сам ја написао у раду поводом којега он пише. А ја сам са пуно појединости приказао како се полемика развијала, са доста веома речитих података. Милићевић не само да у то сумња, јер би у његову тексту онда било бар трага о тој сумњи, него опет неће о томе ни да прозбори. А ипак када говори о Даничићевим и Поповићевим погледима на позориште, рецимо, он ће неким подигнутим тоном да брани Стерију како је он био у праву, а не Поповић и Даничић: »И пред прошлошћу и пред будућношћу ту је он (тј. Стерија) у праву, а не Даничић и Милош Поповић«. Ко прочита све оно што је Милићевић написао о односу Стерије према Поповићу и Даничићу, мора стећи утисак да сам ја грдио Стерију а бранио Поповића и Даничића када сам писао о њиховим полемикама, које Милићевић не признаје. Међутим, ствар и овде стоји сасвим друкчије. Опет Милићевић прећуткује како сам ја о тој ствари писао и какав сам став имао. За оне који нису читали мој рад о којем пише Милићевић, морам опет да се позивам на оно што сам већ једном сасвим јасно написао. Ја сам тада ствари приказао чисто и реално, изналазећи трагове полемике онде где дотад нису били запажени. Свестан сам био да је и с једне и с друге стране било више већ унапред створене зле воље него правог убеђења. И то сам на више места истакао. Више пута сам рекао да се нарочито Даничић служио у полемици сувише оштрим речником, што му нисам никако одобравао. Ја сам за Даничићеве нападе на Стерију рекао једном — опет у свом раду о којем пише Милићевић — да су настали »свакако не из убеђења него из ината«, а други пут сам написао дословце ово: »Уосталом, од Даничића бисмо се могли надати у то време и томе. (Раније сам изложио колико се био разбеснео на београдску цензуру). Јер ова белешка је на сваки начин веома уверљива«. За други један напад на Стерију рекао сам опет ово: »Није тај одговор ни много речит ни особито занимљив сам по себи, али је и он врло оштар и увредљив«. Мислим да ће сваком писменом човеку бити јасно из ових навода да ја пребацујем Даничићу што је узео такав тон, без обзира да ли је био у праву или не. А онај ко чита само Милићевића како брани Стерију од мојих напада, којих нигде нема, а напада Даничића што га ја тобоже уздижем изнад Стерије, чега такође код мене нигде нема, може стећи утисак да сам ја нападао Стерију а бранио Даничића чак и онда кад је овај писао и овакве глупости, за које сам ја рекао да их је морао писати из ината, а не из убеђења: »Пливалиште« је и од потребе и од користи и за забаву свакоме човеку, а »позориште« само за забаву беспослицама и имућним људима...«

Из свега овога види се да није било потребно бранити Стерију од мене, јер га нигде и никада нисам нападао.

Овакав начин писања Живка Милићевића произлази из његовог гледања на ондашње односе међу људима. Он некако чудно замишља Стерију, као неког човека не човека, човека агнеца божјег, човека-анђела, човека више бића, једном речи: човека који није био од овога света. Мени такво виђење и тумачење Стеријине личности не одговара стварности. Мислим, и остајем при томе мишљењу, поред свег згражања и гађења Живка Милићевића, да је Стерија био комплетан човек, и онда када је радио, и онда када је писао, и онда када се љутио, јер он се могао и наљутити, мада Милићевић не допушта ту могућност, и онда када се радовао, јер он се имао право и радовати, и онда када се другима подсмевао, јер је и то имао обичај (и још како!), и онда када се свађао, јер он се могао и свађати, и то је умео, мада се Милићевићу кожа језки на саму помисао о томе. Да све то Стерија није умео у своме животу, не би био оно што је био, не би могао написати онаква дела каква је написао. А веома је добро што је био баш такав. Не чини ми се да би Стерија изгледао већи ако бисмо га замислити онако бестелесно, како то чини Живко Милићевић. Стеријине распре и полемике, каткад и оштри сукоби, сведоче да је он био човек који је реаговао оштро на све што се око њега збива. Зато је можда живот подносио теже него други. Али је зато и његов траг у животу наше књижевности и културе много дубљи и богатији него траг огромне већине његових савременика. Тога је свестан свако ко је и најмање упознат с разноврсним радом Стеријиним. Ништа се његов углед и величина неће умањити ако будемо и убудуће додавали покоје зрно истине ради осветљавања његових односа и веза с људима. Науци је то основни циљ.

Најзад, једна озбиљна ствар. Једина која може имати значаја за науку.

Милићевић сматра да је Забавић већ у самоме чланку Српској младежи у Пожуну открио себе, а да ја то нисам запазио, па сам зато читаво питање поставио наопако. На жалост, ни ту Милићевић није ствар добро протумачио. Завела га је једна ситница. Али ево читаве ствари.

Забавић на крају свога чланка говори о писању Вукову, Бранкову, и уопште о писању споминьанога »малога стада«, тј. Вукове групе, како је себе и своје друштво назвао Даничић у приказу Бранкових песама. И он ту дословце каже ово: »Него о овом његовом, као и о осталом овога нашега »малога стада« језику, други пут ћу обширније повести реч«. Милићевић наводи ове речи, а онда тумачи на овај начин даљи Забавићев текст: »Наково, али много одређеније, с изричитим указивањем на главни предмет о коме ће да поведе реч, његово обећање се понавља у истом, завршном параграфу критике, када Забавић каже: »Још мало, па ћемо ми пуним правом моћи казати и доказати: да ви, ви из тога »малога стада«, не знате Српски, да тај језик којим ви пишете није народни Српски језик... Ето вам засад приличне сведочбе: језик превода Новога Завјета нигди се у нашем народу не говори, па ни у самој Ерцеговини...«. По Милићевићу први пут писац у своје лично име обећава да ће показати какав је тај језик којим пише Вуков круг, онда то потврђује са ми, »али то је само скромнији облик тог истог ја, тог истог критичара«. И онда Милићевић закључује: »Није ли, с оваквим податком, све најзад потпуно јасно? Ко је други пут опширније повео реч о језику »малога стада«, то јест о језику људи Вукова круга? Ко је то, ако не баш сасвим ускоро, у сваком случају после Забавићеве критике, заиста проговорио о преводу Новога Завјета? Ко је испунио критичарево обећање?«... »И ко је, најзад, потписан под тим одржаним и испуњеним обећањем? Др Јован Стејић. Па како онда уопште може бити сумње да он није Ј. Ст. Забавић?«

Мада наоко сасвим убедљиво, Милићевићево закључивање о овоме питању сасвим је погрешно. Погрешно зато што је чињеничко стање ствари сасвим друкчије него што он то замишља. Њега је поменути завршетак Забавићева текста навео да дође до закључка до којег је дошао, па је свакако једино зато и мислио да ја нисам правилно поставио ствари када сам тврдио да је Забавић Стерија. Претпостављао је, како ми је једном у разговору и рекао, да ја нисам пажљиво прочитао Забавићев текст, јер се у њему већ налази разрешење загонетке ко је Ј. Ст. Забавић. Међутим, наука је ђаволски посао. Човек мора бити веома обазрив и не хватати се за прву привидну чињеницу, ако је није претходно проверио и потврдио и на основу других чињеница.

Ево како треба тумачити она Забавићева обећања, по моме мишљењу Стеријина.

Стерија је вероватно мислио да ће једном сам написати рад о језику Вукову и вуковаца. То је намеравао да учини, па га развој догађаја и прилика спречио да обећање испуни. И не само да је намеравао он лично да то учини, него је био уверен да ће се акција повести и заједнички, кроз ДСС. Да је то мишљење оправдано, показаће се чим будем дао неке друге податке. А види се и по Забавићеву тексту: »Још

мало, па ћемо ми пуним правом моћи казати и доказати . . .« итд. А да је та акција већ почела, говори наставак ове мисли Забавићеве: »Ето вам засад приличне сведочбе: језик превода Новога Завјета нигди се у нашем народу не говори, па ни у самој Ерцеговини; то се исто разумева и о језику Песама Бранкови; тако се нигди, па ни у Бачкој не говори! Ни ви сами, ви, који тако пишете, не умете и не можете тако говорити; та зар вас ми не познајемо!« Милићевић сматра да је ту реч о Стејићеву писању о Вукову преводу Новога Завјета, које је настало »ако не баш сасвим ускоро, у сваком случају после Забавићеве критике«. Ту њему, међутим, није била позната једна чињеница, која ствар приказује у друкчијој светлости. Наиме, Стејић свој рад о Вукову преводу Новога завјета није написао »ако не баш сасвим ускоро, у сваком случају после Забавићеве критике«, него много пре Забавићеве критике, поднео га ДСС, тамо је он поверен на реферат Гаврилу Поповићу и Сергију Николићу и они свој реферат поднели 19. XII 1847. и препоручују да рад буде штампан у Гласнику ДСС. Значи да је чак и реферат о овоме раду примљен у ДСС пре Забавићеве критике (Архив САНУ, ДСС, 1847, бр. 27. деловодника). Рад је, дакле, био врло добро познат свима члановима ДСС, а поготову Стерији, пре но што је постао Забавићев чланак. Зато се Забавић у њему позива на Стејићеву критику као на нешто познато и прошло и зато то спомиње на овај начин: »Ето вам засад приличне сведочбе . . .« Значи, »засад« нека је довољно оно што је већ готово и познато, а касније ће доћи и друге ствари. Стејићева критика, дакле, није постала после Забавићева чланка, па није могла бити ни испуњење Забавићева обећања. Него се Забавић, по моме мишљењу Стерија, позива на ту критику као на нешто познато. Као и на критику на Бранкове песме.

После свега овога, мислим да је непотребно да се поново позивам на све оне аргументе који су ми дали повода да у J. Ст. Забавићу видим Стерију. Сви они остају и даље на снази, само још више поткрепљени.

Добро је учинио Живко Милићевић што је свој чланак назвао Из легенде и стварности о Стерији. Само ће легенда бити оно што он пише, а стварност на супротној страни. Треба се доиста ослобађати легенди и писати стварно о некадашњим нашим људима, па били они друштвени посленици или књижевници. Јер су сви они на оној џомбастој калдрми били људи, са свима особинама свакидашњих и нормалних људи, као што је то и данас, и као што је увек морало бити. Опасно је нормалним људима стављати неки ореол несвакидашњице и легенде.

Борђе Живановић

РЕГИСТАР

Agramer Tagblatt 213.
Agramer Zeitung 219.
Албанез Иван, командант Српског хусарског пука у Русији 47.
Алпи 117.
Алсуфјев Адам Васиљевич, руски министар двора средином XVIII в. 108, 109, 110, 111, 112, 113.
Амиклејци 13.
Ана Ивановна, руска царица 47.
Ана Петровна, руска кнегињица, кћи Петра III 111.
Анастасије I византијски 12.
Ангеловић Цанко, видински грађанин 188.
Андрић Александар о Николи Бороје-вићу 182.
Анђелић Герман, младост 186.
Анка, слушкиња проте А. Рајачића 184.
Антоновић, просветни радник из Београда 197.
Апендини Фрањо Марија, историчар и лингвист 129.
Апраксин Стјепан Фјодорович, вице-президент руске Војне колегије 36, 37, 38, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 76.
Аргејци 13.
Аријан 16.
Аристех 17.
Аристофан 13, 22.
Арнот Александар 184.
Арсенић Милан, преводи 15, 16.
Архив на Г. С. Раковски, бугарски часопис 192.
Архив Српске академије наука 234; у Сремским Карловцима 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192.
Archiv für slavische Philologie 22.
Аси-Марковић Петар и Јован Стерија Поповић 179.
Атанасијев Иванчо, шуменски грађанин 190.
Атанацковић Платон у дневнику Јована Ђорђевића 195, 201; штампарија 193.
Atheneum, пољски часопис 207.
Атињани 13.
атлетска такмичења у античко доба 18.
Аустријска монархија 116.

Бабић Јелена рођ. Ксавер Шандор 218; Тито, отац Кс. Ш. Ђалског 218; Љубо в. Ђалски Ксавер Шандор.
Базек, чешки музичар 206.
Бајрамовић Саво, црногорски досељеник у Русији средином XVIII в. 107.
Бајхел Јозеф, темишварски штампар 180.
Бакић, агент пародродарског друштва у Шапцу 195, 202; Војислав, професор Велике школе 198, 204.
Бањевић Иван, синдикус у Сремским Карловцима средином XVIII в. 66, 67, 68, 69, 77, 80.
Бан Матија у дневнику Јована Ђорђевића 199.
Бановић Страхиња 227.
Барац Антон о Јакову Игњатовићу 168, 169, 170, 171, 178.
Бахмут, тврђава у Славено-Сербији 39, 44, 45, 46, 47, 54.
Безарић Панта, чиновник у Београду 195, 202.
Бела Слобода, војничко насеље у Русији средином XVIII в. 75, 77.
Белић Александар 5, 6, 9.
Белимарковић Јован, генерал 197, 204.
Бендл, музичар 206.
Беран Стјепан, преводилац Ђалскових дела на чешки 216, 218, 223.
Беранжер Пјер Луј 196.
Бетлеем, мађарски гроф у Трансилванији средином XVIII в. 64.
»бећари« у XVIII в. 66, 67.
Бибиков Илија Александрович руски генерал, комесар у Славено-Сербији 39, 42, 45, 46, 54.
Библија 77.
Библиографија Лексикографског завода 202.
Библиотека Матице српске 24, 34, 194; Патријаршијска у Сремским Карловцима 16; Универзитетска у Пешти 179, 180.
Бић, река у Славонији 117.
Biesiada literacka (Бјешада), пољски часопис 207.
България, бугарски научни часопис 206.
Блуменбах Јохан Фридрих, немачки природњак 121.
Бобровњицка Марија о кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског *206-207*; приређивач текста Ђалскове кореспонденције 208—225.
Богдановић Коста 169.

Божић (Панић), руски официр средином XVIII в. родом Србин 47.
Бор Калман, лектор мађарског језика у Софији 194.
Бороjевић Антоније, отац Николин 183, 184; Атанасије, брат Николин 185; Биљка рођ. Петерлић, мати Николина 183, 184; Јелена рођ. Берендеи, жена Несторова 184; Јованка, прва жена Николина 184; Нестор о свом оцу Николи 182, 184; Никола, аутобиографски одломци *182—185;* Ружица рођ. Рајевић, друга жена Николина 184.
Бортњански, музичар 206.
Босут, река 117.
Бошков Живојин *166—178.*
Бошковић Јован у дневнику Јована Ђорђевића 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204; Коста 195.
Бранник 168, 177.
Бранковић Вук 21; Георгије, патријарх 192, 205, 206.
Бранково коло 177.
Брановачки Стеван, градоначелник Новог Сада 195, 202.
Брзак Драгутин у дневнику Јована Ђорђевића 204.
Брка, карловачки примаш 205.
бугарштице, старост 226; певање на путу 226; »српски начин« певања 226.
Булвер в. Литн-Булвер.
Бушел, учитељ у Оточцу почетком XIX века 183, 184.
Вађан Јелица, нећака Кс. Ш. Ђалског 222.
Вараждинска војна граница 117.
Васиљев Жеко, шуменски грађанин 190.
Вегловић, гроф, аустријски дипломата у Русији средином XVIII века 38.
Великов Костаки, шуменски грађанин 190.
Вељковић Момир о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 171, 177.
венац као симбол 18, 19, 20.
Вергилије 179.
версификација старе српске поезије 21.
верске смутње у Аустрији средином XVIII века 57.
Вертмилер Јохан, штампар 179.
Весел Клаус, немачки класицист 18.
Весник (Сремски Карловци) 168, 169, 178.
ветеринари у XVIII в. 89, 93, 102, 103, 104.
Вешелењи, мађарска бароница из Коложвара 82, 83, 84.
Видаковић Милован, школовање 179.
Видра Бохумил, чешки славист 207.
Vienac 192, 210, 211, 213, 215, 218, 219, 221, 223.
Виловски Теодор Стефановић о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 171, 177.
Биндишгрец Алфред, кнез, фелдмаршал 172, 173
Wisla, пољски часопис 223.
Витковић Гаврило, професор Велике школе 196, 203; Михаило, књижевник, школовање 179.
Вицкопољске мочвари 117.
Вичев Симеон, шуменски грађанин 190.
Вишњић Филип 227.
Власи 116.
Возаревић Григорије, издавач 28.
Војводина српска, први званични пасош 173, 174, 175, 176.
Војна граница — величина 116; — географски положај 116; — нетачни извештаји 115, 128; — предрасуде о — 115, 116.
Војна граница славонска 114—165; — брак 148, 149, 150, 151; — број становника 117; — вегетација 117, 118; величина 116; винова лоза 118; — војне обавезе 124, 133, 155, 156; — врсте вина 118; — географски положај 116, 122; — голубачка мушица 121, 122; — говедарство 119; — грађанство 156; граничари (друштвени положај) 122, 124; — дивље животиње 119, 120, 121; — домаћи живот становника 133—135; — духовна култура становника 131; — жене 133, 134, 148; — задруге 123, 124, 133; — закони о устројству 122; занати 124; — здравље становништва 118, 131; — земљишни поседи 122, 123; — игре 154, 155; — исушивање земљишта 117; — језик 130; — карантини 127, 128; — карневал 148; — клима 117, 118; — комунитати 126; — кордон гранични 126, 127; — коњарство 119; — кулук 124; — лов 120, 121; — менталитет становника 156, 159; — минерално благо 118; — музичка култура 152; — наздрављање 136, 137, 151; — намештај у кући 134; — народне песме 138—147, 151, 152—154; — обичаји 136—139, 149, 150, 151, 152; — овчарство 119; — одећа и обућа 135, 136; — певачи народних песама 138, 152; — плодност земљишта 117; — побратимство 158; — политичко уређење 122—128; — поплаве и насипи 117, 127; — полицијска служба 127; — празници 136, 137, 138, 147, 148; — прела 155; — прозелити 130, 158; — регименте и компаније као административне јединице 125, 126, 127; — религија 130, 131, 158; — рељеф 117; — саобраћај са турском 127; — сеобе из Србије у Славонију 129, 130; — стан (врста салаша) 120, 132, 133; — становање 132; — стражаре (чардаци) 126, 127;

— судска заседања 125, 126; — сујеверје 147; — тврђаве 126; — употреба алкохолних пића 118, 137, 156; — фауна 119; — хидрографија 117; — школе 131; — шуме 118, 119.
Војна граница сремска у XVIII веку 69, 70.
Војна колегија руска у XVIII веку 36, 37, 38, 39, 42, 44, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 75, 76, 106, 112.
војници у XVIII веку, врбовање 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75.
Војновић Арон, адвокат из Старог Бечеја 195, 201; Коста, професор 222; Милица о Ђорђу Рајковићу 201.
Волков, секретар руског посланства у Бечу средином XVIII в. 53, 69.
Воронцов, вицеканцелар Колегије иностраних послова Русије у XVIII веку 53.
време, библијска подела на часове 9.
Времов, руски капетан средином XVIII века 48.
Вујић Јоаким, школовање 179.
Вукићевић Ђорђе Бањушко и *Српски дневник* 205.
Вулфиус, немачки физичар 100.
Вуловић Светислав у дневнику Јована Ђорђевића 198.
Вученов Димитрије о Јакову Игњатовићу 168, 169, 170, 171, 178.

Габаревич, издавач у Лавову 222.
Гавриловић Александар, професор у Новом Саду 195, 201; Андра о Светолику Лазаревићу 193, 194; Богдан, новинар 200, 205.
Гај Људевит и Милош Поповић 231.
Гарашанин Илија и илирство 231.
Геземан Герхард о народној поезији 227.
Георгес Карл Ернст, немачки лексикограф 7.
Георгије, мученик 20.
Георгије Хамартол, хроничар 16.
Геролд, књижар у Пешти 200.
Гершић Гига и *Српски дневник* 205.
Гете Јохан Волфганг 220.
Гиљфердинг 16.
гимнастика у школама XIX века 194, 201.
Главни одбор српски 1848. године 167.
глаголи, словенски 5.
Гласник Друштва српске словесности 234.
Глигорић Велибор о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 171, 177.
Гљебов Иван Фјодорович, руски генерал, комесар у Новој Србији 38.
Гоголь Николај 218.
Годлевски, уредник пољског часописа *Niwa* 210.
Голубац, град 121.
голубачка мушица 121, 122.
Горјановић Јосиф, иришки парох, па професор у Карловцима 187.
Грабовски Бронислав и Кс. Шандор Ђалски 206—225.
гранични прелази Аустрије према Турској 69, 79, 80, 126, 127, 128.
гранични прелази руски у XVIII веку 36, 74, 102, 103, 104.
Грачаница, манастир 16.
Грелман, немачки етнограф 161.
Грешемово осигуравајуће друштво 197, 204.
Григорије Хиландарац 14, 16.
Григорович Виктор, руски научник 16.
Грим Јакоб 130.
Грузински, руски генерал средином XVIII века 51.
Грци, трговци у Русији 44; — у Славонији 128.
Грчић Јован о Светолику Лазаревићу 193, 194.
гувернадурство 72.

Дамаскин Јован 6.
Даница 177, 192, 193, 194.
Danica 231.
Даничић Ђуро и Јован Стерија Поповић 230, 232, о Вуковој групи 233.
двор руски средином XVIII века 76, 77, 78, 110, 112; аустријски средином XVIII века 81.
Дворска канцеларија руска средином XVIII века 76, 77, 104, 108, 110, 111, 112.
Дворски ратни савет Аустрије 125, 126.
Delo 22.
Демостен 186.
Дероко Анђелија рођ. Михаиловић 198, 199, 200, 204; Евжен 204; Наталија 200, 204.
десетерац, црногорски 227.
Деспот Иван, песник, смрт 209.
Дима Александар 219.
Димитрије, мученик 20.
Димитров Данијел, видински грађанин 188.
Димитријевић Милан Грозни, професор у Сремским Карловцима 184; Миша о Јакову Игњатовићу 166, 168, 169, 170, 171, 177; — у дневнику Јована Ђорђевића 195, 197, 202, 204; Радмило о Јакову Игњатовићу 168, 169, 170, 171, 178.
Димић Теофил, професор у Сремским Карловцима 168.
Доброплодни Сава Илијев 185—192.
Доде Алфонс 218.
Дојчин, болани 227.
Домитије из III века 14.
Доњоаустријски сталежи 114.
Драгашевић Јован, књижевник 200, 205
Друштво српске словесности 182, 184, 231, 233, 234.
Дунав 117.

Дурковић—Јакшић Љубомир, библиограф 193, 194.
Душановић Марта рођ. Ђорђевић 196, 197, 202, 205; Стеван, трговчић београдски 196, 197, 202.

Ђалски Ксавер Шандор, писма Броњиславу Грабовском 203—225; аутобиографски подаци 218; библиографски подаци 218, 219, 222; здравствено стање 210, 211, 212; лектира пољских писаца и литературе о Пољској 208, 212, 220; младеначка лектира 218; литерарни послови 213, 214, 215, 217; преводи дела на стране језике 206, 207, 208, 210, 211, 213, 214, 216, 218, 219, 220 223; путовања намеравана и остварена 210, 213, 217, 218; учење пољског језика 209, 210 213, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 222; *У ноћи* 210, 211, 212, 214, 215.
Ђорђевић Јован о Змају у свом дневнику 194—205.

Елфенрајх, барон, командант Петроварадина средином XVIII века 53, 54, 64, 65, 67, 70, 71.
Емилије Павле из II века 14.
Енгел Ернст, немачки научник 130.
Енциклопедија Југославије 178.
Енциклопедија Лексикографског завода 168, 169, 170, 171, 178.
епика народна, женидбене песме 228; певачи 227; у Војводини 226; у Дубровнику 226; у Славонији 138—147.
епитет двоструки 226.
Естерхази, гроф, аустријски опуномоћени министар у Русији средином XVIII века 38.
Echo muzyczne, literackie i teatralne, пољски часопис 207, 220, 221, 222.

Женидба Душанова 227, 228.
Женидба Сибињанин Јанка, превод на немачки 140—142.
Живановић Ђорђе, полемика са Живком Милићевићем *229—234*.
Живанчевић Милорад о кореспонденцији Ђалског и Грабовског *206—207;* приређивач текста Ђалскове кореспонденције 208—225.
Живковић Сима 198.
Жижа 202.
жолнири, род руске војске састављен углавном од Срба 47.
Жолобов, руски мајор, емисар у Токају 56, 57, 62, 63, 64, 99.

Занала из XII века 17.
Зарић Стеван, пријатељ Змајев 194, 201.
Застава 194, 205.
Зборник историје књижевности САН 201, 226.
Зборник Матице српске за књижевност и језик 203, 204, 229.
Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 226.
Земун 127, 128.
Зечевић Милош, професор Велике школе 196, 204.
Зима Лука 187.
Зимзелен 184.
Змај 202.
Зола Емил 218.
Зонара Јован, хроничар 14, 16, 17, 18.
Зора 197.
Зора далматинска 184.

Иблер Јанко у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 222.
Иванић Момчило о Јакову Игњатовићу 166, 167, 169, 170, 171, 177.
Игњатов Милорад, богослов из Сремских Карловаца 206.
Игњатовић Јаков и збивања 1848/49. године 166, 168, 169, 172, 177; о Николи Бороjевићу 182, 184; прелазак у Београд 1849. г. 166—178; *Мемоари* 169, 171, 172, 173, 178; *Милан Наранџић* 193, 194.
иконосликарство почетком XIX века 184.
Илирци у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 211.
Ираклије, цар 18.
Ирвинг Вашингтн 218.

Јавор 177, 195, 204, 205.
Јаворски Никола, сликар из Оточца, пореклом Рус 183, 184.
Јагић Ватрослав 22.
Јаковљевић Милан, професор у Сремским Карловцима 192.
Јакулов, руски професор, посета Хрватској 212.
Јакшић Белуш 196, 202; Ђура у дневнику Јована Ђорђевића 196, 202, 203; комеморација год. 1878. 196, 203; Жарко, адвокат у Тителу 195; Тодор 228.
Јакшићи, херцеговачке избеглице, штићеници Змајеви 196, 202.
Јанковић Јован, новосадски књижар и издавач 25, 29, 34; Милован из Београда 200; Паун, члан Друштва српске словесности 184.
Јарослав, град у Пољској у XVIII веку 101.
Јевреји у Славонији 128, 138.
Јевсевије 16.
Јездимировић, Србин у руској војсци средином XVIII века 66, 67, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 108.
Јелисавета, руска царица 37, 38, 39, 40, 53, 76, 77, 81, 104, 109, 110, 111, 112.
Јенко Даворин, композитор 197.
Јермени у Славонији 128.

Јефимија, песникиња 20, 21.
Јиречек Константин 192.
Јован, јеванђелист 9.
Јовановић Арсеније, београдски епископ 186; Бранко—Муша, новинар и адвокат 195, 202; Ђура, брат Змајев 199, 200, 205; Игњат—Божа, директор гимназије у Новом Саду 197, 204; Јован—Змај, двадесетпетогодишњица књижевног рада 195, у књизи Лазе Костића 205, у дневнику Јована Ђорђевића 194—205; Корнел, брат Змајев 197, 198, 204; Павле, отац Змајев 194, 195, 201, 204; Пахомије и Ј. Стерија Поповић 179, 181, 182.
Јовић Спиридон о Славонској војној граници *114—165*.
Јовшић Григорије, градски начелник и адвокат у Новом Саду 195, 201.
Јозефинска академија у Бечу 131.
Јосиф Флавије 16.
Југовић Бошко 227.
Јужнословенски филолог 5, 6, 7, 8, 9, 21.
Јурковић Јанко у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 223.

Кајзерлинг, гроф, руски посланик у Бечу средином XVIII века 36, 37, 46, 53, 55, 56, 57, 59, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 77, 80, 81.
Калиновић Алексије, приватни учитељ, па секретар црногорског владике Василија 72.
Калић Мита о Јакову Игњатовићу 166, 169, 170, 171, 177.
калуђери руски у XVIII веку 103, 104.
Карамата Јован и Јаков Игњатовић 177.
Карацић Бук 194, 226, 230, 233; и Јован Стерија Поповић 231; језичке реформе 130; о документима прошлости 183; о народним певачима 227; о старим песмама 228; скупљање песама 116, 138; *Нови завјет* 233, 234; *Рјечник* 5, 8, 228.
Карлович Јан, пољски филолог и етнограф 207, 218.
Касапиновић Светислав, адвокат и политичар 197, 204.
Католички лист 212.
Кањански Стеван Владислав у дневнику Јована Ђорђевића 198, 204.
Качић Миошић Андрија 140; издавачи првих ћириличких збирки 24, 28, 29; поступак издавача 29, 30, 33; прва ћириличка издања песама 23—34; продаја ћириличких издања 29; ћириличко издање песама од 1807. 24, 25, 28, 29; ћириличко издање песама од 1818. 23, 25, 26, 27, 28, 29.
Квет Болемир, чешки књижевник 206.
Кенгелац Павле и Јован Стерија Поповић 179.
Кинер Рафаел, немачки класицист 186.
Кириловић Димитрије о Качићевој библиографији 24.
Кишкел, московски службеник у XVIII веку 106.
Клаић А. Б. о Броњиславу Грабовском 206, 207; Вјекослав у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 208.
Клајић Арсен, новосадски кројач 201; Васа, учитељ у Новом Саду и Кулпину 194, 201; Јован, сликар 201.
Клаузер Теодор, немачки класицист 18.
Клима Хануш, преводилац Ђалскових дела на чешки 214, 216.
Климент в. Шиптари.
Књижевност 177.
Књижевност и језик у школи 232.
Ковачевић Гаврило као приређивач Качићевих песама 23—34; песме о Карађорђевом устанку 28, 29.
Ковачек Божидар 194, *200—205*, 230, 232.
Ковчежић (Београд) 226.
Колегиј иностраних послова Русије 53, 55, 77, 78, 109.
Колођејчик Едмунд, пољски славист 207.
Комнен Јован 16.
кондаци 12.
Константин Велики 20.
Константин Филозоф о Стевану Лазаревићу 11, 21.
контрола странаца у Аустрији средином XVIII века 55, 56, 57, 58, 59.
Коњевић Вида 206; Димитрије, судија 206.
косовски мраморни стуб, натпис 5—22; ауторство 11; значење венца 18, 19, 20; значење стуба 13, 21; композиција 11; критика превода 5—9; оцена вредности 22; текст 9—10; тумачење текста 12; тумачење битке 20, 21; утицај Зонаре при подизању 17, 18; Херодотов утицај на писца 14, 15, 16, 17.
Коринћани 13.
Костић Анка, кћи Змајева 196, 197, 198, 199, 200; Драгутин као преводилац старих текстова 22; Душан, уредничке послови 229; Лаза у дневнику Јована Ђорђевића 195, 196, 197, 198, 199, 202, 204; у Сремским Карловцима 205—206; Маца, кћи Змајева 196, 198, 199, 200; Страхиња, превод *114—165*.
Костјурин Иван Иванович, командант Кијева средином XVIII века 36, 39, 45, 54, 55, 71, 74, 75, 102.
Кот Влођимјеж, пољски књижевник и историчар 207.
Кошћушко Тадеуш, пољски национални херој 208, 209.
Kraj, пољски часопис 207, 208, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 218, 219.
Краљевић Марко 227, 228.

Краљевић Марко и Арапин, превод на немачки 142—147.
Крашевски Јузеф Игњаци, пољски литерата 209.
Крестић, наредник Шевићевог пука у Русији 54, 59, 60, 61, 62, 63.
Кречаревић Павел, професор у Сремским Карловцима 186, 187; Петар, професор 196, 203.
критика књижевна хрватска 210.
крсна слава 183.
Крушедол, манастир 172, 205.
Ксенофон 16.
Куен-Хедервари Карло, хрватски бан 212, 213, 224.
Кукуљевић Сакцински Иван 226; у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 210.
Кузмановић Антон, уредник *Zore dalmatinske* 184.
Кумичић Евгеније у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 219, 224.
Купрешанин Вељко о Јакову Игњатовићу 168, 169, 170, 171, 178.
Кушевић Емил, протонотар 218.
Кшижановски Јулијан, преводилац дела Кс. Ш. Ђалског 219.

Лазар Хребељановић, кнез, у Похвали на косовском стубу 5, 7, 8, 9, 11, 20, 22; у тексту са Јефимијиног покрова 20, 21.
Лазаревић Коста, штампар 193; Лаза К. у дневнику Јована Ђорђевића 195, 196, 197, 198, 202, 204; Светолик, књижарско-издавачки рад 193—194.
Лазић Василије, цензор у Србији 232.
Лангјевич Маријан, пољски револуционар 208.
Лапорт, шеф канцеларије Петроварадинске команде 64.
Лелевел Јоахим, пољски револуционар и просветитељ 208.
Леонида 14.
Леопрет, отац Симонидов из Амфиоктиона 15.
Лесковац Младен о Змају 204; о Николи Боројевићу 182, 184; о Лази Костићу 205.
Летопис Матице српске 5, 6, 7, 8, 9, 14, 21, 177, 192, 194, 202, 205, 207, 227, 230, 232.
лечење озледа у XVIII веку 63, 64.
Лешјанин Милосав, београдски грађанин 195, 196, 197.
Литн-Булвер Едуард 218.
Личка регимента 125.
Лоњске мочвари 117.
Лука, архимандрит Печерског манастира средином XVIII века 103, 105.
Љуба богатог Гавана, превод на немачки 139—140.
Љутица Богдан 228.

Магазин за художество и моду 184.
Магарашевић Ђорђе о Георгију Бранковићу 206.
Мађарска средином XVIII века 55, 56, 57, 81, 82, 93; лекари 63; провинцијско племство 58, 59; Словени у Горњој Мађарској 97, 98, 99, 100; судство 61, 62.
мађарско-хрватски односи крајем XIX века 212.
Мајзнер Јосиф 192.
Малетић Ђорђе у дневнику Јована Ђорђевића 195, 202.
манастирска имања у Русији средином XVIII века 103, 104.
Мантинејци 13.
Маратонско поље 14.
Марија Терезија 81, 162.
Марко и Арапин 227, 228.
Марков, Украјинац, ађутант Шевићевог пука у Русији 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 73, 75, 79, 108.
Марковић Илија, видински грађанин 188; Константин Комораш и Јаков Игњатовић 170.
Мармон Фредерик Луј, маршал 114.
Матавуљ Симо о Лази Костићу 205.
Матеј, јеванђелист 9.
Матица српска 15, 171, 195.
Матица хрватска 209, 216, 218, 220, 222, 223.
Матић Јован, сенатор и бележник у Н. Саду 194, 201; Светозар *226—228;* превод Пишчевићевих мемоара *36—113;* Томо о Качићевој библиографији 23, 24, 30.
Мегестије, пророк 15.
Медаковић Данило у дневнику Јована Ђорђевића 195, 201.
Менге, немачки лексикограф 7, 13.
Меркурије, мученик 20.
Мехитаристичка књижара у Бечу 114.
Миклошић Фрањо 185; о народној епици 227.
Микош, мађарски гроф у Трансилванији 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 109.
Миладинови браћа 187.
Милетић Светозар и Јован Ђорђевић 205, у дневнику Јована Ђорђевића 195, 202.
Милисавац Живан о Јовану Стерији Поповићу 180, 229.
Милићевић Живко о Стерији 229, 230, 231, 232, 233, 234.
Милутиновић Марија Пунктаторка и Јаков Игњатовић 173; Милорад, архитекта 173; Сима Сарајлија 173, прослава 1892. године 200, 205, збирка народних песама 227.
Миљанов Марко у Сремским Карловцима 206.
Миљковић Бранислав о Јакову Игњатовићу 168, 170, 171, 178.

Мина од Костура 227.
Миње Жак Пол, класицист 17.
Мирковић Лазар *5—22, 205—206.*
Михаиловић Георгије, лекар и библиофил 34.
Михановић Антун у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 218.
Мицкјевич Адам у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 218.
Мишић Зоран о косовском култу 22.
Молдавски пук средином XVIII века 48.
Мојаш, црногорски сердар средином XVIII века 72.
Мрњавчевић Вукашин 142.
Музеј народни у Прагу 206.
Мурат I, султан 8, 11, 13, 18.
Мурат II, султан 159.
Мучалица Олга о Ј. Стерији Поповићу 232.
Мушицки Лукијан и Вук Караџић 228, школовање 179.

Набукодоносор 129.
Напредак 178.
Народ (Суботићев) 183, 184.
народне песме у Славонији 138—147, 152—154.
Nastavni vjesnik 207.
Натошевић Ђорђе, просветни реформатор 199, у дневнику Јована Ђорђевића 194, 195, 201.
Наша сцена 177.
Наше доба 168, 177.
Невен 199.
Недељне информативне новине 22.
Недељни лист 171, 178.
Недић Владан о народним певачима 226—228.
Немци у Славонској војној граници 160—161.
Ненадовић Матија о хајдуцима 228.
Нешковићева Пава, Змајева сестра од тетке 197, 204.
Niwa, пољски часопис 207, 208, 210, 216.
Никодим Светогорац 22.
Николић Сергије, члан Друштва српске словесности 234.
Николче, писар београдске полиције 177.
Нинковић Анка 201; Милица 201; Петар, отац им, професор и новинар 195, 201.
Нова Ајдара, село на граници Славено-Сербије 43.
Нова Сербија, око Дњепра и Тјасмина, средином XVIII века 38, 39, 41, 46, 47, 48.
Нова Сербија 202.
Новаковић Стојан о Качићевој библиографији 23, 30.
Нови Сад, књижарско издавачки рад у другој половини XIX в. 193, 194; позајмне књижаре 193; — у XVIII веку 68, 69, 70, в.Петроварадински Шанац
Нушић Бранислав, оцена књижевног рада 179.

Њемој, секретар руске Војне колегије средином XVIII века 49, 51, 52, 53.
Њитовски Јан, преводилац Ђалског на пољски 207, 219, 223.

Оберкнежевић Филип, професор у Н. Саду 195, 202.
Obzor 224.
Обилић Милош 228.
Обрадовић Доситеј, језик 31, 130.
Обреновић Александар 200, 205; Драгарођ. Машин 205; Милан 195, 196, 205.
Огњановић Илија о Јакову Игњатовићу 166, 169, 170, 171, 177.
Ограда младежи из Пожуна против Радичевићевих песама 229.
Огулинска граничарска пуковнија 184.
Оренбург, војничко насеље у Русији 74, 75, 77, 80, 105, 106.
Орловић Антоније, црногорски досељеник у Русији средином XVIII в. 107.
Орљава, река 115.
Ортриадис, Спартанац 13.
Орфелин Захарије 29, језик 31.
Отоманска империја 116.

Павичић Јосип о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 171, 177.
Павле, апостол 18, 19.
Павловић Иван, професор гимназије у Београду 197, 204; Стеван о Јакову Игњатовићу 166, 169, 170, 171, 177.
Пајевић Арса 199, 200, 196, 203.
Панев Димитраки, шуменски грађанин 190; Висју, шуменски лекар 190.
Панић Милорад Суреп о Филипу Вишњићу 227.
Пантелић Јован, директор гимназије у Сремским Карловцима 185, 186, 187, 189, 191.
Пантеон литературы, руски часопис 223.
Пантић Мирослав о народним песмама 226.
Панчево, битке у 1848/49. години 172, 173.
Пасарић Јосип, публициста 221, 223, 224, 225.
Пачу Лазар, новинар 202, 203.
Паштровићи (Паштројевићи) у XVIII веку 40, 79, 107.
Перић Димитрије, руски мајор у Новој Сербији 47, 48, 49, 50, 51.
Песма од Ђурђа Смедеревца и Сибињанин Јанка 26—27.
Петар I, руски цар 47,
Петар II, равенски епископ V—VI века 12.

Петар III, руски цар 111.
Петров Илија, видински грађанин 181.
Петроварадинска генерална команда 186.
Петроварадински Шанац (Нови Сад) 53, 64, 67.
Петровић Александра, учитељица у Шумену 184; Василије, црногорски владика 39, 40, 41, 42, 45, 54, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 77, 78, 79, 80, 105, 106, 107, 108, 112; Вељко о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 171, 177; Душан К. *185—192;* Живојин о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 171; Коста, историчар 192; Никола руски поручник средином XVIII века 74; Никола Т. о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 171, 177; Теодора о Николи Боројевићу *182—183;* Стеван (Шаровић), руски мајор средином XVIII века 40, 41, 42, 45, 48, 54, 55, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 105, 106, 107, 108, 112.
Петроград, изглед средином XVIII века 113.
Пецић, пријатељ Змајев у Београду 196.
Печерски манастир 103.
Пидол Карл Ритер фон и Славонска војна граница 114, 115.
Пилц Еразим, уредник *Kraja* 214, 216, 223, 224.
Пишчевић Дафина жена Симеонова 35, 42, 54, 55, 63, 64, 69, 70, 71, 76, 81, 83, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 105, 109; Симеон, мемоари *36—113;* Стефан, отац Симеонов 36, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 75.
Платон 186.
Плиније Млађи 183.
Плутарх 16.
Подгоричанин Иван, аустријски капетан средином XVIII века 41, 42.
Подруговић Тешан 226—228.
Подунавка 229, 232.
поезија, црквена византијска 18, 19, 20.
Поздејев, бригадир, старешина дворске коњушнице у Москви 106.
Politik (Праг) 219.
Пољска средином XVIII века 55, 71, 73, 74, 81, 101, 102.
пољско-хрватска сарадња крајем XIX века 208, 213.
Поморишка ландмилиција 47.
Поповић Аца Зуб о Јакову Игњатовићу 166, 167, 168, 169, 170, 171, 177; Гаврило као члан Друштва српске словесности 234; Ђорђе Даничар 192; Ђорђе, школски референт 206; Живко, професор гимназије у Београду 197, 204; Јован Стерија, аутобиографија 179, ауторство чланка *Српској младежи у Пожуну* 229—234, две латинске оде 179—182, као личност 233, код Бугара 192, школовање 179; Марко из Београда 198; Милош и Јаков Игњатовић 170, 172, и Ј. Стерија Поповић 230, 231, 232; Миодраг о Јакову Игњатовићу 168, 169, 170, 171, 178; Стеван В. о Јакову Игњатовићу 166, 169, 170, 171, 177, о Светолику Лазаревићу 193, 194, у дневнику Јована Ђорђевића 198, 204.
Пореч, мозаици 22.
Пот Иштван *179—182.*
потурчењаци у Босни 70.
Прерадовић Георгије, син Рајков, руски виши мајор 36; Рајко, руски генерал у XVIII веку 36, 39, 42, 44.
Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 204, 207, 229, 230, 231.
Пробус, римски цар 118.
Прокопије, мученик 21.
Продановић Јаша као приређивач Змајевих дела 202; Михајло (Марко), аустријски мајор средином XVIII века 72.
пропагирање књиге у XIX веку 193, 194.
Пропаст царства српског 21.
Пруско-руски рат педесетих година XVIII века 76, 82, 113.
псалми, тумачења 12.
публицистика, мишљење Кс. Ш. Ђалског 215.
Пурић, књижар у Београду 198.
путовање, услови средином XVIII века 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 71, 73, 74, 77, 81, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106.
Пучков, руски пуковник, комесар црногорских сеоба у Русију средином XVIII века 45, 62, 63, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80.
Przegled literacki (Пшеглонд), пољски часопис 207.
Равена, архиепископска капела 12, мозаици 22, црква Св. Крста 12.
Радаковић А. Б. из Новог Сада 194.
Радић Ђуро из Црне Горе 196.
Радичевић Бранко, мишљење Лазе Костића о њему 206, познанство с Јаковом Игњатовићем 171, *Песме* из 1847. 229, 230, 233, 234.
Радојичић Ђорђе Сп. о мраморном стубу на Косову 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21.
Радуловић, карловачки физикус средином XIX в. 189.
Рајачић Александар, прота у Трсту 184, 185; Јосиф 185, 186, 187, 189, 191, и Јаков Игњатовић 168, 169, 170, 173, 176, 177.
Рајевка, српско насеље у Славено-Сербији 42.
Рајић Јован, језик 31.
Рајковић Ђорђе, књижевник, у дневнику Јована Ђорђевића 195, 201.

Раковски Георгиј Стојков, бугарски револуционар 192.
Ратни савет Русије у XVIII веку 113.
Рашковић Александар, аустријски пуковник средином XVIII века 69.
Ристић Јован, државник у дневнику Јована Ђорђевића 195, 202; Марко о косовском култу 22; Светислав о Јакову Игњатовићу 168, 169, 170, 172, 178.
Роман Мелод, византијски црквени писац V—VI века 12.
Рукописно одељење Матице српске 173, 184, 194.

Сава, река 117, 127.
Савковић Милош, о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 171, 177.
Савов Панајот, шуменски грађанин 190.
Савојски Евгеније, аустријски војвода 66.
Саламина 13, 14.
Сандић Александар, белешке на примерку Качићевих песама од 1807. 24—25, 30, оставина 24, 28.
Света гора 66.
Света Јелисавета, тврђава у Новој Србији 38.
Седмица 192.
Секељ Јанош (Секула) 140.
Секељи (Сикули) 116.
Сенат Русије у XVIII веку 38, 39, 40, 41, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 71, 74, 75, 77, 80, 108, 112.
Сењанин Тадија 227, 228.
Сибињанин Јанко в. Хуњади
Südostforschungen 226.
Сикули в. Секељи.
Сили Јелисавета, дадиља Змајева и његове браће 198, 204.
симболика црквена 12, 13, 17, 19, 20.
Симић Ђ. из Београда 197; Милан, управник позоришта у Београду 197, 204.
Симонид, пријатељ Мегестија пророка 15.
Сјегиров, руски професор, посета Хрватској 212.
Сјенкјевич Хенрик у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 212, 217, 218, 223, 224.
Скендерберг Ђурађ Кастриотић 159, 160.
Скерлић Јован о Јакову Игњатовићу 167, 168, 169, 170, 171, 177.
Скити 15.
Скопчински, Пољак, чиновник на Ријеци крајем XIX в. 216.
Славено-Сербија око Донца и Лугана у Бахмутској провинцији Русије 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 65.
Славонски хусарски пук у XVIII веку 41, 42, 72.
»Слепачка академија« у Иригу 27.
Slovansky zbornik 214, 216.
Slovansky prehled, чешки часопис 207.
Словени, досељење на Балкан 129, легендарно порекло 128.
Смодекова Милка, учитељица 210.
Smotra 210, 215.
Соловјев Владимир Сергејевич, руски филозоф 212.
Сосетрис, египатски краљ 15, 16.
Софокле 186, 228.
Спартанци 13, 14, 15.
Србадија 204.
Срби у Русији у XVIII веку; жолнири, род војске 47; исељеници из Србије 69, 70, 71, 73, 74, 75, 79, 80, 81, 105, 107; међусобни сукоби главара 38, 39, 47, 48, 106; насеља 41, 42, 43, 44, 45, 46, 54, 74, 77; начин живота 41, 42, 43, 44, 45, 46, 54, 66; Прерадовићева јединица 37, 39, 44, 76; Српски хусарски пук 47, 57, 113; регрутовање у руску војску 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75; Хорватов српски пук 46, 47; Шевићева јединица 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 43, 54, 66, 75, 76.
Србобран 201.
Србобран (календар) 184.
Србске новине 167, 168, 169.
Сремац Стеван у дневнику Јована Ђорђевића 198, 199, 200, 204, 205.
Сремски Карловци крајем XIX века 205, 206; богословија 205; гимназија 185, 186, 187, 205, 206; концерти и приредбе 205, 206; Стефанеум 206; у 1848. години 169.
Српски дневник 192, 193, 194, 201, 205.
Српски народни лист 185.
»српски начин« певања в. бугарштице.
Српско-далматински магазин 184.
Српско народно позориште, гостовање у Сремским Карловцима 205.
Стајић Васа о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 171, 177; о Светолику Лазаревићу 193, 194.
Стаматијев Радуш, шуменски грађанин 190.
Стаматовић Никола, песме 28, 29.
Станић Милија о Јакову Игњатовићу 168, 169, 171, 177.
Стано, црногорски главар средином XVIII века 72, 78, 79, 107.
Станојевић Љуба, глумац 199; Станоје 177, 227.
Старај, генерал, погранични комесар у Аустрији 55, 56, 57, 58, 59, 62.
Стармали 197.
Старчевић Анте у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 210, 211, 214, 217, 219.
Стеван Лазаревић, деспот 21; ауторство Похвале на косовском стубу 11; мецена 14.
Стеван Немања 22.
Стеван Првовенчани 22.
Стејић Јован као члан Друштва српске словесности 184; према Вуку 229, 230, 233, 234.

Стерија в. Поповић Ј. Ст.
Стефановић Д. А. о Јакову Игњатовићу 168, 169, 170, 171, 178.
Стојанов Анастас, шуменски грађанин 190.
Стојановић Ђорђе, чиновник новосадског магистрата 196, 203; Игњет, видински грађанин 188; Еуген 206; Павле, новосадски књижар 194; Пера, виолиниста 206.
Стојковић Јован из Свиштова 186.
Страбо, римски историчар 129.
Стража 169, 202, 203.
Стражилово 218.
Стрешњев Пјотр Иванович, кијевски губернатор средином XVIII века 102, 103, 104, 105.
Строганов, руски генерал средином XVIII века 106.
Струга, река 117.
Суботић Јован 183.
Суворов Александр Васиљевич, маршал 184; Василиј Иванович, руски генерал средином XVIII века 50, 51.
Сумароков Пјотр Спиридонович, руски генераланшеф средином XVIII века 36, 37, 46, 50, 51, 52, 63, 76.
схолијасти 13, 22.

Таганрог, трговачке везе са српским насељима у Русији 44.
Таубе Фридрих Вилхелм о Срему 117.
Тегеати 13.
Текелијанум 204.
Тенисон Алфред, Змајев превод поеме 196.
Теодор Валзиман, XII век 17.
Теодор, мученик 20.
Теодорит 16.
Теодорих, цар 12.
Термопиле, стубови 14, 15, 16, 17.
Тимотеј 16, 19.
Тимур 161.
Тиса 117.
Токин Милан о Јовану Стерији Поповићу 180, 232.
Томић Еуген 224.
Томић Михат, хајдук 228.
Трандафил Марија, добротворка 196, 203.
Трансилванија средином XVIII века 81, 84, 93.
Трачани 15.
Тренк Фрањо, барон 116.
трговање расним коњима средином XVIII века 82—93, 104, 105.
трговци из Турске у Војводини у XVIII в. 69.
Тресић Павичић Анте 224.
Трифковић Атанасије, новосадски чиновник 194, 201; Коста 201.
Трифуновић Ђорђе, књ. историчар 22.
Трнава, река 117.
трофеј, врсте у антици 14, 15, 16; значење речи 13, 14, 17.
Трубецкој Никита Јурјевич, кнез, члан Сената 75, 77.
Трухелка Ћиро 12.
Тукелија Петар, руски виши официр средином XVIII века 113.
Тургењев Иван 218, 220.
Туроман Јован, професор класичне филологије 195, 198, 202.

ћирилица у Хрватској у XIX веку 183, 185.
Ћурчић Стеван, новинар 198, 204.

ускоци 228.

Фавије из III века 14.
Фат Даринка, нећака Кс. Ш. Ђалског 222.
Фелкер, руски командант црногорских усељеника у Русију 112.
феудални односи у приказу Кс. Ш. Ђалског 215, 216.
Фишер, руски наредник средином XVIII века, спроводник српских имиграната 71, 80.
Форгач, мађарски гроф из XVIII века 90, 91, 92.
Фортис Алберто 129.
Фридрих II, пруски 50.
Фрушка гора 117.
Фукс Игњат, новосадски књижар 194.

хабзбуршка династија 172.
хајдуци 228.
Хапса Димитрије, Грк, банкар у Бечу 69, 77, 80.
Хаџић Антоније у дневнику Јована Ђорђевића 195, 202; Јован-Милош Светић у дневнику Ј. Ђорђевића 195, 201.
Хвар, говор 226.
Хекторовић Петар и народне песме 226.
Херкул 142.
Херодот 9, 14, 15, 16, 17, 18, 186.
Хиландар 16.
Хинц Драгутин, новосадски књижар 194.
Хицингер, барон, дворски саветник, мишљење о Војној граници 115, 116, 117, 159.
Хомер 186.
Хонориус Аугустодунензис, проповедник XII века 12.
Хорације 179.
Хорват Иван Шамов, аустријски официр, па руски генерал у XVIII веку 38, 39, 40, 46, 47, 48.
Хоћко Игњаци, пољски књижевник 207, 222.
Хофман К. Ј. Ф. о Славонији 119.
Храниловић Јован 222.
Храсте Мате о народним песмама 226.

Хрвати, предрасуде о њима у Аустрији 116.
Hrvatska vila 218
хрватска књижевност крајем XIX века 219.
Хрватска крајем XIX века у приказу Кс. Ш. Ђалског, корупција 217, 219; политички терор 209, 211, 212, 213, 215, 224; политичко мртвило 216; унутрашње трвење странака 210, 211, 214; учење словенских језика 209.
Хуњади Јанош 140, код А. Качића Миошића 27.

Цар Лазар и царица Милица 227.
Цветић Милош, глумац и драматичар 204.
цензура у Србији средином XIX века 231, 232.
Цигани у Славонији 128, 138, 163—165.
Цоновић Тома, грађанин видински 187.
Црес у опису Кс. Ш. Ђалског 215.
Црногорски хусарски пук у Русији 106, 108.
Црногорци XVIII века, сеобе у Русију 40, 41, 45, 64, 66, 67, 72, 73, 75, 77, 79, 80, 106, 108.

Чајкановић Веселин о народним певачима 227.
Чарнојевић Петар и Јаков Игњатовић 166, 167, 168.
Черкаск, трговачке везе са српским насељима у Русији 44.
Черкасов Иван Антонович, барон, министар руске Дворске канцеларије 76, 77, 108.
Черепов Гаврил Петрович, шеф канцеларије руске Војне колегије 50, 51, 52, 76.
Черњев, секретар руског посланства у Бечу, па у Паризу средином XVIII в. 53.
Черњиговски козачки пук 47.
Чордар Ђока, адвокат из Сомбора 206.
Чурчић Лазар *23—34, 193—194.*

Шајкашки батаљон 125.
Шајкашки округ 117.
Шапчанин Милорад у дневнику Јована Ђорђевића 196, 197, 198, 199, 202.
Шаровић Стеван в. Петровић.
Шафарик Павле Јосиф 16, 129, 185; библиографија 23, 24, 30.
Шварценберг, кнез, његове ергеле 81.
Шевић Иван, аустријски официр па руски генерал средином XVIII века 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 54, 66, 76; Иван млађи, аустријски официр па руски потпуковник 36, 44; Милан о Змају 201; Петар, руски официр, син Иванов 36, 37, 38, 44.
Шеф, зубар у Бечу 198, 204.
Шилер Фридрих 180.
Шимић Јустин М. 199, 200, 204.
Шиптари у Славонији 128, 159—160.
школовање почетком XIX века 179, 184.
Школска дворска комисија у Бечу 114.
Шлецер, немачки историчар и филолог 129.
Шмаус Алојз о бутарштицама 226.
Шмит Антон, цензор, и Ј. Стерија Поповић 180.
Шнајдер Јоханес, професор у Кежмарку, и Ј. Ст. Поповић 179, 180, 181.
Шолц Ото о Јакову Игњатовићу 167, 169, 170, 177.
Шрепел Миливој 224, 225.
Штиглић Р. и Бронислав Грабовски 206.
Штросмајер Јосип Јурај у кореспонденцији Кс. Ш. Ђалског 211.
Шувалов Александр Иванович, виши шталмајстор руског двора 109, 110, 112.
Шупљикац Стеван, смрт 172.

Б. Ковачек

С А Д Р Ж А Ј

Др Лаза Мирковић, *Шта значи мраморни стуб подигнут на месту косовске битке и шта каже натпис на овом стубу?* — — — — — — 5
Лазар Чурчић, *О првом ћирилском издању Качићева Разговора угодног* 23
Извештај о доживљајима Симеона Степанова Пишчевића (II) — — — 35
Спиридон Јовић, *Етнографска слика славонске Војне границе* — — — 114
Живојин Бошков, *Прелазак Јакова Игњатовића у Београд* — — — — 166

Ситни прилози

Др Иштван Пот, *Две латинске оде Јована Стерије Поповића* — — — 179
Теодора Петровић, *Одломци из аутобиографије Николе Бороjевића* — 182
Душан К. Петровић, *Један Бугарин професор гимназије у Сремским Карловцима*. Прилог за биографију С. И. Доброплодног. — — — — 185
Лазар Чурчић, *Књижарско-издавачки рад Светолика Лазаревића* — — 193
Божидар Ковачек, *Змај у дневнику Јована Ђорђевића* — — — — — 194
Др Лаза Мирковић, *Мало сећања на Лазу Костића* — — — — — — 205
Марија Бобровњицка и Милорад Живанчевић, *Писма Кс. Ш. Ђалског Брожиславу Грабовском* — — — — — — — — — — — 206

Оцене и прикази

Новији радови о народном епу (Светозар Матић) — — — — — — 226

Полемика

Др Ђорђе Живановић, *Из легенде и стварности о Стерији* — — — — 229

Регистар (Божидар Ковачек) — — — — — — — — — — — 235

Редакција IX и X књ. Зборника МС за књижевност и језик
закључена је 1. децембра 1961. године.

Издаје Матица српска
Одговорни уредник *Младен Лесковац* Секретар Редакције *Божидар Ковачек*

Сарадници Зборника МС за књижевност и језик

Властоје М. АЛЕКСИЈЕВИЋ, Београд
др Фехим БАРЈАКТАРОВИЋ, Београд

др Антун БАРАЦ

Марија БОБРОВЊИЦКА, Краков
Живојин БОШКОВ, Нови Сад
др Рајко Л. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Панчево
др Јован ВУКОВИЋ, Сарајево
др Славко ГАВРИЛОВИЋ, Нови Сад
др Крешимир ГЕОРГИЈЕВИЋ, Београд
др Ђорђе ЖИВАНОВИЋ, Београд
Милорад ЖИВАНЧЕВИЋ, Нови Сад
др Драгиша ЖИВКОВИЋ, Сарајево
др Миодраг ИБРОВАЦ, Београд
др Милка ИВИЋ, Нови Сад

Стојан ЈАКШИЋ

др Иванка ЈАКШИЋ-ЈОВАНОВИЋ, Нови Сад
Загорка ЈАНЦ, Београд
др Војислав М. ЈОВАНОВИЋ, Београд
Сергије ЈОВАНОВИЋ, Сремски Карловци
Иванка ЈОВИЧИЋ, Београд
др Стеван ЈОСИФОВИЋ, Нови Сад

др Димитрије КИРИЛОВИЋ

др Мираш КИЋОВИЋ, Београд
Србислава КОВАЧЕВИЋ, Београд
Божидар КОВАЧЕК, Нови Сад
Ристо КОВИЈАНИЋ, Котор
др Милан П. КОСТИЋ, Београд
др Мита КОСТИЋ, Београд
др Страхиња К. КОСТИЋ, Нови Сад
др Угљеша КРСТИЋ, Нови Сад
Младен ЛЕСКОВАЦ, Нови Сад
Камила ЛУЦЕРНА, Загреб
Светислав МАРИЋ, Нови Сад
Светозар МАТИЋ, Београд
Живко МИЛИЋЕВИЋ, Београд
др Лаза МИРКОВИЋ, Београд
др Миљан МОЈАШЕВИЋ, Београд
др Милош МОСКОВЉЕВИЋ, Београд
др Владан НЕДИЋ, Београд
Драгољуб НОВАКОВ, Зрењанин
др Бошко НОВАКОВИЋ, Нови Сад
др Драгољуб ПАВЛОВИЋ, Београд
др Миливој ПАВЛОВИЋ, Београд
др Мирослав ПАНТИЋ, Београд
Бошко ПЕТРОВИЋ, Нови Сад
Душан К. ПЕТРОВИЋ, Сремски Карловци
Коста ПЕТРОВИЋ, Сремски Карловци
Теодора ПЕТРОВИЋ, Сремски Карловци
др Душан Ј. ПОПОВИЋ, Београд

др Иван ПОПОВИЋ

др Иштван ПОТ, Будимпешта
Ђорђе Сп. РАДОЈИЧИЋ, Нови Сад
др Никола РАДОЈЧИЋ, Београд

др Јован САВКОВИЋ

Милојка СТАНАРЕВИЋ-МИЈАИЛОВИЋ, Београд

др Павле СТЕВАНОВИЋ

Мила СТОЈНИЋ, Београд

Милован СУЧЕВИЋ

Радмила СУЧЕВИЋ, Вршац

Милан ТОКИН

др Миховил ТОМАНДЛ, Панчево

др Веселин ЧАЈКАНОВИЋ

Лазар ЧУРЧИЋ, Нови Сад
Урош ЏОНИЋ, Београд

Слог, штампа и повез: Штампарија Издавачког предузећа МИНЕРВА, Суботица 5566/62